

302203

A MAGYAR  
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA  
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK  
**KÖZLEMÉNYEI**

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI  
FOGARASI BÉLA, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI  
SZABÓ IMRE

VIII. KÖTET 1. SZÁM



MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA  
BUDAPEST, 1956

II. OSZT. KÖZL.

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA**  
**TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK**  
**KÖZLEMÉNYEI**

A szerkesztőbizottság tagjai  
**FOGARASI BÉLA, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE**

Szerkeszti  
**SZABÓ IMRE**

Technikai szerkesztő  
**PAP TIBOR**

**SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., SZÉCHENYI RAKPART 3.**  
**KIADÓHIVATAL: BUDAPEST, V., ALKOTMÁNY U. 21.**

A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg és az Akadémia II. osztályának előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a társadalmi-történeti tudományok (történelem, filozófia, klasszika-filológia, régészet, művészettörténet, néprajz, pedagógia, jog, közgazdaságtan, földrajz) köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

Kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia  
II. Osztályának Közleményei  
Budapest, V., Széchenyi rakpart 3.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 100 különlenyomat és nyomtatott 40 000 »n«-enként 400,— Ft tiszteletdíj illet meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest, V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-44), külföldi megrendelések a »Kultúra« Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Sztálin út 21., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszáma 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Historica*
2. *Studia Historica*
3. *Acta Archaeologica*
4. *Acta Ethnographica*
5. *Acta Historiae Artium*

*Acta Historica* szerkesztősége : Budapest, V., Belgrád rakpart 5.

*Studia Historica* szerkesztősége : Budapest, V., Belgrád rakpart 5.

*Acta Archaeologica* szerkesztősége : Budapest, V., Pesti Barnabás u. 1.

*Acta Ethnographica* szerkesztősége : Budapest, Egyetem, Néprajzi Intézet. V., Pesti Barnabás u. 1.

*Acta Historiae Artium* szerkesztősége : Budapest, Egyetem, Művészettörténeti Intézet V., Pesti Barnabás u. 1.

A MAGYAR  
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA  
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK

# KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI  
FOGARASI BÉLA, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI  
SZABÓ IMRE

VIII. KÖTET



1958

II. OSZT. KÖZL.



## T A R T A L O M J E G Y Z É K

Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának 1955/56. évi tudományos munkájáról .....	I
---	---

### H o z z á s z ó l á s o k :

<i>Nizsalovszky Endre</i> .....	19
<i>Spira György</i> .....	19
<i>Nagy Tamás</i> .....	22
<i>Beér János</i> .....	25
<i>Markos György</i> .....	26
<i>Erényi Tibor</i> .....	27
<i>Garas Klára</i> .....	29
<i>Sattler Tamás</i> .....	30
<i>Fogarasi Béla</i> .....	30
<i>Szabó Imre válasza</i> .....	31

<i>Fogarasi Béla</i> : A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. Kongresszusa és az ideológiai tudományok néhány kérdése .....	35
--	----

### K o r r e f e r e n s e k :

<i>Donáth Ferenc</i> .....	46
<i>Pach Zsigmond Pál</i> .....	50
<i>Eörsi Gyula</i> .....	56

### H o z z á s z ó l á s o k :

<i>Laczkó Miklós</i> .....	60
<i>Gunda Béla</i> .....	62
<i>Nádor György</i> .....	63
<i>Szabó Pál Zoltán</i> .....	64
<i>Nyakó István</i> .....	64
<i>Kende Péter</i> .....	65
<i>Markos György</i> .....	65
<i>Fogarasi Béla</i> zárszava .....	66

<i>Vayer Lajos</i> : A művészettörténet módszerének főbb kérdései .....	69
---	----

H o z z á s z ó l á s o k :

<i>Balogh Jolán</i> .....	82
<i>Berkovits Ilona</i> .....	82
<i>Dercsényi Dezső</i> .....	84
<i>Németh Lajos</i> .....	85
<i>Szilágyi János György</i> .....	85
<i>Wilhelm Gizella</i> .....	86
<i>Fülep Lajos</i> .....	87
<i>Bényiné Supka Magdolna</i> .....	87
<i>Radocsay Dénes</i> .....	87
<i>Wessetzky Vilmos</i> .....	88
<i>Vayer Lajos</i> válasza .....	88

<i>Koch Ferenc</i> : Teleki Pál gazdaságföldrajzi munkásságának bírálata .....	89
--	----

H o z z á s z ó l á s o k :

<i>Kádár László</i> .....	118
<i>Markos György</i> .....	119
<i>Gunda Béla</i> .....	120
<i>Gyenes Lajos</i> .....	120
<i>Enyedi György</i> .....	120
<i>Ruisz Rezső</i> .....	120
<i>Abella Miklós</i> .....	121
<i>Wallner Ernő</i> .....	121
<i>Válóczi László</i> .....	121
<i>Koch Ferenc</i> válasza .....	121
<i>Bulla Béla</i> elnök zárszava .....	122

## СОДЕРЖАНИЕ

Отчетный доклад о научной деятельности Отделения Общественно-исторических Наук Венгерской Академии Наук за 1955–56 гг. ....	1
Выступления:	
Эндре Нижсаловски .....	19
Дьёрдь Шпира .....	19
Тамаш Надь .....	22
Янош Бер .....	25
Дьёрдь Маркош .....	26
Тибор Эреньи .....	27
Клара Гараш .....	29
Тамаш Саттлер .....	30
Бела Фогараши .....	30
Ответ Имре Сабо .....	31
Бела Фогараши: XX. съезд Коммунистической Партии Советского Союза и неко- торые вопросы идеологических наук .....	35
Содокладчики:	
Ференц Донат .....	46
Жигмонд Пал Пах .....	50
Дьюла Эрши .....	56
Выступления:	
Миклош Лацко .....	60
Бела Гунда .....	62
Дьёрдь Надор .....	63
Пал Зольтан Сабо .....	64
Иштван Ньяко .....	64
Петер Кенде .....	65
Дьёрдь Маркош .....	65
Заключительное слово Бела Фогараши .....	66

*Лайош Вайер*: Основные вопросы методов искусствоведения ..... 69

В ы с т у п л е н и я :

*Йолан Балог* ..... 82

*Илона Беркович* ..... 82

*Дежё Дерченъи* ..... 84

*Лайош Немет* ..... 85

*Янош Дьёрдь Силадьи* ..... 85

*Гизелла Вильгельмб* ..... 86

*Лайош Фюлеп* ..... 87

*Магдольна Шупка* ..... 87

*Денеш Радочаи* ..... 87

*Вилмош Вешшецки* ..... 88

Ответ *Лайоша Вайер* ..... 88

*Ференц Кох*: Критика экономико-географической деятельности Пала Телеки ..... 89

В ы с т у п л е н и я :

*Ласло Кадар* ..... 118

*Дьёрдь Маркош* ..... 119

*Бела Гунда* ..... 120

*Лайош Дьенеш* ..... 120

*Дьёрдь Энъеди* ..... 120

*Режё Руис* ..... 120

*Миклош Абелла* ..... 121

*Эрнё Вальнер* ..... 121

*Ласло Валоци* ..... 121

Ответ *Ференца Кох* ..... 121

*Бела Булла*, председатель ..... 122



## TABLE DES MATIÈRES

Compte-rendu du travail scientifique de la Section des Sciences sociales et historiques de l'Académie Hongroise des Sciences en 1955-56 .....	1
<b>Interventions:</b>	
<i>Endre Nizsalorszky</i> .....	19
<i>György Spira</i> .....	19
<i>Tamás Nagy</i> .....	22
<i>János Beér</i> .....	25
<i>György Markos</i> .....	26
<i>Tibor Erényi</i> .....	27
<i>Klára Garas</i> .....	29
<i>Tamás Sattler</i> .....	30
<i>Béla Fogarasi</i> .....	30
Réponse de <i>Imre Szabó</i> .....	31
 <i>Béla Fogarasi</i> : Le 20 <sup>ème</sup> Congrès du Parti Communiste de l'U. R. S. S. et certains problèmes des sciences idéologiques .....	 35
<b>Co-rapporteurs:</b>	
<i>Ferenc Donáth</i> .....	46
<i>Zsigmond Pál Pach</i> .....	50
<i>Gyula Eörsi</i> .....	56
 <b>Interventions:</b>	
<i>Miklós Laczkó</i> .....	60
<i>Béla Gunda</i> .....	62
<i>György Nádor</i> .....	63
<i>Pál Zoltán Szabó</i> .....	64
<i>István Nyakó</i> .....	64
<i>Péter Kende</i> .....	65
<i>György Markos</i> .....	65
Discours de clôture de <i>Béla Fogarasi</i> .....	66

<i>Lajos Vayer</i> : Questions principales de la méthode de l'histoire des arts .....	69
---	----

**Interventions :**

<i>Jolán Balogh</i> .....	82
<i>Ilona Berkovits</i> .....	82
<i>Dezső Dercsényi</i> .....	84
<i>Lajos Németh</i> .....	85
<i>János György Szilágyi</i> .....	85
<i>Gizella Wilhelmb</i> .....	86
<i>Lajos Fülep</i> .....	87
<i>Magdolna Bényi-Supka</i> .....	87
<i>Dénes Radocsay</i> .....	88
<i>Vilmos Wesseczky</i> .....	88
Réponse de <i>Lajos Vayer</i> .....	88

<i>Ferenc Koch</i> : Critique de l'oeuvre de géographie économique de Pál Teleki .....	89
--	----

**Interventions :**

<i>László Kádár</i> .....	118
<i>György Markos</i> .....	119
<i>Béla Gunda</i> .....	120
<i>Lajos Gyenes</i> .....	120
<i>György Enyedi</i> .....	120
<i>Rezső Ruisz</i> .....	120
<i>Miklós Abella</i> .....	121
<i>Ernő Wallner</i> .....	121
<i>László Válóczy</i> .....	121
Réponse de <i>Ferenc Koch</i> .....	121
Discours de clôture du Président <i>Béla Bulla</i> .....	122

## I N H A L T

Bericht über die wissenschaftliche Arbeit der Klasse für Gesellschafts- und Geschichtswissenschaften der Ungarischen Akademie der Wissenschaften im Jahre 1955/56 1

### Diskussionsbeiträge:

<i>Endre Nizsalowszky</i> .....	19
<i>György Spira</i> .....	19
<i>Tamás Nagy</i> .....	22
<i>János Beér</i> .....	25
<i>György Markos</i> .....	26
<i>Tibor Erényi</i> .....	27
<i>Klára Garas</i> .....	29
<i>Tamás Sattler</i> .....	30
<i>Béla Fogarasi</i> .....	30
<i>Imre Szabó</i> : Antwort .....	31

*Béla Fogarasi* : Der XX. Parteitag der Kommunistischen Partei der Sowjetunion und einige Fragen der ideologischen Wissenschaften ..... 35

### Korreferenten::

<i>Ferenc Donáth</i> .....	46
<i>Zsigmond Pál Pach</i> .....	50
<i>Gyula Eörsi</i> .....	56

### Diskussionsbeiträge

<i>Miklós Laczkó</i> .....	60
<i>Béla Gunda</i> .....	62
<i>György Nádor</i> .....	63
<i>Pál Zoltán Szabó</i> .....	64
<i>István Nyakó</i> .....	64
<i>Péter Kende</i> .....	65
<i>György Markos</i> .....	65
<i>Béla Fogarasi</i> : Schlusswort .....	66

Lajos Vayer : Die wichtigsten Fragen der Methodik auf dem Gebiet der Kunstgeschichte .. 69

Diskussionsbeiträge:

<i>Jolán Balogh</i> .....	82
<i>Ilona Berkovits</i> .....	82
<i>Dezső Dercsényi</i> .....	84
<i>Lajos Németh</i> .....	85
<i>János György Szilágyi</i> .....	85
<i>Gizella Wilhelmb</i> .....	86
<i>Lajos Fülep</i> .....	87
<i>Frau Berényi, Magdolna Supka</i> .....	87
<i>Dénes Radocsay</i> .....	87
<i>Vilmos Wessetzky</i> .....	88
<i>Lajos Vayer : Antwort</i> .....	88

Ferenc Koch : Die Kritik der Tätigkeit Pál Teleki's auf dem Gebiet der Wirtschaftsgeographie ..... 89

Diskussionsbeiträge:

<i>László Kádár</i> .....	118
<i>György Markos</i> .....	119
<i>Béla Gunda</i> .....	120
<i>Lajos Gyenes</i> .....	120
<i>György Enyedi</i> .....	120
<i>Rezső Ruisz</i> .....	120
<i>Miklós Abella</i> .....	121
<i>Ernő Wallner</i> .....	121
<i>László Válóczy</i> .....	121
<i>Ferenc Koch : Antwort</i> .....	121
<i>Béla Bulla: Schlusswort</i> .....	122

## TARTALOMJEGYZÉK

Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályá- nak 1956—1957. évi tudományos munkájáról.....	181
Szabó Imre: A polgári törvénykönyv tervezete és a jogértelmezés .....	197
Nemes Dezső: A magyarországi revizionizmus kifejlődése, mint az ellenforradalom eszmei előkészítésének szerves része .....	217
Bognár József: Fogyasztási struktúra és kereskedelem.....	233
Marton Géza (1880—1957.) Nekrológ. (Kádár Miklós) .....	255
Krónika .....	259

## СОДЕРЖАНИЕ

Доклад о научной работе Отделения общественно-исторических наук Академии Наук Венгрии за 1956—1957 гг. ....	181
И. Сабо: Проект Гражданского Кодекса и толкование права .....	197
Д. Немеш: Развитие ревизионизма в Венгрии как органическая часть идеологической подготовки контрреволюции.....	217
Й. Богнар: Структура потребления и торговля .....	233
Г. Мартон: 1880—1957. Некролог. (М. Кадар) .....	255
Хроника .....	259

## INHALT

Bericht über die wissenschaftliche Arbeit der Klasse für Gesellschafts- und Geschichtswissenschaften der Ungarischen Akademie der Wissenschaften im Jahre 1956—1957....	181
<i>I. Szabó</i> : Der Entwurf des Bürgerlichen Gesetzbuches und die Rechtsauslegung.....	197
<i>D. Nemes</i> : Die Entwicklung des Revisionismus in Ungarn als organischer Teil der ideologischen Vorbereitung der Gegenrevolution.....	217
<i>J. Bognár</i> : Verbrauchsstruktur und Handel.....	233
<i>G. Marton</i> : 1880—1957. Nekrolog. ( <i>M. Kádár</i> ).....	255
<i>Chronik</i> .....	259

## SOMMAIRE

Rapport sur les travaux scientifiques de la Section des sciences sociales et historiques de l'Académie Hongroise des Sciences pendant l'année 1956—1957.....	181
<i>I. Szabó</i> : L'avant-projet du Code civil hongrois et l'interprétation du droit.....	197
<i>D. Nemes</i> : Le développement du révisionisme en Hongrie comme partie organique de la préparation idéologique de la contre-révolution.....	217
<i>J. Bognár</i> : La structure de la consommation et le commerce.....	233
<i>G. Marton</i> : 1880—1957. Nécrologie par <i>M. Kádár</i> .....	255
<i>Chronique</i> .....	259

## TARTALOMJEGYZÉK

<i>Gunda Béla</i> : A Magyar Néprajzi Lexikon .....	125
<i>Fenyő Iván</i> : Magyarországi festészet a XVIII. században (Garas Klára könyve).....	137
<i>Bulla Béla</i> : Jelentés a Rio de Janeiroban 1956. aug. 8—19 között tartott XVIII. Nemzetközi Földrajzi Kongresszusról .....	141
<i>Mályusz Elemér</i> : Beszámoló a „Comité Scientifique du Répertoire des Sources Historiques du Moyen Age” 1956. évi Római Konferenciájáról .....	145
Szladits Károly 1871—1956. Nekrológ ( <i>Világhy Miklós</i> ) .....	153
I. Tóth Zoltán 1911—1956. Nekrológ ( <i>Makkai László</i> ) .....	157
Intézeti beszámolók az Osztályülés előtt .....	159
<i>Krónika</i> .....	163

## СОДЕРЖАНИЕ

<i>Бела Гунда</i> : Венгерская этнографическая энциклопедия .....	125
<i>Иван Фене</i> : Венгерская живопись в XVIII. столетии (книга <i>Клары Гараш</i> ).....	137
<i>Бела Булла</i> : Доклад о XVIII. Международном географическом конгрессе, состоявшемся в г. Рио де Жанейро 8—19 августа 1956 г. ....	141
<i>Элемер Мальбус</i> : Доклад о конференции Comité Scientifique du Répertoire des Sources Historiques du Moyen Age”, состоявшемся в г. Рим 1956 г.....	145
Кароль Сладич, 1871—1956. Некролог ( <i>Миклош Вилаги</i> ) .....	153
Золтан И. Тот, 1911—1956. Некролог ( <i>Ласло Маккаи</i> ) .....	157
Отчеты институтов на сессии Отделения.....	159
<i>Хроника</i> .....	163

## SOMMAIRE

<i>Béla Gunda</i> : L'Encyclopédie Ethnographique Hongroise.....	125
<i>Iván Fenyő</i> : La peinture hongroise au XVIII <sup>e</sup> siècle (à propos du livre de Klára Garas)	137
<i>Béla Bulla</i> : Compte rendu sur le XVIII <sup>e</sup> Congrès International de Géographie tenu à Rio de Janeiro, du 8 à 19 août 1956.....	141
<i>Elemér Mályusz</i> : Compte rendu sur la Conférence de Rome du «Comité Scientifique du Répertoire des Sources Historiques du Moyen Age» (1956) .....	145
Charles Szladits 1871—1956. (Nécrologue par <i>Miklós Világgy</i> ).....	153
Zoltán I. Tóth 1911—1956. (Nécrologue par <i>László Makkay</i> ).....	157
Les comptes rendus des Instituts scientifiques devant la session de la II <sup>e</sup> Classe .....	159
<i>Chronique</i> .....	163

## I N H A L T

<i>Béla Gunda</i> : Das Ungarische Ethnographische Lexikon .....	125
<i>Iván Fenyő</i> : Ungarische Malerei im XVIII. Jahrhundert (Das Buch von Klára Garas)	137
<i>Béla Bulla</i> : Bericht über den in Rio de Janeiro 8—19. VIII. 1956. stattgefundenen XVIII. Internationalen Geographischen Kongress .....	141
<i>Elemér Mályusz</i> : Bericht über die in Rom 1956. veranstaltete Konferenz »Comité Scientifique du Répertoire des Sources Historiques du Moyen Age« .....	145
Károly Szladits 1871—1956. Nekrolog. ( <i>Miklós Világgy</i> ) .....	153
Zoltán I. Tóth 1911—1956. Nekrolog ( <i>László Makkai</i> ) .....	157
Berichte der Institute auf der Sitzung der Klasse .....	159
<i>Chronik</i> .....	163

A kézirat lezárásának időpontja: 1957. II. 28.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műs aki felelős: Farkas Sándor

A kézirat nyomdába érkezett: 1957. VII. 30. — Terjedelem: 5,50 (A/5) ív

Akadémiai Nyomda, Budapest, Gerlóczy u. 2. — 43047/57 — — Felelős vezető: Bernát György



## J E L E N T É S

# A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK 1955/56. ÉVI TUDOMÁNYOS MUNKÁJÁRÓL

### I.

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának munkájáról adandó kép felvázolását döntő mértékben befolyásolják azok az útmutatások, amelyeket a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa adott a tudományokat és közöttük a társadalmi-történeti tudományokat illetően is. Ezeknek az útmutatásoknak tükrében kell mérlegre tennünk a hozzánk tartozó tudományágakat s megállapítanunk eredményeinket, fogyatékoságainkat, tisztáznunk feladatainkat.

I. Az 1955. év tavaszán nyilvánosan megvitatott osztályvezetőségi beszámoló óta a társadalmi-történeti tudományok tovább haladtak azon az úton, amelyre a felszabadulást, illetőleg különösen a fordulat évét követően ráléptek: a dialektikus materializmus tudományos világnézetének alapján, a történelmi materializmus elméletére támaszkodva, törekedtek a múlt és jelen társadalmát jellemző törvényszerűségek feltárására, szocialista építőmunkánk elősegítésére. Ez a törekvés, a társadalmi-történeti tudományok fejlődése nem volt a II. Osztályhoz tartozó minden tudományág területén töretlen és egyenletes; egyes tudományágak területén hosszabb ideig észlelhető volt s részben még ma is észlelhető bizonyos elméleti közömbösség, a részlet-eredményeknél való megrekedés, a pozitívista tényanyag-gyűjtésnek kizárólagos tudományos feladatként való felfogása; voltak jelei a marxista elmélet vulgarizálásának, a tudományos feladatok szűk értelmezésének, időnként a jobboldali torzításoknak. Mindezek ellenére az elmúlt esztendő összképéből is a hazai társadalmi-történeti tudományok fejlődésének, előrehaladásának fő vonala bontakozik ki, ami megfelel egész társadalmunk fejlődésének, a szocializmus építése terén elért eredményeinknek. Az elmúlt években a filozófia, a dialektikus logika, a természettudományok eredményeinek filozófiai értékelése, a marxista esztétika alapvető problémái, a történelmi materializmus filozófiai problémái és a tudománytörténet terén produkált jelentős, részben nemzetközileg is elismert eredményeket. A történettudomány tovább folytatta a magyar történelem egyetemi tankönyveinek előkészítését, a Horthy-korszak történetének fel-

tárását s az elmúlt évben számottevő eredményt mutatott fel népi demokráciánk történetének kutatása terén; a közgazdaságtudomány elméleti vitákkal, népgazdaságunk néhány fontos kérdésének elemzésével, benyújtott és részben megvédett disszertációkkal adta jelét a megélénkülésnek; állam- és jogtudományunk a múlt magyar állam- és jogtudományának kritikai értékelése terén haladt előre az elmúlt év során; földrajztudományunk megindította a több-éves kutatások eredményének monográfiákban való publikálását; a monográfiák növekvő száma jelzi a művészettörténet és a régészet fejlődésének útját; a néprajztudomány és a pedagógia is számos tanulmányban, az előbbi néhány monográfiában is, fejlődésről adhatott számot. A régészet és a földrajztudomány területén a múlt év őszén rendezett konferencia, illetőleg kongresszus módot adott e tudományok eredményeinek feltárására és egyben a tudományos eredmények nemzetközi visszhangjának lemérésére is. Mindezekről az eredményekről, az egyes tudományágakról szólva, külön is beszélünk; e példák is alátámaszthatják azonban azt a megállapítást, hogy a társadalmi-történeti tudományok területén a fejlődésnek, az elmélyülő kutatásoknak s a tudományos eredmények közzétételének egyre több jele van.

2. A XX. kongresszus tanulságai azonban arra figyelmeztetnek bennünket, hogy az egyes területeken elért eredményeknek s az egészséges fejlődés megmutatózó jeleinek ellenére mélyebben, alapvetőbben kell felvetnünk egész tudományos életünk s ezen belül a társadalmi-történeti tudományok fejlődésének kérdéseit is.

Ha értékelésünk során le kell szögeznünk azt a hatalmas fejlődést, amelyet a múlt tudományától való elszakadás és egy alapjaiban új, igazi tudományosság kibontakoztatása terén elértünk, — most elsősorban éppen további tudományos fejlődésünk feltételeinek biztosítása érdekében — különös figyelmet kell szentelnünk azoknak a jelenségeknek, amelyek akadályozhatják, sőt máris akadályozzák az elmélyült tudományos kutatást, amelyek a tudományos feladatok félreértésére vallanak, s amelyek az alkotó tudományos munka helyett sokszor csak a tudományos munka látszatát képesek kelteni. A XX. kongresszus jelentősége a tudományokat illetően éppen az, hogy felhívta a figyelmet ezekre a veszélyekre és az e téren elkövetett hibákra; e veszélyek s e hibák nem egyedül a szovjet tudomány sajátjai, de jelentkeztek különböző intenzitással a mi tudományos életünk különböző területein is.

Ma már ismeretes előttünk, milyen károkat okozott a személyi kultusz légkörének kialakulása a tudomány területén is. Egyes megállapításoknak minden további elemzés nélküli elfogadása, a tudományos munkának sok esetben a feltétlen igazságnak tekintett megállapításokhoz fűzendő illusztrációként és kommentárként való felfogása: a tudomány sok területén vált többé-kevésbé elterjedt módszerré. Minthogy nálunk alapjaiban új tudományosság meghonosításáról volt szó, egyes területeken szinte ez lett a marxista—leninista tudományról alkotott elképzelés gerince. A kommentátorság, ahogy

a Szovjetunióban mondják, megelégedett azzal, hogy kiválasztott egy, akár önmagában helyes tételt, esetleg a klasszikusok egy-egy megállapítását s tudomány címén ezt illusztrálta frissebb vagy elavultabb példákkal. A tudományról alkotott ilyesféle hamis elképzelés sok tekintetben feledtette a tudomány igazi feladatát, a kutatást, az alkotó munkát, a jelenségek jobb és elmélyültebb megértésére s ezzel a fejlődés elősegítésére irányuló törekvést. Világos, hogy ez a kommentátorság egyben dogmatizmust jelentett, klasszikus vagy kevésbé klasszikus tételekhez való görcsös ragaszkodást, azok betűragó magyarázatát. Így szűkült le a közgazdaságtudomány sokak szemében az alaptörvények magyarázatára s az illusztrálásukhoz szükséges anyagok gyűjtésére; a történettudomány sok tekintetben kötve érezte magát a történeti eseményeket értékelő olyan megállapításokkal, s melyek mellett a történészek sokszor szintén csak a történelmi folyamat értékelésére megállapított tétel utólagos bizonyítására szorítkoztak; az állam- és jogtudomány művelői gyakran rendkívül leegyszerűsítették az alap és a felépítmény összefüggésére vonatkozó marxista tételt és ilyen úton ismert megállapítások ismétléséig jutottak.

Ha a II. Osztály vezetősége nem is lépett fel minden esetben és teljes intenzitással a tudomány ilyen felfogásának konkrét jelei ellen, nem egyszer figyelmeztette az egyes tudományágak művelőit a tudományos kutatás igazi tartalmára, a marxista—leninista tudományok magasfokú igényességére, az alkotó tudományos munka szükségességére. Különösen nyomatékosan hangsúlyozta, hogy nem téveszthető össze a tudománnyal az a tevékenység, amit a Szovjetunióban „konjunkturscina” névvel illetnek, az a törekvés, amely a tudományos kutatást, a jelenségek mozgására, összefüggésére vonatkozó törvényszerűségek kutatását, a gyakorlat szolgálatának ürügye alatt, fel akarja váltani a jelentéktelen napi megállapítások aprópénzére. Filozófusaink felléptek ez ellen a törekvés ellen, amelynek jelentősége különösen a XX. kongresszus fényében tárul elénk, hogy ugyanis nem lehet helye összefoglaló értékelésnek ott, ahol ezt nem előzi meg tudományos kutatás, hogy a filozófia nem képes elmélyült, alapvető törvényszerűségek feltárására népi demokráciánkat illetően, ha ezt nem előzi meg a társadalmi élet egyes jelenségeinek elmélyült és a filozófia szempontjából részlet-kutatása. Az Akadémia II. Osztálya korábban is hangot adott a fundamentális kutatások jelentőségének s tudományos szervező és irányító munkájában ilyen irányban igyekezett vinni az egyes tudományágak területén a tudományos munkát, — helyenkint nem lebecsülendő eredménnyel, de ugyanakkor nem is egyenlő következetességgel és elegendő állhatatossággal. E fundamentális kutatások jelentőségére, szerepére, elengedhetetlenségére most a XX. kongresszus nyomatékosan felhívta a figyelmet; a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége által a magyar népgazdaság fejlesztésének második ötéves tervére vonatkozóan kidolgozott irányelvek hazai vonatkozásban is megállapítják, hogy a társadalomtudomány területén is „figyelmet kell fordítani arra, hogy a kutatás kiterjedjen azokra az elméleti alapkérdésekre,

amelyek megoldása elsőrendű fontosságú a tudomány egész fejlődése, valamint tudományos képzettségű szakemberek kiképzése szempontjából.”

A fundamentális kutatás szükségességével egyesek szembe szokták állítani a gyakorlat segítésének igényét. Ez a szembeállítás több tekintetben hamis. Mindenekelőtt egy adott tudományág alapvető kérdéseinek megoldása, a filozófia, a közgazdaságtudomány, a történettudomány, az állam- és jogtudományok alapvető kérdéseinek feltárása és megoldása nem áll szemben a gyakorlattal, hiszen ha valóban kutatás, a gyakorlatra, annak jelenségeire kell támaszkodnia; az, amit konjunktursesina címén műveltek, nem a gyakorlat és az elmélet ismeretelméleti egységéből indult ki, nem azon alapult s nem is alapulhatott azon. Másrészt az alapvető kérdések tudományos megoldása elengedhetetlen feltétele mindenféle gyakorlat segítésének; csak a valóban elmélyült tudományos kutatás képes a valóságos összefüggéseket a maguk bonyolultságában feltárni és ezzel a gyakorlati tevékenységhez segítséget nyújtani. A gyakorlatnak segíteni akarás a gyakorlat elméleti igényű tanulmányozása, megfelelő elméleti kutatás fedezete nélkül; ötletszerű gyakorlati megoldási javaslatokhoz, önkényes álláspontokhoz vezethet s vezet is. Végül pedig nem lehet az alapvető, fundamentális kutatásokat tudományos életünkben szembeállítani a gyakorlati követelményekkel, mert tudományos életünknek, ha helyesen tervezzük meg feladatait, az alapvető kutatásokkal együtt, azokra támaszkodva, meg lehet és meg is kell oldaniok építésünk gyakorlati feladatait is és a távlati tervek és a nagyobb lejárátú feladatok, amelyek nem egész életünk számára steril elméletieskedést jelentenek, megfelelően kiegészülnek — s csakis ilyen módon egészülnek ki — olyan feladatokkal, amelyek „rövidebb lejárátúak” s amelyeknek megoldása építésünk szempontjából elengedhetetlen; ennek azonban feltétlenül elvi alapokon kell történnie, nem pedig vulgarizáltan, dogmatikus módszerek segítségével, éppen a mélyebb elméleti megalapozás hiánya miatt kétes értékkel. A marxista tudománynak alapja az elmélet és a gyakorlat egysége; ennek kell jelentkeznie helyesen felfogott tudományos életünkben a témák megválasztásától a megoldásokig.

Tudományos szemléletünknek ez a helyes kialakítása éppen a társadalmi-történeti tudományok területén elkövetkező munkánk egyik legfontosabb feltétele.

## II.

Térjünk rá az egyes tudományágak legfontosabb eseményeinek és eredményeinek ismertetésére.

### 1. Filozófia

Mint ismeretes, a filozófia helyzetével az MDP III. kongresszusa kiemelten foglalkozott; felhívta a figyelmet különösen a két világháború közötti ellenforradalmi korszak filozófiájának ma is ható káros örökségére és a népi demokrá-

ciák fejlődése során felmerülő jelenségek elemzésének szükségességére. A Filozófiai Főbizottság a kongresszus útmutatásai alapján annakidején átfogó kutatási tervet készített, amely az egyetemeken folyó munkát és az aspiránsok disszertációit is magában foglalta; a terv értelmében megfelelően feldolgozásra kerülnek a filozófia legfontosabb problémakörei.

A Főbizottság számos jelentős filozófiai vitát rendezett; így Molnár Erik akadémikus „A történelmi materializmus filozófiai alapproblémái” c. művének kéziratáról, a tudományos népszerűsítés problémájáról, a filozófia második ötéves tervéről és az 1956. évi tervéről, a filozófia helyzetéről és feladatairól hazánkban. A Főbizottság szakbizottságai közül az esztétikai szakbizottság több eredményes vitát rendezett készülő művek kéziratai alapján. A többi szakbizottság munkája nem kielégítő: a dialektikus, illetőleg a történelmi materializmus szakbizottsága mindössze egy-egy vitát, a tudománytörténeti szakbizottság pedig két vitát rendezett az elmúlt év során.

A tudományos munkákat illetően megjelent Fogarasi Béla Logikájának III. kiadása; megjelent az 1954-ben, illetőleg 1955-ben megvédett első két filozófiai disszertáció (Mészáros István: Szatíra és valóság, Heller Ágnes: Csernisevszkij etikai nézetei). Eredmények születtek haladó filozófiai hagyományaink kutatása területén is.

A Filozófiai Írók Tárában megjelent Hegel Esztétikájának II. és III. kötete, Aristoteles Atheni Állama, Spinoza Ifjúkori művei. Előkészület alatt áll a Filozófiai Évkönyv II. kötete.

Bár több aspiráns disszertációja foglalkozik népi demokráciánk filozófiai kérdéseivel, a publikációk terén eddig ennek nem mutatkozott eredménye. Általában megállapítható, hogy a fiatal aspiránsok tudományos fejlődése sok esetben a kívánatosnál lassúbb és rendszerint nem nyújtják be az előírt határidő alatt disszertációjukat, aminek oka részben a kiválasztás, részben pedig az aspiránsok előképzettségének fogyatékosága; egyes esetekben nehézséget okozott, illetőleg okoz az is, hogy nem biztosítottuk a folyamatos aspiránsvezetés feltételeit.

1956. január 1-ével a II. Osztály keretében az osztályvezetőség javaslatára Filozófiai Csoport alakult, amelynek feladata, hogy segítséget nyújtson az Akadémia egész területén az ideológiai munkához, szervezze az ideológiai oktatást, szervező és koordináló munkával segítséget nyújtson a filozófiai élet előrevitelében s egyben kutatómunkát is végezzen. A Filozófiai Csoport azonban nem pótolja az esedékes Filozófiai Intézet megalakítását. A Főbizottság számos alkalommal leszögezte, hogy azoknak a feladatoknak teljesítéséhez, amelyek hazánkban a marxista filozófiára várnak, egyik elengedhetetlen feltétele egy Filozófiai Intézet létesítése; ez lenne egyedül képes a filozófiai kutatás országos irányítására és támogatására, alapvető elméleti feladatok megoldására, filozófiai folyóirat kiadására, a tudományos képzés és a propagandamunka elvi irányítására.

## 2. Közgazdaságtudomány

Az MDP III. kongresszusának határozatai folytán a közgazdaságtudományi tevékenység hazánkban jelentős mértékben megélné. Mindenekelőtt megteremtődtek a tudományágak művelésének szervezeti keretei (a Közgazdasági Szemle megindulása, a Közgazdaságtudományi Intézet felállítása), de általában megélné a tudományos tevékenység is. Ezt tanúsítja számos elméleti vita a Marx Károly egyetemen, a Pártfőiskolán, a Magyar Szovjet Társaság Közgazdasági Szakosztályán, a Közgazdaságtudományi Intézetben a város és a falu gazdasági kapcsolatairól, az ipari termelés műszaki színvonalának emeléséről, a pénzről a szocializmusban, a társadalmi termelés I. osztályának fejlődéséről, a nemzeti jövedelem elméleti problémáiról, a mezőgazdasági árakról és adózásról, a munkaerőgazdálkodásról, a gazdaságosság kérdéséről. Péter György tanulmánya alapján jelentős tanulmányok készültek el, illetőleg hangzottak el előadások formájában; így Friss István levelező tag előadása az Akadémia Nagygyűlésén „Népgazdaságunk fejlesztésének üteméről” címmel, továbbá „A személyes érdekelttség elvének alkalmazása a szocializmus építésében” című előadása az MDP Politikai Akadémiáján.

Az elmúlt évben védte meg disszertációját három első hazai közgazdaságtudományi kandidátusunk, további három disszertációt pedig már benyújtottak. Jelentősen fejlődött a közgazdaságtudományi könyvkiadás, a Közgazdaságtudományi Egyetem Évkönyve, Gerle: A beruházások gazdasági-műszaki tervezése, Péter György: Általános statisztika, Wilcek Jenő: Az önköltség népgazdasági tervezésének egyes kérdései; közgazdasági vonatkozású Sándor Vilmos: Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867—1900, Berend—Ránki: A magyar gyáripár története 1900—1914. A Közgazdaságtudományi Intézetben folyó kutatások részeredményei megjelentek a Közgazdasági Szemleiben; előkészület alatt áll néhány monográfia és kandidátusi disszertáció. Az Intézetben folyó kutatások a gyakorlati kérdések felé fordulnak. A mezőgazdasági termelés önköltsége és jövedelmezősége vizsgálatának módszertani kérdéseire irányuló kutatás lehetőséget nyújt a különböző szektorokhoz tartozó mezőgazdasági üzemek ráfordításainak és jövedelmezőségének összehasonlítására és a mezőgazdasági árrendszer tudományosabb megalapozására. A „közös és az egyéni érdek összeegyeztetése a termelőszövetkezetekben” tárgyú kutatás új jövedelemelosztási módszert dolgozott ki, amelyet kísérletképpen bevezetnek egyik termelőszövetkezetünkben. Gyakorlati eredményekre vezet a pamutszövetkivitel gazdaságosságának megállapítására, a cukorrépa szerződéses termeltetésére vonatkozó kutatás is. Az ipari termelői árrendszer vizsgálatának eredményei felhasználhatók lesznek az 1957-ben tervezett termelői árrendezés során.

A gyakorlat szempontjából jelentős kérdések kutatása közgazdaságunknak és a Közgazdaságtudományi Intézet fejlődésének pozitív jele. Az eredményes

munkának feltétele azonban, hogy a közgazdaságtudomány maradéktalanul felszámolja a dogmatizmust, amely a közgazdaságtudomány elméleti kérdéseinek vizsgálatát illetően uralkodott s a gyakorlatot szolgáló kutatásait megfelelő szilárd elméleti alapra helyezze; ennek során elmélyülten tanulmányozza a kapitalista gazdaság fejlődési törvényszerűségeit és mindennekfeletti a szocializmus gazdaságának törvényszerűségeit és sajátosságait, hogy megfelelő segítséget nyújtson népgazdaságunk legfontosabb kérdéseinek megoldásához, helyes tervezési módszerek kialakításához, a gazdaságosság elvének sokoldalú alkalmazásához.

### 3. Történettudomány

A történettudomány elmúlt évi eredményei sorában említést kell tenni Incze Miklós : „Az 1929—33. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon” c. tanulmánykötetről, amely számot adott népi demokráciánk történetének kutatására irányuló munkánk állásáról, eredményeiről; Köpeczi—Várkonyi: II. Rákóczi Ferenc c. monográfiájáról, ezenkívül számos forráskiadványról. A II. Osztály útmutatásai alapján megindultak a historiográfiai és kultúr-történeti kutatások; a parasztság kérdéseinek kutatása terén említésre méltó Trócsányi Zsolt: Az erdélyi parasztság története 1790—1849 c. monográfiája és a Nemzetiségi dokumentum gyűjtemény II. kötete. A baráti államok történettudományával való elmélyültebb foglalkozás elősegítése érdekében kiadásra kerültek a Tanulmányok a Szovjetunió történetírásából és a Tanulmányok a népi demokráciák történetírásából c. kötetek.

A nemzetiségi kérdés problémáinak alaposabb feldolgozása fokozott mértékben folyik s ennek részeredményei napvilágot is láttak; egyébként folynak az 1957-ben hazánkban rendezendő ezirányú konferencia előkészületei is.

Az egyetemes történet köréből jelentős Zsigmond László tanulmánya „Az Ostforschung az újjáéledő nyugat-németországi imperializmus és militarizmus szolgálatában” címmel; halad a német imperializmus újjáéledésének előzményeire, valamint a chartizmus történetére vonatkozó kutatás is. Az egyetemi tankönyv előkészületei az 1955 évben — a tankönyvmunkálatok első szakaszának lezárása után — némileg alábbhagytak s a tankönyvviták tanulságai alapján makett formájában való elkészítése csak ez év kezdetén vett újabb lendületet.

Történészeink nemzetközi szereplését illetően ki kell emelni a magyar történész delegáció sikeres szereplését a Római Nemzetközi Történész Kongresszuson, továbbá az e Kongresszus alkalmából kiadott idegen nyelvű tanulmánykötetet, amely komoly sikert aratott a Kongresszuson. Ugyancsak ki kell emelni történészeink részvételét az 1905-ös orosz forradalom 50 éves évfordulója alkalmából a Szovjetunióban és Varsóban rendezett ünnepi ülészsakon, a Csehszlovákiában rendezett Stur konferencián, az egykori Osztrák—

Magyar Monarchia kapitalista fejlődésének megvitatására összehívott prágai értekezleten, a Lengyelországban összehívott tankönyvkonferencián, valamint a Mickievicz ünnepségen. Mindezekben a nemzetközi plénumokon történészeinknek előadásai, referátumai megbecsülést szereztek a magyar tudománynak.

Történészeink megkezdték az előkészítő munkálatokat a Magyar Tanácsköztársaság 40 éves évfordulójának megünneplésére s az ez alkalomból kiadandó tanulmánykötetre.

Az Akadémia Elnökségének felhívására a Történettudományi Intézet tervbe vette a magyar nép történetére vonatkozó kutatások eredményeit összefoglaló, kétkötetes „A magyar nép története” c. népszerű munka kiadását.

A XX. kongresszus tanulságainak feldolgozása a történettudomány területén megindult ; a Történettudományi és a Párttörténeti Intézet dolgozói megvitatták a Kongresszus szellemében a történettudomány előtt álló feladatokat.

#### 4. Állam- és jogtudományok

Állam- és jogtudományunk fejlődésének jele, hogy megindult az elmélyültebb monográfiák és tankönyvfeldolgozások útján.

1955-ben jelent meg Szabó Imre : „A burzsoá állam és joghölselet Magyarországon” c. monográfiája, Récezi László : Nemzetközi magánjog című, disszertációként elfogadott tankönyve, továbbá Weltner Andor : Munkajog című tankönyve. Előkészület alatt állanak további jelentősebb monográfiák, így Eörsi Gyula : Tervszerződések című, már benyújtott doktori disszertációja, Világhy Miklós : A jogi személyek problematikájáról szóló műve, Beér János : A községi tanácsok c. munkája ; jövőre megjelenik egy közös csehszlovák—magyar polgári jogi tanulmánykötet. A megjelent önálló tanulmányok közül említést kell tenni Nizsalovszky Endre : A polgári jog alanya, Világhy Miklós : A polgári jog rendszere, Medve Zsigmond : A termelészövetkezetekbe bevitt földek tulajdoni viszonyai, Névai László : Az ügyészi általános felügyelet c. tanulmányairól.

Az állam- és jogtudományok művelői jelentős mértékben résztvesznek a fontos kodifikációs munkálatokban, az állami és jogi élet gyakorlatának tanulmányozásában.

Az eredmények mellett az állam- és jogtudományokat is — amint említettük — sok tekintetben a dogmatizmus és kommentátorság jellemezte ; sok tanulmány és cikk megrekedt ezen a fokon s egyidőben ez az állam- és jogtudományoknak szélesben elterjedt alaphangja volt. Az elméleti színvonal viszonylag alacsony voltát gyakran a gyakorlatiasság jelszavának hangoztatásával ellensúlyozták, holott e gyakorlatiasság valóban távol állott állami és jogi életünk valóságos gyakorlatától s annak elmélyült elemzésétől. Az utolsó évben e téren lényeges javulás észlelhető, bár az alapvető kutatásokkal szemben még mindig



érezhető bizonyos tartózkodás. A XX. kongresszus különösen előtérbe állította az államtudományok szerepét és jelentőségét, a szocialista demokratizmus érvényesülésének tanulmányozását és elősegítését, a nemzetközi jog problémáinak elmélyült, nem egysíkú és leegyszerűsített vizsgálatát, a szocialista törvényesség konkrét elemzését, az állami és jogi munkának magasszínvonalú, alkotó elméleti munkákkal való segítését. Az ilyen munka a gyakorlati jogászokkal is megérteti a tudományos kutatás jelentőségét és feltehetően segít eloszlatni azt a közönyt, amely sok tekintetben még észlelhető az állam- és jogtudományi munkával szemben s amely nem egyszer odavezet, hogy nincs lehetőség ilyen munkák közzétételére sem.

Az elmúlt év során az Akadémiához került az Állam- és Jogtudományi Intézet, amelynek az átfogó jellegű kutatások és az állam- és jogtudományi munka szervezése terén nagy szerepe van. Az Intézetnek meg kell találnia és ki kell alakítania ezt a valóban kutatóintézeti profilját s be kell vonnia munkájába az állam- és jogtudományok legkiválóbb művelőit. Feltétlenül és sürgősen gondoskodni kell arról, hogy a magyar állam- és jogtudományok tudományos folyóirata valóban betöltse hivatását s élére álljon tudományos életünknek.

## 5. Földrajztudományok

A földrajzi tudományok körében a kutatók jelentős eredményeket értek el hazánk természeti és gazdaságföldrajzi viszonyainak területi kutatása terén. A természeti földrajz művelői részletesen feldolgozták az ország nagyobb részét, a gazdasági geográfusok pedig járási részletességgel az egész országot és megkezdték több megye részletes községi szinten való feldolgozását is ; jelenleg a Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdasági Földrajzi Tanszéke állami szerveink részére készít felmérést hazánk termelőerőinek földrajzi eloszlásáról. E kutatások alapján részben kiadás előtt álló, részben készülõben levõ monográfiák hazánk mind természeti, mind gazdasági földrajzi viszonyairól teljesen új képet adnak s a népgazdasági tervezés számára is hasznos adatokat szolgáltatnak. Megjelent Láng Sándortól : a Mátra és a Börzsöny monografikus természeti földrajzi feldolgozása ; készül a Mezőföld és Budapest természeti, a Duna—Tisza közének és a Délkelet-Alföldnek gazdasági földrajzi monográfiája.

Jelentős eredményt jelentett az 1955. év szeptemberében megtartott Földrajzi Kongresszus, amely egyben igazolta, hogy a földrajztudományok körében folyt elméleti-módszertani viták a tudományágat előrevivők voltak, ha e téren még számos tennivaló áll is a földrajztudományok művelői előtt. A kongresszuson fontos elméleti eredményekről számolt be Bulla Béla, Kádár László, Szabó Pál Zoltán, Markos György. A földrajztudomány művelői azonban nem részesítették mind ez ideig kellő bírálatban és értékelésben a különböző burzsoá irányzatokat ; most készül értékelní a Horthy-korszak földrajzi tudom-

mányának egyes vonatkozásait. A földrajzi tudományok további művelése során ez irányok leleplezésére nagyobb gondot kell fordítani.

A földrajztudománnyal foglalkozó intézményeink, a Földrajzi Kutatócsoport és az egyetemi tanszékek az állami szervek részére számos esetben nyújtanak segítséget; ez a kapcsolat azonban sokszor eseti; állami szerveink — a Szovjetunió és a népi demokráciák gyakorlatával szemben — kevéssé veszik igénybe a földrajztudomány segítségét. A továbbiakban arra kell törekedni, hogy a földrajzi tudományok kutatásai és eredményei jelentősebb mértékben szolgálják második öt éves népgazdasági tervünk megvalósítását és mind az átfogó, mind pedig a rész kutatások terén olyan konkrét eredményeket produkáljanak, amelyeket népgazdaságunk felhasználhat.

## 6. Régészettudomány

A régészettudomány az elmúlt esztendőben a Régészeti Kézikönyv I. kötetén és Oroszlán : Általános muzeológiáján kívül számos részletmonográfiában számolt be az elmúlt évek kutatásairól. Ezek a monográfiák, így László Gyula : Études Archéologiques sur l'histoire de la Societé des Avars, Csallány Dezső : Archäologische Denkmäler der Avarenzeit in Mitteleuropa, Gerevich László : Budapest régiségei XVII. kötet, Szilágyi János : Aquincum, Banner János : Die Pécelér Kultur, a Régészeti Konferencia mellett mindinkább ráirányították a külföld érdeklődését régészeink munkájára. Folyóirati tanulmányokban is számottevő eredményeket produkáltak, így különösen az Acta Archeologica hasábjain.

Előkészületben vannak az Intercisa II. kötete, Kutzián : Rézkori monográfia, Gerevich—Seitl : Budavár építészettörténete c. jelentősebb monográfiák.

Jó eredménnyel zajlott le a múlt év októberében a Régészeti Konferencia, amely a magyar régészeti kutatás legutóbbi 10 éves eredményeiről és hiányosságairól adott számot. A külföldi vendégek által is elismert eredmények mellett viszont kitűnt, hogy régészeinknek sokkal elmélyültebben kell magukévá tenniök a történelmi materializmus tanításait s behatóbban kell tanulmányozniok a szovjet régészet eredményeit; ez ráirányítja majd régészeink figyelmét a történelmi kutatás legfontosabb problémáira, amelyek a részletkérdések mellett általában háttérbe szorultak, véget vet annak a nagyrészt provinciális szemléletnek is, amely közömbös maradt az egyetemes összefüggésekkel szemben és bátorságot ad majd merészebb hipotézisek felállításához. A Régészeti Konferencia egyébként meghatározta azokat a közvetlen feladatokat, amelyek régészettudományunk előtt állanak, így különösen az ősrégészet kronológiájának tisztázása és eredményeinek társadalomtörténelmi értékelése, a rabszolgatársadalom bomlása körülményeinek tisztázása és a feudalizmus csúcsának kimutatása, a magyar etnogenezis gyökereinek feltárása, a magyar középkor termelő technikájának, gazdasági kultúrájának feltárása.

Régészeink nem alaptalanul panaszoznak, hogy csak részben kapják meg a kutatásaikhoz azt az anyagi támogatást, amely számukra elengedhetetlen lenne. Ennek folytán egy évben legfeljebb egy kisebb terület feltárását képesek elvégezni; anyagi okokból nem képesek megvalósítani régészeti romjaink megfelelő konzerválását sem. Műemlékeink elhanyagoltsága éles ellentétben áll a szomszédos népi demokráciákban tapasztaltakkal, nem is említve a Szovjetunió műemlékvédelmét. E téren a II. Osztály vezetőségének kezdeményezésén kell fellépnie az illetékes szervek felé.

### 7. Művészettörténet

A művészettörténet-kutatás területén a marxista—leninista szemléletmód erősödése terén tett kétségtelen előrehaladást lassította a polgári ideológiák elleni küzdelem következetlensége, sőt néha hiánya is, a kritikai tevékenység lanyhasága, az elméleti, tudománytörténeti és elvi értékelő feladatoktól való tartózkodás, a társadalmi viszonyok alakulásától nagyrészt független művészettörténeti szemlélet érvényesülése.

Az elmúlt évben, illetőleg ez évben gyarapodtak a művészettörténeti kiadványok. A művészettörténet 5 periódikával rendelkezik, de további két gyűjteményben is el tud helyezni tanulmányokat. 1955-ben az Akadémiai Kiadónál három művészettörténeti munka jelent meg: Budapest műemlékei, I. kötet; Garas Klára: Magyarországi festészet a XVIII. században; Radocsay Dénes: A középkori Magyarország táblaképei; más kiadónál jelent meg Balogh Jolán: Az esztergomi Bakócz kápolna. Fenyő Iván: Dürer című munkája. A szakterület intézményei a kutatómunka mellett számos jelentős kiállítást rendeztek. Előkészületben van a Pest megye műemlékei c. kötet, Pigler Andor: Barockthemen, Balogh Jolánnak „Mátyás király és a művészet” c. munkája, Vayer Lajosnak a kora-renaissance művészetével foglalkozó műve, Dercsényi—Gerevich—Balogh: Magyarországi művészet I. kötet.

Művészettörténészeink nem foglalkoznak még kielégítő és elméleti színvonalon az újabb és a legújabbkori magyar művészettel; kultúrpolitikánk és a művészeti kritika nem támaszkodhat e téren megfelelő tudományos alapokra. Amennyire nem helyes ezen a címen háttérbe szorítani a régi művészet, illetőleg a külföldi művészet kutatását, annyira helytelen, hogy művészettörténészeink e téren nem adnak megfelelő segítséget mai művészeti életünknek. Szükséges, hogy az élő művészet irányítását végző szerveink az Akadémiával együttesen határozzák meg azokat a kérdéseket, amelyeknek tudományos megoldása a művészetpolitika helyes szempontjainak kialakításához nélkülözhetetlen. Ezeknek a témáknak kidolgozása mellett a művészettörténeti kutatás alapvető feladata a magyarországi és a magyar nemzeti művészetnek részlet-monográfiákban, majd — s minél előbb — nagyobb összefoglaló munkában történő alapos feldolgozása.

A művészettörténet területén nagyobb szükség van a fiatal kutatók külföldi tanulmányútjaira ; szükség van továbbá arra, hogy művészettörténészeink fokozottabban vehessenek részt nemzetközi rendezvényeken is.

### 8. Néprajztudomány

A néprajztudomány területén megjelent kiadványok sorában nagyrészt anyagközlést találhatunk (Kálmány : Alföldi népballadák, Kálmány : Kiadatlant művei 3. kötetének előkészített anyaga, Dégh Linda : Kakasdi népmesék, Ortutay Gyula : Magyar Népköltészet stb.), de jelennek meg ezt meghaladó igényű művek is (pl. a magyar népi díszítőművészetről, Mangha János könyve egy dunántúli faragó pástorról, Morvay Judit : Asszonyok a nagycesaládban c. műve). Elkészült Diószegi Vilmos : A honfoglaló magyar nép hiedelemvilága c. munkája. Előkészületben van Balassa Iván : A kukoricatermelés néprajzi és nyelvészeti kérdései (megvédett kandidátusi disszertáció), Belényesi Márta : A magyar nép anyagi kultúrája a XIV. században, Gunda Béla : Néprajzi gyűjtőúton c. műve, Sándor István : Xantusz János élete és munkássága. A nagyobb kutatási területek közül említésre méltó a balladavizsgálat megindult nagyszabású munkája, a magyar néprajzi atlasz munkálatai. Számos előtanulmány viszi közelebb a megoldáshoz a második ötéves terv nagy néprajzi vállalkozását, az új magyarság néprajzának előkészítését.

A néprajztudomány területén vitaülés keretében megvitatásra került a munkásfolklor problémája, ami remélhetőleg előbbre viszi e téren is a munkát ; megtárgyalásra került többnapos vitaúlése az új magyarság néprajzának kérdése is.

Néprajztudományunk eredményei elismerésre találnak a baráti országokban és a nyugaton is. E tagadhatatlan eredmények mellett azonban a néprajznak még számos alapvető tisztázandó problémája van, mégpedig éppen jellegét és módszertanát, kereteit és elméleti alapjait illetően. Bár néprajztudományunk erőteljesen történeti szemléletű, ez a történeti szemlélet nem mindig nyugszik eléggé szilárdan a történelmi materializmus tanításain s nem mentes olykor a vulgarizálástól sem. Ha születnek is a néprajztudomány területén értékes részeredmények, hasznos és gyakorlati kultúrpolitikánkban is felhasználható anyaggyűjtések, ezek összefoglalása, a messzebb mutató tanulságok levonása nagyrészt még elmarad. A néprajztudomány változatlanul esedékes feladata a tudományág elméleti alapkérdéseinek, határainak, ideológiai alapjainak tisztázása és következetesebb küzdelem a múlt néprajzi eredményeinek helyes marxista értelmezésére, továbbá az anyagközlő munkákon túl átfogó értékelő tanulmányok készítése. Elengedhetetlen a néprajzi munka kibontakozása a magyar munkásosztály néprajzi hagyományainak feldolgozását illetően és az e téren eddig megmutatkozott egyoldalúság felszámolása. Mindeme feladatok elvégzése terén adódó eredmények biztosítják majd azt az elismerést a néprajztudomány számára, amelyet kétségtelenül egyre több joggal igényel.

## 9. Pedagógiatudomány és a pszichológia

A pedagógiatudomány az elmúlt évben néhány jelentős fordítás közzététele mellett elsősorban tanulmányok megjelentetésével produkált eredményeket. Ágoston György tanulmánya és előadása a „Nevelés és az öröklés, a nevelés és a társadalmi környezet”-ről, illetőleg az életkori sajátosság vizsgálatának elvi kérdéseiről, Székely Endréné tanulmánya a hazai pedagógiatudomány helyzetéről és feladatairól, Nagy Sándor tanulmánya a munkáranevelésről, továbbá a haladó magyar pedagógusokat ismertető sorozat már megjelent és előkészületben álló tanulmányai, Földes Éva disszertációja a magyar testnevelés történetének egyes kérdéseiről — mind élénkülő pedagógiatudományunk eredményeiről tanúskodik. Ezt mutatja a számos vita is, amelyet pedagógusaink rendeztek. A Pedagógiai Tudományos Intézet a közeljövőben tanulmánykötetekben jelenteti meg eredményeit s számottevő munkát fejtett ki a jobb iskolai tantervek elkészítése érdekében. Valójában azonban a pedagógiatudomány még számos, sok tekintetben kezdeti nehézséggel küzd. Az Intézet, amelynek a tudományos kutatás irányító és központi szervének szerepét kellene betöltenie, részben elévész az oktatással kapcsolatos gyakorlati napi feladatok megoldására törekvésében; nem látszik eléggé a nyoma az átfogóbb, nagyobb igényű kutatásra való törekvésnek; bizonyos fokig a pedagógiatudomány még az alapvető elméleti kérdések keresésén fáradozik. E téren igen jelentős lenne, ha az Intézet elméleti munkájához kedvezőbb feltételeket teremtené.

A pszichológia körében Kardos Lajos doktori disszertációjának megvédésén felül alig lehet számottevő eredményről beszélni, bár kutatások itt is folynak. Pszichológusaink nehezen találják meg a pszichológia-tudomány társadalomtudományi alapjait és alig keresik ilyenirányú vonatkozásait; másrészt igaz az is, hogy eredményeik gyakorlati felhasználásra nálunk alig kerülnek, holott a szocialista országokban a pszichológiának általában sokkal nagyobb gyakorlati szerepet tulajdonítanak.

### III.

1. Az Akadémia II. Osztályának vezetősége az egyes tudományágakon belül a tudományszervező munka viteléről, a tervek előkészítéséről, a tudományos élet közvetlen irányításáról főbizottságok — az Akadémia új alapszabályai értelmében: bizottságok — útján gondoskodik. E bizottsági munkának különösen nagy szerepe volt az Akadémia újjászervezését követően, amikor a tudományos élet újbóli megindításának nagy feladata ezekre a bizottságokra hárult, amikor számba kellett venni a tudományág művelőit s be kellett vonni őket a munkába, amikor a bizottságoknak kellett gondoskodniuk arról, hogy napi-rendre kerüljenek a tudományág legégetőbb kérdései. A bizottságok munkája azonban az évek során egyre nehézkesebbé vált és válik; összehívásuk sok-

helyütt rendszertelen : nem válnak mindig és egyformán a tudományág gazdáivá. A tudományszervezési munka és a fontos tudományos kérdések megvitatására, központi jelentőségű előadások rendezésére irányuló munka, továbbá a káderkérdéssel és a személyi ügyekkel összefüggő problémák aránya a bizottságok munkájában nem mindig megfelelő. Egyes bizottságok hónapokig nem ülnek össze, illetőleg csak zárt, adminisztratív kérdésekkel foglalkozó üléseket tartanak. Ez arra mutat, hogy tudományszervezésünknek ez a formája lassan meghaladottá válik s egyre inkább előtérbe kerül a tudományos kutatóintézetek létrehozásának szükségessége : e kutatóintézetek feladata a kutatások központi irányítása és a kutatómunka összefogása ; az intézetek segítségével lehet tervszerűen segíteni s bevonni az egységes tudományos tervbe végeredményben az egyetemek tanszékeit is. Mindaddig azonban, amíg erre minden tudományág területén lehetőség nyílik, a bizottságokra hárul az adott tudományág közvetlen irányításának fő feladata s elsősorban az a kötelesség, hogy felvessék és megvitassák az adott tudományág központi, a kutatások szempontjából alapvető, elvi-elméleti kérdéseit ; ha a bizottságok e feladatot nem végzik el, a tudományágon belül a tervek teljesítését, a tudományos munka vitelét nem lehet megfelelően biztosítani. Abból a célból, hogy a bizottságok munkájának érdemibbé válását elősegítsük és figyelmüket inkább a központi tudományos kérdések felé fordítsuk, létrehoztuk az adminisztratív ügyek intézésére az intézőbizottságokat. Egyes bizottságok azonban a fontos elvi-módszertani kérdések megvitatása, a tervezési munka és a szélesebbkörű tanácskozások szervezése helyett, nagyobb kedvvel foglalkoznak az adminisztratív és sokszor a személyi kérdésekkel.

2. Az Akadémia II. Osztályához jelenleg a következő intézetek tartoznak : a Történettudományi Intézet, a Közgazdaságtudományi Intézet, az Állam- és Jogtudományi Intézet, a Földrajztudományi Kutatócsoport, a Dunántúli Tudományos Intézet ; ezekhez járul a Filozófiai Csoport. E különböző időpontokban létesült és különböző erősségű intézetek a maguk területén különböző súllyal válnak a tudományterület kutatási központjává ; a II. Osztály vezetősége arra törekszik, hogy ez minden területen megfelelően megtörténjék. E tudományágakon kívül másutt is egyre esedékesebbé válik az önálló kutatóintézet vagy csoport létesítése. A Filozófiai Csoport kétségtelenül segítséget jelent, elsősorban azonban jelenleg az Akadémia ideológiai munkája számára ; nem pótolja s nem szoríthatja háttérbe egy Filozófiai Intézet felállításának elengedhetetlen szükségességét. A II. Osztály ugyancsak szükségesnek tartja a lehetőséghez képest, rövidesen egy Régészeti Kutatócsoport s később Intézet létesítését, amely képes egységes irányítást adni a különböző területeken folyó régészeti kutatásoknak. Úgy tűnik, mind esedékesebbé válik egy Néprajzi Kutatócsoport létesítése is. Természetesen mindezeknek feltételeit még alapos előkészítő munkával kell megteremteni.

Ismeretes, hogy az Akadémia II. Osztályának felügyelete alá tartozik néhány tudományos társulat, illetőleg társaság is ; ezeknek kiemelkedő a jelentő-

sége a tudomány eredményeinek elterjesztésében, a tudományos érdeklődés felkeltésében és fokozásában. A Magyar Történelmi Társulat, amely budapesti központja mellett 10 területi, illetőleg megyei csoporttal is rendelkezik, 1955/56-ban Budapesten 15, vidéken 7 továbbképző előadást, illetőleg konzultációt tartott; jelentős publikációs tevékenységet fejt ki mind a könyv-, mind a folyóiratkiadás terén. A Magyar Földrajzi Társaságnak Budapesten négy, vidéken három osztálya működik; a hét osztály az 1955/56. évben 79 szakelőadást tartott; publikációs tevékenysége szintén említést érdemel. Eredményesen működik és széleskörű népszerűsítő előadás-sorozatokot, vitauléseket, vándorgyűléseket, kirándulásokat szervez a Néprajzi Társaság, valamint az Érem-, Régiségügyi és Művészettörténelmi Társulat. Közgazdászaink felvetik egyébként egy Közgazdasági Társaság alapításának szükségességét is, a közgazdasági közvélemény kialakításának meggyorsítása és fejlesztése érdekében.

3. A könyv- és folyóiratkiadás területén bizonyos fejlődés mutatkozik a tervezés terén, ez azonban még nem elegendő. Tervezésünk során ugyanis bizonyos fókig inkább a várhatóan elkészülő művek kiadását, nem pedig elkészültét és elkészíttetését tervezzük; így azután, ha a könyvtervben szereplő művek megjelenése egyre reálisabb is, könyvtervünk tartalmilag nem eléggé tervszerű. Az osztályvezetőség többszöri nyomatékos figyelmeztetése nyomán az adatközlő munkákkal szemben javul a feldolgozó-monografikus művek aránya; egyes területeken azonban általában kevés az akadémiai szintű produkció. Könyvkiadásunk fejlődésére egyébként jellemzőek a következő adatok: az Akadémiai Kiadónál 1950-ben 7 könyvet adtunk ki, 1951-ben 9-et, 1952-ben 21-et, 1953-ban 17-et, 1954-ben 20-at, 1955-ben 18-at, 1956. május 15-ig pedig már 13-at; úgy tűnik, hogy könyvkiadásunk az évi 18—20 mű körül éri el az átlagot. Ézévi kiadási tervünk teljesítését megnehezítette a tervek jóváhagyásának elhúzódása, aminek folytán a szerződések megkötése nagymértékben késett, sőt helyenként még ma is késik. Könyvkiadási tervünk egyébként sok területen nincsen megfelelően összehangolva más könyvkiadók terveivel; feltehetően bizottságainknak kell ennek megtörténtéről elsősorban gondoskodniok; egyes területeken a könyvkiadók a „piackutatás” eredményei alapján indokolatlanul elzárkóznak tudományos művek kiadásától. Jelenleg 8 magyar nyelvű és 5 idegen nyelvű folyóirat tartozik a II. Osztályhoz. E folyóiratok színvonala általában — egyes kivételektől eltekintve — emelkedő; szerkesztésük azonban nem eléggé elvi alapon nyugvó, sok tekintetben ötletszerű. A szerkesztőbizottságok munkájának sokat kell javulnia; a szerkesztőbizottsági tagok nem foglalkoznak eléggé a folyóirattal, nem nyújtanak elég elvi segítséget s nem segítik elő a megfelelő tanulmányok elkészültét. Ismeretes, hogy az osztályvezetőség határozata alapján az egyes bizottságok megtárgyalták a folyóiratok kérdését, mind elvi problematikájukban, mind a szerkesztés kérdéseit illetően; az osztályvezetőség a bizottsági megbeszélésekre támaszkodva rövidesen foglalkozni kíván a folyóiratok elvi és szerkesztési kérdéseivel.

Nem kielégítő az Osztály folyóiratának, az Osztályközleményeknek helyzete, a szakfolyóiratok munkájának javulása bizonyos fokig kétségessé teszi az Osztályközlemények folyóiratszerű megjelentetését. Az osztályvezetőség a folyóiratok kérdésének tárgyalásával egyidejűleg az Osztályközlemények kérdését is meg fogja tárgyalni.

4. A tudományos képzést illetően foglalkoznunk kell röviden az aspirantúra kérdésével. A rendes és a levelező aspirantúrára jelentkezők száma általában igen nagy: 1955-ben 420-an, 1956-ban pedig 251-en jelentkeztek a II. Osztályhoz tartozó tudományágakban. Ez mutatja a nagy érdeklődést a szervezett tudományos képzés iránt, s ez pozitív jel — mutatja azonban azt is, hogy meglehetősen nagy a tájékozatlanság az aspirantúra feltételeit illetően; sokan még mindig egyszerűen a továbbképzés egy fajtájának tekintik az aspirantúrát, nem pedig az alkotó tudományos munkára való felkészülésnek. Egyes területeken a jelentkezők száma különösen kiugró; a közgazdaságtudományban 1955-ben 155, 1956-ban pedig 89 jelentkező volt, az állam- és jogtudományokban pedig 89, illetőleg 94. Úgy tűnik, a javaslattevő szervek kiválasztása is túlzottan laza; ennyi jelentkezőből a rendelkezésre álló néhány hely betöltése elkedvetlenül hat a többiekre.

Ami a disszertációkat illeti, 1955-ben 26 kandidátusi disszertációt védtek meg, 1956-ban eddig 18 kandidátusi disszertációt; jelenleg 20 kandidátusi, illetőleg 3 doktori disszertáció elbírálása van folyamatban. Ami a kandidátusi disszertációkat illeti, egyes területeken a velük szemben támasztott igény nem elég magas; különösen azonban nem tűnik elég magasnak az az igény, amelyet a rövidített aspirantúrára bocsátással szemben támasztunk. Elég megemlíteni, hogy 1956 márciusáig összesen 256 rövidített aspirantúrát engedélyezett a TMB a II. Osztály területéről; ez a szám roppant magas s eleve kétségessé teszi, hogy megfelelő szintű kandidátusi disszertációk kerülnek-e benyújtásra. Mindezek szükségessé teszik, hogy az egyes bizottságok külön és elvileg is foglalkozzanak az aspirantúra kérdésével — egyesek ezt már meg is tették — s az osztályvezetőségnek ezek alapján napirendre kell tűzni az eddigi tapasztalatok megtárgyalását. Meg kell egyébként jegyezni, hogy a Tudományos Minősítő Bizottság is foglalkozik az aspirantúrával kapcsolatos elvi kérdésekkel és a teendő intézkedésekkel.

Míg egyrészt a kandidátusok vonalán a jelentkezők túl magas száma kétségeket támaszt a színvonalat illetően — s e kétségeket a benyújtott disszertációk tapasztalatai némileg bizonyossággá is teszik —, addig a doktori disszertációknál azok meglepően alacsony számára kell figyelni. Itt mindenekelőtt azokról lenne szó, akiknek rövidített eljárással 1952-ben kandidátussá minősítésével egyidőben megnyitottuk a lehetőséget, hogy határidő bevárása nélkül nyújtsák be doktori disszertációjukat. A néhány esztendő, amely az első minősítések óta eltelt, csak kevés esetben vezetett oda, hogy doktori disszertáció kerüljön benyújtásra; sok alkalommal — s nem egyszer csak most, több évvel



az első minősítést követően — a doktori disszertáció benyújtását élt sérelem miatt halogatják s disszertáció nélküli minősítést tartanak in okoltnak. Az eredetileg kandidátusokká minősített tudományos dolgozóknál izonyos megtorpanás észlelhető a doktori disszertáció előtt; időközben sok fiatal védi meg kandidátusi disszertációját s az idősebbek nem egyszer séi űnek érzik magukra nézve, hogy a fiatalok utolérték őket. Ez a jelenség egyebe től eltekintve, az Akadémia szempontjából sem üdvös; új alapszabályaink a levelező taggá választás feltételül a doktori fokozatot kívánják meg s nagyoi. szűk azoknak a köre, akiből új akadémiai levelező tagok megválasztásra kerülhetnének. Tudományos életünk egyik fontos követelménye, hogy érett tudományos kádereink készítsék el doktori disszertációjukat, s védjék azt meg.

5. Az osztály nemzetközi kapcsolatai az elmúlt időszakban igen örven- detes fejlődést mutatnak. Növekedtek a külföldi kongresszusokra, nyugatiakra is, a meghívások, ugyancsak növekedett a hazánkat látogató külföldi tudósok száma is. Meg kell viszont jegyezni, hogy a kulturális egyezmények keretében az elmúlt évben 24 $\frac{1}{2}$  hónap állt az Osztály rendelkezésére, ebben az évben pedig csak 9 hónap; növekvő eredményeink mellett, az Osztálynak e sérelme mellett nem mehetünk el szóltanul; e 9 hónap is csak úgy jutott az Osztály rendelkezésére, hogy a csehszlovákiai kutatócsoporton belül részvételünket 2 főről 1 főre csökkentettük.

Megállapíthatjuk, hogy gazdagodtak, változatosabbak lettek az együtt- működés, a nemzetközi tudományos tapasztalatsere formái is. Növekszik a baráti országok tudományos rendezvényein való részvételünk száma. Az elmúlt esztendő során a már említetteken kívül többek között részt vettünk a Német Demokratikus Köztársaságban a Közgazdaságtudományi Intézet elméleti konferenciáján; közgazdaszaink tanulmányozták a közgazdaságtudomány szervezeti és érdemi kérdéseit a Szovjetunióban; részt vettünk a Német Tuda-ományos Akadémia görög-római intézetének ünnepélyes megnyitásán, a szabadság kérdéséről Berlinben rendezett filozófiai konferencián; a leningrádi néprajzi konferencián, a Varsóban rendezett régészeti konferencián.

Említenünk kell a nyugati országokkal való tudományos kapcsolatok megélénkülését; részt vettünk a Római Nemzetközi Történész Kongresszuson, a Politikai tudományok Kongresszusán Stockholmban, készülünk az amsterdami Nemzetközi Szociológiai és a Rio de Janeiroi Nemzetközi Földrajzi Kongresz- szusra. Részt vettünk az UNESCO rendezésében Párisban tartott jogtudományi kollokviumon és mind közvetlenebbül bekapcsolódtunk az UNESCO külön- böző társadalomtudományi szervezeteibe, bejelentettük részvételünket „A tu- domány és kultúra egyetemes története” c. kiadvány munkálataiba.

Intézeteinknek, múzeumainknak mind közvetlenebb munkakapcsolatai alakultak ki a Szovjetunió és a népi demokráciák megfelelő intézményeivel. Egyre szervezettebbé vált a kölcsönös tájékoztatás, a könyv- és folyóiratsere, tudományos és kiadványtervek kicserélése stb. formájában; kialakulnak a

konkrét együttműködés formái: a cikksere, könyvek lefordítása, mind több közös téma együttes kidolgozása (szlovák néprajzosokkal, szovjet, lengyel, cseh történészekkel, német régészekkel, csehszlovák, lengyel jogászokkal stb., stb.); e kapcsolatok tudományos munkánk szerves részévé váltak. Máris elkészültek az 1957. évi kulturális egyezmények munkatervei számára tudományágaink konkrét javaslatai, amelyek számos témájukkal, újabb közös kutatási területek felvetésével a már tervszerűen kiépített kapcsolatok egészséges ütemű további fejlődéséről tanúskodnak.

6. Ami az osztályvezetőség munkáját illeti, erről az osztályvezetőség a múlt év végén beszámolt az Akadémia elnökségének, amely az Osztály munkáját illetően különböző határozatokat hozott. A vezetőség az elmúlt év során megtárgyalta a Történettudományi- és az Állam- és Jogtudományi Intézet munkáját, néhány hete pedig megvitatta a Közgazdaságtudományi Intézet munkáját. Előzetesen foglalkozott az osztályvezetőség a földrajzi kongresszus és a régészeti konferencia tartalmi előkészítésével, majd pedig e kongresszus, illetőleg a konferencia értékelésével s különböző határozatokat hozott a földrajztudomány, illetőleg a régészet további munkáját illetően. Az osztályvezetőség a bizottságok, illetőleg az intézetek javaslatai alapján elkészítette az Osztály II. ötéves tervének tervezetét s a tervvel több ízben foglalkozott; megtárgyalta a könyvkiadás kérdéseit. Az osztályvezetőség arra törekedett, hogy különböző beszámolóik megvitatásánál az elvi kérdések kerüljenek megtárgyalásra s az osztályvezetőség ezáltal fokozza az egyes tudományágak irányítását. Ez a módszer helyesnek bizonyult s az osztályvezetőség a továbbiakban is követni fogja. Sajnos azonban, az Osztályhoz túl sok tudományág tartozik ahhoz, hogy az osztályvezetőség megfelelő időközökben és egyenletesen legyen képes irányítást adni; az osztálytitkár pedig többnyire csak az éppen esedékes kérdésekben tud segítséget adni a zökkenők áthidalására.

Az Akadémia módosított alapszabályai — a demokratizmus elveinek megfelelően — nagyobb szerepet kívánnak biztosítani az osztályüléseknek. Az osztályülések hatáskörébe tartozott eddig is a vezetőség megválasztása s beszámolójának megtárgyalása, továbbá a javaslattételek új tagokra; a jövőben az osztályülés feladata lesz a távlati és az éves tervek s a végrehajtásukhoz szükséges gazdasági tervek megtárgyalása is. Emellett biztosítanunk kell, hogy az osztályülés alapszabályszerűen legalább háromhavonként egyszer, az Osztály fontos kérdéseinek megtárgyalására összeüljön. Ennek megfelelően az osztály tagjainak nagyobb tere nyílik arra, hogy tevékenyen részt vegyenek az Osztály munkájában.

Az osztályvezetőségnek ez a beszámolója természetesen nem térhetett ki az Osztályhoz tartozó tudományágak kérdéseinek mindegyikére, sem pedig az Osztály munkájának egészére. A maga összességében azonban talán képet adott eredményeinkről, fogyatékoságainkról és feladatainkról.

E feladatok azok, amelyeket ma különösen hangsúlyoznunk kell. A tudo-

mány feladatairól alkotott hibás elképzelések kiküszöbölése, a személyi kultusz káros hatásának felszámolása, az alkotó, bátor tudományos munka kifejlesztése, az alapvető kutatások szorgalmazása s ezek alapján népi demokráciánk gyakorlatát illető legfőbb kérdések tudományos megoldása, a társadalmi-történeti tudományok széles kibontakozása, olyan tudományos munka kialakítása, amely fejlődésünk új jelenségeit elemzi és fejlődésünket előreviszi — mindezek a XX. kongresszus útmutatásaiból adódó legfontosabb feladatok. E feladatok kiegészülnek a mindezek megvalósításához szükséges szervezési feladatokkal, továbbá az osztályvezetőség és az Osztály munkájában érvényesítendő olyan elvekkel, amelyek lehetővé teszik az Osztály minden tagjának aktívabb részvételét a tudományos irányító munkában is. Mindennek alapvető feltétele, hogy az osztály tagjai valóra váltsák az Akadémia alapszabályainak azt a megállapítását, hogy az Akadémia tagjainak kötelességük tudományáguk művelése és fejlesztése, emellett azonban tevékeny részvételük a tudományos szervező munkában.

## HOZZÁSZÓLÁSOK

NIZSALOVSZKY ENDRE

Megemlékezett arról, hogy a múlt évben több kiváló akadémikus hunyt el: Bolgár Elek, Zsirai Miklós, Szekfü Gyula, Riesz Frigyes és Szladits Károly. Javasolta, hogy az elhunyt nagy akadémikusok emlékét — miként a múltban — arcképüknek az Akadémia csarnokaiban való elhelyezésével ápolják. Továbbá megjegyezte, hogy a Magyar Tudománynak „A magyar tudomány külföldi visszhangja” című rovata rendkívül hézagos és nem éppen a legjellegzetesebb adatokat tartalmazza. Megállapította, hogy a II. Osztály rendkívül soványan van benne képviselve, pedig az utóbbi időben a II. Osztály körébe tartozó tudományszakoknak is volt külföldi visszhangjuk, amelyről a Magyar Tudományban érdemes lenne megemlékezni. Kérte, hogy a II. Osztály szervezze meg az ilyen adatok pontos begyűjtését és a Magyar Tudomány Szerkesztőségének rendelkezésére bocsátását.

SPIRA GYÖRGY

Hozzászólásában abból indult ki, hogy a magyar történettudomány az elmúlt évek folyamán sok túlzott dicséretben részesült — főleg az érdemeinek mérlegelésére legkevésbé hivatottak: saját művelői és irányítói részéről. Mégis igaztalan volna elvitatni, hogy a felszabadulás óta elért számos olyan eredményt, amelyek miatt művelőinek nincs okuk szégyenkezésre. A történetírásban az utolsó hét-nyolc év leforgása alatt uralkodóvá lett az igazi tudományosság kifejlesztésére egyedül képesítő szemlélet, a marxizmus—leninizmus szemlélete, s ezt — döntő többségükben őszinte meggyőződésből — magukévá tették azoknak az idősebb történészeknek széles rétegei is, akik valaha más alapokról indultak el tudományos pályájukon. Mellettük pedig időközben felnőtt a fiatal

történészeknek egy egész nemzedéke, amely már első szárnypróbálgatásait is a marxizmus—leninizmus biztonságát adó eszme körében végezhetette el. Mindez lehetővé tette, hogy a magyar történetírás nemzeti történetünknek igen sok olyan kérdését vigye jelentősen közelebb a megoldáshoz, amelyeket az elődök vagy teljesen elhanyagoltak, vagy ha megvizsgáltak is, nem tudtak — sokszor pedig nem is akartak — kielégítően megoldani. És lehetővé tette egyben azt is, hogy a magyar történetírás e néhány év során olyan gazdag termést takarítson be, mint soha korábban ugyanennyi idő alatt.

Ha azonban az eredményeket nem a régi polgári történetírás eredményeivel vetik egybe, hanem a lehetőségekhez és a feladatokhoz mérik, azt kell megállapítani, hogy a történészek meg sem közelítették azokat a célokat, amelyeknek elérését erejük és képességeik lehetővé tették, s amelyeknek elérését a nép és a párt joggal elvárhatta volna. Nem tudták meggyőző eredményekkel elejét venni egyes — korábban már eltemetetteknek vélt — burzsoá történetírói nézetek újraéledésének. Sok felszínes írás született, amelyek a történeti életnek a maga sokrétűségében és bonyolultságában való megjelenítése és a történeti fejlődés törvényszerűségeinek a valóság hiteles feltárásán alapuló elmélyült elemzése helyett pusztán vagy nagyrészt logikai sablonok segítségével összetöltött dogmák, sőt sokszor csupán mit sem mondó frázisok ismételtetését tartalmazzák. Kevés az olyan írás, amelyről ma még azt lehet remélni, hogy talán meg fogja állni az idő próbáját. A jelenlegi történetírás nem népszerű — s kivált a fiatalok körében nem az; azt az élénk érdeklődést, amelyet a felszabadulás után végbement sorsdöntő történeti fordulat keltett fel a maga urává lett magyar népben az általa megjárt út, saját múltja iránt, nemcsak nem tudták kielégíteni s ezáltal továbbra is ébren tartani, hanem a történeti valóságot sokszor csak részben vagy éppenséggel eltorzítva feltáró írásokkal egyenesen lelohasztották.

A történetírás népszerűtlenségének okai között feltétlenül nagy szerepet játszanak a munkák többségére jellemző elemi — s annál súlyosabb — formai hibák: az, hogy ezeknek a munkáknak a nyelvezete színtelen, sőt nem egyszer pongyola és magyartalan szakmai tolvajnyelv, hogy felépítésük sokszor kúsza és szerkezettelen, hogy hőseik — ha egyáltalán vannak ilyenek — egyéni vonásokat és jellembeli fejlődést nem mutató papirosfigurák. De ha nyilvánvaló is, hogy ezeknek a munkáknak egy részét pusztán ilyen formai hibák fosztják is meg a tartalmi értékeiknél fogva őket különben joggal megillető népszerűségtől, nem kevésbé nyilvánvaló, hogy nagyobb részük akkor sem tarthatna számat népszerűségre, ha mentesek volnának az efféle formai hibáktól, egyszerűen azért, mert tartalmukban sem tükrözik híven a történeti valóságot. Ez tehát a főhiba. S ennek a hibának a forrásait megint csak nem nehéz megkeresni.

Ezek a források részben módszertani hibákból fakadnak. Ilyen módszertani hiba például az, hogy a marxizmus—leninizmus klasszikusainak útmutatásait a történészek mindeideig nem tanulmányozták kellő elmélyültséggel. Történeti műveiket, amelyek az egyetemes történeti fejlődés fő törvényszerűségeivel s különböző országok történeti fejlődésének fő sajátosságaival foglalkoznak, sokszor nem példáknak tekintették, amelyek megmutatják, hogyan kell közeledni önállóan a magyar történelem saját problémáihoz, hanem olyan igazságok foglalatának, amelyek legapróbb részleteikben is közvetlenül érvényesek a magyar történeti fejlődésre is. Tanításaikból tehát, éppen az ő útmutatásaik szellemét véve semmibe, sokszor dogmákat csináltak, s ezeknek a koporsójába próbálták beleszorítani a magyar történet tényeit, nem törődve a tények egy

részének makacs ellenszegülésével. Azzal pedig, hogy az egyetemes történeti fejlődés általuk feltárt törvényeinek a magyar történetre is kiterjedő érvényét a magyar történetben való érvényesülésük sajátos módjainak feltárása helyett közvetlenül, vagyis tudománytalanul igyekeztek igazolni, nemcsak a magyar történeírás hitelét ingatták meg, hanem felidéztek azt a veszélyt, hogy fosztják hitelüktől magukat a marxizmus—leninizmus alapigazságait is.

Ezután rámutatott arra, hogy ez a hiba azonban korántsem volt általános, pontosabban: a történészek többségének munkáját csak egyes esetekben jellemezte. Sokkal általánosabb volt viszont az a hiba, hogy a történeti tényeket — különben többnyire jóhiszeműen — egyes, mai fejlődésünket meghatározó törvényszerűségek közvetlen igazolására is megpróbálták felhasználni, holott a múlt sohasem igazolhatja közvetlenül a jelent, csak tanulságokat szolgáltatathat a jelen számára. S ami különösen kirívó: egyes esetekben igazolni próbáltak a múlt segítségével olyan vélt igazságokat is, amelyekről csakhamar kiderült, hogy semmi közük nincs az igazsághoz. A dogmatizmusnak és az illusztratizmusnak pedig szükségszerű velejárója, következménye és részben oka is volt a történeti forrásanyag kellő megbecsülésének sokakra jellemző hibája, amely részint az eleve felállított tételekhez nem igazodó forrásadatok semmibe vételében, részint pedig általában a mélyebb forráskutatások mellőzésében öltött testet, s ami ma minden bizonnyal a magyar történetírás legfőbb betegségének tekinthető.

A továbbiakban utalt arra, hogy Hanák Péter és szerzőtársainak a Szabad Nép hasábjain megjelent cikke, amely egészében megtévesztő képet ad a magyar történettudomány problémáiról, ebben a vonatkozásban helyesen közeledik a felmerülő kérdésekhez és számos konkrét hibát tár fel. Szükség van továbbra is olyan vitákra, amelyek elvi és módszertani kérdésekkel foglalkoznak, de ezek egymagukban még nem biztosíthatják a történettudomány újabb fellendülését.

A magyar történetírás hibái nem egyedül elvi és módszertani tévedésekben gyökereznek. Bár egyes történészek felszínes munkáinak megszületésében kétségkívül személyes természetű gyengeségek — a fáradságos aprómunkától való húzódozás, a gyors sikerekre való törekvés és hasonlók — is közrejátszottak. Az elvi és módszertani hibák elkövetőinek nagy többségét nem efféle, tudományos munkásokhoz és kivált kommunistákhoz méltatlan törekvés, hanem mindvégig az igazság feltárásának, a marxista—leninista tudomány fejlesztésének őszinte vágya vezérelte, s a sorozatos hibák elkövetését mégsem kerülhették el ezek a történészek sem. Ugyanis a magyar történettudomány irányítását olyan módszerek jellemezték, melyek teret adtak a tudománytalanságnak és felszínességnek. Teljesíthetetlenül rövid határidőre kötelezték a készülő egy-temi tankönyv és a „Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből” c. munka szerzőit. Ennek következtében pl. nem egy tankönyvíró kényszerűségből annyira elsiette munkáját, hogy kéziratának első vitája után szinte előlről kezdhetette az egészet.

És hogy az efféle szervezési hibák korántsem gyermekbetegségek, amelyeknek a korszaka már elmúlt volna, azt jól mutatja például a Történettudományi Intézet által a közelmúltban a Habsburg-birodalom összefoglaló történetének megírására alakított munkaközösség esete: ennek tagjai ugyanis megint csak két-három éves határidőket kaptak ennek a nagyszabású munkának az elkészítésére.

Megemlítette még, hogy sokszor az egyik napról a másikra változtatták meg a kijelölt feladatokat. Saját magának pl. tankönyvmunkája közben öt más tanulmányt kellett részben egyedül, részben társszerzőkkel megírnia. További

hiba volt a II. ötéves terv összeállításának halogatása, az utánpótlás gyengesége, a legújabbkori levéltári forrásanyagban való kutatás mesterséges akadályozása, stb. E hibák legnagyobb részét történészeink zöme eddig is látta, s egyesek közülük már korábban is szót emeltek ellenük. Ezeknek a felszólalásoknak azonban vajmi kevés foganatjuk volt. S nemcsak azért, mert a pártélet lenini szabályainak háttérbe szorítása általában sem kedvezett az alulról feltörő kritika érvényesítésének, hanem azért is, mert a magyar történettudomány irányítása ettől függetlenül, belső okok következtében is mélységesen anti-demokratikus volt. A magyar történettudomány gyakorlati irányítását minden felhatalmazás nélkül egy öt-hat főből álló szűk csoport végezte mindmáig. Ez a csoport, amely elsősorban felelős a már vázolt tudománypolitikai hibákért, nemcsak megszívlelni, hanem sokszor még meghallgatni sem volt hajlandó a rajta kívülálló történészek bírálatát és javaslatait.

Főleg a történettudomány művelőinek hibájából fajult idáig a helyzet. Mert ha tiltakoztak is néha bizonyos hibák ellen, ezt sohasem tették a kellő határozottsággal és bátorsággal. Hozzájárult ehhez az is, hogy a párt részéről sem volt meg a szükséges mérvű irányítás és ellenőrzés, sem elvi, sem szervezési vonatkozásban. S végül némi felelősség terheli az Akadémiát is, bár korántsem akkora, mint a történészeket. Az Akadémia II. Osztályának vezetősége évről-évre megvitatta a Történettudományi Intézet munkáját s több helyes határozatot is hozott vele kapcsolatban. Az Intézet által betervezett jelentésekben foglalt

azonban az osztályvezetőség már nem ellenőrizte (például az Intézet munkatársainak meghallgatása révén), holott ezek a jelentések többé-kevésbé mindig megszépítették a valót. A Történelmi Társulat munkájával pedig az osztályvezetőség egyáltalán nem foglalkozott (a Társulat képviselőjét még az Osztály titkára által negyedévenként tartott munkaértekezletre sem hívták meg soha), holott a Társulatot illetően különösen szükség lett volna szigorú ellenőrzésre.

Ezek azok a hibák, amelyekben — véleménye szerint — az Akadémiának kellene változtatnia. A legfőbb tennivaló azonban a történészekre vár. S a cselekvésre most, az SzKP XX. kongresszusa után végre meg is van a készség a történészek javarészeiben.

## NAGY TAMÁS

Az osztályvezetőség beszámolójának ahhoz a részéhez kapcsolódott, amely a tudományos tevékenységnek a közgazdaságtudomány területén bekövetkezett megélénküléséről emlékezett meg.

Az 1953. után bekövetkezett megélénkülés egyik oka az volt — véleménye szerint —, hogy a politikai gazdaságtan készülõ tankönyvének vitája és Sztálin felszólalása ebben a vitában erőteljesen ráirányította a figyelmet a gazdasági törvények objektív voltára és arra, hogy a politikai gazdaságtannak a feladata éppen az objektív összefüggések kutatása.

Ez az állásfoglalás tulajdonképpen nem adott újat, hiszen a marxizmus—leninizmus mindig azt hirdette, hogy a természetben és a társadalomban objektív, általunk megismerhető törvényszerűségek uralkodnak, de abban az időben, amikor a túlságos centralizáció talaján, az egész gazdasági folyamatot szinte minden részletében központi utasításokkal szabályozó gazdaságvezetés talaján, a szocialista demokratizmus és a pártdemokrácia korlátozása talaján az objektív gazdasági törvényszerűségek kutatása háttérbe szorult és mindenféle volun-

tarista nézetek terjedtek el, ebben az időben ez az állásfoglalás fontos figyelmeztetést jelentett a közgazdászok számára.

A szocialista gazdaság tervszerű irányítása csak az objektív törvényszerűségek ismeretére épülhet, ezeknek feltárását tehát éppen ezért még akkor is követelik a közgazdászoktól, ha más oldalról ugyanezt megnehezítik számukra.

A hazai közgazdaságtudomány megeléknkülésének másik oka az 1953. júniusi párthatározat és a Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusa. A párt ekkor bátran, élesen, a lenini útmutatás szellemében feltárta és a dolgozó tömegek elé tárta a politikában és a gazdaságpolitikában elkövetett hibákat és megjelölte a kibontakozás, a továbbfejlesztés útját. Ez megtermékenyítően hatott a közgazdaságtudományra is. A közgazdaságtudomány fejlődésének ugyanis a szocializmusban egyik alapvető feltétele, hogy lehetősége legyen a gazdaságpolitika bírálatára.

Sztálin legutolsó művében a gazdaságpolitikát mereven elválasztotta a politikai gazdaságtantól. A politikai gazdaságtannak valóban nem a gazdaságpolitika a tárgya, hanem az objektív gazdasági összefüggések. De a merev szétválasztás helytelen és különösen helytelen a szocializmusban, ahol óriási mértékben megnövekszik a társadalmi folyamatban a szubjektív tényezőnek, a tudatos emberi tevékenységnek, az állam gazdaságpolitikájának a szerepe.

Az objektív gazdasági összefüggéseket kutató közgazdaságtudománynak óhatatlanul állást kell foglalnia a szocialista állam gazdaságpolitikájához, egyrészt azért, mert a tudományos kutatás során kitűnik, hogy az egyes gazdaságpolitikai intézkedések mennyire felelnek meg az objektív feltételeknek, összefüggéseknek, másrészt mert az objektív feltételek és összefüggések is részben a gazdaságpolitika folytán alakulnak olyanná, amilyenek.

A közgazdaságtudomány nemcsak annyiban találkozik a gazdaságpolitikával, hogy bírálatot mond, értékelést ad arról, mennyire felel meg egyik vagy másik gazdaságpolitikai intézkedés az értéktörvény követelményeinek, hanem annyiban is, hogy az értéktörvény működésének az az objektív feltételek által erősen korlátozott volta, amely a népgazdaság tervszerű irányításának adott módszereiből, adott intézményeiből stb. fakad, a szocializmus lényegéhez tartozik-e, avagy nem, előnyös-e a szocialista gazdaság fejlődése szempontjából, avagy nem. S e tekintetben már a gazdaságpolitikának nem valami felületes bírálatáról van szó, hanem igen mély bírálatáról, olyasmiről, ami már tényleg a tudományos bírálat nagyfokú szabadságát igényli.

Azt a meggyőződését fejezte ki, hogy a XX. kongresszus nyomán most már tényleg kibontakozhat a harc a dogmatizmus, a szimplifikálás ellen, megvalósulhat a bírálatnak, a szabad alkotó vitáknak az a légköre, amely nélkülözhetetlen a marxista társadalomtudományok és köztük a közgazdaságtudomány igazi fellendüléséhez.

Kétségtelen, hogy az utóbbi néhány hónapban a hazai közgazdaságtudományban, a fellendülés igen biztató jelei mutatkoznak. A szakmai területen az elméleti és gazdaságpolitikai kérdések iránti szenvedélyes érdeklődés, új gondolatok bátor felvetése, élénk tudományos viták bontakoznak ki. De az igazi fellendülés természetesen komoly munkát, szervezést, megteremtendő előfeltételeket igényel.

Az egyik feltétel a tudományos kritika kérdése. Minden tudományban, de különösen egy olyan fiatal, a fejlődésnek meglehetősen a kezdetén tartó tudományban, mint a hazai marxista közgazdaságtudomány, igen fontos, hogy a tudományos kritika szeretettel karolja fel, ösztönözze, népszerűsítse

az új gondolatokat, a friss eszméket, az eredeti kérdésfeltevéseket. Utalt a Lityeraturrnaja Gazeta 1956. március 24-i számára, amely határozottan szót emelt a társadalomtudományok területén divatos ledorongoló, elbátortalanító kritika ellen.

A másik kérdés — mondotta — a tudományos kutatás tárgyának az ismerete. A közgazdásznak, aki a szocializmus, illetve az átmeneti gazdaság problémáival foglalkozik, alaposan meg kell ismernie hazánk gazdasági életének azt a területét, azokat a jelenségeket, amelyek kutatásának tárgyát képezik. Az első akadály, amely itt sokszor felmerül, a statisztikai adatok bizalmas volta. A Közgazdaságtudományi Intézetben dolgozók számára ez általában nem probléma. Az egyetemeken dolgozók számára már sokkal nehezebb a helyzet. Itt már külön engedélyek megszerzése kell és ez rendszerint nehézségekkel jár. A kívülálló azt hinné, hogy a különböző gazdasági vezető szervek szívesen és rendszeresen igénybe veszik a közgazdaságtudomány munkásainak segítségét felmerülő problémáik megoldásához. Sajnos, ez általában nincs így. Sokak számára például meglepetést okozott, amikor megtudták, hogy a Közgazdaságtudományi Intézet nem vett részt a második ötéves terv irányelveinek kidolgozásában. Az ilyesmi azonban egyáltalán nem egyedülálló eset. Nyilvánvaló, hogy ezen változtatni kell, sokkal szorosabbra kell fűzni az elmélet és a gyakorlat kapcsolatát, feltehetően mindkét oldal javára.

Az elméleti és a gyakorlati munka összekapcsolásában komoly feladatai vannak a Közgazdaságtudományi Intézetnek is, amennyiben mint a közgazdasági kutató munka központi szervezője, he kell hogy vonjon munkájába egyfelől egyetemi oktatókat, másfelől elméleti kérdések iránt érdeklődő gyakorlati szakembereket. Bizonyos lépések már történtek ebben az irányban. Például a mezőgazdasági osztályon „A közös és az egyéni érdek összeegyeztetése a termelészövetkezetekben” című kutatási témában részt vesz a Közgazdaságtudományi Egyetem politikai gazdaságtan tanszékének három munkatársa. Az Egyetem ipar-gazdasági tanszékének egy csoportja részt vesz a specializáció és kooperáció kérdéseit vizsgáló intézeti téma feldolgozásában. Az általános osztályon a könnyűipari tervezési módszerek kutatásánál két munkaközösség alakult és ebben részt vesznek az Országos Tervhivatal könnyűipari főosztályának illetékes előadói, az illetékes iparigazgatóságok tervosztályának vezetője, illetve helyettes vezetője, továbbá négy-öt vállalati tervosztály vezetője. A kötelező beadással kapcsolatos kutatásoknál az elkészült anyagrészek megvitatásában részt vett a Begyűjtési Minisztérium, az Országos Tervhivatal, a Központi Statisztikai Hivatal. A pamutszövet-kivitel gazdaságosságának kérdéseivel foglalkozó kutatási munkába bevonták a Tervhivatal, a Pamutipari Igazgatóság a Külkereskedelmi Minisztérium és a Hungarotex Vállalat néhány szakemberét. Ezek azonban nyilván csak kezdeti lépéseknek tekinthetők és az Intézetnek jelentősen fokoznia kell ezirányú tevékenységét.

Hozzászólását azzal fejezte be, hogy az utóbbi hetekben éppen a XX. kongresszus hatására és a második ötéves terv irányelveinek megvitatásával kapcsolatban igen erősen megnövekedett az érdeklődés a közgazdasági problémák iránt és széles körben, sokszor tiszteletreméltó szenvedéllyel vitatják a közgazdaságtudomány és a gazdaságpolitika fontos kérdéseit. Ilyen körülmények közt halaszthatatlan feladattá vált egy közgazdaságtudományi társulat létrehozása, illetve a régi közgazdaságtudományi társulat újjászervezése.



BEÉR JÁNOS

Rámutatott arra, hogy az elmélet és a gyakorlat egységét két oldalról kell megvizsgálni, amikor az ennek eredményes továbbviteléhez szükséges követelményeket elemzik. A probléma egyik része az, hogy mit tesz a tudomány ennek a tételnek a helyes megvalósítása érdekében. Az állam- és jogtudományok részéről a gyakorlat segítsége gyakran még mindig a prakticista vonásoknak az előtérbe kerülését jelenti, hiányzik a fundamentális kutatások megoldása. Éppen a XX. kongresszus tanulságai alapján a tudományos bátorság megnövelésére a tudománypolitikai feladatok kitérését is nagyobb súllyal kellene biztosítani. Meg kell szüntetni azt az eddig nem egyszer elkövetett hibát, hogy a gyakorlat által elkövetett hibákat utólagosan próbálták megmagyarázni. Ez nemcsak a gyakorlat további hibáinak fokozása szempontjából rendkívül káros, hanem azért is, mert visszavetítődött voltaképpen magába az elméletbe is és igen sok téves tételnek a megszületését és megmaradását jelentette.

A gyakorlat és az elmélet kapcsolatának másik oldala, hogy a párt és az államvezetés mennyiben igényli az állam- és a jogtudományok segítségét, mennyiben adja meg ehhez az optimális előfeltételeket.

Az állam- és jogtudományok dolgozói még általában a gyakorlati munka perifériáin fejtik ki tevékenységüket, gyakran csak a végrehajtásba kapcsolódhatnak be és nem egyszer csak „díszítő” munkát végeznek a már kialakult álláspontok végső megoldásában. Általában alig kerülnek olyan helyzetbe, hogy a valóban alapvető kérdések megoldását tudományos megalapozottsággal és tudományos módszerekkel segíthessék.

A túlzásokat természetesen mindenképpen el kell e vonatkozásban kerülni. Az a körülmény, hogy az állami határozatok általában jogi formában születnek meg, semmiképpen sem jelenti azt, hogy az állam- és jogtudományok művelői minden állami döntés megszületésénél vezető szerepet akarnának játszani. Ez feltétlenül hibás lenne. Feladatuk nagyon sokszor valóban az, hogy segítsék a helyes formák kimunkálását, a körültekintő szabályozást. De munkájuk nem mérülhet ki ebben. A fejlődés során egész sor új állami és jogi intézményt kell létrehozni. Ezeknek kialakításában az eddiginel nagyobb szerepet kell biztosítani az állam- és jogtudományoknak. Nyilván itt is az alapvető politikai és a gazdasági mérlegelés, és a döntés meghozatalánál a politikai vezetésnek kell a határozott szót kimondania. A jogi burok is a politikai, gazdasági tartalomhoz fog viszonyulni, formaként jelentkezik ahhoz, mint tartalomhoz.

Nem szabad azonban arról elfeledkezni, hogy ennek a formának milyen döntő visszahatása lehet és van a tartalomra, hogy eltorzíthatja azt. Ezért a döntések kialakításánál az eddiginel intenzívebben kell az állam- és jogtudományok közreműködését bekapcsolni még akkor, amikor az alapvető döntések megszületnek. A legfontosabb hibákat a következőkben foglalta össze:

Nem érvényesül még kellőképpen annak a felismerése, hogy a legalkalmasabb állami és jogi formák kimunkálása nem valami technikai feladat, hanem mélyen tudományos feladat, amely gondos felkészülést, a szocialista, sőt burzsoá állam- és jogtudományok eredményeinek, tapasztalatainak ismeretét, tudományos munkamódszereket kíván meg. Nem érvényesül eléggé annak felismerése, hogy ezeknek megoldása valóban az e területen működő szaktudomány feladata, amelyet nem helyettesíthet önmagában a gyakorlati tapasztalat és a politikai felkészültség. Helyes lenne ebben a vonatkozásban is a lenini tanításoknak érvényt szerezni.

Sok vonatkozásban az előbbi helyzet következménye az, hogy ha a jogtudomány dolgozóit be is kapcsolják egyes feladatok megoldásába, alig kapnak megfelelő időt arra, hogy valóban tudományos módon végezzék el feladataikat. Az állam- és jogtudományi munka bizonyos lebecsülését jelenti, hogy a gyakorlat által megkívánt feladatok megoldásában általában az „adj választ, de rögtön” elve érvényesül.

Általános hiba, hogy amennyiben igénybe is veszik a tudomány dolgozóit, közreműködésük általában az alacsonyabb szinten befejeződik és csak több áttétellel kap közvetítést a döntésre hivatott legmagasabb párt- és állami szervek felé. Ezért gyakorta eltorzul ez a vélemény és nem jelentkezhetik kellő intenzitással, nem tud olyan hatékonyan érvényesülni, mintha közvetlenül a döntés meghozatalánál lefolyó vita anyagába kapcsolódhatnék be. Rámutatott arra, hogy ezek az elméleti hibák a gyakorlatban a következőképpen jelentkeznek:

Az aspirantúra által megoldandó tudományos utánpótlás keretének kérdései nem eléggé tisztáztak. Itt az a hiba, hogy csak az egyetemekre és a tudományos intézetekre gondolnak. Pedig az állami munka megjavítása szempontjából döntő jelentőségű lenne, hogy a vezető párt- és állami szervezetben, a Minisztertanácsnál, a minisztériumokban, az Igazságügyi Minisztériumban, a Legfelsőbb Bíróságnál, a Legfőbb Ügyészségnél stb. legyenek tudományos fokozattal rendelkező elvtársak, munkájuk tudományos színvonalú legyen, kapjanak a területükön belül tudományos feladatokat.

Megjegyezte, hogy nagyon korlátozott a jogi tudományos munkák kiadásának lehetősége. A Jogi Kiadó feladata lenne, hogy a kisebb terjedelmű tudományos munkákat kiadja. Bírálta azt a hibás elképzelést, mely szerint csak ezer példányban hajlandók egy könyvet kiadni, a keresletnek megfelelő kétháromszáz példányszám helyett. Szükséges lenne tehát a különböző tudományos intézeteknek és az egyetemeknek kiadási lehetőségeket biztosítani. Szükség volna arra, hogy évenként ne csak évkönyveket, hanem bizonyos számú ívterjedelemben és kis példányszámban tanulmányokat tudjanak közreadni.

Végül megjegyezte Beér János, hogy az Akadémián belül is jelentkezik a társadalomtudományoknak bizonyos mértékű másodrendűsége. Nem egyenlősdire van szükség. A műszaki tudományok alapvető fontosságúak. De ugyanakkor nem lehet megnyugtatónak tartani a társadalomtudományok háttérbe szorulását, amikor a tudományos munka dologi feltételeinek a biztosításáról van szó.

Célszerű lenne — mondotta — ha a II. Osztály a jelentés elfogadása kapcsán hangot adna ennek a problémának is és harcot hirdetne azért, hogy a társadalomtudományok megfelelő helyet kapjanak az Akadémi belső problémáinak a megoldásában.

#### MARKOS GYÖRGY

is az elmélet és a gyakorlat kapcsolatával foglalkozott. Csatlakozott Nagy Tamás elvtárshoz, aki felemlítette azt a megdöbbentő tényt, hogy a közgazdasági tudományok vezető művelői jóformán alig tudnak valamit a második ötéves terv előkészítéséről. Azonban egy terv előkészítése nyilván nem csakis és kizárólag a közgazdasági tudományoknak a feladata, hanem vannak más tudományok is, amelyek sajátos szempontjaik szerint szeretnék hozzátenni a magukét ahhoz, hogy a terv minél tökéletesebben sikerüljön. Ezek közé tartoznak a földrajztudományok — a természeti és a gazdasági földrajz — amelyeknek

jelentősége a szocializmus építésénél abban van, hogy kilépve a leíró szemléletből, a termelés feltételeinek törvényszerűségeit, a termelés elhelyezkedésének törvényszerűségeit vizsgálják, hogy ezeket a gyakorlat szolgálatába állítsák.

Eredménynek kell tekinteni azt, hogy van a második ötéves terv irányelveinek egy hetedik fejezete, amely a termelőerők területi elhelyezkedésével foglalkozik. Ez az első lépés és ezt az első lépést remélhetőleg további lépések fogják követni, hogy jobb, realisabb legyen a terv.

Példaként említi, hogy évek óta készül Magyarországon az új megye-beosztás. Az új beosztás még nélkülözi a szükséges tudományos alapot. Az ország területi beosztása, amely némi módosításokkal még I. István korából származik, ma nem felel meg a realitásoknak. A szocialista állam gazdasági funkciókat végez nemcsak a legfelső, hanem a középső és alsó szinteken is. A megye-beosztás csak gazdasági, gazdaságföldrajzi alapokon jöhet létre, és ezeket az alapokat kell majd a jogászoknak megfelelő jogi formákba önteniök. Lehetetlen, hogy egy ilyen több évtizedre szóló nagy javaslatnál azok, akik ebben illetékesek volnának, ne is tudjanak arról, hogy mi történik ezen a téren. Most tehát az a feladat, hangsúlyozta Markos György, hogy jogászok, közigazdászok, műszakiak, földrajztudósok összefogjanak és megadják azt a támogatást, amely nélkül egy ilyen munka nem sikerülhet kellőképpen.

#### ERÉNYI TIBOR

az elhangzott referátumhoz a munkásmozgalom-történeti, illetőleg a párttörténeti kutatás vonatkozásában fűzött néhány megjegyzést.

Ismeretes az a bíráló — mondotta — amelyben a XX. kongresszus és az azt követő elméleti megnyilatkozások a szovjet párttörténeti kutatást és a szovjet párttörténeti irodalmat részesítették. Felvetette azt a kérdést: mi a helyzet nálunk, milyen feladatok állnak a magyar munkásmozgalom történetének, a magyar párttörténetnek a kutatói előtt?

A magyar párttörténetírás ért el bizonyos eredményeket. Viszonylag nagyszámú forráspublikáció jelent meg az 1917 előtti magyarországi munkásmozgalomra vonatkozólag, négy terjedelmesebb dokumentumkötet, öt kisebb dokumentumkötet a magyar munkásmozgalom egész századára vonatkozólag. Kevesebb számban bár — és ez is hiba —, de jelentek meg bizonyos monografikus munkák is, amelyek a magyar munkásmozgalom történetének egyes kérdéseit világították meg. Megszülettek a párttörténeti tankönyv munkálatai is; ezeknek első eredményei a Pártfőiskolán elhangzott előadások.

Nem kétséges azonban, hogy azok a hibák, amelyekkel a XX. kongresszus a párttörténetírást illetően foglalkozott, Magyarországon is megvoltak. Figyelembe kell venni, hogy bár még nem rendelkezünk olyan jellegű művel, mint az SzKP történetének rövid tanfolyama, e műnek azonban szinte valamennyi hibája a magyar párttörténeti irodalomra is rányomta bélyegét. Ily módon a magyar párttörténeti irodalom, bár számos eddig ismeretlen adatot hozott felszínre és több összefüggést világított meg, a maga egészében nem adott a valóságnak mindenben megfelelő helyes képet a magyar munkásmozgalom s a párt történetéről.

Kétségtelen például, hogy az 1917 előtti időszakban általában leegyszerűsítve ábrázolták a szociáldemokrácia kérdéseit. Ha a XIX. századra vonatkozóan meg is mutatták a szociáldemokrácia pozitív vonásait, az imperializmus korszakára vonatkozóan már hajlamosak voltak arra, hogy a szociáldemokrá-

ciában az uralkodó osztályok ügynökségét lássák és semmi mást. Nem foglalkoztak a szociáldemokráciával mint a munkásmozgalmon belüli irányzattal, nem elemezték osztálybázisát, kialakulásának körülményeit.

A Magyar Tanácsköztársaság történetének feldolgozásában például nem elemezték eléggé a sajátos magyarországi viszonyokból fakadó kérdéseket, a békés átmenet kérdését, a Tanácsköztársaság sajátos körülményeit.

Az illegális Kommunista Párt történetének feltárásában elmulasztották a párt és a tömegek kapcsolatának megfelelő ábrázolását, a párt ideológiai és szervezeti fejlődésének bemutatását, ugyanakkor eltúlozták az ellenséges ügynökségek elleni harc jelentőségét. A szociáldemokrácia szerepének bemutatása itt is hiányzott. A kérdést Sztálin ama tételének szellemében ítélték meg, hogy a szociáldemokrácia a fasizmus balszárnya. Vezetőiről legtöbbször csak úgy beszéltek, hogy azok egyek a hatóságokkal a forradalmi munkásmozgalom elleni támadásban. A II. világháború időszakában úgy tárgyalják a kérdést, hogy egyszerűen a hatóságok által is szentesített munkamegosztás volt a jobboldali és a baloldali szociáldemokraták között.

Mindezekon túlmenően azért sem sikerült a múltrol helyes képet alkotni, mert a párttörténetírást túlságosan alárendelték a mindennapi agitációs feladatoknak. A Sztálin körül kialakult személyi kultusz olyan légkört teremtett, amelyben lehetséges volt a kommunista mozgalom számos kiemelkedő vezetőjét koholt vádak alapján letartóztatni és perbe fogni. Ezeknek a vezetőknek még a nevét is ki kellett törölni a történettudományból. Ez az eljárás világos, hogy már önmagában is megakadályozta a történelmi valóság bemutatását.

Ezután arról beszélt Erényi Tibor, hogy a párttörténeti munkák nem voltak mentesek a személyi kultusztól sem. A párt vezetőinek jelenlegi szerepét visszavetítették a múltba, eltépve a történelmi valóságtól. Az idézetek halmozásával, dogmatikus értelmezésével is lépten-nyomon találkozni lehet. Mindez azzal járt, hogy nem sikerült megfelelően és hitelt érdemlően bemutatni a munkásosztályt, a dolgozó nép harcának nagyszerűségét, történelemformáló szerepét. A helytelen módszerek még a stílusban is megmutatkoztak. E munkák nem voltak mentesek a szitkozódó kifejezésektől, amelyek nem egyszer arra voltak hivatva, hogy az érveket is pótolják.

Megjegyezte, hogy mindezek a hibák már 1953-ban is felvetődtek. Utalt arra a vitára, amelyet az SzKP 50. évfordulójával kapcsolatos tézisek megjelenése alkalmából rendeztek. Bizonyos fokú változás is bekövetkezett akkor, ez a változás azonban nem volt elég mélyreható és nem volt tartós. Mint a kongresszus megállapította, mindezeknek a hibáknak, az ideológiai téren elkövetett hibáknak az okait elsődlegesen abban a légkörben kell keresni, amelyben a pártélet lenini normáit megsértették, de mint ugyancsak a kongresszus rámutatott arra, bizonyos fokú felelősség az ideológiai front munkásait is terheli. Ebből le kell vonni a megfelelő következtetéseket.

Kiemelte, hogy a legfontosabb feladat most a párttörténet tankönyvének elkészítése 1960-ra. Ez a munka kollektív munka, munkaközösségek keretében folyik. Az MDP Központi Vezetősége még a múlt év végén létrehozta a párttörténeti bizottságot, amelynek irányításával több munkaközösség foglalkozik a párttörténeti tankönyv egyes fejezeteinek a kidolgozásával. Arra kell törekedni, hogy a párttörténetnek már az az ideiglenes tankönyve, amely ez év végén vagy a jövő évben megjelenik, visszatükrözze a XX. kongresszus útmutatásait. A XX. kongresszus szellemében át kell vizsgálni a Párttörténeti Intézet ötéves tervére vonatkozó elgondolásokat is, és ezt a tervet széles körben meg kell

vitatni. Továbbra is folytatni kell a dokumentációs munkát, amellet azonban az eddiginél sokkal nagyobb súlyt kell fektetni a monografikus munkákra. Arra kell törekedni, hogy a párttörténeti tankönyv megfelelő monográfiákra támaszkodhassék. Csak így lehet várni ettől a szintézistől, hogy megfelelő tudományos színvonalon fog állni.

Meg kell vizsgálni a munkásmozgalom-, illetőleg párttörténeti monográfiák tematikai elosztását is, megfelel-e ez vajon a követelményeknek. Különös jelentősége van nyilvánvalóan minden olyan munkának, amely a magyar munkásosztály kialakulásával, fejlődésével, helyzetével, a munkásság tömegeinek harcával foglalkozik. Továbbá az olyan munkáknak, amelyek a párt ideológiai és szervezeti fejlődéséről szólnak. A rehabilitációknak a munkásmozgalomtörténeti és párttörténeti művekben is érvényt kell szerezni. Minden történelmi szereplő tevékenységét elsősorban az adott történelmi korszak viszonyaiból kiindulva kell vizsgálni és értékelni. Az eddiginél sokkal nagyobb mértékben kell tudományos vitákat szervezni és meg kell teremteni — véleménye szerint — annak lehetőségét, hogy ezek a tudományos viták valóban hozzájáruljanak a munkásmozgalom történetével kapcsolatos egyes elvi kérdések tisztázásához.

Jelentős eredményként könyvelte el, hogy ez év elejétől kezdve külön negyedévenként megjelenő folyóirat áll a munkásmozgalom- és párttörténeti kutatás rendelkezésére (Párttörténeti Közlemények). Kívánatosnak tartja, hogy a Párttörténeti Közlemények a maga módján szintén az egyes fontosabb kérdéseket tisztázó elvi viták céljait szolgálják. Különösen elhanyagolt terület volt az 1945 utáni fejlődésnek, a népi demokratikus időszak történetének a vizsgálata. Úgy véli, hogy ennek a fejlődésnek a vizsgálata ma lényegesen könnyebb, mint a XX. kongresszus előtt volt, számos akadály elhárult az útból. Arra kell fektetni a súlyt, hogy most szervezetileg is biztosítsák annak előfeltételeit, hogy ezen a téren valóban előrehaladás történjék.

Hiányosságnak tartja a nemzetközi munkásmozgalom fejlődésének és a nemzetközi munkásmozgalom egyes kérdéseinek nem kielégítő ismeretét. Ez arra vezetett, hogy a magyar munkásmozgalom egyes kérdéseit, elvonatkoztatva a nemzetközi munkásmozgalomtól mintegy függetlenül tárgyalták nem egy esetben és így is ítélték meg. A nemzetközi munkásmozgalom fejlődésének alaposabb megismerése emellett fontos ma a nemzetközi kapcsolatok kiépítéséhez és megszilárdításához is. Ezen a téren is történt egy és más az elmúlt években. Megemlítette, hogy két év óta rendszeressé vált a Szovjetunió és a népi demokratikus országok párttörténeti intézeteinek évenként megrendezésre kerülő tanácskozása. A jövőben arra kell törekedni — mondotta —, hogy ezek mellett tanulmányutak, tudományos konferenciák és személyes eszmecserek révén a nemzetközi kapcsolat még jobban elmélyüljön.

#### GARAS KLÁRA

a nemzetközi kapcsolatok kérdéséhez szólt hozzá, a művészettörténészek szempontjából.

Két külföldi útról hazatérve saját tapasztalatai alapján hangsúlyozta, milyen sokat használ a nemzetközi kapcsolatok elmélyítése, mit jelent pl. egy olyan rendezvényen való részvétel, mint most a holland Rembrandt-kiállítás volt. Több olyan nemzetközi rendezvényen azonban, amelyre meghívás érkezett, amelyen a népi demokratikus országok és a Szovjetunió képviselői jelen voltak, magyar művészettörténészek sajnálatos módon nem vettek részt. Pedig mindez

még csak anyagi terhet, anyagi nehézséget sem okozott volna az országnak. Kérte az Akadémia képviselőit, próbálják szavukat hallatni, amikor ilyen kérdések felmerülnek. Próbálják elérni, hogy alapos tudományos megfontolás útján kerüljenek eldöntésre ezek a kérdések.

A másik kérdés, amely az utóbbi időben nem éppen előnyösen alakult : a külföldi könyvek beszerzésének kérdése. A művészettörténet területén évről évre csökkennek a lehetőségek. A legutóbbi esztendőben már olyan nagymértékű volt a csökkenés, hogy jóformán lehetetlenné teszi az eredményes érdemleges munkát. Félelemmel és kétséggel nyúlnak a problémákhoz, mert egyáltalán nem tudják, milyen eredményeket értek el külföldön. Megjegyezte, hogy nagyon sok esetben jóakarattal, nem is komoly anyagi áldozattal, szervezési eszközökkel is lehetne segíteni ezeken a bajokon.

#### SATTLER TAMÁS

megjegyezte, hogy a közgazdász aspiránsok munkája szervezeti vonalon rendkívül alacsony színvonalon folyik. Az egyik meglepő és általános jelenség az aspiránsvezetés szervezetlensége, rendszertelensége. A viszonylag jelentős lemorzsolódás, a disszertációknak határidőre való be nem érkezése, a vizsgaterminusok elhalasztása és — ha nem is formálisan, de tartalmilag — az aspirántúrától való visszalépés nagyon sok elvtársnál többek között ilyen szervezeti problémákra, a kellő segítség hiányára is visszavezethető. A másik probléma az aspiránsok munkájával kapcsolatban az, hogy az Akadémia munkájának a formai ellenőrzésen túl a munka tartalmi ellenőrzésére is ki kell terjednie. A közgazdaságtudomány fejlődése szempontjából az eddiginél lényegesen szélesebb tapasztalatcserére volna szükség a Szovjetunió és a baráti országok közgazdászaival. Az eddig lefolytatott tanulmányutak, tapasztalatcserék anyaga rendkívül szűk körben jutott csak nyilvánosságra. Például a Közgazdasági Szemlében megjelent rövid, szemleszerű beszámolón kívül a Németországban lefolyt vitáról nem sok látott napvilágot. Hangsúlyozta, hogy a külföldi kapcsolatok hatásfokának növelésére elsősorban arra van szükség, hogy ezeknek a munkáknak nagyobb publicitást biztosítsanak. Felemlítette, hogy az aspiránsok vonalán a külföldi tanulmányutak vagy tapasztalatcserék kérdése rendkívül szomorú képet nyújt. Kétségtelen, hogy vezető tudósoknak, akadémikusoknak szélesebb lehetőséget kell adni arra, hogy külföldi kapcsolataikat gyümölcsöztessék, hasznosítsák és ennek következtében javítsák munkájukat. De gyakorlatilag áthághatatlan korlátokat állítani a fiatal, most tanuló vagy tanulni akaró, tudásukat fejleszteni kívánó közgazdászok, vagy más területen dolgozók elé, ez elég szűkmarkú és rövidlátó politika. Ha ezeket a keretszámokat olyan lényegesen nem tudják kitágítani, hogy azokra még az utolsó kateória, az aspiránsok kategóriája is beleférjen, akkor előbb-utóbb ennek bizony hátráltató és fékező következményei lesznek.

#### FOGARASI BÉLA elnök

az elhangzottakkal kapcsolatban arra hívta fel a figyelmet, hogy a személyi kultusz egész kérdésének tudományos összefüggésben mi a specifikuma. Harcolni kell azért és el kell érnie, hogy a tudományban mindenki érdemei szerint kapja meg az a helyet, amely megilleti. Aszerint kapja meg mindenki

a maga helyét, milyen újat mond, milyen kutatási eredményei vannak, mennyire képes szintézisre, mennyire jutott előre fejlődésében.

A gyakorlati közgazdászok rengeteg példát hoznak arra, milyen káros következménnyel jár a népgazdaságra, hogy hozzá nem értő, sokszor jóhiszemű elvtársak helytelen intézkedéseket tesznek. Nem az az oka, mintha árulók vagy szabotőrök volnának, hanem egyszerűen nem értenek eléggé a dologhoz.

A tudomány terén a számos adminisztratív intézkedésnek és beavatkozásnak szintén az lappang a hátterében: befolyást szerezni a tudományban, ha tudományos érdekem alapján nem megy, akkor egyéb érdekem, állás vagy megbízások alapján. Ezt kell kiküszöbölni és akkor egyáltalán nem fognak felmerülni ilyen problémák. A tudományos élet jellege olyan, hogy az egészséges tudományos élet, különösen a marxista tudományos élet nem is bírja ki — legalábbis tartósan — a személyi kultusznak ezeket a torz és beteges jelenségeit. De van egy „személytelen kultusz” is. Attól való félelemben, nehogy személyi kultusz legyen, terjed egy ilyen személytelenségi törekvés, amelytől az Akadémia és annak egyes osztályai sem egészen mentesek. Olyan jelentések kezdenek megszületni, hogy eredményeket értek el a dialektikus logika, az esztétika, a természettudományok filozófiai kritikája, a művészettörténet módszertani elemzése terén stb. minden név nélkül.

A beszámolóval kapcsolatban Fogarasi Béla megjegyezte, hogy a nemzetközi tudományos irodalom tanulmányozására nagyobb figyelmet kell fordítani a társadalomtudományok terén is. Kötetszámra hevernek felvágatlan folyóiratok az Egyetemi Könyvtárban. Csak annyi fáradságot kellene rászánni, hogy felvágják és legalább átnézzék a legfontosabbakat. Az irodalom sok területen helyettesíti az utazást. Persze a művészettörténésznek látnia kell a képeket, és azok nagy nemzetközi galériákban vannak, de sok területen az irodalom ismerete a döntő.

Tisztázni kell továbbá — mondotta — a II. Osztály keretén belül bizonyos félig szervezeti, félig tudományos kérdéseket. Nem világos a munkásmozgalom történetének és a párttörténetnek az egész metodikája, egész módszertani elvi felfogása, mi a viszonya a történelemtudományhoz, milyen alapon legyen külön tudomány. Ha el akarjuk érni azt, hogy a történettudomány az igazságot következetesen, megalkuvás nélkül és igazi pártszerű tudományossággal realizálja, azt az objektív igazságot, amely nem objektivizmus, amelyet Marx és Lenin állandóan hangsúlyoz, amelyről Lenin azt mondotta, hogy a marxizmus át van hatva az objektív igazság elismerésének gondolatától, akkor ennek a kettéválasztásnak nincsen semmi alapja. Ebből a kettéválasztásból — nézete szerint — nagyon könnyen egy olyan tendencia alakul ki, hogy objektív módon foglalkoznak Rákóczi-val, 48-cal és 67-tel, de ami a legújabb kort illeti, az már más kérdés, az speciális kérdés. Ez egyik legfontosabb kérdése a magyar történettudományoknak.

SZABÓ IMRE válasza a hozzászólásokra :

A felszólalások egy része a tudománypolitikai és tudományszervezési kérdéseket, más része pedig a tudomány tartalmi kérdéseit érintette. Tanulságosak voltak mind a tudományszervezési megállapítások, mind pedig azok az érdemi megállapítások, amelyek annak jelét mutatják, hogy az egész tudományos közvéleménynek az a megélnkülése, amely Nagy Tamás elvtárs szavai

szerint fellendülésbe fog nyilvánvalóan átcsapni, valóban fennáll a tudomány minden területén.

A kérdések közül, amelyek itt felvetődtek, a legtöbb arra vonatkozott, hogy az Akadémia a maga szervező tevékenysége során és szorosabban a II. Osztály, milyen kérdésekre kell, hogy nagyobb figyelmet fordítson, milyen kérdések voltak azok, amelyeket többé-kevésbé elhanyagoltunk. Ezzel összefüggésben elhangzott néhány olyan általános megállapítás és feladat, amely minden tudományágra egységesen érvényes. Így Nagy Tamás elvtárs megállapításai a kritika tudományos jellegéről a társadalomtudományok egészére érvényes megállapítást és következtetést jelentenek. A társadalomtudományok mindegyike igényli az anyagok bizonyos publikálását és felhasználhatóságát, nemcsak a közgazdaságtudomány.

Általános követelményként és kifogásként hangzott el, hogy állami vezető szerveink nem veszik eléggé igénybe a tudomány segítségét, nem használják ki azokat a lehetőségeket, amelyek rendelkezésre állnak, s ezzel összefüggésben az elvtársak számos konkrét példát hoztak fel, a területszervezéstől kezdve a közgazdasági tudomány, az állam- és jogtudomány jónéhány területén, megjelölve, hogy tudna sokkal több segítséget nyújtani a tudomány a gyakorlatnak, ha ennek megfelelőbb szervezeti keretei rendelkezésre állnának. Ez is olyan észrevétel, amelyből a II. Osztálynak is le kell vonnia a tanulságot abban az irányban, hogy kezdeményezőleg kell fellépnie, hogy ezt a segítséget valóban igénybe vegyék állami szerveink.

Az egyik — és egész tudományos életünkre irányadó — követelmény az intézeti káderállomány bizonyos kiszélesítése intézeten kívüli tudományos kutatókkal. Ez minden tudományos intézetünknek egyik központi problémája, hogy szervezeti kereteit meghaladó körben tudjon együtt dolgozni tudományos munkatársakkal. És általános követelmény — ha nem is mindenütt társulat vagy egyesület formájában — a tudományos közvélemény kialakításának szükségessége. Egyes helyeken, mint a közgazdaságtudományban ez már előkészület alatt áll társulat formájában, más területeken már működik ilyen társulat, a többi tudomány területén is fennáll azonban az az igény, hogy ezt a tudományos közvéleményt ki kell terjeszteni az eredmények szélesebbkörű ismertetésével és az érdeklődés általános felkeltésével.

Néhány vonatkozásban az elvtársak különböző bírálatban részesítették a II. Osztályt és annak szervező munkáját. Ezzel én egyetérték; az elhangzottakban olyan anyagot kaptunk, amelyet a további szervező munkában nyilvánvalóan fel tudunk használni. Néhány javaslat hangzott el itt, amelyek mindegyike olyan, hogy külön is foglalkoznunk kell majd velük és külön is meg kell keresnünk a megfelelő intézkedéseket. Így Nizsalovszky elvtárs javaslatai elhunyt akadémikusaink emlékének valamilyen módon való megőrkítéséről, tudományos életünk eseményeinek külföldi visszhangjáról, elsősorban a II. Osztály tudományos eredményeivel kapcsolatos külföldi visszhang hazai ismertetésének szükségességéről, olyan javaslatok, amelyeket meg kell vizsgálnia az Osztálynak, hogy megtegye a megfelelő intézkedéseket.

A tudományos közvélemény formálásával kapcsolatban a történettudomány és a közgazdaságtudomány vonalán egyaránt elhangzott szélesebbkörű aktívák szervezésének szükségessége. Talán nem egészen áll az, ahogy Sattler elvtárs mondta, hogy az Akadémia nem csinált semmit. Arról vitatkozhatunk, hogy nem csinált eleget.

Úgy látszik, általános kérdés a könyvkiadás problémája és ha itt csak a



jogi vagy a közgazdaságtudományi könyvkiadás néhány furcsasága került is szóba, mégis olyan általános ez a probléma, hogy helyes, ha egyes bizottságaink foglalkoznak az Akadémián kívüli kiadás lehetőségeivel és e téren valamilyen rendcsinálás megkísérlésével. Erre a beszámoló is utalt.

Az aspirantúrával kapcsolatban sok javaslat hangzott el. Utaltak az elvtársak a szervezetlenségre, az Akadémia, a Tudományos Bizottság, az Oktatásügyi Minisztérium, az egyetemek közötti kapcsolatok összehangoltságának hiányára és az aspiránshelyek kérdésére. Az aspiránskérdés mindezeknél mélyebb probléma és a maga egészében meg kell vizsgálni. A Tudományos Minősítő Bizottság foglalkozik ezzel a kérdéssel, hiszen nem pusztán konkrét szervezeti hibákról van szó, hanem az egész intézmény továbbfejlesztéséről a tapasztalatok alapján. A beszámoló néhány elvi jelentőségű hibára utalt; a konkrét hibákat természetesen sorolni lehetne.

Általános probléma a külföldi kapcsolatok szélesítésére irányuló igény és a külföldi eredményekkel összefüggő kérdések. A külföldi kapcsolatok kérdése nem egészen úgy áll, ahogyan Sattler elvtárs feltette. Az aspiránsoknak van egy meghatározott külön keretük, amellyel a Tudományos Minősítő Bizottság gazdálkodik. A doktorok, a kandidátusok és az akadémikusok nem azt a helyet veszik el, amelyet a kiutazási lehetőségek elosztásakor a Tudományos Minősítő Bizottság számára biztosítanak. Sőt ebben a keretben a Tudományos Minősítő Bizottság az aspiránsoknak — amennyiben munkájukhoz elengedhetetlen — hosszabb kiutazást biztosít, mint az akadémikusoknak, doktoroknak, kandidátusoknak lehet biztosítani. Több hónapos kiutazások is vannak, ha valamilyen konkrét aspiráns-munkával, disszertáció elkészítésével kapcsolatban ennek szüksége felmerül.

Természetesen ez nem változtat azon a tényen, hogy a kiutazási keretek nem kielégítőek, fejlesztenünk kell a kereteket és évről évre igyekeznünk is többet elérni. Különösen figyelembe kell venni azoknak a tudományágaknak igényeit, amelyeknél a kiutazás úgyszólván létszükséglet. Ezért utalt a beszámoló is a művészettörténészek nehéz helyzetére, amiről Garas elvtársnő is beszélt.

Néhány részletkérdést kell még említenem. Az egyik a tudományos határidők kérdése, ami összefügg a gyakorlat segítésének problémájával. Komoly tudományos eredményeket nem lehet vagy nagyon nehéz hetek-hónapok, sőt évek alatt is produkálni. Van azonban a kérdésnek egy másik oldala is. Nem a hetes megbízásokra, hanem az éves megbízásokra gondolok. Számos területen a tudományos közvélemény vagy az oktatás és nevelés követel tőlünk nyílván nem minden vonatkozásban tökéletes, de mégis tudományos eredményeket, amelyek nélkül az oktatás munkája nehezen haladhat előre. Például mi jogászok a magunk területén kénytelenek vagyunk elfogadni, hogy tankönyveink sok tekintetben nem épülnek megfelelő előkészítő monográfiákra, mégis el kell készítenünk ezeket az egyetemi oktatás érdekében, noha tudjuk, hogy ezek a tankönyvek nem minden tekintetben időálló vagy a tudományos igényeket maximálisan kielégítő művek. Az egész oktatás szempontjából rendkívüli jelentősége van például az egyetemi történeti tankönyvnek, és ha itt feszíteni is kell a határidőket, mégis a történettudománynak egyik legesedékesebb feladata ez. Ezt várja tőle a tudományos és nem tudományos közvélemény egyaránt, és várja a közvélemény a magyar nép történetének rövid összefoglalását, amely alkalmas arra, hogy országunk dolgozóinak általános műveltségét fejlessze.

Ami Spira elvtárs bírálatát illeti a történettudománnyal kapcsolatban, azzal én egyetértek, csak arra akarom felhívni a figyelmet, hogy az elmúlt

időszak tudományos eredményeinek túlzottan pesszimista értékelése nem minden tekintetben indokolt. Amikor mi elsősorban a XX. kongresszus útmutatásai nyomán felmérjük az elmúlt időszak tudományát és a legszigorúbban és legkövetkezetesebben igyekszünk levonni önmagunkkal és tudományágunkkal szemben is a tanulságot, akkor ennek nem szabad szükségszerűen odavezetnie, hogy teljesen eredménytelennek tüntessük fel az elmúlt időszakot, vagy olyan benyomást keltsünk, mintha teljesen eredménytelen lett volna az elmúlt időszak egész tudományos produkciója. Itt is az arányt és a hangsúlyt kell valahogyan helyesen eltalálni. Spira elvtárs hozzászólásából túlzott pesszimizmust éreztem ki. Az eredmények talán mégis nagyobbak, mint ahogyan ez a rendkívül szigorú kritika feltüntette.

A történettudomány részéről az a bírálat hangzott el, hogy a II. Osztály nem fordított eléggé figyelmet a Történettudományi Főbizottság munkájára és nem lépett fel elég kezdeményezően. Fogarasi elvtárs megjelölt többek között egy olyan történettudományi problémát, a munkásmozgalom- és a párttörténet viszonyát a történettudományhoz, amely — ha az osztályvezetőség elvileg megvizsgálja — segítséget jelenthet a történettudomány elvi kérdéseinek kimunkálásában is.

Hasonló jellegű problémák nyilván a tudomány egyéb területein is adódnak, és az osztályvezetőség főfeladata éppen az lesz, hogy ilyen jellegű elvi problémák megoldásához nyújtson segítséget az osztályhoz tartozó tudományágak számára.

Végül az osztályvezetőség nevében is megköszönöm az észrevételeket és kritikai megjegyzéseket, amelyeket igyekszünk jövőendő munkánkban felhasználni.

# A SZOVJETUNIO KÖMUNISTA PÁRTJÁNAK XX. KONGRESSZUSA ÉS AZ IDEOLÓGIAI TUDOMÁNYOK NÉHÁNY KÉRDÉSE

FOGARASI BÉLA

A Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusa hatalmas segítséget nyújt nemcsak a szovjet tudománynak, hanem a szocializmust építő országok tudományának, nem utolsó sorban a hazai tudománynak is. A tudomány művelőinek feladata, hogy a Kongresszus szellemében megvizsgálják saját tudományuk problémáit, az elmélet és a szocialista építés gyakorlatának kapcsolatát, a dogmatizmus, a skolasztika, a személyi kultusz megnyilvánulásait. A Kongresszus valamennyi tudomány számára közvetlen vagy közvetett formában útmutatást ad, termékeny ösztönzéseket nyújt, alkotó munkára buzdít. A Kongresszus tanulságait akkor tudjuk igazán felhasználni, ha azokat folyamatosan és fokozatosan érvényesítjük a kutatómunkában, a tervezésben, a tudománypolitikában, a világnézeti propagandában. Nem elégedhetünk meg néhány cikkel, előadással, felszólalással, amelyek a XX. kongresszus jelentőségével foglalkoznak. De az ilyen cikkeknek és előadásoknak is megvan a maguk funkciója, ha a további munka előkészítését szolgálják, és nem a már ismert megállapítások ismételtetésére és általánosságokra szorítkoznak.

A Kongresszus különös hangsúllyal foglalkozott az ideológia helyzetével, az ideológiai tudományokkal és propagandával. Nem mintha ezzel a természet-tudományok és a műszaki tudományok jelentőségét a legcsekélyebb mértékben lebecsülni kívánta volna. Az ideológiai tudományok ellenben azért álltak a figyelem központjában, mert e téren a helyzet nem kielégítő. A következőkben én is e tudományok, elsősorban a filozófiai tudományok néhány kérdésével szeretnék foglalkozni. Személyes álláspontomat fejtem ki és nem a Magyar Tudományos Akadémia vagy a szerkesztőbizottság által megvitattott, javított, átdolgozott „téziseket” terjesztek elő. Azt hiszem azonban, megfelel a XX. kongresszus szellemének, ha a minket izgató nagy kérdésekhez kevésbé személytelen formában szólunk hozzá, mint az a múltban szokás volt.

A természettudósokhoz, orvosokhoz, műszaki értelmiségünkhöz, akiknek ez a cikk a kezébe kerül, a következő kérésem van: ne tegyék a bevezető sorok elolvasása után e cikket félre, mondván, hogy „az ideológia nem az én dolgom.” Az ideológia mindenkinek az ügye, aki tudományos, kulturális, értelmiségi munkát végez. Mindenkinek — akarva, nem akarva, tudva vagy nem tudva —

választania kell a kapitalista és a szocialista ideológia között. Nincs harmadik út sem az életben, sem az ideológiában. Ha ebben a cikkben közvetlenül a filozófiáról és a közgazdaságtudományról is van szó, a többi tudományok művelőihez is az ismert szavakkal fordulunk: *mutato nomine de te fabula narratur!*

A XX. kongresszus kíméletlen élességgel, teljes nyíltsággal, őszinteséggel feltárta az ideológiai munka szabad fejlődését akadályozó tényezőket, rámutatott az ideológiai pangás legfőbb okára: a dogmatizmusra. Dogmatizmus, skolasztika, betűragás, idézgetés, — különböző szavak egy és ugyanazon jelenség megnevezésére. A dogmatizmus szemben áll az élő, eleven, önálló tudományos kutatás szellemével. A Kongresszus a dogmatizáló, pusztán magyarázgatásra, kommentárokra szorító ideológiai ténykedéssel szembeállította az *alkotó, újító*, újat kereső kutatás, az igazi tudomány szellemét. Ebben áll a XX. kongresszus felszabadító nagy tette ideológiai vonatkozásban.

Mi volt a fő oka annak, hogy a marxista—leninista elmélet szabad fejlődését akadályozó dogmatizmus egyáltalán, habár csak egy időre is, úrrá válhatott? A burzsoá ideológusok azt állítják, hogy a marxizmus *lényegében* dogmatikus tan. A marxista közgazdasági elmélet, a dialektikus és a történelmi materializmus szerintük nem egyéb, mint elavult dogmák gyűjteménye. Az igazság ennek az ellentéte. A marxizmus szelleme, módszere Marx mély szavai szerint *kritikai és forradalmi*. A marxizmus távol áll mindennemű dogmatizmustól, mert a dogmatizmust a változatlanság, az állandóság jellemzi. Ezzel szemben a marxizmust Marx és Engels a fejlődéssel együtt haladó, a tapasztalat általánosítása alapján tovább fejlesztendő és tovább fejlődő elméletnek fogták fel. Ebben a szellemben alkalmazta és fejlesztette tovább Lenin a marxizmust az imperializmus és a proletárforradalmak korszakában. A feladat ma is a marxizmus—leninizmus alkotó szellemű alkalmazása és tovább fejlesztése.

A dogmatizmus elterjedésének okát nem a marxizmus szellemében kell keresnünk. A XX. kongresszus rámutatott a dogmatizmus elterjedésének tényleges fő okára: a Sztálin személye körüli és maga Sztálin által támogatott személyi kultuszra, tekintélyimádatra.

A dogmatizmus és a személyi kultusz kapcsolata igen jellemző módon nyilvánult meg a filozófiában. Amióta Sztálin az SZKP rövid története IV. fejezetében közölte a dialektikus és a történelmi materializmus összefoglalását, a marxista irodalomban és az egész ideológiai oktatásban különbség nélkül, annak minden fokozatában csak Sztálin egyes tételeinek magyarázatára lehetett szorítkozni. De itt azt mondhatnák e munka hívei: ha Sztálin dolgozata tartalmi és irodalmi tekintetben annyira tökéletes kifejtése a dialektikus és a történelmi materializmusnak, miért volt helytelen a marxista filozófia magyarázatát és propagandáját erre alapozni?

Válaszom így hangzik. A dialektikus és a történelmi materializmus igazi szellemével ellentétben áll, hogy egy magyarázó összefoglalás magyarázgatására

szorítkozzunk. De azzal sem érthetnek egyet, hogy ez a munka, amely egy ideig a marxista filozófia népszerűsítésének kétségtelenül hasznos szolgálatokat tett, az elmélet és a propaganda korszerű szükségleteinek megfelelően. Kötelességemnek érzem, hogy ezzel kapcsolatban rámutassak e munka néhány legfőbb hiányosságára. Csak így teremthetjük meg a marxista—leninista filozófia szabad kibontakozásának, új, nagy lendületének lehetőségét.

A dialektikus módszer Sztálin által adott jellemzése rendkívül leszűkíti a dialektika kimeríthetetlen gazdagságát. Ezáltal nem érheti el a célt, nem nevel valóban dialektikus gondolkodásra. Egyáltalán helytelen a marxista filozófiát a dialektikus módszer ismertetésével kezdeni. Vissza kell térni az Engels és Lenin által követett, történetileg és logikailag egyedül helyes sorrendhez. Először ki kell fejteni a materializmus lényegét, ezután kell a dialektikára, és ezután a kettő egységére, vagyis a dialektikus materializmusra áttérni. Ha a tárgyalást a dialektikus módszerrel kezdjük, úgy az a levegőben lóg, és bizonyos mértékben szubjektív jelleget ölt. Ami pedig a dialektikus módszert illeti, annak eszmei gazdagságát éppen úgy nem lehet az ismert „négy vonásban” összefoglalni, mint ahogy nem lehet a materializmus gazdagságát három vonásban jellemezni. Az oktatásban, a filozófiai irodalomban, sőt a természettudományok dialektikus tárgyalásában is megelégedtek a négy vonás iskolás, sematikus felsorolásával, Sztálin egyik vagy másik tételének folytonos idézgetésével, s ez oda vezetett, hogy a „négy vonásnál” többet nem lehetett mondani, holott Lenin a dialektikát jellemezve, annak nem kevesebb, mint 16 mozzanatát, vonását sorolja fel.

Sztálin szándéka az volt, hogy a széles tömegekkel megismertesse a marxista filozófiát. De ezt a helyes törekvést nem lehet egy aforisztikus, kinyilatkoztatászerű fejtegetésmóddal elérni, amely a tételeket nem támasztja alá meggyőző érveléssel, az ellenfél tételeinek meggyőző cáfolatával, hanem az olvasótól, a hallgatótól, a tanulótól egyszerűen a tételek kritikátlan elfogadását követeli meg. Végeredményben a tapasztalat azt mutatta, hogy általában a marxista—leninista elméletet és különösen a marxista filozófiát nem lehet a párttörténet kereteibe begyömöszölni. Hazai vonatkozásban a helytelen skolasztikus oktatási módszerek sok esetben érthetlenné és népszerűtlenné tették a dialektikus materializmust az egyetemi hallgatók és a szemináriumok résztvevői számára. A helytelen módszerek mögött azonban az eszmei tartalom szűk, leegyszerűsített felfogása rejtett.

A dialektika Sztálin által nyújtott tárgyalása egyes fontos kérdésekben ellentétben áll a dialektika lenini értelmezésével. Sztálin szerint a fejlődés az ellentétek harca és nem — amint Lenin írja — az ellentétek *egysége és harca*. Sztálin Lenintől azt veszi át és Lenint úgy idézi, ami és ahogy az ő felfogásának megfelel: „A fejlődés az ellentétek harca” (Sztálin idézete). Valójában azonban Leninnél ezt a mondatot a következő mondat előzi meg: „A világban végbenemő minden folyamat *„önmozgásában”*, spontán fejlődésében, eleven életében

való megismerésének az a feltétele, hogy mint ellentétek egységét ismerjük meg.”<sup>1</sup> S e mondat alapján világossá válik, hogy Lenin az ellentétek „harcáról”, mint az ellentétek egységének megnyilvánulási formájáról beszél.

A személyi kultusz rendkívül káros hatását mutatja az a tény, hogy Sztálin egyoldalú állásfoglalása következtében a filozófiai irodalomban hosszú évekig csak az ellentétek harcának „törvénye” szerepelt. Teljesen eltűnt az ellentétek egysége, még mint kifejezés is! Miért szűkítette le Sztálin az ellentét dialektikus felfogását az ellentétek „harcára”? Nyilvánvalóan azért, mert ezzel filozófiai alátámasztást akart nyújtani az osztályharc téves felfogásának, mely szerint az osztályharc a szocializmus és a szocializmus felé haladó országok viszonyai között is állandóan csak fokozódik és kiéleződik.<sup>2</sup> Az ellentétek dialektikus egységének kérdése azonban az egész materialista dialektika kulcskérdése. Az ellentétek egységének egyik legfontosabb megnyilvánulási formája a „tagadás tagadása” (a negáció negációja); Marx, Engels és Lenin materialisztikusan értelmezve fenntartották és alkalmazták, ezzel szemben Sztálin a dialektika tárgyalásában önkényesen törölte a tagadás tagadásának törvényét. Nyilvánvaló, hogy ez az ellentétek egységére vonatkozó felfogásának egyenes következménye volt.

Sztálin érdeme, hogy szenvedélyesen hangsúlyozta az új és a régi harcának jelentőségét. Ez valóban az ellentétek harcának egyik legfontosabb megnyilvánulása a társadalomban, a történelmi fejlődésben. De Sztálin az új és a régi harcában egyetemes törvényszerűséget látott, és ezt legfőbb törvénnyé emelte. Erre a természet vonatkozásában nincsen sem megfelelő tapasztalati, sem elméleti alap és az új és a régi harcának fogalma ilyen alap híján elveszti tudományos, szabatos értelmét, metafizikus fogalommá válik.

A XX. kongresszus igen helyesen állapította meg, hogy a dogmatizmus, amely a társadalmi tudományokra, sőt, egyes természettudományokra, pl. a biológiára is káros befolyást gyakorolt, közvetlen összefüggésben állott a marxizmus szellemétől annyira idegen *személyi kultusszal*. Meg kell azonban mondani, hogy a filozófia professzorai és propagandistái nemcsak azért váltak sok esetben a dogmatizmus rabjaivá, mert Sztálin csalhatatlan tekintélynek tartotta magát. Dogmatizmusra hajlamosak a filozófia oktatói, ha nem ismerik az alkotó filozófiai gondolat eredeti forrásait, ha nem tanulmányozzák alaposan

<sup>1</sup> Lenin: Filozófiai füzetek, Szikra kiadás, 1954. 34. o.

<sup>2</sup> Nem lehet egyetérteni Molnár Erik elvtárrsal, aki a következőket írja: „Sztálin „A dialektikus és a történelmi materializmusról” szóló munkájában az ellentétek egységének fogalmát mellőzi. Ennek az a magyarázata, hogy ez a munka rövid formában foglalja össze a dialektikus materializmus alapelveit. Ilyen ismertetésnél az ellentétek egységének fogalmát mellőzni lehet, mert annak kifejtett alakját, az ellentmondás törvényét kell a figyelem középpontjába állítani.” (A történelmi materializmus filozófiai alapproblémái, 176. o.) Először is a rövidsége való törekvés nem mentesíthet egy szerzőt az alól a kötelezettség alól, hogy a marxista-leninista tanítás lényegét egy összefoglalásban is pontosan, helyesen és híven adja vissza. Másodsor, az ellentmondás törvényét nem úgy kell a figyelem középpontjába állítani, hogy annak értelmét az ellentétek egységével való elválaszthatatlan összefüggéséből kiragadva eltorzítjuk.

a jelenkori természettudományos és technikai forradalmat. S ugyanez áll a közgazdászokra, a jog- és államtudományok művelőire, nem is beszélve a párttörténet kérdéséről.

Sztálin a filozófiai kérdésekre vonatkozólag sokszor nyomtatásban meg sem jelent apodiktikus értékeléseket és utasításokat adott. Ide tartozik a hegeli dialektikának és a klasszikus német filozófiának az az értékelése, amely éles ellentétben áll Marx, Engels és Lenin felfogásával. Nézeteinek kritikai felülvizsgálatát a XX. kongresszus szellemében kell elvégezni. Ez teljesen nélkülözhetetlen ahhoz, hogy helyreállítsuk a marxista—leninista filozófia töretlen kontinuitását. Sztálin számos kérdésben helyesen világította meg a filozófiai elmélet és a marxista forradalmi párt gyakorlatának összefüggését, harcosan bírálta az antimarxista nézeteket, így pl. Marr nyelvtudományi nézeteit, értékes szempontokkal gazdagította a történelmi materializmus elméletét, különösen az alap és felépítmény viszonyának kérdésében. Ugyanakkor önkényességei, téves nézetei, a lenini filozófiai hagyaték eszmei gazdagságának leszűkítése, a dogmatizmus és a személyi kultusz az alkotó szellemű kollektív filozófiai kutatómunkának és az azon alapuló filozófiai propagandának súlyos gátjaivá váltak.

Lenin filozófiai hagyatéka a marxista filozófia központi feladatára, a *dialektika kidolgozására* irányítja figyelmünket. A dialektika lenini felfogása mélyen kifejezi korunk legnagyobb tudományos vívmányait. Beláthatatlan perspektívákat tár fel és programokat ad a filozófia, a tudományok, a gyakorlati, politikai, gazdasági, technikai alkalmazás számára. Lenin a legnagyobb jelentőséget tulajdonította a *dialektikus logika és ismeretelmélet* kidolgozásának. Lenin állandóan alkalmazta a dialektikus logikát a forradalom és az átmeneti korszak gyakorlati-politikai kérdéseinek elemzésében. Lenin a formális logikát éppen azért tartotta elégtelennek a társadalmi fejlődés által felvetett bonyolult kérdések megoldásához, mert a formális logikában való megrekedés halott skolasztikához vezet. Lenin filozófiai hagyatékát annak teljes gazdagságában, teljes mélységében, minden leszűkítés nélkül el kell sajátítanunk, de nem azért, hogy itt megálljunk és Marx, Engels és Lenin eszméit újra csak magyarázzuk, hanem azért, hogy *tovább menjünk*: „Was du ererbt von deinen Vatern hast, erwirb es, um es zu besitzen.”

Éppen ebben az értelemben követel a XX. kongresszus az ideológiai tudományok művelőitől alkotó szellemű munkát, új gondolatokat és új ténymegállapításokat. Ez a követelés teljes mértékben megfelel annak a felismerésnek, hogy a lenini filozófiai örökség elsajátítása maga is csak alkotó munka útján, csak önálló állásfoglalás kidolgozása alapján lehetséges. A Lenin által kijelölt feladatok megoldásában, vagyis a filozófiatörténet, tudomány- és technikatörténet, dialektikus logika és ismeretelmélet kidolgozásában nekünk, magyar marxistáknak részt kell vennünk, hogy képesek legyünk a marxista—leninista elméletet hazai viszonyainkra alkalmazni. Nem lehet a hazai kutatást csak az

elmélet magyar viszonyokra való alkalmazására leszűkíteni. Nem lehet a marxizmus—leninizmus elméletének oktatását elszakítani annak alkotó elsajátításától, az oktatást, a propagandát passzív ismertetésre korlátozni. Az ilyen praxis csak eszmei pangáshoz, skolasztikához vezet. *Nota bene*: ez nemcsak a filozófiára, hanem a marxizmus—leninizmusra általában érvényes.

A XX. kongresszus közvetlenül nem foglalkozott a lenini hagyaték kérdésével. De azzal, hogy visszahelyezte jogaiba a pártélet lenini normáit, egyszersmind feladatunkká tette azok alkalmazását a filozófiában is. Úgy véljük, hogy a XX. kongresszus szellemének felel meg, ha az alkotó munka követelményét, a dogmatizmus ellen folytatott harc szükségességét szoros összefüggésbe hoztuk a lenini filozófiai hagyaték kérdésével. A pártépítés lenini felfogása és a marxista—leninista elmélet, ezen belül a filozófia elválaszthatatlan egységet alkotnak.

Alkotó szellemű, a tudomány, az elmélet bátor továbbfejlesztésére irányuló kutatás, következetes harc a dogmatizmus leküzdéséért: ez a központi kérdés, ez ma a tudomány számára a lét és nem lét kérdése. Mindez nemcsak a filozófiára és a társadalomtudományokra, hanem a természettudományokra is vonatkozik. De maradjunk ezúttal az ideológiai kérdéseknél.

A XX. kongresszus éles hangsúllyal kiemelte, hogy a különböző rendszerű államok, országok békés együttélésének elve nem jelentheti a burzsoá és a szocialista ideológia koegzisztenciáját. Ideológiai kérdésekben nincs kompromisszum. A szocialista ideológia a marxizmus—leninizmus ideológiája, amelynek tisztaságát meg kell őriznünk s a legélesebb harcot kell vívni a burzsoá ideológia behatolása ellen a tudományban és a kultúra egész területén. De ezt a harcot a *meggyőzés fegyverével*, a burzsoá ideológia alapos ismerete alapján és nem ócsárló kifejezések halmozásával kell folytatnunk, amelyek gyakran csak a szerző hiányos ismereteit kendőzik.

Ebben az összefüggésben újra és újra hangsúlyozni kell a filozófia, a közgazdaságtudomány, az ideológiai tudományok *pártosságát*, újra és újra meg kell magyarázni, hogy a tudományos pártosság nem áll ellentétben a tudományos igazság feltétlen elismerésével, hanem ellenkezőleg, az igazság megismerésének nélkülözhetetlen előfeltétele. A filozófiában, mint világnézeti tudományban, a pártok harca Lenin szerint a materializmus és az idealizmus harca és ez ma is a központi kérdés! Ha ma a dogmatizmus ellen kell a legélesebb harcot folytatnunk, és a harcot a marxizmus ideológiáján belül folytatjuk, úgy ezt sohasem szabad a dialektikus materializmus és a reakciós idealizmus között folyó harctól elszakítanunk. A dogmatizmus ellen éppen azért harcolunk, mert az a marxizmus szellemétől idegen. A dogmatizmus a reakció ideológiájának terméke és a marxista tudományban csak mint eltévelyedés léphet fel. Legyen szabad itt egy még 1954-ben tartott előadásomra hivatkozni. „Az utolsó láncszem ebben a fejlődésben a *dogmatizmus és a fideizmus összeszövődése*. Azt hiszem, ez szintén olyan új jelenség, amire fel kell figyelni, és aminek



felismerése szintén igen fontos a dialektikus materializmus világnézetének terjesztése, védelme és meggyőző erejének kifejtése szempontjából.

Igen öröndetes tény, hogy egy olyan nagy természettudós, mint Louis de Broglie, a kvantum-mechanika megalapozója, nemcsak elfordul az idealisztikus alapon álló indeterminista felfogástól, hanem szembeszáll az abban megnyilvánuló dogmatizmussal is. Meg kell azonban mondanunk, hogy a dogmatizmus elleni harcot a de Broglie típusú tudósok nem képesek vezetni. Ez a harc tőlünk, a dialektikus materializmus híveitől indult ki. Mi voltunk azok, akik már régen, de Broglie előtt hangsúlyoztuk a fizikai idealizmus dogmatikus, tudományellenes, a tudomány szempontjából veszélyes jellegét.

A dialektikus materializmus, a marxizmus—leninizmus képviselői a dogmatizmus elleni harc elsőszámú képviselői ma is harcot folytatnak nemcsak a természettudományos elméletek területén, hanem teljes világnézeti összefüggésben mindennemű dogmatizmus ellen. E harc fontosságára nyomatékosan felhívja a figyelmet a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának több dokumentuma. A tudományos vitákban, amelyek a Szovjetunióban folynak, az egyik vezérszempont mindennemű dogmatizmus felszámolása a tudományban.

A tőkés világban a dogmatizmust az egész vonalon mind szenvedélyesebben, mind türelmetlenebbül terjesztik, ami ugyanakkor nem zárja ki az általános bizonytalanság terjesztett és szervezett atmoszféráját. Ha a Pontifikális Tudományos Akadémia — mert ilyen is van — Szűz Mária szeplőtlen fogantatását emeli dogmává, ugyanakkor az amerikai agresszorok olyan vészteljes dogmákat hírdetnek, mint pl. az atomháború elkerülhetetlenségének dogmája.

E dogmatikus felfogások között van összefüggés, és van összefüggés a dogmatizmus elleni harc megerősödésében is.<sup>3</sup>

Ami már most a magyar filozófiai életet és a tudományos munkát illeti, nálunk a dogmatizmus és a skolasztika sok kárt okozott, különösen az oktatás területén. Filozófiai tudományos irodalmunknak legfőbb fogyatékosága abban áll, hogy különböző körülmények következtében, amelyekre itt azért nem szükséges kitérni, mert már nem egy alkalommal nyilatkoztunk erről, nem felel meg a mindenoldalúság lenini dialektikus követelményének, mutatkoznak a különböző tárgykörök feldolgozásában nagy aránytalanságok, elmaradtunk a történelmi materializmus kérdéseinek önálló kutatásokon alapuló feldolgozásában. Ugyanakkor filozófiai irodalmunkról nem lehet azt mondani, hogy a dogmatizmus, a magyaráztatás, az idézgetés benne uralkodó volna.

A filozófiát közelebb kell hozni az élethez. De mi az élet? Az élet sokrétű folyamat. Az élet fogalma a filozófiával való kapcsolatban átfogja a szocializmus építésének tapasztalatait, de átfogja a korunkban végbemenő természettudományi és technikai forradalmat is. Gondoljunk csak arra, hogy Marx, Engels,

<sup>3</sup> A materializmus és idealizmus harca a jelenkori fizikában. Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei, VII. köt. 1. sz.

Lenin milyen szenvedélyes érdeklődéssel kísérték a természettudományok fejlődését. Gondoljunk arra, hogy Lenin filozófiai művében milyen központi helyet foglal el a „fizikai” idealizmus kritikája.

Nem egy területen már türelmes meggyőzéssel, szívós munkával eredményeket értünk el, amelyek közül mint a magyar tudományos élet egyik különösen jelentős eredményét meg kell említeni a dialektikus materializmus és a történeti materializmus lassú, de fokozatos és erősödő behatolását a természettudományi és társadalomtudományi kutatásba. Ebben az összefüggésben legyen szabad egy gyakran felmerülő kérdésre válaszolnunk.

A dialektikus materializmus alaptételei nem adhatnak konkrét feleletet az egyes tudományok által felvetett kérdésekre. Ezért valamely új tudományos hipotézis vagy elmélet igazságát illetőleg nem lehet kritériumnak tekinteni azt, hogy összeegyeztethető-e a dialektikus materializmus tételeivel. Nem egyszer ugyanis többféle álláspont összeegyeztethető e tételekkel. Liszenko bizonyos tételeinek védeimében a dialektikus materializmusra támaszkodott. De a Liszenko-vitában miudkét fél hivatkozik és joggal hivatkozhat a dialektikus materializmusra, mert konkrét kérdésekről van szó, — mind a két fél a materializmus alapján áll és a kérdés az, hogy bizonyos tételeket a kísérletek igazolnak-e vagy sem.

Az is előfordulhat, hogy az egyik elmélet látszólag jobban megfelel a dialektikus materializmusnak, mint a másik. De ez sem kritérium. Lepesinszkaja igen meggyőző érveket hozott fel abban az irányban, hogy az ő álláspontja megfelel a dialektikus materializmusnak, de sajnos, a kísérletek nem feleltek meg a valóságnak.

Sokszor egy elméletet idealisztikusnak deklarálnak és ezen az alapon elvetik. Pl. a világegyetem kiterjesztését állító elméletet. Nézetem szerint ez sem indokolt. Lemaître abbé valóban idealisztikus következtetéseket vont le a kiterjedési elméletből.

A világ kiterjedéséről szóló elmélet lehet helyes vagy helytelen, de nem áll ellentétben a materializmussal. A hiba a túlzott általánosításban és nem az idealizmusban van.

A filozófia és az élet kapcsolatát szorosabbra fűzni sokoldalú munkát, kollektív erőfeszítéseket megkívánó célkitűzés. A filozófia művelőinek, a tudomány kutatóinak össze kell fogniok, hogy előbbre vigyék közös kérdéseink megoldását. Hazai tudományos életünkben már elértünk ilyen irányú eredményeket, de még távolról sem beszélhetünk például a filozófia és a közgazdaságtan vagy a filozófia és a történettudományok rendszeres együttműködéséről. Pedig olyan kérdésekben, mint a gazdasági törvények kérdései, igen kézenfekvő volna ez a kooperáció.

A filozófia és az élet kapcsolatához természetesen hozzátartozik a materializmus és az idealizmus között folyó nemzetközi világnézeti harcban való aktív részvételünk. Csak csodálkozásunknak adhatunk kifejezést, ha olyan

véleményekről hallunk, mintha az irracionális bírálata vagy a „fizikai” idealizmus bírálata, vagy talán a logika az élettől való elszakadást jelentené. S ha e harc átfogó jellegének megfelelően a nemzetközi ideológiai harctereken is küzdünk, úgy ez nézetem szerint nem gyengíti, hanem erősíti a magyar tudomány fejlődését is és feltétlenül megfelel a XX. kongresszus szellemének és követelményeinek.

A marxista filozófia, a marxista társadalomtudományok akkor fogják valóban megteremteni az elmélet és a gyakorlat kapcsolatát, ha nemcsak a gyakorlati tapasztalatokból tanulnak, nemcsak a szocialista építés gyakorlatát magyarázzák és igazolják, hanem az elmélet fényében a gyakorlatot kritikai elemzés tárgyává is teszik! A régi filozófia — mondotta Marx — csak értelmezte a világot. A marxista filozófiának részt kell vennie a világ megváltoztatásában, átalakításában. Ez annyit jelent, hogy az etikának joga és kötelessége megvizsgálni, mennyiben felel meg az életben az egyének tényleges viselkedése a szocialista etika követelményeinek. Az esztétikának joga és kötelessége befolyást igényelni és szerezni az irodalom és a művészet fejlődésére. A marxista jogtudomány feladata nemcsak általános értelmezéseket nyújtani a szocialista törvényességről és általában elítélni a törvényesség megsértését, hanem a tudomány fegyvereivel védelmezni ezt a törvényességet. A tudomány akkor szolgálja a legjobban a szocializmus érdekeit, ha bátran feltárja a hibákat. Ez természetesen nemcsak a jogtudományokra vonatkozik.

A filozófia foglalkozzék a politika kérdéseivel, olyan elvi jelentőségű kérdésekkel, mint például a személyiség szerepe a történelmi fejlődésben és annak viszonya a néptömegek szerepéhez. De aligha használnak a kommunista politikának olyan filozófiai „művek”, amelyek a személyi kultusz káros következményeit Sztálin műveiből felhozott idézetek sorozatával bizonyítják, amelyekben Sztálin — szavakban — elítéli a személyi kultuszt.

A XX. kongresszus felhívja a tudomány, a társadalomtudományok képviselőit, hogy az elméletet az élettel, a gyakorlattal szorosabb kapcsolatban műveljék. Ezt a nagy jelentőségű útmutatást meg kell szívlelni a mi tudományaink munkásainak is. Ugyanakkor világosan kell látni, hogy a filozófia és más tudományok, sőt az egyes társadalomtudományok között e tekintetben lényeges különbségek vannak.

A XX. kongresszus tanulságaival foglalkozó szovjet szerzők helyesen hangsúlyozzák, hogy a társadalomtudomány egyes ágai és területei más és másként függnek össze a gyakorlattal. Helyesen állapítják meg azt is, hogy a tudomány e területeken a gyakorlattal nem közvetlenül, hanem közbeeső láncszemekben keresztül függ össze. A tudománynak a gyakorlatra való befolyása az alapvető, a fundamentális kérdések helyes megoldásától függ.

Mindez különösen érvényes a filozófiára nézve. S ez azt jelenti, hogy a dialektikus materializmus, a dialektikus logika és ismeretelmélet alkotó továbbfejlesztésére nagyobb erőfeszítéseket kell tenni, mint valaha.

Az alkotó munkát mindenképpen tudományos életünk központjába kell állítani. A bírálat és az önbírálat feladata az alkotó munka előmozdítása, segítése. Ugyanez vonatkozik a tudományos vitákra. A bírálat terén nálunk két szélsőség ellen kell fellépni. Az egyik gyakori baj a bírálattól való opportunistá tartózkodás, a másik nem kevésbé gyakori beteges jelenség az alaptalan, felületes, hibabolhászással foglalkozó, sőt, tényleges hibák híján hibákat erőszakosan bemagyarázó bírálat. Ehelyett beható, alapos, harcos, de ugyanakkor egészséges, építő szellemű, meggyőző bírálatra van szükség. Végül: bírálatból nem lehet megélni, még akkor sem, ha az helyes, még kevésbé, ha alacsony színvonalú. Irodalomkritika, műkritika nem követeli meg, hogy a kritikus író, művész is legyen, bár megköveteli a tárgy mély ismeretét. Tudományos bírálatra csak azok képesek, akik tudományosan dolgoznak is. Viszont a bírálat „műfaját” a tudomány terén is meg kell becsülni, a helyes bírálatot meg kell szívlelni, még ha az nem is kellemes. A tudósok, akadémikusok, doktorok, professzorok elfoglaltságuk ellenére maguk is írjanak bírálatokat, recenziókat, ezzel is emeljék a bírálat tekintélyét és ne bízzák a bírálatot csak tanítványaikra.

A XX. kongresszus a társadalomtudományok művelőihez fordulva különösen kiemelte a *politikai gazdaságtan* irányában támasztott követelményeket.

Ezeket a követelményeket valóban maga az élet, a szocializmus és a kommunizmus építése támasztja. Kétségtelen, hogy a dogmatizmus és a személyi kultusz összeszövődése, amelynek következtében a politikai gazdaságtan elméletét egy személy irányította, sőt, minden egyes lényeges tételében egy személy, Sztálin dolgozta ki, vagy deklarálta, nagymértékben gátolta e tudomány alkotó szellemében folytatott kollektív kidolgozását. Sztálin közgazdaságtani tételeinek dogmatikus magyarázatása helyett e tételeket alapos vizsgálat tárgyává kell tenni, abból a célból, hogy elismerjük és továbbra is felhasználjuk azt, ami bennük maradandó értékű és új tételekkel helyettesítsük azt, amit a tapasztalat nem igazolt. Így Sztálin nagy érdemének tartjuk, hogy rámutatott a gazdasági törvények objektív jellegére, de a legnagyobb mértékben vitathatónak s a magam részéről tévesnek tartom a szocializmus gazdasági törvényeire vonatkozó egyes tételeit. Vitatható és megvitatandó, hogy szükséges-e, lehetséges-e egy társadalmi alakulat törvényszerűségeit *egyetlen* alaptörvényben összefoglalni, illetve a törvényeket egy alaptörvényből levezetni. Mindezeket a kérdéseket alapos, mélyreható vizsgálat tárgyává kell tenni. Én azt hiszem, hogy ami a szocializmus gazdasági törvényeit illeti, még csak a kutatás kezdetén vagyunk s a legfőbb és reálisan megoldható feladat ma a gazdasági *valóság* sokoldalú tanulmányozása. Helyes és fontos a voluntarizmus és a szubjektivizmus ellen harcot folytatni, de ezt a harcot nem rendkívül általános, konkrét tartalomtól megfosztott objektív törvényekre való hivatkozással, hanem csak a konkrét gazdasági tények és összefüggések, a valóság lelkiismeretes, sokoldalú elemzésének talaján állva lehet eredményesen folytatni.

Ami hazai közgazdaságtudományunkat illeti, meg kell mondani, hogy nálunk a tudományos kutatás *legfőbb* akadálya sokáig az elmélet lebecsülése, a szűk praktikizmus volt. A párt részéről is, a kormányiszervek részéről is. Sztálin 1953-ban megjelent művének megjelenése végre hozzásegített az elmélet jelentőségének — elvi — elismeréséhez, de ugyanakkor dogmatizáláshoz vezetett. Ahelyett, hogy a valóságot elemeznék, elkezdtek az alaptörvénybe begyömöszölni a tények egy részét, ami nem felelt meg, azt elhagyták. Aligha felel azonban meg a XX. kongresszus szellemének, ha a XX. kongresszus *előtt* elkészült tudományos dolgozatokat néhány héttel a Kongresszus *után* fölényeskedő módon a dogmatizmus bűnében elmarasztalnak olyan közgazdászok, akik évekig legalább is ugyanolyan dogmatikusan, vagyis kritikátlanul viszonyultak Sztálin egyes tételeihez, mint az inkriminált disszertáns. (Gondolok „A jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvényének érvényesülése a Horthy-fasiszta Magyarországon” c. disszertáció megvédése alkalmából megjelent bírálatra.)

Közgazdászaink nagy többsége azonban helyesen értelmezi a XX. kongresszusnak a közgazdászok felé elhangzott bírálatát és felhívását. A közgazdaságtudományak az a megbecsülése, amelyet a Kongresszuson elhangzott bírálat is kifejezésre juttat, lelkesítő hatást tett fiatal közgazdászainkra. Közgazdaságtani kutatóink és oktatóink jelentékeny része, ha nem is nagyigényű munkákban, számot tett arról, hogy nemcsak akar, de tud is tudományos munkát kifejteni. De most már fokozni kell az igényeket. A marxista közgazdaságtudomány már nem térhet ki az önálló kutatásokon alapuló monográfiák elől. Amit elértünk a filozófia, a történettudomány, a jogelmélet terén, azt el kell érnünk a közgazdaságtudomány terén is.

Közgazdaságtudományunk művelőinek — amint általában a társadalomtudományok művelőinek — több önállóságot kell kifejteniök. Ez igaz. De meg kell kapniok a lehetőséget, hogy nagyobb számban, ne csak egyesek, megismerkedjenek a közgazdasági élet gyakorlatával. Persze, ennek nem szabad azt jelentenie, hogy fiatal, a tudományos munkában éppen csak kezdő lépéseket tevő közgazdászainkat az egyetemről egymás után elviszik gyakorlati munkára és ezzel valósággal megfojtják a tudományos utánpótlás lehetőségét.

A politikai gazdaságtant és a gazdaságpolitikát nem szabad összekeverni, de az elmélet és a gyakorlat szoros kapcsolata csak úgy jöhet létre, ha a politikai gazdaságtan művelői ismerik a gyakorlatot, a gazdaságpolitikát és a gazdaságpolitika a politikai gazdaságtanra támaszkodik. Ehelyett az a természetellenes helyzet alakult ki, hogy a politikai gazdaságtan funkcióját napi gazdaságpolitika magyarázatásában, elméleti dekorációjában látják. Világos, hogy a XX. kongresszus szellemében fel kell számolnunk ezt a helyzetet. Ehhez közgazdászaink nagyobb bátorsága is szükséges.

Nem térek ki a történettudományok, a jog- és államtudományok kérdéseire. Különösen a történettudomány számára valóságos felszabadulást jelent a XX. kongresszus, mert éppen e téren volt a tudomány apologetikus eltorzítására irányuló nyomás a legnagyobb. Amit történettudományunkban is teljes nyíltsággal fel kell tárni a múltban elkövetett hibákat és torzításokat a célból, hogy a jövőben azok többé soha meg ne ismétlődhessenek. A történettudománynak az általános műveltség, a szocialista hazaszeretetre és a proletár internacionalizmusra való nevelés, de a gyakorlati politika szempontjából is nagy feladatai vannak. Ezeket csak akkor tudja betölteni, ha sohasem téveszti szem elől Lenin szavait: „a történelmi materializmus és Marx egész gazdasági tana át és át van itatva az objektív igazság elismerésével.”<sup>4</sup>

Az alkotó szellemű kutatómunka ez értelemben nélkülözhetetlen alapja a marxizmus—leninizmus propagandájának, annak a propagandának amely a marxizmus halhatatlan eszméit a tömegek között elterjeszti, nem iskolás, vulgarizáló, hanem a szocializmus érdekeinek megfelelő eleven módszerekkel.

Mindazok, akik eddig is az alkotó marxizmus szellemében igyekeztek munkájukat folytatni, nem utolsósorban azért üdvözlik ma a XX. kongresszuson a dogmatizmus ellen, az alkotó szellemű ideológia érdekében elhangzottakat, mert azokat saját törekvéseik igazolásának tekintik, azon törekvéseik igazolásának, amelyekért a jövőben még sokkal következetesebben és erélyesebben fognak harcolni.

## KORREFERÁTUMOK

DONÁTH FERENC

Egyetértek Fogarasi elvtárs azon megállapításával, hogy a közgazdaságtudományi kutatás előtt nem a különböző törvények skolasztikus magyarázása, hanem a valóság sokoldalú kutatása áll, mert ez az út visz el majd a gazdasági törvények jobb megismeréséhez. A kutatás azonban ott kezdődik, hogy mindennek előtt el kell dönteni, hogy a nagyon szerteágazó, sokoldalú, gazdag valóságból mit ragadjon meg a közgazdaságtudományi kutatás, szem előtt tartva azt, hogy a leglényegesebb kérdéseket kell kiválasztania, amelyek a gyakorlat szempontjából is a legidőszőrűbbek.

A Közgazdaságtudományi Intézet egy éve történt megalakulásakor, ez előtt a probléma előtt állott. Az intézet vezetősége és munkatársai véleménye alapján alakult ki az intézet majdnem egész munkáját összefoglaló szempont, hogy a gazdaságvezetés kérdésének vizsgálata az a leglényegesebb és a gyakorlat szempontjából legidőszőrűbb kérdés, amelyre az intézet kutatási erőfeszítéseit összpontosítani kell.

<sup>4</sup> Materializmus és empiriokriticizmus, 325. o.

Miért olyan lényeges és miért olyan időszerű ez a kérdés? Gyakorlatilag azért, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy bár a szocializmus építésében, népgazdaságunk fejlesztésében nagy sikereket érünk el, mégis az eredmények sok tekintetben nem arányosak erőfeszítéseinkkel, a gyakorlati gazdasági életben számtalan helyen mutatkoznak hibák, veszteségek, nehézségek, amelyek a tervszerű irányítás túlzott központosításából, bürokratizmusból, merevségből fakadnak.

Elméletileg azért, mert a szocialista társadalom Marx gondolatával élve, olyan társadalom, amely a kapitalizmus számos anyajegyét viseli magán, olyan társadalom, amely átmenetet jelent a kapitalizmusból a kommunizmusba. Olyan társadalom ez, amelyben a gazdaság minden jelentősebb ágát az anyagi érdekeltség elvére kell építeni, de ugyanakkor az embereket egyre jobban arra kell ránevelni, hogy ne az anyagi ösztönök hatására, hanem az egész közösség érdekét szem előtt tartva, önzetlenül cselekedjenek. Így válik valósággá az, hogy a társadalom tagjait a kölcsönös segítség és gazdasági együttműködés szálai fűzzék egybe. Ha tehát az anyagi ösztönzők olyan irányban hatnak, hogy az egyén érdekét szembeállítják annak a kollektívának az érdekével, amelyben dolgozik, a kollektíva érdekét pedig az egész társadalom érdekével, akkor ebből egyrészt gazdasági bajok, zavarok, károk származnak, másrészt a dolog nem kevésbé lényeges oldala, hogy a dolgozót, munkást, mérnököt, gazdasági vezetőt olyan helyzetbe hozzuk, amelyben döntenie kell, hogy egyéni érdekét tartsa-e szem előtt, vagy pedig a közösség érdekét szolgálja, saját egyéni érdekének kifejezett rovására. Minálunk sajnos ma sokszor épp ez a helyzet.

Néhány gyakorlati példa részint az üzemek vezetői szempontjából, részint a munkások szempontjából:

Minden minisztérium harcol azért, hogy mennél alacsonyabb tervet szabjanak ki rá. A minisztérium viszont mennél magasabb tervet igyekszik kiszabni az igazgatóságra. Minden iparigazgatóság harcol azért, hogy mennél alacsonyabb tervet kapjon és mennél magasabbat szabjon ki a vállalatra és minden vállalat harcol azért, hogy az ő terve mennél alacsonyabb legyen. Ez érthető, hiszen a terv teljesítésétől függ az erkölcsi és anyagi elismerés; a lazább terveket pedig könnyebb teljesíteni. A vállalat tehát érdekelve van abban anyagilag és erkölcsileg, hogy a maga tartalékait, lehetőségeit mennél jobban eltitkolja a felsőbb szerv előtt. Sőt ebből kifolyólag elég általános jelenséggé válik, hogy a vállalat lefékezze a teljesítményt, nem teljesít annyit, mint amennyit teljesíthetne, nehogy ezáltal elárulja rejtett tartalékait és a következő periódusra ezeket már „betervesítsék”.

Az erkölcsi és anyagi ösztönzés egész rendszere, — kitüntetés, élüzem, prémiumrendszer — az iparvállalat vezetőit abba az irányba viszi, hogy elsősorban a termelés forint-tervét teljesítse. Igaz, hogy az utóbbi időben az önköltségsökkentési tervet is premizálják, ez azonban jelentőségben a legtöbb iparágban elmarad a forint-terv teljesítésére való ösztönzés mögött. Ha az újságban azt olvassuk, hogy a vállalat teljesítette a tervet, akkor ezen az összesített forint-terv teljesítése értendő. Ha azonban azt olvassuk, hogy a vállalat termelése valamilyen időszakban mondjuk 1 millió forint volt, ez korántsem azt jelenti, hogy a vállalat ez alatt az idő alatt 1 millió forint értéket termelt, hanem csak azt, hogy pl. 800 000 forintnyi nyersanyagot 1 millió forint értékű terméké dolgozott fel. Termelési értéke azonban akkor is 1 millió forint volna, ha nem 800 000, hanem 900 000, vagy 950 000 forint értékű nyersanyagot dolgozott volna fel megfelelően kevesebb munkaráfordítással ugyancsak 1 millió forint

értékű termékké. Világos, hogy a vállalat számára ez az utóbbi megoldás a lényegesen kedvezőbb, s ha csak teheti, ilyen megoldásra törekszik. Ezért a vállalat törekedni fog arra, hogy forint-tervét lehetőleg olyan termékek gyártásával teljesítse, amelyek szaknyelven szólva kevésbé munkaigényesek és erősen anyagigényesek. Törekedni fog továbbá arra is, hogy termékeinek alkatrészeit lehetőleg más gyárakban rendelje meg ahelyett, hogy maga állítaná elő őket, hiszen a más gyárakban termelt s nála csak összeszerelt alkatrészek értékét is saját termelésének tünteti fel a termelés forint mutatója. Fokozza ezt a tendenciát az a tény, hogy mai rendszerünkben alig ellenőrzik azt, hogy a vállalat mekkora összegeket fordított anyagok, főképp pedig féltermékek vásárlására, de igen rigorózusan ellenőrzik azt, hogy mennyi munkabért fizetett ki saját munkásainak és alkalmazottainak, sőt munkabérgazdálkodását még különböző létszám-előírásokkal is szigorúan megkötik. Gyakorlatunkban ma lehetséges és elő is fordul, hogy a vállalat 100 és 100 000 Ft értékű anyagot pazarol el, ha ennek fejében néhány tízezer forint értékű munkabért megtakarít.

Ezek az esetek a vállalatvezetés és a népgazdaság érdekei közötti összeköttetésekre példák.

Lássuk most mi a helyzet a vállalat munkásainál. Ismeretes, hogy az ipari munkások túlnyomó része nálunk darabbérben dolgozik. Kétségtelen, hogy a darabbér általában megfelel a szocialista bérezés ama elvének, hogy aki többet teljesít, az nagyobb keresethez is jusson. De az is ismeretes, hogy a darabbér a munkás egyéni érdekévé azt teszi, hogy a termelés mennyiségét növelje még akkor is, hogyha közben anyagpazarlással, vagy a minőség rontásával a népgazdaság károsodik. Minthogy pedig nálunk darabbéres munkán általában többet lehet keresni, mint órabérben, ez igen sokszor azzal a következménnyel jár, hogy a legjobban kvalifikált munkások húzódoznak az órabérben díjazott, nagy hozzáértést igénylő munkáktól és inkább jóval egyszerűbb, darabbérben díjazott munkát vállalnak.

Ismeretes, hogy az állami vállalatainkban dolgozó munkás a maga bérét — függetlenül attól, hogy a vállalat milyen eredményeket ér el — megkapja. Ezért bár a vállalat állami tulajdonban, tehát az egész nép tulajdonában van és a munkás ezt tudja, mégsem érzi magát eléggé kollektív tulajdonosnak. Nincs tehát megfelelően összhangba hozva a munkás egyéni érdeke a vállalati kollektíva és ezen keresztül az egész népgazdaság érdekével.

A mezőgazdaságból is számos példát lehetne felhozni. De csak egyet, és pedig a termelőszövetkezetek életéből meríték, hiszen az előtt a feladat előtt állunk, hogy szövetkezeti nagyüzemek alakításával szocialista termelési viszonyokat teremtsünk a mezőgazdaságban. A legismertebb különválása a közös és az egyéni érdeknek úgy jelentkezik, mint a háztáji gazdaság túlfélesztése. Ez azt jelenti, hogy a szövetkezeti tagok a közös szövetkezeti gazdaság rovására fejlesztik a kis egyéni háztáji gazdaságukat. Pl. a szövetkezetek jelentős részében, ahol egyébként a nagyüzemi állattenyésztés és tartás feltételei megvannak, a szövetkezeti parasztok nem ezt fejlesztik, hanem a közös gazdaságban termelt takarmányt sokszor a közös állattartás rovására kiosztják. A szövetkezetek jelentős részében a háztájit tekintik a főgazdaságnak: országosan is a szövetkezeti tagok jövedelmének mintegy 50%-a a háztájiból kerül ki. Kénytelenek vagyunk előírni, hogy csak azok maradhatnak a szövetkezet tagjai, akik legalább bizonyos számú munkaegységet a közös gazdaságban ledolgoznak. Ezek eléggé meggondolkoztató jelenségek. Nem egyértelműek, nem lehet csupán egyetlen okra visszavezetni őket. A szövetkezeti paraszt azonban



mindenekelőtt azért részesíti előnyben a háztáji gazdaságot, mert erre felé nyomja az érdekütközés, ami a társadalmi össz-népi érdek és a szövetkezeti csoport-érdek között fennáll. A nagyüzemben általában ma is termelékenyebb a munka, de a szövetkezeti paraszt úgy jár jobban, ha a háztájiban a kis termelést forszírozza. A paraszt persze évszázadokon át megszokta, hogy a maga egyéni érdekét nézze és szocialistává való nevelése hosszas történelmi folyamat, de a mi magunk teremtette viszonyok is viszik arrafelé, hogy üzleteljen, spekuláljon azzal a termékkel, amely nemcsak a saját, de növekvő mértékben az ipari és a gépállomási dolgozók munkájának terméke is.

A személyes és társadalmi érdek ütközéséről felhozott példák érzékeltetik, hogy milyen jelentős az az anyagi kár, amely a társadalmat éri. Erről többen és többször írtak a hazai és a külföldi irodalomban. Megjelölték azt az irányt, amely felé a fejlődésnek haladnia kell. Bizonyos elégtétellel állapíthatjuk meg, hogy e téren sem Magyarország, sem az intézet nem kullog az utolsók között, sőt nálunk ezeket a problémákat viszonylag korán vetették fel.

Eddig azonban a kérdésnek főként a gazdasági vonatkozásairól beszélünk. A kérdés gazdasági jelentőségét természetesen nem lehet eléggé hangsúlyozni. De ez csak az érem egyik oldala. Az érem másik oldala az a kár, amelyet gazdaságvezetésünk fogyatékoságai a szocializmust építő emberek — munkások, parasztok, értelmiségi dolgozók — lelkében tesznek.

Ugy tűnik, mintha elhomályosult volna erőfeszítéseink legfőbb értelme, az nevezetesen, hogy dolgozóinkat a közösség érdekét szívükön viselő, a közösség fejével is gondolkozó szocialista emberekké neveljük át.

Behunyhatja-e szemét a társadalomtudományi kutatás az előtt, hogy a gazdasági életben munkásainkat, mérnökeinket, vállalatvezetőinket olyan körülmények közé hozzuk, amelyek között gyakran csak egyéni érdekük rovására járhatnak el a közösség javára. Látjuk-e annak a helyzetnek a fontosságát, amelyben pl. a vállalatvezetőnek döntenie kell, vajon a mindenkori utasítások, rendelkezések szerint járjon-e el, vagy a terv szellemében, azaz a népgazdaság reális érdekét tartsa szem előtt, s mert rendszerünkben az erkölcsi és anyagi elismerés is az előírás teljesítésének és nem a népgazdasági érdek feltétlen érvényesítésének függvénye, egyenesen rákényszerítjük a vezetőt, vagy a dolgozót arra, hogy nemcsak anyagi, hanem erkölcsi megbecsülésének érdekében is gyakran tudatosan olyasmit tegyen, ami a népgazdaság érdekével ellentétes.

Lehet-e a dolgozó paraszt kettős természetűre, e kettős természetű paraszt szocialista átnevelésének szükségességére utalva igen erőteljesen kiúszni, hogy „el kell határolni a dolgozó parasztot a tulajdonos paraszttól, a munkálkodó parasztot a kupecskedő paraszttól, a két keze munkájából élő parasztot a spekuláns paraszttól” és hogy ebben az elhatárolásban van a szocializmus egész lényege”.

Nem a legfontosabb közé tartozik-e annak kutatása, hogyan kellene változtatnunk viszonyainkon, hogy e felé a lényeg felé haladjunk?

A személyes anyagi érdekelttség nem a kommunista társadalom tartozéka, hanem a kapitalista rend öröksége. De a történelem dialektikája olyan, hogy nem juthatunk el a dolgozók tudatos és szabad fegyelméhez, a kommunizmusához, ha nem tudjuk jól felhasználni ezt az örökséget.

Az anyagi érdekelttség elvének alkalmazása persze nem csodaszor. Illúzió volna azt hinni, hogy bármilyen jó gazdasági mechanizmussal is tökéletes összhangot lehet teremteni egyéni érdek és közérdek között. Az anyagi érdekelttség ilyen, vagy olyan módon, de nevel. Ha a személyes érdek a közös érdekekkel

ellentétes, akkor a közös érdek ellen nevel és megfordítva, a közösség szolgálatára nevel, ha a kettő egybeesik. De az anyagi érdekeltség bármilyen helyes megvalósítása sem elegendő a szocialista ember kineveléséhez, a szocialista rendben rejlő óriási lehetőségek kibontakoztatásához.

Miért nem? Egyrészt azért, mert — mint már mondtam — a legjobb gazdasági mechanizmus esetén is elkerülhetetlenül előállhatnak olyan helyzetek, amikor a közérdek az egyéni érdek háttérbe szorítását kívánja meg a szocialista társadalom emberétől. Másrészt azért, mert a szocialista társadalom, az anyagi ösztönzés felhasználása mellett, nem mondhat le azokról az egyéb hatalmas mozgató erőkről, a dolgozók önzetlen erőfeszítéséről, lelkesedéséről, áldozatkészségéről, kezdeményezéséről, amelyek abból fakadnak, hogy a szocializmus nem ismeri az elnyomást, a kizsákmányolást, hogy ez a dolgozó nép társadalma. E mozgató erők kibontakoztatásának egyik döntő előfeltétele, amint arra a marxizmus klasszikusai számtalanszor rámutattak, hogy egyre jobban kifejlődjék a szocialista demokratizmus s egyre inkább megvalósuljon a dolgozó nép öngazgatása. A társadalomtudományoknak, köztük a közgazdaságtudományoknak vizsgálniuk kell, hogyan, milyen szervezeti formák felhasználásával, milyen fokozatokon keresztül haladjunk e cél felé.

PACH ZSIGMOND PÁL

Hozzászólásomban távolról sem lépek fel azzal az igénnyel, hogy általában, egészében vázoljam a XX. kongresszus tanulságait történettudományunkra nézve — hiszen ez csak viták hosszú során át lehetséges, ami már folyamatban is van történészfrontunkon — hanem csupán néhány kérdést kívánok megemlíteni, egészen röviden, jórészt a referátumhoz kapcsolódóan.

Fogarasi elvtárs referátuma rámutat arra a követelményre, amely szerint Sztálin tételeit alaposan át kell vizsgálni, hogy továbbra is elismerjük és felhasználjuk e tételek javát és új tételekkel helyettesítsük a hibásokat. Igen komoly kérdése ez a történettudománynak is, hiszen — mint ismeretes — a legutóbbi időkig válogatás nélkül alkalmaztuk dolgozatainkban Sztálin különböző műveinek tételeit.

A referátum rámutat arra is, hogy e felülvizsgáló, kritikai, továbbfejlesztő elméleti munkában nekünk, magyar marxistáknak is részt kell vennünk. Az utóbbi követelményt igen fontosnak tartom; bizonyos mértékig az eddig elkövetett hibák folytatása volna ugyanis, ha a sztálini tételek kritikai felülvizsgálatát felülről várnánk vagy éppen csak a szovjet elvtársaktól várnánk el.

A referátum ugyanekkor nemcsak programul tűzi ezt a követelményt, hanem maga is hozzájárul ehhez az átvizsgáló munkához a filozófiát illetően, amikor Sztálinnak a dialektikus és történelmi materializmusról szóló munkájához lényeges kritikai észrevételeket fűz. Ezek a bíráló megjegyzések számunkra, történészek számára is nagy érdekűek, hiszen ha nem is szakmánk a marxista filozófia, de közvetlenül szakterületünkbe vág: helyes, tudományos alkalmazása alapvető feltétele tudományunk eredményes művelésének.

Egyet kell érteni Fogarasi elvtársnak a magyar marxista filozófia e területét, a dialektikus és történelmi materializmus kérdéseinek feldolgozását illető bírálatával: valóban, ennek a területnek nemcsak oktatásában, hanem tudományos irodalmában a legutóbbi években Sztálin munkájának kommentálgatása, dogmatikus magyarázgatása uralkodott: a dialektikának csaknem kizárólag a sztálini négy alapvonás kereteiben való kifejtésével találkozunk, akárcsak a

történelmi materializmusnál a termelés három sajátosságának skatulyáival stb. A személyi kultusz és a dogmatizmus légköre olyan nyomasztó volt, hogy nagy ritkaság számba ment az olyan munka, amely — bármilyen formában — kritikát gyakorolt volna a dialektikának, a materializmusnak dogmatikus és dogmatizmust sugalmazó sztálini tárgyalásával szemben.

S itt röviden utalnom kell rá: nem értek egyet Fogarasi elvtárrsal abban, hogy az *általános* helyes elvi kritika során egyetlen munkát nevez meg s bírál *konkrétan* ebből a szempontból (előadásának egyik lábjegyzetében) s éppen Molnár Erik elvtárs A történelmi materializmus ilozófiai alapproblémái c. munkáját. Meg kell mondanom: maga a Molnár elvtárs munkájából idézett rész is olyan, amely *lényegét tekintve* kritikát tartalmaz Sztálin irányában, s éppen az *ellentétek egysége* alapvető kategóriájának mellőzése miatt — igaz, tompított formában. De vajon a legutóbbi időig uralkodott légkörben nem ment párját ritkító kivétel számba még az ilyen, nem teljesen határozott, de mégis csak kritika? Nem ment ritka kivétel számba az olyan munka, amely a dialektika problémáit nem a négy vonás keretei közt jellemezte, hanem — ha egyes részleteiben vitathatóan is — de alkotó marxista módon, bátran, új szempontokat vetve fel, a problémákat élesen exponálva, új eredményekhez jutva? A konkrét kritikát tehát — úgy gondolom — elsősorban is az olyan cikkekre, dolgozatokra kell irányítani — s igen nagy volt a száma ezeknek —, amelyek valóban a Sztálin filozófiai, nyelvtudományi és közgazdaságtudományi munkáiban megfogalmazott tételek interpretálására szorítottak, abban merültek ki.

Mindez természetesen reánk, történészekre is kihatott, akik — ideértve a Történettudományi Intézetet — nem kismértékű dogmatizmust, erőszakolást műveltünk Sztálin munkáival, különösképpen Sztálin utolsó művével kapcsolatban (hogy csak a Történettudományi Intézet 1952. évi kétnapos ülészakára utaljak).

Annál fontosabbnak tartjuk most a mi tudományunk számára is a Fogarasi elvtárs referátumában szereplő kritikai megjegyzéseket Sztálin filozófiai munkáját, valamint közgazdasági munkáját illetően, csakúgy mint Nagy Tamás elvtársnak múltkoriban elhangzott bírálatát A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban c. mű egyes kérdéseiről.

Hadd tegyem ugyanakkor szövé ezen a ponton, hogy viszont Sztálin nyelvtudományi munkájával kapcsolatban, pontosabban: az alapról és felépítményről szóló tétéleivel kapcsolatban eddig — a Szabad Népből megjelent cikkünk igen rövid utalása mellett — tudomásom szerint kritikái megjegyzés nem hangzott el, ideértve a mai referátumot is, amelyben ebben a vonatkozásban annyi olvasható, hogy Sztálin harcosan bírálta Marr nyelvtudományi nézeteit, értékes szempontokkal gazdagította az alap és felépítmény viszonyáról szóló marxista tanítást.

Mármost: úgy gondolom, valóban kétségbevonhatatlan Sztálin e művének nagy pozitív jelentősége a marrizmus leküzdése, a nyelv felépítményjellegeről, ill. osztályjellegéről szóló antimarxista tétel leküzdése szempontjából; valamint abból a szempontból, hogy a tudományos közfigyelem előterébe állította a történelmi materializmus olyan igen fontos kérdését, mint a felépítmény visszahatása, aktív szerepe az alap fejlődésében. Nem hiszem azonban, hogy e művel kapcsolatban ne lettek volna negatív jelenségek, e műben ne szerepelnének kritikái felülvizsgálatra szoruló tételek.

Távolról sem vállalkozom arra, hogy én és itt elvégezzem ezt a kritikái munkát; engedjék meg azonban, hogy egy-két mozzanatot — mint számomra problematikusokat — felvessek.

Igy pl. Sztálin olyan megformulázásaira gondolok, amelyek szerint „mihelyt a felépítmény lemond . . . kiegészítő szerepéről, mihelyt a felépítmény a maga alapja aktív védelmének álláspontjáról a közömbösség álláspontjára helyezkedik saját alapja irányában . . . , legott elveszti felépítmény minőségét és megszűnik felépítmény lenni”, melyhez hasonló s még élesebb formula: „Mihelyt a nyelv letér az egész népet átfogó állásponttól, mihelyt a nyelv valamelyik szociális csoportot előnyben és támogatásban részesíti a társadalom többi szociális csoportja rovására, legott elveszti a maga minőségét”. E formulákkal kapcsolatban nem annyira a bennük, úgy vélem, feltűnő szubjektivisztikus színezetre gondolok (pl. a nyelv letér valaminő állásponttól s más álláspontot foglal el), hanem különösen arra a nehézségre, amelyet a felépítményről szóló említett tétel előidéz az antagonisztikus formációkban az elnyomott, ill. a nem uralkodó osztályokhoz kapcsolódó felépítményi jelenségek: elsősorban ideológiai, kulturális jelenségek értékelésében.

Ha áll az, hogy csupán az felépítmény, csupán az tartozik a felépítményhez, ami a fennálló alap aktív megerősítését és védelmét szolgálja — márpedig ezt mondja Sztálin tétele —; ha áll az, hogy a felépítmény, ha feladja ezt a szerepét, megszűnik felépítmény lenni — márpedig ezt állítja Sztálin formulája — mi a helyzet a kultúra olyan elemeivel, az ideológia olyan jelenségeivel, amelyek az antagonisztikus formációkban nyilvánvalóan nem az adott alapot, az adott gazdasági viszonyokat, rendet szolgálták, védelmezték, hanem mint az elnyomott osztályok kulturális-ideológiai produktumai nyilvánvalóan az adott osztályrend ellenében hatottak? A sztálini tételből következően csak egy „megoldás” kínálkozott: ki kellett rekeszteni ezeket a jelenségeket az *adott* alapnak megfelelő felépítményi jelenségek köréből s vagy a régebbi, már meghaladott alapnak megfelelő felépítmény *maradványaiként*, vagy a következő, majdan uralomra kerülő alap felépítményének *előzményeiként* kellett felfogni, — amint ezt a következőtést Jugyin akadémikus a nyelvtudományi munkáról szóló cikkében le is vonta s amint ez a felfogás nálunk, magyar marxista történészek körében is elég általánossá vált. De ez a Sztálin formulájából szükségszerűen következő felfogás — úgy gondolom — nem vetett számot azzal, hogy az osztálytársadalmakban, ahol az alap antagonisztikus jellegű, ahol az alapot az egymással ellentétes osztályok egysége és harca jellemzi, az ideológiai felépítmény is hasonló jellegű: az egymással harcban álló osztályok ellentétes érdekeit, törekvéseit fejezi ki, ezeknek az ellentéteknek az egysége és harca jellemzi, természetesen a gazdaságilag uralkodó osztály ideológiailag is uralkodó helyzetével. Az ideológiai felépítménynek ez a felfogása jut kifejezésre Marxnak és Engelsnek számos idevágó nyilatkozatából, melyeket most rövidség okából mellőzök. Viszont az ideológiai felépítménynek előbbi, nézetem szerint, dogmatikus felfogása — amely csak az uralkodó osztály ideológiájának juttat helyet az *adott* alap felépítményében s kirekeszti abból az elnyomott osztályoktól származó ideológiákat — elhomályosítja azt a tényt, hogy az osztálytársadalmi formációkban akárcsak az alap, éppúgy az ideológiai felépítmény is e. lentmondásos, csakis az *ellentétek egységének és harcának* dialektikus szemléletében értelmezhető — elhomályosítja azt a „két kultúrát”, amely, mint Lenin hangsúlyozza *Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdéssel kapcsolatban* c. ismert művében, minden burzsoá nemzet kultúrájának egységes burkában benne rejlik —, az elnyomottaké teljesen ki nem fejlődhetett alakban, az uralkodó osztályoké uralkodó kultúra alakjában.

Idő híján nem kívánom folytatni a felépítményről szóló sztálini megállapításokkal kapcsolatban bennem felmerült problémák felvetését, amelyek részint

a kultúra, a nemzeti kultúra kérdésére, részben más kérdésekre vonatkoznak ; s egyben hangsúlyoznom kell : a fentieket is csupán mint problémákat vetettem fel, abban a meggyőződésben, hogy kritikai felülvizsgáló munkánkat a nyelvtudományi cikkeknek az alapról és felépítményről szóló tételeire is ki kell terjesztenünk — s ez a *történelmi* materializmus döntő tételeiről lévén szó, nekünk, történészeknek is feladatunk — és az alap-felépítmény marxista elméletének kérdésében is mindenekelőtt Marx, Engels és Lenin műveihez kell visszanyúlnunk.

De akárhogyan is áll az előbb felvetett elméleti kérdés, annyi kétségtelen, hogy amint a közgazdasági munka, úgy már korábban a nyelvtudományi munka megjelenése után s ezekkel kapcsolatban a személyi kultusszal összefüggő dogmatizmus úgyszólván eluralkodott történettudományunkban.

A feladat akkor történettudományunk előtt úgy merült fel — s meg kell mondanom : mi vállaltuk ezt a feladatot, és pedig sokunk akkor teljes meggyőződéssel tette ezt —, hogy e munkák fényénél vizsgáljuk felül egész tevékenységünket s jelöljük ki teendőinket, feladatainkat. Ma már nyilvánvaló : akkori felfogásunk s eljárásunk súlyosan hibás volt : e munkák — függetlenül mármost egyes tételeik helyes vagy hibás voltától — nem szolgálhattak alapul valamely általános felméréshez, nem szolgálhattak zsinórmértékül egész tudományunk teendői fővonalának kijelöléséhez. Így azután a reálisan adódó lehetőségeken, tanulságokon messze túlmenően, erőszakoltan alkalmaztuk Sztálin megállapításait különböző történelmi problémákra, mesterkélten módon próbáltuk felfedezni egy-két szónyi utalásokban bonyolult történelmi kérdések megvilágítását, s erőnek-erejével „kimutattuk”, hogy e művek egész történettudományunk alapkérdéseit hivatottak megoldani vagy megoldáshoz segíteni. Most már nyilván látjuk : melegágya volt ez a konkrét vizsgálat ellaposításának, a dogmatizmusnak, a tudományos önkényeskedésnek.

Ilyen légkörben nem a marxizmus — leninizmus *egészének* tanulmányozása, az *egységes* marxista történelmi elmélet konkrét alkalmazása és fejlesztése vált elméleti tevékenységünk vonalává, hanem ezt — többé-kevésbé — egyes művek betűragó taglalása kezdte „pótolni”.

A fentiekben, a jelentős részben a személyi kultusszal összefüggő dogmatizmusban látom — és látják a Szabad Nép-beli cikkekben szerzőtársaim, Elekes és Hanák elvtárs — történettudományunk hibáinak *egyik* fő forrását.

A *másik* fő forrás az, amit konjunkturizmusnak, a pártosság szubjektivistá értelmzésének nevezhetünk. Azt hiszem, itt „a történelem az élet mestere” tételnek bizonyos elferdítéséről van szó : arról, hogy bizonyos fokig a *jelenben* adott summás értékeléshez alkalmaztuk a *múlt* fejlődési folyamatainak értékelését, szemben „a történelem az élet mestere” igazi értelmével, amely azt kívánja, hogy a *múltbeli* fejlődés tanulságait állítsuk a *jelen* szolgálatába. E szemléleti torzulás persze nem egyformán mutatkozott meg a történelem egész területén, hanem a dolog természeténél fogva különösen az új- és legújabbkor történetében, kivált a munkásmozgalom történetében. Engedjék meg, hogy az említett szemléleti hibával kapcsolatban egyetlen konkrét kérdésre utaljak — és pedig saját területemről, a magyar gazdaságtörténet területéről —, a kapitalizmus magyarországi fejlődési színvonalának kérdésére.

Itt először a hazánk *gyarmati, ill. félgymati* helyzetéről szóló tételt kell említenem, amely saját munkáimon is végigvonul. Ez a megfogalmazás a magyar irodalomban a reformkor liberális történéseinek és politikusaiknál nyert polgárjogot ; s ismeretes, hogy ezt a megfogalmazást — hazánknak a Habsburg-birodalomtól, majd Németországtól való függésének jellemzésére — pártunk

vezetői is gyakran alkalmazták. Mi, történészek, itt azt a hibát követtük el, hogy a klasszikusoknak a gyarmati-félgyarmati helyzetről szóló megállapításait nem vizsgáltuk meg teljes alaposággal, a konkrét magyarországi viszonyokra vonatkoztatva. Ez esetben ugyanis kiderült volna, hogy igen fontos ismérvek megtalálhatók ugyan Magyarország helyzetében, de *nem minden* ismérv, ami a gyarmati-félgyarmati helyzetet jellemzi. Ez azután a Habsburg-birodalomnak, illetve az Osztrák — Magyar Monarchiának túl éles, túl negatív értékeléséhez vezetett. Persze, helyes volt felvenni a burzsoá történetírás egyes irányainak Habsburg-imádatával, a helytelen: ökonomista, polgári radikális, szociáldemokrata Habsburg-értékelésekkel szemben; de túlzásba mentünk ezen a téren, — így a gyarmatosító *törekvéseket* objektíve is gyarmatosításnak tekintettük s a Habsburg-birodalom politikájától még a viszonylagos pozitívumot is megtagadtuk (pl. II. József korában).

Összefüggött ez — különösen a XIX. század második felét illetően — a cári Oroszország külpolitikájának és európai szerepének értékelésével, amire Pankratova elvtársnő mutatott rá a XX. kongresszuson. Bizonyos mértékig a cári Oroszország reakciós európai szerepének „lakkozása” — amely kapcsolatban volt Sztálin bírálatával Engelsnek az orosz cárizmus külpolitikáját elítélő cikkéről — vezetett oda, hogy a Habsburg-birodalmat, az Osztrák — Magyar Monarchiát teljesen „feketén” állítottuk be.

Csak félve utaltunk arra a viszonylagos pozitívumára — amelyről Marx beszélt a XIX. század derekán: a Habsburg-monarchia történeti létjogosultsága abban áll, hogy ha következetlenül, gyáván is, de valaminő gátat jelent a cári Oroszország európai expanziójával szemben. Csak letompítva említettük az 1867-es kiegyezéssel kapcsolatban Leninnek azt a félreérthetetlen megjegyzését, amely szerint Magyarország függetlenségét a rablóbb és mohóbb szomszédok még inkább eltiporhatták volna. (Itt Lenin a cárszári Németországra és a cári Oroszországra célzott.) Amikor helyesen mutattunk rá a 67-es kiegyezés és a dualizmus reakciós voltára, nem utaltunk eléggé azokra a lehetőségekre, amelyek mégis valamennyire adottak voltak ebben a dualista monarchiában a kapitalizmus magyarországi fejlődése számára s amelyekre támaszkodva a tőkés fejlődés valóban nem jelentéktelen színvonalat ért el.

Ezzel kapcsolatban még csak egy kérdést. Amikor szavakban a dualista Magyarország nemzetiségi elnyomó politikáját élesen elítéltük — sőt ebben olykor a valóban adott tényeken is túlmentünk —, ugyanakkor a magyarországi kapitalizmus fejlődésének feltételei közül általában csak kettőt hangsúlyoztunk: a *feudális* maradványokat s a *függést* Ausztriától — e *korlátozó* feltételeket; viszont azt a harmadik körülményt, hogy a *soknemzetiségű* Magyarországon az uralkodó osztályoknak lehetőségük nyílt a nemzetiségi területek kapitalista fejlődése hasznának lefölözésére, hogy a nemzetiségi területek nyersanyagára, munkaerejére és fogyasztópiacára támaszkodó magyarországi kapitalizmus itt olyan forrásra tett szert, amely némiképpen *ellensúlyozta* a függő helyzetéből származó hátrányokat —, ezt korántsem mutattuk meg hasonló alaposággal.

Eszerint: egy sor kérdésben a Habsburg-birodalommal, ill. az Osztrák — Magyar Monarchiával kapcsolatban a *valóban meglevő és alapvető* árnyoldalakat *eltűloztuk* és ezzel összefüggésben a kapitalista fejlődés elért színvonalát valamennyire leértékeltek. Ehhez járult, hogy utóbb, az ellenforradalmi korszakra vonatkozóan a helyes, pártos törekvés ez izig-vérig népellenes rendszer leleplezésére — ugyancsak bizonyos túlzásokra vezetett a kapitalista fejlődés elért színvonalának értékelésében.

Most már világosan látjuk : ha a XX. kongresszus szellemében e kérdéseket teljes alapossággal kidolgozzuk, ezzel nemcsak *múltbeli* gazdasági fejlődésünk realisabb szemléletét mozdítjuk elő, hanem éppen ezáltal és csakis ezáltal nyújthatunk igazi tanulságokat a *jelen* gyakorlata számára is.

Végül : a dogmatizmuson, konjunkturizmuson kívül egy *harmadik* — de jelentőségében éppen nem alábbvaló — forrása történettudományunk hibáinak : a tudományszervezés súlyos fogyatékoságai, a tudománypolitika antidemokratikus vonásai.

Rögtön le kívánom szögezni : lényegében véve igazat adok azoknak az elvtársaknak, akik abban kritizálták Szabad Nép-beli cikkünket, hogy az igen kevés teret szentelt e kérdésnek. Lényegében igazat adok nekik, még akkor is, ha komolyan vitatható, hogy vajon a Szabad Nép megfelelő fóruma lett volna az ezzel kapcsolatos kritikának és önkritikának.

Nos, azóta a meginduló s folyamatban levő történešzviták jelentős részben helyrepótolták az előbbi hiányt s éles — és alapjában jogos — bírálattal illették a történešzfront vezetését és vezetőit. Szóvátették — s helyesen tették szavá — a személyi kultusz e téren való megnyilvánulásait, azt, hogy egy szűk csoport, amely nem a demokratizmusnak megfelelően jött létre, s főleg nem a demokratizmusnak megfelelően működött (amelyhez magam is hozzátartoztam), intézte a történešzfront ügyeinek legnagyobb részét, ami teret nyújtott nem egy megalapozatlan döntésnek, a marxista történešzszak széles köre kritikája, javaslatai figyelmen kívül hagyásának és a demokratizmus leglényegesebb követelménye megsértésének : az egyes történešzszak, egyes elvtársak alapos meghallgatására gondolok, a rájuk bízott munka, a feladatok, az ezek teljesítésével kapcsolatban felmerült problémák dolgában.

A meginduló s folyamatban levő történešzviták jelentős részben éppen ezekkel a kérdésekkel foglalkoznak. Voltak-e az elhangzott kritikákban túlzások? ténybeli tévedések? Voltak, elvtársak, kétségtelenül, s biztos lesznek is még! Le kell-e ezeket nyesegetni? Természetesen meg kell tenni, de *nem ez a lényeg*! S főleg nem ez a lényeg a mi esetünkben, akik az elmúlt években a történešzmunka vezető helyein dolgoztunk, mint jómagam is — s így bár természetesen a nemzetközi s országos helyzetből folyóan — kétségtelenül komoly *egyéni* felelősség is terhel a történešztudományban elkövetett súlyos hibáért. A mi esetünkben a lényeg kétszeresen is : hogy megszívleljük e kritikák való elemeit — s ilyenek nagy bőségben vannak — s teljes következetességgel levonjuk ezek konzekvenciáit további munkánkra. Ha viszont a történešzfront vezető munkatársai túlzott figyelmet fordítanak az elkövetett hibák mentegetésére, a megcáfolható túlzások, tévedések megcáfolására — éppen attól a munkától vonják el energiáik nagy részét, ami a *lényeg*, az előrehaladás *alapvető* feltétele : a *hibák teljes és következetes feltárása* — annak érdekében, hogy ilyenek a következőkben ne fordulhassanak elő.

E lezajlott s folyamatban levő vitákkal kapcsolatban már eddig is felmerült egyes elvtársak részéről az a nézet, hogy ezek túlságosan a hibákkal foglalkoznak s háttérbe szorítják az eredményeket, így káros következményekre vezethetnek. Legyen szabad ehhez a nézethez is röviden állást foglalnom. Ugy gondolom : ha marxista történešztudományunk megtett útját vesszük számba, kétféle kérdésfeltevés lehetséges. Az egyik : a *magyar polgári történešzírás*hoz való viszonyítás — ez zömmel a pozitív oldalt, az eredményeket adja ; a másik : az *igazi marxista — leninista tudományosság követelményeinek* mércéjéhez való viszonyítás — ez főleg negatívumokra, hibákra vet fényt. A két kérdésfeltevés természetesen

szorosan összefügg és általában helyes is együttesen alkalmazni. De nem feltétlenül és minden esetben kell ezt tenni. Fejlődésünk *jelen szakaszán* — meggyőződésem ez — az eddig elkövetett hibák folytatását jelentené, ha körömszakadtig ragaszkodnának a kettő *együttéséhez*: ha nem látnánk, hogy előrehaladásunk alapvetően a *második kérdés* következetes feltevésén, részletes és mélyremenő megválaszolásán nyugszik.

Elhangzott olyan nézet is — és pedig már a Történettudományi Intézetben múlt héten lezajlott vitával kapcsolatban —, hogy az a burzsoá történetíráshoz való visszatérés irányába mutatott. Ezzel kapcsolatban, a vitán való részvétel, ill. a vitaanyag ismeretében legyen szabad itt, az Akadémia fórumán, leszögez-nem: ilyen irányú hozzászólás nálunk, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében nem hangzott el. Éppen arról van szó, hogy az Intézetünkben kritikusan hozzászólók marxista történettudományunkat nem *hátranézve*, a polgári történetírással vetették egybe, hanem *előremutatva*, a *marxista-leninista tudományosság szigorú mércéjéhez* viszonyították; éppen arról van szó, hogy ha voltak egyes kritikai hozzászólásokban túlzások, helytelen, személyeskedő megfogalmazások, a hozzászólók nem *visszafelé* akartak lépni a polgári történelemírás irányába, hanem *előre*: az igazán hiteles, tudományos s ezáltal a jelen gyakorlatát igazán segítő marxista tudomány útján.

Legvégül még egy szót. Vannak — sőt voltak is, ill. folyamatban vannak — a történettudományi intézményeken *kívül* rendezett, igen széleskörű s nyílt részvételi viták, amelyeknek hangneme, iránya, ha talán több túlzással is, de alapjában ugyancsak egészségesnek, előremutatónak bizonyult. Lehetséges-e mármost, hogy ez egészen széleskörű vitákon felhangzanak nemesak az egészséges kritikát túlhaltó, hanem a marxizmustól idegen, csakugyan burzsoá gyökerű nézetek? Igen, lehetséges; sőt a magam részéről nem tudom teljes határozottsággal kizárni azoknak a véleményét sem, akik szerint már el is hangzott ilyen felszólalás. Fel kell lépni az ilyen nézetekkel szemben? Magától értetődik, hogy teljes határozottsággal fel kell lépniük ellenük — mégpedig úgy, hogy *konkrétan, meggyőzően érvelünk, bizonyítunk velük* szemben. Amikor pedig ezt tesszük, megint csak *egyet és ugyanazt* kell világosan tudnunk és több mint évtizednyi tapasztalatunk alapján tisztán látnunk: érvelésünk, bizonyításunk csak akkor lehet igazán hatékony, csak akkor tudjuk a burzsoá nézeteket, ill. maradványait igazán s nem látszatra leküzdeni, igazán s nem látszatra kiküszöbölni a fejből, ha *teljes következetességgel nézünk szembe saját súlyos hibáinkkal* — főleg a dogmatizmusból, konjunkturizmusból, antidemokratizmusból: egyszóval a szektáns szemléletből folyókkal —, mert csak így tudjuk visszaállítani marxista történettudományunk megingott hitelét, csak ezen az úton haladva tudunk olyan marxista tudományos munkákat alkotni, amelyek valóban meggyőzik olvasóinkat, meggyőzik és nevelik népünket.

#### EÖRSI GYULA

Az állami és jogi munka középpontban álló legfőbb célkitűzései — a demokratizmus fokozása és a törvényesség maradéktalan megvalósítása — olyan célkitűzések, amelyekért érdemes dolgozni és amelyek tág teret nyújtanak a tudományos tevékenységnek. Nem lesz azonban elegendő pusztán helyeselni a demokratizmus és a törvényesség célkitűzéseit, hanem felül kell vizsgálni tudományos munkánk eddigi módszereit is. Nálunk is foglalkoztak olyan gondolatritmusok faragásával, amelyek első részét egy klasszikus idézet, második



részét annak a szerző megfogalmazásában adott szinonimája alkotta, vagy olyan fordított anagrammák szerkesztésével, amelyekben ahelyett, hogy azonos betűkből eltérő értelmű mondatok álltak volna össze, eltérő betűkből álló különös viszonyának olyan különös felfogása, hogy a tudomány művelését jelenti az, ha pl. szó szerint leírják Sztálinnak a felépítményről tett megállapításait, a „felépítmény” szó helyébe mindenütt a „bíróság” vagy más, a felépítmény körébe tartozó intézmény elnevezését helyezve. Az ilyen „tudományművelésnek” továbbá sajnos nemcsak művelői, de ügyészei is akadtak, akiknek tevékenysége az új utakat keresők többségét is hajlamossá tette bizonyos engedményekre. Ma már szégyenkezve nézzük egyes munkáinkban az itt-ott elanyátlanodva ácsorgó idézeteket, amelyek hiányát az előttük és utánuk következők összefüggésében senki észre nem venné és amelyeket néhol azért fűztünk mondanivalóinkhoz, hogy a klasszikus idézetek normájának nemteljesítését számon ne kérjük tőlünk az arány- és szempontfelelősök, a róffel-bírálok.

Az idézetek azonban nemcsak mankóul vagy külsőleges dekorációul szolgáltak, hanem néhol nagy kerülőkre is készítették azokat, akik alkotni akartak a tudomány területén. Részben az ideológiai éberséget apróprézre váltó szövegőrök tevékenysége folytán, részben saját gyengeségünk eredményeképpen előfordult, hogy bizonyos nagytekintélyű, önmagukban jobbra helytálló tételek uralmát érvényességi körükön túl kiterjesztettük. Amikor pedig a tények az így kiterjesztett, idézetekké színtelenített tételekbe ütköztek, sok félmegoldást eredményezett és sok energiát fogyasztott a kimagyarázkodás, az összeegyeztetésnek a kecske jóllakatására és a káposzta megmentésére irányuló bűvésztürekvése.

Megítélésem szerint ez történt egyebek között azzal az alapjában, végső fokon helytálló tétellel is, hogy a jogrendszer tagozódásának alapja a jog által szabályozott társadalmi-gazdasági viszonyok azonossága és különbözősége. E tétel leegyszerűsített szemlélete sok nehézséget okozott. Gátolta pl. annak a szocializmus viszonyaiból szükségképpen következő jelenségnek tudományos magyarázatát, kibontakozásának jogi, tudományos eszközökkel való elősegítését, hogy a társadalmi viszonyok bizonyos egységes szövevényét a jog különféle jogágazatokkal együtthetően, komplex módon befolyásolja. Az a körülmény továbbá, hogy a klasszikusok nem működvén jogi pályán, viszonylag kevés közvetlenül jogi idézetet hagytak örökül dogmatikusainkra, ahhoz is hozzájárult, hogy a klasszikusok egyes kifejezéseit, amelyeket ők egyáltalán nem jogi értelemben használtak — pl. a tulajdon, bérbeadás, birtoklás, rendelkezés stb. kifejezéseket —, az állam- és jogtudományban olybá vegyék, mintha eredetileg is jogi értelemben hangzottak volna el. Ez voltaképpen szélsőséges megnyilvánulása annak a másik jelenségnek, amely a politikai gazdaságtan tételeit „jogi” tételekként vette át és azt mutatja, hogy még a tisztos vulgárizálásnak is vannak teljesen felszínes túlhajtásai.

A politikai gazdaságtan tételeinek jogi tételekként való átvétele viszont egy további jelenség tünete volt. Lényegében a már említett okok hatására kevésbé kutattuk a társadalmi jelenségekben azt, ami *sajátosan állami és jogi*. Az ilyenfajta kutatás a sematikus szemlélet mellett burzsoá dogmatizmusnak, jogászkodásnak minősült, amiben nyilvánvalóan közrejátszott az is, hogy a jog művelését a szocialista jogtudomány térhódítása előtt valóban gyakran jellemezte az öncélú paragrafusrágás, üres és formális konstrukciók gyártása.

Az, hogy ilyenformán a sajátosan állami és jogi eszközök vizsgálata, kutatása elleni felbuzdulás a burzsoá jogtudomány elleni harcnak tűnhetett, az, hogy a burzsoá jogtudomány elleni harcra a dogmatizmus vonalán is szükség volt, nem változtat azon, hogy a sajátosan állami és jogi eszközök kutatásának mellőzése mögött az a sematikus elképzelés állott, amely az állam- és jogtudományok viszonylagos önállóságát semmibe véve, e tudományokat szinte beolvasztotta valamiféle általános, nemlétező társadalomtudományi masszába.

Meg kell azonban állapítanunk azt is, hogy az opportunisták engedmények vonalán nemegyszer tovább is mentünk az oda nem illő idézetek beleszővésének vagy érvényességi körükön túlterjesztett tételek körüljárásának apró vétkei. Az állam- és jogtudományok művelői nem egy vonatkozásban érvekké maguk is támogatták a törvényesség megszegésére irányuló tendenciákat, vagy legalábbis — azzal a meggyőződéssel, hogy az ország, a szocializmus érdekeit szolgálják — elhallgattatták a saját magukban felmerülő ellenérveket. Az osztályharc szüntelen élesedéséről szóló tétel a szocialista államok állam- és jogtudományában széles körben gyűrűzött tovább. Elméletileg tetszetősen megindokolták azt a követelményt, hogy politikai perekben ne érvényesüljön egy olyan garanciális elv, mint az, hogy egyedül a vádlottak vallomása a bűnösség megállapítása nem alapulhat. Kísérletek történtek annak jogi elméleti megalapozására, hogy az ellenséges osztályhoz tartozó személyek és rokonaik állandóan készen állnak a legváltozatosabb bűncselekmények elkövetésére, hogy az ilyen személyeknek nem lehet igazuk az államigazgatási szervek, a bíróságok előtt. Apologetikus erőfeszítések irányultak arra, hogy valahogyan összeegyeztessék a törvény előtti egyenlőség alkotmányos tételét a tényleges gyakorlattal.

Most, amikor a törvényesség maradéktalan megvalósítása és a demokratizmus fokozása van napirenden, az állam- és jogtudományoknak az elavult módszerekkel gyökeresen szakítaniuk kell. E feladatok megoldása ugyanis megkívánja, hogy rendkívül sok, nehéz tudományos problémával birkózzunk meg. Megkívánja olyan jogterületek szilárd és kidolgozott elvi alapokra helyezését, amelyek eddig szűk, napi, vélt vagy valódi szükségletek szerint rendezkednek be; megkívánja az ilyen elvi alapok érvényesülésére szolgáló jogi garanciák kidolgozását; megkívánja azoknak a széles skálájú jogi módszereknek a kidolgozását, amelyek sokoldalúan, rugalmasan szolgálják a demokratikus centralizmusnak az egészséges politikai és fejlődő gazdasági helyzetben mindig, nálunk most az elkövetett hibák folytán fokozottan a decentralizálás felé tendáló berendezését; ennek megfelelően megkívánja a gazdaság jogi szabályozása területén a személyes érdekelttség fűtötte öntevékenység, kezdeményezőkézség egyre fokozott igénybevételét a társadalmi érdek megvalósítására; megkívánja olyan jogintézmények kidolgozását és működtetését, amelyek fokozottan bevonják a dolgozó tömegeket az állami munkába, a társadalomellenes cselekmények elleni harcba és így fokozzák a jognak nem közvetlenül a büntetésekben alapuló nevelő hatását stb. Elméletileg ki kell dolgozni a társadalom és gazdaság jog által szabályozható területeire gyakorolt állami és jogi hatások rendszerét, amelynek révén komplex módon, az egyes jogágazatok különféle módszereit és eszközeit tudatosan együtt alkalmazva sokoldalúan, és ezért rendkívül hatásosan lehet alakítani ezeket a viszonyokat; ennek során megfelelően figyelembe kell venni a jogi hatásoknak olyan, ez idő szerint még széles területeken fennálló akadályait, mint a magántulajdoni elkülönültség; más-más módszereket kell kidolgozni e komplex hatás érdeké-

ben az állami szektor, a szövetkezeti gazdálkodás, a magángazdálkodás felé, más-más módon rendezvén be ezek állami támogatását, irányítását, befolyásolását, ellenőrzését.

E komoly feladatok felmérésekor foglalkoznunk kell azzal, hogy a helytelennek bizonyult tudományos módszereket magunkban felszámoljuk tudományunk területén, mert a régi módszerekkel feladatainkat csak ismételtetni lehet, de megoldani nem. Nagy figyelmet kell erre fordítani, mert a régi módszerek makacs életűek; megkísérlik, hogy az új (valójában nem is új) célkitűzések álnok szolgálivá szegődve, megrontásukra törekedjenek.

Sajnos nem állítható, hogy a helyes és általánosságban örömmel üdvözölt célkitűzésekkel a helyes tudományos módszerek is együttjárnak. Mindenekelőtt azzal az illúzióval kell leszámolnunk, hogy ezek a helyes célkitűzések szinte önmagukban megadják a problémák megoldásának a kulcsát. Így pl. viták folynak arról az említett tételről, hogy senkit kizárólag a saját vallomása alapján elítélni nem lehet. Vannak, akik e garanciális tételt törvénytelennek minősítik, mert az korlátozza a bírót a bizonyítékok szabad mérlegelésében. Mindkét fél tehát a törvényességgel támasztja alá a maga igazát. (Megjegyzem, hogy álláspontom szerint a bizonyítékok szabad mérlegelésének elvét némileg dogmatikusan fogja fel az, aki azt az összefüggésekből kiszakítva szembeállítja a jogi biztosítékokkal. A „szabad mérlegelés” elvét nem sérti az olyan ún. „korlátozás”, amely az önmagában teljesen kétes értékű bizonyíték figyelembevételét garanciális okokból intézményesen kizárja.) Megfigyelhető továbbá a jelszavasság megnyilvánulása, az a törekvés, hogy a törvényesség varázsszavával indokeljanak minden olyan javaslatot és bírálatot, amely a törvényességgel alig kimutatható kapcsolatban van, vagyis hogy valamely fontos követelmény hangsúlyozásával fémjelezzenek minden önmagában nem meggyőző, kellően ki nem dolgozott fejtegetést. A politikai célkitűzések ilyen divatbáhozása, hangoztatásuknak az érvelés pótlására való felhasználása, aprópénzre váltása diszkreditálja a célkitűzéseket és nem járul hozzá a jogi munka iránti bizalom fejlesztéséhez. A törvényesség maradéktalan megvalósítására tett sok javaslat és elgondolás között itt-ott olyanok is vannak, amelyek e rendkívül fontos követelményt ugyanolyan szűklátókörű intranzigenciával viszik ad absurdum, mint azelőtt más követelményeket. Egyesek függetlenítik magukat államrendszerünk sajátosságaitól, és egyedül üdvözítő gyógyírként „feltalálják” sőt túllicítálják a burzsoá demokratikus formális biztosítékok rendszerét. Más javaslatok a demokratizmus és a törvényesség nevében egyedi ügyek olyan tömegét kívánják egyéni ügyintézés helyett testületi ügyintézésbe vonni, hogy ez az ügyek intézését mértéktelenül elhúzná és a testületek számára az eléjük terjesztett ügyekkel való érdemi foglalkozást lehetetlenné tenné, vagyis látszólag a demokratizmust szolgáló javaslat valójában a bürokratizmust szolgálná. Ezeket a javaslatokat is az a törekvés hatja át, hogy a jog is megfelelő biztosítékokkal járuljon hozzá a törvénytelenségek lehetőségének intézményes biztosításához, de ezekben az esetekben a választott megoldások nem emelkednek a célkitűzések szintjére.

Egy másik veszély, amelyre ügyelni kell, az, hogy a gyakorlat szolgálatát helytelenül értelmezik. Ezzel Fogarasi elvtárs is foglalkozott, de én is érintem, mert a jog területén e kérdésnek van egy bizonyos sajátos oldala, amit a Lityereturnaja Gazetában megjelent, és a társadalomtudományok egyes kérdéseiről szóló cikk is figyelmen kívül hagyott, amikor a polgári jogot a gyakorlattal közvetlen kapcsolatban álló ágazatnak nevezte anélkül, hogy ezt a kapcsolatot

elemezte volna. A jog egyes területein ugyanis a gyakorlat szolgálatának igénye különösen könnyen silányul a gyakorlat kiszolgálásának practicista igényévé, a tudomány feladatának egyes atomizált, kiszakítottóságában véletlenszerű ügyek elemzésére való korlátozásának követelésévé. Ahol a gyakorlat egyes, egymástól elszigetelt konkrét ügyekkel foglalkozik, ahol egyes emberek ügyeiben kell igazságot tenni, ott könnyen eluralkodik az a szemlélet, amely csak az egyes ügyet látja, elvonatkoztatva azt társadalmi összefüggéseitől. Hogy az adott jogvitában Péternek van-e igaza vagy Pálnak, az közvetlenül kettejük megállapodásától és az erre vonatkozó jogszabályoktól függ; az ilyen egyes esetek és absztrakt jogtételek mögött a társadalmi folyamatok néhol nehezen ismerhetők fel. A gyakorlati jogásznak ilyen esetek halmazával van dolga, és így könnyen támasztja azt az igényt a jogtudománnyal szemben is, hogy a gyakorlat szolgálatát az ilyen atomizált esetek megoldásában lássa. Ilyenkor a probléma olyan logikai problémává, a szubszumpció, az értelmezés olyan logikai problémájává szűrkül, amelyet a kiszakítottság megfosztott a jogot élető társadalmi valóságtól. Könnyű itt szem elől téveszteni a társadalmi folyamatot és objektivista módon állást foglalni, vagy vulgárisan eljárni és pl. a jogvitát merőben csak a felek osztályhelyezete alapján eldönteni. A jogi gyakorlat ilyenfajta sajátosságai vezetnek arra, hogy itt különös nyomatékkal lépnek fel practicista követelményekkel. Ezek az igények lényegükben egy tőről fakadnak azzal a látszólag ellentétes magatartással, amely elfordul a gyakorlattól és az igényességet elefántcsonttoronyba vivő csigalépcsőnek használja. Mindkét szemlélet abban hibázik, hogy az állam- és jogtudományokban nem találja meg azt, ami társadalomtudomány és ezért az állam- és jogtudományok absztrakt, dogmatikus, practicista művelésére vezet. A feladat tehát az, hogy az állam- és jogtudományokat valóban a társadalomtudományok egy sajátos rendszerrel, módszerekkel, eszközökkel rendelkező csoportjának tekintsük, és ne engedjük elsikkadni sem társadalomtudományi általános jellegzetességeit, sem pedig sajátos állami és jogi jellegzetességeit. Mindezt pedig nem valamely apriorisztikus százalékos arány szerint kell megvalósítani, hanem a valóságnak, népi demokráciánk fejlődésének, sajátosságainak megfelelően, a konkrét elemzés eredményeképpen.

Újat produkálni, igényesen, a gyakorlat szolgálatában, ez a feladatunk. A jövőben azoknak, akikben mélyen gyökerezik a tudomány művelésének szenvedélye, könnyebb dolguk lesz, mint volt az elmúlt néhány évben, azoknak pedig nehezebb dolguk lesz, akiknek csupán foglalkozásuk a tudományosnak nevezett munka. Ez helyesen is van így, és mivel eleve elrendeltetés e téren sincsen, remélhető, hogy a megváltozó feltételek mellett az előbbieik száma egyre inkább növekedni fog.

## HOZZÁSZÓLÁSOK

LACZKÓ MIKLÓS

Hozzászólása abból indult ki, hogy az ideológiai fronton most zajló viták fő pozitív tartalma: az ideológiai front munkásainak igénye arra, hogy megváltozzék a marxista társadalomtudományok szerepének eddigi felfogása.

(E viták tükrözik azt a felismerést, hogy az elmúlt időszak egyik fő megnyilvánulása éppen a marxizmus, a szocialista elmélet és a forradalmi mozgalom kapcsolatának meglazulása volt.) A vitákból kihallatszik a marxista társadalomtudományok művelőinek felelősségteljes igénye arra, hogy a politikai és állami vezetéshez közelebb kerüljenek, igényeljék tudományos segítségüket és közreműködésüket az ország, a nép nagy problémáinak megoldásában.

Az ideológiai munka igazi fellendülése azonban nem következhet be a múlt időszak mélyreható kritikája nélkül, anélkül, hogy alapvetően megváltoznék a marxista társadalomtudományok szerepéről vallott felfogás, az a felfogás, amely a múlt időszakban e tudományok szerepét régi, és még hozzá gyakran dogmatikusan kezelt tételek magyarázatásában, s méginkább a politikai és állami vezetés intézkedéseinek utólagos igazolásában látta.

Laczkó Miklós a továbbiakban rámutatott a burzsoá antimarxista nézetek újjáéledésének veszélyére. A folyamatban levő történész vitákban azonban nem a marxista történettudomány és a régi burzsoá történettudományi nézetek közötti megütközést lát, ellenkezőleg itt a XX. kongresszus útmutatásai alapján antimarxista burzsoá nézetek elleni harcról van szó. Fogarasi akadémikus referátumának nagy érdemét abban látta, hogy a múlt időszak ideológiai torzításait, mint a forradalmi mozgalomtól, a marxizmus—leninizmustól idegen burzsoá nézeteket vizsgálja.

Kifejtette, hogy megfelelő igények hiányában leszűkült a marxista tudomány művelőinek tevékenységi köre, mind kevésbé jöttek létre olyan művek, amelyek a párt, az állam tevékenysége számára, e tevékenység jobb, tudományos megalapozására hasznosíthatók lettek volna. Ezzel kapcsolatban Laczkó Miklós bírálta az Akadémiát és a II. osztályt. Egyetértett Fogarasi akadémikusnak a történettudománnyal kapcsolatban felvetett komoly bíráló szavaival és ezzel kapcsolatban foglalkozott a népi demokratikus korszakkal való elmélyültebb foglalkozás megtorpanásának okaival, majd kifejtette, hogy e korszak történeti feltárása, nemcsak lehetséges, de feltétlenül szükséges is, bár annak kutatását nem szabad kampányszerűen minden egyéb korszakkal való foglalkozás fölé helyezni. A népi demokratikus korszakkal való elmélyült tudományos marxista módszereken alapuló kutatásnak a párt és állami tevékenység tudományos megalapozásában nagy jelentőséget tulajdonít. Laczkó Miklós népi demokratikus fejlődésünk egyes időszakait illetően részletesen taglalta a felvetett kérdést és azt az 1948-ig terjedő szakasz feldolgozása tekintetében feltétlenül megoldhatónak tartotta, mivel a főkérdéseket illetően lezárt korszakról van szó. Az ezt követő időszak terén szerinte főleg a gazdaság történeti kérdések tudományos feltárására vehető irány.

Ezt követően Laczkó Miklós behatóan foglalkozott a tudományos kutatómunka feltételeivel és azok gyakorlati megvalósulásával. Ezek sorában nagy súlyt helyezett pártunk története megfelelő kidolgozására, mivel az a legújabb kor történészei számára iránymutató. Szükségesnek tartotta a forrásanyagok kérdésének rendezését, a népi demokratikus korszakról szóló eddigi történeti munkák kritikai átvizsgálását, végül a munkamódszerek kérdését tárgyalta. Ezzel kapcsolatban úgy vélte, hogy a kisebb feladatokból kiindulva kell felfelé haladva kiépíteni e korszak tudományos feldolgozását a források gondos elemzésével, a részletkutatások szerepének helyreállításával, valamint azzal a módszerrel való szakítással, amely a kutatott probléma mélyre ható vizsgálata nélkül akarja a korszak szintézisét vagy szintézis igényével fellépő megoldást adni. Úgy vélte, hogy a népi demokratikus korszakkal foglalkozó

fiatalabb történészek — ami a Történettudományi Intézetet illeti — bár komoly nehézségek árán, de a többi társadalomtudományi ág segítségével egyre jobban meg tudnak majd felelni ezeknek a nagy követelményeknek.

#### GUNDA BÉLA

Hozzászólásában arra hívta fel a figyelmet, hogy a XX. kongresszus, annak iránymutatásai elsősorban elméletileg kell, hogy emeljék a társadalmi-történeti tudományt. Így néprajzunknak határozottabban kell a klasszikusok tanításai felé fordulnia. E tanításoknak pedig magában a módszerben, az anyag feldolgozásában kell érvényesülniök. Az eddigi kutatások terén tapasztalható formalizmusból következik szerinte az, hogy a néprajz egyes területein még nem láttuk meg kellőképpen magának a néprajznak valóságos anyagát. Így a termelészövetkezetek kérdésével, a munkás folklórral, a népművészettel foglalkozó tudomány egy részének anyaga a közgazdaságtan, az üzemtan, az iparművészeti jellegű áruterelés, vagy újabbkori politikai történetünk területére tartozik. Ezek a hiányok kiküszöbölődnek, ha néprajzunkban jobban kikristályosodnak a módszertani elvi problémák. Ehhez azonban az is szükséges, hogy felmérjük a különböző kutatási irányokat. A módszer kiszélesítését és az anyag interpretálásának elmélyítését jelentősen elősegíti az, hogy vizsgálódásaink során széles körben építhetünk Marx, Engels, Lenin eredményeire. Pl. Marxnak a munkaeszközökről szóló tanítására, az embernek a munkafolyamatban végzett tevékenysége analizálására, azokra a szempontokra, amelyeket Marx a parasztcsalád falusi iparáról, a családi együttműködés és munkaszervezés kérdéséről, a kapitalista körülmények között dolgozó mezőgazdasági munkásság szellemi elszegényedéséről felvetett. Ezt követően Gunda Béla foglalkozott a folyóiratok szerepével az elvi jellegű vizsgálatokat tartalmazó dolgozatok megírásának ösztönzése és publikálása terén.

Megállapította, hogy a magyar néprajz a felszabadulás után ért el szép eredményeket, amiben nagy része volt az Akadémia támogatásának, iránymutatásának és bírálatának. Az eredmények a külföld előtt is megbecsülést szereztek tudományos életünknek. Itt Gunda Béla utalt a termelészövetkezetek vizsgálata terén elért eredményekre, az új magyar népköltési gyűjtemény újbóli megindítására, a Kálmány-hagyaték feldolgozására, a magyar népballadáról megjelent összefoglalásra és részletmunkákra, az újabb népi epikus költészet, a családi organizáció vizsgálatára, a tervezett néptudományi kézikönyvhöz tartozó tanulmányok stb. megjelenésére. Majd ismertette az új ötéves tervben szereplő összefoglaló munkákat (az új magyarság-néprajza, a magyar néprajzi atlasz, a magyar mesekatalógus és több más nagyobb szabású monográfia elkészítése). Említette, hogy a néprajz legkülönbözőbb területén dolgozók látják, hogy a magyar népi műveltséget nem lehet önmagában vizsgálni, hanem keresni kell a műveltség közép- és kelet-európai, valamint nyugati kapcsolatait. Fel kell tárni, hangoztatta, azokat az egyéni és közös vonásokat, amelyek a különböző népek műveltségét jellemzik. Nem szabad azonban népi műveltségünk legősibb rétegének, keleti kapcsolatainknak a feltárását sem elhanyagolnunk. Néhány újabbban megjelent, a magyar néphit keleti kapcsolataira vonatkozó tanulmányban biztosítékot lát arra, hogy rövidesen felsorakozunk a finn kutatók hasonló jellegű munkái mellé. Idevonatkozóan az anyagi kultúra kutatóinak is hallatni kell szavukat. Az ilyen irányú vizsgálatoknál különösen nagy szerepe lehet a történelmi materializmus tanításának, mert

pl. halászeszközeink legősibb rétegének feltárása és interpretálása megold több kérdést a honfoglalás előtti családszervezetre, szervezésre vonatkozólag is. Végezetül Gunda Béla foglalkozott a tudományos tervek határozottabb, céltudatosabb végrehajtásának kérdésével.

#### NÁDOR GYÖRGY

Hozzászólásában a XX. kongresszus és a filozófia egyes kérdéseinek kapcsolatát taglalta. Ennek során vizsgálta, hogy milyen örökséget hagyott maga után a személyi kultusz a filozófiában. Kifogásolta a dialektikától, a dialektika lényegétől való elszakadást és megállapította, hogy a módszer egységes egészet alkot, amit nem lehet egyes alapelveiből, még kevésbé a Sztálin által felállított négy alapvonásból mechanikusan összetenni. A négy alapvonás ilyen taglalása, amikor magáról a módszerről, a módszertanról, a tudományok élő módszertani kérdéseiről alig esett szó, megítélése szerint nem volt alkalmas arra, hogy fejlessze a dialektikus gondolkodást. Ez sablonokhoz, fetiszizmushoz vezetett. Ebben az összefüggésben utalt arra, hogy a tudomány tényei nem ritkán absztrakt elvek pusztá illusztrációivá vagy lehetséges illusztrációivá degradáltak. A citatológiában a tudományos skolasztika egyik megnyilvánulását látta. A továbbiakban a lényeg és a jelenség egymáshoz való viszonyával foglalkozott és azon nézetének adott kifejezést, hogy azokat a filozófiában nem ritkán metafizikusan szembeállították egymással. Nádor György részletesen kitért a Hegel elleni támadásokra a filozófiában. Megítélése szerint a Hegel elleni támadások valódi motivuma a dialektikaellenesség volt. A valóban dialektikus gondolkodásra való nevelés fogyatékosságainak illusztrálására a relativizmussal kapcsolatos nézetek fejlődését vizsgálta.

Nádor György utalt a dialektika és a történelmi gondolkodás elválaszthatatlanságára és ebből kiindulva kifogásolta a jelenkor szempontjainak a múltba való visszavetítését, az előforduló erőltetett aktualizálásokat, valamint a filozófia történetével foglalkozó kutatások elhanyagolását. Ebben az összefüggésben tudománypolitikánk és tudományszervezésünk kérdéseivel is foglalkozott. Leszögezte, hogy a dialektika szelleméhez való hűséget az jelenti, ha elismerjük, hogy az áhitott tudományos célt gyakran többféle úton, különböző megközelítésekkel érhetjük el.

Felszólalásában bírálta a filozófiának azt az irányát, amely megítélése szerint nem csupán a dialektika, de számos ponton a materializmus ellen is vétett, mivel korszerű materializmus nem képzelhető el dialektika nélkül. Ha a materializmust néhány tétel megfogalmazására és kifejtésére redukáljuk, ha elválasztjuk a dialektikus módszertől, ha a dialektikus materializmust tételek konglomerátumának és nem folyton fejlődő tudományos elméletnek és szemléleti módnak fogják fel, akkor a dialektikus materializmus sémává válik, amelyhez hozzá kell igazítani a szaktudományok eredményeit. Így a materializmus tételeiből materializmusellenes, valóságellenes, tudományellenes megállapítások szülehetnek. Ebben az összefüggésben utalt Liszenko és Lepsinszkaja tévesnek bizonyult tételeire. Leszögezte, hogy a dogma mindenkor és szükségképpen áltudományt szül, mert nem szülehet egyebet.

Kitért végül Nádor György a szubjektív tényező szerepének eltúlzására, ami azonban a történelmi idealizmusra jellemző és annak sajátja, majd fejtegetéseit összegezve megállapította, hogy a XX. kongresszus felmérhetetlen lehetőséget nyitott meg a tudomány, a filozófia fejlődése előtt, a lenini örökséghez való visszatérés szellemében.

## SZABÓ PÁL ZOLTÁN

Hozzászólásában rámutatott arra, hogy a XX. kongresszus a földrajzi tudományok számára is nagy jelentőségű volt, majd foglalkozott a földrajz-tudomány eredményeivel és fogyatékosságaival a felszabadulás utáni évtizedben. Utalt arra, hogy különösen a gazdasági földrajz területén helytelen felfogások alakultak ki a tudomány pártosságára vonatkozóan. A feladatot ebben a vonatkozásban abban látja, hogy megtanuljuk, miben rejlik a tudomány igazi lényege, hogyan tárható fel a filozófia a materializmus módszereinek segítségével.

Az adódó feladatok részletekbenemő taglalása során foglalkozott az általános érvényűnek elismert földrajzi törvények további bírálatának szükségességével, az oktatási reform és az aspiránsképzés kérdéseivel, valamint a földrajzi környezet, a társadalmat környező természet hatásainak problematikájával. Vizsgálta, milyen hatást gyakoroltak a földrajzi környezetről szóló sztálini tételek a földrajzi tudományok fejlődésére és negatív értékelését kifejtve utalt arra, hogy e tételek döntő jellegét tekintve nem részesítették érdemi bírálatban a burzsoá földrajzi determinizmust, ami azzal függ össze, hogy Sztálin az ellentétek egységét és harcát az ellentétel harcára egyszerűsítette le.

Ezt követően Szabó Pál Zoltán részletesen kifejtette, hogy a társadalom természeti környezete, a földrajzi környezet és maga a társadalom nem két egymástól idegen tényező, bár ellentétesek és döntően más mind a kettő, azonban az ellentétel egységét jelentik. A társadalom ugyanis a természet, a földrajzi burok szülötte, ennek elidegeníthetetlen része, melynek sajátos fejlődése éppen abból következik, hogy az ellentétek egységén belül folyik a harc és ez hozza létre csak a társadalom fejlődését meghatározó sajátos és valóban objektív törvényt. A társadalom tehát az ellentétek ilyen egységével együtt benne él, beletartozik természeti környezetébe. Ilyen vonatkozásban foglalkozott a továbbiak során a földrajzi környezet és a népesség sűrűségének problémakörével, illetve az ezek kapcsolatára vonatkozó eddigi leegyszerűsítő és téves elközelésekhez vezető nézettel, aminek beállítása szerint a termelési mód külön halad a maga útján, de ezen az úton való haladás hol zavartalan, hol pedig akadályok leküzdésével jár. A tétel ilyen leegyszerűsítése mellett — fejtette ki — nem találjuk meg a fonalat, amely a Nagy Októberi forradalmat indokolja. A félféudális cári birodalomban a termelőerők kétségtelenül alacsonyabb szinten voltak, mint az Egyesült Államokban vagy Nagy-Britanniában, tehát ezekben a fejlettebb termelőerővel rendelkező államokban kellett volna a forradalomnak bekövetkeznie. Hogy a döntő fordulat még sem ezekben az államokban következett be, annak okát a lenini tanítások értelmében abban találjuk meg, hogy a termelési viszonyok a cári Oroszországban egészen mélyen reakciós, féudális szinten maradtak, míg a termelőerők — a városi nagy üzemeket értve — valóban fejlettek voltak. E szöges ellentétből származó rendkívüli mérvű feszültség vitte törésre a kérdést, vezetett forradalomhoz. Így ismerhető fel Lenin igazi nagysága, aki megrövidítette az utat a polgári forradalom és a szocialista forradalom között.

## NYAKÓ ISTVÁN

Hozzászólásában kifejtette, hogy Fogarasi Béla akadémikus vitaindító előadásának egyes tételei ellentmondanak egyes korábban, Sztálin filozófiai munkásságával foglalkozó tanulmányaiban kifejtett gondolatainak. Vitatta továbbá Fogarasi Béla vitaindító előadásában foglalt egyes tételek újszerűségét.



## KENDE PÉTER

Hozzászólásában többek között foglalkozott a szociológia helyzetével. A dogmatizmus valóságtól való elfordulása következtében, fejtette ki, a szociológia, amely természetesen nem lehet meg a valóság rendszeres tanulmányozása nélkül, mint valamilyen zavaró, felesleges és sokak által polgárinak tekintett tudományág teljesen kicsúszott tudományos életünkéből. Utalt arra, hogy a marxizmus sok szociológiai ismeretet tartalmaz, de magában véve nem meríti ki a szociológiát, mint ahogyan nem meríti ki a közgazdaságtant, vagy a történelemtudományt sem, főleg pedig nem pótolja a tények rendszeres tanulmányozását. Márpedig a szociológia nem más, mint a társadalmi folyamatok tanulmányozása, a társadalmi együttélés során felmerülő politikai, szociális, erkölcsi, kulturális és más jelenségek rendszeres vizsgálata és elemzése, ezekben törvényszerűségek felvetése, és e törvényszerűségekkel a társadalomtudomány valamennyi többi ágának megtermékenyítése. Önálló tudományág, amelynek feladatkörét nem oldja meg sem a közgazdaságtan, sem a történet-tudomány.

Nem értett egyet a szociológia és a történelmi materializmus azonosításával, mert utóbbi megítélése szerint előbbinek módszere. A szociológiának elsőrendű szerepet tulajdonított a történelmi materializmus továbbfejlesztésében. Különösen jelentősnek tartotta a szociológiát a szocialista társadalomban, ahol lehetővé teszi a társadalmi változásnak tudományos felmérését és a leszűrt tapasztalatok alapján a haladás további irányának meghatározását, ami a politikai elemzésnek is hasznára válik.

Felszólalásában szükségesnek tartotta a modern polgári szociológia különböző irányjaival folytatandó vitákat, majd egy társadalomtudományi társaság létrehozásának célszerűségét fejtegette. E gondolat kapcsán ismertette a szociológia magyarországi múltját és rámutatott, hogy a századforduló Társadalomtudományi Társasága volt az, amely ezt a tudományágot meghonosította hazánkban, egyszersmind a feudálkapitalista társadalom kritikai elemzésének igen harcos és befolyásos eszközévé változtatta. A Társadalomtudományi Társaság Magyarországon a szociális haladás egyik legjelentékenyebb fóruma volt, olyan emberek szellemiségére volt alakító befolyással, mint Ady Endre, olyan gondolkodóknak nyújtott működési terepet, mint Szabó Ervin, aki felfogásának bizonyos hibái ellenére mindmáig a szocializmus legjelentékenyebb magyar teoretikusának tekinthető. Míg azonban a régi Társadalomtudományi Társaság a polgári haladás zászlóvivője volt, addig az újnak a szocialista tudomány és haladás céljait kell szolgálni. Ezzel összefüggésben konkrétan ismertette az általa e vonatkozásban szükségesnek vélt teendőket.

## MARKOS GYÖRGY

7

A földrajztudomány szempontjából szölt hozzá a referátumhoz. Megállapította, hogy szó esett a földrajzi környezetről, amely általános filozófiai problémaként jelentkezett és jelentkezik ma is. A földrajzi determinizmus elleni harcunkban igen élesen fel kellett lépni ennek tételei, állításai ellen. Nemcsak a geográfusok, hanem a politikai gazdaságtan és más tudományok művelői is igen élesen szembefordultak ezekkel a tételekkel, talán annyira túlzottan is, hogy a végén eltűnt minden hatás, amelyet a földrajzi környezet gyakorol a társadalom életére. A földrajzi determinizmus helyett egy még súlyosabb

hibába estünk : a földrajzi nihilizmus hibájába, aminek filozófiai, közgazdasági és gazdaságpolitikai téren súlyos következményei lettek. A földrajzi nihilizmusnak ez az apodiktikus kimondása vagy ki nem mondása, a tények figyelembe nem vételéhez vezetett és végeredményben az utópizmus, idealizmus felé mutatott. Ehhez kapcsolódik, állapította meg az, hogy minden apodiktikus, általánosan kimondott tétel dogmatikussá válhat.

Utalt arra, hogy az utóbbi években teljesen megszűnt a földrajztudományban és általában a tudományban az általános, a különös és az egyes mérlegelése. Minden csak általános volt, minden tétel egyetemes érvényű volt, és nem vettük észre, hogy az általános, a különös és az egyes sajátosan érvényesül.

A XX. kongresszus után ezt a problémát gazdaságpolitikai vonatkozásban is érdemesnek tartja felvetni, mert ezáltal a szocializmus építésének különböző útjai, a földrajzi környezet által befolyásolt utak is érthetőbbé és világosabbá válnak, tehát ez megkönnyíti a szocializmus építését.

De nemcsak egyes országok különböznek, hanem az országok egyes területei is eltérnek társadalmi, történeti, gazdasági és természeti okok következtében. Ebben az összefüggésben hangsúlyozta, hogy a mi párt- és államvezetésünknek nem a centralizmus, hanem a demokratikus centralizmus az alapelve. Ha a centralizmus túlteng, bürokratizmussá válik, akkor az egyes országrészek és egyes ágazatok sajátos és különös problémáit sem lehet észrevenni, ez csak általánosítást és uniformizálást eredményez.

#### FOGARASI BÉLA zárszava

Fogarasi Béla akadémikus zárszavában megállapította, helyes volt az a kezdeményezés, hogy ne csak egy társadalomtudományág kérdéseiről tartsunk vitát — aminek szintén megvan a maga jogosoltsága és fontossága —, hanem a társadalomtudományok helyzetéről igyekezzünk a XX. kongresszus szellemében egy kritikai felülvizsgálatot megindítani. Természetes, hogy egy ülés keretében nem lehet a kérdéseket megoldani, de már az is érdem, ha a kérdéseket helyesen, marxista tudományossággal felvetjük, és ezáltal a megoldás felé egy lépést teszünk, hiszen azt mondják, hogy a helyesen felvetett kérdés már fél megoldás. A felszólalások közül egyesek megítélése szerint még ennél tovább is mentek és már bizonyos konkrét, pozitív adalékokat nyújtottak tudományos életünk olyan szellemi továbbfejlesztéséhez, amelyet a XX. kongresszus megkíván, s nemcsak kívánságok formájában, hanem megállapításokkal, kritikai vagy ténybeli összegező megállapításokkal is. Igen fontos és helyes felszólalásként értékelte Donáth Ferenc, Pach Zsigmond Pál és Eörsi Gyula felszólalásait és megállapításaikkal egyetértett. Lényegében más felszólalások tendenciáját is helyeselte, bár hangsúlyozta, hogy nem minden elhangzott megjegyzéssel és fogalmazással tudja magát azonosítani.

Így nem értett egyet Nádor György egyébként átgondolt és értékes szempontokat tartalmazó megállapításai közül, többek között azokkal, amelyekben a felszólaló helytelenítette a dialektikus módszer leszűkítését négy alapon. Azokban, fejtekte ki Fogarasi akadémikus, Sztálin lényegében összefoglalta a marxista tanítást, Marx Engels és Lenin műveinek gondolatait, amivel, mint azt előadása is hangsúlyozza, a marxista filozófia népszerűsítésének és összefoglalásának egy ideig kétségtelenül igen hasznos szolgálatokat tett. Ezért nem áll szemben egyenként azok tartalmával, külön kíván azonban foglalkozni az ellentétek egységének kérdésével. A tételek természetesen egyenként

is vitathatók, de a tulajdonképpeni hibát a leegyszerűsítésben, a dialektika rendkívül gazdag tartalmának erősen dogmatikus kinyilatkoztatásszerű stílusban és fogalmazásban, négy vonásba való tömörítésében, összeszűkítésében látja. Kifejtette Fogarasi akadémikus a továbbiak során, hogy nem helyesli Liszenko és Lapesinszkaja munkáinak Nádor György adta értékelését, bár a fajnak Liszenko általi definíciója és magyarázata, valamint az általa a tudományos vezetésben követett módszer, amint erre a Szovjetunióban zajló viták is utalnak, erős és jogos kritikára ad alapot.

Nyakó István felszólalására válaszolva kifejtette, hogy korábban helyesnek látta a tudományos és gyakorlati tapasztalatoknak azt az általánosítását, amelyet Sztálin 1938-ban írt művében adott, azóta azonban tapasztalataink nagyon sokban bővültek. A marxista filozófiának az a feladata, hogy a tapasztalatok általánosítása alapján dolgozza ki filozófiai nézeteit. Természettudományi tapasztalataink rendkívüli mértékben bővültek. Társadalmi tapasztalataink is bővültek a második világháború során és azoknak a kritikáknak hatására, amelyek már a XX. kongresszus előtt Sztálin halála után megindultak, olyan tények hatására, amelyekről nem tudtunk és amelyeknek általánosítása és összegezése szintén komoly kihatással volt a filozófiára, ami jó is a marxista filozófiára nézve, aminek így is kell lenni.

A továbbiakban Fogarasi akadémikus tiltakozott az ellen az állítás ellen, mintha előadásában azzal az igénnyel lépett volna fel, hogy abban minden vonatkozásban alkotó módon új tételeket tárt volna fel, hangsúlyozta azonban, hogy a cikk újat is tartalmaz. Az ellentétek egységének és harcának kérdése — úgy véli — először jelent meg a filozófiai irodalomban ebben a formában, először nyert megállapítást az, amit ő nagyon fontosnak tart és amire most jött rá, ami eddig elkerülte figyelmét és mások figyelmét is, hogy miért változtatott Sztálin önkényesen a marxizmus bizonyos tételein, ez a kérdésnek tudományos magyarázata. Itt nem Sztálin jelleméről folyik a vita, hanem arról van szó, hogy az osztályharc kérdésének helytelen felfogása Sztálin 1937-ben írt ismert munkájában filozófiai alátámasztást nyert 1938-ban írt munkájában. Sztálin azért követte el azt a szerinte nagyon súlyos filozófiai hibát, hogy az ellentétek egységét önkényesen elvetette és csak az ellentétek harcát tartotta meg, mert ez felelt meg az osztályharcról vallott helytelen álláspontjának.

Ami a Kende Péter által felvetett kérdéseket illeti, azokat Fogarasi Béla akadémikus érdekeseknek tartja, de úgy véli, hogy azokat — nevezetesen a szociológia kérdését — a felszólaló nem válaszolta meg helyesen. Ez a kérdés most a Szovjetunióban is felmerült, többek között a Lityeraternaja Gazetának a társadalomtudományok helyzetéről szóló, érdekes cikkében. A szerzők ott is felvetik a szociológia kérdését. De csak felvetik és semmiféle választ nem adnak rá. A szovjet irodalomban jelenleg az a felfogás uralkodik, vagy eddig az a felfogás uralkodott, hogy a történelmi materializmus a marxista filozófiának egyik alkotórésze; és ugyanakkor a történelmi materializmus a szociológia, mint a társadalom általános törvényeinek a tudománya. Ezt a felfogást vitathatónak tartja. A megoldást még szintén nem tudta kidolgozni. Itt problémák vannak, azonban azt hiszi, hogy nem abban az irányban kell a megoldást keresnünk, mind Kende elvtárs, aki egy a történelmi materializmustól elválasztott, attól különböző szociológiát kíván, azt mondta ugyanis, hogy a történelmi materializmus egy módszer. Nos, a történelmi materializmus nemcsak módszer, hanem egy sereg tétel, tantétel, tudományos tétel — távolról sem csak módszer, hanem a szociológia legáltalánosabb törvényeinek az összefoglalása.

Továbbra is azt tartja helyesnek, hogy meg kell állapítani a filozófia és a szociológia egymáshoz való viszonyát abban a tudománykomplexumban, amelyet marxizmusnak nevezünk.

Ami a gyakorlati javaslatot illeti, nevezetesen a Társadalomtudományi Társaság felállítását, s ezzel kapcsolatban az első világháború előtti Társadalomtudományi Társaság megleltetését, itt két kérdést kell szintén megkülönböztetni. Ami a régi Társadalomtudományi Társaságot illeti, erről Szabó Imre elvtárral volt vitája. Ő egy fokkal pozitívabb értékelést ad erről a Társaságról, mint az általában ma szokásos és mint amelyet Szabó Imre elvtárs is ad. Az a véleménye, hogy az egy eklektikus társaság volt, de az az egy előnye megvolt, hogy szót adott nemcsak a burzsoá radikális nézeteknek, hanem a marxizmusnak is. És valóban Szabó Ervin egyik alelnöke volt és a fiatalok, mint ő is, akik a Galilei-körből jöttek, szintén résztvettek az akkori Társadalomtudományi Társaság életében és ott szóhoz jutottak. Ezek azonban történeti kérdések. Ma nem látja időszerűnek egy Társadalomtudományi Társaság felállítását. Ha majd a Közgazdaságtudományi Társaság megalakult — amire most már kilátások vannak — és az életképesnek bizonyul — amit kíván és remél — és bizonyos tanulságokkal szolgál, akkor tovább gondolkodhatunk azon, hogy a társadalomtudományok kérdésében, az azokkal való foglalkozás kérdésében milyen szervezeti formák alkalmasak arra, hogy a közvélemény szélesebb rétegeinek érdeklődését fokozzák.

Fogarasi Béla akadémikus végezetül a vitát lezárva annak a nézetnek adott kifejezést, hogy a vita, habár még csak szerény mértékben is, hozzájárult az előttünk álló feladatok megoldásához. A jelszó most — mondotta Fogarasi akadémikus —: Előre bátran, következetesen a XX. kongresszus határozatainak és szellemének teljes érvényű megvalósításáért tudományunkban!

# A MŰVÉSZETTÖRTÉNET MÓDSZERÉNEK FŐBB KÉRDÉSEI\*

VAYER LAJOS

A művészettörténeti kutatás módszerének kérdései nem tartoznak tudományunk szóban és írásban mélyrehatóan kifejtett és széleskörűen megvitatott problémái közé. Előfordul, hogy egyes publikációk esetében a kritikus, opponens vagy hozzászóló az egybegyűjtött anyaghoz és az elért eredményekhez fűzött észrevételek mellett a kutató munka módját is érinti néhány szóval, ezek a megjegyzések azonban nagyrészt a „módszeresség” általános elismerésére szoktak szorítkozni és legfeljebb az alapos, pontos és részletes kutatás, magyarul mondva az érdemes teljesítmény többé-kevésbé konvencionális díszítő jelzőinek sorában tűnnek fel. Ezek az így elősorolt kétségtelenül elismerésre méltó tulajdonságok azonban nemcsak, hogy minden emberi munkának, de minden tudományos kutatásnak elemi kritériumai, melyek éppen ilyen elemi jellegűek lévén, nem tanúskodnak többről, mint arról a valóban örvendetes tényről, hogy a szóbanforgó publikációban közzétett kutatás témája ez esetben nem került értelmetlen vagy lelkiismeretlen ember keze közé. Ezeknek az elemi kritériumoknak a megléte még arról sem tesz tanúságot, hogy a szerző valóban a művészettörténeti tudományok kutatói közé tartozik-e, vagy csak a minden tudomány körül előforduló, jószándékú, szorgalmas és állhatatos műkedvelők tiszteletreméltó sorát gyarapítja. A „módszeresség” efféle szokásos emlegetése nem más formális általánosságnál, a tudományunk körében divatozó és egyik kollégánktól a recenziókkal kapcsolatban találóan „néhány meleg hasáb”-nak nevezett méltatások zsurnalisztikai terminológiájának kényelmes kellékénél. Ha a „módszeresség” így emlegetett fogalmának tartalmát keressük, úgy a szép szónál többet lenni nem fogunk.

Néhanapján kevésbé formálisnak tűnik tudományunk területének művelésével kapcsolatban a kutatások módszerességének emlegetése. Különösképpen olyan opuszok esetében, melyek témájuknál fogva valamely más tudomány, például az archaeológia, história vagy filozófia területét érintvén, messzebb kalandoznak az egyetemes vagy társadalmi törvényeket feltárni törekvő tuda-

\* A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Főbizottsága *Fülep Lajos* levelező tag elnökségével az 1956. évi Nagygyűléshez kapcsolódva, május 31-én vitautlést rendezett a művészettörténet módszerének főbb kérdéseiről.

Bevezetőül a fenti vitaindító előadás hangzott el.

mányok szép és gazdag provinciába, nem egyszer felhangzik a mi tudományunk köréből az intő szó : vigyázz, a művészettörténetnek megvan nemcsak a maga területe, hanem e terület kutatására a maga művészettörténeti módszere is! E figyelmeztetést azonban ugyancsak nem szokta követni bővebb kifejtés vagy mélyebb meghatározás, úgyhogy a módszeresség sajátosan művészettörténeti fogalma újból csak a most még többet sejtető kifejezések nem éppen áttetsző fátylába burkolózik. Persze ezekben az esetekben mégis csak közelebb kerültünk a fogalom tartalmához, mert legalább arról értesültünk, hogy vannak közöttünk, akik biztosan tudják, hogy létezik sajátos művészettörténeti módszer, ha nem is mondják meg, hogy milyen, csak éppen azt hangoztatják, hogy más, mint példának okáért a történettudomány módszere. És ami még több, a módszer sajátos jellegének emlegetésével arról is tanúságot tesznek, hogy a művészettörténeti módszer kérdéseit is létezőknek, a velük való foglalkozást lehetségesnek, sőt, tételezzük fel, hogy szükségesnek is tartják.

Hogyan jut el a művészettörténész a módszer kérdéseivel való foglalkozáshoz? Nem a kezdő kutatóról, hanem a mesterségét régóta gyakorló kutatóról van szó, nem arról, akit a módszerre tanítani kell, hanem arról, akitől a módszert tanulni kell. Mikor éri el a gazdag anyagban elmerült művészettörténészt, az elrejtett értékek feltárásának és közkinccsé tételének szent izgalmába belefeledkezett kutatót és oktatót, az alkotó munka tudatosításának kijózanító áramlata? A tapasztalat azt mutatja, hogy kétféle helyzetben fordul a figyelem a metodika problematikája felé. Van akinek kutatásai akadályokba ütköznek, akinek keresnie kell a további tennivalók útját-módját, akit a kutatás folyamatának mélypontjára jutás ébreszt reá az efféle foglalatosság kényszerére. De van, aki éppen ellenkezőleg kutatásai sikerének csúcsáról az odavezető kanyargós és veszélyes ösvényre visszatekintve érzi szabad kötelességének, hogy a biztos tájékozódás bevált eszközeit átadja az utána következőknek. Mégis oly gyéren akad művészettörténész, ki a módszer kérdéseivel foglalkozik! Úgy gondoljuk, a metodikáról uralkodó téves felfogásokban kell ennek az eléggé általános tartózkodásnak az eredetét keresnünk. Nem egyszer hallhatjuk : érdemes-e egyáltalában speciális módszertani kérdésekkel foglalkozni, helyes-e a művészettörténet módszertanának területén önálló kutatásokat folytatni, nem jutnak-e efféle vizsgálódásokkal oda, hogy úgyis minden kutatóval más és más úton közelíthető és közelítendő meg, legfeljebb hasonló esetekben hasonló módon, magyarázva minek e praktikumokból principiumokat, a változó valóságból élettelen elveket, szószaporító módszertant szerkeszteni. De nem egyszer láthatjuk az ilyen önmagával clégedett arculatú szkepszisnek éppen az ellenkezőjét is. Ezt a módszer mániájának nevezhetjük, megszállottjai nem rendelik magukat alá a kutatás gyakorlati tapasztalatainak, elméleti konstrukciók építésére törekedve egyre absztraktabb kategóriákat és egyre általánosabb és állandóbb érvényre igényt tartó szabályokat kívánnak alkotni és fejére növe magának a művészettörténeti kutatás gazdag anyagának, eleven életének,

szép mesterségének, úgy képzelik a maguk sivár és üres mivoltában, hogy nem a kutatásért van a módszer, hanem a módszerért van a kutatás, helyesebben a módszer a módszerért, az öncélú tudomány jegyében. Sem a szkeptikus, sem a mániákus nem lelkesíthet a metodika problémáival való foglalkozásra, — hazai művészettörténész közéletünkben inkább az előbbivel, mint az utóbbival találkozunk, nem ez az egyetlen terület, ahol tudományunk inkább a peccatum omissionis, mint a peccatum commissionis vétkébe esésre hajlamosabb. Nem kell mondanunk, hogy e kétféle téves felfogás oly régi, mint maga a módszertan és nemcsak a művészettörténészek körében, hanem minden tudomány művelői körében többé-kevésbé újra meg újra felüti a fejét. De ha valaha, úgy napjainkban, a valóban tudományos világnézet alapján álló tudományok egyetemének új fegyvereivel sikeresen vehetjük fel a harcot a tudománytalanság és az áltudományosság hasonló kísérletei ellen, így tudományunk is éppen a dialektikus módszer sajátos művészettörténeti alkalmazásával.

Nem kívánunk a citatológia kárhuzatosan kényelmes bünébe esni, mégsem tartjuk szükségesnek, hogy a magunk szavaival fejezzük ki a marxista logika magyar filozófusától ideillő tömörséggel megfogalmazott tételt, nem dogmát, hanem axiomatikus tételt: „A dialektikus materializmus . . . a tudományok összes eredményeinek általánosítása alapján álló világnézet és ugyanakkor és különböző vonatkozásokban az egyes tudományok számára logikai-módszertani alapot nyújt.” És most engedtessek meg nekünk, hogy aminek ismeretét feltételeznünk kell, azt se magunk, se mások szavaival ne részletezzük tovább és ne mondjuk el újból. Két kérdést kívánunk csak felvetni, kérdéseket, melyeket a szónoki kérdés klasszikus formájának értelmében, egyben feleleteknek is szánunk. Vajon, ha arra van kétségtelenül szükség, hogy kiki a gondolkodást fejéről talpára állító új módszerrel közeledjék a maga tudományának egész problematikájához, úgy megújulhat-e a művészettörténeti tudományok művelése másképpen, mint ha tudományunk elméletének és gyakorlatának egész területét alapos, pontos, részletes, — semmiesetre sem elsietett, de nem is lelassuló, — munkával vizsgáljuk végig és alakítunk ki többek között nem változhatatlan módszertani szabályokat, hanem fejlődésképes módszertani eljárásokat. Egyik kérdésünket kövesse a másik kérdés. Vajon a dialektikus metódus, mellyel a természetben és a társadalomban, időben és térben, a fejlődés törvényeit kutatja a tudomány és mely maguknak a tudományoknak a fejlődését is törvényszerűnek tartja és e törvényszerű fejlődés kategóriájából magát a dialektikus materializmust sem veszi ki, teremthet-e a művészettörténet számára más sajátos módszert, mint az öncélú, magyarán mondva dogmatikus elméletű és sematikus gyakorlatú metodikának éppen az ellenkezőjét. Így állván a dolog, nem valamiféle obligát optimizmus vagy a tudományunk practicizmustól áthatott gyakorlatának máról holnapra tudatos elméleti alapokra helyezésébe vetett túlzott bizakodás tartatja velünk időszerűnek a művészettörténeti módszer néhány főbb kérdésének felvetését.

Mai vitánk nem kíván választ adni ezekre a kérdésekre. Nem is kérdések ezek voltaképpen, hanem kérdés-komplexumok, melyeknek mindegyike külön vitát tesz szükségessé a jövőben. E kérdés-komplexumokra itt csak rá óhajtjuk irányítani területünk művelőinek figyelmét. Ha egyik-másik kérdés-komplexummal kiki a saját munkásságának pályáján egyszer vagy másszor szemben is találta már magát, ne sajnálja most a fáradságot, hogy ezeket a többi kérdés-komplexummal egységben vizsgálja meg. És ha akad közöttük nem egy tapasztalt kutató, kinek számára semmi új kérdés felvetésével sem tesszük érdekessé mai vitánkat, úgy az vessen számot magával, hogy az e kérdésekre maga magának adott válaszait miért nem tette már közzé, mindnyájunk okulására és sajátos művészettörténeti módszerünk üdvére. Mert, úgy gondoljuk az előljáróban mondottak után világossá vált számunkra, hogy tudományunk mai helyzetében a metodika problémái az egzisztenciális kérdések közé tartoznak. Ismételjük, hogy sem a vita vezetője, sem a vita még oly számos résztvevője nem igényelheti magának az új valóban tudományos szemléletű művészettörténeti módszertan megteremtésének máról holnapra megvalósuló irreális penzumát. Ha hét év múlva, mikor a régi művészettörténeti tudomány monumentális Tietze-féle metodikájának félszázados fordulójához jutunk, valahol a világban, meg fog jelenni az új művészettörténeti tudományok méltó új módszertana, úgy ezt sok kisebb és nagyobb igényű előmunkálatnak, tanulmánynak, és a mi mai vitánkhoz hasonló kérdés-felvetéseknek kell megelőznie és előkészítenie. Mert, hogy módszertannal foglalkozni kell, az kétségtelen, navigare necesse est. . .

A vitán felvetésre kerülő kérdéseket két csoportba osztottuk. Az első csoportba a művészettörténeti tudományoknak a többi tudományokhoz való „külső” relációit érintő kérdések, a második csoportba a művészettörténeti tudományoknak egymáshoz való és önmagukban levő „belső” relációit érintő kérdések kerültek. Előre bocsátjuk, hogy mi sem vetettünk fel minden bennünk feltoluló módszertani kérdést, de a vitának sem kell minden általunk felvetett módszertani kérdéssel foglalkoznia. Csak még egy szempontunkat bocsátjuk előre: nem akartunk sem túlzottan absztrahálni, sem túlzottan konkretizálni, de egyet szem előtt tartottunk, a módszer praktikumainak kérdéseit, — hogy egy példát mondjunk, oly sokszor karikírozottat, és mégis oly sok kutatási örömet idézőt, a cédulázás problémáját, — sohasem vetettük fel és kérjük a vita résztvevőit, hogy ők se térjenek ki a praktikus kérdésekre, mert ezek mind a jövő egyes konkrét módszertani kérdéseket felvető vitáinak tárgyát fogják képezni. Lássuk most két kérdés-komplexum-csoportunkat.

A társadalmi-történelmi tudományok fejlődése folyamán egyre erőteljesebben mutatkozott meg az úgynevezett határterületek, a tudományok között elterülő és többé-kevésbé senki földjének tekintett, erről vagy arról az oldalról, de csak saját szempontból nézett és éppen ezért egyre csak így vagy úgy egyoldalúan látott közbülső zónák jelentősége. Az új fejlődés e korszakára következőképpen egyrészt a fokozott differenciálódás, másrészt a komplex kutatások



feltűnése és kibontakozása jellemző. E komplex szempontok szükségessége a művészettörténeti témák kutatásában is világossá vált, mint ezt elsősorban a felszabadulás óta végzett új emlék- és tárgyananyagot feltáró ásatási munkálatok tanúsították. De vajjon nem kellene-e ezeknek a kétségtelenül nagy eredményeket produkáló kutatásoknak a módszerét a gyakorlat tapasztalatai alapján elméletileg is tudatosítani? Módszertanunk kidolgozandó feladatai között e kutatások eljárásainak metodikája az első kérdések sorába tartozik. Valahol ezen a tájon terül el, úgy tűnik nekünk, az úgynevezett középkori régészet rendszer- és módszertani szempontból sem kevés földben rejtőző kincset ígérő tartománya. Itt azonban fel kell vetnünk egy éppen módszertani szempontból tisztázatlansága miatt veszélyes rendszertani jelenséget. Az egyetemi oktatás és a gyűjteményi kutatás mindennapi praktikus dolgai az utolsó tíz esztendőben egy olyan kategóriát teremtettek, mely egyre inkább belegyökerezik művészettörténezeinknek nemcsak gyakorlati gondolkodásába, hanem elméleti tudatába is: ez a kategória a folytonosan emlegetett „muzeológiai” tudományok (régészet, néprajz, művészettörténet) kategóriája. Elismerve e kategória, hogy úgy mondjuk, praktikus értékét, egyrészt a tudományok anyagának természettudományi értelemben vett materiális hasonlóságát, másrészt a tudánypolitikai szempontok relatív közösségét, sosem szabad elfelejtenünk, hogy a társadalomtudományok nagy rendszerében a művészettörténeti tudományok, mint az alap ideológiai felépítményét, az ideológia egy formáját tárgyaló tudományok, nem közvetlenül az archeológia és etnográfia mellett foglalnak helyet. Ha gyakorlatilag még oly sok szál fűz is össze minket a régészet és a néprajz kutatóival — kiknek egyébként ugyancsak sok ablaka nyílik az alapra épülő ideológiai formák felé —, elméletileg mi művészettörténészek olyan tudomány művelői vagyunk, mely közvetlenül az ideológia többi formáját tárgyaló tudományok, így az irodalomtörténet, zenetörténet stb. mellett kell, hogy helyet foglaljon. Ez a társaság sem többet, sem kevesebbet nem jelent mint a régészet és a néprajz társasága, ez nem előkelőbb vagy kevésbé előkelő annál, csak éppen arra kötelezi a művészettörténeti tudományok területét művelő kutatót, hogy a komplex szempontok érvényesítését nemcsak a régészet és a művészettörténet, vagy nemcsak a néprajz és a művészettörténet, hanem a művészettörténet és az irodalomtörténet, vagy a művészettörténet és a zenetörténet határterületei felé is ki kell terjeszteniük. Meg kell ezt tennünk, újból csak hangoztatjuk, immár konkretizálva, nemcsak általában kutatásaink egyoldalúságának, hanem különösképpen komplex kutatásaink egyoldalúságának elkerülése céljából. Magyarán mondva, ha módszertanunk kidolgozandó feladatai között az első sorban jelöltük ki a komplex metódus problematikáját, úgy vizsgálódásainkat nem a történelmi studiumok erre vagy arra a különleges területére, hanem a társadalomtudományok hatalmas birodalmának összes tartományaira ki kell terjeszteniünk. Így tesszük lehetővé a sajátos művészettörténeti módszer dialektikus fejlődését, hogy példát mondjunk, csak miniatúra-festészetünket idézzük emlékezetünkbe.

A komplexitás fogalmának tisztázása tudományunk módszerének szempontjából a legsürgősebb teendők közé tartozik nem utolsósorban azért is, mert szakterületünk egy régi és fejét újra meg újra felütő betegségének elterjedését van hivatva meggátolni. Ez a morbus nem más, mint a többi tudományok kész, lezárt, sőt nem egyszer már túl is haladott eredményeinek valóban mechanikus átvétele. Ennek a mechanikus eljárásnak a rossz szokása művészettörténeti opuszainkban a történetinek gondolt előszavaktól és bevezetésektől az esztétikainak érzett előljáró fejtegetésekig, a marxizmus—leninizmus alapvető tételeinek magisztrális hangoztatásától a szemináriumi elemi ismeretek szajkószerű ismétléséig, változatos virágait termi a művészettörténet tudománytalan szimplifikációinak, sőt tudatlan vulgarizmusainak is. És a legveszedelmesebb benne éppen az, hogy például a történettudomány új eredményeinek sematikus kopírozásával hitelét veszti művészettörténeti tudományunknak az utóbbi időkben örvendetesen egyre tudatosabb, egyre nagyobb történeti műveltségen alapuló, valóban történészként való művelése. Kevésbé kell tartanunk a mechanikus átvételektől az esztétika tudománya felől. Nem mintha nem egyenlő nagy veszélyt jelentene minden mechanikus másolás, bármely más tudomány eredményeinek felületes kölcsönvételében mutatkozik is meg. Ez a baj csak azért kisebb, mert ritkábban jelentkezik. Tudományunk gyakorló kutatói nem sok gondot szoktak fordítani esztétikai ismeretekben való jártasságra, sőt mondjuk magyarán, tudományunk tárgyának, a művészetnek elméletére egyáltalában. Ebben a kérdésben nem az esztétika eredményeinek mechanikus átvételétől kell tartanunk — legfeljebb rég elavult normák poros árnya kísért csak néhanapján —, inkább az a veszedelem, hogy például a művészi érték kategóriájának gyakorlati művészettörténeti meghatározásai nem élnek az esztétika elméleti megállapításaiból számunkra hasznosítható eredményekkel. Hogy ebben az esztétikának határozottan az irodalom felé forduló arculata is hibás, az nem a mi mulasztásunk, de talán a kölcsönös rossz örökség következménye. Úgy gondoljuk, ezen a határterületen, az esztétika és a művészettörténet határterületén is sürgős szükség van komplex kutatásokra, ha szokatlanul hat is ez a terminus technicus a történettudományok és a filozófiai tudományok egy-egy tudománya közös kérdéseiről szólván. De éppen mivel a művészettörténetnek és az esztétika képzőművészet-elmélettel foglalkozó ágazatának, ismét a szó természettudományi értelmében vett materiális anyaga azonos, itt van mód a komplexitás esetében követendő eljárások legtisztább és legfinomabb kimunkálására. E vizsgálódások példájára újból csak a művészi érték „öszönös” és tudatos meghatározását hozzuk fel, melynek mélyreható és széleskörű vizsgálata nélkül ugyancsak nem fejleszthető dialektikusan a sajátos művészettörténeti módszer.

A művészettörténeti tudományok és a többi tudományok „külső” relációira vonatkozó néhány kérdésünk után rátérhetünk tudományunknak „belső” relációit érintő főbb problémáinkra. Kezdjük magának tudományunknak nevé-

vel. Régebben csak a művészettörténet tudományáról beszéltünk, újabban a művészettörténeti tudományokat emlegetjük. Hazai gyakorlatban ez az elnevezés, mondjuk meg magyarul, nem úgy honosodott meg, hogy tudományunk művelői a tudományok új rendszerét saját fejlődésünk és a hasonló tudományok fejlődése alapján megvizsgálták és kielemezték volna, és efféle megállapításaikból — mint következtetést — tudományuk új elnevezését levonták volna. Úgy hisszük, nem tévedünk, ha e terminus technicus: művészettörténeti tudományok — mely például a szovjet tudományosságban a valóságos fejlődésnek megfelelően és kellő meggondolások alapján vált tudatossá és használatossá —, a magyar tudományos életben az akadémiai grádusok néhány esztendeje történt hivatalos meghatározásával és elnevezésével került bele szakmai közéletünkbe. Ez utóbbi mint oly sok más új jelenségre, erre sem reagált különösebb érdeklődéssel, nem kutatta az új elnevezés értelmét, megelégedett a rólam nélkülem történt intézkedés kényelmes tudomásulvételével. Pedig ez az „adminisztratív”-nak tartott, bár semmiképpen sem tudománytalan indokú tény jó alkalmat szolgáltathatott volna egy éppen eléggé lényeges művészettörténeti rendszertani kérdés és következésképpen módszertani szempontból is elsőrangú fontosságú probléma megvitatására. Nem valószínű, hogy művészettörténészeink véleménye egyöntetű lenne, ha szembeszegeznők a kérdést: vajon melyek azok a művészettörténeti tudományok, melyre a többszám utal, milyen résztudományokat, diszciplinákat, ágazatokat kell értenünk alattuk, van-e egyáltalában az új formájú kifejezésnek valóban új tartalma is, vagy csak egyszerűen egy idegen nyelvből szóról szóra magyarra fordított terminus technicusról van szó. Tudományunk új neve az egyre fokozottabb, finomabb és tisztább differenciálódási folyamat eredménye, melyre a komplex kutatásokkal kapcsolatban, mint a tudományok korszerű fejlődésének jellemző sajátosságára, már utaltunk. De vajjon nem kellene-e már egyszer tisztáznunk ezeknek az így differenciálódott művészettörténeti diszciplináknak a mivoltát? Vajon külön résztudományoknak tekinthető-e a különböző művészetek, építészet, szobrászat, festészet, grafikus művészet, iparművészet történetének kutatása? Vajon elég-e külön résztudományoknak tartanunk az építő, az ábrázoló, a díszítő művészet történetének kutatását? Vajjon helyes-e külön diszciplinaként kezelni a műemlékekkel vagy a műtárgyakkal való tudományos tevékenységet? Nem vált-e szét külön résztudománnyá az ókor — itt jelentkezik egyébként az ókortudomány ugyan csak problematikus hatalmas falanxa is —, a középkor, az új- és a legújabb kor művészetének történetével való foglalkozás? Hogyan állunk a művészettörténet forrásainak kutatásával egyrészt, publikációinak bibliográfiájával másrészt, egy-egy diszciplina-e például e kettő? Valóban ideje volna, hogy tisztázzuk hát tudományunk efféle „belső” relációit, mert a rendszertan zavaraiból a módszer tétovasága szokott következni. Csak egy példa: vajjon hány tapasztalt kutató tartja lehetségesnek a stíluskritikának és az ikonográfiai explikációnak külön-külön diszciplinaként való szakszerű művelését és tartja ezt a

dialektikus metódus alkalmazásával összeegyeztethetőnek? Az egyes művészettörténeti tudományoknak precíz és konkrét meghatározása és körülhatárolása fontos lépésekkel visz előre azon az úton, mely az egész tudomány sajátos módszerének kialakításához és az egyes résztudományok sajátos módszerei eljárásainak egyre tökéletesebb műszerré való kifermálásához vezet.

A művészettörténeti kutatás legelemibb módszerbeli kérdései közé tartozik maga a művészettörténeti terminológia kérdése is. Korán elköltözött érdemes kollégánk és kedves barátunk Rabinovszky Máriusz a felszabadulás utáni első esztendő „de most azután mindent előlről kezdünk és elejétől végéig, végre valahára jól megcsinálunk” hangulatában hányszor emelte fel súlyos szavát a művészettörténet hazai szóhasználatának és egyetemes fogalomalkotásának tisztázása ügyében! El is jutottunk néhány bizottság alakításáig és értekezlet tartásáig, a terminológia problémájának újra meg újra való felvetésénél azonban semmivel sem jutottunk tovább. Megegyezünk benne, hogy valóban tarthatatlan állapotban leledzünk, idegen nyelvekből, elsősorban németből többé-kevésbé szolgamódrá fordított műszavainkkal, kiki a maga szebb vagy kevésbé szép, nehézkesebb vagy könnyedebb, alaposabb vagy felületesebb irányából eredő kifejezés-készletével. Hányszor kellett hosszú vitákat végigülnünk, míg végre is kiderült, hogy a vitatkozók más-más fogalmat értettek ugyanazon szó alatt, vagy éppen fordítva ugyanazt mondták más-más kifejezéssel. Talán nem túlozunk, ha terminológiánk tisztázásától tudományunk sajátos értekező prózájának létrejöttét is várjuk, a semmitmondó szövegek, a nem éppen haladó hagyományként viruló szóvirágok helyébe, a valóban ékesen szóló, de egyben világosan és tömören beszélő, művészethez nyúló tudóshoz méltó, stílus kialakulását. Mert egyelőre terminológia helyett — amin, nem kell mondanunk, nem száraz unalmat árasztó szakmai tolvajnyelvet értünk — inkább frazeológiánk van, már kinek, milyen. De, ismétljük, a terminológia tisztázása nemcsak a kutatás utolsó stádiuma, a megírás szempontjából fontos. Mint mondtuk, a legelemibb kérdések közé tartozik, a kutató első lépéseit sem teheti meg nélküle, lévén a szavak használatának tisztázása egyben a fogalmak értelmének magyarázata is. Például, hogy a legnagyobbon kezdjük — vajon hányféle választ halanánk a következő kérdésekre: mi a különbség művészettörténet és művészet-tudomány között, és, hogy a legkényesebben végezzük, mi a realizmus művészettörténeti definíciója?

Ha így elérkeztünk tudományunk elemi metodikai problémáihoz, itt kell felvetnünk művészettörténeti propedeutikánk kérdését is. A művészettörténeti tudományok elemi ismereteinek, alapfogalmainak rendszerezésére, hosszabb-rövidebb összefoglalására legfeljebb oktatási területen került sor. Kutatásunk nem tartotta magához méltónak például egy a művészettörténeti tudományok kézikönyvét nyújtó mű elkészítését. Vagy talán tévedünk és a kézikönyv megírásától való tartózkodást a dogmatikus állásfoglalások veszélyétől való tudatos óvakodásnak kell, hogy tartsuk? Úgy hisszük ez túlzott lojalitás lenne kollé-

gáink és magunk iránt. A propedeutika valóban hasznos résztudomány. Az elemi ismeretek rendszeres közlése előfeltételként szabja maga elé a fogalmak egész sorának tisztázását, a régi definíciók új revízióját és nem utolsó sorban a kutatás elméletének és gyakorlatának elvi alapokra való helyezését. Mindnyájan egyet szoktunk érteni abban, hogy a művészettörténet propedeutikáját tanítani kell a fiatal kutatóknak. De tanítani csak azt lehet, ami van. Meg kell tehát teremteni, és ennek a munkának az elvégzése talán mégsem várhat ugyanazokra a fiatal kutatókra. Nem kellene például a műemlékek és műtárgyak leírásának szabályain túlmenve a meghatározás, az eredeti, a másolat, a változat stb. megkülönböztetésének metodológiájába, technológiájába is belehatolni?

A terminológiai és propedeutikai kérdések nem állanak magukban kutatásunk elemi módszerbeli kérdései élén. Más szempontból, de hasonlóképpen előfeltétele sajátos jellegű művészettörténeti módszerünk kialakítására irányuló törekvéseinknek a művészettörténet periodizációs problémájának felvetése és megoldása. Kétségtelen, hogy a dialektikus módszerrel nálunk régebben és avatottabban élő szovjet művészettörténészek sem dolgozták még ki a művészetek történeti fejlődésének korszakait híven tükröző periodizáció rendszerét. Hangsúlyoznunk kell ezt, mert ebből a tényből nem kevesebb, hanem több kötelesség hárul miránk. A magyarországi művészetek történetének periodizációja valóban a mi feladatunk, vagy legalább is elsősorban a miénk. De, úgy gondoljuk az egyetemes művészettörténet kutatásának sem szovjet, sem más nemzetbeli művelői nem vették volna rossznéven és a jövőben sem haragudnának meg érte, ha magyar művészettörténész részéről is érkezne életrevaló ötlet, hasznosan továbbcsövezhető gondolat az európai művészettörténet korszakainak újszerű felosztására. Erre a gyakorlaton alapuló elméleti tevékenységre a háborút követő esztendőknél külföldi tanulmányutak hiányát sirató ideje is alkalmas lehetett volna az egyetemes művészettörténet érdemes magyar művelői számára. Mert mit tettünk mi az eltelt esztendőknél annak érdekében, hogy tudományunk tárgyának történeti fejlődését a helyesebb megismerés és a teljesebb feldolgozás céljából tökéletesebben tagoljuk? Előbb nagy lelkesen sutba dobtuk a stíluskorszakok szerinti, kétségtelenül egyoldalú szemléleten alapuló periodizációt és a sajátos művészettörténeti fejlődésre az egész társadalmi fejlődés óriási korszakait, a rabszolgatársadalom, hűbéri társadalom, tőkés társadalom, szocialista társadalom korszakait borítottuk rá. Így, mint egy hatalmas oltalmazó Madonna köpenye alatt megbújva, a művészetnek mint sajátos ideológiai formának sajátos történelmi periódusaival mit sem törődve, kényelmesen, és mondjuk magyarul, sematikusán használtuk a feudalizmus művészetét, a kapitalizmus festését, a szocializmus stílusát stb. valójában nem sokat mondó kifejezéseit. Mily sokszor írtuk fel címként e terminus technicusokat, hogy a pár soros társadalmi háttér odavetése után a stíluskategóriák szerinti tárgyalás kitaposott útjára térjünk rá. Már pedig az egyes történeti tudományok sajátos tárgya a nagy társadalomfejlődési korszakok monumentális periódusain belül a sajátos korszakok

megállapítását követeli meg. Nem nevezhető például komplex kutatás eredményének az, ha a magyar művészettörténet korszakait úgy állapítjuk meg, hogy a magyar történet újonnan konstruált periódusait mechanikusan átveszszük. A marxista esztétika magyar filozófusának szavával élve : ravaszabb itt a történeti, így a művészettörténeti valóság is, hogysesem ilyen egyszerű eszközökkel tehetnénk túl magunkat a kétségtelenül nehéz munka elvégzésén. Mi ma a helyzet ezen a téren? Utóbb felismervén, hogy a mechanikusan átvett társadalmi-történelmi periodizáció a művészettörténeti kutatás részletkérdéseiben nem használható és megnyugodván az évek folyamán afelől, hogy tudományos életünk irányítói nem tekintik különösképpen ellenséges cselekedetnek például a gótika vagy a barok szó használatát, szép csendben visszatértünk a művészettörténetben a stíluskorszakok szerinti tárgyalás módszeréhez. Ha ez csak a munka folyamatosságát biztosító segédeszköz lett volna és nem jelentette volna a stíluskorszakok szerinti gondolkodás visszalopakodását, nem is lett volna olyan nagy baj belőle. De sajnos ilyen körülmények között még kevésbé tartottuk feladatunknak új periodizáció, a művészettörténeti tudományok új fejlődésének megfelelő periodizáció kidolgozását. Hogy közbe-közbe a századok szerinti korszakolás örök metodikai mankóihoz is sokszor folyamodtunk, mint a sem baloldali, sem jobboldali elhajlás veszélyét magukban nem rejtő rekvizitumokhoz, ez sem jelentette éppen módszerbeli problémáinknak szempontokban való gazdagodását. És ha a terminológiához hasonlatosan egyre fel is emlegettük a periodizáció fontosságát, ez sem változtatott azon a helyzeten, hogy többé-kévesbé csodavárón tekintettünk egyrészt a magyar historikusok, másrészt a szovjet művészettörténészek felé, mikor történik már valami, mikor produkálnak számunkra az egyetemes, az európai és a magyar művészet történetének kutatásában valóban használható korszakokat. Pedig például mily nagy segítségére lehetnének a magyarországi reneszánsz kutatói a cseh és a lengyel kollégáknak a XV. század végi és XVI. század eleji művészet közös kérdéseket felvető korszakainak precízebb és konkrétebb periodizációjában, melyet, lévén mi az itáliai szent tavasz földjéhez térben és időben legközelebb, és az ő számukra elismerten hiteles forrás, tőlünk várnak.

A periodizáció kérdése vezet át minket tudományunk egyik legsajátosabb, ha nem is csak a mi tudományunkra jellemző, fontos alapfogalmának, a stílusnak módszertani problematikájához. Nem hatolhatunk itt be mélyebben ebbe a problematikába, hiszen ez csak egy az említett tisztázásra váró momentumok közül, ha kétségtelenül a leglényegesebbek közé tartozik is, csak néhány szóval példaképpen utalhatunk a vele kapcsolatos kérdésekre. A stílus, melynek fogalma a művész egyéni alkotásának módjától a nép, a nemzet, a kor, művészetén keresztül az egész közösség életét formáló kategóriáig volt szélében-hosszában nyújtható-tágítható, ma válságos korszakba jutott. Így látjuk ezt, nemcsak a mi új szempontunk perspektívájából, hanem a nyugati művészettörténeti kutatások horizontján végigtekintve is. Tudományunk utolsó száz esztendeje folya-

mán sok változó szemlélet tűnt fel és merült le, mely a stílus kutatásának világos értelmét és határozott célját megzavarta és elhomályosította. Burckhardti kultúrhistória, huizingai szellemtörténet, warburgi öncélúságra hajlamos erudíció, mely magának a műalkotásnak sajátos művészeti létét is szinte abszorbeálta — ha sokat is köszönhetünk is nekik, nem utolsósorban éppen módszereink szempontjainak gazdagítása terén —, a stílus számára fogalmának a művészet fejlődésének törvényszerűségei szempontjából való helyes értékelését nem hozták meg. Van hát munkánk és nem is kevés a stílus vizsgálatának dialektikus módszere körül. Elég csak példaképpen említenünk, mily óvatosan kell ikonográfiai problémákkal foglalkoznunk, hogy a tematikai oldalra árasztott fény ne borítsa túlságosan árnyékba a vizsgálat tárgyát képező műalkotásnak a tartalom és forma egysége alapján szétválaszthatatlanul ebben az esetben is megvilágítandó stilisztikai oldalát.

Ha van tisztázni való a stílus körül, ugyanúgy van az iparművészet alapfogalma körül is. Az újabb ipari forma kategóriájába tartozónak nevezett művészettörténeti terület művelői, érthetően leszámolva a képzőművészet történetét kutatóknak nemcsak módszertani, de általában elméleti problémáktól tartózkodó magatartásával, önálló kísérleteket tettek a maguk diszciplinájának elméleti és gyakorlati új alapokra való helyezésére. E kísérletek, ha rá is tévedtek itt-ott az eltelt esztendő hazai tudományos életének dogmatizmus felé vezető útjaira, mégis elismerésre méltók, mert többé-kevésbé pusztában kiáltó szóként hangzottak el és a velük egyet nem értő vélemények legfeljebb ha more patrio az előadásokról távozó kedélyes beszélgetéseiből hallatszottak ki vagy értekezletek szellemeskedő közbeszólásaiban jutottak kifejezésre. Sajnálatos ez, mert a hírlóknak nehezen nevezhető ellenkezőknek ebből az alkalomból módja lehetett volna nemcsak az iparművészet történetének, mint a művészettörténet egy diszciplinájának meghatározásáról és körülhatárolásáról megnyilatkozni, hanem például a stílus problémáját a speciális ipari forma szempontjából megvitatni, sőt az iparművészet apropójából a művészettörténet és a néprajz komplex kutatásának kérdéseit is felvetni. Ha ez megtörtént volna, úgy gondoljuk, nem került volna sor arra, hogy az egyetlen valóban elméleti problémákat felvető diszciplinánk gyakorlati eredményei, éppen a történeti fejlődés vizsgálatában és éppen módszerbéli eljárásaikban ily egyenetlen képet mutattak volna. De ami késik, az nem múlik, nyitva áll előttünk az út, hogy segítségére siessünk az iparművészet történészeinek a valóban történeti módszer felé vezető ösvényeken, persze csak annyiban, amennyiben a mi szemléletünk már csakugyan előbbre tart, mint a övék. És vajon helyes-e e diszciplina esetében a többi művészettörténeti tudománytól elválasztó momentumokat oly sokkal többet emlegetni, mint éppen az iparművészetet a képzőművészetekkel összekötőket?

Semmiesetre sem külön művészettörténeti diszciplina, bár művészettörténeti közéletünkben szinte önálló résztudományként művelik, a hazai

XIX. és XX. századi művészet kutatása. Az itt követendő módszernek sokat kell tanulnia történettudományunknak, múlt- és jelenszázadi történetünk kutatásában kifejtett tevékenységétől. De ha mégoly különböző is például a hírlapirodalomnak, mint művészettörténeti forrásnak minősége és mennyisége régebbi korok írott vagy nyomtatott dokumentumainál, éppen a művészettörténetésnek sosem szabad elfelejtkeznie arról, hogy a művészettörténeti módszernek akár régebbi, akár újabb korszakok művészeti fejlődésének kutatására irányul, lényegében azonos sajátosságokkal kell bírnia. Így például a művészeti érték kategóriájának meghatározása is egységes szempontok szerint kell, hogy történjen, régebbi és újabb művészettel foglalkozó hazai kutatásunkban. Éppen ezért régebbi magyarországi művészet és az egyetemes régebbi és újabb külföldi művészet kutatóinak nem kissé túlzott önbizalomból fakadó elnéző mosollyal, hanem éppen a módszeresség szempontjából őszinte segítőkészséggel kell kísérniök az újabb magyarországi művészet kutatóinak életbevágó fontosságú és valóban sok igyekezettel és szép eredményekkel végzett munkáját. Persze ilyen módszerbeli segítséget csak az képes nyújtani, aki maga is tudatosította magában e tennivalókat. Egy okkal több hát, hogy ezt kötelességünknek tartjuk.

Messzire vezet és nem is csak egy külön vitát igényel, a talán szokatlanul hangzó meghatározással, alkalmazott művészettörténeti tudománynak nevezhető műkritika módszerének problematikája. Itt és most csak azt kell kategorikusan megállapítanunk, hogy nem éppen dialektikus módszerű az a művészettörténetész, aki nem érez közösséget saját kora élő művészetének kérdéseivel, és vice versa nem formálhat helyes alapon álló teljes értékű ítéletet az a művészeti kritikus, aki csak önkényesen megszabott dátumoktól kezdve kívánja ismerni és érteni a művészet történeti fejlődését. Éppen művészettörténeti módszertanunkra vár annak a problémának a felvetése és megoldása is, hogy a jelen művészetének specialistája hogyan használja fel a múlt művészetének történetéből merített tanulságokat és a múlt művészetének specialistája hogyan működhet közre ezeknek a tanulságoknak egyszerűbb, könnyebb, és nem utolsósorban hathatósabb hozzáférhetővé tételében. Mert ha egy tudomány, elért eredményeit a valóság egyfajta megváltoztatására kívánja felhasználni — és ez a mi esetünkben azt jelenti, hogy a művészettörténeti tudományok összes rész-tudományának elért eredményeit a jelen valóban realista művészetének jobbra és szebbé tételére akarjuk felhasználni —, akkor a tudomány sosem szűnik meg tudomány lenni, hanem, a természettudományokhoz hasonlóan, a társadalomtudományokban is alkalmazott tudománnyá válik. Éppen ezért, a művészeti kritika, azaz az alkalmazott művészettörténet, jogosan követeli a maga speciális igényeinek eleget tévő módszertanának kidolgozását. Bár lenne tőle jobb műkritikánk és vennék több hasznát művészeink! Persze ennek a kritériuma sem más, mint a többi diszciplína módszertanának: mélyreható és széleskörű tudományos módszertani kutatás.

A művészettörténeti tudományok diszciplínái között maga a művészet-



történeti tudományok története is helyet foglal. A probléma, tudományunk történetének metodikai problematikája, ugyancsak külön vitákra való anyagot foglal magában. Mégsem mulaszthatjuk el kutatóink figyelmét két szempontra felhívni, melyek módszerünk dialektikus karakteréből következnek. A tudománytörténet sem művelhető specialista módra, a legjobb historiográfusok azok közül kerülhetnek ki, akik tudományunk területén a gyakorlati kérdésekkel való foglalkozásban a legmesszebbre jutottak és az elméleti problémákkal való foglalkozásban a legmélyebbre hatoltak. Éppen ezért például egyelőre nem azt tartjuk legelső tudománytörténeti feladatunknak, hogy a hazai művészettörténeti tudományok fejlődésének történetét teljességre törekvő kutatás dolgozza fel és tegye közzé, hanem azt, hogy minden kutató, legyen kutatásának tárgya a magyarországi vagy az egyetemes művészettörténet teréről való, a legnagyobb és a legkisebb kérdést tárgyalva is, tartsa kötelességének a probléma tudománytörténeti fejlődését megvizsgálni és publikációjában feltárni. De a tudománytörténet nem művelhető parciális metódussal sem, a historiográfia csak abban az esetben vezethet hasznos tanulságokhoz, ha a szóban forgó tudomány történetét nem önmagában szemlélve tárgyalja, hanem elsősorban a rokontudományok hasonló vagy éppen ellentétes jelenségeit és a tudományok egyetemének közös fejlődését sosem téveszti szeme elől. Nem arra gondolunk, hogy a művészettörténeti tudományok historiográfusa elkalandozzék más tudományok történetének speciális problémái közé, sem arra, hogy túlon túl belefeledkezzenek az egyetemes tudománytörténet alapvető kérdéseinek taglalásába. Ismételjük, nem tudománytörténetünk tárgyának kiterjesztéséről, hanem a kutatás módszerének finomabbá, tökéletesebbé, mondjuk meg magyarán, dialektikusabbá tételéről van szó.

És most, mielőtt a vitában résztvevők a felvetett és fel nem vetett kérdésekhez hozzászólnának, engedjék meg, hogy még egyszer felhívjam a figyelmet tudományunk ezideig tartott vitáinak tanulságaira. A vitaindító előadás, melyet a szerzőnek mint advocatus diabolinak kell megszövegeznie, nem tévesztendő össze magának a vitának az anyagával, — hol kevesebb, hol több annál. Több szempontot kell felvetnie, mint amennyi egy vita idejének tartama alatt megvitatható, és kevesebb problémát bír megemlíteni, mint ahány egy vita összes résztvevőjének fejében megfordulhat. Kérem tehát mai vitánk hozzászólóit, hogy ne szerény vagy szerénytelen nyitányt nyújtó szavainkhoz, hanem vitánk valóságos tárgyához, a művészettörténet módszerének főbb kérdéseéhez szóljanak hozzá. Tudjuk, hogy itt és most nem fog a fejükből teljes fegyvertben művészettörténeti módszertanunk Pallas Atheneje kipattanni, ha még oly sürgős szükség is lenne efféle deus ex machinára. De, bízunk benne, hogy ha másra nem is, egyre sikerül felhívunk kutatóink figyelmét: művészettörténeti tudományunk művelésében, magunkkal és másokkal szemben igényesebbeknek kell lennünk, — és ezt az igényességet, kutatásaink színvonalának valóságos emelését, többek között a művészettörténet módszerének tökélete.

sítésével kell elérnünk. És anélkül, hogy az öncélú módszertan felidézett kísértetének bűnébe esnénk, higgyük el, hogy ha a módszertan kidolgozásának nehéz munkáját komolyan végezve, időnként kissé messzebb kerülünk is tudományunk szép tárgyának, a művészetnek anyagával való közvetlen foglalkozás szép mesterségtől, az elért eredmény, éppen e szép mesterség még szebbé és így igazabbá tétele — megéri azt a munkát.

A vitát megnyitom és kérem a kollégák hozzászólását.

## HOZZÁSZÓLÁSOK

BALOGH JOLÁN

a művészettörténeti tudományok doktora kifejtette, hogy a módszer a legszorosabban összefügg a tudományág anyagával és annak megfelelően változik. Így az egyetemes és a régi magyar művészet anyaga közötti különbség teszi szükségessé a módszertani változtatásokat, amelyek a magyar művészet történetének kutatásához szükségesek. Ami az egyetemes művészettörténet művészetében csupán tizedrangú jelentőségű vagy éppen mellőzhető, a mi anyagunk hiányossága miatt nálunk nélkülözhetetlen. A magyar művészettörténésznek mind a kutatás, mind a feldolgozás terén sokkal mélyebben kell behatolnia a segéd- és rokontudományok területére, hogy megbízható eredményt tudjon felmutatni. Ahol változik az anyag és ezzel kapcsolatban a módszer, ott válnak szét a diszciplínák. Véleménye szerint a régi magyar művészet anyaga és kutatásának módszere között olyan nagy különbség van, hogy — Vayer Lajossal ellentétben — tulajdonképpen két diszciplínáról kell beszélni.

Ugyanígy vált ki az iparművészet története és helyes lenne, ha az úgynevezett tárgyi néprajzból kiválna a népművészet története, mint önálló diszciplína. Az ikonográfia lehet módszertani eljárás, de lehet önálló rész tudomány is, mert megvan a maga sajátos anyaga és módszere. A forráskutatás viszont nem tekinthető külön diszciplínának, mert minden rész tudományban megvan a maga helye. Ezzel szemben Balogh Jolán a bibliográfiát a művészettörténeti diszciplínák egyikének tekinti és hozzászólásában sürgette a bibliográfia terén mutató hiányok kiküszöbölését. Végül hangsúlyozta az egységes magyar művészettörténeti terminológia kidolgozásának és ezzel kapcsolatban a régebbi korok hazai terminus technicusai összegyűjtésének szükségességét.

BERKOVITS ILONA

a művészettörténeti tudományok kandidátusa hozzászólásában a komplex kutatás kérdésével foglalkozott. Vayer Lajos előadásához kapcsolódva rámutatott a művészettörténet és az irodalomtörténet szoros kapcsolatára. Saját munkásságában a Képes Krónika miniatúráinak vizsgálatánál kísérte meg a komplex módszer alkalmazását a Krónika szövegének és illusztrációinak tartalmi összevetésével és annak vizsgálatával, hogy a Képes Krónika hogyan

tükrözi a magyar feudális társadalmat. E tanulmány hiányosságát abban látja, hogy elhanyagolja a miniatúrák művészi értékelését. A pusztán tartalmi, tematikai vizsgálat egyoldalúságához hasonlóan helytelen az, ha a művészet-történész pusztán a stílus vizsgálatára szűkíti le kutatásait.

A komplex-módszerű vizsgálatra minden társadalom művészetének kutatásához szükség van. A XIX. század második felében például erőteljes és közvetlen kapcsolat alakult ki a művészet és az irodalom, valamint a filozófia között. A kortárs Péterfy Jenő a következőket írta erről: „Schlegel már régen szellemes antithesisbe hozta az egyes művészeteket. Amit ő ezekkel játszva tett, azon ma komolyan törik fejüket a művészek. Az ecsettel nem festenek, a zenében nem melódiát teremtenek többé, hanem változatosság kedvéért az ecset philosophál és zenél, a zene pedig fest és philosophál. Ma drámai költeményeket tombol a zenész. Liszt-symphoniát vagy operai végjeleneteket színeez a festő.” Az irodalmias művészet mellett fellépett a l'art pour l'art, a tisztán festői látás irányzata, amelyben háttérbe szorult a művészet eszmei nevelő célzata. A haladó eszmék ezzel szemben az erősen irodalmi színezetű irányzatban jutottak kifejezésre. Az irodalmi hatás azért domborodik ki oly erőteljesen a XIX. század művészetében, mert ekkor, a francia forradalom után, a művészek erőteljesen magukévá tették a haladó eszméket, annak irodalmával együtt. A középkori és renaissance művészet is mindenkor nevelő célzatú volt és szintén jelentkeztek benne irodalmi hatások, amelyek felismerése komplex kutatásokkal történhetik. Nemcsak a miniatúra festészetben, hanem a freskó festészetben és különösen a templomok monumentális szobordíszében fedezhető fel a gyakran irodalmi forrásból merítő eszmei program, amely sok esetben haladó tartalommal bír.

A komplex kutatás módszerének illusztrálására Berkovits Ilona ezután ismertette Zichy Mihály és Alfred Rethel művészetére vonatkozó összehasonlító vizsgálatának eredményeit, behatóan elemezve Rethel haláltáncainak eszmei tartalmát.

Kifejtette továbbá, hogy a módszertani kérdések tisztázásához elengedhetetlen az utolsó száz év művésztörténeti irodalmának kritikai felülvizsgálása. A polgári művésztörténet elméleti és egyes téves meghatározásai mélyen behatoltak tudományunkba. Ilyen téves és egyoldalú nézet a XIX. századi európai festészet tematikus irányzatának teljes lebecsülése és elítélése. Az úgynevezett „tendencia művészet” egyoldalúan negatív értékelését gyökeresen felül kell vizsgálni. Példaként a XIX. századi belga művészet jelentőségét méltatta, rámutatva arra, hogy Belgium már a XIX. század első felében a kapitalizmus egyik legfejlettebb országa, s nem véletlen, hogy belga művész, Meunier lesz az, aki a XIX. század második felében a legkifejezőbbben és legöntudatosabban mintázza meg a munkás alakját és helyzetét a burzsoá társadalomban. Meunier előtt a század közepén, Brüsszel fejlett gyárvárosában Charles de Creux és Antoine Wiertz festők társadalmuk problémáival és igazságtalanságaival foglalkoznak műveikben. Berkovits Ilona Antoine Wiertz munkásságának részletes elemzésével világított rá arra, hogy mennyire helytelen a tendencia-művészet egyoldalú negatív értékelése.

Befejezésül rámutatott arra, hogy a történettudománynak és így a művésztörténetnek is az a feladata, hogy megmagyarázza a történelmi tényeket, ehhez pedig semmitmondó szövegek és viruló szóvirágok helyett alapos és pontos adatfeltárássra, de ugyanakkor komplex módszerű történeti értékelő munkára van szükség.

## DERCSÉNYI DEZSÓ

a művészettörténeti tudományok kandidátusa hozzászólásának bevezető részében rámutatott arra, hogy elérkezett az ideje a magyar művészettörténet periodizációja felülvizsgálásának. A régi magyar művészet periodizációjánál mindig az adott korszak politikai határainak keretében kell vizsgálni a művészeti emlékananyagot. A művészettörténeti periodizáció csak akkor lehet eredményes, ha lényegében önelvű vagyis nem veszi át mechanikusan más tudományágak periodizációs rendszerét, hanem a művészeti fejlődésből következő korszakolásra törekszik. Ugyanakkor azonban egy-egy korszakon belül az eltérő vagy ellentétes irányzatokat és stílusokat egymás mellett, egységben kell vizsgálni.

Az egyetemi történelmi tankönyv a magyar történelmet a honfoglalás korában kezdi ismertetni. A művészettörténeti kutatásnál messzebbre kell visszanyúlni, egyrészt azért, mert a magyar föld korábbi művészetét a művészettörténet-tudománynak kell feldolgoznia, másrészt azért, mert a honfoglalás előtt hazánkban élt népek művészete feltehetően hatást gyakorolt a magyar nép művészetére. A magyarországi művészettörténetnek ezt a legkorábbi periódusát a IX. század közepével zárhatjuk le. Előtte az ősközösség, a rabszolgartatók és a prefeudális társadalmak művészete, utána a megkeresztelkedett és templomot építő szláv társadalom művészete kezdődik. A feudalizmus kezdete szorosan kapcsolódik az egyház megjelenéséhez, művészettörténeti vonatkozásban a templomok építéséhez. Hazánk területén a IX. század közepén a salzburgi térítés nyomán kezdődtek meg a monumentális egyházi építkezések a Dunántúlon. Ezzel egyidejűleg a IX. században jelentkezik a sztyeppei népek anyagában a magyarság jellegzetes díszítő-művészete. E két komponens együttélése és egymásra hatása belenyúlik a XI. századba. A magyar államalapítás sorsdöntő jelentőségű idejében tehát egymás mellett él a szláv örökség, a honfoglalók sajátos művészete és az egyházi építkezés és a művészet. Ez a három irányzat a XI. század utolsó harmadában egyesül, amikor a pécsi művészeti központban az itáliai elemek túlsúlya figyelhető meg. Ez a korszak III. Béla uralkodásának végéig tart. A III. Béla után induló gazdag fejlődés időbeli felső határát a XIII. század közepén lehet megvonni. Ekkor a gótikus stílus válik uralkodóvá és háttérbe szorul az előző korszakban uralkodó francia hatás. E periódus végét a XIV. század utolsó évtizede körül kell kitűzni. Ez időtől fogva a protorenaissance és a késői gótika együttélése határozza meg a magyarországi művészet képét egészen a XV. század közepéig, amikor a renaissance válik a vezető stílus áramlattá. E korszakon belül alaperiódusként illeszthető be Mátyás király uralkodása, amely a renaissance stílus tudatos megerősítését hozta magával. A korszak lezárása Buda elestéhez, 1541-hez kapcsolható, amely után, ha nem is szűnnek meg a megelőző korszakban uralkodó irányzatok, de mégis a megváltozott politikai-társadalmi körülmények között, teljesen új korszak kezdődik művészetünk történetében.

Dercsényi Dezső hozzászólásában ismertetett periodizáció nagyjában megfelel a közeljövőben megjelenő kétkötetes magyar művészettörténet középkori részének és mint ilyen, alkalmas arra, hogy kiindulásává váljék a részleteiben is kidolgozott és megvilágított periodizációnak.

NÉMETH LAJOS

a művészettörténeti tudományok kandidátusa hozzászólásában a művészet-történet és az esztétika kapcsolatával foglalkozott.

Vayer Lajos előadásában rámutatott arra, hogy művészettörténészeink általánosságban húzódoznak az esztétikával való foglalkozástól. A húzódozás mélyén meg nem oldott módszertani kérdések is lappanganak, így az a kérdés, hogy lehet-e az esztétikának és a művészettörténetnek a módszerét komplexen használni, vagy pedig az esztétika feladata ott kezdődik, ahol a művészettörténeté végetért, tehát a magasabb fokú általánosításnál, vagy az anyag történeti feldolgozása sem képzelhető el az esztétikai általánosítás és értékelés nélkül? A kérdések megválaszolását nehezíti, hogy nemcsak a művészettörténet módszertani kérdései, hanem a marxista esztétika elméleti és módszertani kérdései sem tisztázódtak. Már a polgári tudomány felvetette az esztétika feladatára, jellegére s a többi tudományokhoz való viszonyára vonatkozó kérdéseket, amelyeket mind a mai napig nyitvahagytak. Megválaszolásuk nélkül nehéz a művészettörténeti tudományok és az esztétika kapcsolatának pontos meghatározása.

A gyakorlati művészettörténeti munkában egyre többen érzik, hogy a marxista igényű művészettörténetírásnak meg kell találnia a kapcsolatot az esztétikával. A művészettörténet egyrészt történettudomány, s mint ilyennek feladata feltárni a művészet eddig befutott útját a maga objektív valóságában és szükségszerűségében, másrészt, minthogy tárgya a társadalmi tudatformák közé tartozó művészet, tehát nem dolgozhat pusztán a történettudomány módszerével. A műalkotás az objektív valóság bizonyos összefüggéseinek, szükségszerűségének olyan sajátos tükrözése, amely mással nem helyettesíthető, ezeket a sajátos összefüggéseket pedig csak a műalkotás tartalmi és formai egységének az elemzésével, tehát a sajátosabb művészi problémák taglalásával ragadhatjuk meg. Az a művészettörténet, amelyik ezzel nem foglalkozik, tehát nem elemzi például a művészi formát, az lényegében megmarad a művelődéstörténet szintjén.

Befejezésül rámutatott arra, hogy az esztétika és a művészettörténet kapcsolatának tisztázásához a továbbiakban meg kell majd vizsgálni az úgynevezett alkalmazott esztétika fogalmát és problémáit.

SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY

a történettudomány kandidátusa a periodizáció kérdéseit az antik művészet-történet példájával világította meg. Bevezetőben rámutatott arra, hogy művészettörténetünkben elszakadt egymástól az anyaggal való közvetlen történeti foglalkozás és a teoretikus tevékenység, ami azt eredményezi, hogy a feldolgozó munkában az egyes művészettörténészek öntudatlanul alkalmazzák a különböző időben és utakon rájuk rakódott módszertani alapelveket anélkül, hogy végére járnának, nem mondanak-e ellent ezek az „intuitív” módon alkalmazott elvek munkájuk célkitűzésének. Az egyik ilyen fel nem vetett és nem tudatosított módszertani probléma a művészettörténeti periodizáció. A görög és római művészet történetének periodizációja különösen jó példa arra, hogy a korszakolás milyen szoros összefüggésben van egyrészt a tudomány anyagának, másrészt elméleti állásfoglalásának állapotával.

A görög művészet első periodizációja Winkelmantól származik, aki a görög művészetet a következő öt periódusra osztotta: az első, a „régbbi

stílus" Pheidias-ig, a második a fennkölt stílus (Pheidias kora), harmadik a szép stílus kora Praxitelestől Nagy Sándorig, a negyedik az utánzás és a művészet hanyatlásának kora, az ötödik a görög művészet a rómaiak alatt. Ezt a periodizációt ma már tarthatatlannak érezzük, részben azért, mert az elmúlt két évszázad az antik művészetnek addig teljesen ismeretlen területeit tárta fel, másrészt azért, mert megváltoztak a korszakbeosztás elvi alapjai. Döntő jelentőségű volt annak felismerése, hogy a görög művészet történetének antik periodizációi közül Winkelmann azt a beosztást vette alapul, amely a késői görög klasszicizmus esztétikáján alapult, amely szerint minden, ami Pheidias előtt volt csak előzmény és minden, ami Lysippos után következett hanyatlás, egészen a késői klasszicizmus felvirágzásáig. Kiderült tehát, hogy Winkelmann periodizációja az antik művészettörténet egyik sajátos célkitűzésű irányzatán alapult, amely a maga idejében is szembenállt a más elveket valló korszakbeosztásokkal.

Winkelmann periodizációjának másik alapja saját esztétikai nézete volt, amely szerint az V. és IV. századi görög művészet utolérhetetlen, örökérvényű eszménykép.

A XIX. századi polgári művészettörténet lényegében nem sokat változtat a Winkelmann-féle beosztáson, amelyet csak az újabb ásatások anyagával egészített ki. A lényeges változások a XX. század elején jelentkeztek. A polgári művészettörténészek egy része konzervatív és eklektikus módon még ekkor is ragaszkodott a Winkelmann-féle beosztáshoz, mások viszont a periodizációt teljesen mechanikusan fogva fel, századokra osztották a művészet történetét és ezzel lényegében tagadták a történeti fejlődés lényegét. Ezek mellett azonban kísérletek történtek arra is, hogy a társadalmi fejlődés szempontját érvényesítsék a periodizációban. Wolters 1923-ban kiadott kézikönyvében a görög művészetet a történelem nagy korszakai szerint tagolja. Csubova szovjet művészettörténész a görög társadalom fejlődésének nagy korszakai szerint tárgyalja a görög művészet történetét. Ez a két periodizációs módszer kezd haladást jelent a megelőzőkéhez képest, mégsem tekinthető véglegesnek. Wolters a politikai történelem korszakait, Csubova pedig a társadalmi fejlődés korszakait mechanikusan viszik át a művészettörténetbe, elkerülve így a művészet sajátos fejlődésének döntő problémáit.

Az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy az egyes művészettörténészeknek a periodizáció kérdésében elfoglalt álláspontja nemcsak munkahipotézis, hanem a művészetről vallott egész felfogásuknak, közelebbről a művészet társadalmi funkciójára vonatkozó felfogásuknak a tükörképe. Az antik művészettörténet területén olyan periodizációs módszer kezd kialakulni, amely a művészetnek a társadalmi fejlődéssel való kapcsolatából indul ki s amely kezdi kiküszöbölni azokat a hiányokat, amelyek a társadalmi fejlődés korszakainak mechanikus alkalmazásából erednek.

#### WILHELM GIZELLA

a Történeti Képcsarnok tudományos munkatársa hozzászólásában a történeti ikonográfia módszertani kérdéseivel foglalkozott. A magyar történeti ikonográfia anyaga nagyobb hányadában művészileg csekély minőségű, megszólatatásához tehát nem elegendő a kizárólagos művészettörténeti módszer alkalmazása, hanem szükséges a történettudomány speciális szempontjainak érvényesítése is. Külön nehézséget jelent az, hogy a magyar történelmi ábrá-

zolások nagy részét külföldi mesterek készítették, műveik tehát csak másodlagos szemlélettel tükrözik a hazai eseményeket. Az ilyen alkotások vizsgálatánál mindig szem előtt kell tartani a művész helyzetét, saját magának, illetve az őt befolyásoló köröknek politikai állásfoglalását. Mindig meg kell nézni azt az adott történelmi pillanatot, amelyben a mű megszületett, és azt a tendenciát, amelyet segíteni, illetve illusztrálni volt hivatott. A történelmi ikonográfiában tehát a komplex módszer az anyag hiteles megszólaltatása érdekében nélkülözhetetlen.

#### FÜLEP LAJOS

levelező tag hozzászólásában rámutatott arra, hogy az addigi hozzászólások sok esetben elkerülték a felvetett kérdés lényegét, a különböző módszerek elvi alapjainak megvilágítását és kritikáját. A periodizáció kérdésénél például meg kell vizsgálni, hogy a különböző periodizációs rendszereket milyen módszerrel dolgozták ki és milyen módszerrel lehet azokat tökéletesíteni. Véleménye szerint a módszertani kérdések megközelítésének legeredményesebb módja a jelentékenyebb művészettörténelmi munkák kritikai vizsgálata abból a szempontból, hogy milyen módszerrel készültek és, hogy ez a módszer mennyiben segítette elő a történelmi materializmus szempontjainak érvényesítését a művészettörténetben. A magyar könyvek és tanulmányok vizsgálata mellett nagyon fontos lenne azoknak a külföldi művészettörténelmi munkáknak a kritikai vizsgálata is, amelyek többé-kevésbé a történelmi materializmus álláspontjára helyezkedtek. A kérdés teljes megvilágításához továbbá nélkülözhetetlen a művészettörténet klasszikusainak beható tanulmányozása annál is inkább, mert ezek — mint pl. Riegl, Dvořak, Wölfflin, Panovsky —, munkáikat világos és határozott elméleti és módszertani állásfoglalás alapján írták. Végül hangsúlyozta, hogy a módszertani vita csak akkor lehet eredményes, ha konkrét módszertani elemzésekből, nem pedig elvont megállapításokból vagy részletkérdések vizsgálatából indul ki.

#### BÉNYINÉ SUPKA MAGDOLNA

a Művészettörténelmi Dokumentációs Központ munkatársa felhívta a figyelmet a módszertani vita folyóiratok hasábjain való folytatásának szükségességére.

#### RADOCSEY DÉNES

a művészettörténelmi tudományok kandidátusa hozzászólásában áttekintést adott a felszabadulás utáni magyar művészettörténet módszerének fejlődéséről. Hangsúlyozta, hogy a módszer állandóan változik és változásai összefüggésben vannak a művészettörténet-tudomány feladataival, hagyományaival és fejlettségével. A felszabadulás előtti magyar művészettörténetet az jellemezte, hogy nem fordított elég gondot a történelmi feldolgozáshoz nélkülözhetetlen anyaggyűjtésre és forráskutatásra. Ezt a feladatot a legtöbb ország művészettörténete már régen elvégezte, míg nálunk csak a felszabadulás után merült fel megoldásának szükségessége. E feladatok sorában első helyen áll a műemléki topográfia elkészítése, amely jelenleg művészettörténet-tudományunk egyik központi munkája. Az anyaggyűjtő és rendszerező munka elterelte a figyelmet az

elméleti kérdésekről, amelyek nélkül pedig az anyag feldolgozása a későbbiekben nem valósítható meg. A művészettörténet dialektikus módszerének kialakulását gátolta továbbá a XX. kongresszus előtt eléggé elterjedt dogmatikus szemlélet is, amely a művészettörténetben elsősorban az idézgetés szokásában nyilvánult meg. Egyes művészettörténészek mechanikusan alkalmazott idézetekkel helyettesítették a történeti kérdések beható vizsgálatát. Ezeken a hibákon csak az őszinte és szabad bírálat és vitatkozás segíthet s ennek kibontakozásához a jelenlegi vita is hozzájárult.

#### WESSETZKY VILMOS

a történettudomány kandidátusa hozzászólásában rámutatott arra, hogy milyen hasznos volt módszertani szempontból Szilágyi János György: Görög Művészet c. könyvének régebben történt megvitatása.

#### VAYER LAJOS

a hozzászólásokra adott *válaszában* kifejtette, hogy az elhangzott vita legfontosabb eredménye a módszertani kérdések első komoly felvetése és remélhetőleg tartós napirendre tűzése volt. A módszertannal való foglalkozás végeredményben nem más, mint a tudományos munka elméleti alapjainak fokozott tudatosítása. A metodika nem munkahipotézis, hanem valamilyen eszmeiség kifejezése, tehát elvi állásfoglalás. A módszertani problémák öncélúságára való hivatkozás, a módszertannal való foglalkozás elkerülése azt eredményezi, hogy a kutatók nem tudatosítják magukban saját elméleti állásfoglalásukat és így könnyen áldozatául esnek helytelen elméleteknek, vagy pedig a pozitívizmus színvonalán maradnak. Ebből a szempontból kiindulva az elhangzott vita hozott eredményeket, legfőképpen azzal, hogy felvetette a legfontosabb megoldandó kérdéseket.



# TELEKI PÁL GAZDASÁGFÖLDRAJZI MUNKÁSSÁGÁNAK BÍRÁLATA

KOCH FERENC

A felszabadulásunk 11. esztendejében rendezett első magyar földrajzi kongresszus visszatekintett azoknak az éveknek földrajzi munkásságára, amelyek folyamán a magyar földrajztudományok a dialektikus és történelmi materializmus útján egyre tisztuló eszmei és módszertani állásfoglalással mind eredményesebben és mind céltudatosabban közelednek a földrajzi törvényszerűségek felismeréséhez és alkalmazásához. Rámutatott azonban a számbavétel egy súlyos, a marxista magyar földrajztudományok egyenesvonalú fejlődését nem kismértékben gátló hiányosságra, nevezetesen arra, hogy mind ez ideig vajmi keveset foglalkoztunk a magyar geográfusok felszabadulás előtti munkásságának marxista értékelésével. Ennek szükségessége pedig nyilvánvaló, hiszen, mint minden tudomány, a földrajztudományok is fejlődésük során többé vagy kevésbé a megelőző fejlődési szakaszok által összehordott anyagra támaszkodnak, illetve azok eszmei és módszertani felépítését vitatva, új ideológiai és metodológiai alapokat teremtve hrladnak előre. Felhasználják az elődök munkásságából azt, amit alkalmazni tudnak, elvetik azt, ami az új eszmei-módszertani alap keretébe nem illeszhető be. A földrajztudományokra konkretizálva a fentieket, az a feladatunk, hogy marxista kritika alá bocsássuk a burzsoá magyar földrajz alkotásait és módszereit, hogy azokból a marxista földrajztudományok továbbfejlesztésére felhasználhatókat kiválogassuk. Ugyanakkor azonban éles harcot kell indítanunk a burzsoá geográfianak idealista eszmei állásfoglalása és antidialektikus, metafizikus módszerei ellen. Növeli e harenak a fontosságát az a körülmény, hogy alkotó geográfusainknak túlnyomó része a burzsoá geográfia szemléletében nevelkedett s tudat alatt is magukban hordozhatják és hordozzák a geográfia burzsoá múltjának számos csökevényét. Könyvtáraink is telve vannak a burzsoá tudomány szemléletben megírt, sokszor csak a levitézlett tőkés-feudális rendszer védelmét és igazolását szolgáló munkákkal. Ha pedig kutatásainkban vissza kell nyúlnunk a felszabadulás előtti állapotok vizsgálatára, ami a legtöbbször nemcsak elkerülhetetlen, hanem tudományos szükségszerűség is, nem nélkülözhetjük ezeket a munkákat.

Mindezek a körülmények geográfiank jelenlegi fejlődési szakaszában, amikor a marxista földrajztudományok legfőbb eszmei és módszertani kérdé-

seiben általánosságban már tisztán látunk, vagy legalábbis kezdünk tisztán látni — azt hiszem, ez a helyesebb megállapítás — mondom, ebben a fejlődési szakaszban elődázhatatlan feladatunk a hazai burzsoá geográfia alkotásainak, vezető egyéniségei munkásságának marxista értékelése. Bulla Béla, Mendöl Tibor, Markos György és személyem tettek már ebben a vonatkozásban egyet s mást, de többnyire csak a burzsoá geográfia általános kritikájának keretében, ami a magyar vonatkozások mélyreható elemzését nem tette lehetővé.

Különösen fontos és időszerű ez a vizsgálat a burzsoá gazdasági földrajzban, mert — amint mindnyájan tudjuk — a marxista s tegyük hozzá egyedül helyes felfogás által a társadalomtudományokhoz sorolt és ennek következtében a marxista politikai gazdaságtan alapjára helyezett gazdasági földrajz összehasonlíthatatlanul élesebben válik el a burzsoá gazdasági földrajztól, mint a mai természeti földrajz burzsoá elődjétől.

\*

Első földrajzi kongresszusunk célkitűzései egyikének tesztek most eleget, amikor e talán kissé hosszadalmas, de úgy vélem nem haszon nélküli expozíció után rátérek, mint vitaindító előadó Teleki Pál tudományos munkásságának marxista értékelésére. Hogy miért éppen Teleki Pál személyével kapcsolatban indítjuk meg a burzsoá magyar geográfia vizsgálatát, úgy vélem nem szorul bővebb indokolásra. Mindnyájan tudjuk, hogy Teleki Pál volt a tudományos magyar gazdasági földrajznak megalapítója és elindítója. Munkásságának értékelése egyet jelent az egész felszabadulás előtti magyar gazdasági földrajz mérlegre tevésével.

Telekiének a magyar földrajztudományban elfoglalt helyzetét, tudományos munkásságának súlyát csak a geográfia általános fejlődésének és a magyar geográfia sajátos fejlődésének történelmi keretében lehet megítélni. Ezért, de csakis az említett célkitűzésnek megfelelő terjedelemben, előadásom a magyar gazdasági földrajz egyéb irányzatait és más geográfusoknak a munkásságát is számításba veszi, helyesebben: érinti.

A XIX. század elejei magyar geográfiának az a része, amit ma nagyjában a természeti földrajzzal azonosíthatunk, Katona Mihály munkásságában — amint azt Bulla Béla tanulmányában kifejtette — Humboldtot megelőzve már eljutott a hologaeikus földrajzszemlélethez — igaz, hogy nem sok hatással földrajztudományunk további alakulására. Ugyanakkor a geográfiának anyag-szerűen az a része, amelyet ma a gazdasági földrajzhoz sorolunk, az akkori államismének nevezhető országleírásokban húzódott meg (Vályi, Csaplovics stb.), történelmi események, topográfiai és etnográfia ismertetések, genealógiai adatok és a legkülönfélébb kuriozitások tudománytalan, zagyva tömkelegében. Nem sokat javult az államismék színvonala, csupán statisztikai értelemben gazdagodott Keleti Károly és Fényes Elek munkáiban.

1870-ben foglalja el Hunfalvy János a hazai földrajztudományak első

egyetemi tanszékét. Vele megindul a hazai földrajz egyetemi színvonalú tudományos művelése. Hunfalvy földrajzi koncepciója természeti vonatkozásban Humboldt szintetikus, egyetemes földtudományára épül fel, emellett erősen hatott rá az oknyomozóan összehasonlító Peschel. A mi vonatkozásunkban ennél lényegesebb annak a megállapítása, hogy Hunfalvy a Föld és ember viszonyában Ritter követőjének bizonyult s a földrajz központi feladatául a természet és az emberi történelem kölcsönhatásának vizsgálatát tűzte ki. Ez a kölcsönhatás, amely valójában inkább egyoldalúan, nevezetesen a természetnek a népek történelmére gyakorolt hatásában jutott kifejezésre, erősen teleológikus jellegű volt s ennek megfelelően a Földet az emberiségnek az isteni bölcsesség által elrendelt nevelőházának tekintette. Ez a fideista felfogás nyilvánvalóan, amint arra Mendöl Tibor is utal (Bevezetés a földrajzba), rokon Herdernek történelmi humanizmusával, amely szerint a történelem az emberiség fokozatos nevelődése a humanizmusra. Éppen Teleki mutatott rá „A földrajzi gondolat története” c. munkájában arra, hogy a földrajzi humanizmussal a ritteriánus iskola a geográfiai fatalizmus útját egyengette. Úgy vélem, Teleki helyesen sejtí, hogy Rittert teleológikus szemléletének kialakításában nagymértékben befolyásolta a XIX. sz. elejei német objektív idealizmus legismertebb képviselőjének, Friedrich Wilhelm Schellingnek tanítása is. Szerencsére Hunfalvy teleológikus idealizmusa nem tudott gyökeret verni a földrajztudományos életben, de az iskolai földrajzban sokáig fenntartotta magát.

Hunfalvy után id. Lóczy Lajos következik az egyetemi földrajzi tanszékén s vele a magyar földrajztudományban megindul a magyar geográfia természettudományos alapra való helyezése az oknyomozó richthofeni geológiai morfológizálás irányába. A földrajz gazdasági vonatkozású kérdései alacsony, minden tudományos alapot nélkülöző színvonalon tárgyalva, az országhismertetésekben és a külföldi útirajzokban húzódkodtak meg.

Lóczy utóda a budapesti egyetem földrajzi tanszékén Czirbusz Géza lett. A természeti földrajz művelése a vidéki egyetemek tanszékeire szorult vissza. Ugyanakkor Czirbusszal első ízben nyert katedrát a hazai emberföldrajz. Földrajzi felfogásában a ritteri teleologizmusnak és a ratzeli emberföldrajznak eszméi zavarosan keveredtek össze. Felfigyelt a földrajznak társadalmi vonatkozásaira is, van néhány helyes meglátása, mint amilyen pl. az, hogy a tőkés országokban a bankok, spekulánsok a földművelésre is rávetették magukat s elaprózott telkek, élelmicikkek összevásárlásával teszik tönkre a földműveseket. Másrészt azonban megdöbbenő közgazdaságtani naivitásról, mondhatnánk tudatlanságról tesz tanúságot. A kapitalizmus rombolásai ellen azt javasolta, hogy térjünk vissza a fiziokratizmusra. A gyarmatok osztályozása során a következőket írta: „a kulturizáló gyarmatokon a lakosság munkára való szoktatása a fő... Indiában a 300 millió színeset 100 000 angol idomítja gazdasági munkára.” Egyik megállapításához sem kell kommentár.

Idáig a burzsoá tudományszemlélet szerint három ágra tagozódó anthropogeográfiából nálunk inkább csak a településföldrajz nyert polgárjogot. Az anthropogeográfia másik két ága: a gazdasági és a közlekedési földrajz csipkerózsika álmát aludta, eltekintve néhány alacsony, a régi államisme színvonalát alig meghaladó tanulmánytól. Hazánk gazdaságának kapitalizálódása, amely különös jelentőséget nyert a századforduló után, amikor az imperializmus hullámai eljutottak hozzánk is, a termelésnek nagyarányú fokozódását vonta maga után, de ugyanakkor egyre élesebben jelentkeztek a monopolkapitalizmus ellentmondásainak következményei. Súlyosbították a helyzetet a mezőgazdaságnak a feudalizmusból fennmaradt csökevényei. A mezőgazdasági termelés az amerikai és az orosz gabona versenye következtében súlyos és permanens értékesítési válsággal küzdött. A szegényparasztságot a városi és falusi burzsoázia által való fokozódó kizsákmányolás a tönk szélére juttatta. Egyre nőtt a kivándorlók és az agrárproletárok száma. A finánc-tőke magához ragadta a gyár- ipari termelést s a nagyobb profit érdekében fokozta a munkaintenzitást. Az osztrák verseny és a parasztság elszegényesedésével egyre szűkülő belső piac csökkenő felvevőképessége a külső piacok, főleg a Balkán országai felé irányította az ipari kivitelt. Mindezek a körülmények az uralkodó osztály részéről új igényt támasztottak a földrajztudománnyal szemben, nevezetesen az antropogeográfián belül a gazdasági földrajznak az eddiginél nagyobb mérvű és magasabb színvonalú kifejlesztését. Ez az igény kettős feladatot tűzött a kialakuló gazdaságföldrajz elé. Az egyiknek értelmében a gazdasági földrajznak „tudományosan” igazolnia kellett azt, hogy a dolgozó néptömegek elnyomorodása nem a kapitalizmus térhódítására, hanem a természeti tényezőknek a nyugati országokénál „mostohább” mivoltára vezethető vissza. A hazai kapitalizmus védelme mellett, adott fejlődési szakaszban, fontosabb volt azonban a másik feladat. Ez abban állott, hogy a gazdasági földrajznak is be kellett állnia a hazai ipari tőke piacszerző törekvéseinek szolgálatába, s ugyanakkor tudományosan igazolnia kellett azt, hogy az uralkodó osztály imperialista törekvései a dolgozó nép javát szolgálják.

1913-ban megalakul a Magyar Földrajzi Társaság gazdaságföldrajzi szakosztálya. Havas Rezső, a szakosztály elnöke megnyitó beszédében kiemeli a gazdasági földrajz fontosságát a külkereskedelem és a gazdasági expanzió szempontjából. Ki kell szorítanunk — úgymond — a nyugati Balkánról az olaszokat s meg kell teremtenünk a gazdasági hegemoniát a Balkánon. Néhány évvel később Kemény György Szerbia gazdasági viszonyait ismertető cikkének zárófejezetében a következőket írja: „Láttuk, milyen értékes terület jutott birtonkunkba Szerbia meghódításával, megismertük ezen ország gazdasági erejét s most rajtunk a sor, hogy azokat javunkra fordítsuk”.

A Földrajzi Társaság gazdaságföldrajzi szakosztályát Havas Rezső Teleki Pállal együttműködve hívja életre. Teleki, miután néhány évvel ezt megelőzően térképtörténeti kutatásokkal foglalkozik — méltatásukra később térek vissza

—, most jelentkezik a magyar földrajztudományos életben mint gazdasági geográfus. A szakosztály alakuló ülésén tartott beszédében hazánkban elsőnek fejti ki a gazdasági földrajz elvi és módszertani alapjait s jelöli ki feladatait s megállapítja azt, hogy „tudományos munkánkkal szolgálni kívánjuk hazánk anyagi megerősödését és expanzióját”.

\*

Teleki Pál tudományos munkásságának értékelése nem nélkülözheti *tudományos és politikai pályafutásának* ismertetését, bármily szűk keretben is történjék ez, tudományos fejlődésének a legfontosabb állomásaira szorítkozva. 1879-ben született. Családja, a gróf széki Telekiek, egyike volt a tudományokat és irodalmat pártoló, Erdély történelmi és politikai életében nemzedékeken át nagy szerepet játszó főnemesi családoknak. Földbirtokos-főnemesi, politikus családból való származása, továbbá későbbi összeköttetései a banktőkével kora uralkodó osztályának vezető rétegéhez kapcsolták. Fiatalon, húszegynéhány éves korában országgyűlési képviselő lett. Ettől kezdve élete látszólag megoszlott a tudomány és politika között, valójában azonban tudomány és politika szorosan egybekapcsolódott nála. Tudományos működésével szolgálta a tőkés-feudális rendszer politikai érdekeit. Politikai és társadalmi beállítottsága pedig megakadályozta, hogy tudományos koncepcióját a tőkés rendszer érdekeinek megsértésével fejlessze ki. Erre vonatkozóan legyen szabad egy konkrét példával szolgánom. Teleki Pál maga volt az, aki — s ez jelentős érdeme — a gazdaságföldrajzi kutatásba bevezette a társadalmi tényezők vizsgálatát. Ezzel azonban egy olyan utat nyitott meg tanítványai számára, amely az akkori tőkés-nagybirtokos rendszer számára éppen nemkívánatos irány felé haladt. A fiatal gazdaságföldrajzos nemzedék rádöbbsent ugyanis a nagybirtok és a banktőke népellenes pusztításaira és csatlakozott a 30-as években kialakult falukutató mozgalomhoz, amelynek egyik mozgatócsoportja lett. Ez a mozgalom kétségtelenül narodnyik szellemű volt, de az akkori viszonyok közötti haladó jellegét nem vonhatjuk kétségbe. Nos, 1938-ban Teleki tanítványainak egy része, a Táj- és Népkutató Központ keretében Teleki Pál égisze alatt az akkori Károlyi palotában kiállítást rendezett a tatai járásban és egyebütt végzett „szociográfiai” kutatásairól. A kiállított térképanyag leplezetlenül tárta fel az Eszterházyak és Chorinék hatalmától fojtogatott parasztságnak sivár és reménytelen helyzetét. Az uralkodó osztály felfigyelt a kiállítás nagy látogatottságára. Ez odavezetett, hogy Teleki Pál mint miniszter és politikus betiltatta azt a kiállítást, amelyet Teleki Pál, a professzor, megnyitott. Tudományos iskolázottsága igen széleskörű volt, egyszerre hallgatott jogot és földrajzot, vendéghallgatója volt a magyaróvári mezőgazdasági akadémiának. Sokoldalú képzettsége nagy segítséget nyújtott számára szintetikus kutatómódszerének kiépítésében. A geográfiában id. Lóczy

Lajos volt a professzora, s két esztendeig gyakornokoskodott is mellette. A földrajzi jelenségek kauzális kapcsolatainak, törvényszerűségeinek kivizsgálására való törekvést nem kis mértékben Lóczy oknyomozó geográfiai methodusa fejleszthette ki Telekiben. Lóczy természeti földrajz volt, tanítása hozzásegítette Telekit a természeti tényezők prioritásán alapuló burzsoá földrajzi szemléletének kialakításához. Teleki földrajzi pályafutásának eme első évei egybeestek a Föld első imperialista felosztásának záróperiódusával. A gyarmatokon a tőkeexport bányákat, ipari üzemeket, vasutakat, ültetvényeket teremtett. Ehhez szükséges volt a gyarmati országok kartográfiai feltárása a felfedező utazások térképanyagának felhasználásával. Világszerte megnőtt az érdeklődés a térkép-történet iránt. Ez az érdeklődés Telekit is magával ragadta. Több kisebb térképtörténeti tanulmánya után 1909-ben megjelent az „Atlasz a japáni szigetek kartográfiájának történetéhez” című hatalmas munkája, amelyet a tudományos világ nagy elismeréssel fogadott. 1911-ben a Société de Géographie de Paris Telekit atlaszáért a Jomard-díjjal tüntette ki. A kartográfiai való kapcsolatai nem szakadtak meg a későbbiekben sem. Ő keltette új életre és irányította tudományosan a Földrajzi Intézet részvénytársaságot, a hazai polgári térképészetnek sokáig egyetlen üzemét. Teleki vezette a trianoni békeszerződés előkészítésében a térképészeti munkálatokat. Sokat foglalkozott a gazdaságföldrajzi térképezés problémáival is. Ugyanebben az esztendőben a Magyar Földrajzi Társaság főtítkára lett s ezt a tisztet több mint egy évtizeden át viselte. Nagy jelentőségű állomást jelentett tudományos fejlődésében a newyorki Amerikai Földrajzi Társaság jubiláris transzkontinentális utazásán Cholnoky Jenővel együtt való részvétele. Itt ismerte meg Teleki közvetlen szemléletből az Egyesült Államok nagyüzemi tőkés mezőgazdaságát és iparát, továbbá a gazdasági életnek úgyszólván minden tradicionális megkötöttség nélküli kialakulását, amelyben éppen ezért, a történelmi múlt által el nem homályosítva élesen jelentkeznek a természeti tényezők. De ugyanakkor bontakozik ki előtte az USA monopoltőkénének irányító szerepe a gazdasági életben. Ezen az útján érlelődött meg Teleki Pálban a gazdasági geográfus. Hazatérve 1913-ban Havas Rezsővel karöltve megszervezi a Magyar Földrajzi Társaság gazdaságföldrajzi szakosztályát. Az első világháború előtti időszak a burzsoá földrajztudomány válságos és forrongó időszaka: a tárgyát hovatovább elvesztő, önállósuló résztudományokká szétbomló természeti földrajznak s a településföldrajz és a gazdasági földrajz tétova, még utakat kereső kibontakozásának, eszmei és methodikai problémákon vívódó korszaka. A geográfia eme Sturm und Drang periódusában, az első világháború derekán született meg Teleki Pálnak „A földrajzi gondolat története” c. munkája, a „legtelekibb” mű, amelyre mint a hazai polgári földrajztudomány alapvető eszmei és módszertani munkájára a továbbiakban még többször visszatérünk. 1919-ben osztályhelyzete az ellenforradalom oldalára állította. Ettől kezdve Teleki egyik vezető férfija a Horthy-korszak népellenes, reakciós politikájának és tudományos

irányítója a Horthy-rendszer sovinszta-revizionista törekvéseinek. Nagy munkát végzett, mint fődelegátus, a béketárgyalásokon. Ebből az időszakból származik a „Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján” címet viselő térképe, a világszerte ismert „carte rouge”, amely irányzatos, de szellemes megoldása a néprajzi és népsűrűségi ábrázolás kombinációjának. 1921-ben foglalta el a Közgazdaságtudományi Egyetem földrajzi tanszékét, amely hamarosan a felszabadulás előtti magyar gazdasági földrajznak bölcsője lett. Népes és termékeny iskolát teremtett, amelynek köréből került ki mai idősebb gazdaságtudományi generációknak zöme. Több mint másfél évtizeden át nem igen szerepelt a politika nyílt porondján. Mindamellett mint képviselőnek, majd felsőházi tagnak a politikával való kapcsolatai nem szűntek meg, politikai elgondolásainak súlya eme időszakban is lényegesen nagyobb volt, mint azt viselt funkciói sejtetnének. Mégis életének eme viszonylagosan politikamentes időszakában bontakozott ki legteljesebben tudományos alkotómunkássága: Amerika gazdasági földrajza, *The Evolution of Hungary*, Európáról és Magyarországról, a gazdasági élet földrajzi alapjai c. standard munkája a termékei ennek az időszaknak. Éveken át dolgoztunk közösen egy nagyszabású munkán, amely a mezőgazdaság intenzifikációját volt hivatva földrajzilag feltárni a Thünen-féle elv alapján. Sokfelé utazott Európában, elkerült újra az Amerikai Egyesült Államokba, s járt mint népszövetségi megbízott Mezőpótlóiában is. Ezekben az években formálódott ki benne véglegesen, Vidal de la Blache „paysage” iskolájának hatása alatt az az eszme, hogy a földrajz tulajdonképpen tájföldrajz. Az amerikai gazdasági földrajz közgazdasági beállítottsága figyelmét egyre jobban a közgazdasági tényezők felé irányította. De nem annyira az amerikai „üzemi” közgazdászok munkássága kötötte őt le, hanem inkább a katedraszocializmus iskolájához közelálló Werner Sombart és a saját földrajzi biologizmusát, valamint geopolitikai eszméit tápláló Spencer-féle szociáldarwinizmus. A revízióért folytatott tudományos és politikai harca egyre közelebb sodorta őt a fasiszta imperializmust szolgáló német politikai földrajzhoz és geopolitikához. Ebben az időszakban alapította meg a Szociográfiai Intézetet (1926), az Államtudományi Intézetet (1927) és a Táj- és Népkutató Intézetet (1938), amelyeket a nacionalista-revizionista politika tudományos bázisaivá épített ki. Ugyanakkor mint az Ősztöndíj Tanács és a Közoktatási Tanács elnöke, az Eötvös Kollégium és a Collegium Hungaricumok kuratoriumának elnöke kezében tartotta nemcsak a geográfia, hanem az egész hazai tudományos élet irányítását. 1938-ban újra bekapcsolódott a nyílt politikai életbe. Előbb kultuszminiszter lett, majd 1939-ben miniszterelnökként állt az akkori magyar kormányzat élére, a német és olasz fasizmus teljes kibontakozásának és a második világháború kezdetének időszakában. Ebben az időszakban földrajzzal már nem igen foglalkozott. Előadásiban, írásaiban a földrajz csak politikai elgondolásainak, törekvéseinek tudományos aláfestését szolgálta. Reakciós és revizionista politikai beállítottsága elkerül-

hetetlenül a fasizmus felé sodorta. A fasizmus szolgálatában, éppen a nemzet legsorsdöntőbb éveiben, végzetes politikai tévedéseket követett el. Élete utolsó napjaiban rá is kellett erre döbbsennie, de már akkor más kivezető utat nem tudott találni, mint az öngyilkosságot.

Tudományos munkáit és előadásait a problémáknak filozófikus mélységű és sokoldalú meglátása és tudatos, következetes szelektálása jellemzi. Bármely földrajzi kérdés tárgyalásánál kitűnő érzékkel emelte ki a lényegét és a jellemzőt. Semmitől sem irtózott jobban, mint a sematikus skatulyázástól, az enciklopédikus tárgyalástól. Ezért munkái és előadásai a maguk eredeti, sohasem sablonos gondolatmenetükkel magukkal ragadták az olvasót és hallgatót, annak ellenére, hogy előadásmodora elég nehézkes volt s könyvei sem tartoznak a könnyű olvasmányokhoz. Bátran, merészen és gondolatkeltően vetette fel a problémákat. Előadásai főcéljául, a saját szavai szerint is, mindig azt tekintette, hogy „gondolkodni tanítsanak”. Ezzel függ össze az, hogy alig van geográfus, akinél a metodológia akkora súlyt kapna, mint nála. Legtöbb munkájának értékét nem a tényanyag, hanem a módszer adja meg.

Hallgatóihoz, tanítványaihoz és munkatársaihoz való viszonyát a munkájuk iránti meleg érdeklődés és segítő készség jellemezte.

Mindezek olyan emberi tulajdonságok voltak, amelyek nem kis mértékben járultak hozzá ahhoz, hogy Teleki olyan nagyszámú, a földrajz legkülönbözőbb ágaiban specializálódott tanítványi gárdát és iskolát teremtett.

\*

Ha most a továbbiakban áttérek Teleki munkásságának értékelésére, úgy vélem nem vezetne a kívánt cél elérésére s nem adna áttekinthető képet Teleki földrajzi szemléletéről munkáinak egymásutáni mérlegelése. Helyesebb és főként célravezetőbb utat választok, ha a következőkben a földrajz egyes kategóriáiról, centrális kérdéseiről vallott és munkáiban konkrétan kifejezésre jutottat álláspontját, felfogását analizálok.

Megkönnyíti ezt az a körülmény, hogy — eltekintve térképtörténeti kutatásaitól — magának Telekinek a földrajzi munkássága is azzal indult meg — s itt a földrajzi gondolat történetéről írt művére célok —, hogy kísérletet tegyen a földrajztudomány eszmei és módszertani kérdéseinek tisztázására s későbbi működése folyamán is sokat foglalkozott ezekkel a kérdésekkel. Erre a munkára valóban nagy szükség volt. A XX. század elejének polgári földrajztudománya a legteljesebb zűrzavar és ellentmondás képét mutatta eszmei és módszertani vonatkozásban. Különösen fennállott ez a helyzet a kibontakozó hazai emberföldrajzban.

Markos György Engelsnek Schmidthez írt levele alapján a tudomány fejlődése szempontjából mint meghatározó tényezőt emeli ki annak a szükségességét, hogy a tudomány anyagát rendezve, belső logikáját kiépítse, ellentmondó állításait kiküszöbölje. Érdekes, hogy Teleki, amint az előbb utaltam rá, maga



is meglátta ennek szükségességét, mégpedig minden valószínűség szerint anélkül, hogy Engels levelét ismerte volna. Egyébként is feltűnő nála, aki pedig igen széleskörű, a társadalomtudományokat és a filozófiát is felölelő olvasottsággal rendelkezett, nem ismerte a tudományos szocializmus alkotásait, vagy ha ismerte is azokat, sohasem hivatkozott rájuk, nem alkalmazta őket földrajzi koncepciójának megalkotásában. Ez nyilvánvalóan osztályához való tartozására vezethető vissza. Még egyre kell felfigyelnünk Telekinek a földrajzi gondolat történetéről írt munkájával kapcsolatban. Pozitíven kell nála értékelnünk, hogy ezt a munkáját tudományos pályájának a legkezdetén írta, tisztában volt tehát azzal, hogy alkotó módon, tudományos színvonalon csak akkor kezdhetünk a geográfia műveléséhez, ha előbb tisztázzuk tudományunk centrális eszmei és módszertani kérdéseit. Ez tanulság számunkra is!

Teleki kiterjedt eszmei és metodológiai munkássága, a konkrét földrajzi problémáknak mindenkori ideológiai és metodológiai aláfestése sem teszi könynyűvé számunkra munkásságának marxista értékelését. Ennek oka az, amint erre már többen (Bulla, Markos, Mendöl, Koch) rámutattak, hogy a burzsoá geográfiát éppen az jellemzi, hogy nincs egységes eszmei alapja. Az idealizmus, sőt még a premarxista materializmus legkülönbözőbb formái jelentkeznek benne. A polgári geográfusok eszmei állásfoglalása a legtöbbször ingadozó és homályos. A módszerben és a módszerek értékelésében, alkalmazásában sem foglalnak el azonos álláspontot. Ez Telekire nézve is fennáll, különösen, ami az eszmei felépítettségét illeti, amely általánosságban idealista, bár materialista elgondolások is kimutathatók benne. A módszert illetően már pozitívabb a kép s bár ez sem nélküli a metafizikus jellemvonásokat, de sok benne a dialektikus elem. Vessük fel elsőnek azt a kérdést, hogy *mi az ami ismeretelméletileg idealistává teszi a polgári geográfia szemléletét* s hogyan viszonyul ehhez a kérdéshez Teleki. Ebben a vonatkozásban a polgári geográfusok véleményében kisebb-nagyobb árnyalati különbségek kimutathatók ugyan, de a lényegét illetően magukévá teszik a polgári geográfia fő ideológiájának, Hettnernek a koncepcióját. Hettner szerint a földrajz a „dinglich erfüllter Raum”-mal, vagyis a dolgokkal kitöltött térrel foglalkozó tudomány, tehát chorologikus vagyis tértudomány, szemben az idő kategóriájával dolgozó kronológikus tudományokkal. Mi teszi ezt a felfogást idealisztikussá. Elsőnek az, hogy Hettner és vele együtt a polgári geográfusok legtöbbször a teret Kantnak az agnoszticizmus felé vezető szubjektív idealizmusa, vagy ahogyan maga Kant nevezi, transzcendentális esztétikája értelmében fogja fel. Eszerint a tér tudatunk apriorikus terméke és mint ilyen szubjektív jellegű. Hettner a földrajztudományra, mint tértudományra alkalmazva a tér idealisztikus felfogását, arra a következtetésre jut, hogy a földfelszín térségét összetevő tájak nem objektív valóságok, hanem csupán szubjektív megismerésformák. A táj a gondolkodás szüleménye, a valóságban nem létezik, nem is ismerhető meg. Ha ennek ellenére a polgári geográfus tájak szerint vizsgálja a földfelszíni tért, azt kizárólag azért teszi, mert csak ez ad lehetőséget

a földrajzi megismerés térbeli elhelyezésére, a táj csak munkahipotézis a számára.

Leszögezni kívánom, hogy a földrajznak, különösen Richthofen óta hangsúlyozott chorológiai jellege egymagában még nem jelent idealista állásfoglalást, mint arra a szovjet geográfiának ún. moszkvai iskolája utal. Idealistává az teszi ezt a koncepciót, hogy a teret a tudat, a gondolkodás apriorikus termékének tartja s következőleg kétségbevonja a táj objektív valóságát és megismerhetőségét. Meg kell még jegyeznünk azt is, hogy a térbeliség, a chorológiai jelleg egymaga nem alkalmas arra, hogy egy tudományos rendszertant építsünk reá, annál is inkább, mert a térbeliség nem csupán a földrajz kizárólagos, de emellett nem is egyedüli és meghatározó vonása.

Teleki felfogása főként tudományos pályájának kezdetén haladóbb, mint Hettneré és követőié: a tájat realitásnak és megismerhetőnek tartja. Ezt a materialista felfogását azonban elhomályosítja az, hogy a fajt misztikus elképzelésben a táj egyik, nem is jelentéktelen alkotó tényezőjévé lépteti elő. A következőket írja: „...az élőlény a maga tömegével geográfiai faktor. Nem mint halandó egyed, hanem mint az életet megőrző életegység, mint faj érvényesül a földfelszín életében, a tájban.” Ez az idealisztikus vonás, amely egyik kezdeti munkájában, a „Táj és faj”-ban nyilvánult meg, idők folyamán tovább erősödik benne és a lélek misztikus fogalmával gazdagodik. A Közgazdasági Enciklopédiában a következőket írja: „Felismerjük, hogy a gondolat, a lélek földrajzi tényező, alakítója a földfelszín életének csakúgy, mint a víz, növényzet, talaj, kémiai folyamatok, a kőzet, a domborzat, a klíma...” A misztikus elem földrajzi felfogásában nem szűnik meg tovább burjánzani, elfojtva korábbi koncepciójának materialista elemeit. „Szent István birodalma 1941-ben” c. tanulmányában a Kárpát-medence táj egységét fenntartó tényezőjének lépteti elő a „szentistváni” gondolatot. „Életforma ez — úgymond — de nem anyagi életforma, hanem lelki életforma és gondolat”. Amint szokott lenni, a tanítványok messzebb mennek, mint mesterük. Hantos Gyula „Magyar tájak — magyar kiválóságok” c. tanulmányában tájlélekről ír s keresi a táj és a szellem kapcsolatát. Fodor Ferencnél, aki ugyan nem nevezhető tanítványának, de Teleki közvetlen környezetéhez tartozott, az abszolút idealizmus fideista frázisokban virágzott ki. A „szentistváni” állam földrajzi keretének, a Kárpát-medencének megalkotását isteni gondolathoz fűzi (Gróf Teleki Pál emlékezete), egy másik tanulmányában (Erdély földrajza) pedig isten kezével rakatja fel a Kárpátokat.

Hettner és a burzsoá geográfia chorológikus koncepciójában az idealizmust nemcsak a térnek, hanem az időnek idealisztikus felfogása is fémjelzi. Először is a térhez hasonlóan az időt is a tudat apriorikus megismerésformájának tartja. Másodszer az idő kategóriájával dolgozó tudományoknak a földrajztól elkülönített módon a kronológikus tudományok csoportjába való sorolásával elválasztja a földrajzban a teret és időt, pedig azok az anyag létezésének

egymástól elkülöníthetetlen alapformái, az anyag mozgási formái. Megtévesztő volna azt állítani, mintha Teleki geográfiai alkotásaiban az idő kategóriáját a marxista materialista filozófia szellemében kezelte volna. Teleki az idő, a történés filozófiai felfogását illetően Rickertre és Windelbandra támaszkodott, akik a neokantianizmus ún. freiburgi iskoláját képviselték s ebben a minőségükben még a kanti filozófia sovány materialista elemeit is kétségbe vonták. Annyi azonban bizonyos, hogy Teleki genetikus tárgyalásmódjával a földrajzi jelenségeket, a tájban való megnyilvánulásukat mindig az időbeli fejlődés tükrében vizsgálta. Ezt mint vezető principiumot állandóan hangsúlyozta és gyakorolta. Előadásainak, írásainak vonzó elevensége nem kis mértékben erre vezethető vissza.

A földrajz előbb vázolt chronológikus jellegének kérdéséhez a legszorosabban kapcsolódik a burzsoá geográfia alapvető principiuma; *a földrajztudomány egysége*. Eszerint csak egy földrajztudomány van, a fizikai (természeti) földrajz és az emberföldrajz s ezeknek további tagolódásai csak részei az egésznek. Létrejöttüket nem kis mértékben a földrajztudomány óriási területi és anyagi kiterjedésének köszönhetik, ami lehetetlenné teszi azt, hogy egy ember a geográfiát teljes egészében alkotó módon művelhesse. Ami azután ezeket a rész tudományokat összekapcsolja, az nem volna más, mint valamennyinek chorológiai jellege. A polgári geográfia urista koncepciójának kialakulása annál is különösebb, mert a földrajz történetében végig vonul, amint erre éppen Teleki Pál is nyomatékosan figyelmeztet, a dualisztikus fejlődés. Hol a természet, hol pedig az ember (a mi felfogásunk szerint a társadalom) került a földrajzi szemlélet előterébe. Teleki — véleményem szerint helyes — magyarázatát adja ennek a jelenségnek, amikor ezt a társadalmi fejlődéssel hozza kapcsolatba. Teleki helyesen látta meg azt is, hogy a földrajzi dualizmus kialakulása a tudományok módszertani változásának ritmusaival is kapcsolatban van. A tudományok, s így a földrajztudomány fejlődésében is egymást váltották koronként az analízis és a szintézis módszerei. Az analitikus kutatások korszakában megerősödött a dualizmus, sőt ezen túlmenően jelentkezett a földrajz rész tudományainak önálló tudományként való leszakadása a földrajzról. A szintézis időszaka viszont az egység koncepciójának kifejlődését segítette elő. A polgári földrajztudománynak ez a történelmileg kialakult dualizmusa csak a mai táj földrajz szintézisében oldódott fel, amint azt Bulla Béla meggyőzően kifejtette.

Milyen vonatkozásban állnak a mondottak Teleki Pál munkásságával és földrajzi felfogásával? Teleki a földrajzi gondolat történetéről írt munkájában nemcsak végigkísérte és analizálta a földrajzi dualizmusnak az egységes földrajzi szemléletében való feloldását, hanem működésével ezt a folyamatot a magyar geográfiában is elősegítette. A földrajz nála is táj földrajz.

Teleki *tájszemlélete* földrajzi koncepciójának legkifejezőbb és egyik legpozitívebben értékelhető megnyilvánulása. De nem minden munkájában jut tisztán kifejezésre. Azokban a már említett írásaiban, amelyeket politikai alka-

lom szült, vagy politikai célzatúak, elhomályosodnak egészséges földrajzi meg-látásai s egybekeverednek misztikus fogalmakkal. Ha Telekinek a tájról alkotott, misztikus beszövésektől viszonylag legmentesebb szemléletét meg akarjuk ismerni, olvassuk el élete legnagyobb munkájának „A gazdasági élet földrajzi alapjai”-nak a tájról szóló fejezetét. Véleményem szerint ebben a kis tanulmányban ismerjük meg leginkább Telekit. A problémáknak világos felvetése és logikus kifejtése, mondatainak költői elevensége, gondolatainak gazdagsága és legfőképpen kauzális és szintetikus módszerének ragyogó alkalmazása gazdaság-földrajzi irodalmunk gyöngyszemévé avatják — mai szemmel nézve is — ezt a tanulmányt. „A táj — úgymond — a földfelszíni élet természettől való szintézise... a föld egy bizonyos területén. A földön, mint az egész világegyetemben, nincs megállás, minden él és változik. A földön minden egyéni, sem térben, sem időben vissza nem térő. Alföldi táj ezer és ezer van a világon, de kecskeméti vagy szegedi táj csak egy... Ha a tájak egyéniségek, individuumok is, a föld nincs belőlük saktáblaszerűen összetéve. A tájak csak ritka esetben határoltak egészen élesen, rendszeren átmenetek vannak köztük, legtöbbször észrevétlenül olvadnak egymásba.” Az ember a természeti faktorok hatásait átalakítja és azok részben az ember munkáján keresztül új módokon, új hatásokkal érvényesülnek a táj életében. Mindezek olyan megállapítások, amelyeket a marxista geográfia is magáévá tehet. Instrukatív a tájtényezőik domináns jellegének a megállapítása is. Tudomásom szerint Teleki a világirodalomban eddig egyedül-állóan tett kísérletet az Alföld példáján keresztül arra, hogy különböző tájal-kotó tényezők határainak a feltüntetésével a tájat kartográfiailag elkülönítse környezetétől és a tájnak a magját, amelyben a táj karakterét megadó tényezők együttesen jelentkeznek, kartográfiailag is kimutassa. Érdekes, hogy Teleki, a gazdasági geográfus a tájat, még kultúrtájfokon is, természeti földrajzi kate-góriának tartja, ami szintén megegyezik mai, mondhatnám legfrissebb felfo-gásunkkal.

A polgári geográfia unizmusáról tértünk ki a tájra. Visszakanyarodva az előbbi problémához, le kell rögzítenünk, hogy Teleki híve volt a földrajz egy-séges voltának s nála a gazdasági földrajz vagy a településföldrajz önálló tudomá-ny volta fel sem merült. Ez abban leli magyarázatát, hogy — amint ez fen-tebb vázolt tájszemléletből is kitűnik — Teleki mindvégig a természeti tényezők prioritása mellett foglalt állást. Ennek indítékairól később lesz szó.

A polgári földrajz évszázados kialakulása folyamán nem kis, ma sem meg-oldott — de nem is megoldható — problémát jelentett, illetve jelent *az egységes földrajztudomány tárgyköre és a tudományok rendszerében elfoglalt helyzete*. Vizsgá-ljuk meg ezt a kérdést önmagában és Teleki Pál felfogásában. Mi az egységes földrajztudomány tárgya? Humboldt földrajza egyetemes földtudomány. Ritter a földrajz tárgyát a természet és a történelem kölesönhatásainak vizsgá-latában találja meg, Richthofen szerint a földrajz a földszínek oknyomozó tudománya, Ratzel a Föld és ember, illetve a földrajzi környezet és a társadalom

összefüggéseit jelöli ki a geográfus kutatásainak tárgyául. A modern polgári földrajz unista szellemét Richthofenre visszatérve Hettner építette ki. Ismertett chorológiai felosztása alapján a térségbe, földrajzi vonatkozásban a földfelszínhez tartozik nemcsak a természet, hanem az ember is a maga gazdaságával. A földrajz tárgya tehát a földfelszín, célja pedig a földfelszín összetevő, a természeti és emberi eredetű tényezők kölcsönhatásaként kialakult tájak magyarázata. Telekinek a felfogása és meghatározása, amely szerint a földrajz a földfelszíni élet fizioológiája, mindenesetre jobb, mint Hettneré. Az utóbbi statikus jellegével szemben Teleki beleviszi a tárgyi meghatározásba a fejlődést, bár ugyanakkor alátámasztja a földrajzi biologizmus kialakulását, mint ahogyan ez, amint a továbbiakban látni fogjuk, meg is nyilvánul nála.

Ritter óta jelentkezett erőteljesebben az a felfogás, hogy a földrajz kapcsolattudomány a természettudományok és történelem között. Hettner is ezen a nézeten van, bár ez nehezen egyeztethető össze a földrajzról, mint tértudományról vallott nézetével. Teleki egy lépéssel közeledik felfogásunkhoz, amikor a földrajzot a természet-, történet- és társadalomtudományok közé helyezi. Idealista szemlélete azonban nem engedi meg, hogy ennél tovább menjen és leválassza a természeti földrajzról a társadalomtudományokhoz tartozó gazdasági földrajzot.

\*

Az eddigiekben Telekinek az egységes földrajz keretében felmerült eszmei csúcsproblémával szemben elfoglalt álláspontját igyekeztünk megvilágítani a marxizmus—leninizmus nézőszögéből. Teleki gazdasági geográfus volt. Számunkra ezért különös súlyt kap annak a felvetése, *milyen eszmei alapokra építette fel Teleki gazdaságföldrajzi koncepcióját* és hogyan értékeljük felfogását a dialektikus és történelmi materializmus szempontjából.

Az már az eddigiekből világosan áll előttünk, hogy Teleki unista felfogása a gazdasági földrajzot az egységes polgári földrajz résztudományaként, közelebb-ről az emberföldrajz részeként fogta fel. Az emberföldrajz másik ága, a lakosság- illetve településföldrajz felé azonban nem állított fel éles határt. A határkérdést elvileg ugyan nem vetette fel, de a gazdaságföldrajzi problémák tárgyalása során jelentős mértékben benyomult az emberföldrajz területére. Maga is foglalkozott településföldrajzzal. A városról írt tanulmánya egyike a legjobb összefoglaló munkáknak. Néhány évvel ezelőtt élénk vita folyt arról, hogy marxista értelmezésben indokolt-e a településföldrajz, illetve a lakosságföldrajz különállósága a gazdasági földrajz mellett, nem része-e a településföldrajz a gazdasági földrajznak. Nos, Telekiben meg volt egy bizonyos hajlamosság az utóbbi mellett való állásfoglalásra s ami még érdekesebb, ebben valószínűleg éppen Schlüternek, a német antropogeográfia egyik legismertebb ideológusának, a településmorfológia legfőbb propagálójának véleményére támaszkodott. Schlüter: „Die Ziele der Geographie des Menschen” c. közismert tanulmányában leszögezi, hogy majdnem minden, amit az ember a föld felszínén alkotott, a települések és

közlekedési útvonalak is nagyobb részt gazdasági célokat szolgálnak. Így a gazdasági földrajz belenyúlik a település- és közlekedési földrajzba.

Ezek után foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy *miként határozza meg a hazai polgári geográfia szemlélet a gazdasági földrajz tárgyát*. A meghatározások sokfélesége már előre sejtetni engedi azt az ideológiai zűrzavart, ami a hazai gazdasági földrajzban uralkodott. Íme: Kerekes Zoltán (a magyar gazdasági földrajznak sajnos fiatalon elhunyt igérete): A gazdasági geográfia az emberi szükségletek kielégítésének lehetőségeivel foglalkozik. Pécsi Albert: A gazdasági földrajz tárgya az ember gazdasági tevékenységeinek térbeli eloszlása. Hézszer Aurél: A gazdasági földrajz úgy tekinti a földet, mint a gazdasági élet színterét, s ezeknek a gazdasági tényeknek geográfiai magyarázatát keresi. Fodor Ferenc: A gazdasági földrajz az a tudomány, amely a gazdasági élet fizikai feltételeinek, a gazdasági javaknak és az azokat termelő és felhasználó embernek a gazdasági tájakban való szimbiózisát tárja fel. Fodornak egy másik, későbbi meghatározása: a gazdasági földrajz egyrészt a földfelszín jelenségeinek az ember gazdasági életére való hatását, másrészt az ember gazdasági életének a természetre, a földfelszínre való visszahatását vizsgálja. Teleki a M. F. T. gazdaságföldrajzi szakülésén a gazdasági jelenségeknek, mint térbeli jelenségeknek a földön való elterjedésének vizsgálatát tűzi ki. (Itt tehát még erőteljesen kiütöközik nála az elterjedésnek a Ratzel által képviselt principiuma.) A Közgazdasági Enciklopédiában a következőképpen definiálta a gazdasági földrajzot: a gazdasági földrajz az elméleti és alkalmazott földrajztudománynak az az ága, amely a kutatás és leírás gyűjtőpontjába az ember gazdasági életét állítja. Nem sokat mondó meghatározás, amelynek eszmei érdekessége az, hogy az egységes földrajzi felfogás tükrözik benne, másrészt az, hogy alkalmazott földrajztudományról ír, de hogy ez alkalmazottság miben jut kifejezésre, abban kétségben maradunk.

A definícióknak ez a sokfélesége a burzsoá földrajztudomány eszmei bizonytalanságáról tesz tanúságot s indokolt kétségeket támasztott az akkori természeti földrajz művelői részéről a gazdasági földrajz tudományos jellegét illetően. Ennek ad kifejezést Cholnoky Jenő, amikor a következőképpen fakad ki: kimondhatatlan nehézségekbe ütközik azonban, amint „az ember”-nek a földrajzi képbe való beillesztését kíséreljük meg. Teménytelen kísérlet tölti meg irodalmunkat, de vagy történelmet, vagy demográfiát, vagy etnográfia, vagy nemzetgazdasági, végül politikai leírást kapunk, csak az igazi emberföldrajz hiányzik.

A polgári gazdasági geográfusok mindeme és más definíciójában az eltérések és a homályos kifejezésmód ellenére is van egy kihámozható alap, ami tudományunk nevében is kifejezésre jut, s ez az, hogy a gazdasági földrajz a gazdasági élettel foglalkozik. A gazdasági életnek, mint általában egész létünknek alapja az anyagi termelés. A gazdasági földrajz tágabb értelmezésben tehát a termeléssel foglalkozik. De magát a termelést, amely mindig társadalmi ter-

melés, sok más tudomány, általános törvényszerűségeiben pedig a politikai gazdaságtan vizsgálja. A gazdasági földrajz a maga részéről a társadalmi termelés földrajzi, területi megoszlásával foglalkozik. Eddig a burzsoá és marxista geográfus véleménye nagyjában és egészében véve megegyezik. A differenciálódás ott kezdődik, hogy a polgári geográfia a termelés területi megoszlása magyarázatában a prioritást a természeti tényezők számára tartja fenn, a marxista gazdasági földrajz pedig a termelőerők és termelési viszonyok egymástól elválaszthatatlan dialektikus egységében, a termelési módban. Az utóbbiak társadalmi tényezők, ezért sorolja a marxista tudományrendszertan a gazdasági földrajzot a társadalomtudományokhoz és alkalmaz társadalomtudományi módszereket. Ezzel szemben a polgári gazdasági földrajz a természeti tényezők számára biztosított prioritás alapján általában természettudományos módszerekkel dolgozik és az egységes földrajztudomány keretében alárendeli magát a természeti földrajznak. Ennek a koncepciónak helytelenségét a marxizmus—leninizmus kétségbevonhatatlanul megállapította. Erről most nem kell beszélnünk, de végső konklúzióként le kell szögeznünk, hogy a polgári gazdaságföldrajz kizárólag csak a természeti vonatkozású jelenségek értelmezésében juthat el objektív megállapításokhoz, törvényszerűségekhez. A maga teljes egészében azonban „képtelen arra, hogy a termelés földrajzi elhelyezkedésének törvényszerűségeit megállapítsa, tehát képtelen arra is, hogy az imperializmust szolgálja, amelynek létét köszönhette” (Markos György).

A probléma, ami már most felvethető s a későbbiekben tárgyalásunk alapja leendő, a következő: *a magyar burzsoá gazdasági geográfusok*, élükön Telekivel milyen álláspontot foglaltak a termelési mód prioritását illetően. Már ismertetett idealista filozófiai felfogásukból sejthető, hogy ez az állásfoglalás negatív jellegű volt. Nem is várható más, hiszen a termelési mód elsődlegességének vallása egyet jelentett volna geográfiai munkásságuknak marxista alapokra való helyezésével. A legtöbb burzsoá gazdasági geográfus — s ez vonatkozik nemcsak a honiakra — egyáltalán nem rendelkezett politikai gazdaságtani ismeretekkel, még polgári vonatkozásban sem, merem állítani, hogy azt sem tudták, mi a termelési mód. Meg kell tehát elégednünk a kérdésnek szerényebb formában való felvetésével: *milyen álláspontot foglaltak el gazdasági geográfusaink a társadalmi tényezők prioritását vagy értékelését illetően.*

A kérdés azonban még ebben a formában is nehezen válaszolható meg, mert burzsoá geográfusaink tudatosan vagy tudat alatt az egyik földrajzi kérdésben az idealista filozófiának hol az egyik, egy újabb kérdésben pedig a másik irányzatának álláspontjára helyezkedtek. A temérdek bizonytalanság és átmenet között való tájékozódás céljából *négy kategóriát* állítottam fel. Az elsőbe tartoznak azok a polgári geográfusok, akik tagadták a társadalmi tényezők bármiféle jelentőségét vagy egyszerűen negligálták a társadalmi tényezőket. A második kategóriába soroltam azokat a geográfusokat, akik ugyan elismerték, rendesen igen vulgáris formában, hogy a termelés földrajzi elhelyez-

kedésében szerepük van a társadalmi tényezőknek, de az elsődlegességet a természeti tényezőknek adják meg. A geográfusok harmadik csoportját az különíti el a megelőzőktől, hogy tagjai a társadalmi tényezőket tudatosan elleppezik, misztifikálják. Végül külön kell választanom az előbbiektől azokat a burzsoá geográfusokat, akik a társadalmi tényezők értékelése során tudatosan a polgári gazdaságtan egyes irányzataira támaszkodtak, ezzel feltételezván a gazdaságtan által megállapított gazdasági törvényszerűségeknek a termelés földrajzi eloszlásában való érvényesülését.

A határok az egyes csoportok között nem élesek, de ez nem is szükséges, hiszen ezeket a csoportokat inkább csak a tárgyalás rendszerességének biztosítására állítottam fel. Ugyanakkor megint az idealizmus és a polgári közgazdaságtan irányzatának különféleségeire kell utalnom, amikor meg kell állapítanom, hogy még ugyanaz a polgári geográfus is, Teleki is, egyes problémák megoldásában hol az egyik, hol a másik kategóriába sorolható.

Az első kategóriát képviselik tehát azok a geográfusok, akik — többnyire az állásfoglalás elhárítására — *lemondanak a társadalmi tényezők tekintetbevételéről*. Ennek oka vagy az állásfoglalás elhárítása, vagy az a nézet, hogy az egész gazdasági földrajz a tudományosságot nem is igénylő támogatás a gazdasági gyakorlat számára, avagy pedig az a nem egészen alaptalan feltevés, hogy a gazdasági földrajz csupán a kapitalizmus ideológiai védelmét szolgálja. Ezek közé tartoznak azok a geográfusok, akik „tisztá geográfiát” követelnek, akik a „piszkos praxistól” a földrajz tudományát meg akarják szabadítani. Nálunk legőszintebben Cholnoky Jenő juttatja ezt a véleményt kifejezésre, amikor a földrajz mai irányzatáról értekezve, a következőképpen fakad ki: „Mikor fog már visszatérni az a boldog idő, amikor a geográfus nem lesz kénytelen politikai és gazdasági szempontból irányítani vizsgálódását, hanem visszatérhet a tudomány tiszta légkörébe, ahol a tudományt magáért a tudományért művelik.” Fodor Ferenc általános gazdaságföldrajzi munkájának bevezetésében szintén hajlandóságot mutat egyes gazdasági kérdéseknek a közgazdaságtanba és az áruismeretben való áthelyezésére. Hettner és Schlüter sem állnak messze ettől a felfogástól. Itt találkoznak ezek a többnyire a természeti földrajz iskolájából jött geográfusok egyes közgazdászokkal (ezek főként németek) és szociológusokkal (ezek főként angolszászok), akik a gazdasági földrajznak a társadalmi tényezőkkel kapcsolatos kérdéseit a maguk tudománya számára igénylik.

Ebbe a kategóriába sorolhatjuk azokat a gazdasági geográfusokat is, akiknek munkássága csak a *jelenségek térbeli eloszlásának*, vagy legalábbis főként ennek vizsgálatát tartják a gazdasági földrajz feladatául. Nálunk a régebbi gazdaságföldrajzi iskola hívei, pl. Kemény György tartoznak ide, a külföldi geográfusok közül pedig az angol Chisholm, a német Friedrich, a francia Dubois és Kergomard, hogy ennek az irányzatnak legalább a nevesebb képviselőit említsem meg. Elavult, a modern burzsoá szemlélet által is támadott irányzat



ez. Teleki már a földrajzi gondolat történetében is éles hangot üt meg vele szemben. Helyesen mutat arra, hogy az a geográfia, amely csak a hol kérdésre felel és a leírásra szorítkozik, nem nevezhető tudománynak. Az elterjedés regisztrálása lehet az első lépés a kutatásban, amelynek azonban, hogy a tudományosságot joggal vindikálhassa a maga számára, a miért kérdésre is felelnie kell. Helyes az a megállapítása is, hogy az elterjedés nem a földrajz kizárólagos principiuma. Rokon ezzel az irányzattal s gyakran egybeolvad vele az a koncepció, amely a *statisztikai adatok* következtetés nélküli halmozásával kerüli meg a társadalmi tényezők kauzális kifejtését. De ide tartozik az az eljárás, amely merev és mechanisztikus statisztikai képletek, spekulatív kombinációk útján véli a gazdaságföldrajzi kérdéseket a társadalmi tényezők figyelmen kívül hagyásával megoldani. Ilyen irányú kísérletet jelentettek nálunk a Fodor Ferenc által propagált produktivitási arányszámok. A magyar geográfusok többsége, de maguk a statisztikusok sem tulajdonították ezeket másnak, mint számokkal való játszásnak. Teleki szükségesnek tartotta a statisztikai adatokkal való dolgozást, de — ma is helytállóan — hangsúlyozta geográfiai értékelésük helyes szemléletű szükségességét. Itt említem meg a *formalizmus* kérdését. Az emberföldrajzban a német Schlüter volt a propagálója abban a törekvésben, hogy az antropogeográfia számára is megfigyelhető kutatási tárgyat találjon, mint ahogy a morfológiának ilyen tárgyai a felszíni formák.

Nálunk ez a formalizmus, helyesebben morfografizmus nem a gazdasági, hanem az emberföldrajzban jelentkezett Prinz Gyulának a településformákra vonatkozó kutatásával kapcsolatban. Nálunk nem egészen indokoltan, már régebben, de mostanában is súlyos támadásokban részesült ez az irányzat, az idealizmus vádjával illetve. Ez nem egészen helyes, mert a forma a tartalom mellett, vele egységet alkotva, a marxista dialektika kategóriáihoz tartozik. A formát mindig megfelelő tartalom tölti ki, a tartalom az elsődleges, a fejlődésben a formát megelőzi, de a forma jelenti az empirikusan megfogható dolgot. A geográfia nyelvére lefordítva: A települések tartalmát, funkcióját a termelőerők teremtik meg, ez a tartalom formájában a településformákban, az utcahálózat formájában érzékelhetően jelentkezik. Ezért a településformák empirikus megállapítása, felvázolása igen is lehet a településföldrajzi kutatások első állomása. Ez önmagában is érték a geográfia számára, még ha nem is követi a településformákat létrehozó tényezők racionális kifejtése. Teljes értékűvé azonban csak ebben az esetben lesz a kutatás.

*A második kategóriát* töltik ki azok a koncepciók, amelyek általában elismerik, helyesebben *tudomásul veszik azt, hogy a geográfiában társadalmi tényezőkkel is számolni kell, de különböző formában fenntartják a természeti tényezők, a földrajzi környezet, illetve milieu prioritását.* Marxista vonatkozásban helytelen állásfoglalás ez, mert a földrajzi környezet ugyan igen lényeges előfeltétele az anyagi termelésnek, egyike a társadalom anyagi létfeltételeinek, de nem meghatározó jellegű.

Ez a felfogás közismerten a francia felvilágosodás szociológiájának földrajzi irányzatából indult ki. Ez az annak idején haladó szellemű társadalom-szemlélet Ratzel emberföldrajzi iskolájában a *földrajzi determinizmus* szemléletében jelent meg. Még ma is jelentkezik, ha ugyan a társadalmi tényezőket egyáltalán tekintetbe veszi, minden burzsoá geográfus munkásságában. Az idealista szellemű geográfia legjellemzőbb vonása. Végső, legreakciósabb kifejlődésében alapja a fasizmus és kozmopolitizmus szolgálatában álló geopolitikának.

Teleki ugyan felismerte azt, hogy a földrajzi környezet társadalomtörténeti kategória, ha ezt nem is így formulázza meg. Felismeri, hogy a helyzeti energia a termelőerők, a társadalom fejlettségének függvénye. Tény az is, hogy a hazai geográfusok közül ő értékeli viszonylag a legnagyobb mértékben a társadalmi tényezőket, munkáiban mindig ad társadalmi okadatulást. Bizonyos azonban az is, hogy őt sem lehet a földrajzi determinizmus vádja alól felmenteni. Determinizmusa, ha szabad mondanom, nem olyan nyersen nyilvánult meg, mint a természeti földrajzos Cholnokyé, aki pl. Anglia világhatalmát és gyarmatbirodalmát arra vezeti vissza, hogy „Británia partjain igen magas az árapály” s aki „a földrajzi tényezők kérlelhetetlen irányítását” véli felismerni a történelmi események folyamán. „Az ember történetét a Földön — úgymond — geográfiai tényezők irányítják ... Nem történelmi materializmus ez.” Valóban nem az! Teleki determinista felfogása számtalan helyen nyilvánul meg, filozófiailag a leghatározottabban jelentkezik abban a tanulmányában, amelyet a Közgazdasági Enciklopédiában írt a gazdasági földrajz címszó alatt. Ennek a kis írásnak a súlyát megnöveli az a körülmény, hogy benne éppen a legjelentősebb elvi állásfoglalásokat kell a tanulmány jellegének megfelelően félreérthetetlenül megformulálni. Teleki itt a következőket írja: „A szárazföld nagy kamráinak jellegét a klíma adja meg. Mint klímaegységek növényzeti, termelési és azonos emberi életmódok, társadalmi és politikai formák, gondolkodásmódok és filozófiák egységei. ... A földrajz ma már legelőrehaladottabb kiképzésében nem materialista”. Mi más ez, mint nyílt félreérthetetlen kiállítás az idealista szemléletű földrajz mellett!

Hiba volna azonban Telekinek ezt a determinista állásfoglalását azonosítani a *vulgáris geográfizmussal*, amelynek filozófiai alapja a XIX. század második felében kialakult vulgáris materializmus, s amely dialektikus materializmustól idegen idealista társadalomszemléletet képvisel. Ez a szemlélet a természeti törvényeket azonosítja a társadalmi törvényekkel és minden társadalmi jelenséget közvetlenül a természeti viszonyok behatásával magyaráz. Demangeonnal együtt, de valószínűleg tőle függetlenül Teleki figyelmeztet arra, hogy számos geográfiai megnyilvánulásban a természeti tényezők csak közvetve befolyásolnak. Konkrétan: az éghajlati viszonyok kialakítják valamilyen táj mezőgazdasági termelését, de a mezőgazdasági települések kialakulását már a termelés irányítja. A mezőgazdasági településekben tehát az éghajlati viszonyok nem közvetlenül,

hanem a termelésen keresztül, közvetve hatnak. Geográfiai vulgarizmusra vezet az a törekvés is, amire Mendöl utal, ha a geográfus a földrajzi milieunek csak azokat a hatásait emeli ki, amelyek valóban érvényesülnek. A geográfiai vulgarizmusnak egyik megnyilvánulása az az irányzat, amely a kapcsolatot a természet és az „ember” között kétoldali viszonyban tanulmányozza. Ez is hamis, helytelen koncepció több okból, amint arra Mendöl és Markos rámutattak. Csak azokat a földrajzi jelenségeket vizsgálja, ahol ez a kölcsönös kapcsolat valóban és közvetlenül áll fenn, tehát hiányos földrajzi koncepció. Helytelen idealista felfogást tükröz, mert vizsgálódásait kizárólag a kapcsolatokra korlátozza s a kapcsolatot elszakítja attól, ami kapcsolódik. De helytelen azért is, mert az embert — mint tényezőt — társadalmától kiszakítja.

A termelés és általában a gazdasági élet földrajzilag számbajövő jelenségeinek tudományos tanulmányozása és maga a társadalmi gyakorlat egyre kétségtelenebbé tette és teszi azt, hogy a termelés területi megoszlása nem igazolható a természeti tényezők prioritásán és a társadalmi tényezők lebecsülésén alapuló földrajzi determinizmussal. Ezt azonban csak részlegesen is elismerni egyet jelentene a burzsoá gazdasági földrajz számára a földrajz unista koncepciójának feladásával, a természettudományos módszerek elhagyásával, az idealizmus eszméjének megtagadásával, az osztálytudományi jellegről, a kapitalizmus védelméről, ellentétei elkendőzéséről való lemondással, vagyis le kellene mondania mindarról, ami őt burzsoá tudománnyá teszi. Ilyen tudományos „öngyilkosságra” az imperializmus körülményei között a burzsoá geográfia nem vállalkozhat. A kivezető utat a *burzsoá geográfia* abban véli megtalálni, hogy — ahol csak lehet — *elleplezi, misztifikálja a társadalmi tényezők hatását vagy pedig ezt a hatást más, nem társadalmi, hanem többnyire természeti jellegű tényezők hatásaként igyekszik feltüntetni.*

E kísérleteknek száma légiónyi. Csak azokat analizáljuk, amelyek a hazai földrajztudományos életben, elsősorban Telekinek a munkásságában jelentkeztek. A legrégebbi módszer, amelynek tudományos kiépítése Ratzel nevéhez fűződik, az *emberi társadalomnak az emberrel való helyettesítése*. A földrajz színpadán a társadalom helyett a társadalomtól elvonatkoztatott, termelési viszonyaiból kiemelt, misztifikált ember jelenik meg antropogeográfiai vonatkozásban, gazdaságföldrajzi vonatkozásban pedig főként Sapper óta, a *gazdálkodó ember*. Nálunk különösen Fodor Ferencnél találkozunk a társadalomnak a gazdálkodó ember eszményesített fogalmával való helyettesítésével.

Telekit ez a felfogás nem elégítette ki. Érezte, hogy az embernek, mint ilyennek, geográfiai faktorként való beállítására túlságos szimplifikálása a problémának. Megállapította, hogy az anthropogeográfusoknak, főleg Ratzel némely követőjének hibája az általánosítás. Az ember helyébe valami mást kellett állítania. Ez a más pedig az ember mint *biológiai egyed*, illetve az embernek biológiai csoportosulása, a *faj* volt. Ezzel eljutottunk a burzsoá geográfiának egyik jellemző irányzatához, a *földrajzi biológizmushoz*.

Aligha tagadható, még a marxista materializmus sem tagadja a természet erőinek fiziológiai, sőt pszichológiai hatását az egyesre, vagy akár a nagyobb közösségekre. Ez az ember és a természet közötti viszonynak a dialektikus materializmustól távolálló, tőle idegen beállítása volna. Ez a természet által való befolyásoltság akár fiziológiailag, akár pszichológiailag sokszor nem is közvetlenül, hanem közvetve — a vallási vagy népszokásokon vagy tradíciók át — lokálisan még a gazdasági életben is jelentkezik. A burzsoá felfogást azonban éppen az jellemzi, hogy a különlegest általánossá, az esetlegességet törvényszerűvé emeli s ugyanakkor jelentőségét óriási mértékben felnagyítja. A pszichológiai, de főként a fiziológiai tényezők jelentőségének ez az eltorzítása a burzsoá földrajztudomány részéről határozott ideológiai célzattal történik, nevezetesen azzal a célzattal, hogy a tőkés társadalmi rendszert igazolja, a dolgozóknak a kapitalista rendszer ellentmondásaiból származó elnyomódását a biológia objektív törvényein keresztül a természet megmáshíthatatlan rendjeként tüntesse fel.

A földrajzi biológizmus melletti elszegődés Telekinél is határozottan jelentkezik, késői munkásságában politikai tendenciát is nyerve, s a következő tételben nyer meghatározást: „Az élőlény a maga tömegével geográfiai faktor. Nem mint halandó egyed, hanem mint az életet megőrző életegység, mint faj érvényesül a földfelszín életében, a tájban.” Megjegyzi, hogy a fajt nem biológiailag értelmezi, hanem mint életegységet, de ez még így is biológizmus. Ezt igazolja az, hogy Teleki biológiai causalitás érvényesülését állapítja meg s a mai Európáról szóló tanulmányában határozottan leszögezi, hogy az, mint életközösség hosszú évszázadokon át együtt fejlődött, számos generációk öröklött és szerzett tulajdonságainak biogenetikai eredménye. Teleki biológizmusa kifejezést nyer külsőleg abban is, hogy biológiai fogalmakat használ földrajzi értelemben. Gyakran használt kifejezésmódja a szimbiózis, a biológiának a szerves lények együttélésére alkalmazott kifejezése, amelyet átvisz a földrajzra azzal, hogy a tájban a tájalkotó tényezők között szimbiózist, szimbiótikus együttélést állapít meg. Mellékesen megjegyezve nem is egészen szerencsés fogalomátvitel is, mert a biológiai tartalom olyat fejez ki, ami nem földrajzi megnyilvánulás. Nem egyszerűen együttélés ez a biológia szerint, hanem olyan, amely nyilvánvalóan csak szerves lények között áll fenn, a táj alkotó elemei között pedig jócskán vannak szervetlenek s nem is ezek a legkevésbé jelentősek. Emellett a biológiai együttélésben az együttélők egyes funkcióit kölcsönösen ellátják egymás előnyére. Ilyesmiről pedig a tájtényezők között nem lehet szó. *Lenin* találón állapítja meg a Materializmus és empiriokriticizmusban, hogy biológiai fogalmaknak a társadalomtudományok területére való átcsempészése „üres frázis”. Maga az a körülmény, hogy Teleki a földrajzot a földfelszín fiziológiájának tartja, saját maga szerint nem jelent biológizmust, mert életen nem ezt érti, amit a biológia, „hanem keletkezést, létet, fejlődést és pusztulást a legtágabb értelemben”. A földrajz eme felfogásának teljes eltorzulása jelentkezik Fodor Ferencnél, aki egyes munkáit, mint pl. a Jászságról szólót már saját

maga sem nevezi földrajznak, hanem életrajznak. Ezek az életrajzok tartalmilag visszafejlődést jelentenek az államismék felé, ha azoknál összehasonlíthatatlanul magasabb tudományos színvonalon is állnak. De kétségtelen, hogy ezekben az életrajzokban a történelem, a néprajz javára a földrajzi elem háttérbe szorul.

Teleki földrajzi biológizmusának filozófiai alapja a pozitivista H. Spencernek *organista társadalomelmélete*, amely az állati szervezet biológiai törvényeinek az emberi társadalomra való átvitelében áll, s eszmei célja, éppúgy mint a földrajzi biológizmusnak a kapitalista viszonyok természetes rendjének igazolása.

A burzsoá gazdasági földrajzban gyakori jelenség a *társadalmi tényezők naiv, tudománytalan felfogása és misztifikálása*. Az elsővel főként a magyar ember- és gazdasági földrajz régebbi művelőinél találkozunk, főként Czirbusz Gézánál, de sűrűn felbukkan Cholnoky Jenőnél, sőt — bár nagyon szórványosan — Telekinél is. Az eredeti tőkefelhalmozást Angliában a következőképpen ismerteti: „Minél nagyobb nyájokban tenyésztik a juhokat, annál jövedelmezőbb. Megindult a nagybirtok kialakulása Angliában s a parasztbirtok felvásárlása.” Ez bizony naiv és idillikus kép a kapitalizmus társadalmi feltételeinek véres harcokban és szörnyű kegyetlenségekkel kísért megteremtéséről; a parasztságunk a termelési eszközöktől való megfosztásáról és bérmunkási sorba való süllyesztéséről. Hasonló idillikus naivitás annak feltételezése, hogy a brit kormányhatalomnak a hindu-mohamedán ellentét aggodalmakat is okozott, hiszen ennek az ellentétnek állandóan felszínén tartása, sőt szítása az angolok indiai gyarmati politikájának alapja volt. Ugyanilyen naiv elleplező beállítás az amerikai prérók hatalmas arányú talajromlását (talajerózióját) a „kultúrember” kapzsiságának tulajdonítani.

A társadalmi tényezők misztifikálásának egyik leggyakoribb, nálunk is elterjedt módszere a társadalom gazdasági rendjének az életforma mögé való elbújtatása, amely misztikus lelkületet, életfelfogást visz be a társadalmi tényezők értékelésébe. A termelésnek csak a technikai oldalát vizsgálja, a társadalomnak a természettel való viszonyát, míg a termelés másik oldalát, az osztálytársadalmaknak kizsákmányoló jellegét a lelkeséggel és hasonló dolgokkal helyettesíti.

Ehhez hasonló jelenség, amely ezt a lelkeséget még a termelésnek technikai oldalára is átterjeszti, a *természeti tényezők antropomorf beállítás*a, vagyis a természeti tényezőknek emberi szándékkal és akarattal való felruházása — az imperializmus gyarmati rendszerének védelmében. Ez a törekvés leplezetlenül mutatkozik meg Telekinek „Időszerű kérdések a politikai földrajz megvilágításában” c. tanulmányában, amelyben a következőket írja: „Geográfiai szemmel nézve az imperializmus . . . egy népnek és a tájnak, amelyben ez a nép mint emberi faktor már magasabb dominantiára jutott — tehát egy művelt nemzetnek és egy magas berendezkedésű tájnak, államnak dominantiára való törekvése más tájak, azok természeti kincsei és azok népei felett. Ez a dominantiára való

törekvés . . . életassimiláció.” Eltekintve attól, hogy ez a meghatározás a nemzetet, a népet azonosítja az imperializmus társadalmának uralkodó osztályával és végső konklúziója földrajzi biológizmusban oldódik fel, világosan kitűnik a tájnak antropomorf felfogása. Nem a monopoltőkés körök, hanem a „magas berendezkedésű” tájak gyarmatosítanak!

Ugyanilyen antropomorf tartalma van a burzsoá geográfiában gyakran használt *tájelőny* fogalomnak is. Ez sem más, mint a fejletlen és gyarmati országok függőségének eszmei elhomályosítása.

A társadalmi tényezők, különösen a termelési viszonyok misztifikálásának egy másik módja az *ethnikumnak* és a „*gazdasági pszichológiának*” előtérbe helyezése. Az ethnikum teljes figyelmen kívül hagyása hiba volna, de éppen olyan hiba a túlértékelése is. Már Prinz is megállapítja, hogy a faluakat mennyire kevésbé simul a néphatárokhoz, amivel élesen szembekerül a Györffy Istvánék által képviselt, az ethnikumon alapuló településföldrajzi felfogással. Rokon jelenség a burzsoá gazdasági földrajzban a pszichológiai tényezőknek erőteljes hangsúlyozása a termelési viszonyok háttérbe szorítására és helyettesítésére. A geográfusok között a német Rühl volt ennek a geográfiai pszichologizmusnak művelője, aki több tanulmányban foglalkozott a különböző népek gazdasági pszichológiai alkatának kialakulásával. A földrajzi pszichologizmushoz a társadalomfilozófiai alapot Max Weber szolgáltatta, de a katedraszocialisták közül Werner Sombart is hajlott e felfogás felé. Weber a kapitalizmus szellemtörténeti gyökereit a puritanizmusban vélte megtalálni. Teleki a holland kapitalizmus kifejlődésének vázolásában teret ad Weber nézeteinek, bár bizonyos óvatosságra int velük szemben.

A burzsoá geográfia a társadalmi mozgatóerők helyett szívesen hivatkozik a *technikára*, a *technikai civilizációra* s termelőmód helyett erre vezeti vissza a gazdasági élet területi, földrajzi alakulását. A tőkés gyarmatosítást civilizatorikus tevékenységként fogja fel. Ebbe a hibába Teleki is beleesik. A gazdasági élet földrajzi alapjaiban a következőket írja: „A technikai kultúra magas fokára jutott európaiak expanziója a gőzgép és a villanyerő korszakában területileg erősen kiterjesztette különösen az idegen continensek partvidékei és könnyen hozzáférhető hinterlandjai területén a technikai kultúra részére felhasználható anyagok körét.” A mezőgazdasági termelés földrajzi vizsgálatában a svéd származású amerikai gazdasági geográfus, Jonasson és Baker agrogeográfus nyomán előszeretettel fordult az *üzemtechnikai viszonyok* felé. Ez önmagában nem nevezhető helytelennek, de objektív eredményekre csak akkor vezethet, ha a mezőgazdaság tulajdonviszonyaival hozzuk kapcsolatba, annál is inkább, mert többnyire ezek állnak a mezőgazdasági technika háttérében. Teleki ismerte A. Webernek telephelyelméletét, iparföldrajzi tanulmányaiban azonban csak óvatosan alkalmazta, történelmi koncepciója nehezen is volt összeköthető Weber matematikai formuláival.

Amint láttuk, a magyar gazdasági földrajz, az élen Telekivel, nem volt

mentes olyan kísérletektől és törekvésektől, amelyek arra irányultak, hogy a termelés földrajzi megoszlásának döntően társadalmi tényezőit, a termelőmódot s ezen belül különösen a termelési viszonyokat misztifikálják, más tényezőkkel helyettesítsék. Helytelen volna azonban Teleki földrajzi munkásságát eszmei vonatkozásban teljes egészében negatíven értékelni. Ne felejtsük meg osztályhelyzetéről, arról, hogy tudományos tevékenységének fő időszaka az imperializmus fasiszta irányzatának korszaka volt, ami egyben együttjárt a tudományban reakciós és idealista szemléletek felelevenítésével és elburjánzásával. Ilyen körülmények között szinte csodálatraméltó, hogy Teleki munkáiban az idealista eltévelygések mellett számos pozitíven értékelhető megnyilvánulás, eredmény lelhető fel. Ő volt az első a magyar geográfusok között, aki a társadalmi fejlődés gondolatát — ha nem is mindig helyesen vázolván — bevitte a magyar geográfiába. Teleki mert a geográfiában a monopóliumok gazdaságföldrajzi jelentőségéről beszélni és írni. Amerikáról írt könyvében, Svájcra szóló pompás kis tanulmányában sok helyütt jól exponálta a társadalmi tényezők jelentőségét. Mire vezethető ez vissza? Arra, hogy Teleki a nemzetközi viszonylatban is igen kis számot képviselő ama geográfusokhoz tartozott, akik tudományos színvonalon foglalkoztak közgazdaságtani kérdésekkel és közgazdaságtudományi módszereket is bevitték a geográfiai praxisba. De az is bizonyos, hogy Teleki a közgazdasági s általában a társadalmi kérdéseknek nem tulajdonított akkora jelentőséget, hogy a gazdasági földrajz társadalomtudományi jellegének gondolata egyáltalán felmerült volna benne.

Földrajzi munkásságában a polgári közgazdaságtan irányzatai közül, a polgári *katedra-szocialisták* reformista irányzata állt hozzá viszonylag a legközelebb. Nagyra becsülte Werner Sombartot, akit némelyek a katedra-szocialista, mások pedig a Max Weber-iskolához sorolnak. Kimutathatóan legmélyebb hatást azonban a politikai gazdaságtan szociológiai irányzatai s közülük különösen Herbert Spencernek iskolája gyakorolt rá. Mellékesen meg kell említenem, hogy ennek a spenceri szociológiának nemcsak semmi köze nincs a szocializmushoz, hanem annak esküdt ellensége s a társadalmi fejlődés legmagasabb fokát a kapitalizmusban látja. Ez a szocializmusellenes felfogás pompásan megfelelt Teleki politikai állásfoglalásának. Ami pedig Teleki és Spencer szoros tudományos kapcsolatát illeti, ennek eszmei alapja az, hogy Spencer szociológiája a biológizmusra épült fel s ez a geográfiai biológizmus formájában — amint ezt előzőleg már részletesen kifejtettük — Telekitől sem állott távol. Spencer organikus társadalomelmélete volt a tudományos forrása Kjellén organikus államelméletének, amelyre a német geopolitika felépült s amely Teleki politikai földrajzi felfogásában is helyet kapott.

Kádár László véleménye szerint Teleki „életének talán legnagyobb tudományos alkotása” a *mérsékelt égövek mezőgazdasági intenzifikálódását tárgyaló térképes mű.* Ez a munka Thünen német közgazdászának az „Isolierte Staat” című munkájában lefektetett teóriájának a geográfiai elemzése. Tudomásom

szerint mindmáig az első és egyetlen nagyobbszabású kísérlet a burzsoá földrajztudomány részéről arra nézve, hogy egy közgazdasági teóriát gazdaságföldrajzilag értelmezzen, illetve értékesítsen a termelés földrajzi megoszlásának vizsgálatában, ami Telekinek kétségbevonhatatlan érdeme.

A Thünen-féle elv azon alapszik, hogy a mezőgazdasági rendszerek a piacot képviselő centrum körül koncentrikus övekben helyezkednek el olyanformán, hogy a centrális piactól kifelé haladva mind külterjesebbé válik a gazdálkodás. Így alakulnak ki Thünen eredeti sémája szerint belülről kifelé tartva a piac és a szabad gazdálkodás centruma körül az erdőművelés, a földművelés, majd az állattenyésztés különböző belterjességű övei, amelyek legkülső keretét a vadászat alkotja. Ezt a sémát a korszerű gazdasági formák bevonásával jelentősen módosítottuk, de a Thünen-féle elvnek teljes fenntartásával.

Munkánk első része abban állott, hogy autopszia, irodalom, statisztikai és térképészeti anyag és a mezőgazdaság belterjességének egyes fokozataira jellemző indikátornövények (szőlő, cukorrépa, zöldségfélék stb.) alapján feltérképeztük egyes országokra és az egész Földre kiterjedően a mezőgazdasági rendszerek elterjedését — a dolog természetének megfelelően persze csak a mérsékelt övi gazdálkodást véve tekintetbe. A térképezést négy időkeresztmetszetre hajtottuk végre, amelyek kiválasztása — kétségtelenül nem szándékosan — úgy történt, hogy az mai periódizációnknak is megfelel. Az első időszak, a múlt század ötvenes éveit, a klasszikus kapitalizmus fénykorát képviseli. A második időszak, az 1880—1890 közé eső esztendő, a kapitalizmus imperialista szakaszának kibontakozásával esik egybe. A harmadik az első világháború előtti periódus (1910—1913) az egész Földet felölelő tőkés világgazdaság korszakának felel meg. A negyedik, a második világháború utáni 20—30-as esztendőket felölelő időszak már a kapitalizmus általános válságának időszakával esik egybe. A munkának első szakasza, a négy időkeresztmetszet állapotainak feltérképezése megtörtént. A Thünen-elméletnek a térképezés alapján való földrajzi értékelése azonban csak a globális összefoglalásig jutott el. A harmincas évek gazdasági válságából és a háborús készülődésből kifolyóan a nagyszámú térkép miatt igen költségesnek ígérkező munka kiadására nem kerülhetett sor. Egyes térképeit azonban magyar és külföldi munkák felhasználták és Teleki több tanulmányában az elmélet földrajzi elemzését — hacsak globális vonatkozásban is — elvégezte. Mégis már ez az értékelés is néhány érdekes eredményt hozott. A legfontosabb az, hogy a Thünen-féle principium globálisan csak a múlt század 80-as, 90-es éveiben jut kibontakozásra. A XX. században már megindul a rendszer felbomlása, a decentralizációs folyamat. A Thünen-féle elv tehát az egész világra nézve nem általános törvényszerűséget fejez ki, csak egy bizonyos időszakban érvényesült, vagy legalább is látszott érvényesülni a térképezésből ítélve.

Gazdaságföldrajzilag: a Thünen-féle elv az egész Földre vonatkozóan munkahipotézisül nem használható fel. Miért? Erre elfogadható magyarázatot adni akkoriban nem tudtunk, mint ahogy nem tudtuk megmagyarázni azt sem,



hogy miért helyezkednek el a világgazdasági centrum körül kisebb belterjességű gazdasági rendszerek, olyanok, amelyeknek a Thünen-féle principium alapján a perifériákon kellene elhelyezkedniök.

Mi ennek a magyarázata? Kétségtelen — ezt már a polgári közgazdászok is megállapították —, hogy Thünen elmélete absztrakt, deduktív úton létrejött hipotézis, amely a természeti viszonyok variáltságát nem vette figyelembe, bár éppen úgy elhanyagolta a mezőgazdaságnak az iparral való kapcsolatait és a társadalmi viszonyok különbözőségét is. Még nagyobb hiba volt az, hogy a polgári közgazdászok a Thünen-elvet a fiziokratáktól áthozott és Ricardo által kiépített, „csökkenő földhozadék” címen ismeretes áltudományos „törvény”-nyel hozták kapcsolatba.

A mezőgazdasági rendszerek intenzitás szerinti elhelyezkedése a világ tőkés szektorában csak a földtulajdon monopóliumán alapuló földjáradéknak, mint a tőkés mezőgazdaságban jelentkező extraprofitnak alapján-értelmezhető helyesen, a valóságnak megfelelően. Ez adja meg a magyarázatát annak, hogy a Thünen-féle elv globális „érvényessége” miért korlátozódott a 80—90-es évekre. Azért, mert ebben az időszakban a kialakuló világgazdaság mérsékeltövi perifériáin (USA, Argentina, cári Oroszország volgántúli része, Ausztrália stb.) szabad föld még volt bőségben, úgyhogy ezeken a területeken a mezőgazdaság tőkés fejlődése az I. számú különbözőzeti földjáradék érvényesülésének eredményeként nem a mezőgazdaság belterjessé válásával, hanem a külterjes mezőgazdaság területének a kibővítése útján történt. A II. sz. földjáradék kialakulása pedig arra ad magyarázatot, hogy miért alakultak ki alacsony intenzitású mezőgazdasági rendszerek a tőkés világgazdaság centruma körül, pl. Angliában — a Thünen-féle elvvel ellentétben. Fejlett tőkés mezőgazdaság esetén ugyanis a mezőgazdasági munka termelékenységére a II. sz. különbözőzeti földjáradék alapján alakul. Eszerint a legjobb, természettől fogva legtermékenyebb földek hálálják meg leginkább a pótlólagos tőkebefektetéseket és magas különbözőzeti földjáradékot hoznak létre. A földrajz nyelvére lefordítva : ezért tömörült a belterjes földművelés Angliában — különösen a gabonavám eltörlése után — a termékeny agyagos-márgás, glaciális eredetű agyaggal borított tájakra és a völgyek alluviu-maira. Ugyanakkor a kevésbé termékeny talajt adó mészkő- és homokkővidékek egykor belterjes művelésű gabonaföldjein külterjes legelőgazdálkodás alakult ki.

A Thünen-féle elv geográfiai alkalmazásának ez a kissé hosszadalmasabb fejtegetése példát mutat arra nézve, hogy a termelés földrajzi elhelyezkedésének vizsgálatában milyen helytelen következtetésekre vezethet egyes polgári politikai gazdaságtani tételek kritika nélküli felhasználása. Egyben példa arra, hogy helyes gazdaságföldrajzi törvényszerűségeket csak a marxista politikai gazdaságtan objektív törvényszerűségei alapján állapíthatunk meg.

A társadalmi, közgazdasági tényezők burzsoá szemléletű földrajzi értékelése helytelen megállapításokra vezetett Telekinél más földrajzi problémákkal kapcsolatban is. Ezeknek a hibáknak alapvető forrása az, hogy Teleki nem ismerte

fel azt, hogy az imperializmus monopolkapitalizmus. Egy további, ezzel összefüggő hibaforrás volt Teleki részéről az, hogy nem ismerte fel, vagy nem ismerte el a tőkés rendszer ellentmondásainak gazdaságföldrajzi jelentőségét a termelés földrajzi megoszlásában. Ennek következtében, hogy csak a legjelentősebb fogatékosságokra mutassak rá, nem látta azt, hogy monopolkapitalista viszonyok teremtik meg a termelés földrajzi elhelyezkedésének torz voltát világviszonylatban is, országokon belül is : az ipari termelőerőknek egyes vidékekre, illetve országokra való koncentrációját. Nem jött rá arra, hogy a tőkés mezőgazdaság együttjár a föld termelőerejének kirablásával, pusztulásával. Nem fogta fel közgazdaságilag helyesen a gyarmati és függő országokba irányuló tőkekivitelét. Mindazoknak és sok másnak a burzsoá közgazdaságtan és szociológia alapján való szemlélete okozta azt, hogy sok helyütt helytelen gazdaságföldrajzi következtetésekre jutott.

Teleki Pál tudományos munkásságának viszonylag nem jelentős része az, amit *politikai földrajz* néven szoktak említeni. Teleki nem írt összefoglaló, rendszerben kiépített gazdaságföldrajzi tankönyvet vagy kézikönyvet sem. „A gazdasági élet földrajzi alapjai” c. munkája mindamelllett a gazdasági földrajznak úgyszólván valamennyi problémáját elvileg és gyakorlatilag széles körben tárgyalja, úgyhogy mégis — mondjuk — szemelvényes tankönyvnek tekinthető. Politikai földrajzról még ehhez hasonlót sem írt. Politikai földrajzi munkássága mégsem hagyható figyelmen kívül, azért, mert az egyetemen rendszeresen tartott politikai földrajzi főkéllégiumot, később tanszéket is létesített a politikai földrajz számára, amelyet tanítványával, Rónai Andrással töltetett be, legfőképpen pedig azért nem, mert politikai földrajzi munkássága akarva, nem akarva átsúszott a geopolitika terére.

Nem lehet jelen előadás célja, hogy a politikai földrajz kialakulását, célkitűzéseit vázolja. Annyit azonban szükségesnek tartok leszögezni, hogy a burzsoá földrajzszemlélet szerint a politikai földrajz az állammal mint olyan organizmussal foglalkozik, amely a legszorosabb kapcsolatban van a földfelszín életével. Megalapítója Ratzel, eszmei alapja a földrajzi determinizmus, mégpedig a legreakciósabb megnyilvánulásban, célja pedig az, hogy az államnak mint a burzsoázia erőszakszervezetének a földrajztudomány részéről ideológiai alátámasztást nyújtson. Sajátos, hogy Hettner, a burzsoá földrajztudomány fő ideológusa meglehetősen elutasító álláspontra helyezkedett a politikai földrajznak a földrajztudományba való elhelyezését illetően s azt inkább egy önálló államtudományba sorolta volna be, mint résztudományt.

Teleki meghatározása szerint „a politikai földrajz az ember politikai szervezeteinek a földfelszín életében való szerepével foglalkozó tudománykör” (Közp. Enciklopédia). Egy másik meghatározás lényegében véve ugyanazt mondja : „a politikai földrajz a politikailag társadalmosodott emberiségnek mind földfelszíni léttenyezőnek élettana” (Időszerű nemzetközi kérdések a politikai földrajz megvilágításában).

A politikai földrajznak ratzeli koncepciója a maga földrajzi determinizmusával és biologizmusával teljesen hozzásimul Teleki földrajzi szemléletéhez, amelyben — amint láttuk — megtaláljuk ugyanezeket az elemeket. Mint politikust is kielégíti a politikai földrajz célkitűzése, hiszen ez a célkitűzés minden esetben az állam imperialista terjeszkedését és más államok feletti uralmát szolgálja. A természetes határookra vagy a kultúrhatárookra, a természeti tájakra vagy a mütájakra, a természet vagy a társadalom egységére, a népiségre vagy a közös történelmi sorsra, a gazdasági élet azonosságára vagy éppen kiegészülés szempontjából a gazdasági élet heterogén voltára, tehát egymással ellentétes dolgokra hivatkoznak a politikai földrajz művelői — mindig arra, ami az adott célkitűzésnek leginkább megfelel. Telekinél politikai földrajzi munkásságában, revizionista politikai felfogásának megfelelően, a Kárpát-medence természeti, gazdasági és történelmi egységének tudományos igazolása volt a legfontosabb cél.

A tudományosságra való törekvés őszintesége jutott kifejezésre a geopolitikáról alkotott véleményében: „A geopolitika — úgymond — inkább aktuális politikai problémáknak a geográfus szemével való szemlélete” (Közh. Enciklopédia) „... A geopolitika minden földrajzi vonatkozása mellett elsősorban politikai marad, a politikai folyamat, sőt inkább a politikai esemény, vagy eseménysorozat egyik magyarázata. Így a geopolitika többször szolgálja a politikai célkitűzéseket, mint tudományos módon az igazság kezelését” (Időszerű nemzetközi kérdések a politikai földrajz megvilágításában). A kiállás bátor voltát mindenestre kissé lerontja az az engedmény, amely a következőkben nyert megformulázást: „A geopolitika az aktualitásokból kiindulva szerencsésen rátereli a politikai földrajzot az általánosításról az egyedülálló helyzetek széleskörű magyarázatára” (Közh. Enciklopédia). Eszerint van tehát egy általános jellegű tudomány, ez a politikai földrajz és van egy speciális jellegű, mondhatnánk alkalmazott tudomány, amely a politikai földrajz általános „törvényszerűségeit” deduktíven alkalmazza konkrét jelenségekre. Teleki ezzel a felfogással sokáig a német geopolitika táborához tartozott. O. Maull mellé sorakozott fel, aki szerint a politikai földrajz elméleti tudomány, a geopolitika pedig alkalmazott földrajz. A geográfus és a geopolitikus eszerint olyan viszonyban vannak egymással, mint a geológus a bányamérnökkel.

\*

Az eddigiekben Teleki eszmei állásfoglalását taglaltuk. Láttuk azt, hogy a burzsoá geográfiának nincs egységes eszmei álláspontja, hanem az idealizmus legkülönbözőbb irányzataira támaszkodik. Ez az oka annak, hogy Teleki földrajzi munkásságának marxista értékelése eszmei vonatkozásban igen bonyolult, szerteágazó problémák egész tömegét veti fel.

*Jóval könnyebb helyzetben vagyunk, ha Teleki munkásságát módszertani vonatkozásban analizáljuk.* Könnyebb pedig a feladatunk azért, mert Teleki munkái módszertanilag sokkal egységesebb felépítésűek s emellett — szemben

eszmei állásfoglalásának sokszor igen bizonytalan voltával — sokkal határozottabbak. Teleki a földrajzi jelenségeket és dolgokat mindig oknyomozóan, egymással való összefüggésükben, keletkezésükben, fejlődésükben és elhalásukban, sohasem általánosítva és sematikusan, hanem sajátos kifejlődésformájukban vizsgálja. Erre az eddigiekben számos példát hoztunk fel.

Ezek a metodológiai elemek és mozzanatok kísértetiesen idézik fel a legtöbb emberben a marxista dialektikát és nagyon sokan Teleki módszerét sommásan dialektikusnak — még hozzá marxista vonatkozásban dialektikusnak vagy óvatosabban megformulázva ösztönösen dialektikusnak tartják. Ez azonban nincs így. Először is Teleki eszmei állásfoglalása általánosságban idealisztikus. Eszme és módszer szorosan egybefonódnak. Idealista eszmei alapra nem lehet materialista dialektikát vagy éppen marxista dialektikát felépíteni. Másodszor pedig Teleki a felsorolt módszertani elemeket általában nem a marxista dialektika szerint értelmezi, pl. a fejlődésben nem az ellentétek harcát és egységét látja, mint mozgató rugót. Harmadszor a marxista dialektika egységet alkot, amelyből nem lehet az egyes elemeket (pl. a mennyiségi változásoknak minőségi változtatásokba való átcsapását) figyelmen kívül hagyni. Végül: a dialektikus materializmusnak a természet fejlődéséről szóló tételei teljes egészükben a társadalmi fejlődésre is vonatkoznak. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy a gazdasági földrajz társadalmi vonatkozásait a természettudomány törvényszerűségeivel lehet magyarázni. A gazdaságföldrajzi jelenségeknek biológiai törvényszerűségek alapján való tárgyalása a földrajzi biológizmusnak metafizikus módszere.

Mindamellet — s ezt nagyon nyomatékosan hangsúlyozom — Teleki módszertana összehasonlíthatatlanul magasabb színvonalú, mint magyar elődeié és mint általában a legtöbb burzsoá gazdaságföldrajzosé. Teleki módszere kétségtelenül a legdialektikusabb a burzsoá geográfusok által alkalmazottak között.

Ami a földrajzban alkalmazott módszereket illeti, Teleki helyesen állapítja meg, hogy a módszer önmagában nem szabhatja meg egy tudomány jellegét, és egyetlen módszer sem lehet valamely tudomány monopóliuma. Helytelen tehát az a megállapítás, amely Richthofent félreértve a földrajztudományt egyszerűen kauzális tudománynak nevezi. A földrajzban más módszerek is érvényesülnek és a kauzalitás nem kizárólagosan földrajztudományi módszer.

Teleki gazdaságföldrajzi módszerének *három alappillére* van: *a kauzalitás, a szintézis* és a fejlődésen alapuló *genetikus* kutatási módszer.

A tudományok legelső kifejlődésükben általában leíró jellegűek. A földrajz esetében sincs másképpen, hiszen tudományunk innen kapta a nevét is: a Föld rajza, vagyis a Föld leírása. Ezért előzte meg az orográfia a morfológiát, a hidrográfia a hidrológiát stb. Úgy is mondhatjuk, hogy a földrajztudomány fejlődésének során elsőnek arra a kérdésre adott választ: hol? A pusztá leírás még nem földrajztudomány, mert általa nem állapíthatók meg törvényszerűségei.

gek, ami minden tudománynak legfőbb célja s ami azt tudománnyá teszi. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a földrajztudományok kutatásaikban nélkülözhetik a leírást, mint a kutatómunkának első állomását. Az objektív igazság megismerésének folyamatában ugyanis az első fok az empirikus szemlélet, amelynek eredménye a leírás.

Az objektív igazság megismerésének második fokozata az absztrakt gondolkodás, a racionális megismerés. Ez a logikai mozzanat — amint azt Teleki a földrajzi gondolat történetéről írt munkájában a maga történelmi kifejlődésében vázolta, a miért kérdésre adott válasszal kezdődik. Ez a válasz a *földrajzi jelenségek okozati, kauzális összefüggését* állapítja meg. Teleki különösen hangsúlyozza Richthofen megállapításának helyességét, hogy t. i. a kauzalitás a jelenségek kölcsönhatását kell hogy kifejezze, amit a dialektikus materializmus úgy fejt ki, hogy az ok és okozat kölcsönhatásban vannak egymással. Nem helyes azonban az a következtetése, hogy a történelmi folyamatok egyes eseményeinek megítélésében ezt a kategóriát (már t. i. a kauzalitás kategóriáját) nem használhatják. Innen van Telekinék az a helytelen törekvése, hogy a gazdasági földrajzban a társadalmi jelenségek kauzális magyarázatára is természettudományi kauzalitást használ. Így jutott el a földrajzi biológizmushoz.

A jelenségek kölcsönhatásos összefüggése a dialektika egyik alapvonása. Ez Telekinél a *szintézis* gondolatában jelentkezik. A szintézis módszerének alkalmazása Teleki metodológiájának sarkköve. Egyik bírálójának szellemes megállapítása szerint Telekinél a szintetikusabb kifejezés annyit látszik jelenteni, hogy földrajzibb. A kauzalitás mellett a szintézis az, amit Teleki minden munkájában ragyogóan alkalmaz. Hogy ez a szintézis azután nem vezet mindig helyes megállapításokra, annak oka a Telekinél gyakran megnyilvánuló földrajzi determinizmus. Ez a természet és a társadalom tényezőinek tényleges és helyes kauzális kapcsolását és szintézisét nem engedte meg, amint azt már több ízben és több példán keresztül kifejtettük. Érdekes, hogy Teleki — bár az analízis és szintézis egységét elismerte — az analitikai kutatásokat elhanyagolta. Ő maga analitikus kutatásokat alig végzett. Hajlott a felé az elgondolás felé, hogy az analízist a földrajzzal rokon tudományoknak kell elvégezniök. A földrajz fő metodológiai feladata volna a segéd- illetve rokontudományok analitikus kutatásainak eredményeit szintézisben összefoglalni.

A kauzalitás és szintézis mellett Teleki metodológiájának harmadik pillére a *genetikus kutatási és tárgyalási módszer*. A földrajzi jelenségeket sohasem statikusan, hanem dinamikusan, a fejlődésükben vizsgálta. Ez a módszer teszi Teleki munkáit oly elevénné s ezért van Teleki tanulmányaiban a történelmi alakulásnak, a historicizmusnak oly nagy szerepe. Genetikus módszere mindazonáltal nem nélkülözte a metafizikus elemeket. A fejlődést sokszor a biológia törvényei szerint értelmezte, a társadalmi fejlődés vizsgálata során is. Gyakran pedig a fejlődést, mechanisztikusan fogta fel, ami valószínűleg spenceri hatásra vezethető vissza. Spencer is egyik legfőbb hirdetője volt a metafizikus egyensúly-

elméletnek, amely elmélet tagadta azt, hogy a mozgás forrása a jelenségekben levő ellentétek harca, s a mozgást külső erőkre vezette vissza. Ez földrajzi vonatkozásban arra a hamis feltételezésre vezetett, hogy a társadalmi fejlődés hatóereje a természet és társadalom közötti külső ellentétek. Ebben pedig benne rejlik a természeti tényezők prioritásán alapuló földrajzi determinizmus.

\*

Ezekben kíséreltem meg Teleki Pál földrajzi munkásságát eszmei és módszertani vonatkozásban a marxizmus—leninizmus alapján megrajzolni. Legyen szabad értékelésemet — egészen röviden — a következőkben összefoglalnom. Teleki Pál kétségbevonhatatlanul a burzsoá gazdasági földrajznak nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő művelője volt s a hazai tudományos színvonalú gazdaságföldrajznak megalapítója. Idealista, a hazai tőkés-feudális uralkodó osztály politikai érdekeit szolgáló földrajz-ideológiai felfogása ellenére, munkái, különösen „A gazdasági élet földrajzi alapjai” címet viselő munkája, kellő kritikával ma is haszonnal forgathatók. Különösen vonatkozik ez a megállapítás tanulmányainak ama fejezeteire, amelyekben a természeti tényezőknek a természettel való kapcsolatait tárja fel. Határozott érdeme, hogy elsőnek kísérelte meg a politikai gazdaságtan eredményeinek a gazdaságföldrajzi kutatómunkálatokban való felhasználását. Sokat foglalkozott a földrajz elméleti kérdéseivel, ami kitűnő lehetőséget nyújt arra, hogy munkái nyomán hű képet alkossunk a burzsoá földrajztudomány eszmei és módszertani alakulásáról. Feltétlenül el kell azonban vetnünk ama megállapításait, amelyek a burzsoázia uralmának védelmét és igazolását szolgálták a földrajzi determinizmus és biológizmus mindenféle irányzatának alkalmazásával. El kell ítélnünk földrajzi működésének ama megnyilvánulásait, amelyeket reakciós és revizionista-soviniszta politikai beállítottsága és törekvései sugalltak.

Tudományos munkásságának határozott és legjelentősebb pozitívuma a magasszínvonalú módszer, amelyben igen szerencsésen egyesültek a kauzális, szintetikus és genetikus elemek.

## HOZZÁSZÓLÁSOK

Az előadást követő vitában elsőként Kádár László és Markos György korreferensek szövegezték fel.

### KÁDÁR LÁSZLÓ

megállapította, hogy bár — általában — 10—15 év még nem nyújt kellő távlatot az ilyen tudományos számvetéshez, a felszabadulás utáni történelmi változások következtében azonban lezárt szakasznak tekinthető az elmúlt korszak. Most a Telekitől származó tudományos örökség értékelő, mérlegelő

számbavétele a feladat s e téren jelentős lépéseket tett előre Koch előadása. Egyetértett azzal, hogy Teleki munkásságának legpozitívabb értéke magas-színvonalú módszere, viszont — az előadó felfogásával szemben — Teleki politikai földrajzi tevékenységét jelentősnek ítéli, éppen tudományos és politikai működésének összefonódottsága miatt. Rámutatott arra is, hogy legfontosabb munkái analitikai kutatásokon alapulnak, bár az analízist nem maga, hanem — irányítása alatt — munkatársai végezték.

Politikai tevékenységének központjában a revízió tudományos szolgálata állott. Világosan látta azonban, hogy a revízió nem lehet végső megoldás, ezért foglalkozott sokat és tüzetesen Magyarország, a Dunamedencék és Európa kérdésével. Kereste a megoldást, ami a revízió teljes vagy akár részleges sikere esetén is lehetővé teszi a megnagyobbodó Magyarország egészséges fejlődését. Sokat foglalkoztatta a szentistváni állameszme kialakulása, Kossuth és Teleki László erről váltott levelei, de a relatív többséget képviselő, központi elhelyezkedésű magyarság abszolút vezetőszerepének tarthatatlanságáról nem volt képes meggyőződni. Terveket készített ugyan autonóm nemzetiségi és vegyesnyelvű megyék, járások felállításáról, de mint miniszterelnök, semmit sem tudott ezekből megvalósítani, azonban a sovinszta gyűlölködéstől áthatott kisantantorkorszakban sem volt idegen tőle a dunai népek szövetségének gondolata.

Bár a társadalmi kérdések iránt élénk érdeklődést tanúsított — Bolgár Eleknek a szociológiai szintézis természetéről 1917-ben írott cikkének méltatása is ezt igazolja — ezenkívül a földrajzi gondolat történetének megírása is széleskörű filozófiai olvasottságot kívánt, mégsem emlékezik meg egyetlen szóval sem Marxról, Engelsről, Leninről. Teleki — individualista létére is — látta és érezte — ennek tudományos munkáiban is helyet adott — a néptömegek és a forradalmak szerepét a társadalom fejlődésében, kortársa volt az Októberi Forradalomnak és mégis ellenforradalmára lett az 1919-es magyar forradalomnak. Osztályhelyzete megakadályozta abban, hogy új utakra térjen. És amikor tanítványainak, az emlékezetes tájkatatóknak munkásságán észrevette a szocializmus előrevetődő árnyékát, visszahőkölt, amint maga mondotta: visszavedlett gróffá. Ezek a korlátok elkerülhetetlenül tragédiához kellett vezetessék politikai téren is: a náci imperializmussal szemben, éppen ennek legerősebb ellenfele és későbbi legyőzője, a Szovjetunió felé nem közeledett. Nem állja meg helyét az előadónak az az állítása, hogy Teleki — reakciós politikai beállítottsága révén — elkerülhetetlenül a fasizmus felé sodródott. Teleki kétségbeesett védekezést fejtett ki a hitleri imperializmussal szemben, nemcsak politikusként, hanem mint magánember is. Például a nácik bécsi bevonulása után már nem járult hozzá, hogy egy bécsi kiadó kiadja nagy munkáját, a Thünen-atlaszt, így az soha nem jelent meg.

#### MARKOS GYÖRGY

előjáróban megállapította, hogy a magyar geográfusok még nem végezték el munkájukat a tudományos örökség számbavétele terén. Ez kétségtelen nehéz feladat, mert a múlt tudományát nemcsak önmagában kell megérteni, hanem szükséges az adott kornak mindenoldalú összefüggéseiben való részletes feltárása, a gazdasági alap és a felépítmény együttes elemzése. Különösen nehéz Telekinek, ennek a sokrétű egyéniségnek ellentmondásos munkásságát mérlegre tenni.

Koch Ferenc előadása úttörő munka, s mint ilyen, hálás és hálátlan egyaránt, az eredmények mellett szükségképpen hiányosságokkal, tévedésekkel

jár. A szerző arra törekedett, hogy a marxista gazdasági földrajz alaptételeiből kiindulva vizsgálja meg Teleki elméleti tételeit, ezek számára azonban e keretek sok esetben nem megfelelőek. Az előadás az elméleti kérdések mellett elhanyagolta a módszer bírálatát, holott az utókor számára ez az értékeesebb.

Telekinél az elmélet és a gyakorlat kapcsolatát az arisztokrata politikai célkitűzéseinek és a geográfus álláspontjának összekapcsolódása jellemzi. A szentistváni Magyarország egységének, régi területének és határainak helyreállítására volt az a cél, melynek szolgálatába állította tudományát. Tudományosan dolgozta ki a Kárpátmedencének mint egységes tájnak jellegét. Szerinte a természet és a társadalom együtteséből álló táj szükségképpen társadalmi, tehát államegység is kell hogy legyen. Így jut el Teleki — a geopolitika tagadásán keresztül — egy látszólag tudományosabban megalapozott elméletig, mely végeredményben maga sem más mint geopolitika. A német geopolitikával csak azért kerül összeütközésbe, mert az keresztelte a magyar geopolitika célkitűzéseit.

Teleki tudományos életművében legfontosabb a módszere. Talán ő az első, aki a természeti földrajzi tényezőket mint a társadalom természeti földrajzi környezetét vizsgálta. Mindig hangsúlyozta a dolgok egyetemes összefüggéseit és kölcsönhatásait. Nem különböztet meg azonban sajátos összefüggéseket, sajátos ellenpárokat, nála minden össze függ mindennel. Ez a nagy összefüggéssorozat végül kaotikus halmazzá válik, melyben nincsenek ellentétek, csupán a nagy egység. Nem látja meg Teleki, hogy az összefüggések nem véletlenek, hanem szükségszerűek és az élet a valóság törvényszerűségeit fejezi ki. Teleki azonban csak elméleti síkon jutott helytelen következtetésekre, konkrét elemzéseiben helyesen látja az összefüggéseket, helyesen vonja le az összefüggések és kölcsönhatások további konzekvenciáit.

A geográfus legfontosabb módszerbeli elvének a genetikus tárgyalást tartja, de képtelen arra, hogy módszerének további konzekvenciáit is levonja. Nála a fejlődés mindig csak mennyiségi halmozódás és egyszerű változás, melyek ugyan szoros ok és okozati kapcsolatban vannak egymással, az ok azonban nála mindig csak ok, s nem válhat okozattá. Nem képes felismerni, hogy a mennyiségi halmozódás után minőségi változás, sőt ugrás jön, nemcsak az élővilágban, nemcsak az élettelen természetben, hanem a társadalomban is, és a társadalom minőségileg magasabbrendű formákat ölthet.

Telekit tudományos munkássága, széles látóköre szükségképpen a dialektika útjára vitte, de ezen az úton nem juthatott messzire. Lehetetlen volt számára az összefüggések konzekvens kifejtése. E zsákutcából a komplex kutatás alkalmazásával kiutat vélt találni.

## GUNDA BÉLA

a referátumnak a településekre vonatkozó megállapításaival kapcsolatban szólalt fel. Hangsúlyozta, hogy a települések vizsgálatánál a morfológiai szempont mellett feltétlenül figyelembe kell venni a fejlődéstörténeti körülményeket is. Ugyanis a külsőleg hasonló formák — pl. a Rundlingeek, illetve a Bánát községei, vagy a székely, illetve franciaországi halmazfalvak — ugyanazon kategóriába kerülnek a morfológiai osztályozás alapján, holott csupán megjelenési formájuk hasonló, fejlődéstörténetük, gazdálkodásuk nyilvánvalóan különböző.



Prinz Gyula települési osztályozása úttörő ugyan, Teleki érdeme viszont, hogy a települési kutatásokban túl tudott tekinteni a településmorfológiai kérdéseken, figyelembe vette a gazdasági tényezőket, a társadalmat, bár nála összefolyik az ember, a társadalom, a faj, a civilizáció, a kultúra fogalma, ezért nincs rendszere sem a települési formákról.

#### GYENES LAJOS

néhány kiegészítést fűzött az előadáshoz, elsősorban Teleki német-ellenességére világítva rá. Rámutatott a Teleki irányítása alatt működő Táj- és Népkutató Intézet működésének néhány pozitív és negatív eredményére. Az Államtudományi Intézetről szólva megállapította, hogy az helytelen geopolitikai módszerekkel dolgozott s az ott készített Középeurópai Atlasz is — minden értéke mellett — tendenciózus munka.

#### ENYEDI GYÖRGY

a Thünen-elv Teleki-féle értelmezésével kapcsolatban fejtette ki véleményét, mely szerint Thünen valójában nem az intenzitást vizsgálta a mezőgazdaságban, hanem a járadéköveket. Igazolással megemlítette a cukorrépatermelés és az erdészet Thünen által megállapított övezeteit, melyeknek elhelyezkedése ellentmond a közöttük fennálló intenzitási különbségnek.

#### RUISZ REZSÓ

felhívta a figyelmet arra, hogy Teleki városföldrajzi munkássága során a termelés, az árucsereforgalom elsődlegességét hangsúlyozta a természeti elemekkel szemben, a termelőerők földrajzi elhelyezkedését kutatta a városföldrajz módszerével. Mindenkor azt vallotta, hogy a gazdasági és műszaki tudományok együttműködése szükséges s talán éppen a földrajzon keresztül érhető el.

#### ABELLA MIKLÓS

annak szükségességét hangoztatta, hogy a történészek is hozzájáruljanak Teleki szerepének tisztázásához, ez megkönnyítené tudományos működésének értékelését is. Ezután a geographicum-nak Teleki általi értelmezését ismertette, értékelte, majd Telekinek a statisztika és földrajz viszonyáról vallott nézeteire tért át, végül Teleki ismereteket közvetítő tevékenységét méltatta.

#### WALLNER ERNŐ

hozzászólásában hiányolta a referátumból Teleki műveinek részletes, konkrét elemzését, majd rámutatott arra, hogy — a téves eszmei alapok mellett is — az előző időszakhoz képest fejlődést, haladást jelentett munkássága. Nagy érdeme, hogy elméleti munkák mellett gazdaságföldrajzi táj- és országleírásokat, elemzéseket is adott.

#### VÁLÓCZI LÁSZLÓ

Teleki személyével, társadalmi helyzetével kapcsolatban tett néhány kiegészítő megjegyzést.

KOCH FERENC válasza a hozzászólásokra :

A felszólalások elhangzása után Koch Ferenc válaszában ismételtén értékelte Teleki ösztönösen dialektikus módszerét s ennek kedvező hatását az utána következő geográfus-generációra. Megindokolta, miért esett választása a Teleki-probléma feldolgozásának általa alkalmazott módjára. Mivel Teleki eszmei állásfoglalása sokkal inkább tarthat számot bírálatra, mint módszer-tana, ezért az előadásban is inkább az eszmei vonatkozású kérdések kerültek előtérbe.

Ezután — a részletkérdésekkel foglalkozó felszólalásokra — az alábbiakban foglalta össze válaszat :

Teleki egész tudományos működését az ellentmondásosság jellemzi, különösen feltűnő az ellentmondás elméleti, illetve regionális földrajzi munkái között. A fejlődést nem mint az ellentétek harcát nézte, hanem a gazdasági fejlődésben valami harmóniára való törekvést igyekezett kimutatni. A termelő-eszközök fejlődésének vizsgálatát tartotta döntőnek, a termelőerőket csak mellékesen kísérte figyelemmel. Művei rendkívül eltérő értékűek : a hasábokon hol a reakciós gondolkodású idealista, hol pedig a határozottan haladó szellemű geográfus szólal meg. Ez a kettősség jellemzi politikai tevékenységét is : szembe-száll ugyan a német geopolitikával, de csak azért, hogy megvalósíthassa a magyar geopolitikai törekvéseket, ugyanakkor ő az, aki még a harmincas években is ápolja a Duna-konföderáció gondolatát. Reakciós felfogása végül is menthetetlenül a faszizmus felé sodorta őt.

Gunda Béla álláspontjával szemben hangsúlyozta az előadó, a formák kutatásának jelentőségét a településföldrajzban, természetesen a funkció vizsgálata mellett.

Enyedi György megjegyzésével kapcsolatban Koch Ferenc annak a megjegyzésének adott kifejezést, hogy Thünen nem ismerte Ricardo járadék-elméletét, ennél fogva az általa kijelölt övek nem jelenthetnek járadéköveket.

BULLA BÉLA elnök

zárszavában megállapította, hogy Koch Ferenc előadása s az azt követő vita az első komoly lépés burzsoa földrajzi tudományunk kritikai értékelése útján, egyúttal pedig a vitatkozási készség és színvonal jelentős fejlődésének bizonyítéka.

302.205

A MAGYAR  
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA  
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI Tudományok Osztályának

# KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI  
FOGARASI BÉLA, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI  
SZABÓ IMRE

VIII. KÖTET 2. SZÁM



1957

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA'  
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK  
KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztőbizottság tagjai  
FOGARASI BÉLA, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

Szerkeszti  
SZABÓ IMRE

Technikai szerkesztő  
MÁDL FERENC

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V. SZÉCHENYI RAKPART 3.  
KIADÓHIVATAL: BUDAPEST V. ALKOTMÁNY UTCA 21.

A Magyar Tudományos Akadémia II., Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg és az Akadémia II. osztályának előadóilésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a társadalmi-történeti tudományok (történelem, filozófia, klasszika-filológia, régészet, művészettörténet, néprajz, pedagógia, jog, közgazdaságtan, földrajz) köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

Kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia  
II. Osztályának Közleményei  
Budapest V. Széchenyi rakpart 3.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 100 különlenyomat és nyomtatott 40 000 „n”-enként 400,— Ft tiszteletdíj illet meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest V. Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám (05-915-111-44), külföldi megrendelések a „Kultura” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest VI. Népköztársaság útja 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 43-790 057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Historica*
2. *Studia Historica*
3. *Acta Archaeologica*
4. *Acta Ethnographica*
5. *Acta Historiae Artium*

*Acta Historica* szerkesztősége: Budapest V. Belgrád rakpart 5.

*Studia Historica* szerkesztősége: Budapest V. Belgrád rakpart 5.

*Acta Archaeologica* szerkesztősége: Budapest V. Pesti Barnabás utca 1.

*Acta Ethnographica* szerkesztősége: Budapest, Egyetem, Néprajzi Intézet, V. Pesti Barnabás utca 1.

*Acta Historiae Artium* szerkesztősége: Budapest, Egyetem, Művészettörténeti Intézet, V. Pesti Barnabás utca 1.

A Magyar Tudományos Akadémia társadalmi-történeti tudományok osztályának Közleményei ez alkalommal elkésve kerülnek az olvasók elé. E késedelemnek több oka van. Mindenekelőtt késleltették e szám megjelenését az 1956. októberi ellenforradalmi események, amelyek néhány hónapi időre általában visszavetették tudományos s ezen belül könyv- és folyóiratkiadási munkákat. Ugyanakkor azonban, amikor az ellenforradalmi események által okozott nehézségekre utalunk, örömmel állapíthatjuk meg, hogy az előállt nehézségek leküzdése során a Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának keretébe tartozó tudományágak körében az 1957. évben sikerült a folyóiratkiadást jelentősen megnövelnünk.

Az 1956. évben — az Osztályközleményeket nem számítva — az Osztályhoz tartozó tudományágak területén az Akadémia társadalomtudományi intézeteinek és bizottságainak, illetőleg az Akadémiához tartozó társulatoknak gondozásában a következő folyóiratok jelentek meg: a MTA Történettudományi Intézetének Értesítője, Századok, Közgazdasági Szemle, Jogtudományi Közlöny, Ethnographia, Archaeológiai Értesítő, Művészettörténeti Értesítő, Földrajzi Közlemények, Földrajzi Értesítő. A II. Osztály keretében a következő idegen nyelvű periodikák jelentek, illetőleg jelennek meg: Acta Historica, Studia Historica, Acta Archaeologica, Acta Historiae Artium, Acta Ethnographica. Az Akadémia II. Osztályának támogatásával jelennek meg a Levéltári Közlemények. E gazdag folyóirati irodalom — a kiadási nehézségek ellenére is — az 1957. évben kibővült a MTA Filozófiai Intézetének folyóiratával, a Magyar Filozófiai Szemlével; e folyóiratnak jelentősége az Akadémia egészét, s az összes tudományágakat illetően nyilvánvalóan alapvető jelentőségű. Megjelenőben van a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének Értesítője: ezenkívül az 1957. évben bővült a terjedelme néhány, eddig megjelent folyóiratnak. Azokon a területeken, amelyeken az akadémiai folyóirat kiadásának lehetőségei még nem értek meg, az 1957. évben évkönyvek készülnek, amelyek előfutárai a megfelelő értesítőeknek vagy folyóiratoknak.

Az időszaki lapok kiadása terén a rendkívüli nehézségek ellenére tett ilyen előrehaladás felvetette az Osztályközlemények jellegének kérdését. Ismeretes, hogy az Osztályközlemények eddig amelltt, hogy számot adtak az Akadémia II. Osztálya tevékenységének főbb vonatkozásairól, egyben bizonyos folyóirat-jelleget is mutattak, amennyiben az akadémiai tagok székfoglalóin kívül tanulmányokat is közöltek. E tanulmányok kiválasztása rendkívüli nehézségekbe ütközött; a II. Osztályhoz tartozó tíz tudományág, illetőleg tudománycsoport területéről nehéz volt megtalálni azokat a kérdéseket, amelyek több tudományág területét érintették, vagy több tudományág művelőit érdekelhették. Még nehezebbé és bizonyos fokig kilátástalanná tette az Osztályközlemények folyóirat-jellegű megjelentetését az a körülmény, hogy már lény-

gében minden tudományág rendelkezik vagy rövidesen rendelkezni fog saját időszaki lappal.

Ezért a II. Osztály vezetősége úgy határozott, hogy az Osztályközlemények eddigi jellegét megváltoztatva, azt valóban Közleményekké teszi, s feladatául azt tűzi ki, hogy számot adjon az Osztályhoz tartozó tudományágak helyzetéről, tudománypolitikai kérdésekről, a tudományos élet eseményeiről, a könyvkiadásról, a külföldi tanulmányutakról, az akadémiai nagygyűlések anyagáról, változatlanul közölve továbbra is az akadémiai tagok székfoglalóit. Ennek folytán az Osztályközleményeknek fokozódik tájékoztató feladata.

Már az Osztályvezetőség említett határozatának figyelembevételével készült az Osztályközleményeknek e száma is. A szerkesztőség arra törekszik, hogy a jövőben az Osztályközlemények útján mind megfelelőbb tájékoztatást adjon a II. Osztály tudományos életéről, továbbá arról a tudományszervezési és tudománypolitikai munkáról, amelyet az Osztály a marxizmus-leninizmus alapján álló társadalomtudomány kifejlesztése és elterjesztése terén végez.



# A MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON

GUNDA BÉLA

Ha végigtekintünk a magyar néprajz tervekben is gazdag történetén, feltűnhet, hogy számtalan olyan gondolat és törekvés merült fel, amelyekkel Európa-szerte elől járunk. A megvalósítások terén azonban már akadályokba ütköztünk. A tervek anyagi, tudományszervezési és személyi okok miatt valahol és valamiképpen elakadtak s ezért külföldön gyakran megelőztek bennünket vagy nem vették tekintetbe törekvéseinket. Nem egy terv megvalósítási lehetőségei csak évtizedek múlva bontakozhattak ki, amikor a kezdeményezők munkásságukkal már nem szolgálhatták az általuk felvetett eszméket és gondolatokat.

Ezek közé a tervek közé tartozik az a nagyszabású néprajzi elgondolás, amely az 1920-as évek körül éppen a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából foglalkoztatta kutatóinkat. A tervezet<sup>1</sup> tudományunk sokoldalú corpusát kívánta megvalósítani és olyan kiadványok tervét vetette fel, amelyek megjelentetését Akadémiánk — részben különböző monográfiák, részben folyóiratok segítségével — csak napjainkban segítheti elő (dallamgyűjtemény, a magyar népviselet történeti feldolgozása, idegen nyelvű folyóiratok stb.).

A Magyar Néprajzi Lexikon terve is akadémiai feladatok során merült fel.

1933-ban Bátky Zsigmond Tárgyi néprajzi feladataink és Akadémiánk címen tanulmányt írt, amelyben vázolta a Magyar Tudományos Akadémiának, illetve az Akadémia akkori néprajzi bizottságának feladatát, munkáját s a néprajzi atlaszokkal kapcsolatban felhívja a figyelmet arra, hogy nagy szükségünk lenne a tárgyak tájszótárára, helyesebben képes lexikonára, amellyel csak a néprajzi atlaszmunkálatokkal együttjáró kiterjedt néprajzi gyűjtés ajánlékozhatna meg bennünket.<sup>2</sup> Bátky Zsigmond néprajzi lexikonáról bővebben nem nyilatkozik, de tudjuk, hogy eszméjét a Néprajzi Múzeum falai között tovább ápolta. Tulajdonképpen szótárszerű, lexikonjellegű Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére (Budapest, 1906) c. munkája, amelyben a pásztorkodás, földművelés, mesterségek, táplálkozás, viselet stb. anyagát tárgycsoportonként tagolva, egy-egy címszó alá foglaltan mutatja be. A tárgyaknak nemcsak formai

<sup>1</sup> A tervezet később kiadott szövegét l. *Ethnographia*, LV. 1944. 49—51. o.

<sup>2</sup> *Bátky Zs.*, Tárgyi néprajzi feladataink és Akadémiánk. *Ethnographia*, XLIV. 1933. 20. o.

leírását nyújtja, hanem rávilágít használatukra, elterjedésükre, gyakran történeti múltjukra és a lehetőségek szerint összehasonlító jegyzetek kíséretében utat mutat a további kutatásokhoz. Az egyes tárgycsoportok elé írt összefoglalásai sajtószerűségei kézikönyv jellegét is adnak munkájának.

Kétségteljes, hogy Bátky Zsigmondnak a tárgyak tájszótárával kapcsolatos terve továbbfejlesztése lett volna ennek a félszázados, napjainkban is sok haszonnal forgatható munkájának. A könyvben felvetett számtalan probléma még ma sincs megoldva (l. pl. a járomhoz fűződött tárgy- és szófeldrajzi megjegyzéseit).

Amikor 1933-ban Bátky Zsigmond a tárgyak tájszótárával kapcsolatos vetette, már javában folytak az anyaggyűjtő munkálatai egy olyan folklorisztikai munkának, amely szótár- vagy lexikonszerűen mutatja be a magyar néphit és népszokások anyagát. A munkát Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos végezték. Törekvésükről már többet tudunk, hiszen a magyar néphit és népszokások szótárszerű feldolgozásának kézírata már esztendőik óta készen van és néhány részlet nyomtatásban is megjelent.<sup>3</sup> Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos munkájuk célját abban jelölik meg, hogy a szokások, kultikus és mágiás hiedelmek formáit, eszközeit, irányulási céljait, lélektani alapelveit, a varázsló eljárások szertartásos módját címszavakba foglaltan szótárszerűen összeállítsák.<sup>4</sup> A szerzők a címszavakat olyan általános keretbe csoportosították, amelyben a családi szokásoktól kezdve a munkaeszközökhöz fűződő hiedelmeken, varázsversen, ráolvasásokon, természet- és emberfeletti lényeken át a kultikus cselekedetek különböző célok szerinti megnyilatkozásáig a magyar folklór számtalan alapkérdése (regölés, farsangi alakoskodók, termésvarázsló szokások stb.) bemutatásra kerül.<sup>5</sup> Fontos elvi kérdéseket vetnek fel akkor, amikor a tárgyi anyaggal kapcsolatban keresik a hozzájuk fűződő kultikus eljárásokat, varázslatokat. Szerintük a múzeumok tárgyi anyaga holt marad, ha a nép életében való teljes szerepüket nem tartjuk nyilván és nem magyarázzuk. Valamely gazdasági szerszám célszerű szerkezete, díszítése a népi tapasztalat és ügyesség műve, de a külső formák mögött gyakran kultikus elképzelések is lappanganak. A tárgyak varázseljárások és varázslatok eszközei is lehetnek, s ezzel a formákhoz néplélektani problémák kapcsolódnak.<sup>6</sup>

Így azután Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos munkája a néprajzi ismeretek gazdag tárháza. A kidolgozott címszavak során nyomom követhetjük az egyes szokások, kultikus hiedelmek, varázseljárások formáit, vidékenkénti,

<sup>3</sup> Szendrey Zs.—Szendrey Á., A néprajzi gyűjtések és a magyar babonaszótár terve. Népr. Ért. XXXI. 1939. 111—118. o.; Mutató a magyar szokás- és babonaszótárból. Népr. Ért. XXXII. 1940. 78—87. o.; Részletek a készülő magyar babonaszótárból. Ethnographia, LI. 1940. 195—210., 231—236. o.

<sup>4</sup> Szendrey Zs.—Szendrey Á., Mutató a magyar szokás- és babonaszótárból. Népr. Ért. XXXII. 1940. 78. o.

<sup>5</sup> Id. munk. 79. o.

<sup>6</sup> Szendrey Zs.—Szendrey Á., A néprajzi gyűjtések és a magyar babonaszótár terve. Népr. Ért. XXXI. 1939. 111—112. o.



népcsoportok szerinti változatait. Mivel a szerzők — a lehetőségek szerint — okleveles gyűjtemények és régi irodalmi munkák (pl. Melius Juhász Péter, Bornemissza Péter művei) anyagát is feldolgozzák, feldereng előttünk a magyar népszokások és hitvilág egyes mozzanatainak múltja is. A címszavak anyagát részletes irodalom egészíti ki, ami a későbbi kutatókat sok fáradságos munkától kíméli meg.

Bátky Zsigmond terve, Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos munkája — részben előljáróan — kiegészíti azokat az általános néprajzi törekvéseket, amelyek az utóbbi három évtizedben a szótárszerű, lexikális munkák különböző formáit hozták létre. Európában és Amerikában a néprajzi kutatás múltjának, módszerének, elméleti és gyakorlati eredményeinek megfelelően, különböző szótárak, lexikonok láttak napvilágot. Ezek a munkák betetőzései korábbi kutatásoknak, összefoglalásai sok évtized bűvárkodásának, általános alapfogalmakat, elméleti kérdéseket magyaráznak meg vagy jól áttekinthető módon meg nem oldott részletkérdéseket tárnak fel a szakemberek előtt.

Lássunk ezek közül néhányat közelebbről.<sup>7</sup>

Mindenekelőtt Manninen I. észt nyelven megjelent *Etnograafiline sõnastik* (Tartu, 1925) c. munkáját kell megemlíteni. A könyvecske a 'szó és tárgy' elvét szem előtt tartva, az észt népi műveltség jellegzetesebb tárgyainak nyelvi és tárgyi magyarázatát nyújtja. Tulajdonképpen néprajzi értelmező szótár. 1927—1942 között jelent meg a német szokás- és hiedelemvilág lexikona (*Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, I—X. Berlin—Leipzig, 1927—42), amely rendkívül részletességgel és széleskörű európai kitekintéssel a német hitvilág jelenségeit dolgozza fel. Az egyes címszavakat a kérdés legismertebb szakemberei írták. A szerkesztőség felkérte közreműködésre a Magyar Néprajzi Társaságot is, de az akkori vezetőség — előttem ismeretlen okból — nem kapcsolódott be a munkába, amiről Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos is sajnálattal emlékezik meg.<sup>8</sup> Ezt a német munkát egészítette volna ki a *Handwörterbuch des deutschen Märchens* (I., Berlin—Leipzig, 1930—1933), amely azonban sajnós, befejezetlen maradt. Az új mese-encyklopédia előkészítő munkálatai Ranke Kurt kieli professzor irányításával most folynak.

A német hitvilág és meseanyag lexikális feldolgozásának nagy értéke az anyag széleskörű összegyűjtése és rendszerezése. Az értékelés igen gyakran elmarad, viszont a címszavak alapot nyújtanak egy-egy kérdés monográfikus feldolgozásához.

A nagyvonalú német vállalkozások angol nyelvű megfelelője Leach Maria szerkesztésében megjelent *Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend* (I—II., New York, 1950) c. szótár. Mivel a munka

<sup>7</sup> A kérdéstről l. *Hultkrantz Á.*, *Encyclopaedical and Lexical Literature in the Field of Ethnology*. Laos, III. Stockholm, 1955. 43—47. o.

<sup>8</sup> *Szendrey Zs.—Szendrey Á.*, A néprajzi gyűjtések és a magyar babonaszótár terve. Népr. Ért. XXXI. 1939. 113. o.

minden nép folklora anyagába betekintést kíván nyújtani s feldolgozza az ókori népek anyagát is, — célját az adott terjedelemben nem érthette el. Magas színvonalon kidolgozott részek mellett (afrikai és újvilági néger folklora, szláv népek folklora, ballada, mese), a tudományos szintet alig elérő részletek is vannak a munkában. Sajnos ezek közé tartozik a magyar folklora is. A magyar folklort Bartók Béla és Erdélyi János neve mellett csak a táncokra vonatkozó néhány címszó képviseli. Nagyon ritkán kerül említésre az egyéb címszavak sorában is a magyar folklora (pl. a *born with teeth* címszóban olvashatunk a táltosról). A munka az egyes folklora jelenségek mellett általános fogalmakat, módszertani kérdéseket is feldolgoz (pl. akkulturáció, történeti-geográfiai módszer, népművészet), valamint bemutatja a folklora jelesebb képviselőit, a különböző néprajzi társaságokat stb. A szerkesztő újszerű kísérlete, hogy néhány címszót (pl. folklora) több szerzővel is kidolgoztat.

1955-ben jelent meg a német néprajzi szótár második kiadása (Beitl Richard, *Wörterbuch der deutschen Volkskunde. Begründet von Oswald A. Erich und Richard Beitl, Stuttgart, 1955*), amely az anyagi és szellemi műveltség jelenségei mellett a német néprajz elvi kérdéseit is érinti. Haberlandt Arthur *Taschenwörterbuch der Volkskunde Österreichs (Wien, 1953)* c. munkája elsősorban a szerző szakterületének, az építkezésnek és településnek az anyagát foglalja össze. Szintén feldolgoz általánosabb néprajzi fogalmakat is (paraszti életkór, népművészet, viselet stb.). Eléggé körültekintően figyelembe veszi az osztrák népi műveltséget érintő magyar kutatások eredményeit. A szótárral kapcsolatban teljesen indokolatlannak tartjuk Schmidt L. kritikáját (*Anthropos*, 51. 1956. 776—779). Különösen egy ilyen kisebb terjedelmű munkában elsősorban nem azt kell néznünk, ami nincs benne, hanem a bemutatásra kerülő anyagot. A szótárnak csak előnyére szolgál, hogy elvi kérdéseket is felvetett, pl. az ún. paraszti életkörök fogalmát.

Az 1940-es évek végén a *Commission Internationale des Arts et Traditions Populaires*-nek (CIAP) javasolta Arnold van Gennep francia professor, hogy el kell készíteni az európai ethnologia és folklora nemzetközi szótárát. Arnold van Gennep gondolata az volt, hogy az ethnologia és folklora kifejezéseinek olyan gyűjteményét kell összeállítani, amely kifejezések, meghatározások, elméleti fogalmak a különböző európai nyelvekben használatosak. A tervet később a különböző néprajzi kongresszusokon is megtárgyalták és sikerült a munkálatokhoz az UNESCO anyagi támogatását is megnyerni. A munkálatok irányítását később Erixon Sigurd svéd professor vette át és a részletes javaslatokat Hultkrantz Åke készítette el.<sup>9</sup> Őt bízták meg mintacímszavak kidolgozásával is. Néhány kidolgozott mintacímszó, a nemzetközi néprajzi szótár különböző problémáival együtt a Laos 1955. évi kötetében meg is jelent.<sup>10</sup> Hultkrantz Åke

<sup>9</sup> Erixon S., *International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore Introduction. Laos, III. Stockholm, 1955. 18., 21. o.*

<sup>10</sup> Hultkrantz Å., *Suggestions for an International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore. Laos, III. Stockholm, 1955. 23—36. o.*

kidolgozott címszavai között találjuk az akkulturáció, civilizáció, műveltségközvetítés, néprajzi dimenziók, etnográfia, etnológia stb. címszavakat.

A szótár készítése jelenleg is folyamatban van.

Mindezekon a terveken és eredményeken kívül elkészült a finn Kalevala-szótár s különböző jellegű holland, brazil, argentin, spanyol stb. szótárak láttak napvilágot. Most hagyta el a sajtót Winick Charles munkája, a Dictionary of Anthropology (New York, 1956), amely eddig a legjobb az ilyen természetű angol nyelvű vállalkozások sorában. Egy nekrológból tudom, hogy Zelenin D. K. is foglalkozott egy néprajzi lexikális munka elkészítésével.<sup>11</sup>

A munkáknak ez a gazdag sora maga is bizonyítéka a lexikális feldolgozások szükségességének. A munkák rávilágítanak arra, hogy igény mutatkozott a néprajz különböző anyagának ilyen keretek közötti feldolgozására. Megkívánja ezt a tudományos rendszerezés éppenúgy, mint a néprajz iránt érdeklődők szélesebb rétege. *A szaklexikonok is egyik formái a monografikus feldolgozásnak*, amelyek egyformán vezethetik a kezdő kutatót és a tudomány szak szélesebb érdeklődésű, az elveket és módszereket feldolgozó bűvárát. Azt mondhatnánk, hogy a néprajzi atlaszok mellett a néprajzi enciklopédiák, szótárak és lexikonok az utóbbi két-három évtized néprajzi érdeklődésének előterében állanak.

A különböző hazai és külföldi előzményeket szemmel tartva 1949 végén a Magyar Néprajzi Társaság foglalkozott a magyar népi műveltség egészének lexikális feldolgozása kérdésével. A munka egyik részét Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos szótára jelentette volna, s így tulajdonképpen csak a tárgyi javak s az azokhoz kapcsolódó intézmények, általános elvi fogalmak és módszertani törekvések feldolgozását kellett volna elvégezni. A Magyar Néprajzi Társaság előtt kibontakozó terv és a meginduló munkálatok mindjobban összekapcsolódtak újjászervezett Akadémiánk tevékenységével. Mivel a Magyar Néprajzi Társaság a több évre szóló munka anyagi támogatását nem vállalhatta, a munkálatok a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Bizottsága révén az akadémiai tervmunkák közé kerültek. Ezt nemcsak a munka jellege tette szükségessé, hanem az is, hogy csakis a Magyar Tudományos Akadémia biztosíthatta a munkálatok rendszeres anyagi támogatását.

Az előmunkálatok már 1950-ben megkezdődtek. Mint fentebb utaltam rá, az eredeti terv az volt, hogy a lexikon a tárgyi javak összességéről, a folklóre területén kívüleső minden jelenségről és intézményről nyújtson áttekintést. Ilyen formában a Magyar Néprajzi Lexikon a különböző összefoglaló jellegű címszavakkal (földművelés, vadászat, népviselet, a magyar néprajz története, elméleti törekvések a magyar néprajzban stb.) együtt kb. 5000 címszót tartalmazott volna s a bő képanyagot is számba véve végeredményben egy közel nyolevan íves munkáról lett volna szó.

<sup>11</sup> Szovjetszkája Etnografija, 1954. 4. sz. 159. o.

A tervek nyomán 1950 elején már hozzákezdünk a címszavak összeállításához. Etnográfus szakembereink szélesebb rétegét kértük fel, hogy egy-egy részterület címszóanyagát állítsák össze. Huszonhat szakembernek küldtünk ki tájékoztatót, felkérve őket a megfelelő címszavak összeállítására. Amikor azonban a tényleges munkára került sor, terveink és elgondolásaink nehézségekbe ütköztek. A felkért munkatársaknak csak egy része végezte el a nem kis fáradtsággal és körültekintéssel járó címszóösszeállítás munkáját. Többektől csak hosszú hónapok múlva sikerült visszakapni a címszavak összeállításához szükséges kartonokat vagy végleges lemondó válaszukat megszerezni. Mondanunk sem kell, hogy egy közös, lexikális jellegű tudományos vállalkozásnál már egy-egy munkatárs késedelme is a munkaközösség egészének munkáját befolyásolja. A késedelmeken kezdetben különböző egyéni munkával próbáltunk segíteni. Főleg a gazdálkodás címszóanyagának összeállításával bizonyos hiányokat sikerült is pótolni.

Később 1954-ben a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Bizottsága úgy határozott, hogy a lexikonnak egyelőre csak egy részét dolgozzuk ki. Mégpedig a népi építészettel foglalkozó területet, s a további részeket illetőleg később döntünk. Eredménynek fog számítani az is, ha előbb népi műveltségünk egyik részét sikerül lexikális formában feldolgozni. A népi építészet anyaga széles területen nyújt bepillantást hagyományos műveltségünk sokoldalú problémáiba. A népi építkezés nemcsak a szűkebb értelemben vett 'tárgyi formákat' jelenti, hanem kifejezője gazdasági tényezőknek és társadalmi intézményeknek. A népi építészet kapcsolatban áll hagyományos műveltségünk minden kérdésével. Bepillantást nyújthatunk a távoli múltba, de ugyanakkor számtalan kelet-európai néprajzi kérdést is megvilágíthatunk a ház, a gazdasági épületek, a 'lakásban' visszatükröződő etnikai sajátosságok elemzése és tárgyalása során. Megfelelően tudjuk értékelni a nyelvi anyagot s a régészeti ásatásokat. A tárgyi kultúrán belül talán a népi építkezés során vetettek fel kutatóink (Jankó J., Bátky Zs., Györffy I., Viski K., Cs. Sebestyén K. és mások) olyan szempontokat és értek el eredményeket, amelyekkel bekapcsolódtak a néprajz európai vérkeringésébe. Ezeket az eredményeket összefoglalni, elmélyíteni és kiegészíteni a magyar néprajz távlatokat jelentő feladatai közé tartozik.

A Magyar Néprajzi Lexikon építkezési része az alábbi anyagot tartalmazza :

1. Általános fogalmak, elvi kérdések (pl. gazdasági tényezők befolyása az építkezésre, földrajzi viszonyok és építkezés, háztípusok, filológiai módszer az építkezéskutatásnál, történeti stílusok és népi építkezés).

2. Különböző vidékek és etnikai csoportok építkezési formái (pl. palócok, ormánságiak, göcsejiek építkezése).

3. A társadalmi szervezettel együttjáró építmények s a társadalmi szervezet és a társadalmi hagyományok által kialakított formák, a ház belső életét jellemző jelenségek (hálókamrák, társasház, nemzeti település és építkezés, szer stb.).

4. A gazdasági jellegű építmények, függetlenül attól, hogy a telken vagy a telken kívül helyezkednek el (abara, csűr, cserény, vasaló, eszténa stb.).

5. Az építkezés egyes szerkezeti elemei s a szerkezetekből adódó formák (pl. szarufa, szelemen, paticsfal, boronakötések).

6. A tűzhelyek és azok eszközei (kemenceformák, gógány, szemes kályha, sütőharang stb.).

7. Az építkezés szokásanyaga (pl. építőáldozat, tűzkultusz, bokrétaünnepek, kalákák). Ennek a résznek a kidolgozását összegeyztetjük Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos munkájával.

8. A népi építkezéssel foglalkozó kutatók, társaságok, intézmények, folyóiratok (pl. Bátky Zs., Jankó J. népi építészeti munkásságának ismertetése, Magyar Építőművészet, Hajlék).

Mindezeknek a kérdéseknek a kidolgozásánál a lexikon részletesebb lesz, mint amennyire az eredetileg tervezett munkában a népi építészetet kidolgoztuk volna.

Mivel a címszóanyag feldolgozás közben is állandóan bővül, viszont éppen a feldolgozás közben azt is tapasztaljuk, hogy egyes címszavakat össze lehet vonni, a népi építkezés anyaga kb. 400—450 címszóban foglalható össze. Először az egyes részletek (abara, kamara, szárnyék, szelemen stb.) kerülnek feldolgozásra s csak azután dolgozzuk ki az összefoglaló, enciklopédikus jellegű címszavakat, mert ezek anyagát az egyes részletek jelentősen befolyásolni fogják.

A címszavak kidolgozásánál a lehetőségek szerint egységes elvek érvényesülnek, de a tárgyra vonatkozó eddigi kutatások és a címszó tartalmának a jellege az egységes elveket befolyásolhatja. A székely kaput tárgyaló címszó anyaga nyilvánvalóan kiterjedtebb, részletesebb lesz, mint a kástu vagy az abara feldolgozása. A palóc hosszúházakhoz még élő anyagot dolgozhatunk fel, de a délbaranyai hálókamarákról már kevesebbet írhatunk, noha mindkét jelenség a társadalmi szervezettel áll kapcsolatban. Más a kidolgozás formája a szelemen, a tűzikutya és hasonló címszavak esetében, mint az enciklopédikus jelleget megkívánó feldolgozásoknál (házformák, földrajzi adottságok szerepe az építkezésnél, pásztorépítkezés stb.).

A címszavak kidolgozásánál minél kiterjedtebb néprajzi irodalmat veszünk tekintetbe. Nagy gondot fordítunk a nyelvészeti, régészeti, művészettörténeti munkákban, okleveles jellegű gyűjteményekben levő anyagra, valamint a XVIII—XIX. század gazdasági, földrajzi jellegű irodalmára. A lehetőségek szerint feldolgozzuk a XIX. század előtti képes ábrázolásokat is. Az eddigi néprajzi anyagot újabb helyszíni gyűjtésekkel egészítjük ki. A közép- és kelet-európai anyag megfelelő számbavétele és összehasonlító feldolgozása céljából e sorok írója 1953—1957-ben hosszabb tanulmányutakat tett Csehszlovákiában és Romániában.

A kidolgozott címszavak általában a következő anyagot tartalmazzák :

1. A fogalom (építészeti objektum, eszköz, tárgy, jelenség, intézmény stb.) meghatározása, leírása, rendeltetése, használatának módja, gazdasági és társadalmi jelentősége. A részekre vonatkozó fontosabb ismeretek, a terminológia. A leírást rajz, fénykép, térkép egészíti ki.

2. A fogalom elterjedése (esetleg elterjedési térképpel) s az elterjedési területen belül előforduló különböző népnyelvi elnevezések.

3. A fogalom a múltban a történeti, régészeti, nyelvészeti stb. adatok nyomán.

4. Az eddigi eredmények figyelembevételével a fogalomra vonatkozó összehasonlító anyag.

5. Végső megállapítások az eredetre, kialakulásra vonatkozólag s a felmerülő további vizsgálatok kérdései, szempontjai.

6. A hivatkozott irodalom lábjegyzetek formájában. Az irodalmat a szerző nevének s a tanulmány, könyv megjelenési évének feltüntetésével jelöljük s ennek a jelölésnek az alapján a munka végén betűrendben soroljuk fel az irodalmat.

A címszavak kidolgozásánál a címszót a szövegben kezdőbetűvel rövidítjük és az azonos, de különböző elnevezésű fogalmaknál utalócímszavakat készítünk. A túlzott rövidítésektől azonban tartózkodunk. A munkához szójegyzéket csatolunk és a népi építkezés terminológiájának német, orosz, francia és angol műszavait is közöljük.

A fenti elvek szerint végezzük a munkát a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetében. Hangsúlyoznunk kell, hogy ma a munkálatok egészen más tudományos és anyagi feltételek szerint folynak, mint a korábbi hasonló magyar törekvések idején. A Magyar Tudományos Akadémia messzemenő támogatást nyújt a munkához. A Néprajzi Bizottság figyelemmel kíséri a munka folyását és javaslataival, szempontjaival, bírálatával elősegíti a lexikon minél tökéletesebb megvalósítását. A Néprajzi Bizottság hozzájárul ahhoz, hogy elméletileg is minél alaposabban tisztázódjanak egy ilyen vállalkozás problémái.

Az irodalom bontása és az illusztrációs anyag mellőzésével lássunk most néhány kidolgozott példát.

*Dorongzár.* A *d.* a záraknak az a formája, amikor az egyik helyiséget a másiktól a közfalban levő nyíláson keresztüldugott, kb. 2—3 m-es doronggal zárják el. A dorongot át dugják a bezárandó helyiség ajtófélfájához, ajtajához esetleg belső falához erősített ütközőkön s ezzel az ajtó kinyitását megakadályozzák. A *d.* használatát *Vajkai A.* közölte a Dunántúlról: „Szobának, konyhának, kamrának a gádorról külön bejárata van és a kamarát régebben a konyhákamra közti közfalba fúrt lyukon keresztül a konyhából zárták el egy doronggal (Peretakácsi, Veszprém m.)”<sup>1</sup> A somogyi horvátoknál (Drávasztára, Felsőszentmárton) hasonló *d.* (horv. *zasun*) ismeretes. Ott a szobából a konyhát zárják el vele, mivel mindkét helyiségnek külön kijárata van a *ganjakra*.<sup>2</sup> Ilyen

*d.*-akat alkalmaznak a szlovákok Észak-Trencsénben (szlov. *zapora*, Terchova) a hegyi istállókon, Zólyomban (szlov. *zátvor* Hriňová) a kamarákon.<sup>3</sup>

A *d.* változata *görbölő* néven a Nyírségben (Nyíracsad) ismeretes. A *görbölő* az ajtófélfába fűrt lyukon átdugott kampó, amelynek az elfordításával a becsukott ajtót rögzítik.<sup>4</sup> *Görbölő*nek az ablakot, ajtót elzáró, körbe forgatható *reteszt* (l. o.) is hívják.<sup>5</sup>

1. *Vajkai A.*, 1940. 5. — 2. *Gunda B.*, 1935. 90. — 3. Saját gyűjt. — 4. Saját gyűjt. — 5. MTSz.

*Füles kemence.* A torockói (Torockó, Torockószentgyörgy) magyarok boglyaformájú konyhai kemencéjét nevezik *f.*-nek, mert tetején kétoldalt agyagból készült fülei vannak. A *f.* kőből, palás agyagmárgából, sárból épült. Belvilágának legnagyobb átmérője kb. 1,80—2 m. Mellette katlan is állhat. A felette elhelyezett rudakról láncon, fakampón főző *üst* lóg le. A füstöt, szikrákat a föléje épített vesszőből font és sárral betapasztott kupolaszerű *cserény* (l. o.) fogja fel. A *f.*-t 50—80 cm magas sárpadkára (*tűszely*) rakják.<sup>1</sup> *Szilády Z.* a *f.* leírásánál felveti azt a gondolatot, hogy „valószínűleg állatfejet jelképez alakjával és két szarvával. . .”<sup>2</sup> Cs. *Sebestyén K.* a *f.*-t és a székely boglyaformájú kemencéket a sütőharangból (l. o.) származtatja s a *f.* füle szerinte a sütőharang fogójának átalakult, díszül szolgáló maradványa.<sup>3</sup>

Nincs bizonyíték arra, hogy a sütőharangok a székelység, a torockóiak kezén fejlődtek volna kemencékké. Közvetlen fejlődés esetén a kemencék megőrizték volna a sütőharang valamelyik elnevezését. Véleményünk szerint *Szilády Z.* jár a helyes nyomon. A tűzhelyek és eszközeik állatformája, kultikus kapcsolata nem ismeretlen a műveltségi javak kutatói előtt. Így a *tűzikutyáknak* (l. o.) Európa-szerte gyakran állatalakja és animalizált neve van. Alsószász területen a nyílt tűzhelyek felett a szikra- és füstfogó deszkákat tartó gerendákon lófejes faragványokat láthatunk.<sup>4</sup> A néphit szerint a tűz az élőlény tulajdonságaival rendelkezik. Meg kell etetni. Belevetik az első farsangi fánkot, ha ’morog’ a kenyértészta egy kis darabjával engesztelik ki, kereszt alakban vizet öntenek rá (l. m. *tűzkultusz*).<sup>5</sup> A kemence, a *tűzikutya* a különböző szellemek tartózkodási helye.<sup>6</sup>

A *f.* a tűz-, a tűzhelykultusz emlékét őrzi. A tapasztott két fül valamilyen állatalakra utal. Talán a tüzet védő állatot jelképezi vagy magának a tűz szellemének a megszemélyesítését ábrázolja.

1. *Jankó J.*, 1893. 5. tábl. c., *Szilády Z.*, 1909. 13—14., *Malonyay D.*, 1909. 307., LV. tábl. — 2. *Szilády Z.*, 1909. 14. — 3. Cs. *Sebestyén K.*, 1929. 478., vö. még *Bátky Zs.*, 1927. 21., *Bátky Zs.*, 1934. 21. — 4. *Bomann W.*, 1929. 68. — 5. *Szendrey Á.*, *Magy. Népr.* IV.<sup>2</sup> 185. — 6. *Geramb V.*, *HWdA.* I. 781—791. V. 1402—1404., VI. 1186., *Freudenthal H.*, *HWdA.* II. 1398—1399.

*Kis kamarás ház.* Veszprém, Zala, Somogy és Vas megyékben szűkebb területen elterjedt építkezési forma. Lényege, hogy a lakóház utcai

végéhez, a meghosszabbított sátoros tető alá kamarát (*kis kamra, kis speiz*) építenek. A kamara a háznak csak fél szélességét foglalja el. Ajtaja az előtte levő végtornácra nyílik. Ennek az előtérnek *ablakalja, jegykiadó, kis fülke, pekerei, pitvar, sűgő* a neve. Mivel a *kis kamra* szerkezetileg összefügg a lakóházzal s XVII—XVIII. sz.-i épületeknél is megtalálható, nagyon valószínű, hogy a lakóházzal együtt épültek s a szabadon hagyott tornácba nem utólag építették be ezt a kamarát. Az *ablakaljában* pihennek, disznót bontanak, kukoricát fosztanak. A *sűgő, jegykiadó* elnevezés arra utal, hogy itt beszélgettek a jegyesek, a fiatalok is. A néphagyomány szerint a házforma a törökvilág emléke. Mivel az ablak nem nézett közvetlenül az utcára, a tulajdonos az adóztatástól mentes maradt.<sup>1</sup>

*Vajkai A.* mutatott rá arra, hogy ennek a kamarás építkezésnek a párhuzamát Háromszék északi részén találjuk meg. Ott a hasonlóan épült és a mezőgazdasági eszközök tartására szolgáló helyiségnek *kamara* vagy *árnyékalja* a neve.<sup>2</sup> A székely *árnyékalja* és a dunántúli *kis kamra* közelebbi összehasonlítására és történeti összefüggésének feltételezésére nincs lehetőség, mert két különböző alaprajzú és fejlődéstörténetű háznál fordulnak elő. Valószínű, hogy a Dunántúlon ezeknek a kamaráknak a kialakulása régibb, mint a Székelyföldön, ahol az *árnyékalja* utcai falát gyakran még a kerítés alkotja.<sup>3</sup>

A székely *árnyékalja* elnevezés arra utal, hogy ott a hasonló elnevezésű félszert, szint<sup>4</sup> építették a lakóházhoz, amint a csűrfedél hosszabb *kieresztése* is *árnyékalja* (l. ott).<sup>5</sup>

A *k. dunántúli* kialakulását az ottani fejlett végtornácok<sup>6</sup> segíthették elő. Ilyen fejlett végtornácos házak a sarródi *színes* házak. Ezeknél a nádtetőzetet az oromfalon túl 1—2 ölnyire meghosszabbították. A meghosszabbított részt két faoszlop tartotta. A *szín* (l. ott) alatt szórtak, szárították a gyékényt, itt állt a székér.<sup>7</sup> A *szín* funkciója lényegében ugyanaz, mint a fenti *kis kamra* és előtérének rendeltetése.

1. *Vajkai A.*, 1940. 2—6., *Szakál S.*, 1934. 19—20. Itt a szakállszárítóra történő hivatkozás téves. — 2. *Vajkai A.*, 1941. 222—224., *Cs. Sebestyén K.*, 1905. 3—4. — 3. *Cs. Sebestyén K.*, 1905. 3. — 4. MFSz. — 5. *Viski K.*, 1911. 127. — 6. *Tóth J.*, 1945. 33—39. — 7. *Élő D.*, 33—34.

**S z é n s z í t ó.** Kb. 50—100 cm hosszú bodzafa, esetleg nád cső, amellyel a gógány alatt, a padkaszerű tűzhelyen, a katlanban izzó parazsat, hamvadó tüzet élesztik. A Székelyföldről (*fűjtató, szénszító, tűzélesztő*),<sup>1</sup> az Ormánságból,<sup>2</sup> Békésből (*tűzfűvő*),<sup>3</sup> a somogyi horvátoktól (*puvalo*)<sup>4</sup> ismerjük. A Gyulai havasok román catunjaiban is ismerik, ahol a székely gógányokkal egyező tűzhelyeknél a *cucuta* (*Conium maculatum*) szárából készítik a sz.-t.<sup>5</sup> *Herman O.* arról ír, hogy a *tűzfűvő* a Fertő-melléki halászoknál „erős nádszálnak alsó része, kb. egy méter hosszú, amellyel a tüzet fűjják. A kunyhóban rendszerint több tűzfűvő van s a halászok többen fűjdogálnak, hogy a tüzet lángra lobbantsák.”<sup>6</sup>



A sz. a balkáni szláv tüzelőpadkák<sup>7</sup> és a dél-, valamint a nyugat-európai kandallós tűzhelyek jellegzetes eszköze. Az Adria keleti partvidékétől Isztrián, Olaszországon át dél-francia, spanyol és portugál területen fordul elő s innen észak felé az alsószász ház területéig követhető elterjedése.<sup>8</sup> A Pyreneusokban helyenként együtt használják a kézi tűzfűjtatóval és a tűzélesztő legyezővel.<sup>9</sup> A Balkánon archeológiai leletekben is előfordul. *Welkow J.* publikált egy avar kultúrnyomokkal átszőtt VI. sz. végi gót leletet az észak-bulgáriai Sadowecz mellől. A leletanyagban különböző hosszúságú bronzcsövek vannak, amelyek — szerinte — kovácsmunkánál a tűz élesztésére szolgáltak.<sup>10</sup> Felmerülhet azonban az a probléma is, hogy ezek kézfűjtatók alkatrészei voltak. A sz.-t alsószász területen rováspálcának is használják. Rozs, burgonya és más termények mennyiségét róják a sz.-ra. Minden rovás bizonyos mennyiséget jelent.<sup>10</sup>

A sz. Erdélybe, az Ormánságba kétségkívül a tűzhelyek egyéb eszközeivel (*sütőharang*, l. e.) együtt a Balkánról került el. A sz. elterjedése és használata az Alföld keleti részén az ott előforduló — az erdélyi gógányokkal rokon — kandallók alkalmazásával magyarázható.<sup>12</sup> A Fertő-melléki halászkunyhókban bizonyára helyileg, a szükségleteknek megfelelően kialakult eszköz.

1. MTSz., *Szilády Z.*, 1909. 16., *Bátky Zs.*, 1930. 118. — 2. *Gunda B.*, 1936. a. 187. — 3. *Gunda B.*, 1933. 77., *Gunda B.*, 1936. a. 22. — 4. *Gunda B.*, 1935. b. 39., *Gunda B.*, 1936. b. 31., 283. — 5. Saját gyűjt. — 6. *Herman O.*, 1887. 836. — 7. *Haberlandt M.*, 1926. 96., *Haberlandt A.*, 1917. 12. — 8. *Haberlandt A.*, 1917. 12., *Haberlandt A.*, 1926. 468., *Bomann W.*, 1929. 80., *Phieler W.*, 1934. 28., *Krüger F.*, 1936—1938. II. 169—171., *Voigt P.*, 1937. 37., *Krüger F.*, 1939. 135., *Bierhenke W.*, 1953. 287. VI: 15., 291. IX: 13. — 9. *Krüger F.*, 1936—1938. II. 169—170. — 10. *Welkow J.*, 1935. 145. — 11. *Bomann W.*, 1929. 80. — 12. *Gunda B.*, 1936. a. 187., *Gunda B.*, 1936. b. 31., 283., *Gunda B.*, 1935. a. 97.

*V a s a l ó.* Patkó- vagy körtealaprajzú, kissé befelé dőlő, nádfal. A falat gúzzsal, vesszővel, dróttal erősített néhány korc tartja össze. A töve földdel van feltöltve. A v.-nak fedele, tetőzete nincs. A nádfal bokrétája rendszerint le van nyírva, hogy a tűz bele ne kapjon. Hossztengelye kb. 4 m, kiöblösödő részének legnagyobb szélessége kb. 3 és fél m. Már az első leírások említik, hogy földjét téglával is szokás kirakni. A téglát a hortobágyi pásztor az elpusztult falvak templomromjaiból szedte össze. A v. közepe táján tűzhely található, amely felett szolgafára akasztott bográcsban főznek. A v.-ban eleséges ládát, gyalogszéket, vizes csobánt, tüzelésre szolgáló marhatrágyát találunk. A nádkorcba tűzött faszegeken bogrács, különböző iszások, sótartók stb. lógnak. A korcba tüzik az evőkanalakat. Nádból, deszkából összetákolt ajtaja van. A v. a kunyhó, a pásztor-tanya mellett áll. Ajtaja gyakran szembefordul ezek kijáratával. Egyes leírások szerint a bejáratánál kis nádfal található, amelynek árnyékában a vizes edényt s más használati tárgyat a nap heve ellen védi a pásztor. A v. a pásztor-kunyhó mellett a pásztorok főző és étkező helye. A század elején a v.-ban rendszerint a *taligás* gyerek főzött. Csak a Hortobágyról s a közvetlenül hozzácsatlakozó

legelőkről ismerjük, ahol juhászok, gulyások, csikósok építették. A XIX. sz.-végi néprajzi leírásaink említik először.<sup>1</sup>

*Herman O.* szerint nem egyéb, mint a nádból emelt pásztorkunyhó nyírott formája,<sup>2</sup> ősi pásztorlakás, a hortobágyi „pászortanya ősepítménye”.<sup>3</sup> *Ecsedi I.* azt mondja róla, hogy a kosár (l. o.) továbbfejleménye.<sup>4</sup> *Tálas I.* szerint a kiskunsági tűzhelyek „karikás” formáival tart rokonságot.<sup>5</sup>

A fenti vélemények feltevések. A *v.* fejlődéstörténetét nem ismerjük. Valószínű, hogy őset azokban a — részben félkör alakú — *főzőszárnyékokban* (l. o.), *kankarékokban* (l. o.) kell keresni, amelyekre *Györffy I.* már korábban felhívta a figyelmet.<sup>6</sup> Ezek a *v.* kezdetleges formái. *Herman O.* szerint a *v.*-nak ugyanaz a viszonya a pásztorkunyhóhoz, mint a finnek főzésre szolgáló rudaskunyhójának, a kotának a lakóházhoz.<sup>7</sup> Ebből a szemléletes összehasonlításból azcaban történeti következtetést nem vonhatunk le. Az összehasonlítást elméletének alapjává tette *Lükő G.*, aki a házzal összeépült konyha egyik őset,<sup>8</sup> ősi lakóházunk egyik leszármazottját<sup>9</sup> látja a *v.*-ban.

A *v.* nevét — amire *Herman O.* is utal<sup>10</sup> — patkóformájú, a vasalóra is emlékeztető alaprajzától kaphatta. *Ecsedi I.* a *vasélező* 'elhagyott rozoga hajlék, ahol tüzelnek' elnevezéssel hozza rokonságba.<sup>11</sup> Valószínűtlen *Bátly Zs.*-nak az a feltételezése, hogy a *v.* eredetileg *hasaló* volt, ahol a nagyjóság pásztorai hasaltak, heverték, kucorogtak s a játszi kedv csinált a *hasalóból v.-t.*<sup>12</sup> Primitív pásztorhajlékaink egyikének sincs *hasaló* neve.

1. *Herman O.*, 1898. 692—694., *Herman O.*, 1899. 46—47., *Herman O.*, 1909. 377—378., *Zoltai L.*, 1911. 26., *Ecsedi I.*, 1912. 208—209., *Ecsedi I.*, 1914. 122—125., *Herman O.*, 1914. 208., *Málnási Ö.*, 1928. 31—32. (Ez a leírás nem áttekinthető és világos), *Györffy I.*, 1943. 214—216., OMMIK. VII. 293—294., MTSz., *Györffy I.*, *Magy. Népr.* II.<sup>2</sup> 118. — 2. *Herman O.*, 1899. 46. — 3. *Herman O.*, 1909. 377—378. — 4. *Ecsedi I.*, 1914. 122. — 5. *Tálas I.*, 1936. 134. — 6. *Györffy I.*, 1927. 68., *Györffy I.*, 1943. 214. — 7. *Herman O.*, 1898. 292., *Herman O.*, 1899. 46. — 8. *Lükő G.*, 1942. 260—263. — 9. *Lükő G.*, 1939. 115. — 10. *Herman O.*, 1899. 47. — 11. *Ecsedi I.*, 1912. 308., *Ecsedi I.*, 1914. 133. — 12. *Bátly Zs.*, 1935. 186.

\*

A bemutatott címszavak kidolgozása még nem végleges. A feldolgozásra kerülő újabb anyag nyomán kisebb kiegészítésre, módosításra szorulhatnak. Reméljük, hogy a teljes címszóanyag kidolgozásával két éven belül készen leszünk s ezzel letehetjük tudományunk asztalára a magyar népi műveltség lexikális feldolgozásának egy jelentős részét.

# MAGYARORSZÁGI FESTÉSZET A XVIII. SZÁZADBAN

GARAS KLÁRA KÖNYVE

FENYŐ IVÁN

Adolf Feulner, a kiváló művészettörténész 1929-ben adta ki a „Handbuch der Kunstwissenschaft” sorozatban a XVIII. századi német szobrászat és festészet történetéről szóló könyvét. Előszavában munkája nehézségeire mutat rá, minthogy a kor német művészetének történetét előtte még senkisé is írta meg. Sajnálkozva mutat rá arra is, hogy Kaposy János és Pigler Andor értékes barokk kutatásának a magyar területen nem akadt folytatása és még itt is hiányzik az összefoglaló mű. Ezt a hiányt szünteti meg Garas Klára „Magyarországi festészet a XVIII. században” című könyve.<sup>1</sup>

Az ismertetésnél nem tartjuk be a könyv sorrendjét, mert elsősorban hangsúlyozni kell, mennyire értékes, kitűnő munkát végzett Garas az adatgyűjtés terén. Az „Adattár” című 200 oldalas fejezetben könnyen áttekinthető jegyzéket állított össze a XVIII. századi magyar festészet emlékeiről topográfiai csoportosításban és itt — nagyon helyesen — a festészet időközben elpusztult emlékeit is felsorolja. Ennél a felsorolásnál csak azt sajnáljuk, hogy a szerző adatai közé nem vette fel a fennmaradt festmények, freskók állapotának ismertetését. Számos festményről, freskóról tudunk, amely olyan rossz állapotban van, vagy annyira át van festve, hogy ma már aligha nyerhetünk helyes és világos benyomást az alkotásról. — További rendkívül hasznos jegyzéke Garas könyvének a festők, mesterek nevét tartalmazza. Az „Adattár” nem közelíthetné meg azt az imponáló gazdagságot és teljességet, ha a szerző nem végzett volna alapos levéltári kutatásokat és nem tanulmányozta volna át fáradhatatlan szívós munkával több mint két és félszázad nyomdai termékei közül szinte mindazokat, amelyekkel hasznos adatait gazdagíthatta. Találó idézetekkel varázsolja elénk a kor szellemét és jó érzéke van ahhoz, hogy a régi írások stílusának zamatán át a kor hangulatát is felelevenítse.

A tulajdonképpen művészettörténeti részt három nagy fejezetre osztja, amelyek hivatva vannak a művészeti fejlődést, a stílusváltásokat a történelmi változásokkal párhuzamosan érzékeltetni. Az első, 1711-től 1740-ig terjedő korszakot a „Habsburg gyarmatosítás” korának nevezi a szerző. A következő,

<sup>1</sup> Akadémiai Kiadó, Budapest. 1955.

1740-től 1770-ig terjedő időköznek „az abszolút Monarchia megerősödésének kora” címet adja. Mindkét fejezetben külön tárgyalja a külföldi vendégművészeket és külön a hazai festőket. A harmadik korszak, amely a XVIII. század végéig terjed, Garas elnevezése szerint „a nemzeti megújulás kora”. Ebben a fejezetben külön tárgyalja az egyházi és külön a világi festészetet és külön csoportba veszi a polgári és városi festészet emlékeit. A fejezeteken belül való ilyen részletfelosztást helyesnek is tartjuk, mert megkönnyítette a különböző festészeti műfajok fejlődésének érzékeltetését. Igazat kell adnunk azonban Aggházy Máriának, aki a Művészettörténeti Értesítőben közzétett recenziójában<sup>2</sup> rámutatott, hogy az anyag hármas csoportosításánál helyesebb lett volna a művészettörténet írásban szokásos elnevezéseknél: barokk, rokokó, klasszicizmus, vagy kora-klasszicizmus maradni. Talán nem is hiba, hogy a művészettörténeti tudománynak ma már mégis csak vannak bizonyos objektív ismérvei és vagyunk olyan mértékben külön történeti „szakma”, hogy a barokk, rokokó, klasszicista elnevezéseknek konkrét alapja van a művészet stílusfejlődésének megfelelő megjelölésénél. Ezek az elnevezések Garas munkáját is megkönnyítették volna, noha — és Aggházy Mária már erre is utal — még ezek szerint a művészettörténet írásban annyira általánossá vált elnevezések szerint sem lehet a műveket és művészeket egységes stíluscsoportokba szorítani. A XVIII. századi Magyarországon, csak úgy, mint a többi államokban, az úttörő művészek és művészeti csoportok mellett konzervatív vagy provincializmusban elakadt festői irányzatok is megfigyelhetők. Éppen Garas Klára mutat rá, mennyire rokokó szellemű freskókat találunk (főként bájos kis vidéki kastélyokban) abban az időben, amikor a vezető festők művészete — az építészetről nem is szólva — már a klasszicizmusba hajlik. De még magánál a zseniális Maulbertschnél sem láthatjuk, hogy művészete a sümegi templom rokokó mesterművei után egyenletesen fejlődött volna a klasszicizmus irányába. Művein az idők folyamán egyre több klasszicista elemet figyelhetünk meg, de fejlődésének alakulása tele van meglepetésekkel, szinte szeszélyes fordulatokkal. Már korán jelentkeznek klasszicista elemek művészetében, hogy azután egy másik művén minden átmenet nélkül fellángoljon az érett olasz barokk művészet hatása. (Bazzani, Piazzetta, Benchovich, Pittoni, sőt a flamand Rubens és a holland Rembrandt hatása végig kíséri úgyszólván egész művészi pályafutásán, noha a felsorolt mesterek példája főként korai műveire volt erős befolyással.) Troger érett barokk pátosza is többször visszatérő stíluselem Maulbertsch művészetében. Igazi klasszicistává a mester soha nem tudott válni és az eгри Liceum kápolnájának a „Mindenszenteket” ábrázoló késői freskója is rokokó szellemű mű. 1792—93 években készült, amikor az idős mester művészete már erősen konzervatív hatást kelthetett, mert a fiatalok egészen új stílusban, a klasszicizmus nyelvén fejezték ki magukat.

<sup>2</sup> 1956, 2—3. sz., 225. o.

Garas Klára igen jól látja Dorfmeister István jelentőségét és meggyőzően rekonstruálja fejlődését, ahogyan végül a XIX. századi történeti festészetnek vált egyik előfutárává. A Dorfmeister oeuvre megrostálása különösen hasznos volt, mert eddig a Dunántúlon — ahogy Garas Klára rámutat — majdnem minden freskót a termékeny művésznék tulajdonítottak. — A szerző folyamatos, áttekinthető képet ad a XVIII. századi magyar festészetéről és biztos ítélettel emeli ki azokat a neveket és műveket, amelyek a fejlődést elsősorban jelentik. A kétes mestermegnevezéseket szigorú bíráló tárgyává teszi és munkájának számos új és fontos attribúciót köszönhetünk. Helyesen mutat rá például a taranyi plébániatemplom Szent János lefejezését ábrázoló freskójánál (LXXVIII. kép) a korai Maulbertsch freskókkal, Sümeggel, fennálló kapcsolatokra. A könyvben közölt gyenge reprodukció is érezhető, hogy a freskó valóban nagyon közel áll a nagy osztrák mesterhez. Helyesnek tartjuk, ha Garas Klára Maulbertsch művészetének szentelt könyve megírásával kapcsolatban a rajzbeli fogyatékoságok ellenére is újból vizsgálat tárgyává teszi, vajon nem a mester sajátkezü művéről van itt szó. Tudjuk, hogy Maulbertsch művészetében a festői zsenialitás gyakran jól megfér a rajz bizonyos sajátos lazaságaival.

Garas Klára könyvének további érdeme, hogy számos fontos freskót ő publikál első ízben. Ezek sorába tartoznak például az eddig ismeretlen Beller J. tündérien játszi könnyedségű rokokó freskói, amelyek szinte példátlan gazdagsággal borítják be a pétervásárai kastély szobáinak falait (XCIX-C kép). A legfontosabb dicséret, amelyet ilyen nagyobb korszakot átfogó munkáról mondhatunk, ha hangsúlyozzuk, mennyire alkalmas arra, hogy a további részletkutatás fontos bázisa legyen. Munkájával most már helyes irányba van elindítva pl. Dorfmeister, Schaller stb. művészetének feldolgozása, vagy a rokokó-koraklasszicista világi tárgyú kastélyfreskók kérdése. A vezető művészekről szóló megállapításai, adatai a jövőben nem lesznek nélkülözhetők a külföldi művészettörténet írásban sem. Éppen ezért helyes volt könyve eredményeit idegen nyelven is összefoglalni.

Garas Klára könyvével kapcsolatban a szokásos jelzők: „Úttörő” vagy „hézagpótló” valóban nagyon is indokoltak. Annyira komoly nyeresége a magyar művészettörténet írásának, hogy csak nehezen szánjuk el magunkat a következő bíráló megjegyzésekre. Kritikánk látszólag nem is érinti a munka tudományos lényegét, amikor azt mondjuk, hogy jelentősége és eredményei alapján sokkal gondosabb megírást érdemelt volna. Jól tudjuk, hogy a művészettörténeti tudományágban is van egy olyan felfogás — nálunk éppen úgy, mint a külföldön —, amely szerint az irodalmi szempontból is jól megírt tanulmány veszít tudományos értékéből. S ennek éppen a jó csiszolt stílus az oka. Mi koránt sem osztjuk ezt a véleményt és nem hisszük, hogy Garas Klára ezt a nézetet vallja. Ennek írói készsége is ellentmond, valamint a már említett készsége a szép és zamatos irodalmi idézetek iránt. És hisszük, hogy még több gonddal stílusa jobb,

csiszoltabb lett volna, mentes a konvencionális mondatképzésektől. Ez a fajta gondosság a munka tudományos értékét is emelte volna.

A könyv kiállítása Garas Klárának a XVII. századi magyar festészetről írott könyvével szemben örvendetes fejlődést mutat. Művészeti könyvről lévén azonban szó, a szép mű jobb papírt, jobb tipográfiát, jobb (és nagyobb!) színes reprodukciókat s végül jobb és több egyszínű reprodukciót érdemelt volna. Itt nyugodtan hivatkozhat a recenzor külföldi példákra. Ilyen példa a lengyelek 1955-ben megjelent szép könyve, amely a régi festészet lengyel tulajdonban levő remekműveit tartalmazza. Címe : „Malarstwo Europejskie w Zbiorach Polskich.”

JELENTÉS A RIO DE JANEIROBAN  
1956 AUGUSZTUS 8.—19. KÖZÖTT TARTOTT  
XVIII. NEMZETKÖZI FÖLDRAJZI KONGRESSZUSRÓL

BULLA BÉLA

A Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében részt vettem Rio de Janeiroban a XVIII. Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson és az UGI (Union Géographique Internationale) közgyűlésén. A kongresszus rendezvényeinek sokfélesége, előadásainak egyidejűsége a 10 bizottságban és a 13 szakosztályban az egyetlen résztvevőre nagy feladatot rótt.

A kongresszus megnyitó ünnepségei aug. 8-án voltak. A megnyitó beszédet a Brazíliai Egyesült Államok elnöke, dr. *J. Kubitschek* mondta, megnyitó előadást pedig az UGI elnöke, *Dudley Stamp* tartott. Aug. 9-én az Escola Navalban (haditengerészeti akadémia), a Villegaignon-szigeten, festői környezetben kezdődtek a kongresszusi rendezvények és tartottak aug. 19-éig. Az előadások 13 szekcióban (éghajlattani, vízföldrajzi, geomorfológiai, térképtudományi, regionális földrajzi, kereskedelem- és iparföldrajzi, mezőgazdasági földrajzi, népességföldrajzi, politikai és történeti földrajzi, orvosföldrajzi, emberföldrajzi, módszertani, biogeográfiai) és 10 bizottságban (lejtőfejlődés, periglaciális morfológia, karszt, parti üledékek, földrajzoktatás, orvosföldrajz, földrajzi munkák és térképek osztályozása, régi térképek, talajhasznosítás és védelem, eróziós felszínek és tönkfelszínek kapcsolatainak tanulmányozása) folytak. Színhelyük az Escola Naval volt. Idő: de. 9—12 és du. 2—6. Három délutánt a Közoktatásügyi Minisztérium előadótermében rendezett *symposium* vett igénybe. Az előadások és *symposiumok* tartalmáról érdemben, azokat értékelve más helyen fogok beszámolni, itt csak annyit említek meg, hogy a bizottsági ülések általában tartalmasabbak voltak, mint a szakosztályi ülések. Ez utóbbiak sok, jelentéktelen, lokális és részletproblémáról számoltak be, tehát a nagy, elvi jelentőségű témák hiányoztak. Nem szolgált az ügy előnyére az sem, hogy egyes szakosztályok programja rendkívül zsúfolt volt. Komoly, színvonalas vitákra sor sem kerülhetett. Ez volt a helyzet a geomorfológiai szakkbizottságban is, ahol aug. 17-én de. 9— $\frac{1}{2}$ 12 óráig *tizennégy* előadásra (köztük az enyémre is) került sor. Én pl. 10 perc időt kaptam előadásom megtartására, vitát pedig az elnök időhiány miatt nem is engedélyezett.

A kongresszussal egyidejűleg nyílt meg a Közoktatásügyi Minisztérium kiállítási csarnokában a kongresszussal kapcsolatos *Kartográfiai kiállítás*.

Magyarország nem volt képviselve a kiállításon. Ezt a mulasztást a következő (stockholmi) kongresszuson semmi körülmények között sem szabad elkövetnünk. A térképkiállításon gazdag és kitűnő anyag mutatta be a fejlett szovjet kartográfiát, de igen szemléletes és tanulságos volt a lengyel és csehszlovák anyag is. A tőkés országok közül az USA, az Egyesült királyság, Kanada, Japán, Olaszország, a Német Szöv. köztársaság, Franciaország, Norvégia, Finn- és Svédország mutatott be gazdag anyagot.

A késő délutáni órákban hivatalos fogadások voltak a kongresszusi tagok tiszteletére. Fogadás volt az államelnöknél, a szövetségi kerület kormányzójánál, a külügyminiszternél, az egyetem rektoránál, a brazil nemzeti földrajzi tanács elnökénél. Cocktail-partyt rendezett a kongresszusi tagok tiszteletére a szovjet delegáció és az amerikai nagykövetség.

Augusztus 10-én volt az Union Géographique Internationale közgyűlése. Ez a közgyűlés tárgyalta a Szovjetunió, Magyarország, Izland és Etiópia felvételi kérelmét. Az UGI 26 szavazásra jogosult tagja közül 2 tartózkodott a szavazástól; 24 szóval Izlandot és Etiópiát, 23 szóval pedig Magyarországot és a Szovjetuniót választották meg az UGI tagjává. Képviselést nyertünk az UGI Periglaciális Bizottságában is. Ez a bizottság lengyel és francia javaslatra engem választott tagjává.

Mint már jeleztem, a kongresszus geomorfológiai szakosztályában előadást is tartottam „Gedanken über die Natur, die Grundeigenschaften und die Gesetze der Reliefentwicklung” címen. Időhiány miatt csak az előadás tartalmának rövid, igen vázlatos ismertetése volt lehetséges. Az előadás egész terjedelmében megjelenik a kongresszus kiadványai kötetében.

Kétségtelen, hogy a kongresszus rendezésében voltak hiányosságok (zsúfolt program, sok érdektelen és jelentéktelen előadás, a napi program gyakori változása, túlsok, nem tudományos, hanem társadalmi rendezvény), de ezeket a hiányosságokat feleltette a brazil vendégszeretet, kedvesség és szolgálatkészség, amellyel a vendéglátó ország minden kongresszusi tag háláját és köszönetét kiérdemelte és feleltette, nem utolsósorban, a csodálatosan szép környezet, hiszen Rio de Janeiro méltán viseli „a világ legszebb városa” díszítő jelzőt.

A kongresszus nagyon népes volt. Egyike volt a legnépesebb és legjobban sikerült földrajzi kongresszusoknak. A külföldi kongresszusi tagok száma kb. 300 volt és kb. ugyanennyi a belföldi (brazil) tagok száma is. A bejelentett előadások száma meghaladta a 350-et. Ezek az előadások a kongresszusi kiadványban (Comptes Rendus) fognak megjelenni.

A kongresszus sikerét a 13 szakosztály és a 10 bizottság munkája nemcsak az előadások sokféleségével és a nézetek változatosságával biztosította, hanem biztosította első soron az a tény, hogy a kongresszus az elméleti kérdések mellett igen nagy gondot fordított a szakosztályi témák kitűzésében és feldolgoztatásában az elmélet és a gyakorlat elválaszthatatlan kapcsolatának hangsúlyozására. A kongresszus székhelyéül nem véletlenül választották Rio de Janeirot,



a trópusi világvárost. Ez a választás volt hivatva hangsúlyozni, hogy a geográfiai tudományok érdeklődése egyre fokozódó mértékben fordul a trópusi területek felé. A trópusok felé irányítja a földrajzi kutatók figyelmét a gazdasági élet szervezete és szervezettsége, amely a geográfiától ma már nemcsak feltáró és adatszolgáltató munkát követel meg, hanem megkívánja a gazdasági szervek és a geográfia közös munkájaként trópusi területek gazdasági élete perspektivikus megtervezésének elkészítését is.

Fokozta a kongresszus sikerét sok olyan komplex probléma kitűzése és megvitatása, amely a geográfia és rokontudományai közös munkáját kívánta meg, tehát feldolgozása nemcsak a geográfia, hanem a rokontudományok számára is nagy hasznot jelentett (pl. az üledékképződésnek és a felszíni domborzat fejlődésének, fosszilis talajszelvények kialakulásának és az éghajlatváltozásoknak a kapcsolatai, vagy annak bemutatása, hogy a régészet adatközléseit hogyan használhatja fel a természeti és a gazdasági földrajz, a hidraulikáét és hidromechanikáét a geomorfológia, a talajtanét a településföldrajz, a gazdasági földrajzét a közgazdaságtan és a településtudomány).

A földrajztudományok és a rokontudományok szoros egymásrautaltságából következően a kongresszus új módszereknek és a kutatás új szempontjainak eredményes alkalmazását vezette be a földrajzi vizsgálatokba. Így a radiocarbon kormeghatározás módszerét a geomorfológiába és a régészeti leletek földrajzi kiértékelésének módszerét a gazdasági és a regionális földrajzba.

A XVIII. Nemzetközi Földrajzi Kongresszus pozitíve értékelendő, nagy jelentőségét nem utolsósorban abban a tényben is látnunk kell, hogy megszüntette a korábbi földrajzi kongresszusok teljesen polgári, „nyugati” jellegét és baráti szellemenben, a békés coexistencia szellemében megalapozta a marxista és a polgári geográfusok termékenynek ígérkező együttműködését. Ez a szellem baráti kapcsolatok kiépítésére, egymás munkájának részletesebb megismerésére és elismerésére vezetett. E szellem megnyilvánulása volt a Szovjetunió és Magyarország szinte egyhangú felvétele az Union Géographique Internationale szervezetébe és az UGI bizottságainak kiegészítése a Szovjetunió és a népi demokráciák geográfusaival, úgyszintén egy sereg kölcsönös meghívás előadások tartására.

A kongresszusi rendezvények aug. 19-én értek véget. Ekkor volt az UGI záró közgyűlése, amely Magyarország tagságát megerősítette és elhatározta, hogy a következő (XIX.) kongresszust 1960-ban Stockholmban rendezi és ezen a napon volt este a kongresszusi záróünnepség, amelyen a záróbeszédet, a megnyitóhoz hasonlóan, *Kubitschek* köztársasági elnök mondta.

A második világháború befejezése óta a riói földrajzi kongresszus volt az első, amelyen Magyarország és a magyar földrajztudomány képviseltette magát. Ezen a földrajzi kongresszuson jelent meg először szovjet delegáció is. Nem kétséges, hogy a riói kongresszuson való részvételünket pozitíve kell értékelnünk. A pozitív mérleg egyrészt a kongresszusi és bizottsági előadások és viták anyagának hazai kiértékeléséből adódik, másrészt abból a tényből, hogy megjelen-

tünk a világ geográfusainak nagy seregszemlájén, hogy ismét bekapcsolódtunk a geográfia nemzetközi vérkeringésébe. A világ geográfus közvéleménye kedvezően fogadta jelentkezésünket. Nemcsak tudomásul vette, hogy van magyar földrajztudomány, hanem irántunk komoly és őszinte érdeklődést is tanúsított. Kiderült, hogy munkánkat és eredményeinket ismerik és számon tartják. Most rajtunk áll, hogy az UGI tagságunkat helyesen felhasználva, kapcsolatainkat állandóan fejlesszük és előre kidolgozott program szerint vegyünk részt az UGI munkájában is és készüljünk fel idejében a következő 1960. évi stockholmi kongresszusra is. Erre köteleznek bennünket a magyar földrajztudományoknak külföldön is számon tartott eredményei és erre figyelmeztetnek a riói kongresszus tanulságai is.

# BESZÁMOLÓ A »COMITÉ SCIENTIFIQUE DU RÉPERTOIRE DES SOURCES HISTORIQUES DU MOYEN AGE« 1956. ÉVI RÓMAI KONFERENCIÁJÁRÓL

MÁLYUSZ ELEMÉR

Pár év múlva — 1962-ben — száz esztendeje lesz, hogy egy szerény, hangyaszorgalmú német könyvtáros, August Potthast ezer oldalas kötetben *Bibliotheca historica medii aevi* címmel kiadta az 1500 előtt keletkezett európai középkori elbeszélő kútfők címjegyzékét. A munka nem egyszerű bibliográfiai összeállítás. Szerkesztője gyakorlati könyvtáros és tudós kutató volt egyszemélyben. Mint könyvtárostól bizonyára sokszor kértek felvilágosítást azok, akik tanácstalanul állottak a XVII—XVIII. századi *Scriptores*-kiadványok fóliánsai és a XIX. századi *Monumenta* vagy a Migne-sorozatok száz meg száz kötete előtt s nyilván rajtuk is segíteni akart, amidőn útmutatóját elkészítve, sok kiadványnak, ahol módja volt rá, bolti vagy antiquáriumi árát is feltüntette. Ugyanekkor mint történész a céhbeliék előtt jó nevet szerzett magának a XIII. századi pápai oklevelek regesztáinak kiadásával s a kutatásai közben kifejlődött elmélyedő tárgyszeretettel áthatotta a nevével összeforrott, látszólag személytelen munkát is. Bizonyos, hogy nem olvasott végig minden krónikát — erre kevés is lett volna egy élet —, de sokat áttanulmányozott közülük s mindegyikbe beletekintett, mindegyiket átforgatta, amidőn pedig számba vette a reájuk vonatkozó kútfőkritikai irodalmat, a hitelességükkel, értékükkel kapcsolatos problémákkal is megismerkedett. Névsora tehát nemcsak eligazít a kiadások rengetegében, hanem a rövid, találó jellemzésekkel tájékoztat a kútfők jelentősége felől is, a kritikai irodalom termékeinek felsorakoztatásával pedig irányt mutat azoknak, akik egy-egy auktorral tovább óhajtanak foglalkozni. Oly bibliográfia, amely nemcsak sok ezernyi pontos címet, lap- és évszámot tartalmaz, hanem magán viseli egy gondos kéz rendezgető buzgóságának nyomát, ritka jelenség, érthető tehát, hogy közkedvelté, szerzőjének neve pedig fogalomná lett. S még inkább azzá lett az 1896-ban megjelent második kiadással. Ez terjedelemben csaknem kétszerese az elsőnek, teljesebb is annál, pontosságban pedig, ha lehet, felülmúlja. Önmagában is mutatja, hogy szerzője a három évtizedet munkában töltötte el. De már kétségekkel küszködve és a fáradtságtól gyakran ellankadva. Ezért nem lehet elérzékenyülés nélkül olvasni az 1896-i előszó vallomását, hogy munkaközben gyakran elfogta a rettegés, vajon nem hiába tékozzolja-e

el idejét s csak megtörhetetlen türelme, valamint feleségének bátorító buzdítása segítette el a befejezéshez.

Mi, magyar kutatók, idősebbek és fiatalabbak, már ehhez a második kiadáshoz fordultunk, ha tájékozódni kívántunk a különböző nemzetek régibb és újabb Scriptorum-sorozatai felől vagy kerestük, mit találhatnánk a folyóiratok szétszórt közléseiben. Ezt a kiadást lapoztuk fel, ha tudni óhajtottuk, hogy Dlugosz munkái hol s mikor jelentek meg vagy Aeneas Sylvius valamelyik könyvét milyen cím alatt kell keresnünk, sőt a kéziratos hagyomány felől is itt tájékozódhattunk, mert sok esetben a codexek kéziratári jelzetét is megkaptuk. Keresgélés közben mindég megnyugodva vettük tudomásul, hogy a mi történetünk elbeszélő kútfőire vonatkozó adatok hasonló pontossággal kaptak helyet a kötetben s így a távoli érdeklődő, ha kedve tartja, elbeszélő forrásainkat Anonymustól Tuberoig mind megismerheti. A megnyugvás azonban előbb észrevétlenül, majd egyre fokozódó méreteken helyet adott az aggodalomnak, hogy az „öreg Potthast” adatai kezdenek elavulni. Az 1896 óta eltelt hat évtized alatt sok, korábban ismeretlen kútfő látott napvilágot, még több jelent meg új kiadásban, a forráskritikai elemzés pedig szinte minden munkát ismételten is boncolókése alá vett. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a kitűnő bibliográfia változatlanul nélkülözhetetlen segítségünk maradt, azonban egyre inkább a kiinduló pontot kezdte jelenteni, mert az újabb kutatások és kiadások felől már nem tájékoztattak.

Átdolgozására azonban nem akadt vállalkozó. Ki is merte volna egyedül magára venni azt a terhet és felelősséget, amelynek súlyát pályája kezdetén Potthast is csak azért vállalta, mert maga sem volt tisztában, milyen nagy fába vágta fejszéjét. Korunk, szerencsére, ismeri már a megoldást, amely átsegít hasonló akadályokon. Ez ugyan körülményesebb és költségesebb, mint a XIX. századi, de az egyetlen, amelyhez már csak azért is szívesen folyamodhatunk, mert a bizalomért cserébe tartósabb és szilárdabb eredményeket ígér, mint amilyenek a leghősiesebb egyéni munkát kísérhetik. Az elhatározó lépést 1954-ben Rómában az ott működő archeológiai, történeti és művészettörténeti intézetek, valamint a középkori történet művelésére alapított olasz intézet vezetői tették meg, amidőn elhatározták, hogy megindítják a Bibliotheca átdolgozott új kiadásának munkálatait. Az ugyancsak Rómában megtartott X. Történettudományi Kongresszus a kezdeményezést védőszárnyai alá vette s az egész munkálat ellenőrzését a Comité International des Sciences Historiques-ra bízta, míg a tulajdonképpeni szerkesztés teendőinek ellátására Raffaello Morghen professzor, az Istituto Storico Italiano per il Medio Evo igazgatója elnöklése alatt egy végrehajtó bizottság alakult. Ez a végrehajtó bizottság hívta fel az érdekelt nemzeteket, hogy vállaljanak részt a munkából, amit azért is könnyen megtehetett, mivel azok képviselői, római intézeteik vezetői vagy delegáltjai személyében, már az előkészítő értekezleten is résztvettek. Mi magyarok hivatalosan 1956 elején szereztünk tudomást a tervről, mégpedig Heinrich

Felix Schmid bécsi egyetemi tanártól, az Institut für osteuropäische Geschichte und Südostforschung der Universität Wien igazgatójától, aki Rómában magára vállalta a szláv országok és Magyarország, Románia felé a közvetítést.

A Történettudományi Intézet, amidőn megkapta a felszólítást, hogy vegyen részt az előkészítő munkában, igenlő választ adott. Úgy találta ugyanis, hogy a legsajátosabb magyar érdek minél több kútfőnk bibliográfiai adatait felvételni a kiadványba, ugyanakkor számot adni, mily történeti és politikai művek magyarra fordításával járultunk hozzá, hogy a közös európai múlt hagyatékának egyes elemei a latinon vagy görögön kívül nemzeti nyelveken is megszólaljanak, egyszersmind elérni, hogy forráskritikai irodalmunk megállapításai a legszélesebb körökben elterjedjenek, tájékoztatva a bennünket — nyelvi akadályok miatt — csak kevésbé ismerő külföldet a munkáról, amelyet történetírásunk végzett és ma is végez. Egyidejűleg az Intézet a hazai munkálatok előkészítésével e sorok íróját bízta meg.

A végrehajtó bizottság első feladatának a régi Potthast címszavainak szétosztását tekintette, az egyes nemzeti bizottságok feladatává téve azok revízióját, továbbá az újabb kiadások, valamint a kritikai irodalom adatainak beiktatását. Egyidejűleg megállapította az elveket, amelyek érvényesítésével az anyagot egyrészt bizonyos csoportok kihagyásával csökkenteni, másrészt új kategóriákba tartozó művek felvételével növelni kell, munkájának eredményét pedig egy kitűnően megfogalmazott, példákkal gyakorlati útmutatást is nyújtó füzetben közzé tette Règles pour la Rédaction du Répertoire címmel. A végrehajtó bizottság csak javaslatoknak tekintette munkálatát s a nemzeti bizottságoktól várta elfogadásukat. Kitűnt azonban, hogy a felmerülő vélemények összehangolása nem könnyű feladat s ezért október 4. és 5-re Rómába tanácskozásra összehívta a nemzeti bizottságok képviselőiből alakult Comité Scientifique pour le Répertoire des Sources Historiques du Moyen Age-t. A meghívást a legtöbb érdekelt nemzet elfogadta, el is küldte képviselőjét. Megnyitásától kezdve részt vettek a konferencián az angol, belga, észak-amerikai, finn, francia, holland, jugoszláv, lengyel, német, olasz, osztrák, spanyol, svéd történettudomány képviselői, a csehszlovák küldött és magam azonban, vízum-akadályok miatt, megkésve érkeztünk.

Feladatomat kezdettől fogva kettős jellegűnek fogtam fel. Úgy véltem, hogy egyrészt kötelességem a tanácskozást figyelemmel kísérve a határozatok megfogalmazását úgy nyomon követni, hogy az itthoni munkánk közben felmerülő problémákat külön kérdezősködés nélkül megoldhassuk, egyszersmind a tanácskozások során a magyar álláspontot szükség esetén érvényesíteni, másrészt meg kell kísérelnem személyes érintkezés közben megismerkedni és kollégialis kapcsolatot létesíteni azokkal a történészekkel, akiknek az enyéméhez hasonló a szakmai érdeklődése. Bár a késedelem súlyos akadályt jelentett, az első vonatkozásban sikerült célokat elérni.

A tanácskozások és viták azon kérdések körül forogtak, milyen jellegű munkák maradjanak ki az új Potthastból vagy kerüljenek abba be. A végrehajtó bizottság javaslatával szemben a konferencia úgy döntött, hogy kiadatlan munka általában nem regisztrálható, kivéve, ha legalább egy kútfőkritikai tanulmány foglalkozik vele s ugyancsak elhatározta az oklevéltárak kirekesztését. Ebben a vonatkozásban a kivételt az egyidejűleg politikai céllal összeállított oklevélgyűjtemények, valamint a különösen fontos oklevelek jelentik, de az utóbbiak csak a kelet-európai történetre vonatkozhatnak, mint IV. Károly 1356-i aranybullája, vagy a mi 1222-i aranybullánk. A kiadatlan munkák és az oklevéltárak következetes mellőzését csak helyeselhetjük. Az előbbieket számbavétele miatt ugyanis kár volna az új Potthast megjelenését szinte ad Graecas Kalendas kitolni, az utóbbiak pedig megzavarnák a lényegében elbeszélő, leíró munkák jegyzékét ígérő Bibliotheca egységes jellegét. Nagyobb problémát okoz számunkra az a döntés, hogy a hagiografikus irodalom általában s így a vitae, translationes is kihagyandók, ellentétben a régi Potthasttal. Erre a döntésre a konferenciát az anyag igen nagy terjedelme, továbbá az a körülmény készítette, hogy a Bollandisták a szentek életrajzait hatalmas vállalkozásuk során úgyis kiadják s így náluk az anyag megtalálható. Bármennyire érthető a nyugat-európai történetíróknak a döntése, magyar szempontból kétségtelenül hátrányos az, mivel olyan legendáink mellőzését kívánja, amelyek művelődéstörténetünknek becses s figyelmen kívül nem hagyható forrásai. Aggályomnak ennél a pontnál azonnal kifejezést is adtam, a válasz azonban eléggé megnyugtatóan hangzott. Nevezetesen lehetséges kivétel, amennyiben egyrészt a történeti anyagot tartalmazó legendák, mint a Bonifác- és Adalbert-legendák is, felvehetőek, másrészt a Bollandistáknál nem szereplő munkák beiktatása ellen nincs kifogás. Arra emlékeztem, hogy a Margit-életrajz az Acta Sanctorum sorozatnak még talán a XVII. században megjelent kötetében található, tehát a Ráskai Lea-féle magyar szöveg, valamint Joh. Vercellensis és a legutóbb felfedezett Marcellus-féle legendák, nem különben a kanonizációs per jegyzőkönyve mint ismeretlen anyag feldolgozásra kerülhetnek, nem volt ellenben világos előttem, hogy a többi legenda szövegét megfelelő módon közölték-e már a Bollandisták — mi ugyanis megszoktuk, hogy legendáinkat nem az Acta Sanctorum-sorozatból, hanem a magyar forráskiadványokból idézzük — s így a kérdés további feszegetésétől tartózkodtam. A probléma bizonyára további alapos vizsgálatot és esetleg újabb megbeszélést igényel.

Azon munkák közül, amelyeknek felvétele s ezzel a régi Potthast kereteinek kibővítése mellett döntött a konferencia, a mi szempontunkból a legjelentősebb a jogi vonatkozásúak csoportja. A konferencia résztvevőit szemmel láthatóan az a felfogás vezette, hogy a társadalmi fejlődést tükröző jogi munkáknak nyilvántartásba kell kerülniök. Ha arra utalunk, hogy a döntés értelmében a selmecbányai és budai jogkönyvek, a pozsonyi és újlaki városi statutumok, a Hármaskönyv, a tárnoki cikkek, továbbá formuláskönyveink bekerülnek az

új Potthastba, a példák alapján felmérhetjük, mily mértékben fog gyarapodni a magyar vonatkozású címszavak csoportja. Számra talán még nagyobb tömegű munka regisztrálását jelenti az a további határozat, hogy a filozófiai, teológiai, misztikus, tudományos, technikai munkák, továbbá a történeti tartalmú költemények szintén felvehetők, amennyiben az egyes nemzeti bizottságok ily javaslatokat terjesztenek elő. A döntés lehetővé teszi számunkra, hogy Szt. Gellért Summa-ját vagy a XIII. századi Joh. Lemovicensis-nek magyar kutató által kiadott műveit közelebb vigyük a középkori kultúra kutatóihoz, még fontosabb azonban, hogy megismertethetjük a humanisták magyar tárgyú vagy vonatkozású műveit. Mindaz, amit Ábel Jenő s nyomában két generáció magyar kutatói napvilágra hoztak elsősorban az olasz gyűjteményekből, köztük oly jelentős munkákat, mint Andreas de Pannonia vagy Brandolinus Lippus könyveit, voltaképpen csak az új Potthastból lesz majd a szélesebb körök előtt is ismertessé.

A bennünket érdeklő határozatok közül megemlítem még, hogy a bizánci kútfők egységes feldolgozását a müncheni bizantinológiai intézet vállalta, az egész Kelet-Európát tárgyaló arab írókét pedig a lengyel nemzeti bizottság. Mindkét vonatkozásban erős munkától mentesültünk. Számítunk azonban arra, hogy módunkban lesz esetleges kiegészítő javaslatainkat a revízió alkalmával megtenni. Bizonyos mértékben bennünket is érint a csehszlovák nemzeti bizottság képviselőjének, František Grausnak a megjegyzése, amelyet a konferencia azon állásfoglalásával kapcsolatban tett, hogy a forráskritikai irodalom egyes megállapításai nem részletezhetők, hanem csak utalni kell az ilyesféle eredményeket összegező tanulmányra vagy könyvre. Graus helyesen figyelmeztetett arra, hogy cseh kútfők esetében az az érdeklődő, aki nem tud csehül, nem sok hasznát látja annak, ha egy általa nem értett nyelvű tanulmányra hívják fel figyelmét s ennél fogva — véleménye szerint — hasznos volna a szakirodalom egyes részletező eredményeit közölni. Amit Graus a cseh nyelv ismerésének hátrányairól megemlített, az fokozott mértékben vonatkozik reánk. Mégis, a mi esetünkben talán kedvezőbb a helyzet a Szentpétery-féle Scriptorum két kötetének megjelenése óta, mivel ez a kiadvány legrégebb elbeszélő kútfőinkre vonatkozólag kritikai irodalmunk megállapításait latinul hozzáférhetőkké és megérthetőkké tette.

Magam két javaslatot és egy bejelentést terjesztettem elő. Első javaslatom az volt, hogy számunkra ne 1500, hanem 1526 legyen az a korhatár, ameddig terjedőleg elbeszélő kútfőink, valamint az engedélyezett kategóriákba tartozó egyéb művek az új Potthastba besorolhatók. Hivatkoztam egyrészt arra a körülményre, hogy 1526-ban szűnt meg a középkori független magyar állam, másrészt a történeti fejlődést a Kelet- és Nyugat-Európa közt húzódnó átmeneti zónában — ahová Magyarország is tartozik — jellemző tünetekre, amelyek azt mutatják, hogy itt később kezdődött a latin nyelvű oklevelek kibocsátása, az okleveles gyakorlat lassabban lett általános, az iskolák, egyetemek alapítására,

a történetirodalom, valamint a teológiai és humanista irodalom virágzására is később került sor, mint Nyugat-Európában, ugyanígy a nemzeti nyelv használatára, ennél fogva az 1500-as korhatár érvényesítésével olyan magyar eredetű munkák is kimaradnának, amelyeknek megfelelő, tehát azonos gazdasági, társadalmi és kulturális fokon álló nyugati munkák helyet nyernek a kiadványban. Kérésemet az értekezlet teljesítette. Annál is inkább, mert Graus is támogatta, jelezve, hogy cseh vonatkozásban neki is azonos a felfogása. Második javaslatom úgy szólt, hogy azokban az országokban, ahol a kéziratos anyag mikrofilmre kerül s a felvételek önálló gyűjteményben őriztetnek, ez a körülmény a kiadványban nyerjen megemlést. Indokolásul hivatkoztam az előnyökre, hogy ily módon a külföldi kutatónak nem kell egy vidéki múzeumhoz fordulnia, ha valamelyik ott őrzött codex egy-egy lapjának a fényképmásolatára szüksége van. Javaslatom megtételekor az is célom volt, hogy felhívjam a figyelmet arra a minden dicséretet megérdemlő munkára, amelyet a Levéltárak Országos Központja és az Országos Levéltár évek óta végez azzal, hogy az országban őrzött régibb levéltári anyagot filmre felveszi, de egyszersmind hasonló vállalkozás más országokban való megindításának szükséges voltára emlékeztessenem a tudományos köröket. Tájékoztatóm elismerést szerzett hazai törekvéseinknek és kívánságomat a konferencia teljesítette.

Bejelentésem annak a beszélgetésnek a következménye volt, amelyet szeptember 22-én Bukarestben a Román Történettudományi Intézet helyettes igazgatójával, Barbu Cămpinával és egyik tagjával, Berza professzorral folytattam. Előadtam, hogy felkérésükre tolmácsolom a következőket: a Román Történettudományi Intézet kész részt venni a vállalkozásban és a munka reá eső részét elvégzi. Nevezetesen összeállítja a román történet elbeszélő kútfőire vonatkozó teljes anyagot, a kelet-európai — bizánci és magyar, elsősorban erdélyi — források román kritikai irodalmát, továbbá a nyugati kútfők román fordításait. Tolmácsoltam továbbá kérésüket, hogy elbeszélő kútfőiket illetőleg a határpont 1600 legyen, mivel a középkori jellegű román történetírás a XVI. században is virágzott. Az értekezlet örömmel vette tudomásul Románia csatlakozását, az előterjesztett óhajokat pedig teljesíthetőknak találta. Bár a román kívánságok közvetítése nem lett volna feladatomban, úgy véltem, hogy helyesen jártam el, amidőn a tudományos szakkörök nemzetközi együttműködését teljessé válni segítettem.

A konferencia tagjai a jól végzett munka tudatában, de egyszersmind a reájuk várakozó feladatok súlyát is érezve vettek búcsút egymástól. A magyar nemzeti bizottságra — összehasonlítva a franciával, olasszal vagy némettel — viszonylag nem sok régi címszónak a revíziója és újnak az elkészítése vár, de ennek a munkának az elvégzése is sok türelmet és odaadást igényel. Afelől nyugodtak lehetünk, hogy a római végrehajtó bizottság kitűnően érti munkáját. Erre biztosíték egész eddigi tevékenysége. Aggályunk lehet azonban, hogy a különböző bizottságoktól ugyanazon címszóra, pl. a mi Anonymusunkra vonat-



kozólag befutó anyag egyeztetése nem fog-e idejét túlon túl igénybe vevő munkát kívánni. Úgy véljük, hogy megnyugtató, mindenkit kielégítő megoldást csak akkor lehet biztosítani, ha a szerkesztés lezárása után az egész kiadványt kefe- lenyomatban megkapják a nemzeti bizottságok, hogy kiegészítő vagy helyesbítő észrevételeiket megtehessek. A magyar bizottság, bár első feladata a számára kiosztott régi címszavak átdolgozása és a felvételre javasolt újaknak a számba- vétele, helyesen akkor fog eljárni, ha már eleve gondol későbbi kötelezettségeire és az egész középkorkutatás, nem pedig csak legsajátabb nemzeti érdekeit tartja szem előtt.

A konferencia jelentősége is bizonyára nem egyedül abban nyilvánul meg, hogy előmozdította egy jó katalógus elkészülését. Inkább azért fontos, mert egy tudományos munka elvégzésére sikerrel tudta — senki politikai és világnézeti meggyőződését nem érintve — mindazon nemzetek történéseit összefogni, amelyek azonos európai kultúra örököseinek érzik magukat. Az egymáshoz közelebb kerülésnek a bizonyítékát látom annak a tervnek a felvetésében is, amelynek megvalósulása, meggyőződésem szerint, jelentőségében sokszorosan felül fogja múlni a Potthast-vállalkozást. A római német történeti intézet igaz- gatója, W. Holtzmann, akinek neve XII—XIII. századi magyar tárgyú forrás- publikációi révén nálunk is jól ismert, utalt arra, hogy az oklevéltárak címeit már csak azért is ki kell hagyni az új Potthastból, mivel ezek lajstromát, ha majd a Bibliotheca munkálatai befejeződnek, egy Archivum historicum című hasonló jellegű könyvben ki kellene adni. Utalása, hogy az elbeszélő kútfők, amelyeknek számbavételével foglalkozunk, a gazdasági fejlődésre vonatkozólag csak rend- kívül gyér adatokat tartalmaznak s ez a fejlődés elsősorban oklevelek segítségé- vel érthető meg, azt a meggyőződést ébresztette bennem, hogy a szakadék, amely a nyugati történetírástól elválaszt bennünket, korántsem áthidalhatatlan. A terv személy szerint is megragadott s ezért azonnal reflexiót fűztem hozzá. Kiemeltem, hogy Oesterleynek az 1870-es években megjelent két kötetes Weg- weiser-e ma már teljesen clavult, a közben eltelt évtizedek során valamennyi országban az oklevéltárak százai jelentek meg, a forráskiadványok tömege felett az áttekintés úgyszólván lehetetlen és konkrét példa gyanánt hivatkoztam a Zsigmondkori Oklevéltár összeállítása közben szerzett tapasztalataimra. A további beszélgetés során megismertem Holtzmann nézetét, hogy az Archi- vum-nak nem egyszerűen országonként és koronként elrendezett könyvcím- gyűjteményt kellene tartalmaznia, hanem azt is feltüntetné, hogy az egyes oklevélpublikációk milyen levéltári állagokat ölelnek fel. Holtzmann szeme előtt természetesen a maga szakkutatásainak területe lebeg, az az oklevelekben még viszonylag szegény korszak, amelynek anyagát az egyes oklevelek mellett nem kis részben másolati könyvek tartották fenn. A középkor későbbi évszázadainak hatalmas oklevéltömege természetszerűleg megnehezíti a tájékozódást, tagad- hatatlan azonban, hogy egy nemzetközi vállalkozáshoz a súlyosabb feladat megoldása a méltó. Lényegében a levéltári proveniencia-elv kidomborítása

volna a fő cél. Vagyis nem egyszerűen bibliográfiai összeállítás lenne a tervezett munka, amely ráhagyná a kutatóra, hogy a kiadványok címeiből következtessen ki, mit találhat az oklevéltárakban, hanem a közölt anyag eredetét és lényegét is körülírná. Kétségtelen, hogy az így adott útmutatás volna az igazi segítség az érdeklődő számára. A tervet a felvetett formában rendkívül fontosnak tartom s kívánatosnak, hogy már most megtárgyaljuk itthon egymásközt a XIII—XV. századi anyagot tartalmazó oklevéltárak legjobb ismertetési módját, hogy majd annak idején, amidőn egy nemzetközi konferencián a most felvetett gondolat tárgyalásra kerül, a magyar kiküldött már jól felkészülve jelenjék meg s szakmai tájékozottságával megszerezze történettudományunknak azt az elismerést, sőt talán tekintélyt, amelyet most nélkülözünk.

ember mindennapi gyakorlatában válik valóra. Íme Szladits Károlyt, a jogászt, az élet igazolta.

A jognak nemcsak tudósa, hanem mindenekfelett tanára volt. Tanárnak lenni végső fokon annyit jelent, mint segíteni az embereknek. Megértéssel és szeretettel figyelni az emberek fejlődését, jó és rossz tulajdonságaikat, s mindent pontosan számba véve segíteni az erények fejlődésében s a hibák kiküszöbölésében. Tudni azt, hogy az emberiség erkölcsi fejlődésének útja egyebek között és nem utolsósorban az intellektuális színvonal emelkedésén, az ismeretek gazdagodásán, a látókör bővülésén keresztül halad. Tudni azt, hogy kevés eszközzel lehet annyit segíteni az embereken, mintha türelmesen és következetesen, szeretettel és szigorral tanítjuk őket. Szladits Károly igaz tanító volt. Amikor 30 esztendőn keresztül nap mint nap felment a katedrára és végignézett a lábainál ülő sokaságon, az okosakon, s a kevésbé okosakon, a figyelmeseken és a kevésbé figyelmeseken, a szemében mindig megjelent a szeretet fénye, a tanár alapvető erénye, mert tanítani csak azokat lehet, akiket mélységesen szeretünk. Sok ezer tanítványa ma szerte az országban dolgozik s egy új világot épít. Szinte nincs olyan magyar város, az országnak egyetlen vidéke sem, ahol ezekben az órákban emlékezve ne hajolna meg egy-egy jogász feje, amikor arra gondol, mennyit tanult attól a kistermetű, mosolygó, de szigorú professzortól, aki a magyar magánjog tételeit magyarázta s közben tudományra, jogra, emberszeretetre oktatott. Ilyen módon Szladits Károly tanítása végighullámszik ma szerte az országban. Mindenütt ahol magyar jogászok dolgoznak, olyanok is, akik nem voltak közvetlen tanítványai, sokszor öntudatlanul is alkalmazzák egy-egy szikráját annak, aminek forrása az ő fejében, lényében, tanári tevékenységében, egyéniségében rejlett. Szladits Károly, a tanár ilyen módon vált és válik egyre inkább egygé a néppel, amelyből származott, s amely hálás neki azokért a fiaikért, akiket többé, jobbá, igazabb emberekké nevelt. Szigorú is volt, mint tanár. Nem tűrte a hanyagságot, a tudatlanságot, a felelőtlenséget. S minél jobban szeretett valakit, annál szigorúbb volt hozzá. De a szigor sem volt számára más, mint a szeretet egy formája. Szigorúnak lenni, követelményeket támasztani s azt következetesen számonkérni, csak az tud, aki szereti a tanítványait. A tanítványok ezrei pedig ma a tanításra visszatekintve, nemcsak azért hálásak, amit tanultak, hanem külön hálásak a szigorért, aminek olyan sokat köszönhetnek.

Mint jogász és mint tanár és mint tudós is, mindenkor igaz ember volt. Következetes, becsületes ember, akit őszintén felháborított minden embertelenség, kegyetlenség, az emberi haladás minden akadálya, s akit őszinte részvétellel, harcos segítőkészséggel töltött el minden emberi szenvedés, minden megaláztatás, minden üldözés. Az ellenforradalom nehéz évtizedeiben, a fasizmus sötét éveiben az ő tanszékén találtak otthonra, biztatásra mindazok, akiknek a tudomány, a jog, a kultúra mást jelentett, mint a környező állami-társadalmi rend. Akik biztosak voltak abban, hogy a fejlődés ereje mihamar gátat szab a

**SZLADITS KÁROLY**  
1871—1956

(Búcsúbeszéd Szladits Károly ravatalánál)

Ezelőtt 20 évvel Grosschmid Béni temetésén ő mondotta ezeket a szavakat : az egyetem nagy jogászát temeti a magyar jogászság egyeteme. Közel 40 évig volt Karunk tanára, 30 évig professzora. 10 000-nél is több hallgatója volt, a magyar jogászság egész generációit nevelte a jog tudására és alkalmazására, emberségre és szakemberségre, igaz hazaszeretetre. Az ő temetésén sem lehet többet és szebbet mondani, mint e magaalkotta nemesveretű mondatot : az egyetem nagy jogászát temeti a magyar jogászság egyeteme.

Jogász volt és tanár, tudós volt és igaz ember. Mindebben sokat ért el, mindig mélyenjárt, mindig távolra tekintett, mindig egészen dolgozott és alkotott. Amikor most ravatalánál állunk, az életét valahogyan egésznek érzi az ember, teljes és befejezett alkotásnak, ahogyan igaz emberhez és igaz tudóshoz illik. Azt lehet mondani : Szladits Károly nemcsak tudományos műveiben, de életében is nagyot és egészet alkotott.

Jogász volt mindenekelőtt. Ifjú kora óta, amikor 1908-ban sub auspiciis fokozattal a jogtudományok doktorává avatták és letette az esküt arra, hogy a jog és az igazság szolgálatára szenteli magát, életével felelt erre az esküre, életével bizonyította be, hogy minden erejét, egész munkásságát valóban a jog és az igazság szolgálatára fordította. Egyike volt azoknak a nagy jogászoknak, akiknek számára a jog mindig egyet jelentett az emberek szolgálatával. A jogban nem elsősorban a kényszerítő erőt, a kardot és az erőszakot látta, hanem a mérleget, amely bonyolult emberi problémák megoldásában megmutatja az igazságot. Egész munkásságának alapvető eszméje volt a jog és a humánium összefüggése. Ez a gondolat volt középponti eszméje a felszabadulás utáni egyik utolsó nyilvános szereplésének is, amikor öreg korának, tudományos tekintélyének egész súlyával erősítette, hogy a jog jövője a humánium felé halad. Ez a várakozás abban az időben, amikor fiatal volt s alkotóereje teljes gazdagságában működött, nem válhatott valóra. De az igaz eszme nem veszti el hitelét, ha a tények ideig-óráig ellentmondanak neki. Mert eljött a kor, amikor az embertelen jog helyébe emberi jog, az ember ellen való jog helyébe embernek való jog fejlődik. Szladits Károly eszméje a jogról, az emberért való jog ma sok millió

maradiság, az előítélet, a gyávaság, az erőszak uralmának, akik bíztak benne, hogy eljön még a nap, amikor teljes szélességgel lehet kibontani a tudomány, a kultúra, az igazság zászlaját. E kevesek számára a Szladits-szeminárium azt a pontot jelentette, ahol az ősz mester lábainál megfogózhattak, ahol biztatást, segítséget, támogatást remélhettek. S amikor eljött ez a nap, a tanítványok azt láthatták, hogy ősz mesterük ismét előttük jár az emberségben és az igazságban. Harcol azon a területen, ahol harcolhat, a békéért, a szabadságért, a népek jobb megértéséért, az emberiség szabad és boldog fejlődése feltételeinek biztosításáért. Mert ezekben a célokban a béke, a szabadság, az emberi fejlődés, a haladás céljaiban fonódik egységbe Szladits Károly emberi alakja. Emberként élt, s emberként halt meg, ez a legtöbb, amit róla mondhatunk.

VILÁGHY MIKLÓS



# I. TÓTH ZOLTÁN

## 1911—1956

Súlyos veszteség érte a magyar tudományos életet és egyetemi oktatást I. Tóth Zoltán korai, tragikus halálával. Történetírói munkássága akkor tört derékba, mikor két évtizedes megfeszített anyaggyűjtés és értékes monográfiák megírása után életműve szintetikus alkotásokban bontakozhatott volna ki, mikor módszerrel meglátásaival és megérlelődött történetiszemléletével nemcsak maga oldhatta volna meg a nemzetiségtörténet oly sok tisztázatlan problémáját, hanem fiatal kutatókból, egyetemi neveltjeiből iskolát alapíthatott volna.

I. Tóth Zoltán 1911-ben született Versecen, kistisztviselői családból. A kolozsvári egyetemen tanult és szerzett 1933-ban történelem-földrajz szakos tanári oklevelet. Azután a párizsi Sorbonneon is tanult, mint ösztöndíjas, majd középiskolai tanár volt Szatmáron. 1941-ben az Erdélyi Tudományos Intézet, 1942-ben a budapesti Kelet-Európai Tudományos Intézet, 1949-ben a Történettudományi Intézet munkatársa lett. Mint az Intézetben a Szovjetunió és a népi demokráciák történetét tanulmányozó osztálynak, valamint a dokumentációs szolgálatnak vezetője, egyéni tudományos munkásságán kívül nagyarányú bibliográfiai és nemzetiségtörténeti adatgyűjtő tevékenységet szervezett meg. 1952-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. 1953-ban az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Történettudományi Karán a népi demokratikus országok története tanszékének vezetője, egyidejűleg dékán lett. A következő évben az Akadémia levelező tagjává választották. 1955-ben a római történetssz-kongresszuson a magyar delegáció egyik tagja volt. Fáradhatatlan tudományos és pedagógiai tevékenysége mellett aktív társadalmi munkát is végzett, mint a népfront egyik kerületi bizottságának elnöke.

I. Tóth Zoltán mintaképe volt a történetírói lelkiismeretességnek. Az a filológiai gondosság, az az egyetlen finom árnyalatot, rejtett értelmet el nem szalasztó figyelem, amellyel a forrásokat tanulmányozta, nemcsak biztos szakmai tudásról, hanem szinte a szenvedélyig menő tárgyszertetről tanuskodik. Forrás-elemző készségét még az érdeklődésétől egyébként távolfekvő korai középkor oly nehéz problémáján, mint az Anonymus-kérdés is, megcsillogtatta (Tuhutum és Gelou. Hagyomány és hitelesség Anonymus munkájában. Századok 1945—46), de ugyanilyen elmélyült figyelemmel foglalkozott az újkor jóval bővebb s ezért sokakat felületességre csábító forrásanyagával is. Nem riadt vissza a szakmai

aprómunka legnagyobb türelempróbájától, a bibliográfia-készítéstől sem. A magyar történet 1825—1867. közötti eseménydús szakaszának nagyszabású bibliográfiáját elsősorban az ő minden nehézséget vállaló kitartásának köszönhetjük.

A történeti hitelesség fáradhatatlan kutatása I. Tóth Zoltánnál valami mélyebben fekvő szenvedélyt takart, mint a történész veleszületett kíváncsisága a valóság iránt. Ő a történeti igazságot kereste, sőt igazságot akart tenni egy olyan kérdésben, melyet nemzedékek elvakult gyűlölködése nemcsak elhomályosított, hanem két egymás mellett élő, egymásra utalt nép kapcsolatait mérgező előítélet-szövevénné kuszált össze. A magyar—román kérdés fájó személyes élménye volt a soknemzetiségű Versecen született, Kolozsvárt tanuló és Szatmáron tanárkodó I. Tóth Zoltánnak. Korán felismerte, hogy a nacionalizmus, mely annak idején szárnyakat adott a nemzetek fejlődésének, már kezdettől magában hordozta a pusztító sovinizmus csíráit. A veszedelmes, kétarcú eszme születését, bontakozását kezdte tanulmányozni, s úttörő monográfiájában (Az erdélyi román nacionalizmus első százada. Bp. 1946.) már jó érzékkel tapogatózott annak társadalmi gyökerei felé.

A marxizmussal való megismerkedése a nemzetiségi kérdés új távlatait nyitotta meg előtte. „Parasztmozgalmak az erdélyi Érchegységben 1848-ig” c. könyvében mélyreható gazdasági és társadalmi elemzéssel mutatta ki a nemzeti elnyomásnak a feudális elnyomásban rejlő kezdeteit. Akadémiai székfoglalójában (A soknemzetiségű állam néhány kérdéséről az 1848 előtti Magyarországon. MTA II. oszt. Közleményei VII/4.) már ennek a meglátásának általános elméleti következtetéseit is levonta, nagy lépést téve a nemzetiségi kérdés elvi tisztázása felé.

Szíve azonban a magyar—román kapcsolatoknak legígéretesebb, s egyúttal fájdalmas csalódásokban leggazdagabb korszakához, az 1848—49-es szabadságharcához vonzotta leginkább. Egész sor tanulmányban boncolgatta a magyar—román összefogás lehetőségeit és elvetélt kísérleteit, érzékeny felelősségérzetével keresve a kortársak igazát és felelősségét. Párizsi tanulói alatt hatalmas forrásanyagot gyűjtött össze ehhez a témához, s pótolhatatlan kár, hogy mindazt, amit róla tudott, nem foglalhatta már össze tervezett nagy munkájában. Történetírói munkássága azonban így sem maradt torzó; kerek egészé teszi a koncepció egysége, a népek barátságának írásai minden sorát átható eszméje.

I. Tóth Zoltán történetírói munkássága nem szűkölködött a külső elismerésben sem. Kossuth-díj, akadémiai levelező tagság, egyetemi dékánság jelzik a legutóbbi években megtett pályájának állomásait. Ő azonban, bár diákjait odaadóan, önfeláldozóan szerette s az egyetemi oktatás színvonalának emeléseért emberfelettien sokat tett, mindig visszavágyott a Történettudományi Intézet csendes íróasztalához, cédulái és tudományos tervezetesei közé. Vértel tudós távozott el vele közülünk, olyan tudós, akiről elmondhatjuk azt, amit ő mondott Bálcescuról, utolsó, kéziratban maradt műve hőséről: „szép, igaz, becsületes életének legtisztább lényege: egész embersége”.



## INTÉZETI BESZÁMOLÓK AZ OSZTÁLYÜLÉS ELŐTT

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya tervbe vette, hogy 1957. I. negyedében Osztályülésen — intézeti jelentések alapján — fővonalaiban megvizsgálja és megvitatja az osztályhoz tartozó valamennyi intézet 1956. évi tudományos tevékenységét, témáit és 1957. évi kutatási terveit. Az alábbiakban két intézet, az Állam- és Jogtudományi Intézet, valamint a Közgazdaságtudományi Intézet beszámolóját és a beszámolókra vonatkozó határozatokat ismertetjük.

### *Állam- és Jogtudományi Intézet*

Az Intézet beszámolója foglalkozik az Intézettel kapcsolatos lényeges kérdésekkel, úgymint az Intézet kutatóinak tudományos felkészültségével, az Intézet munkakörével, az Intézet munkájának fogyatékoságával, az Intézet feladatait érintő olyan elvi szempontokkal, amelyeket a jövőre nézve különösen figyelembe kell venni. Ezen elvi szempontok közül kiemelendő az a követelmény, hogy az Intézet az egyetemek mellett *kutatóközpontja* legyen a magyar állam- és jogtudományi életnek. A jelentés továbbá foglalkozik a Jogi Lexikon problémájával, az Intézeti Értesítő megindításával, az Intézet folyóiratával, a Jogtudományi Közlönnel, az Intézet Tudományos Tanácsának munkájával és összetételével és végül szaktárgyanként közli az Intézetnek túlnyomó részben korábban megindult munka folytatásaként tovább húzódó főbb kutatási témáit.

A közölt témákat illetően az Intézet lehető teljes elméleti és tételes jogi anyaggyűjtést végez, s a kutatási eredményeket 1957—1958-ban elkészülendő monográfiákba foglalja.

Az Osztály az Állam- és Jogtudományi Intézet jelentését tudomásul vette és azzal kapcsolatban érdemi, részletekbemenő határozatot hozott azzal, hogy megállapításai érvényesüljenek egyrészt az Osztálynak az állam- és jogtudományokat illető munkájában, másrészt az Intézet kutatási és tudományszervezési tevékenységében.

Bár az Osztály elismeri, hogy az Intézet nem rendelkezik minden jogágban megfelelő előadókkal, a határozat — az Intézet által megadott kutatási témákra reflektálva — felhívja a figyelmet néhány fontos terület kutatásának fontosságára. Így különösen a munkástanácsokkal, a népgazdasággal összefüggő polgári jogi és munkajogi problémák, a büntetésvégrehajtás elméleti kérdéseinek, a bírói hatáskör kiszélesítésével kapcsolatos problémák tanulmányozására. Hangsúlyozza a határozat továbbá a jogtörténeti kutatások, valamint a szövetkezeti jogi témák fontosságát.

A fentieket követő határozati pontok mellett különösen figyelemre méltó az Osztálynak az állam- és jogtudományok egészét érintő az a véleménye, illetve megállapítása, mely szerint az állam- és jogtudományok területén végzett multbeli munka alapvető fogyatékoságának tartja, hogy a munka elsősorban az események regisztrálására és értelmezésére irányult, — ami a tudományuk szintén egyik feladata — de ugyanakkor nem mutatott megfelelő irányt a gyakorlat számára, nem adott irányító szempontokat és elveket a gyakorlat kérdéseinek megoldásához. Az állam- és jogtudományok területén a jövőben elsősorban ennek a fogyatékoságnak a kiküszöbölésére kell törekedni.

### *Közgazdaságtudományi Intézet*

Az Intézet jelentése vázolja az Intézet szervezeti beosztását, közli az intézeti osztályokon dolgozó tudományos munkatársak létszámát, majd pedig részletesen taglalja azokat a kutatási témákat, amelyeknek kutatása egyes osztályokon 1956-ban folyt, illetve befejeződött.

Kiemelkedő témák, illetve eredmények :

A vállalati tervmutató-számrendszer, mint az ipar állami irányításának legfontosabb gazdasági emelője (e téma kutatásának eredményeként elkészült és megvédésre került Kornai János „Túlzott centralizáció az iparban” c. kandidátusi disszertációja, amely hamarosan könyv formájában is megjelenik) ;

elkészült és hamarosan megvédésre kerül Hoch Róbert kandidátusi értekezése „A fogyasztás és a forgalom fő arányait meghatározó tényezőkről” ;

a Minisztertanács megbízása alapján az Intézet elkészített két tanulmányt „Gazdasági tervezés és vezetés módszereinek megjavítása a kohó- és gépiparban”, illetve „A vállalati gazdálkodás irányításában a kölcsönözteszközök fokozottabb felhasználásának problémája” címmel ;

befejezte az Intézet „A mezőgazdasági termelés önköltsége és jövedelmezősége vizsgálatának módszertani kérdései a termelőszövetkezetekben” című téma kutatását ; a kidolgozott módszer alapján kísérletképpen néhány termelőszövetkezetben önköltség és jövedelmezőség számításokat végeztek ;

elkészült és megvitatásra került Jónai Endre és Kopanyev Andrej „Szerkezeti változások az európai népi demokratikus országok gazdaságában és ezek hatása a külkereskedelemre” c. munkája.

Az Intézet 1957. évi munkaterve még nem készült el, de osztályvezetői értekezleteken egyelőre jóváhagyták többek között az alábbi főbb témák kutatását :

A magyar nemzetgazdaság fejlődésének kritikai elemzése (1949-től 1955-ig) ;

A nemzetgazdasági folyamatok összesített nyilvántartásának új módszerei a tervszerű befolyásolás (irányítás) szolgálatában ;

Mezőgazdasági termelésünk gépesítésének közgazdasági problémája ;

A munkatermelékenység mérése és szervezése az iparban ;

Az árrendszer és jövedelmezőség összesítései ;

Az árak központi szabályozásának elvei és módszerei.

Az Osztályülés a beszámolóra vonatkozó határozatban néhány fontos kérdésre hívja fel az Intézet figyelmét :

Az Intézet 1957. évi tématervének azon pontját, amely a magyar nemzetgazdaság 1949—1955. közötti fejlődésének kritikai elemzését adja, — az Osztály álláspontja szerint — kívánatos lenne kiegészíteni az elmúlt öt év gazdaság-

politikai hibáinak elméleti gyökereire irányuló kutatásokkal, az életszínvonal alakulására vonatkozó gazdasági törvényszerűségek feltárásával.

A nemzetgazdasági folyamatok összesített nyilvántartásának új módszerei a tervszerű befolyásolás szolgálatában című témával összefüggésben kívánatos lenne a kutatások kiegészítése a kapitalista országok „tervezési” elméletének és gyakorlatának, a kapitalista gazdaságszervezést illető elméleti-gyakorlati kérdéseknek vizsgálatával.

Kívánatos és célszerű lenne — mondja a határozat — ha az Intézet foglalkozna a munkástanácsoknak a tervgazdálkodásban betöltött szerepének kérdésével, ha az Intézet nagyobb figyelmet fordítana a nyugati konjunktúra és konjunktúra-irányítás problémáinak elemzésére, továbbá a hazai gazdaságföldrajzi kutatásokra; helyes lenne, ha az Intézet szorosabb kapcsolatot teremtené a Közgazdaságtudományi Egyetem megfelelő tanszékeivel, s összhangba hozná munkáját az ott folyó kutatásokkal.

Végül a határozat foglalkozik még a Közgazdasági Szemle kiadásának, elsősorban szubvencióigényének kérdésével, valamint az 1957. évre tervezett, a szocialista gazdaság vezetésének módszereire vonatkozó közgazdaságtudományi konferencia megrendezésének lehetőségével és problémáival.



# KRÓNIKA

## Az Osztály életéből

Az Akadémia 1956. évi *Nagygyűlését* május 27-től 31-ig tartotta. Ennek keretében az Osztály az alábbi vitaüléseket rendezte:

*Szabó Imre*: „Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi Történeti Tudományok Osztályának 1955–56. évi tudományos munkájáról.”

*Fogarasi Béla*: „A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. Kongresszusa és az ideológiai tudományok néhány kérdése.”

*Vayer Lajos*: „A művészettörténet módszerének főbb kérdései.”

*Koch Ferenc*: „Teleki Pál gazdaságföldrajzi munkásságának bírálata.” E vitaülések anyagát lapunk VIII. kötet 1. száma teljes egészében tartalmazza.

\*

Az Osztály 1956. május 3-án, szeptember 26-án, december 20-án, 1957. január 15-én és január 29-én *osztályülést* tartott, amelyeken az alábbi főbb napirendi pontok szerepeltek:

1956. május 8.:

Javaslatlétel új levelező és rendes tagokra

1956. szeptember 26.:

Az Akadémiai Kiadó 1957. évi könyvkiadási tervének megvitatása.

1956. december 20.:—1957. január 15.:

Az Osztály általános tudománypolitikai problémái.

1957. január 29.:

A Közgazdaságtudományi, valamint az Állam- és Jogtudományi Intézet 1957. évi

feladatairól és terveiről szóló beszámoló megvitatása.

\*

Az *Osztály vezetősége* 1956. május 8-án és július 24-én ülést tartott. Az üléseken a következő napirendi pontok szerepeltek:

1956. május 8.:

A Közgazdaságtudományi Intézet beszámolója.

Az Osztályvezetőség nagygyűlési beszámolójának megvitatása.

Az 1957. évi kulturális munkatervhez adott javaslatok megvitatása.

1956. július 24.:

Az aspiránsképzés helyzete és az aspirantúra rendszerének megjavítására vonatkozó javaslatok kialakítása.

Javaslat az 1957. évben rendezendő kongresszusokra, illetve konferenciákra.

\*

Az Osztály — az Osztályhoz tartozó intézetek igazgatóinak, illetve azok helyetteseinek és a bizottságok titkárainak részvételével — 1956. május 11-én és szeptember 19-én *aktívaülést* tartott. A májusi aktívaülés lényegében a XX. kongresszus adta feladataink megbeszélése és a Nagygyűlés előkészítésének jegyében zajlott le. A szeptemberi aktívaülés pedig az osztálytitkárnak a folyamatos feladatokról és problémákról szóló beszámolóját, a II. félévben tartandó előadások és vitaülések programját, valamint az 1957. évi könyvkiadási tervet tárgyalta meg.

### Intézeteink

A *Közgazdaságtudományi Intézet* Tudományos Tanácsa 1956. év folyamán két ülést tartott. 1956. április 18-án megvitatta a Mezőgazdasági Osztály egyik kollektívája által elkészített „A termelőség-összetekvészi önköltség és jövedelmezőség-számítás módszerének egyes kérdései” című tanulmányt, az Intézet 1957. évi kutatási tervét, a Közgazdasági Szemle negyedévi laptervét, továbbá az Intézet küldöttségének beszámolóját a Német Tudományos Akadémia Gazdaságtudományi Intézete tudományos konferenciájáról.

A Tanács július 11-i ülésén számos gazdasági szakértő bevonásával megvitatták a Pénzügyi Osztály kollektívája által elkészített „Az ipari termelői árak egyes kérdései” című tanulmányt.

\*

A *Közgazdaságtudományi Intézet* osztályvezetői értekezletein 1956-ban a következő fontosabb anyagok vitáját tűzték napirendre:

*Komlós László*: „Javaslat a termék utáni jövedelemelosztási rendszer kísérleti bevezetésére egy vagy két termelőség-összetekvésben”;

*Bródy András*: „Az ipari termelés egyenletességének vizsgálata”;

*Bródy András*: „A gazdasági vezetés és tervezés néhány kérdése”;

*Jónai Endre*: „Az európai népi demokratikus országok ipari strukturájának változása a szocialista iparosítás során”;

*Csendes Béla*: „A kötelező beadási rendszer értékelése”.

\*

A *Történettudományi Intézet* osztályai 1956. május hó folyamán az SzKP XX. Kongresszusa anyaga alapján megvitatták a történettudományi munkában felmerült konkrét problémákat és feladatokat, az Intézet osztályvezetői értekezlete pedig a kongresszus tanításait az egész magyar történettudományra vonatkozólag tárgyalta meg. Ugyancsak május hó folyamán vitatták meg az osztályok a második ötéves terv irányelveit is.

\*

1956 augusztus első két hetében bonyolították le a *Földrajztudományi Kutatócsoport* dolgozói ez évi tanulmányutjukat, amelynek első részében a zempléni hegyvidék földrajzi viszonyait tanulmányozták, második felében pedig a Magas Tátra, valamint a szlovákiai régi bányavárosok bejárására került sor.

\*

Az *Állam- és Jogtudományi Intézet* Tudományos Tanácsa 1956. október 6-i ülésén megvitatta az Intézet helyzetét és feladatait, foglalkozott az Intézet Értesítőjének kérdésével, valamint a Tudományos Tanács átszervezésének problémájával.

\*

A *Filozófiai Bizottság* 1956. október 8-án ülést tartott. Első napirendi pontként *Figarasi Béla* akadémikus tájékoztatta a jelenlevőket a Szovjetunió Tudományos Akadémiáján az év nyarán tett látogatásáról, majd *Mátrai László* lev. tag számolt be a Nemzetközi Filozófiai Intézet Párizsban tartott konferenciájáról, amelyen központi témaként a felelősség etikai problémája szerepelt. A konferencia elhatározta, hogy jövő évben Varsóban ül össze.

A Bizottság 1957. évi első ülésén *Heller Ágnes* beszámolója alapján jóváhagyták a Magyar Filozófiai Szemle első számának tervét. *Mátrai László* előterjesztést tett *Studia Philosophica* címen idegennyelvű filozófiai kiadvány megjelentetésére.

\*

1956. júniusában befejeződtek a *Filozófiai Csoport* által szervezett 1955–56. évi akadémiai ideológiai konferenciák. Az akadémikusok közül 44-en vettek részt ideológiai kérdések megtárgyalásában. Az egyik konferencia, amelyet *Rényi Alfréd* vezetett, a természettudomány egyes világnézeti kérdéseivel foglalkozott. A másik konferencia *Nagy Tamás* vezetésével a kapitalizmus politikai gazdaságtanát tanulmányozta.

A tudományos intézeti kutatók 400-an vettek részt ideológiai konferenciákon, amelyeken részint a kapitalizmus politikai gazdaságtanát, részint a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusán felvetődött problémákat vitatták meg.

**Bizottsági és szakbizottsági ülések**

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* 1956. május 26-án és október 22-én tartott ülést. A májusi ülésen *Wetner Andor*: „A szocialista munkaviszony jellege” című munkája, az októberi kibővített bizottsági ülésen pedig „Az állam- és jogtudományok helyzete és feladatai a XX. kongresszus tükrében” címmel készült tézisek kerültek megvitatásra.

\*

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság Államjogi-Államigazgatási Jogi és Pénzügyjogi Szakbizottsága* 1956. május 21-én a Szakbizottság 1955. évi munkáját értékelte és 1956. évi feladatait tárgyalta meg. Az *Állam- és Jogelméleti és Állam- és Jogtörténeti Szakbizottság* május 23-i ülésén a magyar állam- és jogtörténet egyetemi oktatásának programját vitatta meg.

\*

1956. május 24-én a *Földrajzi Bizottság* és a *Magyar Földrajzi Társaság* közös rendezvényén vitatták meg a geográfusok a második öt éves terv irányelveit. A bevezető referátumokat *Láng Sándor* és *Markos György* tartották. A beszámoló és az azokat követő számos hozzászólás az irányelvek bírálatával, a földrajztudomány általános feladataival, továbbá — az eddigi földrajzi kutatások alapján — egyes területek fejlesztésének tervével foglalkoztak.

A Bizottság 1957. évi januári ülésén — munkájának decentralizálása céljából — részben a Földrajzi Bizottság néhány tagjának, részben kartográfusoknak bevonásával *kartográfiai albizottságot* hívott létre.

\*

A *Történettudományi Bizottság* 1956. június 1-én a Századok című folyóirat 1954—55. évi számaival vitatta meg. A bevezető előadást *Hanák Péter*, a történettudomány kandidátusa tartotta. A .ítában résztvevők a Századok szerkesztési problémái mellett az egyes történeti korszakokra vonatkozó cikkek helyes arányának kérdését és a cikkek elvi bírálatát adták.

\*

A *Művészettörténeti Bizottság* 1956. szeptember 17-én tartott kibővített ülésén a Magyar Enciklopédia művészettörténeti címszóanyagával foglalkozott. A referensek beszámoló alapján a Bizottság határozatokat hozott a címszóanyag további kibővítésére, illetve szelektálására.

\*

A *Régészeti Bizottság* 1956. május hó 25-én tartott ülésén foglalkozott a műemlékekkel kapcsolatos ásatások kérdésével, az 1956. évi régészeti kutatási terv felülvizsgálásával, a Lengyel Tudományos Akadémia Régészeti Intézetével kötendő megállapodással és határozatokat hozott a régészeti folyóiratok szerkesztéséről.

\*

A *Néprajzi Bizottság* 1956. június 21-én és 1957. január 15-én tartott ülésein megvitatták az előkészületben levő összefoglaló magyar néprajzi kézikönyv tervezetét, a Néprajzi Kutatóintézet felállításának problémáját, a szlovák—magyar és a jugoszláv—magyar közös kutatások kérdéseit, az 1957. évi könyvkiadási tervet, a Magyar Enciklopédia néprajzi címszóanyagának szerkesztési problémáit, az aktuális múzeumi kérdéseket. Foglalkoztak a Néprajzi Társaság, a néprajzi folyóiratok, az 1958-ra tervezett néprajzi kongresszus, a néprajz egyetemi és főiskolai oktatásának aktuális kérdéseivel.

\*

A *Neveléstörténeti Albizottság* 1956. június 15-én ülést tartott. Ravasz János, a Bizottság elnöke, tekintettel sokrétű elfoglaltságára, átadta a vezetést *Földes Évának*. Földes Éva vitaindító előadását „A magyar neveléstörténet kutatásának néhány problémája a XX. kongresszus után” címmel tartotta meg. Felvetette a neveléstörténetírás fontos kérdéseit. Miután vázolta a tudományág korábbi eredményeit és a mutatkozó hibákat elemzően bírálta, a pártosság helyes alkalmazását, a dogmatizmus elleni harcot és a személyiség történelmi szerepének helyes értelmezését, mint a legfőbb megvalósítandó feladatot jelölte meg. A beszámolót élénk vita követte.

\*

A *Pedagógiai Bizottság* 1956. május 19-én kibővített ülésen vitatta meg a magyar népgazdaság II. ötéves tervjavaslatának a közoktatásügyre vonatkozó fejezetét. Az anketon résztvevők a Bizottság tagjain kívül az Oktatásügyi Minisztérium, a Minisztertanács Kulturális Osztályának, az MTH Központjának képviselői és az oktatásügy minden területéről meghívott gyakorló pedagógusok. A bevezető referátumot *Székely Endréné* tartotta. A vita során igen élesen vetődtek fel a közoktatásügy legégetőbb problémái. Az oktatás-nevelés elméleti színvonalának emelése, a közoktatásügy anyagi ellátásának biztosítása és a tanárképzés problémái köré csoportosultak a felvetett gondolatok.

\*

1956. május 24-én az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Aulájában rendezett *főbizottsági felolvasó ülésen Kardos Lajos* egyetemi tanár, a pedagógiatudomány doktora „Tanulás és emberreválás” címmel előadást tartott.

Az előadó a tanulás fogalmának meghatározása után az emberi és állati tanulás közötti különbségek vizsgálatára és az e téren végzett kísérleteinek ismertetésére tért át. Röviden bemutatta az állatléktan-tudomány fejlődésének történetét, a jelenleg folyó nyugati kísérletek leírását és ezek bírálatát adta. Utalt arra, hogy sok olyan kísérlet van, amelynek eredményei elgondolkodtatók, de a kísérletet kidolgozó kutató nem azt a következtetést vonta le megfigyeléseiből, ami a haladó tudomány számára egyedül elfogadható lenne. E félremagyarázott kísérletek eredményeit összevetette a szovjet pszichológusok elméleti megállapításaival (*Ladygina-Kots*) és ezzel új megvilágításba helyezte a kísérleteket. Ennek az anyagnak, valamint saját megfigyeléseinek vizsgálata során jutott el a „cselekvésgészek” sajátos állati korlátozottságának felismeréséig. Megállapította, hogy az állatok tanulása csak lokomotívus teljesítményekre vonatkozik és e sajátosságot kell a fejlődésnek áttörnie, az organizmusnak az idegrendszerben kell átalakulnia ahhoz, hogy az újfajta tanulásra alkalmas legyen. Ezért merte kísérleteit az emberreválás problemati-

kájával közvetlen összefüggésbe hozni. „Az átépülés természetesen a kölcsönhatások dialektikus szövevényében valósul meg” — mondotta *Kardos Lajos* egyetemi tanár. Az előadás szakemberek nagy érdeklődését váltotta ki.

\*

Az 1956. évi októberi ellenforradalmi események megbénították az Akadémia bizottságainak munkáját is. Az ellenforradalom leverése után a konszolidáció egyik jeleként az Osztály bizottságai is újra megkezdtek, illetve tovább folytatták működésüket és az 1956. december végi és 1957. január eleji üléseiken javaslatot tettek a bizottságok újjáválasztására és egyéb szervezeti és tudománypolitikai problémák megoldására.

#### Személyi hírek

A Magyar Tudományos Akadémia 1956. évi közgyűlésén *akadémikussá választotta Szabó Imrét*, a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának titkárát.

\*

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa — az Akadémia 1956. évi Nagygyűlése alkalmával — jó munkája elismeréséül *Nagy Sándort*, a pedagógiai tudományok kandidátusát, a Pedagógiai Tudományos Intézet igazgatóját és *Spira Györgyöt*, a történelemtudomány kandidátusát, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársát, a Történelmi Társulat egyik titkárát a „*Szocialista munkáért érdemérem*”-mel tüntette ki.

#### Társulataink

A *Magyar Földrajzi Társaság* 1956. október 19-i ülésén *A. Peskov*, a szófiai egyetem gazdaságföldrajzi professzora „Bulgária gazdasági körzetei kialakításának elméleti és gyakorlati problémái” címmel előadást tartott.

\*

1956. május 3-án *Markos György* egyetemi tanár a Társaság rendezésében „A földrajztudományok filozófiai problémái” címmel vitaelőadást tartott.

\*



A Magyar Földrajzi Társaság 1956. évi vándorgyűlését — sorrendben a tizennegyediket — Pécsen tartotta meg 1956. szeptember 21—23. között. A résztvevő geográfusok száma 300 volt. A vándorgyűlés alkalmával Kádár László „A geográfikum problematikája”, Szabó Pál Zoltán „Délkelet-Dunántúl tájainak geomorfológiai jellemzése”, Markos György „A gazdaságföldrajzi területi egységek kialakításának időszerű kérdései”, Szabó László „A földrajz szerepe a politechnikai oktatásban” címmel tartott előadást, végül Bulla Béla — klubest keretében — beszámolt a Rio de Janeiroban megtartott Nemzetközi Földrajzi Kongresszusról. A vándorgyűlés utolsó két napján a résztvevők tanulmányi kirándulást tettek a Mecsekbe, továbbá megtekintették Komlót, Siklóst, Villányt és Harkányfürdőt.

\*

A Magyar Történelmi Társulat az elmúlt időszakban megvitatta a helytörténeti kutatások öt éves tervét, többek között Szegeden, Pécsen, Szekszárdon és Egerben. A pécsi szekcióban 1956. május 24-én Arató Endre vezetésével a dualizmus-kori nemzetiségi kérdés problémáiról tartottak konzultációt.

Az országos Hunyadi-ünnepségekkel kapcsolatban augusztus 14-én a Dél-Dunántúli Csoport rendezésében Kardos Tibor, az Országos Hunyadi Emlékbizottság tagja nagysikerű előadást tartott Pécsen „A Délvidék és a Hunyadiak humanizmusa” címmel. Az előadáshoz — amely sok pécsi és baranyai vonatkozású anyagot tartalmazott — számos hozzászólás hangzott el.

A legeredményesebb munkát a Társulat tanári tagozata végezte, melynek feladata a történelemtanárok szakmai továbbképzése és nyilvános konzultációk tartása.

A tanári tagozat és a Budapesti Pedagógus Továbbképző Intézet közös előadássorozatának keretében 1956. április 20-án Vas Károly, a pécsi Pedagógiai Főiskola tanára tartott konzultációval egybekötött előadást „A középiskolai történelemtanítás megalapozása az általános iskolában” címmel.

A Társulat vidéki csoportjainak kiküldöttei 1956. augusztus 17-én megbeszélést tartottak, ahol a végzett munkáról szóló beszámolót

hallgatták meg, és megvitatták a közeljövő feladatait.

\*

A Magyar Régészeti-, Művészettörténeti- és Éremtani Társulat Régészeti Szakosztályának rendezésében 1956. május 4-én az Országos Történeti Múzeumban Witold Hensel, a Lengyel Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének vezetője tartott előadást „A lengyel állam kialakulásáról” címmel.

A Társulat 1956. május 24-én tanulmányi kirándulást rendezett Nagytéténybe, ahol Fülep Ferenc ismertette a római tábor ásátását.

\*

A Magyar Régészeti-, Művészettörténeti és Éremtani Társulat a fentiekén kívül a következő előadásokat és rendezvényeket tartotta: 1956. május 15-én Csemegi József: „Megemlékezés Csányi Károlyról”, Soproni Sándor: „Római kori emlékek Visegrádon” és Héjj Miklós: „A visegrádi palota feltárásának újabb eredményei”.

1956. május 31-én Király Ferenc „Szibériai hadifogoly-tábori pénzek”.

1956. június 1-én Sümeghy Vera „A budakalászi kocsi és a görög emlékmű”.

1956. június 23—24-én rendezte a Társulat szokásos évi vándorgyűlését Szombathelyen. A vándorgyűlés résztvevői megtekintették a 700 éves jáki rompomot.

1956. június 28-án Horváth Tibor Antal „Magyar forint — rénes forint”.

1956. szeptember 14-én Entz Géza „A középkori építészet munkaszervezte Magyarországon”.

1956. szeptember 18-án Horváth Tibor a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum „Korea legrégebb falfestményei” című kiállítását ismertette.

1956. október 5-én Erdélyi István aspiráns tartott előadást „Pamiri régészeti kutatások 1956-ban” címmel.

1956. október 12-én Radocsay Dénes „A kalocsi szarkofág töredéke”.

1956. október 16-án Patay Pál „Az őskori társadalmak a földvárak tükrében” címmel és Aggházy Mária „Tartalmi és formai motívumok terjedése XVIII. századi szobrászatunkban” címmel tartottak előadást.

1956. október 19-én *Oelmacher Anna* ismertette *Ferenczy Noémi* gyűjteményes kiállítását.

1957. február 15-én *Diószegi Vilmosné* „Művészi kisipar bulgáriai török falvakban” címmel tartott előadást.

\*

A *Magyar Néprajzi Társaság* a következő előadásokat és rendezvényeket tartotta:

1956. május 4-én a *Folklor Szakosztály* rendezésében *Szendrey Ákos* „A magyar néphit- és népszokás lexikon kérdései”.

Az *Egyetemes Néprajzi Szakosztály* 1956. május 10-i felolvasó ülése keretében *Tőkei Ferenc* „A patriarchális despotizmus tulajdonviszonyai a régi Kínában”.

Az *Anyagi Kultúra Szakosztály* rendezésében 1956. május 17-én *Balogh István* „Az újkortól a magyar földközösség néprajzi kérdései”.

A *Folklor Szakosztály* május hó 18-i ülésén *Vargyas Lajos* „A regülés kutatási problémái”.

1956. június 1-én megbeszélés a magyar néphit és népszokások lexikonáról *Szendrey Ákos* vezetésével.

1956. június 15-én *Szoboszlai Istvánné* „Népszokásaink dramaturgiai vizsgálatának kérdéséhez”.

1956. június 28-án *Barabás Jenő* lengyelországi tanulmányútjáról tartott beszámolót.

1956. július 7-én *Sarkadi János* „A görög őstörténet fő kérdései”.

1956. október 16-án *Szolnoki Lajos* „Magyar népi kendertörő eszközök és eljárások”.

1956. október 19-én *Pogány Péter* „Magyar népdalkataszter”.

1957. január 30-án *Korompay Bertalan* „Népmesekutatási irányok a közelmúltból”.

1957. február 16-án *Hoffmann Tamás* és *K. Kovács László* „Égetéses, irtásos földművelés nyomai egy mátrai faluban”.

\*

A *Hazafias Népfrent Országos Tanácsa*, a *Magyar Tudományos Akadémia* és az *Országos Béketanács* 1956. október 19-én *Rembrandt születésének 350. évfordulója* alkalmából emléket rendezett, amelyen *Fülep Lajos* egyetemi tanár, lev. tag mondott ünnepi beszédet.

### Külföldi kongresszusokon, konferenciákon való részvétel, külföldi tanulmányutak

*Molnár Erik* és *Friss István* akadémikusok résztvettek a Nemzetközi Szociológiai Egyesülés által 1956. augusztus 22–29. között Amszterdamban rendezett *III. Nemzetközi Szociológiai Kongresszuson*. A kongresszusi viták összefoglaló címe: „Szociális változások a XX. században” volt. *Friss István* lev. tag „A technikai fejlődés társadalmi-gazdasági hatásairól” címen tartott előadást.

\*

*Friss István* lev. tag, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója, a belgrádi Világpolitikai és Világgazdasági Intézet vendégeként 1956. júniusában kéthetes tanulmányutat tett *Jugoszláviában*, melyről 1956. július 2-án nagyszámú hallgatóság előtt beszámolót tartott a *Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen*.

\*

A *Román Tudományos Akadémia* 1956. szeptember 21–22-ig rendezte — a nándorfehérvári ostrom 500 éves évfordulója alkalmából — *Hunyadi ünnepségét*, amelyen a Magyar Tudományos Akadémia részéről *Elekes Lajos*, *Mályusz Elemér* és *Székely György* vettek részt.

\*

A lengyelországi — 1956. április 17–26-a között tartott — *Mickiewicz tudományos ülésszakon*, amely a *Mickiewicz-év* egyik kiemelkedő eseménye és egyben zárásként volt, a magyar történészeket *Kovács Endre* Kossuth-díjas, az MTA Történettudományi Intézetének osztályvezetője képviselte. Amintegy 45 állam képviselőinek részvételével tartott ülésszakon számos hazai és külföldi tudós előadása hangzott el, amelyek sok új adattal gazdagították a *Mickiewicz Ádám* életéről és munkásságáról alkotott képet. *Kovács Endre* az ülésszak keretében április 23-án *Krakkóban*, a *Jagello-egyetemen* tartott lengyelnyelvű előadást *Mickiewicz Ádám* életművének magyarországi visszhangjáról.

*Tokody Gyuláné*, az MTA Történettudományi Intézete újkori magyar osztályának tagja, kéthónapos tanulmányúton volt *Csehszlovákiában*, ahol a parasztság első világháború alatti helyzetére vonatkozóan kutatásokat folytatott.

\*

Bécsben 1956. október 1—8. között ünnepelték meg a *Bécsi Földrajzi Társaság fennállásának 100. évfordulóját*. Ez alkalommal *Bulla Béla* lev. tag vezetésével magyar geográfus küldöttség utazott az osztrák fővárosba. Az ünnepi ülésen *Bulla Bélát* a Bécsi Földrajzi Társaság tiszteletbeli tagjai sorába választották.

\*

*Bulla Béla* lev. tag 1956. augusztus 9—18. között résztvett a *Rio de Janeiroban rendezett Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson*. A kongresszusról szóló beszámolóját e számban közöljük.

\*

*Farkas József* kandidátus az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa 1956. október 9—23-ig a csehszlovák—magyar kulturális egyezmény keretében tanulmányúton volt *Prágában és Pozsonyban*. Az akadémiai és igazságügyminisztériumi jogi intézeteket, a jogi karokat és a Legfelső Bíróságot látogatta meg. Útjáról az Állam- és Jogtudományi Intézet dolgozóinak értekezletén tartott beszámolót.

\*

*Király Tibor* az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának adjunktusa 1956. október 9—23-ig a csehszlovák—magyar kulturális egyezmény keretében tanulmányúton volt *Prágában és Pozsonyban*. Meglátogatta az akadémiai és igazságügyi jogi intézményeket, valamint a jogtudományi karokat.

\*

*Nagy László*, mezőgazdasági jogi aspiráns 1956. május 10-től július 10-ig kéthónapos tanulmányúton *Romániában* volt. Kinntartózkodása során ellátogatott Románia jogtudományi és igazságügyi intézményeibe, tanulmányozta a szövetkezeti jogalkotást, a falu

szocializálódásának gazdasági, politikai és jogi kérdéseit.

\*

1956. szeptember 5. és 19-e között *Sárfalvi Béla* a Földrajztudományi Kutatócsoport tudományos munkatársa *Csehszlovákiában* tartózkodott, ahol a csehszlovák gazdaságföldrajzi kutatások módszerével ismerkedett meg.

\*

*Balogh Jolán* a művészettörténeti tudományok doktora, a Szépművészeti Múzeum Szoborosztályának vezetője 1956. szeptember 4-től október 3-ig tanulmányúton volt a *Román Népköztársaságban*. Elsősorban Erdély területén folytatott kutatásokat a magyarországi reneszánsz művészetről készülő munkájához.

\*

*Dobrovits Aladár* az Iparművészeti Múzeum főigazgatója, a történettudomány kandidátusa 1956. szeptember 5-től 21-ig a *Csehszlovák Népköztársaságban* tartózkodott, ahol egyiptológiai és iparművészet-történeti tanulmányokat folytatott és megismerkedett ezen tudományok csehszlovákiai művelőivel és intézményeivel.

\*

*Kovrig Ilona*, az Országos Történeti Múzeum Régészeti Osztályának munkatársa 1956. szeptember 17-től október 6-ig a *Csehszlovák Népköztársaságban* tanulmányozta a népvándorláskori régészeti leletanyagot és megismerkedett a csehszlovák régészettudomány munkájával, valamint a niculeicei és kourini ásatásokat tekintette meg.

\*

*Barabás Jenő*, a Néprajzi Bizottság titkára, egyetemi adjunktus 1956. május 21-től június 7-ig a *Lengyel Népköztársaságban* volt tanulmányúton. Tanulmányútjának célja a lengyel néprajztudomány munkájának, a lengyel Néprajzi Atlasz szervezetének és módszerének megismerése volt, amely nagyon sok tanulmányt jelent a készülő magyar Néprajzi Atlasz számára.

\*

*Aradi Nóra* művészettörténész aspiráns, 1956. május 20-tól június 12-ig a *Román Nép-*

*köztársaságban* folytatott tanulmányokat. Utazása során sok eddig ismeretlen adatot gyűjtött Réti Istvánról készülő disszertációjához.

#### Külföldi vendégeink

*L. A. Szidorov*, a történettudományok doktora, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének igazgatója 1956. október 15-én Magyarországra érkezett. Itt tartózkodása idején megtekintette a magyar történettudománnyal foglalkozó intézményeket, az MTA Történettudományi Intézetét, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történettudományi Karát, a Párttörténeti és Hadtörténeti Intézeteket. A magyar történettudomány legkiválóbb képviselőivel folytatott megbeszéléseket. E megbeszéléseken ismertette a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetében folyó tudományos munkát.

Tanulmányútját az október 23-án bekövetkezett ellenforradalom következtében meg kellett szakítania.

\*

A Bolgár Tudomány Hete alkalmából Magyarországon tartózkodott *Zsak P. Natan*, a Bolgár Tudományos Akadémia Közgazdasági Intézetének igazgatója. A Magyar Történelmi Társulat rendezésében 1956. szeptember 27-én „Adalékok a tőke felhalmozásához Bulgáriában” címmel előadást tartott. Natan professzor meglátogatta a magyar közgazdasági és történeti intézményeket és levéltárakat.

\*

1956. júniusában Magyarországon tartózkodtak *Casimir Lepszy*, a krakkói Jagello Egyetem rektorhelyettese és *Jan Tazbir* docens, történészek. Mindketten a lengyel és magyar reneszánsz kapcsolatával, általában a középkori lengyel—magyar kapcsolatokkal foglalkoznak és magyarországi kutatásaikat is e témakörben végezték. Itt tartózkodásuk alatt a Történettudományi Intézetben előadást tartottak a lengyel reneszánsz történetéről; ismertették a mai lengyel történettudomány problémáit és a lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének szervezetét.

\*

*Hans Gerats*, a berlini Humboldt egyetem Büntetőjogi Intézetének igazgatója 1956. szeptember 20-án kéthetes tanulmányútra Magyarországra érkezett. Itt tartózkodása során két tudományos előadást tartott. Különösen „A bűnrészesség” című előadása emelkedett ki magas tudományos igényességével.

\*

*Karol Koranyi* neves lengyel jogtörténész 1956. októberében kéthetes tanulmányútra Magyarországra érkezett. Itt tartózkodása alatt egy tájékoztató jellegű és egy tudományos szakelőadást tartott, valamint tanulmányozta a magyar jogtörténeti oktatás és jogtörténetírás helyzetét és főbb kérdéseit.

\*

*Vlajko Begovic*, a belgrádi Világpolitika és Világgazdasági Intézet igazgatója, a Közgazdaságtudományi Intézet meghívására 1956. októberében két hetet hazánkban töltött és az Intézetben számos meghívott előtt előadást tartott a jugoszláv gazdasági rendszer egyes kérdéseiről.

\*

Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága (E. F. C.) titkársága tanulmányi osztályának vezetője, *Hal B. Lary* 1956. júniusában felkereste a Közgazdaságtudományi Intézetet és az Intézet vezetésével megbeszélést folytatott.

\*

*M. Petrescu Dimbovica*, a jászki Régészeti Múzeum igazgatója, egyetemi docens, 1956. május 20-tól július 22-ig folytatott tanulmányokat Magyarországon. Közelebbről megismerkedett a magyar múzeumok régészeti anyagával, elsősorban a bronzkorszak és a korai vaskorszak leleteivel. Június 15-én a Magyar Régészeti-, Művészettörténeti és Éremtani Társulat Régészeti Szakosztályának rendezésében „Adatok a Körös-kultúra problémájához Moldvában” címmel előadást tartott.

\*

*A. W. von Brun*, a Német Tudományos Akadémia munkatársa, 1956. szeptember 5-től október 5-ig tartózkodott Magyarországon.

Ez idő alatt tanulmányozta a magyarországi bronzkor régészeti leletanyagát és megismerkedett a magyar régészettudomány munkájával és intézményeivel.

\*

*Ernst Nickel*, a Német Tudományos Akadémia munkatársa, a magdeburgi ásatások vezetője 1956. szeptember 12-től szeptember 26-ig járt Magyarországon. Itt tartózkodása során megismerkedett Magyarországon közép-kori régészettel, elsősorban a vár és vásárkutatások eredményeivel, leletanyagával és munkamódszerével. Szeptember 25-én előadást tartott a magdeburgi városi ásatásokról.

\*

*Ingeborg Weber-Kellerman*, a Német Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének munkatársa 1956. május 5-től 31-ig tanulmányúton járt Magyarországon. Megismerkedett az Országos Néprajzi Múzeum és a vidéki múzeumok néprajzi anyagával és munkájával, részt vett a magyar néprajzkutatók terepmunkájában és a magyar népművészet egyes kérdéseit tanulmányozta.

\*

*Milos Solle*, a Csehszlovák Tudományos Akadémia régészeti Intézete Óskori Osztályának vezetője 1956. május 21-től június 20-ig tartózkodott Magyarországon. Tanulmányútja során megismerkedett a magyar régészeti gyűjteményekkel és kutatómunkával; adatokat gyűjtött a késői bronzkor, valamint a korai középkor régészetéből.

Június 8-án a Régészeti Társulat rendezésében előadást tartott a hallstattkor relatív kronológiája Csehországban és Morvaországban, valamint szláv földvár Stara-Kourin-ban címmel.

\*

*Danjan Kovac*, a Szlovák Tudományos Akadémia pszichológiai laboratóriumában működő aspiráns 1956. április elejétől június elejéig kéthónapos tanulmányúton Magyarországon tartózkodott. Az iskolába-lépő gyermekek koncentrációs képességének kísérleti kutatásához gyűjtött anyagot. Főképpen a Magyar Tudományos Akadémia Gyermekek

lélektani Intézetében és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Lélektani Intézetében dolgozott. Meglátogatta a pécsi, szegedi, debreceni és egri pedagógiai, pszichológiai, illetve fiziológiai kutatásokkal foglalkozó intézeteket is.

### Könyveink

Az Osztály gondozásában az Akadémiai Könyvkiadónál 1956-ban a következő kiadványok jelentek meg:

*Banner János*: Die Pécelér Kultur  
*Csallány Dezső*: Archeologische Denkmäler der Avarenzeit in Mitteleuropa  
*Csatkay—Dercsényi*: Sopron és környéke műemlékei. 2. kiadás.

*Fogarasi Béla*: Tudomány és szocializmus  
*Grekov*: Az orosz parasztság története a legrégibb időkől a XVII. századig

*Hegel*: Esztétika III.  
*Lukács György*: Az Ész trónfosztása. 2. kiadás  
*Makarenko*: Pedagógiai hősköltemény (Makarenko Művei I. k.)

*Makarenko*: Zászlók a tornyokon (Makarenko Művei III. k.)

*Makkai László*: A kuruc nemzeti összefogás előzményei

*Mályusz Elemér*: Zsigmond-kori Oklevéltár II. köt.

*Nagy Sándor*: A didaktika alapjai  
*Pigler Andor*: Die Barockthemen I—II.

*Ranovics*: A római birodalom keleti tartományai

*Spinoza*: Ifjúkori művek  
*Szilágyi János*: Aquincum (magyar nyelven)

*Szilágyi János*: Aquincum (német nyelven)  
*Trócsányi Zsolt*: Az erdélyi parasztság története 1790—1848.

— — : Tanulmányok a népi demokráciák történetéből

— — : Budapest régiségei XVII. kötet

— — : Filozófiai Évkönyv, 1956.

— — : Tanulmányok Budapest múltjából

**Az Osztályhoz tartozó tudományos munkák külföldi visszhangja**

A *Voproszi Filozofii* 1956. évi 5. számában ismertetést közöl *Fogarasi Béla*: „Logika” című művéről. A bíráló részletesen ismerteti

a munka főbb gondolatait. Többek között megállapítja, hogy az ellentmondás törvényével kapcsolatosan a szerző „rendkívül fontos és egyedül helyes megállapítást tesz a dialektikus logika felfogásáról”, amikor rámutat arra, hogy a dialektika törvényei felölelik az azonosság és a nem-ellentmondás helyesen felfogott formállogikai törvényeit. Kiemeli azt a pozitívumot, hogy a szerző a gondolkodás formáit mindig a meglévő tudományos gyakorlatból, valamint a társadalmi és politikai életből vett tartalmas példákkal jellemzi. Hibáztatja azonban, hogy a műben nem határolódik el világosan egymástól a formális és a dialektikus logika.

Az említett folyóiratnak ugyancsak ebben a számában jelent meg ismertetés Lukács György: „Az ifjú Hegel és a kapitalista társadalom problémája” c. könyvéről. A recenzió megállapítja, hogy Lukács Györgynek sikerült a fiatal Hegelt széles történeti távlatban az élethez, az elmélethez való viszonyának teljes bonyolultságában bemutatnia. A könyv alapján az olvasó eligazodhat a történetileg és lényegében Hegel nevével kapcsolatban álló igen bonyolult elméleti problémákban. Ebben áll a könyv fő elméleti érdeme. Politikai érdeme pedig abban nyilvánul meg, hogy konkrétan meggyőz arról, hogy a marxizmus—leninizmus filozófiája helyes, ez az egyetlen következetesen tudományos filozófia.

\*

S. Harrison Thomson, a Colorádo Egyetem tanára a „Speculum” folyóiratban részletes recenziót írt Boetius Dacus Sajó Géza által sajtó alá rendezett „De mundi aeternitate” c. munkájáról. Elismerő szavakkal nyilatkozik Thomson e munka nagy történelmi értékéről. Érthetővé teszi — s ez eddig nem volt elég világos — vajon Aquinoi Szt. Tamás miért támadta oly hevesen Boetius Dacust. E munka — amelyben a „végső igazság” is relatív fogalom — erre magyarázatot ad. Sok dicsérető szót talál a szerző Sajó Géza részére is.

\*

A Német Mezőgazdaságtudományi Akadémia 1956. december 5—7-ig nemzetközi konferenciát tartott „A szocialista mezőgazdasági üzemek

önköltségszámításának és a mezőgazdasági termelékenység mérésének problémáiról”, amelyen — bár magyar küldöttek jelenlétét nélkülözték — napirendre tűzték a *Közgazdaságtudományi Intézet Mezőgazdasági Osztályának egy kollektívája által elkészített* „A termelőszövetkezeti önköltség- és jövedelmezőség-számítás módszerének egyes kérdései” című tanulmányt.

\*

Leopold Schmidt „Burgenländische Volkskunde 1951—1955. Bericht über ein halbes Jahrzehnt Sammlung und Forschung” c. 1956-ban megjelent munkájában foglalkozik a magyar néprajztudomány eredményeivel és kiadványaival. „Olyan munkák jelennek meg Magyarországon — írja — amelyekhez hasonlókkal mi egyáltalán nem dicsekedhetünk. : A magyar néprajzkutatás a skandináv néprajztudomány magaslatán áll és szívesen tanulnánk tőle.” Sajnálatos csak az, jegyzi meg tovább a szerző, hogy a kiváló magyar néprajzi munkák a magyar nyelv ismeretének hiánya miatt a német kutatók számára alig hasznosíthatók. Régebben még gyakorlat volt az, hogy ilyen munkákhoz mellékeltek angol, francia, esetleg német nyelvű kivonatot. Az utóbbi években azonban majdnem kizárólag csak orosz, legfeljebb még francia nyelvű kivonatokot tartalmaznak.

\*

Alphons A. Berb „Geschichte der Altertumforschung im Burgenland bis zum Jare 1938.” c. munkájában a soproni, szombathelyi és magyaróvári magyar régész kutatók (Schönwiesner István, Paul Iván, Kárpáti Kelemen, Sötér Ágoston, Ivánfy Ede, Balla Lajos) szerepét és munkáját méltatja.

\*

Fehér Géza életét és működését ismerteti Hamit Zübeyir Kosay török történész a *Bulleten* című ankarai folyóiratban (1955. 529—540). Meleghangú megemlékezéssel áldoz Erna Diex Fehér Géza emlékének a Münchenben megjelenő *Südostforschungen*-ban (1955. 454—455). Gyóni Mátyás nekrológja *Moravcsik*

Gyula tollából a *Byzantinische Zeitschrift* hasábjain jelent meg (1955. 587—588.)

\*

Az UNESCO Muzeológiai Közleményében (Museum 1955. 88—100.) Fülep Ferenc írt illusztrált ismertetést a magyar múzeumok újjáépítéséről és eredményeiről.

\*

Szőke Béla a szlovákiai Nové Zanky (Érsekújvár) múzeumban látottakról írt a Prágában megjelenő *Archaeologické Rozhledy*-ben (1955. 528—529.). Ugyanez a folyóirat behatóan ismerteti a magyar régészeti kiadványokat és cikkeket, legújabbban az *Intercisa*-kötetet.

\*

Vértés László cikke a prágai *Anthropozoikum* IV. kötetében cseh és magyar nyelven jelent meg, ismertette a Kárpátok vidékének első paleolit eszközeit.

\*

Soproni Sándornak a *Folia Archaeologica*-ban közölt cikkét, amely a budakalászi rézkori szekérről szól, Georg Kossack ismerteti a müncheni *Historische Zeitschrift* 180. kötetében. Ugyanerre a leltre utal a nemrég nálunk járt angol tudós, V. Gordon Childe cikke a berlini *Ethnographisch-Archäologische Forschungen* II. kötetében, amely a közlekedési eszközök őskori elterjedését tárgyalja.

\*

A Párizsban megjelenő *Répertoire d'Art et d'Archéologie* legutóbbi kötete *Mozsolits Amáliának* a selyei bronzkori leletről, Sági Károlynak a fenékpusztai római táborról, Harmatta Jánosnak és László Gyulának a hun aranyíjról szóló, az *Acta Archaeologica*-ban megjelent cikkeit ismerteti.

\*

A londoni *Antiquity* 117. száma (1956.) üdvözlí, hogy az *Acta Archaeologica* angol nyelven tette közzé Vértés Lászlónak a lovasi paleolit festékbányáról szóló tanulmányát.

\*

L. Kovrig Ilonának még 1939-ben megjelent kis Pannoniát összefoglaló könyvéről recenzio jelent meg *J. Przeworska* tollából a lengyel *Archeologia* V. kötetében.

\*

Erik Swoboda a bécsi *Anzeiger für die Altertumswissenschaft* hasábjain Harmatta Jánosnak a szarmaták történetével foglalkozó tanulmányát ismerteti. A szarmata-dák kapcsolatokra rávilágító Fettich Nándor cikket Székely Zoltán taglalja részletesen a bukaresti *Studii si Cercetari de Istorie Veche* folyóiratban.

Párducz Mihály szarmata-corporának III. kötetét Irvin Scollar ismerteti az *American Journal of Archaeology*-ban.

\*

P. E. Schramm Stuttgartban megjelent kétkötetes műve (*Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*) részletesen foglalkozik a magyarországi középkori régészeti anyaggal és vitába száll Harmatta János és László Gyula hun- és avarkorra vonatkozó megállapításával.

\*

A zalavári ásatások eredményei és a dunántúli szláv kérdés körüli vitában legújabbban Ljubo Karaman (*Archaeologia Jugoslavica*) és Thomas Bogay (*Südostforschungen*) vettek részt.

\*

A XI. századi Kérpuszta temetőjével foglalkozó cikk (Nemeskéri J.—Lipták P.—Szőke B., *Acta Archaeologica* III.) visszhangra talált a prágai *Archeologické Rozhledy*, a Ljubljana *Arheoloski Vestnik* és a párizsi *Anthropologie* ismertetéseiben. Utóbbi rendszeresen közöl recenziókat a magyar történeti embertan irodalmának köréből.

\*

A „*Deutsches Jahrbuch für Volkskunde*” c. berlini folyóirat 1956. évi számában részletesen és nagy elismeréssel ismerteti az *Acta Ethnographica* első három évfolyamát. Az egyes cikkek eredményeinek ismertetésén kívül megállapítja, hogy a magyar néprajztudománynak a folyóiratban közölt eredményei méltóak a

keleti és a nyugati tudományos világ figyelmére.

\*

1955. szeptember 19–23. között megrendezett magyar földrajzi kongresszusról az *Izvesztija Vseszozjuznovo Geograficeszkovo Obscsesztva*-ban Sz. V. Kalesznyik akadémikus több mint egy ív terjedelmű, a kongresszus munkáját pozitíven értékelő beszámolót írt. A kongresszus többi külföldi vendége közül Ernst Neef a *Petermanns Geographische Mitteilungen*-ben, Jon Sandra pedig a *Natura*-ban írt rövidebb beszámolót a kongresszus munkájáról.

\*

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Tájékoztató Intézetének földrajzi folyóirata 1956-os számaiban a következő munkákat ismerteti: Kádár László „Hogyan alakult ki a Nyírség, az Alföld sajátos tája?“, Kárpáti László „Adatok Sopron környékének geomorfológiájához“, Szilárd Jenő „Geomorfológiai megfigyelések a Mezőföld északnyugati részén“, Éliás Rozália „Szeged vonzásterülete“, Mátyus Sz. József „Adatok Szeged városmorfológiájához“, Pálmai Mátyás „Szegedi elővárosok és tanyák“, Marosi Sándor és Szilárd Jenő „Mezőföld“, Kádár László „Debrecen — a Tiszántúl központja“, Fodor Ferenc „A Nyírség“, Láng Sándor „Geomorfológiai tanulmányok az aggteleki karsztvidéken“, Pécsi Márton „Eroziós és korroziós völgyek és vízmosások képzése a Duna völgyében Dunalmás és Nyergesújfalú között“, Palotás Zoltán és Bercsik András „Nagyvasúti hálózatunk fejlesztése“, valamint Zombai Pál „A talajviszonyok szerepe a Mezőföld mezőgazdaságában“.

\*

J. G. Szauskin szovjet földrajztudós meglátogatta a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetét és látogatása után a *Geographia v Skolie* c. folyóiratban beszámolt az Intézet munkájáról.

\*

A Német Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetében 1956-ban „Nyugat-Németország gazdasága és közgazda-

ságtudomány“, valamint „A kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti szakasz a Német Demokratikus Köztársaságban“ c. témákról tartott tudományos konferenciák jegyzőkönyveit a Német Tudományos Akadémia kiadta. A jegyzőkönyv teljes egészében közli Friss István, ill. Gönczöl György hozzászólását.

\*

Az *Études Économiques* fordításban közli Gönczöl Györgynek a Közgazdasági Szemle 1956. évi 3. számában megjelent „A külkereskedelem marxista elméletéről“ c. cikkét.

\*

A *France Observateur* 1956. október 4-i (334) számában Jacques Armel: „Retour á la liberté de discussion chez les économistes de l'Est“ címmel foglalkozik Nagy Tamásnak a Közgazdasági Szemle 1956. 6. számában megjelent „A politikai gazdaságtan néhány kérdéséről“ című tanulmányával.

\*

Az „*Ekonomický Časopis*“-ban „Jelentős esemény a népi Magyarország közgazdaságtudományának fejlődésében“ címmel a Közgazdasági Szemle megjelenésének méltatása keretében Liska T.—Máriás Antal „A gazdaságosság és a nemzetközi munkamegosztás“ c. cikkének ismertetése szerepel.

#### Disszertációs viták

Kádár László „A folyóvíz felszíninformáló munkája“ c. doktori értekezését 1956. június 29-én védte meg. Az értekezés opponensei: Bulla Béla és Zólyomi Bálint, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai és Prinz Gyula, a földrajzi tudományok doktora voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt disszertációjának anyagát finom elemző és szintetizáló módszerrel dolgozta fel. Davisnak és Cholnokynak a folyók mechanizmusára vonatkozó megállapításait saját belső kutatói alapján alkotó módon továbbfejlesztette. A munka eredményeinek egy része nemzetközi viszonylatban is számottevő. Kívánatos lenne azonban, ha a tételek egy kisebb csoportjánál vizsgálatait tovább szélesítené



az irodalom és tereptanulmányok alapján. A vita alapján a bizottság a dolgot elfogadta.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Kádár Lászlót a földrajzi tudományok doktorává nyilvánította.

\*

*Eörsi Gyula* „A tervszerződések” c. doktori értekezését 1956. szeptember 5-én védte meg. Az értekezés opponensei: *Marton Géza*, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, *Nizsalovszky Endre* és *Szabó Imre* akadémikusok voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Eörsi Gyula* disszertációja a magyar polgári jogtudomány jelentős alkotása. A disszertáns a polgári jog egyik alapvető, s a szocialista jogrendszerre sajátos intézményét magasfokú igényességgel, a bel- és külföldi tudományos irodalom, s a nemzetközi törvényhozás és döntőbírói tapasztalatok mélyreható elemzésével vizsgálja. Gondolatokban gazdag fejtegetései során új, a valóságot általában híven tükröző kategóriákat állít fel s különösen a jogi szabályozás komplex módszerére, s polgári jogi és államigazgatási jogi módszerek alkalmazásának arányára vonatkozó törvényszerűségek megállapításaival, valamint a kötelmi jog általános kérdéseinek a tervszerződések körében való kidolgozásával lényegesen tovább fejleszti a szocialista polgári jog elméletét. A jelenleg érvényes magyar szabályozás, valamint a döntőbizottsági gyakorlat módosítására vonatkozó javaslatai értékes hozzájárulást jelentenek a magyar polgári törvénykönyv anyagának előkészítéséhez, állami gyakorlatunk javításához. A disszertáció természetesen számos olyan tételt is tartalmaz, amelyek helytállóságának elbírálásához további kutatásokra, tanulmányokra, tudományos vitákra van szükség. Ilyenek pl. az állami akarat és a vállalati akarat viszonyáról a kötbér és a kártérítés jogalapjával, a polgári jogi felelősség általános kérdéseivel kapcsolatos megállapítások. Bizonyos azonban hogy a disszertáció még ezekben a vonatkozásokban is lényeges hozzájárulást jelent a szóban forgó kérdések teljes kidolgozásához.

A disszertáns tanulmányának tételeit az opponensek és a hozzászólóknak adott válaszában magas színvonalon, sikerrel védte meg.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Eörsi Gyulát* a jogi tudományok doktorává nyilvánította.

\*

*Kumorovitz Lajos* „A magyar trikolor és a magyar államcímér múltja” c. kandidátusi értekezését 1956. október 15-én védte meg. Az értekezés opponensei: *Lederer Emma* és *Elekes Lajos*, a történelemtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció gondos forrásanyag, szigorú kritikai elvek, mintaszerű formális és tartalmi forráskritika alapján készült, s egészében véve jelentősége rendkívül nagy az ún. történeti segédtudományok megújítása szempontjából. Kiemeli a bizottság a jelölt egész munkásságának azt az érdemét is, hogy már a felszabadulás előtti munkáiban is sikerrel igyekezett a korábban öncélú segédtudományokat a társadalmi valósághoz közelíteni.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Kumorovitz Lajost* disszertációja, valamint egész élete munkásságáért a történettudomány doktorává nyilvánította.

\*

*Rudolf Lóránt* „A pénzfizetési jogviszonyok a Magyar Népköztársaságban” című kandidátusi értekezését 1956. január 26-án védte meg.

Az értekezés opponensei az azóta elhunyt *Szladits Károly* akadémikus, *Eörsi Gyula* a jogi tudományok doktora és *Beér János*, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció elsőként dolgozta fel a témát a magyar irodalomban, összefoglalta a szovjet és a magyar szabályokat, továbbá a szovjet irodalmat. Több vonatkozásban figyelemre méltó megállapítást tett, főleg a disszertáció harmadik részében.

A disszertáció hiányossága, hogy a disszertáns által felvázolt koncepció nem mindenben

meggyőző, több vonatkozásban túlhatott, s ez bizonyos fokig a munka szerkezetét eltorzítja, tartalmilag pedig helyenként helytelen eredményekre vezet.

Észlelhetők hiányosságok a marxista — leninista jogi gondolkodás kérdéseiben is ugyanígy az általános filozófiai kérdésekben, noha törekedett azok alkalmazására. A válaszadás során bizonyosságot tett arról, hogy tárgyának jogi anyagát jól ismeri és álláspontját megfelelő színvonalon képviseli.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Rudolf Lórántot a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Hermann István* „Arany János esztétikai nézeteinek fejlődése és annak költői következményei az Elveszett alkotmánytól a Buda haláláig terjedő időszakban” című *kandidátusi értekezését* 1956. április 2-án védte meg. Az értekezés opponensei *Sötér István*, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja és *Szigeti József*, a filozófiatudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció komoly, elmélyedt tudományos munka eredménye, amely több jelentős kérdésben újat ad. A dolgozat szerzője helyesen alkalmazza a marxista módszertant az adott kérdésben és sikerrel érvényesíti saját Arany felfogását más koncepciókkal szemben. A dolgozat kiemelkedő értéke az 50-es évek Arany költészetének periodizációja, a balladák elemzése és ezzel kapcsolatban Arany tragikus felfogásának kidolgozása.

A bizottság főleg az első résszel kapcsolatban kifogásolja a módszer helyenkénti absztraktságát, valamint általában a dolgozat stílusának egyes pongyolaságait.

A bizottság a dolgozat tudományos értékei alapján kívánatosnak tartja a mű nyomtatásának való megjelenését.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Hermann Istvánt a filozófiai tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Sándor Pál* „A XIX. századvégi agrárválság Magyarországon” c. *kandidátusi értekezését* 1956. április 18-án védte meg. Az értekezés opponensei *Pach Zsigmond Pál* és *Gyömrei Sándor*, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés értékes hozzájárulás marxista gazdaságtörténeti irodalmunkhoz. A disszertáció általában sikerrel alkalmazza a marxizmus — leninizmus tanításait. Nagy szorgalommal tárja fel egy eddig kevésbé ismert korszak anyagát, ha forráshasználata elsősorban a levéltári anyag feldolgozása terén hagy maga után kívánni valót. A disszertáció hiányossága, hogy nem dolgozta fel eléggé a politikai gazdaságtannak a földjaradékra vonatkozó elméletét és éppen e téren a munka kiegészítésre szorul. Ugyancsak el kell mélyíteni a válságból való kilábolás időpontjának és tényezőinek a vizsgálatát.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Sándor Pált a történettudomány kandidátusává nyilvánította.

\*

*Földes Éva* „Fejezetek a magyar testnevelés történetéből” című *kandidátusi értekezését* 1956. április 20-án védte meg. Az értekezés opponensei *Székely Endréné*, a neveléstudomány kandidátusa és *Makkai László* a történelemtudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés tudományos igényű, értékes és sok tekintetben úttörő munka, mely a magyar testnevelés múltját a marxizmus — leninizmus tanításainak alkalmazásával a nemzeti történelem egészébe beillesztve, fejlődésében tárgyalja. Külön kiemelendő a szerzőnek a magyar népi sport múltjának feltárására irányuló és sok új eredményt hozó fáradozása. Az értekezés fogyatékosága az alap- és felépítmény elméletének helyenként kissé merev alkalmazása, a „népi” jelző nem egészen tisztázott használata, valamint néhány konkrét kérdésben mutatkozó egyoldalú szemlélet. Ezek a hibák azonban könnyen kijavíthatók.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján

Földes Évát a neveléstudomány kandidátusává nyilvánította.

\*

*Benkő Gyula* „A kárfelelősség elvi kérdései” c. kandidátusi értekezését 1956. április 28-án védte meg. Az értekezés opponensei *Marton Géza*, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja és *Réczei László*, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció a polgári jog egyik legnehezebb és a gyakorlat szempontjából leglényegesebb problémakörét dolgozza fel. Érdeme, hogy a gyakorlatra támaszkodik és a gyakorlat támogatását szolgálja. Érdeme, hogy áthatja a marxizmus—leninizmus szelleme, több fontos vonatkozásban új gondolatokat fejt ki és fejtegetései során a szovjet jogirodalomra támaszkodik. Érdeme tételeinek világos, egyszerű kifejtése. A disszertáció hiányossága, hogy több, egyébként tudományosan védhető tétele nincs eléggé kifejtve, alátámasztva. Tételei kifejtése során többhelyütt — különösen a burzsoá fejlődés vázolásánál — elnagyoltság tapasztalható. A felelősségi problémakör igen fontos elemét, az oksági viszony kérdését nem kellő alaposítással és nem megfelelően fejti ki.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján *Benkő Gyulát* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Wessetzky Vilmos* „Az óegyiptomi könyv és könyvtár” c. kandidátusi értekezését 1956. május 26-án védte meg. Az értekezés opponensei *Dávid Antal*, a nyelvészeti tudományok kandidátusa és *Dobrovits Aladár*, a történettudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció alapos, elmélyült kutatómunka eredménye és az egyiptomi könyvvel kapcsolatos kérdéseket úttörő módon vetette fel, saját kutatásai alapján több vonatkozásban megnyugtató eredményekre jutott. Az egyiptomi és egyetemes könyvtártörténet sokat vitatott problematikája pozitív irányban vitte előre, de egyes esetekben túlságosan óvatosan foglalt állást, sőt bizonyos kérdések (pl. az

alexandriai könyvtárral való összefüggés) felvetése elől kitért, annak ellenére, hogy épp ezekkel a kérdésekkel régebben sikeresen foglalkozott. Különösen kiemelkedő érdeme a dolgozatnak az iratokra, iratformákra, íróanyagra, könyvre vonatkozó egyiptomi terminológia sok újat adó értelmezése.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Wessetzky Vilmost* a történelemtudomány kandidátusává nyilvánította.

\*

*Buzás József* „Magyarország külkereskedelme 1919—1938.” c. kandidátusi értekezését 1956. június 20-án védte meg. Az értekezés opponensei *Illyés Éva* a közgazdaságtudomány kandidátusa és *Kádár Iván*, a közgazdaságtudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció olyan kérdést tárgyal, amellyel eddig marxista szerző átfogóan nem foglalkozott. Elvi szempontból a leglényegesebb problémákban helyesen foglal állást. A dolgozatnak fő fogyatékosága az, hogy a külkereskedelmi kérdések vizsgálatát nem kapcsolja össze kellően az ipar és a mezőgazdaság helyzetének alakulásával. Ennek következtében a gazdasági összefüggések nincsenek kellőképpen megmagyarázva és ez az oka annak, hogy a disszertáció csak kevés segítséget nyújt felszabadulás utáni külkereskedelmünk alakulásának tanulmányozásához. Másrészt meg kell állapítani, hogy a szerző alapos, elmélyült munkát végzett, számos kérdés tisztázása érdekében beható levéltári kutatást folytatott és ennek alapján általában helyes következtetéseket vont le. Ez azt bizonyítja, hogy a szerző tudományos kutatómunkát tud végezni és disszertációja azt mutatja, hogy a kandidátusi fokozat elnyerésére érdemes.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Buzás Józsefet* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Gerő Tamásné* „Költségvetés, hitel és felhalmozás” c. kandidátusi értekezését 1956

június 29-én védte meg. Aspiránsvezetője *Antos István*, az értekezés opponensei *Nagy Tamás*, a közgazdaságtudomány kandidátusa és *Timár Mátyas*, a pénzügyminiszter helyettese voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a munka igen színvonalas, értékes, jelentékenyen gazdagítja hazai közgazdasági irodalmunkat. A disszertáció széleskörű, alapos kutatómunkáról, a szóban forgó terület alapos ismeretéről, önálló és mélyreható teoretikus gondolkodásról tesz tanúságot. Módszerében megfelel a tudományos kutatómunka követelményeinek; nem általánosan ismert, előre megfogalmazott tételekhez keres illusztrációt, hanem a tények, a felszíni jelenségek elemzéséből kiindulva, helyenként igen ötletes tudományos hipotézisek alkalmazásával tárja fel a gazdaság mélyenfekvő, objektív összefüggéseit. A disszertáció nemcsak a szocialista pénzügyi rendszer megvalósítása szempontjából értékes, de hozzájárul a szocializmus politikai gazdaságtanának továbbfejlesztéséhez is. A bizottság a jelölt különös érdemeként értékelte azt is, hogy jóllehet a disszertáció a XX. kongresszus előtt íródott, lényegében mégis el tudta kerülni a közgazdaságtudományunkban elharapódzott dogmatikus, skolasztikus módszert. A bizottság javasolja a mű kiadását.

A Tudományos Minősítő Bizottság Gerő Tamásné a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Kövendi Dénes* „Az epikureusi fizika és etika Lucretius alapján” c. *kandidátusi értekezését* 1956. június 27-én védte meg. Az értekezés opponensei *Borzsák István*, a nyelvészeti tudományok kandidátusa és *Nádor György*, a filozófia tudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció a materializmus történetének igen fontos szakaszát tárgyalja. A disszertáció Epikuros és Lucretius tanainak tárgyi tartalmát és logikai összefüggéseit igen gondos munkával tárja fel és ezzel a módszerrel a sympatheia és a phoedus fogalmát illetően önálló eredményre is jut. Ezzel igen hasznos

módon elősegítette az egész kérdéskomplexum történetileg teljes feldolgozását. Mint filozófusnak külön érdeme, hogy a természettudományok legújabb eredményeivel lépést tart s ezzel a tudománytörténeti kutatásnak hasznos szolgálatakat tesz. A bírálóbizottság nem tartja figyelmen kívül hagyhatónak Kövendi Dénes több évtizedes tudományos munkásságát sem.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Kövendi Dénest az irodalomtudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Schmidt Péter* „A demokratikus centralizmus elve és érvényesülése a Magyar Népköztársaság államhatalmi és államigazgatási szerveinek rendszerében” c. *kandidátusi értekezését* 1956. július 12-én védte meg. Aspiránsvezetője *Beér János*, a jogi tudományok kandidátusa, az értekezés opponensei *Kovács István* és *Szamel Lajos*, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a szerző által választott téma az államjog és államigazgatási jog elmélete és gyakorlata számára egyaránt nagy jelentőséggel bír. A szocialista állam szerveinek felépítése és működése alapelveit illetően nemcsak monografikus munkák hiányoznak, hanem a részkérdésekkel foglalkozó tanulmányok száma is kevés. A disszertáció első jelentősebb munkának tekinthető a jogi irodalomban e fontos probléma átfogóbb feldolgozásához. A bírálóbizottság a disszertáció jelentős értékének tartja, hogy a XX. kongresszusnak a szocialista államszervezet demokratizmusának elmélyítésére vonatkozó útmutatásait a szerző nagyon gondosan, tudományos alapossággal és következetességgel vezeti végig munkájában. A demokratikus centralizmuson, mint a szocialista államszervezet felépítése és működése alapelveinek elméleti megvilágításában és gyakorlati alkalmazásában jelentkező hiányosságokat nemcsak megállapítja a szerző, hanem helyes elméleti következtetésekkel segítséget nyújt az irodalomban gyakran előforduló téves nézetek eloszlatásához, valamint a gyakorlati államépítő munkához. A szerző disszertációjában gazdag anyag tudományos

elemzése alapján, több fontos új megállapításra jut, amelyeknek legnagyobb része helytálló, s alkotó elemzését, fejlesztését jelenti fontos államjogi és államigazgatási jogi kérdéseknek. Ugyanakkor ezek a helyes következtetések hasznosan figyelembe vehetők a jelenleg folyó államjogi és államigazgatási kodifikációs munkában. A disszertáció tartalmaz vitatható megállapításokat. Ezeknek jó része szerkesztési munkával kijavítható míg néhány megállapítás további tudományos vitákban tisztázható. A disszertáció tudományosan megalapozott önálló kutató munka eredménye. Módszereiben is megfelel a XX. kongresszus által támasztott követelményeknek.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Schmidt Pétert a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Kulcsár Kálmán* „A jogszociológia problémái” c. kandidátusi értekezését 1956. szeptember 10-én védte meg. Aspiránsvezetője *Szabó Imre* akadémikus, az értekezés opponensei *Vas Tibor* és *Világhy Miklós*, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt időszzerű és jelentős témát választott értekezése tárgyául. A felvetett kérdések jó részét helyesen oldotta meg. Megállapítható, hogy a jelölt jól ismeri témáját, annak irodalmát meglehetősen széles körben dolgozta fel, levont következtetései is — túlnyomórészt — megállják helyüket. A disszertáció azt bizonyítja, hogy a jelölt komoly eredményeket ért el a tudományos munkában, eredményei azonban még továbbfejlesztésre várnak. Egyes problémák megvilágítása többoldalú vizsgálatot igényelt volna. Összevetve az opponensek bírálatát és a jelölt tudományos szinten mozgó választát, a bizottság megállapítja, hogy a jelölt önálló tudományos kutatómunkára való készségét bebizonyította.

A Tudományos Minősítő Bizottság *Kulcsár Kálmán*t a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Kornai János* „A túlzott centralizáció és az anyagi érdekeltség egyes problémái a könnyűiparban szerzett tapasztalatok alapján” c. kandidátusi értekezését 1956. szeptember 24-én védte meg. Aspiránsvezetője *Nagy Tamás* az értekezés opponensei *Ajtay Miklós*, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese és *Gerő Tamásné*, a közgazdaságtudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság a disszertációt egyhangúlag elfogadásra javasolja. Megállapítja, hogy a jelölt a választott téma problémáit alaposan, sokoldalúan és önállóan dolgozta fel. Sok tekintetben úttörő munkát végzett. Elősegítette további időszzerű elméleti és gyakorlati kérdések megoldását. A bizottság szükségesnek tartja külön kiemelni a kutatómunka tudományos módszerességét és fegyelmezettességét.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Kornai Jánost* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Végyvári Lajos* „Munkácsy ifjúsága” c. kandidátusi értekezését 1956. október 13-án védte meg. Az értekezés opponensei *Genthon István* és *Németh Lajos*, a művészettörténeti tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt nagy körültekintéssel, széleskörű anyagfeltárással, a szempontok gazdag sorával dolgozta fel *Munkácsy Mihály* ifjúkorát. Munkájának az új adatfeltáráson kívül az eddigi *Munkácsy-irodalom* kritikája is komoly érdeme. A dolgozat *Munkácsy* fejlődésének első és a továbbiakra nagy hatású szakaszát új és helyes történelmi megvilágításba helyezi. De a sok részlet és kitérés, valamint a dolgozat tárgyául választott téma részletjellege okozták, hogy a szerkezet logikai világossága itt-ott elhomályosul, az arányok nem mindig szerencsések, amit az opponensi vélemények is kifejtettek. A jelöltnek a munka további során hasznosítani kell az opponensi vélemények több helyes megállapítását, nagyobb szigorral kell műve iránt eljárni, mint ahogyan az a válaszából kitűnt és amire utóválaszában hajlandónak is mutatkozott. A teljes mű ki-

dolgozásánál ökonomikusabb szerkezetet javasol a bizottság.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Végvári Lajost a művészettörténeti tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Mócsy András* „Pannónia lakosságának története a markomann háborúk előtt” c. *kandidátusi értekezését* 1956. október 16-án védte meg. Az értekezés opponensei *Radnóti Aladár* és *Szilágyi János*, a történeti tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a dolgozat teljes anyaggyűjtésen és a szakirodalom alapos ismeretén épül. A benne felvetett problémák Pannónia korai római történetének alapvető kérdései és ezeket a dolgozat úttörő módon tárgyalta. Munkája tehát minden további ilyen irányú kutatásnak alapjául szolgálhat. A vita során a jelölt az opponenseknek adott válaszaival be-

bizonyította, hogy tudományos tételeinek megvédésére kész és alkalmas.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Mócsy Andrást* a történettudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

A Tudományos Minősítő Bizottság nyilvános vita lefolytatásától eltekintve, eddigi tudományos munkásságuk elismeréseképpen *Beck Salamont*, *Hajdu Gyulát* és *Harrer Ferencet* a jogi tudományok doktorává ;

*Szabó Istvánt*, *Zoványi Jenőt*, *Váczy Pétert* és *Banner Jánost* a történettudományok doktorává ;

*Mártonffy Károlyt* a jogi tudományok, *Wallner Ernőt* a földrajztudományok, *Huszár Lajost* a művészettörténeti tudomány, *Fél Edüet*, *Paulinyi Oszkárt* és *Sinkovics Istvánt* a történettudományok, *Erdős Pétert* a közgazdaságtudomány és *Roska Mártont* a régészettudomány kandidátusává nyilvánította.



302.205

A MAGYAR  
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA  
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK

# KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI  
FOGARASI BÉLA, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI  
SZABÓ IMRE

VIII. KÖTET, 3. SZÁM



1958

II. OSZT. KÖZL.

2

# A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztőbizottság tagjai

FOGARASI BÉLA, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

Szerkeszti

SZABÓ IMRE

Technikai szerkesztő

MÁDL FERENC

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST, V. ALKOTMÁNY U. 21.  
SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V. SZÉCHENYI RKP. 3.

A Magyar Tudományos Akadémia II., Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg és az Akadémia II. osztályának előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a társadalmi-történeti tudományok (történelem, filozófia, klasszika-fiológia, régészet, művészettörténet, néprajz, pedagógia, jog, közgazdaságtan, földrajz) köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

Kéziratok a következő címre küldendők :

Magyar Tudományos Akadémia  
II. Osztályának Közleményei  
Budapest, V., Széchenyi rakpart 3.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 100 különnyomat és nyomtatott 40 000 „n”-enként 400,— Ft tiszteletdíj illeti meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest, V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-44), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Historica*
2. *Studia Historica*
3. *Acta Archaeologica*
4. *Acta Ethnographica*
5. *Acta Historiae Artium*

*Acta Historica* szerkesztősége : Budapest, V., Belgrád rakpart 5.

*Studia Historica* szerkesztősége : Budapest, V., Belgrád rakpart 5.

*Acta Archaeologica* szerkesztősége : Budapest, V., Pesti Barnabás u. 1.

*Acta Ethnographica* szerkesztősége : Budapest, Egyetem, Néprajzi Intézet. V., Pesti Barnabás u. 1.

*Acta Historiae Artium* szerkesztősége : Budapest, Egyetem, Művészettörténeti Intézet. V., Pesti Barnabás u. 1.



## JELENTÉS

AZ MTA TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK  
1956—1957. ÉVI TUDOMÁNYOS MUNKÁJÁRÓL

I. Az 1956 májusában az MTA társadalmi-történeti tudományok osztálya tevékenységéről készült jelentés azokból az útmutatásokból indult ki, amelyeket a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa adott a tudományokra s köztük társadalmi-történeti tudományokra nézve is. Ezeknek az útmutatásoknak tükrében kísérelte meg a jelentés az elért eredmények mérlegre tételét a helyes tudományszemlélet kialakításának szükségessége érdekében, elítélve az elmélyült tudományos kutatást akadályozó tényezőket és szemléletet, a kommentátorságot, a dogmatizmust, a vulgarizálást, a klasszikus tételek betűragó magyarázatát.

A II. Osztálynak másfél évvel ezelőtt tett jelentésében foglalt tételek lényegükben ma is helytállóak s megismételhetők. Ma is igen időszerű ismét figyelmeztetni azokra az eredményekre, amelyeket a társadalmi-történeti tudományok területén a dialektikus materializmus tudományos világnézetének alapján, a történeti materializmus elméletére támaszkodva, a felszabadulást, illetőleg 1949-et követően elértünk. Annál inkább kell ezekre az eredményekre utalnunk, mert az elmúlt év eseményei során elsősorban éppen elért eredményeink tagadását hangoztatták különös súllyal. Ma sem kevésbé időszerű továbbá a dogmatizmus elleni küzdelem a társadalmi-történeti tudományok területén, a törekvés az alkotó marxizmus-leninizmus kibontakozását és fejlődését gátló tényezők ellen, amelyeket nyilván még nem sikerült száműznünk tudományos életünkben. Az elmúlt időszak tapasztalatai azonban azt mutatják, hogy a társadalmi-történeti tudományok területén hazánkban jelenleg a revizionizmus, a marxizmus-leninizmus alapvető tételeinek revizionista eltorzítása vagy tagadása és a burzsoá tudományos nézetek elleni küzdelem feladatait kell előtérbe állítanunk s ma elsősorban ez a küzdelem határozza meg a társadalmi-történeti tudományok területén feladatainkat.

Az 1956. évi nagygyűlés keretében tartott vitákban kifejeződő s a dogmatizmus leküzdésére irányuló törekvésekkel egyidejűleg, részben már egyes nagygyűlési felszólalásokban, de különösen a nagygyűlést követően tudományos életünkben mindinkább a helytelen értékelések, téves nézetek és revizionista jelszavak kerültek előtérbe, noha a párt 1956 júliusi határozata után meggyorsult

a tudománypolitika terén elkövetett hibák kijavításának folyamata is. A viták során lassankint a marxizmus-leninizmus alapvető tételei körül támasztottak kételyeket; támadások érték egész politikánk alapelveit, népi demokráciánk alapvető intézményeit. E vitáknak, amelyekben nemegyszer intézeteink kutatói is részt vettek, egyre szűkült tudományos tartalma s azok végül is teljesen nélkülöztek bármiféle konstruktív jelleget.

A tavalyi nagygyűlés utáni vitákban fokozódó mértékben tudományos, tudományszervezési és tudománypolitikai munkáink hibái kerültek előtérbe, s ha a hiányosságokat nemegyszer meghatározott munkák bírálatával összefüggésben vetették is fel, uralkodó hangnemmé egyre inkább a hibák eltúlzása, a tudományos eredményeinket illető nihilista álláspont vált. Naggyűlésünk keretében helyesen vetődött fel a marxista-leninista tudomány magasfokú igényességének követelése, az alkotó tudományos munka szükségessége, az elméleti alapkérdések megoldásának jelentősége és fontossága. De e megállapításokkal szemben hamar jelentkezett a marxista-leninista kutatás helyett egy látszólag közömbös, pozitívista tudományos módszer felé fordulás, a dialektikus materializmus világnézetének alapján álló tudományos szemlélet revizionista tagadásának veszélye. Az alapvető jelentőségű kutatások fontosságának elismerése ürügyén a hosszú évekig elhúzódó elemző, analitikus kutatást állították előtérbe, az elméleti szintézis jelentőségét pedig lebecsülték. Egyre gyakoribbá vált a marxista-leninista társadalomtudományok alapvető tételeinek többé-kevésbé nyílt tagadása, a proletárdiktatúrát, a szocialista állam mechanizmusát illető alapvető tételek állítólagos „megcáfolása”. A tudománypolitika terén kezdtek aláásni, a „teljes” demokratizmus anarchista jelszavát hangoztatva, az Akadémia kialakult szervezeti bázisait, tagadták a tudományos tervezés fontosságát, a tudományos munkák ellenőrzésének szükségességét, támadták a szervezett tudósképzés intézményét, és így tovább.

Az osztályvezetőség e vitákat még valamennyire mederben tudta tartani, bár egyes bizottságaink, így a Pedagógiai Bizottság júliusi vitáján a hibák pozitív feltárása mellett kezdtek túlsúlyba kerülni a bomlasztó nézetek és törekvések. A társadalomtudományokat illetően azonban elsősorban nem akadémiai fórumokon, hanem a Petőfi-köri vitákban bontakozott ki e veszedelmes demagógia a maga teljességében.

Az 1956. évi októberi ellenforradalom idején és azt követően elsősorban az Akadémia tudományszervező és tudománypolitikai munkáját s tudományos életünknek népi demokráciánkban kialakult rendszerét vették közvetlenül célba. E kérdéseket illetően burzsoá nézetek lettek úrrá, vagy legalábbis ezek kaptak elsősorban hangot. E törekvések képviselői intézményeinkben is tagadták a párt vezető szerepét, tagadták, hogy a társadalmi-történeti tudományokat a marxizmus-leninizmus alapjain kell művelnünk; háttérbe szorították, vagy eltanácsolták intézeteink kommunista vezetőit; nemcsak teret kívántak engedni a burzsoá társadalomtudománynak, de azt kívánták uralkodóvá tenni; az egyes-

intézetekben megalakult úgynevezett „forradalmi bizottságok” általában a burzsoá tudomány szemléletet képviselték az intézeteken belül. Az intézetekben különböző átalakítási tervek bontakoztak ki, amelyek még az ellenforradalom leverését követően is éltek egy ideig; e tervek az intézeteknek az Akadémiától való elszakadására, az egységes tudományos irányítás megszüntetésére, nem egy esetben maguknak az intézeteknek a likvidálására, a tudományos fokozatok rendszerének kiküszöbölésére stb. irányultak.

A politikai konszolidáció előrehaladásával viszonylag rövid idő alatt sikerült e káros törekvések felszámolása és az intézetekben folyó munka megindítása, illetőleg a helyes mederbe való visszavezetése. A II. Osztály vezetősége már december első napjaiban megkezdte az osztály területének rendezését. Az osztályülésen tartott intézeti beszámolókkal segítségével rövidesen meghatározta intézeteink fő tudományos feladatait és fejlődésük irányát. Január első napjaiban megkezdtek működésüket az osztályhoz tartozó bizottságok, megindult a könyv- és folyóiratkiadás. E folyamatban az osztály tagjainak zöme, az intézetek vezetősége, az intézeti pártszervezetek, a főbizottságok tagjai jelentős munkát fejtettek ki.

Az osztály normális élete szervezeti tekintetben tehát már az év elején biztosítva volt. E szervezeti konszolidálódás mögött azonban számos ideológiai probléma és tudományos nehézség húzódik meg. Tudományos életünk nyilván egyszerre nem gyógyult ki a dogmatikus hibákból, s különösen nyilvánvaló, hogy az ellenforradalom a társadalomtudományok művelőinek egy részét fejlődésükben visszavetette; az elmúlt évben tartott viták során hangoztatott revizionista nézetek valószínűleg ma sem tűntek el nyomtalanul hangoztatóik gondolkodásából. E jelenségekre azonban az általánosságokon túl elsősorban azért nehéz rámutatni, mert ideológiai vonatkozású munka, monográfia vagy tanulmány az utóbbi időben alig jelent meg, másrészt nem folynak olyan viták, amelyek során e nézetek képviselői álláspontjukat nyíltan feltárnák. Feltehető, hogy az ideológiai munkában éppen a revizionizmustól való félelem, vagy az ilyen álláspontok nyílt megvallásától való tartózkodás olyan túlzott óvatosságra vezet a kutatóknál, amely gátja a publikációs tevékenységnek is. Meg kell állapítani, hogy tudományterületünkön az ideológiai problémáknak tudományos munkákban vagy tanulmányokban való tárgyalását illetően még nagyfokú passzivitás észlelhető. Ez természetesen összefügg számos elvi probléma megoldásával. Ha kutatóink többsége el is veti a „tudomány szabadságának” az ellenforradalom előtt és alatt felmerült burzsoá értelmezésű jelszavát, elméletileg nem látja még tisztán, hogy miben áll a marxizmus alkotó továbbfejlesztésének követelménye s a marxizmus-leninizmus alapján álló különböző felfogások lehetőségének milyen széles az íve; nem ismeri a határokat, amelyek a marxizmus-leninizmus alapján történő alkotó munkát elválasztják a helytelen nézetektől, vagy a revizionizmussal való gyanúsítás veszélyétől. Kutatóink sokszor az elmélyült marxista szellemű kutatómunkával párosuló pártos tudományos

világnézet érvényesülésének egyelőre legfeljebb csak legáltalánosabb vonásait látják.

A helytelen nézetek világosabban és megfoghatóbban jelentkeznek tudománypolitikai álláspontokban és tevékenységben. Még mindig találkozunk a tudományszervezés fontosságának tagadásával, a tudományos munka állami irányításának, ellenőrzésének kétségbevonásával, a tudományszervezés terén a demokratizmus követelményének kispolgári felfogásával. Ami az utóbbi kérdést illeti, nyilvánvaló, hogy az intézetek vezetőjének számos kérdésben elhatározó szerepe kell, hogy legyen és nem az jelenti a demokratizmus megvalósítását, ha kis részletkérdésekben is minduntalan az egész intézet kollektívájának véleményét kéri ki. E jelenség is szükségessé teszi az intézeti vezetés elvi kérdéseinek általános megvizsgálását és helyes módszereinek kialakítását.

Azt is meg kell mondanunk, hogy a tudományos kutatók munkájának tervszerűségét és munkafegyelmét illetően nincsenek jó tapasztalataink. Nem arra gondolunk természetesen, hogy egy tudományos monográfia elkészítése szigorú pontossággal előírható lenne, de az elkészült, illetőleg el nem készült produciók aránya arra enged következtetni, hogy kutatóink egy része nem dolgozik kellő buzgalommal és lendülettel; sokhelyütt tarthatatlan elkényelmesedés kezd úrrá lenni.

2. Ami intézeteink munkáját illeti, az intézetek fő vonásokban elkészítették 1958. évi tervüket; e tervek még az osztály jóváhagyására szorulnak. Ezeknek az intézeti terveknek egy része azonban tulajdonképpen még mindig csak az egyes kutatók maguk választotta témáiból tevődik össze és nem alkot szerves egészet. Az intézeteknek arra kell törekedniük, hogy a tervek általában egységes elgondolást tükrözzenek, amelyben a kutatók egyéni érdeklődése szerencsésen összehangolódik az illető tudományág általános igényeivel.

Intézeteink vezetőségének és fejlettebb kutatógárdájának nagy feladata, hogy felelősséggel döntsék el egy-egy fiatal munkatárs rátermettségét s az arra alkalmasakat segítsék abban, hogy jó kutatókká váljanak. Igen nagy gondot kell fordítani arra, hogy a jövőben a tehetséges, tudományos munkára alkalmas munkás-paraszt származású fiatalok mind nagyobb számmal kerüljenek intézeteinkbe; ilyen törekvés a múltban is volt az Akadémián, illetőleg az intézetekben, sok esetben azonban a legtehetségesebb fiatalokat más munkaterületre irányították, intézeteinkbe pedig nemegyszer olyan fiatalok kerültek, akikről kiderült, hogy elmélyült kutatómunkára kevésbé alkalmasak. Mindezen, mint mondtunk, a következetesebb kiválasztással s a fiatalok tudományos irányításával és támogatásával lehet segíteni; ezen az úton következetessé és alaposabbá kell tennünk eddig sokszor csak formailag érvényesülő káderpolitikai elveinket.

Népi demokratikus államunk nagy segítséget adott a társadalomtudományok fejlesztéséhez azzal, hogy osztályunk területén lassan a tudományos intézetek egész hálózata alakult ki. A meglévő intézetek fejlesztésében és új intézetek felállítása terén még sok a kívánnivaló, de tény az, hogy a filozófia, a

történettudomány, a közgazdaságtudomány, az állam- és jogtudomány és a földrajztudományok területén elvileg megvan az alap a kívánt feladatok tervszerű végzésére, a kutatások központi irányítására, a kutatómunka összefogására s a külső területek kutatóinak egybefogására. Ez utóbbi, tudományszervező és irányító feladatok ellátására intézeteink még alig képesek; azért nagy szükség van bizottságaink rendszeres munkájára.

Ami az egyes intézetek munkásságát illeti, annak főbb vonásairól a következőkben számolhatunk be.

A *Filozófiai Intézet* 1957. január 1-ével szerveződött meg a filozófiai csoportból s bár még szűk keretek között, de fontos témák befejezésén dolgozik; így a dialektikus logika minőségfogalmának, a „tisztá” logika bírálatának kérdésével, a filozófiatörténet kérdésköréből a francia forradalom filozófiai előzményeivel. A Filozófiai Írók Tára kiadásának gondozását az Intézet vette át. A filozófiával foglalkozók szélesebb körének az intézet köré tömörítése terén az intézetnek még rendkívül sok tennivalója van; ezt a feladatot az Intézet és a Bizottság közös erőfeszítésével kell megoldani.

A *Közgazdaságtudományi Intézetben* jelentős mértékben sikerült olyan helyes munkamódszert kialakítani, amely mellett az Intézet tervében szereplő különböző kutatói témák túlnyomó többsége egy egységes és átfogóbb feladat megoldásának része. E problémakör a tervezés és gazdaságvezetés kérdéseit fogja át; ezen belül az Intézet kollektívája olyan részletösszefüggések feltárását végzi, amelyek kidolgozása együttesen az egész népgazdaságot mozgató nagyobb törvényszerűségek felismerését eredményezi. Néhány részlettéma befejezést nyert, így a vásárló-alap tervezésének módszertani kérdései; a fegyasztás és a forgalom fő arányait meghatározó tényezők; a mezőgazdasági termelés jövedelmezősége és önköltsége vizsgálatának módszertani kérdései a termelészövetkezetekben; az ipari termelői árak hatása az ipari termelésre, elsősorban a vállalat munkájára; az európai népi demokráciák ipari struktúrájának változása a szocialista iparosítás során.

A befejezett témák közül a legjelentősebbek a közeljövőben a Közgazdaságtudományi Intézet Évkönyvében fognak megjelenni.

Az Intézet kutatógárdájának az elméleti közgazdasági munka mellett meg kell találnia a lehetőséget arra is, hogy többet törődjék a közgazdaságtudománnyal foglalkozó, intézeten kívüli kutatókkal, sőt a közgazdaság iránt érdeklődőkkel is.

Hiányosság az is, hogy nincs szerv, amely a közgazdaságtudománnyal foglalkozók intézeten kívüli körével, az egyetemi problémákkal, a káderképzés általános kérdéseivel foglalkoznék. Erre elsősorban az akadémiai bizottságok hivatottak. Ezért szükségesnek látszik a Közgazdaságtudományi Bizottság újjászervezése.

A *Történettudományi Intézetben* befejeződtek az egyetemi tankönyvek feldolgozásának és megírásának munkálatai (1900-ig). Megjelent A magyar

jakobinusok iratainak legfontosabb, bevezető tanulmánnyal ellátott I. kötete, a Zsigmond-kori Oklevéltár, befejezés előtt áll a Magyarország történeti földrajza című monográfiának, továbbá a Gyáripárunk 1849—1945-ig című sorozatnak egy-egy kötete, A magyar történeti bibliográfia 1867—1918-ig.

Bár az egyetemi tankönyvek elkészült köteteiről még nem alakult ki tudományos értékelés, mégis el lehet róluk mondani, hogy e tankönyvek a hazai történet első, magas színvonalú, marxista igényű szintézisei, amelyek biztosítják történeti fejlődésünk fő vonalainak helyes megismerését és további fontos részletkutatásokra ösztönöznek.

Az Intézet egész kollektívájának feladata, hogy meggyorsítsa az egész népünk nevelése szempontjából nélkülözhetetlen kutatásokat és feldolgozást a Horthy-korszak történetét illetően. Részben e hiányt is pótolja az 1958 végére tervbe vett rövid összefoglaló áttekintés Magyarország történetéről. Jelentős kezdeményezés az „anyagi kultúra története” munkacsoport létrehozása, a II. világháború dokumentumkötetének munkábevételé is.

A Történettudományi Bizottságnak, amely az év folyamán a történettudományok egészét érintő néhány fontos kérdést megtárgyalt, további munkája során határozottabban kell összefognia az egész történettudomány tervét, jobban kell irányítania a történettudományi kutatás egészét, elő kell készítenie egyes elvi kérdések megvitatását.

Az *Állam- és Jogtudományi Intézet* mindinkább megtalálja a helyét a jogtudomány területén; ennek jele, hogy elméleti és gyakorlati téren egyaránt bizonyos eredményeket ért el. Kutatási témái közül, melyeknek némelyike publikálásra is került, említésre méltók: a burzsoá jogi ideológia egyes irányainak bírálata; elvi előmunkálatok az alapvető kodifikációkhoz; a polgári jogi felelősség; az államigazgatási eljárás elvi kérdései; a népi demokráciák családjoga. Befejezés előtt áll többek között a jogszabályértelmezés módszereinek problematikája, a szocialista államtípus sajátosságainak kérdését érintő téma. Az Intézetnek erőfeszítéseket kell tennie, hogy tevékenységét előbb-utóbb kiterjessze olyan területekre is, amelyek egyelőre nincsenek munkatervében képviselve (így a munkajog, a mezőgazdasági szövetkezeti jog, az állam- és jogtörténet).

Az Állam- és Jogtudományi Bizottság eredményesen fogja össze az egész jogtudományt érdeklő kérdéseket; gondoskodnia kellene azonban arról is, hogy az egyetemi tanszékeken folyó kutatómunkát az akadémiai kutatási témákkal összehangolja.

A *Földrajztudományi Kutatócsoport* fiatal munkatársainak az elmúlt néhány év során végzett szorgalmas munkája kezdi meghozni gyümölcsét. Elkészültek az első monográfiák: A Dunavölgy magyarországi szakaszának természeti földrajza; Budapest és környéke természeti földrajza; a Duna—Tisza-köz mezőgazdasági földrajza. A csoport kutatásait a budapesti, szegedi és debre-

ceni egyetemi tanszékekkel és a Dunántúli Tudományos Intézettel tervszerű együttműködésben folytatja.

A Földrajzi Bizottság ezt a kutatómunkát igen eredményesen fogja össze és irányítja; e téren ez a legjobban működő bizottságunk. Hiányossága azonban, hogy a területen felmerülő elvi problémák megoldásához alig ad segítséget s nem kellő eréllyel irányítja a figyelmet az elhanyagolt területek feldolgozására.

A *Dunántúli Tudományos Intézet* tudományos munkáját sok tekintetben meghatározza, hogy vidéken működik. Ebből folyóan tevékenységét több tudományág eszközeivel, de területileg elhatárolt, többnyire helyi feladatok megoldása érdekében végzi. Befejezett, illetve folyamatos témáit is ez határozza meg; ilyenek: a Mecsek hegység természeti földrajza; Baranya megye gazdasági földrajza; Az északmecseki kőszénbányászat története; a baranyai és somogyi parasztmozgalmak története.

Az Osztályhoz tartozó és akadémiai intézettel sajnálatosan még nem rendelkező tudományágak, a néprajz, a régészet, a művészettörténet művelése elsősorban az országos múzeumokban és az egyetemi intézetekben folyik. A három bizottság munkájában az utóbbi időben bizonyos megtorpanás jelei mutatkoznak, mert az országos tervet a bizottságok társadalmi munkában összefogni és irányítani egyelőre nem képesek. E területeken az elmúlt időszakban szép tanulmányok, részletmonográfiák jelentek meg, illetőleg értékes eredményeket ígérő kutatások vannak befejezés előtt; így a Maulbertsch, Munkácsy, Masolino—Masaccio-monográfia; a Barockthemen; az istállósíkői barlang; Budapest régiségei 18. kötet; a Péceli kultúra, a Szentese-vekerzugyi ásatások feldolgozása; az Intercisa II. kötete; a gepida-anyag és longobárdleletek teljes corpusai; a XIX. századi magyar parasztviselet stb. E munkák előkészítésében, illetőleg megjelenésében az Akadémiának és a bizottságoknak fontos szerepe volt.

Az Osztály több ízben foglalkozott a Régészeti Intézet felállításának tervével; az erre irányuló javaslatot az Elnökség is jóváhagyta; remélhető, hogy az Intézet létesítésére irányuló törekvés végre eredményre vezet.

A pedagógiai és lélektani bizottság e tudományok fejlesztése érdekében szoros kapcsolatot épített ki a Pedagógiai Tudományos Intézettel, a Gyermeklélektani Intézettel és a gyógypedagógiai intézetekkel. E két területen az elvi kutatások elősegítése érdekében két tanulmánykötet kiadását tettük lehetővé.

Az Osztály hatáskörébe tartozó *társaságok* munkája nem egyenletes. A tudománynépszerűsítés és fejlesztés elősegítésében igen jó munkát végez a Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat és a Néprajzi Társaság, rendszeresen megtartott szakosztály-, felolvasó- és vitaülésekkel.

A Földrajzi Társaság működése az utóbbi időben kezd megélni. A Történelmi Társulat tudománynépszerűsítő, mozgósító munkája már jó két éve szünetel; ez a passzivitás rendkívül káros és nem enyhíti a súlyos hibát

a Társulat megélénkülő könyvkiadási tevékenysége sem. A Társulat könyvkiadási tevékenységénél zömmel a Történettudományi Intézet dolgozóinak olyan munkáiról van szó, amelyek valamilyen régi elgondolás alapján a társulati kiadvány emblémáját viselik. Az ilyen jellegű forráskiadványok kiadása nem tartozik társulati feladatkörbe, annál inkább azonban a tudománynépszerűsítő sorozatok megindítása.

Ami az Osztálynak mint tudományos testületnek munkáját illeti, fel kívánjuk újítani és rendszeressé tenni az osztály felolvasó üléseit, amelyeken az osztály tagjai mellett intézeti dolgozóink és egyetemi tudományos kádereink is bemutatják eredményeiket.

Az eredmények bemutatásának egyéb formáját is kialakítottuk; be kívánjuk vezetni az intézetközi előadásokat és vitákat. Ezeknek célja, az eredmények bemutatásán túl, azok általános problémáinak más társadalomtudományi szakemberekkel való megvitatása. Ilyen módon intézeteink dolgozói remélhetőleg kilépnek elzárkózottságukból s a társadalomtudományi intézetek dolgozói szorosabb tudományos kapcsolatba kerülnek egymással.

Az Osztályhoz tartozó intézmények és kutatók kölcsönös tájékoztatását egymás munkájáról az *Osztályközlemények* új jellegének kialakításával is elő akarjuk segíteni. Kívánatos, hogy a Közlemények rendszeresen számot adjanak az osztály, a bizottságok, az intézetek tevékenységéről, rendezvényeiről, publikációiról s ilyen módon az *Osztályközlemények* végeredményben átfogó képet adjanak az Akadémia keretében folyó társadalmi-történeti kutatások állásáról, intézményeink és kutatóink tevékenységéről, az eredményekről, ezek hazai és nemzetközi visszhangjáról.

3. Az Osztálynak a könyvkiadással kapcsolatos tevékenysége a két nagyülés közötti időszakban — az ellenforradalom okozta kiesés ellenére — javulást mutat; a javuláshoz hozzájárult a bizottságok jobb tervelőkészítő munkája. Az egyes bizottságok más-más módszerek kialakításával kísérleteztek. A Történettudományi Bizottság például könyv- és folyóiratkiadási albizottságot szervezett, amelybe bevonta az Akadémiához nem tartozó intézményeket is. E bizottság feladata a történettudomány minden területén folyó tudományos kiadói tevékenység összehangolása és a történeti kiadványok tervszerű megjelentetésének megszervezése lett volna. E kétségkívül fontos feladatot azonban csak részben volt módjában elvégezni, mert egyrészt a bizottságban képviselt egyes intézmények a bizottság tudtán kívül is közvetlenül fordultak a Kiadókhöz, másrészt a tagok összehívására csak ritkán és nehézkesen kerülhetett sor.

Helyesebb módszernek bizonyult az a kezdeményezés, amelyet a Néprajzi Bizottság alakított ki és amelyet a Művészettörténeti és Régészeti Bizottság ugyancsak bevezetett, hogy ti. a Bizottság egy tagját könyvfelelősi teendőkkel bízzák meg. A könyvfelelős a Bizottság minden kiadvány ügyében tájékozódik, az új kiadványokat az Osztály elé terjeszti és a Kiadókkal is kapcsolatot tart fenn. A könyvfelelős működése elősegíti az egyes kiadványok



megjelentetését. E tapasztalatok alapján kívánatos lenne minden bizottságban hasonló feladatkörrel könyvfelelős kijelölése.

1956 május végétől 1957. december 1-ig az Akadémiai Kiadónál az Osztály gondozásában 27 kiadvány jelent meg, melyek műfaji megoszlása a következő : 17 monográfia, illetőleg tanulmánykötet, 4 forráskiadvány, 3 fordítás, 2 idegen nyelvű kiadvány, 1 megbízásból készült kiadvány.

Tudományáganként a megoszlás a következő : filozófia 9, történet-tudomány 8, művészettörténet 2, régészet 2, állam- és jogtudományok 1, néprajz 1, pedagógia, lélektan 2. Ebben az időszakban közgazdaságtudományi és földrajzi kiadvány nem jelent meg.

Az említett javulás elsősorban a monografikus művek arányának jelentős növekedésében áll ; az egyes tudományágak aránya azonban nyilván nem alakult megfelelően s ez tervezésünk hibáira mutat.

A Filozófiai Írók Tára sorozat keretében a filozófia klasszikusai köréből Hegel : „A logika tudománya” című mű első és második kötete jelent meg. Spinoza : „Politikai tanulmány és levelezés” című kötet megjelentetésével befejeződött Spinoza összes műveinek első teljes magyar nyelvű kiadása. Megjelent Fogarasi Béla : „Tudomány és szocializmus” című kötete, melyben a szerző a szocializmus és tudomány viszonyát és a tudománypolitika egyes kérdéseit elemzi. Lukács György : „A különösség mint esztétikai kategória” című új műve az elmúlt hetekben látott napvilágot. Erdei László : „A megismerés kezdete” című kandidátusi disszertációja a hegeli logika első fejezetének kritikai elemzése mellett kísérletet tesz a marxista dialektikus logika tárgyának, valamint kidolgozási módjának tisztázására. Nádor György : „A természettörvény fogalma” című monográfia a filozófia kezdeteitől a klasszikus mechanika kifejlődéséig, Newtonig vizsgálja a természettörvény fogalmának kialakulását.

Benda Kálmán : „A magyar jakobinusmozgalom iratai” I. kötetének megjelenésével e forráskiadás teljessé vált ; a forrásanyagot terjedelmes bevezető tanulmány előzi meg. A régóta tervezett „Értekezések a történeti tudományok köréből” című sorozat első három kötete is kikerült a sajtó alól ; e kötetek : Hajnal István : „A Batthyány-kormány külpolitikája”, Révész Imre : „Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából” és Wittmann Tibor : „Az árforradalom és a világgiazi kapcsolatok kezdeti mozzanatai 1566—1618” című munkái. Szabad György : „A tatai-gesztesi Eszterházy uradalom története” című kandidátusi disszertációja monográfiászerűen tárja fel az ország egyik legnagyobb uradalmának belső társadalmi és gazdasági viszonyait:

A művészettörténet köréből nemzetközi viszonylatban is érdeklődést keltett Pigler Andor : „Barockthemen” című kétkötetes ikonográfiai kézikönyve.

A pszichológia köréből megjelent Kardos Lajos : „A lélektan alapproblémái és a pavlovi kutatások” című doktori értekezése, amely egyben hosszú évek óta az első lélektani kiadványunk. Nagy példányszámban fogyott el

Nagy Sándor : „A dialektika alapproblémái” című munkája, amely a szerző 1955-ben megvédett kandidátusi disszertációja.

Az állam- és jogtudományi irodalom köréből Eőrsi Gyula „A tervszerződések” című doktori disszertációja került ez évben kiadásra.

A régészettudomány körében megjelentettük az Intercisa második kötetét.

A népszerűsítő tudományos irodalom terén kiadásra került magyarul és németül Kresz Mária : „ Magyar parasztviselet a XIX. században” című műve. Ugyancsak a népszerűsítő irodalom körébe tartozik Szilágyi János : „Aquincum” című munkájának német nyelvű kiadása.

Folyóiratkiadásunk két új kiadvánnyal bővült. Megjelent a Magyar Filozófiai Szemle első száma és megindult az Állam- és Jogtudományi Intézet negyedévenként megjelenő Értesítője. Ezzel az osztály akadémiai folyóiratainak száma 15-re emelkedett. Egyidejűleg sikerült egyes folyóirataink ívterjedelmét is felemeltetnünk.

Az *Akadémiai Könyvkiadó* tevékenysége a beszámolási időszakban jelentékenyen javult ; külföldi propagandája, hazai terjesztésének módszerei eredményesebbeknek bizonyultak ; a kiadványok szebbek, a tudományos igényeknek megfelelőbbek lettek.

A kiadói tevékenységben azonban még vannak zökkenők. Így időnként még mindig nehézséget okoz a kiadási terv végrehajtásában a kiadónak az a törekvése, hogy a nagyobb anyagi haszonnal járó kiadványokat előnyben részesítse. Az a törekvés, hogy a tudományos jelentőségű kiadványokat, melyek nagy szubvenciót igényelnek, jövedelmezőbb kiadványok megjelentetésével kell ellensúlyozni, végeredményben helyes, ha az ilyen kiadványok megjelentetését nem részesítik túlzott előnyben a „száraz” tudományos könyvekkel szemben. Az Akadémiai Kiadó legfőbb feladata a tudományos kiadványok publikálása : e művek pedig általában nem jelentethetők meg nagy példányszámban és gyakran magas szubvenciót igényelnek.

Folyóirataink kéziratái a kiadóban sokszor még mindig hónapokig hevernek és a kézirat leadásától az első levonatokig hónapok múlnak el. (A Századok kéziratát például június 20-án adták le, szeptember 20-ig egyetlen levonat sem készült el, így ennek a számnak a megjelenése csak december végére remélhető.)

E problémák ellenére le kell szögeznünk, hogy a Kiadónál egyre nagyobb mértékben érezhető a törekvés az osztály igényeinek és kívánságainak teljesítésére.

4. A nemzetközi tudományos együttműködés egyik fontos eszköze a tudomány fejlődésének és fejlesztésének. Számunkra különösen jelentős a szocialista államok tudományos életének megismerése, képviselőikkel rendszeres kapcsolat kiépítése ; mindez közös feladataink megoldását nagymértékben elősegíti.

A II. Osztály nemzetközi kapcsolatait a nemzetközi tudományos együttműködésekről szóló kétoldalú akadémiai egyezmények nagymértékben elősegítik.

Ezek az egyezmények és az ezek alapján kötött megállapodások a baráti államokkal való együttműködésünket, az együttműködés formáit és kereteit évről évre szabatosan meghatározzák. Kiterjednek e megállapodások a kölcsönös tanulmányutakra, közös kutatási témákra, a tudományos kongresszusokon és konferenciákon való részvételre, a nemzetközi tudományos szervezetekben való részvétel és tevékenység kérdéseire, a kölcsönös tapasztalatcserére, könyvcserére, és így tovább. Az utóbbi időkben a baráti országok Akadémiáival közvetlenül kötünk megállapodásokat; ez szorosabbá teszi kapcsolatainkat és kiszélesíti a csere lehetőségeit. E megállapodások megkötésekor az Akadémia figyelembe veszi az osztályok sajátos igényeit.

A külföldi tanulmányutak számában az osztályt illetően öröndetes fejlődés tapasztalható. Míg 1955-ben az egész évben 11 kutatónk volt akadémiai úgynevezett egyezményes külföldi tanulmányúton és ugyanilyen keretben 10 külföldi vendéget fogadtunk, addig 1956-ban már az októberi ellenforradalom bekövetkeztéig is elértük ezt a számot (11 kiutazás és 11 külföldi vendég). Az akadémiai egyezmények megkötésének ez év elejére való áthúzódása miatt a tanulmányutak lebonyolítására, illetve megkezdésére főképpen az 1957. év második felében került sor. Ez évben összesen 36 kutatónk volt a korábbiaknál általában hosszabb idejű külföldi tanulmányúton és az idei nagygyűlésig 25 tudományos kutató járt nálunk tanulmányúton.

Ha ezeken túlmenően számításba vesszük, hogy sok esetben tettünk lehetővé önköltséges tanulmányutakat (ezt a gyakorlatot egyébként az Osztály tovább kívánja fejleszteni), akkor a külföldi tanulmányutak számában bekövetkezett fejlődés még nyilvánvalóbbá válik.

A nemzetközi tudományos együttműködésnek új formája meghatározott témák közös, összehangolt kutatása. Itt olyan témákról van szó, amelyek tartalmuknál fogva azonos módon jelentkeznek az egyezményt kötő Akadémiák tudományos életében; jelentőségük és feldolgozásuk rendszerint meghaladja egy ország lehetőségeit; bizonyos tudományos kérdések tisztázása továbbá csak országhatárokon túl mutató összefüggések ismeretében lehetséges. Csak példaként említünk néhány ilyen közös témát: A kapitalizmus fejlődése az egykori Osztrák-Magyar Monarchia országaiban; Az első világháború története; A marxista állam- és jogelmélet alapvető kérdéseinek kutatása; A népi demokratikus állam és jog fejlődésének sajátosságai; Rudna és Tótkomlós néprajzi feldolgozása.

A közös kutatási témáknál a sok kezdeti probléma mellett is már beszámolhatunk bizonyos eredményekről. Az alábbiakban csak néhány fontosabb témát, illetve vele kapcsolatos eredményt említünk.

Számottevő előrehaladást értünk el „A kapitalizmus fejlődése az egykori Osztrák-Magyar Monarchia országaiban” című téma feldolgozásában. Ennek érdekében már korábban megrendezésre került egy konferencia Prágában. 1958-ban e tárgykörben Magyarországon lesz értekezlet, amelyen az érdekelt

államok kutatói is részt vesznek. Folyamatos kölcsönös tájékoztatás mellett folyik az „Első világháború története” feldolgozása. A lengyelekkel a magyar és lengyel renaissance emlékeit dolgozzuk fel. Nagy távlati közös programterv kidolgozását határozták el a szocialista tábor valamennyi tudományos akadémiájának közgazdaságtudományi intézetei. E célból tanácskozást hívnak össze Prágában.

Az Osztály, illetve képviselőinek aktív közreműködésével ez évben létrejött a „Demos, Volkskundliche Information” című nemzetközi néprajzi folyóirat, amely komoly lehetőségeket nyújt a néprajztudomány eredményeinek nemzetközi síkon történő propagálásához és felméréséhez.

Ugyancsak részt veszünk a nemzetközi Szláv Régészeti Kongresszusok és Szemináriumok munkájában. Ennek előkészületei nagyrészt ebben az évben zajlottak le.

Sok cikksere és a tanulmányutaknak egy része is részben a közös kutatási témák realizálását szolgálta. A jogtudomány művelői tervbe vették a Csehszlovák és Szlovák Tudományos Akadémiával közös tanulmánykötet közrebocsátását a polgári törvénykönyv kodifikációs kérdéseiről.

A közös kutatási témákkal kapcsolatos tapasztalataink odavezettek, hogy az 1958-ra kötött megállapodásainkba általában nem foglaljuk bele kifejezetten e témákat ; ezek meghatározása és kidolgozása, illetőleg ennek megszervezése közvetlenül az adott akadémiái intézetekre hárul. Ha ez bizonyos fókig megnehezíti az e téren elért eredmények központi áttekintését és a zökkenők felderítését, mégis hasznosabbnak mutatkozik. Alig lehet ugyanis minden évben és éves méretekben új és új témákat meghatározni, mert a legtöbb téma éveken át húzódo kutatásokat igényel.

Eddigi tapasztalatainkból az a tanulság adódik, hogy az intézetek közötti nemzetközi kapcsolatoknál törekedni kell szilárdabb szervezeti formák kialakítására, több közös publikáció lehetővé tételére ; fokozni kell az intézetek és munkatársaik közötti közvetlen kapcsolatokat ; meg kell találni a közös kutatások közzétételének és felhasználásának legjobb formáit. A közös kutatások realizálásánál eddig is felhasználtuk például a tanulmányok kölcsönös megjelentetését az egyes intézeti kiadványokban, vagy különböző szakfolyóiratokban, vitaanyagok elkészítését és kölcsönös kicserélését, hazai anyagokról dokumentációs összeállítások vagy bibliográfiák készítését és megküldését, az összehasonlító munkát egyes tudományos kérdések, problémák feldolgozásánál, szűkebb körű kollokviumok és konferenciák megszervezését, előkészülő munkák előzetes kritikai megvizsgálását és így tovább.

Az Osztály küldöttei a beszámolósi időszakban számos jelentős nemzetközi tudományos kongresszuson, konferencián vettek részt. Így : a Nemzetközi Szociológiai Kongresszuson — Amszterdamban ; a Romániai Hunyadi Ünnepeken ; a Mickievicz Tudományos ülésszakon ; a Bécsi Földrajzi Társaság 100 éves fennállásának emlékülésén ; a Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson

— Rio de Janeiroban ; az Anyagi Kultúra Kongresszusán — Moszkvában ; a Szláv Régészeti Szemináriumon — Krakkóban ; a Nemzetközi Filozófiai Konferencián — Varsóban ; a Nemzetközi Történettudományi Bizottság Közgyűlésén — Lausanne-ban ; a Nemzetközi Akadémiai Unió ülésén — Brüsszelben ; a Comenológiai Konferencián — Prágában ; a Nemzetközi Pszichológiai Kongresszuson — Brüsszelben ; a Római Limes Kongresszuson — Baselben ; a Római Limes Konferencián — Nyitrán ; egy Filozófiai Konferencián — Prágában ; egy Közgazdaságtudományi Értekezleten — Lipcsében ; a Szovjet—Német Történész Vegyesbizottság által rendezett ünnepi történészkonferencián — Lipcsében ; a Középkori Történeti Forráskiadvány (Potthast) — Konferencián — Rómában.

Az Osztály a beszámolási időszakban Kongresszust, konferenciát nem szervezett.

A nemzetközi tudományos szervezetekben és egyesületekben való részvételünk is fejlődést mutat. Míg egyes nemzetközi tudományos egyesületben tagsági viszonyunk minden vonatkozásban rendezve van, addig több olyan nemzetközi tudományos szervezettel állunk kapcsolatban, illetőleg működünk közre tevékenységükben, amelyeknek még nem vagyunk tagjai. Tagsági viszonyunk minden tekintetben rendezve van az alábbi nemzetközi tudományos egyesületeknél :

Nemzetközi Földrajzi Unió ; Nemzetközi Történettudományi Bizottság ; Byzantinológiai Tudományok Nemzetközi Egyesülete ; Papyrologusok Nemzetközi Szövetsége. E szervezetek kongresszusain általában részt vettünk.

Tagsági viszonyunk nincs rendezve a következő nemzetközi tudományos társaságok tekintetében :

Politikai Tudományok Nemzetközi Egyesülete ; Nemzetközi Szociológiai Társaság ; Nemzetközi Jogtudományi Egyesület ; Antropológiai és Ethnológiai Tudományok Nemzetközi Uniója ; Nemzetközi Filozófiai Intézet ; Nemzetközi Művészettörténeti Bizottság.

A fenti egyesületekbe való belépésünket az Osztály már részben korábban elhatározta, illetőleg tagsági viszonyunk rendezését az Osztályvezetőség szükségesnek és elintézendőnek tartja. Ennek adminisztratív lebonyolítása megfelelő szerveink útján folyamatban van.

Közvetve vagy közvetlenül részt veszünk olyan nemzetközi tudományos szervezetek munkájában is, amelyek nem az Osztály, vagy nem kizárólag az osztály körébe tartoznak ; ilyenek a Tudományos Szövetségek Nemzetközi Tanácsa, a Nemzetközi Tudománytörténeti és Tudományfilozófiai Unió, a Nemzetközi Akadémiai Unió, a Műemlékek Nemzetközi Bizottsága, valamint az Emberiség Kulturális Fejlődése Történetének Nemzetközi Szervezete.

A nemzetközi tudományos egyesületekkel kapcsolatosan szükséges megjegyezni, hogy tagságunk általában nemzeti bizottságok formájában áll fenn. Van azonban néhány olyan nemzetközi tudományos egyesület (Görög Történeti

Társaság, Athéni Byzantinológiai Társaság, Bolgár Történeti Társaság, Bécsi Földrajzi Társaság), amelyekben az Akadémia részvétele egyéni és tiszteletbeli tagságon alapul.

A nemzetközi tudományos szervezetekben fennálló tagságunk tudományos haszna jórészt a nemzeti bizottságok munkáján múlik. Az eddigi gyakorlat azt mutatja, hogy e bizottságok részben nemcsak azért nem működnek, mert többnyire nagy elfoglaltságú tudósokból állanak, hanem mert tevékenységük folytonosságát általában nem biztosította egy állandó jellegű akadémiai apparátus. Ezért e bizottságok működése sok esetben csak formális volt, illetve működésről egyes esetekben nem is beszélhetünk. Mindezek miatt célszerű lenne a jövőben, ha a nemzeti bizottságokat, illetőleg nemzetközi tudományos szervezetben viselt tagságunkat, ahol ez lehetséges, a megfelelő akadémiai intézethez kötnénk. Az ilyen intézetek rendelkeznek a szükséges apparátussal ahhoz, hogy a felmerülő teendőket ellássák és a nemzetközi tudományos egyesületekben viselt tagságaink alapján szereshető tudományos eredményeket nyilvántartsák és hasznosítsák.

5. Szólnunk kell az Osztálynak a tudományos utánpótlás szervezett formájával, az *aspirantúrával* kapcsolatos tevékenységéről. Mint említettük, ezt az intézményt sok gáncs és támadás érte, nem annyira a hibák miatt, amelyeket bevezetésénél elkövettünk, mint inkább elvi alapon, mint szocialista tudománypolitikánk egyik új intézményét. Az osztálynak arra kell törekednie, hogy helyesen használja fel a tudósképzésnek ezt az új formáját, amelyet népi demokráciánk nyújt a tudományos dolgozóknak. Nyilvánvaló, hogy a hibák elsősorban a rossz kiválasztásból eredtek. Így ma már világos előttünk, hogy bármennyire is kívánatos a tudományos kádereknek fiatalokkal való mielőbbi megerősítése, az egyetemet végzettek közvetlenül általában nem vehetők fel aspiránsoknak; ha már az egyetemen kibontakozik egy fiatal tehetség, lehetőséget kell adni neki ahhoz, hogy 2—3 évig akár tanársegédként, akár intézeti gyakornokként működjen. A múltban a kiválasztás általában nem volt eléggé igényes, holott nyilvánvaló, hogy az aspirantúra intézményének sikere éppen a felvételkor támasztott követelmények helyes megállapításán nyugszik. A II. Osztály által elfogadott aspiránsok viszonylag gyengébb eredményeinek ez az egyik fő oka. A rendes aspiránsaink közül, akiknek aspiránsi ideje lejárt: 84-ből 15, a levelező aspiránsok közül pedig 62-ből 8 nyújtotta be disszertációját. Ez a szám igen alacsony. Ebben azonban szerepe van annak is, hogy a hároméves időszak — főleg kezdő kutatónál — nem mindig elegendő a disszertáció elkészítésére, különösen ha a fiatal kutatókra átfogó, szinte évtizedes munkát és sokéves tapasztalatot megkívánó feladatot rónak. Ugyanakkor viszont — ugyancsak a kiválasztásból eredő hibák folytán — egyes aspiránsaink a három év alatt disszertációjuknak még szinte körvonalait sem dolgozták ki, ami megengedhetetlen felelőtlenségre mutat. Nem kevésbé kifogásolható, hogy az Osztály 122 olyan rövidített aspiránst tart nyilván, akik több, mint három éve

kapták meg az engedélyt disszertáció benyújtására, s közülük csak 38-an nyújtottak be disszertációt. Az Osztály most olyan javaslatot terjeszt elő, hogy az ezek számára nyitott lehetőséget időhatárhoz kössük.

Mindezekből folyik, hogy az aspirantúra területén magasabb igényeket kell minden vonalon érvényesítenünk, szem előtt tartva azt a követelményt, hogy tudományos kádereink számát a népi demokráciához hű fiatal kutatókkal minél gyorsabban növeljük. Ez alaposabb munkát és nagyobb körültekintést igényel a javaslattevő szervektől, a felvételi bizottságoktól, az Osztálytól, az aspiránsvezetőktől és a TMB-től is. Ezen az úton az aspirantúra be fogja váltani a hozzáfűzött reményeket és elejét lehet venni a legutóbbi időben hangoztatott, gyakran destruktív jellegű kifogásoknak. Mindehhez természetesen az aspiránsoktól is nagyobb lelkiismeretességet, több szorgalmat kívánunk meg.

Kívánatos lenne, ha egyes bizottságok (főleg amely tudományok keretében sok aspiráns van), szűkebb aspiráns bizottságokat jelölnének ki. E bizottságok elláthatnák a felvétellel, a disszertációs tematikák összehangolásával, a vizsgáztatással stb. járó feladatokat is; évente kétszer beszámolhatnának a bizottságoknak, összesített jelentésüket pedig évenként egyszer az osztály is megvitatná.

6. Az *Osztályvezetőség* munkáját az előzőkben már érintettük, s jeleztük a munka tovább folytatásának biztosításával kapcsolatos tevékenységet.

Az *Osztályvezetőség* 1956. december 20-án megvitatta az Osztály működésével kapcsolatos problémákat, talpra állította a bizottságokat, megindította az 1957. évi könyvkiadást. Január—február—március hónapokban az osztályülés meghallgatta intézeteink jelentését munkájukról, további terveikről, feladataikról. Foglalkozott az *Osztályvezetőség* folyóirataink, az aspiránsképzés, több ízben nemzetközi kapcsolataink, társaságaink kérdéseivel, megvitatta az 1958. évi könyvtervet, valamint az 1958. évi külföldi tanulmányutakra beadott pályázatok ügyét. (Ez az utóbbi igen jó megoldásnak látszik és célszerű lesz a jövőben is a kulturális egyezmények alapján az Osztálynak járó keret pályázat alapján való betöltése. A keretbe már be nem kerülő, de jogos pályázóknál elő fogjuk segíteni az önköltséges utazást.)

Az *Osztályvezetőség* munkájának szervezeti alapja a havi vezetőségi ülés; ezt az utóbbi időben betegség, de főleg a sok külföldi út összetorlódása miatt nem tudtuk rendszeresen biztosítani.

Az *Osztályülés havi összehívásának* rendszerét, amelyre az ellenforradalom után, soraink rendezése érdekében szükség volt, nem kívánjuk fenntartani. Kívánatos azonban, hogy a jövőben *negyedévenként* az éves vagy távlati tervek jóváhagyására, intézeti beszámolók, az aspiranturáról szóló összesített beszámoló megvitatására, folyóirat-szerkesztő bizottságaink éves összesített jelentésének megbeszélésére az osztályülést rendszeresen hívjuk össze.

7. Az *Osztályvezetőség* beszámolójában az egyes kérdésekkel kapcsolatban szó esett már tudományszervezési és tudománypolitikai feladatainkról. Ezek lényegét befejezésül a következőkben foglalhatjuk össze:

Az elmélyült, a marxizmus-leninizmus alapjain nyugvó alkotó tudományos munka feltételeinek s e munka eredményei közzétételének biztosítása,

intézeteink eszmei-politikai megerősítése, hogy azok a marxista-leninista társadalomtudományok bázisává fejlődjenek,

az osztálynak kiváló fiatal marxista tudósokkal való megerősítése ; intézeteink, bizottságaink tagságának fiatal, szakmai és politikai szempontból egyaránt megfelelő kutatókkal való felfrissítése ;

a rendszeres felolvasó ülések, intézetközi vitaelőadások biztosítása, megjelent könyveink megvitatásának előkészítése ;

intézeteink, társulataink, bizottságaink, folyóirat-szerkesztő bizottságaink, aspiráns bizottságaink rendszeres beszámoltatása ;

az osztályülések, osztályvezetőségi ülések és bizottsági ülések rendszeres megtartásának biztosítása.



# A POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV TERVEZETE ÉS A JOGÉRTELMEZÉS

SZABÓ IMRE\*

## I.

Az ősiség eltörléséről szóló 1848 : XV. tc. 1. §-a így szól: „A ministérium az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni és ezen törvénykönyv javaslatát a legközelebbi országgyűlés elé terjesztendi.” Ezt a törvényhelyet a polgári törvénykönyv új tervezetével kapcsolatban napjainkban sokat idézzük annak bizonyságául, hogy az 1848-as országgyűlés ez ígéretét több mint százévnnyi késedelemmel a népi demokratikus Magyarország országgyűlése végre teljesíti; egyik nyilvánvaló igazolása ez annak, hogy a mi népi demokráciánk örököse és valóra váltója mindannak a haladó gondolatnak, amelynek érvényesülését a letűnt rendszerek elnyomó hatalma megakadályozta.

A polgári jog hazai fejlődésének e történelmi folytonosságára való emlékeztetés azonban a kérdésnek csak az egyik oldalára világít rá; a másik oldala az, hogy e történelmi megbízásból elkészített első magyar polgári törvénykönyv már *szocialista* törvénykönyv lesz, a szocializmus építése során elért vívmányokat szögezi le, s annak további építését kell elősegítenie. A történelmi múltból való kapcsolódással ilyen módon szembenáll az attól való következetes elszakadás igénye, a személyi és vagyoni viszonyok új, szocialista módon való szabályozásának szükségessége, a régi magánjognak és joggyakorlatnak ebben az értelemben való tagadása. A történelmi kötöttség és a múlttól való elszakadás e kettősségére Lenin a világ első szocialista polgári törvénykönyvének megalkotásakor már 1922-ben rámutatott, amikor egyrészt leszögezte, hogy mindent, ami a nyugat-európai országok irodalmában és gyakorlatában a dolgozók védelmét szolgálja, feltétlenül át kell venni; másrészt utalt arra, hogy ez aligha elég, mert az új Ptk-nak feltétlenül biztosítani kell az állam beavatkozásának lehetőségét a polgári ügyekben. Lenin inkább amiatt aggódott, hogy a szocialista elveket nem tudják majd elegendő következetességgel végigvinni a törvénykönyvben.

Bizonyos hasonló aggály elvileg a mi polgári törvénykönyvünkkel kapcsolatban is támasztható, sőt némileg fokozottabb mértékben támasztható. A népi demokráciák létrejöttének és fejlődésének sajátosságaiból adódóan számolni

\* A Magyar Tudományos Akadémián 1957. december 18-án tartott székfoglaló előadás.

kell ugyanis azzal a veszéllyel, hogy a kelletténél nagyobb jelentőséget kap a múlthoz való kapcsolódás, semmint az attól való elszakadás, — hogy a régi jog, a régi gyakorlat és jogi gondolkodás visszahúzó ereje a népi demokráciákban általában nagyobb, mint a Szovjetunióban volt, s a múlttól való elszakadás nem olyan határozott és következetes. Ha ezt a veszélyt és lehetőséget egy nagyban-egészben jól átgondolt, a marxista-leninista jogtudomány tanításain s viszonyaink alapos elemzésén nyugvó, előre mutató kodifikációval nagyrészt ki is lehet küszöbölni, még mindig fennáll annak a lehetősége, hogy az új törvényt a régi jog és a régi joggyakorlat segítségével magyarázzuk. Ennek elhárítására az új törvénykönyvvel kapcsolatban előtérbe kerül új módon való értelmezésének kérdése. Érdeemes megjegyezni, hogy a régi jognak és joggyakorlatnak a jogértelmezésre és jogalkalmazásra gyakorolható visszahúzó hatását kiküszöbölnendő, a Szovjetunióban a polgári törvénykönyv életbelépéséről szóló jogszabály 6. pontjában kifejezetten megtiltották az új kódexnek a megdöntött kormányok által kiadott törvények, illetőleg a forradalom előtti bírósági gyakorlat alapján való értelmezését.

A réginek és az újnak ez az ellentmondása az értelmezés kérdéskörében nálunk más vonatkozásban is jelentkezik. Az a körülmény, hogy a magánjog jelentős része nálunk szokásjogból állott, kihatott a magánjog egészére, mert szabaddá tette az egész területnek, akár írott részének is, szokásjogi átalakítását és továbbfejlesztését. Nálunk a polgári jogot illetően mély hagyományai vannak a szokásjogi jogfejlesztésnek s e hagyományok egyik jellemzője éppen az, hogy a szokásjogi úton való jogfejlesztés általában a jogértelmezés köntöskéiben jelentkezett. Ennélfogva az írott kódex rendszerére való áttérés már csak emiatt is megkívánja az értelmezési szabályoknak pontos meghatározását és érvényesítését, hogy elejét vegyük a szocialista törvényességet sértő s a törvény kereteit szétfeszítő értelmezésnek és kizárjuk a törvény szokásjogi úton való fejlesztésének lehetőségét. A határozott értelmezési szabályok tudományos kialakításához a múlt magyar jogtudománya elvileg kevés segítséget nyújtott, éppen a magyar magánjog említett kötetlenségéből folyóan; ugyancsak hiányzik az értelmezés garanciális oldalainak, azaz a törvény érvényesülésének biztosítását szolgáló szerepének a kimunkálása is. A magánjog hazai művelői általában megelégedtek az értelmezés fajainak és módszereinek pusztá felsorolásával, a bírósági gyakorlat pedig nagyrészt még ezeket a megállapításokat sem vette figyelembe. Ezért az első polgári jogi törvénykönyvünkkel kapcsolatban egyrészt ki kell dolgoznunk értelmezésének új elméletét, másrészt biztosítanunk kell a törvénykönyv alkalmazása során a törvény rendelkezéseinek megfelelő, annak keretei között maradó értelmezési gyakorlatot. E feladatokat nyilván csak a tudomány és gyakorlat képviselőinek közös erőfeszítésével és együttműködésével lehet megvalósítani.

Amikor az értelmezésnek a szocialista kódexre való áttérésünkből adódó különös jelentőségére utalunk, még egy történeti elemet kell felemlítenünk.

A burzsoá magánjogi törvénykönyveknél az értelmezés terjedelmét illetően általában az volt a helyzet, hogy az értelmezési lehetőségeket a kódex megalkotását közvetlenül követően túlzottan leszűkítették, vagy egyenesen meg is tiltották. A keletkezéstől való időbeli eltávolodással azonban az értelmezés terjedelme mindinkább tágult s végül is a törvényektől eltérő, vagy azzal egyenesen szemben álló magyarázatokhoz vezetett. Ismeretes, hogy Justinianus, az értelmezéstől félve, eltiltott a kódexével kapcsolatos bárminő kommentárt; Napóleonnól pedig azt mondják, hogy amikor megtudta, hogy a polgári törvénykönyvhöz magyarázat készült, kétségbeesetten felkiáltott: *Mon Code est perdu!* A szocialista polgári törvénykönyvek megalkotói nem zárják el eleve a törvénykönyv értelmezésének lehetőségét s nem is féltik a törvénykönyveket a kommentároktól. Az OSZFSZK polgári törvénykönyvének életbelépéséről szóló, már említett jogszabály például eleve számol a törvény kiterjesztő értelmezésével. Ha a szocialista felfogás ilyen módon nem mereven elzárkózó a kódex kibocsátását közvetlenül követő értelmezés lehetőségét illetően, másrészt eleve nem engedi meg a későbbiekben a messzemenő, a törvénynek ellentmondó értelmezést. Éppen a polgári törvénykönyvvel kapcsolatban fejtette ki Lenin, hogy más hatalmak nem ismernek olyan gyors törvényhozást, mint a szovjet, s ha a mindennapi élet olyan visszaéléseket produkál, amelyekre a törvény alkotásakor nem számítottak, a szovjet hatalom azonnal megteszi a szükséges törvényi módosításokat. A szocialista felfogás ezek szerint a törvény értelmezésének a történeti fejlődés menetében is határt szab, s a szükséges módosításokat törvény, nem pedig túlzó értelmezés formájában eszközli. Van tehát a szocialista törvény értelmezésének is fejlődéstörténete, ennek íve azonban nem olyan széles, mint a burzsoá törvényé, nem a nullától a végtelenig terjed, hanem a kezdeti megengedettségéből kiindulva, mindvégig a törvény keretei között marad.

## II.

A Ptk-tervezet általános elvei között nem tartalmaz az értelmezésre, annak fajaira és módszereire nézve rendelkezést; a szerződések értelmezésére vonatkozó s egyébként sem teljes szabályok ezt a hiányt nem pótolják. Meg kell vizsgálni, helyes-e a tervezetnek e negatív megoldása?

A jelentősebb burzsoá törvénykönyvek, a német BGB-t kivéve, általában tartalmazznak értelmezésre vonatkozó szabályt. A francia polgári törvénykönyv, az osztrák Ptk. és a svájci polgári törvénykönyv értelmezési szakaszainak azonban valójában nem annyira abban áll jelentőségük, hogy értelmezési elveket állapítanak meg, hanem inkább kaput nyitnak a törvény által nem szabályozott kérdéseknek más források útján való rendezésére, kísérletet tesznek — akár a déni de justice elvének segítségével, vagy a természetjogra való hivatkozással, akár pedig a bírónak törvényhozói jogkörrel való felruházásával — a hézagoknak bírói jogalkotás útján való kitöltésére. Ami e burzsoá törvény-

könyvekben az említetteken túlmenő, szorosan vett értelmezési szabály, az alig több, mint annak az elvnek a leszögezése, hogy a betű szerinti értelmezéshez nem kell feltétlenül ragaszkodni. Az 1928-as magánjogi törvényjavaslatunk ennél valamivel többet mond, de ez sem megy túl a szokásos, Savigny-től eredő értelmezési módszerek felsorolásán.

A burzsoá jogfilozófusok, akik közvetve vagy közvetlenül ellenzik az értelmezés elveinek törvénybe foglalását, arra hivatkoznak, hogy az értelmezés szabályozása nem pozitív jogi kérdés. Így például Adolf Merkl kifejti, hogy a törvénybe foglalt értelmezési szabályok maguk is értelmezést igényelnének, erre pedig a törvény nem adhat iránymutatást. E formál-logikai és Merkl lépcsőzetes elméletével összefüggő álláspontból indul ki tulajdonképpen Kelsen is, aki szerint az értelmezés szintén nem a pozitív jog kérdése; a törvény csak lehetőséget ad különböző értelmezésre, de a törvénytörvény helyes tartalmát csak metajurisztikus elv, erkölcsi, vagy igazságossági mérték segítségével lehet megállapítani. Lényegében ugyanez az álláspontja az új-hegelianus irány-  
nak is; Kohler szerint a törvény szövege több jelentést tartalmazhat s a feladat éppen az, hogy a különböző lehetséges értelmezésekből kiválasszák a helyeset és irányadót. Geny, akit a modern szociológiai irányok megalapítójának tartanak, szintén azt a nézetet képviseli, hogy a törvény alkalmazásának és ezen belül értelmezésének kérdése nem pozitív jogi kérdés; a joggal kapcsolatos módszerbeli alapelvek egy független és a pozitív törvények felett uralkodó szférába tartoznak, amelynek szabályait a dolgok természete és az értelem határozzák meg. E szerzők álláspontja szerint tehát a törvény helyes értelmét csak a jogon kívüli értékítéletek szerint lehet megállapítani, vagy a lehetséges értelmezések közül kiválasztani; ezért az értelmezés pozitív jogi szabályozását nyilván el kell ejteni.

A burzsoá civilizáltika képviselői nem érvelnek kifejezetten az értelmezés pozitív jogi szabályozása ellen, okfejtésükből azonban ilyen negatív álláspontra lehet inkább következtetni. Erre utal közvetve a törvény által adható konkrét értelmezés éles szembeállításával a tudományos, doktrinális értelmezéssel s csak ez utóbbi „művészetnek” tulajdonképpeni értelmezésként való elismerése Savigny-nál s követőinél, Windscheidnél, sőt Geny-nél is a *libre recherche scientifique* formájában. Ezek a szerzők a tudományos értelmezést azért emelik ki ilyen mértékben, hogy a legális, a hivatalos értelmezést felmentsék minden tudományos igény alól, s elismerjék annak akár önkényes voltát is; Grosschmid egyenesen azt mondta, hogy a hiteles értelmezés a tudományos értelmezésnek „... hatalmi szóval való elállása”. Az értelmezési szabályoknak törvénybe foglalása viszont megkötné a hiteles értelmezésre jogosultak kezét, általános jellegű „hatalmi szóval” elállná az ugyancsak „hatalmi szóval” adható esetibb értelmezés lehetőségét. A hiteles és a tudományos értelmezés e burzsoá szembeállításával, amelyre a szovjet szerzők közül legújabbban I. E. Farber mutatott rá, nemcsak a jogalkotó tevékenységére hat ki, hanem a jogalkalmazóra is, mert ez a felfogás

legális értelmezés megléte esetén kizárja a jogalkalmazó bármiféle kritikáját, bármiféle tudományos értelmezési tevékenységét. Más kérdés, hogy hiteles értelmezés hiányában a jogalkalmazó úgynevezett szabad értelmezési tevékenysége a Begriffsjurisprudenz, az Interessenjurisprudenz, vagy újabban a Gefühlsjurisprudenz alapjain aligha nevezhető tudományos tevékenységnek.

A szocialista országok polgári törvénykönyvei közül nem tartalmaz értelmezési szabályt a szovjet és a csehszlovák Ptk., de az OSZFSZK Ptk-jának már említett életbeléptetési rendelete megállapítja, hogy a törvény kiterjesztő értelmezésének a munkás-paraszt állam és a dolgozók érdekeinek megfelelően kell történnie. A lengyel Ptk. 1950-ben kelt általános része 1. §-ában kimondja, hogy a törvény szabályait a népi állam erejének és céljainak megfelelően kell értelmezni és alkalmazni; hasonló szövegű a lengyel Ptk. 1954-ben kelt javaslatának 1. §-a is. Ezeket a rendelkezéseket az értelmezésre vonatkozó olyan általános alapelvnek lehet és kell felfogni, amely túlmutat a jog határain s amely a különböző értelmezési módszerek alkalmazásának jogpolitikai, a szocialista jog lényéből folyó irányát jelzi. Tulajdonképpen jogértelmezési szabályt, azaz az értelmezés fajaira és módszereire vonatkozó megállapítást tehát a szocialista polgári törvénykönyvek nem tartalmaznak. Ennek indokolása nem lehet az, hogy csak a pozitív jogtudomány felett álló értékefilozófia adhat végső választ az értelmezés kérdéseire, sem pedig az, hogy a pozitív jog és a jogtudomány között valamiféle ellentétet tételezünk fel. A szocialista törvénykönyv nyilván azért nem tartalmaz értelmezési szabályokat, mert a szocialista jogfelfogás nem zárja el az értelmezési módszerekre és elvekre vonatkozó tudományos fejlődést azáltal, hogy törvényben kategórikusan leszögez bizonyos, a tudomány adott állapotának megfelelő értelmezési elveket. Ha a törvény értelmezési szabályokat foglalna magában, előbb-utóbb ellentét támadna a pozitív jog, azaz az értelmezésre vonatkozó törvényi megállapítás és az értelmezést illetően is fejlődő, alakuló, gazdagodó jogtudomány között; márpedig ezt szocialista viszonyok között nem lehet megengedni s nem lehet a tudományt bizonyos értelemben elzárni attól, hogy a gyakorlati tapasztalatok alapján továbbfejlessze az értelmezés egész elméletét. A jogalkalmazó szerveket tehát az értelmezést illető tudományos megállapítások kötik e tekintetben, csakúgy, mint a hiteles értelmezést adó szerveket; e tudományos megállapítások és szabályok nem valamiféle értékefilozófiából, hanem a jogtudományból vevődnek, amely az értelmezés problematikájának megoldásánál természetesen más tudományok megállapítására is épít. Az értelmezés tudományos módszerének ez az igénye, amely a polgári jog — és nemcsak a polgári jog — kodifikációjánál és gyakorlati alkalmazásánál egyaránt jelentkezik, természetesen nagyobb jelentőséget ad az értelmezés elméletének a szocialista jogtudományban, de nagyobb jelentőséget a jogalkalmazó gyakorlatban is.

## III.

A polgári törvénykönyv értelmezésével kapcsolatban az értelmezés terjedelmére, de a törvénykönyv szerkezeti felépítésére is kiható legfontosabb kérdések egyike a joghézag kérdése.

Bizonyos általánosítással elmondható, hogy a burzsoá elméletben itt történetileg két álláspont követi egymást. Az egyik a jog hézagmentességének elmélete, amelynek gyökerei még a glosszátorokig nyúlnak vissza és amely elvileg abból indul ki, hogy a kódex végeredményben mindent szabályoz; ez általában jellemző a kapitalizmus kezdeti időszakára, bár még később is fellép. Szemben áll vele az imperializmus szakaszára jellemző az a felfogás, amely elismeri, sőt egyenesen keresi a joghézagot, amelyet azután a jogalkalmazás során törvényen kívüli forrásokból igyekeznek kitölteni, jogalkotásra hatalmazva fel tulajdonképpen a jogalkalmazót.

A jog hézagmentességére vonatkozó formál-logikai elméletet egyik képviselője, Somló Bódog, így indokolja: ha a törvény szigorú, vagyis szó szerinti értelmezést kíván, akkor nincs hézag, mert a törvény szavai valamit vagy megparancsolnak, vagy nem parancsolnak meg, tehát megengednek. Ha viszont a törvény — mondja Somló — megengedi a szövegtől való eltérést, ismét nincs hézag, mert ilyenkor a jogalkalmazó eltérése a törvénytől magán a törvényen alapszik. Lényegében ugyanezt az álláspontot fejti ki Kelsen is, megállapítva, hogy az igényt jogszabály híján elutasító bíróság a jogrend alapján jár el, mert a jog azt az elvet is tartalmazza, hogy amire nem vagyunk kötelezve, annak tévése vagy nem-tévése szabad. Mindkét álláspont szerint a joghézag valójában csak a jog kritikája; Kelsen szerint a pozitív jog és egy helyesebbnek tartott rend közötti különbség; Somló szerint az, amit a törvényhozónak a jogalkalmazó szerint ki kellett volna mondania.

Az újabb burzsoá szociológiai irányok viszont a törvénytől eltérő értelmezést egyenesen joggá, „szabad joggá” ütik, amely állítólag behatol a törvényi jog és a szokásjog hézagaiba. Ez az irány minél több hézagot fedez fel a jogban, hogy ezeken keresztül valójában átalakítsa a tételes jogot; Kantorowicz szerint a jogban ugyanannyi a hézag, mint amennyi a jogtétel. Ezt a szinte hézagteremtőnek nevezhető és a jogalkalmazót új jog alkotására felhívó álláspontot képviseli az érdekkutató jogtudomány is, megállapítva, hogy a joghéagnál új értékelő parancsképzésre van szükség, nem pedig a tényállásnak a rendszerbeli fogalom alá vonására (Heck).

E kétféle szélsőséges álláspont között természetesen az átmenet különböző fokozatai vannak. Amikor például Windscheid, a romanisztikus irány késői képviselője, a szöveggel szembeni értelmezés megalapozása végett már nem is a törvényhozó akaratát, hanem *tulajdonképpeni* akaratát kutatja, tehát azt, hogy mit gondolt a törvényhozó, ha e gondolatát nem is fejezi ki (sőt, amint maga említi, végeredményben egészen odáig lehet e téren eljutni, hogy mit

akart gondolni a törvényhozó), akkor ezzel a jog elvileg zárt logikai rendszerébe már olyan elemek kerülnek be, amelyek új jog alkotását teszik lehetővé. Ezt Kohler több-kevesebb nyíltsággal ki is fejezi, amikor megállapítja, hogy az értelmezés sovány lenne, ha csak a törvényi gondolat keretében mozoghatna, ha nem lenne képes a kifejezést felbontani és a törvény gondolatának egészen más irányt adni.

Ami a két szélsőséges irány kodifikációs kifejeződését illeti, az előbbire példa a francia Code, amely a hézag tagadásával, de az ítélkezés kötelezővé tételével arra szorítja a bírót, hogy a törvényből töltsse ki a hézagot, azaz a törvénybe magyarázzon mindent bele. A másik irányra jellemző a svájci Ptk., amely kifejezetten elismeri a hézagot s annak kitöltésére a jogalkalmazót jogalkotói jogkörrel ruházza fel. Míg a francia Code legalább a törvény érvényesülésének látszatát igyekszik megőrizni és bizonyos fokig fékezi a törvényen túlmenő értelmezést, a svájci Ptk. utat nyit a törvénynek hézagkitöltés címén való félretételéhez. Végeredményben mindkét törvénykönyv elismeri a joghézagot, az egyik azonban csak közvetve, a másik pedig nyíltan. A kétfajta törvényi megoldás megfelel a burzsoá jogpolitika két különböző irányának: az egyik a törvény érvényesülése látszatának megőrzésén, a másik pedig e látszat többé-kevésbé nyílt feladásán alapszik.

Mi a szocialista jog álláspontja a joghézagot illetően? Az OSZFSZK polgári eljárási törvénykönyvének 4. §-a szerint abban az esetben, ha valamely ügy eldöntésére nincs jogszabály, vagy rendelkezés, a bíróság az ügyet a szovjet törvényhozás általános elveinek és a munkás-paraszt kormány általános politikájának figyelembevételével dönti el. Erre a megoldásra formál-logikai szemlélettel azt lehetne mondani, hogy a szovjet polgári jog ezek szerint nem ismeri a joghézagot, hiszen a Pp-ben foglalt e rendelkezéssel a Ptk-t hézagmentessé teszi és a szovjet bíróságot minden ügyben eljárásra kötelezi. (A szovjet büntetőjog hasonló rendelkezésére most nem térünk ki.) Formailag a szovjet polgári jog rendszere tényleg zárt és hézagmentes, de éppen azáltal lett zárttá, hogy elismeri a hézagot és kifejezetten rendelkezik kitöltésének módjáról; ez az álláspont a joghézag elismerése és egyben kitöltési módjának megjelölésével annak kiküszöbölése is. Az említett törvényhely egyébként csak azt a szélsőséges esetet szabályozza, amikor a hézag magának a törvénykönyvnek vagy a polgári jog elveinek alapján nem tölthető ki. Meg kell azt is jegyezni, hogy a szovjet polgári jog a törvényhozás általános elvei és a munkás-paraszt kormány általános politikája alatt nem pusztán általánosságokat ért; a hivatalos magyarázat szerint az ezekre való hivatkozásnál tüzetesen meg kell mondani, milyen elvek, illetve a szovjet politika milyen részei alapján dönt a bíróság; a Pp. 237. §-a pedig megsemmisítési okként jelöli meg többek között éppen az említett 4. § megsértését vagy helytelen alkalmazását.

A szocialista jogtudomány egyelőre nem dolgozta ki részleteiben a szocialista jog hézag-elméletét. A szovjet jogelméleti tankönyvek az analógiával

kapcsolatban általában szólnak a törvényhozás elkerülhetetlen hézagairól, továbbá arról, hogy a törvény sohasem tudja előre látni az élet-adta összes lehetőségeket. A szovjet elmélet képviselői joghézag alatt nyilván nem a burzsoá elméletben kimunkált joghézag-fogalmat értik, hanem azt a tényt jelzik ezzel, hogy bizonyos, akár a törvény megjelenésekor, akár később felmerülő esetre nincs kifejezett törvényi rendelkezés; a hézagot ebben a legáltalánosabb értelemben ismerik el. Az OSZFSZK polgári eljárásjogi törvénykönyvének említett és a hézag kitöltésére irányuló 4. §-át a szovjet irodalomban egyesek joganalógiának, mások törvényanalógiának, ismét mások pedig valamiféle harmadik kategóriának tekintik; a szovjet polgári jogi tankönyv e rendelkezést annak példajaként említi, hogy a Szovjetunióban a bíróságnak nincs jogalkotó szerepe. Csehszlovákiában Viktor Knapp álláspontja a joghézagot illetően tagadó; nézete szerint a hézag a jogban *contradictio in subjecto*; azt, ami nem jog (*non ius*), joghézagnak tekintik. Viszont maga Knapp is kénytelen olyan esetekről beszélni, amikor az adott jogviszonyból keletkező vitákat nem lehet a polgári jog kifejezett rendelkezései szerint eldönteni. Feltehető, hogy Knapp csak a joghézagnak a burzsoá irodalomban előforduló jogi fogalma ellen érvel, amelyhez a burzsoá jogtudomány — elismerésétől vagy tagadásától függően — automatikusan különböző következtetést fűzött.

Végeredményben tehát megállapítható, hogy a szocialista jogirodalom *valamiféle* hézag elismerése felé mutat. A szocialista jogtudomány ugyanis nem tagadhatja azt a tényt, hogy a törvény a lehető teljes szabályozásra való törekvése ellenére sem képes kifejezetten szabályozni az elvileg hatáskörébe vont társadalmi viszonyok minden vonatkozását, s ezt különösképpen nem teheti a szocialista kodifikáció, amely az általánosításnak magasabb fokára törekszik, mint a burzsoá kodifikáció kazuisztikus iránya. Másrészt azt sem lehet tagadni, hogy a fejlődés során szükségszerűen alakuló és változó társadalmi viszonyok új kérdéseket vetnek fel a jog számára. Ismeretes Engels megállapítása arról, hogy a társadalmi fejlődés során a fennálló jog ellentmondásba kerül a gazdasági fejlődéssel. Ezt az ellentmondást bizonyos keretek között, a törvényi szabályozás szükségességének küszöbéig, a joggyakorlat tölti ki; ennek az ellentmondásnak egyik megjelenési formája éppen a hézag. Ilyen módon megkülönböztetést lehet tenni a törvény keletkezésekor fennálló hézag és a további fejlődés során keletkező hézag között; e megkülönböztetésre mind a hézagelmélet részletes kidolgozásánál, mind pedig a hézag kitöltésének módjainál nagy figyelmet kell fordítani.

A szocialista jogelmélet számára aligha szolgálhatnak kiindulási pontul a joghézagok fajainak csoportosítására vonatkozó azok a különböző rendszerek, amelyeket a burzsoá jogtudomány fejlődésének különböző szakaszaiban kidolgozott. A valódi és nem valódi joghézag, a hézag és hiány megkülönböztetése, a kritikai joghézag, a technikai értelemben vett hézag és a hasonló kategóriák nem általában a jog, nem is egy adott jogrendszer tanulmányozásán alapulnak, hanem a burzsoá jogfejlődés különböző időszakaiban felmerült jogpolitikai



törekvések visszavetítését jelzik a jogrendszerre. A szocialista jogtudománynak az a feladata, hogy a jog általános jelei és az adott jogtípus és jogrendszer sajátosságai alapján tárja fel a joghézagok lehetséges fajait s ezek alapján jelölje meg kitöltésük módjait. A tudományos alapon nyugvó szocialista jogpolitika feladata azután, hogy a joghézag kitöltésének feltárt módját a jogi gyakorlatban megfelelően érvényesítse. Ez éppen az ellentéte annak a viszonyoknak, amely a burzsoá rendszerben a jogtudomány és a jogpolitika között fennáll.

Bármennyire sok igazság is van abban, amit Geny a francia burzsoá kodifikáció mindent átfogó jellegére vonatkozó illúziókról megállapított, mégis tagadhatatlan, hogy a kodifikáció egyik alapvető sajátossága az általánosság és bizonyos fokú teljességre való törekvés. Ennélfogva a kódexeknél abból lehet és kell is kiindulnunk, hogy azok meghatározott társadalmi viszonyokat a megalkotásukkor ismert vonatkozásaikban teljes terjedelmükben szabályozni kívánnak, hacsak kifejezetten nem utalnak másra. Egyes szocialista törvénykönyvek erre nézve rendelkezést nem tartalmaznak, de mind a kódex egészéből, mind pedig egyes utalásokból meg lehet állapítani, hogy mire irányult az általános törekvés s a kódex milyen terjedelemben elvi átfogását tűzte ki célul. A magyar tervezet I. §-a megállapítja, hogy a vagyoni viszonyokat általában szabályozza, a személyi viszonyokat illetően azonban csak egyes vonásokat rendez; emellett egyes kérdésekben — így például a tervszerződéseknel — kifejezetten külön rész-szabályozásra is utal, bár az alapvető elveket itt is meghatározza. (Meggjegyezzük, hogy itt csak a polgári törvénykönyveket tartjuk szem előtt; más-képp áll a kérdés a büntető törvénykönyveknél, amelyek ugyan a társadalomra veszélyes cselekményeket tárgyalják, de ezt a kört eleve leszűkítik azzal, hogy ezek közül csak a törvényben meghatározott cselekményekre kívánnak szabályozást adni.)

Ha kiindulási pontként elfogadjuk azt az elvet, hogy a szocialista polgári törvénykönyvek a tárgyukul szolgáló társadalmi viszonyokat a lehető teljességgel kívánják szabályozni, illetőleg megjelölik, milyen vonatkozásokat zárnak ki a szabályozásból, vagy utalnak külön szabályozásra, némely tekintetben közelebb jutunk a joghézag kérdésének megoldásához is. Ebből a szemszögből nézve megkülönböztethetünk tehát olyan területeket, illetve a társadalmi viszonyoknak olyan fajtákat, amelyeket a törvény nyilvánvalóan nem kívánt szabályozni s erre kifejezetten vagy közvetve utalt. Ezzel az elemmel a kódex teljességre való törekvésének elvét tehát korrigálnunk kell. Ezeket az eseteket azonban nem tekinthetjük hézagoknak; a szabályozás elmaradása miatt bírálhatjuk a törvényhozót, azonban e bírálattal sem teremtünk hézagot, még kritikai hézagot sem; ez az a terület, amelyet non ius-nak nevezhetünk s amely csak akkor válik ius-szá, ha a törvényhozó ezt jogilag szabályozza. Hézagról akkor beszélhetünk, ha valamely viszony elvileg és általánosságban a törvényi szabályozás alá tartozik s ennélfogva jogi megoldást igényel, de megoldásához kifejezett szabályozás nem áll rendelkezésre; ebben az esetben kerülhet szóba a

hézag értelmezés vagy analógia útján való kitöltésének kérdése. Ilyen módon elutasítjuk a hézagnak azt az önkényes felfogását, amelybe a törvényhozó által szabályozni nem kívánt területet is bevonják, elutasítjuk annak kritikai fogalmát, amelynek alapján a jogalkalmazót használják fel az ilyen ál-hézag kitöltésére, vagyis a legtisztább értelemben vett törvényalkotó munkára. Ezek szerint hézagról a szó tulajdonképpeni értelmében csak akkor beszélhetünk, ha meghatározott társadalmi viszonyt a törvény általában szabályoz, de ez a szabályozás nem terjed ki annak minden előfordulási esetére, vagy minden kérdésére; ebben az esetben beszélhetünk az ilyen hézag kitöltésének szükségességéről, vagy lehetőségéről a jogalkalmazás menetében.

A kifejtetteknek megfelelően, a jogalkotás és jogalkalmazás határozott elválasztása alapján, ennek az elválasztásnak a szocialista törvényesség szempontjából vett jelentőségét is figyelembe véve, a szocialista jogfelfogásnak a joghézagot elismerő burzsoá elméletekkel szemben a valóságos mértékre kell szűkítenie a hézag fogalmát a jogban, az ál-hézag „kitöltését” pedig a törvényhozásnak kell fenntartania. Ugyanakkor a szocialista kodifikációnak bizonyos általánosságra és a kazuisztikus szabályozástól való elszakadásra irányuló igényéből az is következik, hogy a valóságos hézag kitöltésére viszonylag szélesebb lehetőséget kell adni az értelmezésnek és a jogalkalmazói tevékenységnek, mert eleve abból indulunk ki, hogy a kódex az általa szabályozott viszonyok körében az adott viszony összes felmerülhető fajait nem képes és nem is kívánja kifejezetten rendezni. Ez a felfogás azon alapszik, hogy a törvényhozó feltehetően már a törvény megalkotásakor elképzelhető összes esetre sem képes kiterjeszkedni, még kevésbé képes az ebben a keretben történetileg elképzelhető másik, a fejlődés során támadt hézagnak előre való szabályozására. Mindezek alapján tehát arra a következtetésre juthatunk — legalábbis ami a polgári jog területét illeti —, hogy a szocialista jogban a joghézag-kitöltő lehetőség s ezen belül a szélesen felfogott értelmezési lehetőség is — horizontálisan szűkebb, mint a burzsoá jogrendszerben, ugyanakkor azonban vertikálisan mélyebb; más szóval, kevésbé terjedhet ki új területekre, de a széles vonalakban meghatározott törvényi kereteken belül elmélyültebben és sokoldalúbban dolgozza ki a maga jogértelmező és jogalkalmazó gyakorlatában az előforduló esetek megoldásának módjait.

#### IV.

A joghézagnak e felfogásából, amely más jogágak körében feltehetően egyes vonatkozásaiban másképpen, a lényegét illetően azonban nyilván azonos módon érvényesül, eljutunk a hézag kitöltésének kérdéséhez, azaz gyakorlatilag a kiterjesztő értelmezés és az analógia alkalmazásának lehetőségeihez, terjedelméhez és eseteihez.

A burzsoá polgári jogi elméletben kezdetben még élesen elhatárolták a kiterjesztő értelmezést az analógiától; az utóbbit nem értelmezésnek, hanem

jogfejlesztésnek, a jog önmagából való organikus kiegészülésének tekintették. A későbbiek során e megkülönböztetést már nem hangsúlyozták annyira, sőt voltak olyan álláspontok, így a magyar jogtudományban is, amelyek ezt csak terminológiai kérdésként fogták fel. A szétválasztás indokaként a szubjektív irány képviselői azt hozták fel, hogy a kiterjesztő értelmezés nem terjed túl a törvényhozó akaratán, míg az analógia útján való következtetés és jogalkalmazás, hasonlóság alapján, tudatosan más esetre alkalmazza a szabályt, mint amilyenre azt a törvényhozó akarta volna; az objektív felfogás hívei szerint a kiterjesztő értelmezés még a szabály alkalmazását jelenti a törvény által képzelt esetre, míg az analógia lényege a törvény által el nem képzelt esetre való alkalmazásban áll. Ezek az elméleti megkülönböztetések a gyakorlatban önkényes magyarázatokra is módot adtak s a törvényhozó akaratának megfelelő, vagy a törvény által elképzelt eset fogalmát a burzsoá joggyakorlat szinte korlátlanul ki is terjeszthette.

Az értelmezés ma ismert fogalma tulajdonképpen történetileg a betű szerinti értelmezés meghaladásának útján alakult ki s azt valójában a túlzott formalizmuson való lazítás tette szükségessé; ez természetesen elsősorban a kiterjesztő értelmezés irányában hatott, akár a törvény betű szerinti értelmezés szélesítésével, akár a túlzottan eseti formulák általánosításával. A történeti fejlődés során végül is az értelmezésnek gyakorlatilag olyan fogalma alakult ki, amely a Rumpf által találóan *prima facie-értelmezésnek* nevezett módszerrel egy elmélyültebb értelmezési tevékenységet állított szembe. Ennek során a grammatikai módszeren túlmenően alkalmazott és egy ideig logikainak nevezett, vagy a Savigny által bevezetett rendszertani és történeti módszerek együttes alkalmazásával olyan teljesebb törvénytartalomhoz jutottak el, amely a törvény felületesen, első látásra felfogott értelménél szűkebb vagy tágabb lehetett; eszerint tehető különbség megszűkítő vagy kiterjesztő értelmezés között. Végeredményben e sokoldalú elemzés segítségével dolgozott ki a jogtudomány olyan általános értelmezési elveket is, amelyek szinte jogi axiómáknak tűnnek, mint például a kivételes rendelkezések megszűkítő értelmezése. Ilyen értelmezési sarktételek formájában azonban nemegyszer az adott rendszer általános politikájából s az ezen alapuló jogpolitikájából következő jogpolitikai elvek is jelentkeznek, amelyek nem mások, mint értelmezési szabályokba burkolt jogalkalmazási követelmények.

Figyelmen kívül hagyva most azt a körülményt, hogy a burzsoá joggyakorlat mi minden egyebet is bevont a jogértelmezés körébe, a szocialista jogtudomány az értelmezésnek így kimunkált fogalmát és az értelmezés terjedelmét illető felfogást továbbfejleszti. Egyrészt nem fogadhatja el minden további nélkül az értelmezésnek eddig kialakult módszereit; ha nem is veti el azokat, mindenesetre elégteleneknek tartja a törvény értelmének minden oldalról való megvizsgálásához s elsősorban a törvény gazdasági-politikai, tehát a jogon túlmutató vonatkozásainak feltárásához. Az értelmezés módszerei-

nek kérdésébe azonban most nem mehetünk bele. Másrészt a szocialista jogtudomány — amint arra már utaltunk — nem hagyja figyelmen kívül, hogy az egyes törvények értelmezésének is megvan a maguk fejlődéstörténete, amelynek során a jogszabály tartalma — a szöveg lehetséges határait mindig figyelembe véve — egyre változik ; emellett új és új esetek merülnek fel, új ellentmondások várnak megoldásra az adott törvényhely alapján. Az adott törvény értelmezésének ez a fejlődése általában a kiterjesztő értelmezésnek kedvez, mert gazdagítja a törvény tartalmát ; de ez nem feltétlen, mert az alakuló viszonyok vagy a felmerülő új esetek nemegyszer negatív következtetésre, vagyis a törvényszöveg megszüktető értelmezésére, vagy az addigi értelelem szűkítésére adnak alapot.

Az értelmezés e hozzávetőleges körülhatárolásából következik, hogy az értelmezés, pontosabban a kiterjesztő értelmezés, nem lehet alkalmas a joghézag kitöltésére, mert az értelmezés akár legszélesebb alkalmazása is mindig a jogtétel keretein belül történik, az mindig a jogszabály magyarázata a jogszabály alkalmazása érdekében, a jogszabály által elvileg is átfogható esetekre. Ha olyan helyzetre bukkanunk, amely a kiterjesztő értelmezés mellett sem tartozik a szabály alá, ennek megoldására, az így adódó joghézag kitöltésére az analógia szolgál.

A logika az analógia — pontosabban az analogikus következtetés — lényegét abban határozza meg, hogy az valójában nem-teljes indukció ; e jellegét akkor is elismeri, ha különválasztva, a nem-szillogisztikus következtetés egy fajtájaként tárgyalja. Az analogikus következtetés annyit jelent, hogy két jelenség közös jelei alapján az egyik jelenség ismert jelét feltételezzük a másik jelenségnél is. A jogtudomány, anélkül, hogy túlzottan elmélyedt volna az analógia logikai és jogi jelentése közötti különbség elemzésében, általában leszögezte, hogy az analógia a jogban különbözik az analógia logikai értelmétől, mert a jogi analógiánál csak hasonlóságról, valamely tényállásnak egy hasonló tényállásra érvényes szabály szerint való eldöntéséről van szó. A jogi analógiának a hasonlóságra építése és szembeállítása az analógia logikai fogalmával, ebben az általánosságban nem lehet helyes s a jogban az analógiának valamilyen hasonlóság alapján való alkalmazása önkényes eredményhez vezethet. Ha a jogi analógiának vannak is bizonyos eltérő elemei a logikai analógiától, nézetünk szerint végeredményben a jogi analógia gyökereiben azonos a logikai analógiával. A jogi analógiánál két tényállásról van szó, amelyek egyikét szabályozza a törvény, a másikat nem ; annak, hogy ez utóbbi tényállást az előbbit szabályozó törvény alá vonjuk, feltétele, hogy közöttük bizonyos elemeikben azonosság álljon fenn, hogy azok bizonyos síkon azonosak legyenek, hogy a nem-teljes indukció során eljussunk azokhoz az elemekhez, amelyek bennük közösek s ennek során eltekintsünk bizonyos elemektől, amelyekben különböznek. A Szladits-féle magánjog (s ugyanígy a mi polgári jogunk) a törvényanalógia példájaként a vasutak felelősségéről szóló 1876 : XVIII. tc. alapelvének kiterjesztését

hozza fel a gépkocsiüzemre ; e példából látszik, hogy a vasút és a gépkocsiüzem, bár különböznek egymástól, egy bizonyos, a jogi szabályozás szempontjából releváns síkon azonosak, mindkettő jármű, mégpedig gépi erővel hajtott jármű. Ha ez a bizonyos, magasabb síkon való azonosság nincs meg, analógiáról a szó tulajdonképpen értelmében, tudományosan nem beszélhetünk, még akkor sem, ha a gyakorlat olyankor ezt is teszi. Ha a két tényállásnak a most vázolt értelemben nincsenek meg az azonos elemei, akkor nem analógiáról, hanem az analógia köpenyébe bujtatott jogi fikcióról lehet csak szó. Dernburg azt írja, hogy a törvényi fikciók alapján bizonyos tényállásokhoz tényeket hozzá kell gondolni, illetőleg belőlük ki kell hagyni ; ez a különös gondolatoperáció — mondja Dernburg — a jogi tények analóg alkalmazását kívánja előidézni. Az „analóg” megjelölés azonban itt nyilvánvalóan tudományosan pontatlan. A törvény technikai okokból alkalmazhat ilyen megoldásokat s kimondhatja, hogy bizonyos tényállások esetében egy más tényállásra megállapított szabályt kell alkalmazni ; ez lehet valóságos analógia is, amikor a két tényállás összevetéséből valóban analóg következtetést lehet vonni, de lehet látszólagos is, amikor a törvény voluntarisztikus módon nyilvánít ilyen tényállásokat analógoknak. Ha a Ptk. tervezete például megállapítja, hogy a bizományra a megbízás szabályait kell alkalmazni, vagy az ingyenes tartásra vonatkozó szerződést illetően az ajándékozásra vonatkozó szabályok alkalmazandók, technikailag és formailag deklarálni lehet az analóg alkalmazást, azonban nyilvánvaló, hogy itt lényegüket és társadalmi szerepüket illetően nagyobb vagy kisebb mértékben azonos vagy eltérő jogintézményekről van szó s például a bizomány és a megbízás viszonya jobban megfelel az analógia tudományos fogalmának, mint az ajándékozási szerződés és az ingyenes tartás viszonya. Elméletileg különbséget kell tehát tenni a tudományosan és jogilag is helytálló analógia és az olyan, az analógiára emlékeztető technikai megoldás között, amely tulajdonképpen nem analógián, hanem törvényi fikción alapul. Egyedül a valóban analógikus következtetés lehet alkalmas arra, hogy a jogalkalmazás során a joghézagot kitöltse.

Ami a jogban ismert analógia két fajtáját, a törvényanalógia és a joganalógia megkülönböztetését illeti, ezek, mint műveletek, jellegükre nézve azonosak, mert mind a kétfőnél, nem teljes indukcióval, eljutunk egy felsőbb tételhez. Míg azonban a törvényanalógiánál a felső tétel egy adott jogintézmény, vagy az adott törvény általános tétele, addig a joganalógiánál e felső tétel a jogrendszernek valamely általánoselve ; viszont mindkettőnél ezekből a felsőbb tettelekből kell visszakövetkeztetnünk a kifejezetten nem szabályozott eset megoldására. Megkülönböztetésüknek tulajdonképpen politikai jelentősége van, ami a jogalkotás és jogalkalmazás közötti elvi különbségtételen, az állami szervek hatáskörének elkülönítésén alapszik. Míg a törvényanalógia, hogy úgy mondjuk, állandóan alkalmazható eszköz a polgári jogban a hézagok kitöltésére, addig a joganalógia, amely az adott törvény vagy törvénykönyv határain

kívül fekvő forrásokhoz nyúl, nyilván nemcsak kivételes, de egyben csak ideiglenes jellegű konkrét megoldás lehet, amelyre aligha épülhet fel tartós gyakorlat, mert a szocialista törvényesség megkívánja, hogy e területeket előbb-utóbb jogalkotás útján, azaz az eseti megoldás helyett a kérdés normatív szabályozása útján rendezzük.

Polgári törvénykönyvünk alkalmazásával összefüggésben tehát, a kifejtettek szerint, egyrészt elméletileg és gyakorlatilag is éles határt kell vonnunk az értelmezés és az analógia között azzal, hogy az előbbi nem lehet alkalmas a hézagok kitöltésére; csak e határ pontos megjelölésével lehet biztosítani a jogrend szilárdságát és a szocialista törvényességet. A joghézag elismeréséből folyik továbbá, hogy polgári törvénykönyvünket illetően helye lehet és helye is van az analógiának abban az értelemben, ahogyan azt megközelíteni törekedünk, mégpedig általában a törvényanalógiának, kivételes esetekben azonban a joganalógiának is; ez utóbbinak eseti alkalmazása viszont egyben figyelmeztetés is a törvényhozó szerv számára.

## V.

A szélesen felfogott értelmezési problematika következő állomása annak a kérdésnek vizsgálata, hogy mennyiben lehet általános érvénye a jogszabályok hivatalos értelmezésének, illetve az analógiára nézve levont hivatalos következtetéseknek.

Minden értelmezés nyilvánvaló alapelve, hogy az mindig az alkalmazás érdekében és az alkalmazással összefüggésben történik. Ha az értelmezés mindig a jogszabálynak a tényálláshoz való viszonyítása során válik is szükségessé, ez nem teszi az értelmezést pusztán esetivé. Gyakorlatilag az értelmezési tevékenység kétirányú: egyrészt általában meg kell vizsgálni az esetleg felmerülő problémákat, vagyis a törvényt ki kell vetíteni elképzelt tényállásokra, másrészt a törvényt konkrét jogesettel kapcsolatban, azaz a jogalkalmazás során kell értelmezni. A lényegében egységes értelmezési tevékenység e kétféleségéből olyan törekvések is adódtak, amelyek elméletileg különválasztották az értelmezés e két esetét; a burzsoá irodalomban ez az általános „jelentés” elválasztásában állott az alkalmazáskori értelmezési művelettől. Egyes szovjet szerzők különbséget tesznek a törvény „ujasznyenyije”-je és a törvény „razjasznyenyije”-je között; ha jól értjük e szétválasztás lényegét, az előbbi inkább a jogszabály értelmének belső tudatosítását, az általános és absztrakt értelmezést jelenti, míg az utóbbi az alkalmazási folyamat során végzett értelmezést („tolkovanije”). Minthogy, mint mondtuk, mindkét esetben a jogszabálynak valamely tényálláshoz való viszonyításáról van szó, legyen ez a tényállás elképzelt, vagy gyakorlatilag felmerülő, — e kettéválasztás aligha helytálló.

Absztrakte és általánosan elképzelt tényálláshoz kapcsolódik az az értelmezés, amelyet a *jogalkotó* szerv végez, amikor egy általa vagy egy alacsonyabb

szerv által kibocsátott jogszabályt jogszabály útján magyaráz, illetve értelmez. Az ilyen hiteles (legális vagy autentikus) értelmezést tartalmazó jogszabály tehet valóban értelmezési megállapításokat, azaz olyanokat, amelyekhez a különböző értelmezési módszerekkel jogszabályon kívül is el lehet jutni, s amelyek tartalmilag megfelelnek a tudományos értelmezésnek; de adhat olyan magyarázatot is, amely tudományos mértékkel mérve önkényes, amely az értelmezett törvényből nem folyik s amely tehát csak formailag értelmező jogszabály, tartalmilag azonban új, a korábbi jogszabályt kiegészítő vagy módosító norma. A polgári törvénykönyvünk további sorsát illetően nem lényegtelen, hogy e megkülönböztetést szem előtt tartsuk s az azzal kapcsolatos esetleges törvényi értelmezést, amely tartalmánál fogva is valóban értelmezés, élesen elvállasszuk a törvénymódosítástól. Bár a mi alkotmányunk nem tartalmaz a szovjet alkotmány 49. §-a c) pontjának megfelelő rendezést, amely a legfelsőbb szovjet prezidiumának biztosítja a törvényértelmezés jogát, nézetünk szerint a Népköztársaság Elnöki Tanácsának nálunk szintén van jogköre az országgyűlés mellett az ilyen hiteles értelmezésre. Ez az Elnöki Tanácsot abból az általános helyettesítési jogkörből kifolyólag illeti meg, amelyet alkotmányunk biztosít számára. Az ilyen értelmezésnek nyilván általános jelleggel és törvényerejű rendelet formájában kell történnie.

A *jogalkalmazó* szervek értelmezési tevékenységét illetően az az általános elv, hogy ez csak eseti jellegű lehet. Ez a megállapítás azonban nem áll a szocialista országok legfőbb bírói szerveire. Mint ismeretes, a szocialista országok legfelsőbb bíróságait megilleti a bíróságokra kötelező irányelvek kibocsátásának joga. Ezek jellege még nem alakult ki egyértelműen. Helyenkint az irányelvek feladatának tekintik az értelmezés mellett a bírósági gyakorlat általánosításából adódó tanulságok levonását és jogpolitikai elvek meghatározását is. Nézetünk szerint az irányelveknek éppen az értelmezés a feladata; eszköz ez a legfelsőbb bíróság kezében arra, hogy vitás vagy kétes esetben a hivatalos értelmezés ilyen új formájával megállapítsa a jogszabály egységes értelmét s ezzel biztosítsa a jogegységet. Nem véletlen, hogy a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságáról szóló 1957. február 24-i szabályzat megváltoztatta az irányelvek eddigi elnevezését s iránytmutató magyarázatnak vagy értelmezésnek nevezi azokat; a gyakorlat általánosítása és a statisztikai tanulságok csak alapul szolgálnak az ilyen értelmezési irányelvekhez.

A bíróságok által eseti ügyekben adott értelmezési tételek csak az adott ügyre kötelezőek; a kérdés azonban ezzel távolról sincs lezárva. A magasabbfokú bíróságok egyes eseti értelmezési megállapításai elvi jelentőségűek lehetnek s ezeket vagy a megállapítás meggyőző voltánál, vagy egyszerűen a felsőbb bíróságok tekintélyénél fogva az alsóbb bíróságok általában elfogadják. Ilyen módon kialakul a bíróságok tevékenységében az egyes jogszabályoknak és jogtételeknek egy általánosan elfogadott értelmezése. Az ilyen értelmezést, ha eltér a törvénytől, nálunk sokszor még ma is bírói szokásjognak nevezik s amikor

a jogelmélet tagadja a szokásjog megengedhetőségét a szocialista jogrendszerben, erre az úgynevezett bírói szokásjogra szoktak ellenérvként hivatkozni. Kérdés, helytálló-e ez az érvelés?

Az a tétel, hogy a szocialista jogrendszer általában nem viseli el a szokásjogot, nálunk kétségtelenül még nem érvényesül a polgári jogban, amelynek egyes részei eddig szokásjogon alapultak, — de nem érvényesül a jogszemléletben sem. A szokásjog alatt nálunk sokszor még mindig annak a burzsoá elmélet által kidolgozott, homályos fogalmát értik, amely azt a célt szolgálta, hogy megindokolja s a jog, habár csak a szokásjog rangjára emelje a törvénytől eltérő joggyakorlatot. A szokásjogi jogfejlődés a polgári jogban és az ezen alapuló szokásjogias szemlélet azután átvetítődött bizonyos fokig jogunknak olyan területeire is, amelyekre már új kódexeket alkottunk ; így például a munkajogban a jogalkalmazó szervek nemegyszer a szocialista törvényesség szempontjából megengedhetetlen módon „továbbfejlesztették”, vagy „módosították” az érvényes törvénykönyvet s ezt sokan a törvény mellett, sőt ellenére kialakult szokásjognak tekintik.

Anélkül, hogy a szokásjog egész problematikáját felvethetnénk, annyit meg kell állapítani, hogy a kódex megalkotása a polgári jog területén bizonyos értelemben az egész eddigi jogforrás-rendszerünket is alapjaiban megváltoztatja. E téren a magyar burzsoa magánjogi rendszer elmaradt az európai fejlődés mögött. Míg ugyanis nálunk a magánjog egy részének szokásjogi jellege miatt legalábbis egyforma jelentőséget tulajdonítottak a törvénynek és a szokásjognak, mint jogforrásnak, addig azokban a burzsoá országokban, ahol a törvénykönyvek szabályozták a polgári jog egészét, már a burzsoá jogtudomány is elismerte a szokásjognak a törvény alá rendeltségét, sőt addig a tételig is eljutott, hogy ilyen esetben a szokásjognak csak az értelmezés szempontjából lehet jelentősége. A Ptk. megalkotása után és a szocialista elmélet alapján azonban nézetünk szerint ezen egy lépéssel túl kell mennünk. Nyilvánvalóan nem beszélhetünk szokásjogról akkor, ha például a legfelsőbb bíróság *egy adott törvény keretében mozogva*, azt értelmezi, vagy annak analógikus alkalmazását teszi lehetővé ; ugyancsak nincs szó szokásjogról, ha a bíróságok szokásszerűen magukévá teszik a gyakorlatban általában kialakult törvényértelmezést, *feltéve*, hogy ez az értelmezés is a törvény keretei között marad. Szokásjogról a szó szoros értelmében akkor lehetne az értelmezéssel összefüggésben beszélni, amikor a legfelsőbb bírói szerv kötelező irányelve, vagy a bíróságok általános gyakorlata *eltér* a törvénytől, azaz törvényt ront, vagy a joghézagot önkényesen tölti ki. A jogalkalmazó szervnek ilyen önkényes eljárását azonban ne üssük *szokásjoggá*, ne emeljük jogforrási rangra ; az ilyen helytelen, mert a törvényi kereteket szétfeszítő, vagy attól függetlenül értelmezéssel vagy eljárással szemben fel kell lépni ; ezt megteheti például a legfőbb ügyész vagy a Legfelsőbb Bíróság elnöke a rendelkezésére álló jogi eszközök segítségével. Ez az úgynevezett törvényrontó szokásjog csak quasi-szokásjog, csak hasonlít a szokásjogra, de nincs



meg a jogi kötelező ereje, mert éppen az az eleme hiányzik, amely joggá tenné; az ilyen gyakorlattól, amely legfeljebb tömegességével vagy a felsőbb bíróság tekintélye folytán hat, bármikor el lehet térni és vissza lehet, sőt vissza kell fordulni a törvényhez, vagy pedig a törvényt módosítani kell.

Összefoglalva : a törvénykönyv által szabályozott területen tehát a bíróság értelmezési gyakorlata vagy általában megfelel a törvénynek (idevonva az analógia lehetőségét is) s ebben az esetben szokásjogról nincs szó, — vagy pedig túlmegy a törvény széles értelemben vett keretein ; ez utóbbi esetben beszélhetünk gyakorlatról, beszélhetünk szokásról, csak éppen nem szankcionálhatjuk jogként az ilyen ál-értelmezést. Ez az álláspont ebben a formájában túl merevnek tűnik, mert a törvény keretei között mozgó értelmezés s az ezt nyíltan meghaladó jogalkalmazás közti különbség a gyakorlatban nem látszik ilyen élesen. Míg azonban a burzsoá jognak nyilván szüksége van egy bizonytalan átmenetre, erre az ingoványos talajra, hogy erre s ezen túl a törvényellenes gyakorlatra nézve is fenntartsa a jog látszatát, addig a szocialista jognak és jogtudománynak itt elvileg tiszta helyzetet kell teremtenie s ezt a bizonytalanságot fel kell számolnia. Nálunk is nagy jelentősége van annak, hogy az értelmezést illetően egységes és szokásszerű bírói gyakorlat alakuljon ki ; a törvénynek alárendelt és annak keretei között maradó szokásos értelmezés azonban nem szokásjog, aminthogy a törvényellenes gyakorlatot sem szankcionálhatjuk ilyenként. Ezért a szocialista jogelmélet kénytelen az értelmezés körében elméletileg és gyakorlatilag felszámolni a szokásjogot.

## VI.

A gyakorlati jogászok különös jelentőséget tulajdonítanak éppen az értelmezés szempontjából annak, hogy a Ptk. tervezete — az utóbbi évek gyakorlatától eltérően — részletes indoklással jelent meg. Az indoklás jelentőségét el kell ismernünk ; e jelentőséget azonban nem szabad a törvényindoklás jellegének félreismerése alapján eltúloznunk.

A törvények indokolásait a burzsoá jogban különösen a jogértelmezés történeti módszerének alkalmazása során használták fel, egyrészt a törvényhozó akaratának, másrészt azoknak az okoknak a megismerésére, amelyek a törvényhozót a törvény megalkotására vezették. Amilyen mértékben azonban a jogértelmezés a burzsoá fejlődés során eltávolodott a törvényhozó akaratától s amilyen mértékben az értelmezésnek úgynevezett értékelő módszere lépett előtérbe, amely kiszélesítette a törvény valóságos tartalmától való elszakadás útját, — az indoklás jelentősége mindinkább csökkent. Történetileg így az indokolástól való elszakadás egyik kísérő jelensége volt a törvényhozó akaratától és szándékától való elszakadásnak s jele volt az önkényes értelmezés irányában való haladásnak. Ennyiben tehát az indokolást „rehabilitálni” lehet, — de természetesen

nem a burzsoá törvények indokolását. Ezekkel összefüggésben egyrészt rá kell mutatnunk arra a visszaélésre, amelyet a burzsoá jogtudományban a törvényhozó akaratával űztek; ezt az akaratot, amelyet természetesen nem az uralkodó osztály akarataként fogtak fel, vagy perszifikáltak, azonosították egy elképzelt fizikai személy akaratával, vagy pedig az egyéni akaratok pusztá összességéként szemlélték s az egyes képviselők véleményét kutatták a törvényhozó akaratának megállapítása végett. Az is világos másrésztől, hogy a törvény indokolása burzsoá viszonyok között amúgy sem tárja fel alkotójának valódi akaratát; elég itt az 1878-as német szocialistaellenes törvény példájára hivatkozni, amelyhez formális indokul az I. Vilmos elleni merénylet szolgált, célja azonban — mint Dernburg is megállapítja — az volt, hogy megakadályozza a szociáldemokrácia törekvéseit. A törvényhozó akaratát és szándéka tehát burzsoá viszonyok között aligha fejeződhetett ki igazán az indokolásban.

Az a körülmény, hogy mi az értelmezésnél a törvényhozó objektív körülmények által determinált akaratának, a törvényben kifejeződő osztály-akaratnak alapvető jelentőséget tulajdonítunk, visszavezet bennünket a törvény indokolásához, anélkül azonban, hogy mi is a „Kultus der Materialien” hibájába esnénk. Mindenekelőtt az indokolás minden jelentősége ellenére sem szabad felednünk, hogy az tulajdonképpen nem a törvény, hanem csak a törvényjavaslat indokolása s az elsősorban azokra az elgondolásokra vet fényt, amelyek a javaslatot benyújtó szervet vezették. Az indokolás tájékoztat arról, hogyan elemezte a benyújtó szerv a helyzetet, amelyre a törvényt alapozta, milyen társadalmi, gazdasági, politikai megfontolások vezették, mennyiben kívánt eltérni a régi jogtól és így tovább. Az indokolás tehát, amelyet egyébként a törvényhozó szerv nem tárgyal és nem is erősít meg, mindig elsősorban társadalmi-politikai s ezen keresztül jogi jelentőségű. Ha a múltban az indokolások éppen a valóságos társadalmi-politikai okokat igyekeztek elrejteni, a szocialista törvénykönyveknél ezek a társadalmi-politikai, sőt jogpolitikai indokok már nemesak az indokolásban, hanem többnyire a szövegben is nyíltan kifejezésre kerülnek; így a Ptk. tervezetének első három szakasza is utal ezekre az okokra és célkitűzésekre. Abból kifolyólag, hogy a törvény indokolása őszintén feltárja e körülményeket, az indokolás rendkívül fontos segítség lesz a törvény történeti módszerrel való értelmezésénél.

Az értelmezés során azonban a történeti módszeren kívül más módszereket is alkalmaznunk kell. Az indokolástól nem várható el, hogy az az értelmezésre vonatkozó összes módszerek együttes alkalmazásával akár csak megközelítően is megadja a törvény helyes, teljes és végleges értelmét. Ha ezt tennők, nem számolnánk a törvény hatálybalépését követően összegyűjtött tapasztalatok és tudományos vizsgálódások szerepével az értelmezés elmélyültebbé tételében, tagadnánk a fejlődést az értelmezés területén, illetőleg hivatalos állásfoglalással zárnánk el ennek útját. Érdemes egyébként megjegyezni, hogy nálunk az indokolásba foglalt értelmezés szélessé és többé-kevésbé teljessé tételének

igénye nem a törvényhozó vagy a törvényt benyújtó szervtől, hanem a jogalkalmazóktól ered. Ez a követelmény feltételezhetően egyrészt abból fakad, hogy kódexeink, de jogszabályaink általában, mint mondtuk, szerkezetileg is új típusúak és nagyrészt elszakadnak a kazuisztikától. Ha például a Ptk. tervezetének 647 szakaszát szembeállítjuk a magánjogi törvényjavaslat 2171 szakaszával (még ha le is vonjuk ebből a családjogi anyagot), nyilvánvaló lesz, hogy e mennyiségbeli különbség a törvényszerkesztést illetően jellegbeli eltérést is jelent. Az a szemlélet, amely sok vonatkozásban az íratlan magánjog, vagy a magánjogi törvényjavaslat kazuisztikus rendszerében mozog, legalább a törvény indokolásától kéri számon azt, ami a törvény szövegéből kimaradt. Ennek az igénynek törvényi indokolásaink eleve nem tehetnek eleget; de nem válhatnak a hiteles értelmezés egy fajtájává sem, noha jogalkalmazóink egy része ezt várja, amikor az indokolástól kér pontos eligazítást a mi átmeneti korszakunkban amúgy is nagyszámban jelentkező s nem könnyű értelmezési vagy jogalkalmazási problémára nézve. E kérdésnél is kitűnik, miért nem üres frázis az, hogy a szocialista jog alkotóbb és nagyobb feladatot ruház a jogalkalmazóra, mint a burzsoá jog. A jogalkalmazó tevékenység alkotó jellege nálunk nem új, törvényrontó normák kidolgozásában áll, hanem egy magasfokú, tudományosan megalapozott, széleskörű általánosításon alapuló értelmezési tevékenységben, amelynek során a szocialista jogban a jogalkalmazónak általában nagyobb ívet kell áthidalnia, mint a törvényi, vagy szokásjogi kazuisztikára támaszkodó régi jogalkalmazónak. A jogalkalmazás során adódó *értelmezési* problémák magas színvonalú, a szocialista jogtudomány tételein alapuló megoldása — ez a jogalkalmazó valóban alkotó szerepe a szocialista jog keretében.

## VII.

Előadásom során az értelmezési problematika alapvető vonásainak tárgyalására törekedtem s elsősorban az értelmezés kérdéskörének azokra az elemekre tértem ki, amelyek a polgári törvénykönyvvel kapcsolatban merülnek fel, ha nem is kapcsolódnak szorosan vagy kizárólagosan ahhoz. Céлом az volt, hogy a polgári törvénykönyv tervezetének elkészülte alkalmából megkezdjem valamilyen módon az értelmezés egész anyagának megtisztítását a szűken szemlélt empiriától, az esetlegességtől, a voluntarisztikus elemektől, vagyis mindattól, amit a régi szemlélet reá rakott s legalább jelezzem az értelmezés körüli kérdések megoldásának útját.

A marxista-leninista jogelmélet, amely eddig elsősorban a jogot illető általános kérdések és a szocialista jogra vonatkozó alapvető tételek kidolgozásával foglalkozott, fejlődésének csak jelenlegi szakaszán jut el oda, hogy át-, vagy visszavegye saját feladatkörébe sok egyéb általános jellegű kérdéssel együtt az értelmezés kérdését is. Az értelmezéssel eddig elsősorban a tételes jog művelői

foglalkoztak s a jogelmélet művelője, amikor ezt tárgyalja, könnyen olyan megítélés alá eshet, mint annak idején Thomasius, akit a jogászok elég jó elméleti embernek, az elmélet képviselői pedig tűrhető jogásznak tartottak. Ezzel a veszéllyel abban a reményben lehet szembenéznünk, hogy szocialista viszonyok között a jogelmélet művelőinek a tételes jogtudományokhoz, — a tételes jogtudományok művelőinek pedig a jogelmülethez való közeledésével ez az ellentét alapját veszti és az ebből fakadt előítéletek előbb-utóbb ugyanúgy lomtárba kerülnek, mint a jogértelmezésre vonatkozó egyes régi elképzelések és tételek.

# A MAGYARORSZÁGI REVIZIONIZMUS KIFEJLŐDÉSE, MINT AZ ELLENFORRADALOM ESZMEI ELŐKÉSZÍTÉSÉNEK SZERVES RÉSZE

NEMES DEZSÓ

A revizionizmus a múlt évi ellenforradalom *eszmei* és *gyakorlati* előkészítésében is igen jelentős szerepet töltött be. Itt most az ellenforradalom eszmei előkészítésében betöltött szerepének a kérdésére térek ki, annál is inkább, mert e tekintetben a revizionizmusnak vezető szerepe volt. Amikor ugyanis a munkásosztály többsége — bár elégedetlen a hibák miatt, s azok kijavítását követeli, de a proletárhatalmat feladni nem akarja, s amíg a munkáshatalom még elég erős, addig a proletárdiktatúra nyílt felszámolását követelő fellépéseket, a polgári restauráció nyílt hirdetését nem kísérheti sok siker. Ilyen helyzetben az ellenforradalmi erők inkább választják azt a taktikát, hogy a revizionistákat tolják előtérbe, velük lépnek politikai szövetségre, hogy ők „törjék át a frontot” — ahogy ezt Nagy Ferenc mondotta a Látóhatár című emigráns lapban a múlt év szeptemberében, a disszidensek egymás közötti vitájában. Ezt a frontáttörést, amit Nagy Ferencék a Nagy Imre-féle revizionistáktól elvártak, elsősorban az eszmei—politikai frontáttörésre vonatkoztatták. A magyarországi revizionizmus új formában való kifejlődése ennek az eszmei—politikai frontáttörésnek *egyik* feltétele volt.

Természetesen le kell szögezni, hogy mindenekelőtt a régi, Rákosi-féle vezetés súlyos, komoly megrázkódtatásokat előidéző hibái tették lehetővé, hogy a kifejlődő revizionizmus eszmei befolyása szélesedjen és a belső ellenforradalmi erők blokkjára támaszkodva, külső imperialista erők támogatásával és tényleges irányításával a frontáttörést megkísérelje és megcsinálja. Természetes, hogy a külföldi imperialisták és a belső polgári restaurációs erők igyekeztek maximálisan kihasználni a számukra adódó váratlan lehetőségeket, amik a régi vezetés súlyos hibáinak kihasználásából és a támadásba lendülő revizionizmussal való szövetségből adódtak.

Ennek előrebocsátásával most a nálunk kifejlődött, s mindenekelőtt Nagy Imre által képviselt revizionizmus eszméi lényegével kívánok foglalkozni. Érintenem kell azonban azt a kérdést is, hogy mi a gyökere és a táptalaja ennek a revizionizmusnak? Ezt is látni kell annak a megértéséhez, hogyan jutott el Nagy Imre, a kommunista párt régi tagja, a nála már régóta és ismételten jelentkező oportunizmustól a teljes eszmei és politikai árulásig.

A hatalomra került munkásosztály, a szocialista forradalmat végrehajtva megteremti a maga diktatúráját: a proletárdiktatúrát. A marxizmus—leninizmus azt tanítja, hogy ez nélkülözhetetlen feltétele a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetnek. A proletariátus diktatúrája szükséges az ellenforradalmi erők elnyomására, s a szocializmus felépítésére, minden maradi erőnek, kispolgári ingadozásnak a legyőzéséhez is.

A hatalomra kerülő munkásosztály erősíti szövetségét a kispolgári dolgozó osztályokkal és rétegekkel, amelyeket — történelmi feladatának megfelelően — meg kell nyernie, át kell vezetnie a szocializmus útjára. Ebben a hatalmas társadalom átalakító munkában nevelődik át maga a munkásosztály és neveli át a kispolgári osztályokat is. A kispolgári osztályokkal való szövetség tekintetében a döntő kérdés természetesen a szegény- és középparasztsággal való szövetség, azzal a dolgozó parasztsággal, amelyet át kell vezetni az egyéni kisárutermelés vágányáról — a szocialista termelés vágányára.

A munkásosztály a történelem leghatalmasabb *össz nemzeti* feladatát oldja meg, amikor önmaga felszabadításával és a kizsákmányolás teljes megszüntetésével a nemzetet a szocializmus útjára vezeti. A munkásosztály az egész nép legalapvetőbb, legáltalánosabb, legnemzetibb érdekeit képviseli és képviselheti, mert saját felszabadulási érdeke egybeesik az egész dolgozó nép, tehát a nemzet legalapvetőbb, legáltalánosabb érdekeivel.

Ennek gyakorlati megvalósítása azonban nem olyan egyszerű, mint az elvi megállapítás. A proletárhatalom megszabadította a parasztságot a bankok, kartellek és földbirtokosok nyomasztó hatalmától. A proletárhatalom a nép életszínvonalának általános felemelkedésével lényegesen kiszélesítette a belső piacot és megvédi a parasztságot a hihetetlenül kiélesedett világpiaci verseny pusztító hatásától. A paraszt tehát nem akarja vissza a bankok, a kartellek, a földbirtokosok hatalmát, a világpiaci versenyt, amely mindenekelőtt a szegény- és jórészt a középparasztságot sújtotta: nem akarja vissza a hárommillió koldus országát, s a szipolyozó kulák sem olyan, ami után a szegényparaszt vágyakozik. De nem olyan könnyen érti meg, hogy a kisárutermelés korlátai mellett nem lehet leküzdeni a mezőgazdasági termelés elmaradását a világ-színvonalától, sőt, az elmaradás növekedése fenyegeti e téren a nemzetet. Nem könnyen érti meg, hogy a kisárutermelés az ő saját felemelkedésének is korlátja, hogy a nagyüzemi, a termelőszövetkezeti útra kell térnie, önmaga és az egész ország javára. A kisárutermelő parasztságot húzza vissza a „régii”, amelyből azonban már eltűnt a bank- és kartelluzsora, a földbirtokos- és kulák hatalom, s a védtelenség a világpiaci versennyel szemben. A kisárutermelő a piaci spekulációs lehetőségek növelésére és kihasználására is törekszik, miközben élvezzi a proletárállam védelmét a világversennyel szemben.

A munkásosztály és forradalmi pártja egyik legnagyobb feladata, hogy a dolgozó parasztságot a szövetkezeti útra vezesse. Ez szívós munkát, számos nehézség leküzdését követeli, nem csupán a kulákság ellenállásának és harcának,

hanem különösen a kistermelői maradiságnak a legyőzését is megköveteli. Ez pedig különféle hiba lehetőségét rejtí magában. Az egyik fajta: a szektás hiba, a kényszer újtára lépés, az önkéntesség lenini elvének megsértése, — ami a régi vezetés ténylegesen elkövetett, legkomolyabb hibáihoz tartozott. A másik fajta hiba a meghátrálás a kisárutermelői hangulat elől, amely hangulat a bank- és a kartelluzsorától megszabadulva és a világpiaci verseny nem kellő érzékelése következtében még erősödik is. A meghátrálás viszont a mezőgazdaság szocialista átalakításáról való lemondáshoz vezet. Ez magával hozhatja, mégpedig a kisárutermelés szabad fejlődésének és idealizálásának jegyében, a kapitalista restauráció különféle erővel való szövetséget, a proletárdiktatúra feladását, elárulását. Nagy Imre és társainak útja ezt nem csupán elméletileg, hanem gyakorlatilag is szemléltette.

Nagy Imre, az egykori kommunista, opportunizmusának eredője az volt, hogy a parasztság szószólójaként fellépve, letért a proletár állásponttól, és a kisárutermelő parasztság álláspontjára tért át. Márpedig a parasztság alapvető érdekeit, szocialista holnapját, a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság megteremtését nem lehet kisárutermelői állásponttól, a paraszti kisárutermelés idealizálásával védelmezni. Aki a kisárutermelést idealizálja, becsapja a parasztságot is. Mi amellet vagyunk, hogy jobban fel kell használni a kisárutermelés növekedésének korlátozott lehetőségeit is, segíteni kell a kisparasztot is, de meg kell mondani nekik az igazságot és meg kell nyerni a termelészövetkezetnek.

Nagy Imre 1947—48-ban, amikor az ország rálépett a szocialista építés útjára, — a Központi Vezetőségben fellépett a szocialista építés ellen. E fellépése azonban nem került a párt nyilvánossága elé.

Nagy Imre az 1947—48-as vitában azt a tételt állította fel, hogy Magyarországon a szocialista építés még nem időszerű, történelmileg még nincs napirenden, csak a burzsoá demokratikus átalakulás van napirenden, legfeljebb bizonyos sajátos vonásokkal. Kifejtette, hogy az államosított ipar Magyarországon nem szocialista szektort, hanem államkapitalista szektort képez. A Központi Vezetőségben lefolyt vita után, 1949 szeptemberében, az MDP KV ülésén Nagy Imre visszavonta nézeteit, amelyekről a következőket mondta: „Döntő szerepe volt abban a népi demokrácia értékelésében elkövetett hibámnak. 1947 decemberében a párt kidolgozta a gazdaságpolitika irányelveit. Én az irányelv megállapításával szemben a népi demokrácia nemzetgazdaságát államkapitalizmusnak minősítettem. Márpedig, ha nálunk államkapitalizmus van kifejlődőben, akkor a fejlődés perspektívája közigazdaságunk egyik ágában sem, tehát a mezőgazdaságban sem lehet szocializmus, hanem csak kapitalizmus.” E hamis tételből következtette ő, hogy nincs ellentét az ipar és a mezőgazdaság társadalmi jellege között, nem időszerű napirendre tűzni a mezőgazdaság szocialista átszervezését.

A szocialista építést „korainak” nyilvánító, gyakorlatilag megtagadó álláspontját védelmezve, Nagy Imre még a vita folyamán jobbnak látta felemásan

tudomásul venni, hogy a Központi Vezetőség fenntartja a szocialista építés irányvonalát. Ezért a további vita során fejtegetéseiben az államkapitalista szektor neve „a szocializmus felé fejlődő államosított szektor” lett. Tudomásul kellett vennie azt is, hogy megjelent a mezőgazdasági termelészövetkezeti szektor. Nagy Imre azonban elsősorban azt hangsúlyozta, hogy a kisárutermelő parasztgazdaság és ezen belül a középparaszti szektor marad a döntő. „A népi demokrácia ugyanis — írja a Központi Vezetőséghez 1949-ben benyújtott beadványában — sem gazdasági, sem politikai megfontolásból nem mondhat le a kapitalista szektor döntő tagozatának, a kisárutermelő parasztbirtoknak gazdasági fejlesztéséről és ezen az alapon a középparasztsággal való szövetség megszilárdításáról, ami ennek a kategóriának a demokratikus (nem szocialista! N. D.) állam részéről való további és hathatós gazdasági támogatását és védelmét jelenti.”

Nagy Imrénél eltűnik a kisárutermelés korlátoltságának a ténye, idealizálja azt. Hogy lesz ebből a parasztság, s benne a középparasztnak megnyerése a szövetkezetnek és a szövetkezeti mozgalom győzelme?

Nagy Imre megadja a maga sajátos válaszát erre a kérdésre. Miután — mondja ő — „a nagytőke helyére a szocializmus felé fejlődő állami szektor lépett”, a kapitalista tendenciák a kisárutermelésben is „egyre szűkebbre korlátozódnak”, s ezeknek a „tendenciáknak” szinte automatikus korlátozódásával „a kulákkapitalista gazdaság kivételével a szövetkezeti és nem szövetkezeti szektor is demokratikus úton fejlődik a szocializmus felé, azzal a különbséggel, hogy a szövetkezeti szektor gyorsabban . . . a nem szövetkezeti pedig lassabban fejlődik ebben az irányban”. Nem kell tehát a kisárutermelő szektort kollektivizálni, e nélkül is elfejlődik „demokratikus úton” a „szocializmushoz”, legfeljebb csak „lassabban”, mint a szövetkezeti szektor.

Nagy Imre az MDP KV 1949 szeptemberi ülésén a már említett önkritika kapcsán megállapította azt is, hogy „objektive a magántulajdonon alapuló egyéni kisárutermelő parasztság konzerválásának, lényegében véve a kapitalista mezőgazdaságnak elméleti talajára jutottam”. Azt is megállapította: „Az államkapitalizmusra vett opportunisták irányvételéből következett a szövetkezeti kérdésben elkövetett hiba: irányvétel nem a szövetkezeti *termelés* fejlesztésére, hanem az *általános* szövetkezeti mozgalom kibontakoztatására, ami a mi viszonyaink között, amikor a termelészövetkezeti mozgalom már kezd kibontakozni, annak lefékezését jelentené.” (Aláhúzások tőlem. N. D.)

A Központi Vezetőség 1949-ben elfogadta Nagy Imre önkritikáját, feltételezte, hogy az őszinte; később azonban kiderült, hogy nem volt őszinte. 1949-ben egy kis időre Nagy Imrét visszahívták a Politikai Bizottságból, a párt agrárpolitikájának további kidolgozásában azonban fontos szerepet kapott, tagja maradt a KV-nek és 1951-ben visszakerült a Politikai Bizottságba is.

Nagy Imre koncepciója a *polgári demokratikus átalakulásnál megállni akaró kispolgári rétegek és osztályok nézeteit fejezte ki*. Az elvi harc a kis-



polgári ingadozás ellen és egyben a kispolgári ingadozók *megnyeréséért* — ami egy hosszan tartó állandó feladat — megkövetelte volna e nézetek *nyilvános* legyőzését. Miért maradt ez el? A Központi Vezetőség miért nem világította meg kellőképpen a párt és az egész nép előtt Nagy Imre politikai koncepciójának velejéig opportunistá voltát? Joggal teszik fel a kérdést, mely egyenes választ követel.

Úgy hiszem, a nyílt elvi harc elkerülése a fenti kérdésben elsősorban abból fakadt, hogy Nagy Imre opportunistá nézeteinek visszautasításával egyidőben a KV nem vizsgálta felül kellően az egyéni dolgozó paraszttal való szövetség kérdését a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésének időszakában, a fejlődés magyarországi feltételei között.

Nagy Imre, főleg a középparasztsághoz való viszonyban keletkezett hibákat hangoztatva, lényegében véve a középparaszti gazdaságok kulák-gazdaságokká való fejlődésének a szabadsága alapján állt és *ilyen* alapon akarta „megszilárdítani” a középparasztsággal való szövetséget. *Ezért* minősítette a kapitalista tendenciákat kis jelentőségűeknek, szinte automatikusan megszűnőnek a kisparaszti és középparaszti gazdaságokban. *Ezért* hadakozott ő a kulákveszély eltűlése ellen is.

A Központi Vezetőség 1949 szeptemberi határozata visszautasította a Nagy Imre-féle szövetséget a középparasztsággal, hivatkozva Lenin és Sztálin e kérdésben tett alapvető fontosságú megállapításaira: „Most — mondja Lenin — a proletariátus kezében tartja a hatalmat és vezeti azt, vezeti a parasztságot. Mit jelent az, hogy vezeti a parasztságot? Először azt jelenti, hogy az osztályok megsemmisítésére veszünk irányt, nem pedig a kistermelőre. Ha letévednénk erről az életbevágó és alapvető irányról, akkor megszűnnénk szocialisták lenni, és ama kispolgárok táborába, az eszerek és mensevikek táborába jutnánk, akik most a proletariátus legádázabb ellenségei.” Nagy Imre letért erről az irányról — pontosabban: nem is akart rátérni, csak politikai meghátrálásként jött ideig-óráig felemásan ebben az irányban. Amikor alkalma nyílt rá, megpróbálta letéríteni a pártot erről az útról. Oda is jutott az ellenforradalom mocsarába süllyedt eszerek és mensevikek diestelen táborába.

„A leninizmus — idézi a KV említett határozata J. Sztálintól — feltétlenül a parasztság alapvető tömegeivel kötött tartós szövetséget, a középparasztsággal való szövetséget akarja, de nem akármilyen szövetséget, hanem olyant: amely a munkásosztály vezető szerepét biztosítja, erősíti a proletárdiktatúrát és megkönnyíti az osztályok megsemmisítésének a művét.” A tétel feltétlenül igaz, s következik belőle, hogy a középparasztsággal való szövetségnek, de még a parasztság szegényebb rétegeivel való szövetségnek sem lehet az ára a szabad spekuláció, ami még az idegen munkaerő normális formájú alkalmazása nélkül is (sok leplezett, vagy félig leplezett formája lehet ennek a falun) melegágya a kulákosodásnak. A KV határozata tehát elvileg helyesen

utasította el Nagy Imre nézeteit, de ezzel még *nem oldotta meg a leninizmus alapelveinek helyes alkalmazását Magyarországon.*

Az osztályok megsemmisítésére való irányvételből Lenin nem vonta le azt a következtetést, hogy el kell hanyagolni az egyéni gazdaságok bizonyos fokú fejlődésének a támogatását. Ellenkezőleg, Lenin kidolgozta a híres NEP-politikát, amelynek lényege: a munkás-paraszt szövetség megerősítése, a kisárutermelés bizonyosfokú fellendítése alapján. S a NEP-politika nem akkor szűnt meg, amikor a tömeges kollektivizálás *megkezdődött*, hanem akkor, amikor az alapján véve már *befejeződött*. Sztálin 1936-ban állapítja meg a NEP-politika végét. Lenin tétele, amely szerint „az osztályok megsemmisítésére veszünk irányt, nem pedig a kistermelőre”, nem azt jelentette, hogy el kell hanyagolni a kistermelő segítségét és fokozott gazdasági kényszerrel (a politikai kényszerrel nem is beszélve) kell őt rászorítani a szövetkezetre. Lenin tétele a kistermelő megnyerésének és a termelőszövetkezeti mozgalom messzemenő támogatásának a tétele; feltételezi a kulákok korlátozását is, de a közép- és kisparaszt *spekulációs* törekvéseinek a korlátozását is, *termelői* tevékenységének egyidejű ösztönzése és támogatása mellett, feltételezi a *termelőszövetkezetek* messzemenő támogatásának, valamint a közép- és kisparashti *termelői tevékenység* ösztönzésének olyan kombinálását, amely *közelíti a parasztot a termelőszövetkezethez*, s biztosítja a kollektivizálás győzelmét.

A Szovjetunióban sikerrel végrehajtott kollektivizálás — mindama nehézségek mellett, amelyek különösen elkerülhetetlenek, ha a tőkés államok gyűrűjébe zárva és a történelemben először hajtják végre ezt az óriási jelentőségű társadalomátalakító feladatot — *alapvető tanulságot nyújt* a többi szocialista országnak. S mi e téren nem abban hibáztunk, hogy mechanikusan másoltuk a szovjet tapasztalatokat, hanem abban, hogy a szövetkezés sok jó tapasztalatának átvétele — részben mechanikus átvétele — és hasznosítása mellett *nem vettük át és nem hasznosítottuk kellőképpen a szövetkezeti mozgalom széleskörű támogatásának és a kisparashti termelő tevékenység egyidejű ösztönzésének nagyon is általános érvényű szovjet tapasztalatait.*

Nagy Imre a maga kritikájában nem tudta megvilágítani a KV parasztpolitikájában jelentkező alapvető hibát, mert ő a leninizmus tételeinek *feladásával* bírálta ezt a politikát, s csak visszavonulni tudott a leninizmus alapelveit védelmező KV előtt. A helyes alapelvek helytelen alkalmazásának, gyakorlati eltorzításának a tényeit viszont a KV nem vizsgálta meg kellően, s e kérdések tisztázatlanok maradtak.

Nagy Imre 1951-től, már ismét mint az MDP Politikai Bizottságának tagja, közreműködött az irreálisan felemelt öt éves terv kidolgozásában és a kormány begyűjtési minisztere lett. A begyűjtési politika eltorzításában — ami az egyéni parasztságra és a termelőszövetkezetekre nézve is oly súlyos kihatású volt — Nagy Imrének vezető szerepe volt. Ő ezt nemcsak gyakorlatilag irányította, hanem a Szabad Népből írt begyűjtési cikkeiben elméletileg is igyekezett

megalapozni. 1951. július 1-én írja: „A terménybegyűjtés nem szükségintézkedés”, hanem „a kibontakozó szocialista tervgazdálkodás szerves része... hivatva van egyrészt szilárd élelmiszer- és nyersanyagbázist biztosítani fejlődő népgazdaságunknak, másrészt a javak munka szerinti elosztásának elvét megvalósítani és végül kialakítani a város és a falu, a munkásság és a parasztság között a kölcsönös gazdasági kapcsolatok és együttműködés új formáját”. Átmenet a „parasztság és az állam közötti kapitalista viszonyról a parasztság és az állam közötti szocialista viszonyra”.

1952. július 4-én ezt írja: „Begyűjtési rendszerünk az ország egyetemes érdekeit messzemenően összeegyezteti a termelők egyéni érdekeivel. Az állam mindenkitől gazdasági ereje, teherbíróképessége szerint követeli meg a beadás teljesítését”. „Pórus jár az, aki el akarja odázni a cséplőgéptől való közvetlen beadást.” Ezeket írta, amikor igen rossz termés volt és a begyűjtési rendszerünk különösen súlyosan torzult el. Nagy Imre 1953 júniusáig teljes mellel állt ki az irreálisan felemelt ötéves terv mellett, s mindenekelőtt a begyűjtési rendszer eltorzításában játszott — bár természetesen nem egymaga — vezető szerepet.

Jött azonban 1953 június. A Központi Vezetőség — nem Nagy Imre kezdeményezésére — mélyreható kritikának vetette alá az 1949—53-as politika súlyos hibáit és nagy jelentőségű határozatokat hozott azok kijavítására. Elhatározták Rákosi lemondását a miniszterelnöki tisztségről és a KV javaslatára akkor lett Nagy Imre a miniszterelnök. S ekkor a régi opportunizmus ismét feléledt. Bár burkoltabb formában és csak részlegesen, de opportunistá koncepciója utat tört a kormány programjában és tényleges politikájában.

Az már Nagy Imre jelleméhez tartozott — de nemcsak jellembeli, hanem politikai kérdés, — hogy ő, mint ujdonsült miniszterelnök — programbeszédében a feltárt hibákról úgy nyilatkozott, mintha azokat ő fedte volna fel és mintha azokban neki semmi része sem lett volna. Ennek érdekében a hibák közül teljesen „elfeledkezett” a begyűjtési politika hibáiról, s egyetlen szót nem vesztegetett rá. Annál többet beszélt a termelőszövetkezeti mozgalomban elkövetett hibákról és azok kijavításáról. De hogyan?

„A kormány minden eszközzel (aláhúzás tőlem, N. D.) meg kívánja szilárdítani a paraszti termelés és tulajdon biztonságát” — mondotta ő. Ehhez tartozott, hogy a kormány a termelőszövetkezetek alakulásával és az új belépésekkel kapcsolatos tagosításokat „már az idén megtiltja” — mondja a kormánynyilatkozat. (Nem a túlkapasokat javítja ki, hanem megtiltja!) A kormány engedélyezi — valójában ösztönzi — a termelőszövetkezetek feloszlását és a kilépéseket, a 3 évre vállalt határidő hatályon kívül helyezésével. Eközben ő nem mondja, hogy a kormány lemond a termelőszövetkezetek fejlesztéséről, sőt kijelenti, hogy ezeket „messzemenő támogatásban” részesíti, mert a termelőszövetkezeti út a parasztság felemelkedésének a „legjárhatóbb útja”. Nem a termelőszövetkezeti mozgalom nélkülözhetetlensége mellett, mint a kisárutermelő

parasztgazdaság szocialista átalakításának *egyetlen járható útja* mellett foglal állást, hanem az 1949-ben visszavont koncepciót élesíti fel, csak más kifejezésekkel . . . Most nem azt mondta, hogy az egyéni parasztgazdaság is eljut a szocializmushoz, csak lassabban, mint a szövetkezeti gazdaság, hanem azt, hogy a „*paraszi felemelkedésnek*” a termelőség-szövetkezet csupán a „*legjárhatóbb*” útja, amely mellett lehet más járható út is, a szövetkezet nélküli út is.

Nagy Imre azt is bejelentette: . . . „A kormány engedélyezni kívánja a földek szabad bérbeadását és bérbevételét. Azok pedig, akik az államnak korábban felajánlották és most tartalékföldként kezelt ingatlanaikat művelésre saját kezelésbe kívánják venni, földjüket visszakaphatják . . .”

A kulákok nagymértékben ajánlották fel az államnak 20—25 holdon felüli birtokaikat, hogy „*középparaszttá*” váljanak. A Nagy Imre-féle bejelentés, amely mellőzött minden korlátozást a visszaszerezhető tartalékföldek nagyságát és feltételeit illetően — elindítója volt az általános kulákhroamnak a földek visszaszerzéséért. Ez párosult egy általános rohammal a termelőség-szövetkezetek ellen. Annál is inkább, mert a korábban felajánlott kulákföldek jelentős része a termelőség-szövetkezeteké lett, s ha ezeket szétverik, a volt kulákföldek ismét „*tartalékföldökké*” válnak, amit visszaigényelhetnek. Ezt a kulákhroamot ösztönözte a földek szabad bérlésére vonatkozó bejelentés is, annál is inkább, mert a kormányprogramban ennek nem volt semmiféle korlátozó feltétele. Mindez beletartozott a paraszti tulajdon Nagy Imre-féle „*minden eszközzel*” való „*megszilárdításának*” a tervébe. Ez a „*megszilárdítási terv*” *nem vonatkozott a termelőség-szövetkezeti parasztság tulajdonára*, hanem csak az *egyéni* parasztkérekre — a termelőség-szövetkezetekkel szemben!

A júniusi határozatok igen nagy jelentőségűek pártunk életében, s ha azokat *helyesen* hajtjuk végre, akkor ez nem egy általános kulákhroamot vált ki és nem zilálja szét a szövetkezetek jelentős részét, nem a munkafegyelem és állampolgári fegyelem nagy lazulását idézi elő, hanem a hibákat helyes módon kijavítva, erősítették volna egész fejlődésünket, s benne a termelőség-szövetkezeti mozgalom fejlődését is.

Mint tudjuk azonban, a júniusi határozatok értékelése és végrehajtása kérdésében hosszú huzavona kezdődött, mely jórészt burkolt volt, majd mind nyíltabb lett. A huzavona lényege a júniusi határozatok eltorzítása mind jobb felé, mind bal felé. Ennek során Nagy Imre 1955 elején a KV-n belüli frakciózás talajára jutott; ezután a KV-ből hamar kikerült, majd a pártból is kizárták. De ezt sem kísérte a szükséges elvi harc. Az 1955-ös márciusi határozat ugyan számos pontban helyesen jellemezte Nagy Imre opportunizmusát, de a KV egész politikáját távolról sem elemezte kellőképpen. A további elvi harc hátterbe szorult az adminisztratív rendszabályok mögött.

Nagy Imre opportunizmusa, miután őt a pártból kizárták, megszabadulva minden „*pártköteléktől*”, gyorsan „*kifejlődött*”. Ezt 1955 végén és 1956 elején

írt, 1957-ben barátai által Nyugatra csempészett és ott kiadott elmefuttatásai igen szemléltetően mutatják.

Miután a Társadalmi Szemle legutóbbi számában éppen ezekkel foglalkozom, engedjék meg, hogy az ott kifejtetteket csak röviden érintsem.

Ennek az illegálisan becsempészett „műnek” a két fő fejezete fejtí ki legnyíltabban a leninizmus alapelveinek, a proletárdiktatúrának a feladását, a szocialista táborral való szakítás és a tőkés restauráció erőivel való szövetekezés „elméletét”. Nagy Imre megállapítja, hogy a szocializmushoz el lehet jutni „forradalommal vagy *anélkül*” s azt állítja, hogy a forradalmi út „dogmatikus” hirdetői a két vilárendszer katonai összecsapására vesznek irányt, a békés egymás mellett élést csak átmeneti taktikának tekintik, ahelyett, hogy a békés egymás mellett élés elve alapján a szocializmus „forradalom nélküli” útjáért harcolnának. Megrágalmazza a Szovjetuniót és az egész nemzetközi kommunista mozgalmat azzal, hogy háborút akar és teljesen elhallgatja azt a tényt, hogy több évtizedes küzdelmünkben a kommunista pártok egyik legfőbb harci feladatának az imperialista háború elleni harcot, a nemzetközi békéért való küzdelmet tekintették és tekintik ma is. Ugyanakkor Nagy Imre elhallgatja az imperialisták tényleges háborús törekvéseit; hallgat az imperialista hatalmak tényleges háborús támadásairól, amelyekkel — a vietnami „piszkos háborútól” kezdve a kenyai és malájföldi gyarmati háborúkon, a koreai irtóháborún stb. keresztül az Algéria elleni háborúig — telítve volt az 1956 közepéig terjedő évtized. (Nagy Imre ugyanis — a „mű” előszava szerint — 1956 nyarán fejezte be szóban forgó írásainak utolsó „simítását”.) Ez az elhallgatás is szükségszerűen következik azok politikájából, akik a proletárdiktatúra feladására vesznek irányt, a varsói szerződés felbomlasztását és az imperialista államok támogatásának megnyerését tűzik ki céljukul. Nagy Imre, az árulást „ideológiai-lag” előkészítve, mindezt gyáva köntörfalazással és marxista frazeológiával kendőzi — a leninizmus „továbbfejlesztőjének” a tógáját ölti magára!

A forradalom nélküli „szocialista típusú” fejlődés konkrét példaként Nagy Imre Indiát említi, ahol az államkapitalista szektor kifejlesztésén munkálkodnak, népgazdasági terveket készítenek és hajtanak végre, mégpedig az indiai burzsoázi vezetésével, tehát szocialista forradalom nélkül, proletárdiktatúra nélkül. Hasonló típusú országoknak mondja az imperialista uralomtól megszabadult többi nem szocialista, nem népi demokratikus, hanem polgári országokat. Megállapítja, hogy a kapitalista és szocialista országok között egy külön „demokratikus” országcsoport létezik, amely a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmenet útján van — forradalom és proletárdiktatúra nélkül.

Vagyis Nagy Imre elővette az 1947—49-es, és annak idején látszólag visszavont koncepcióját arról, hogy az államkapitalista ipari szektor és a kisártermelő paraszti szektor majd forradalom és proletárdiktatúra nélkül bele fog nőni a szocializmusba. Régi koncepcióját emellett „továbbfejlesztette”. A *mi* állami szektorunkat, amit a *hatalomra került munkásosztály* teremtett meg — egy-

idejűleg a burzsoáziának a hatalomból való kiszorításával — 1947 végén és 1948-ban: *államkapitalista* szektornak nyilvánította. Akkor ilyen módon foglalt állást a proletárdiktatúra és a szocialista építés ellen, a demokratikus átalakulás korlátozása mellett, a kapitalista gazdasági rend megőrzése mellett. Az *indiai* állami szektort, melyet az indiai *burzsoázia* hoz létre a népgazdaság egyes igen fontos ágaiban, s ami az egész indiai ipar csupán néhány százalékára terjed ki (az indiai népgazdasági terv is az egész népgazdaságnak csak néhány százalékára terjed ki) — „szocialista típusú” szektornak, „szocialista típusú” fejlődésnek nyilvánítja. 1956-ban már ilyen módon foglalt állást a szocialista forradalom és a proletárdiktatúra szükségessége ellen. Ugyanakkor az 1947—49-es „magyar” koncepcióját 1956-ben „nemzetközi” koncepcióvá szélesíti. Hiszen az egész szocialista tábor felbomlasztásának a zászlóját emelte fel, ehhez pedig „nemzetközi” koncepció kell.

Nagy Imre megpróbálja az SzKP XX. kongresszusa „hívének” is felüntetni magát. A XX. kongresszus határozata megállapította a békés, parlamentáris átmenet lehetőségét. A megváltozott világhelyzet, a gyökeresen megváltozott erőviszonyok teremtettek ehhez reális lehetőséget. Az SzKP XX. kongresszusa azt állapította meg — mégpedig történelmi tapasztalatok alapján —, hogy bizonyos feltételek mellett a *szocialista forradalom* győzhet békés úton is, a munkásosztály *megszerezheti a hatalmat* és megteremtheti a *proletárdiktatúrát* polgárháború nélkül, parlamentáris úton is. Nagy Imre viszont a szocialista forradalom *nélküli*, proletárdiktatúra *nélküli* szocialista fejlődés apostolának csapott fel. Az ő nézeteinek semmivel nincs több köze az SzKP XX. kongresszusa tételéhez, mint Bernstein revizionizmusának a marxizmushoz.

A XX. kongresszus megállapította, hogy a megváltozott világhelyzetben, a szocialista vilárendszer kifejlődése és megerősödése, valamint a béke világmozgalom megerősödése következtében megvan a háború elkerülésének reális *lehetősége*. E lehetőségből azonban *csak akkor* lehet *valóság*, ha a szocialista országok egységét tovább erősítjük és állandó szívós küzdelmet folytatunk az imperialisták szüntelen háborús törekvései és háborús provokációi ellen. Nagy Imre viszont — miközben a békés egymás mellett élés hívének mondta magát — a szocialista tábor bomlasztásának útjára tért és „elfelejtette” szóvá tenni, hogy az imperialisták elleni harc legyöngülése — a háborús veszély növekedésével azonos. Ez persze következik a proletárdiktatúra feladásának, az imperialisták előtti behódolásnak a politikájából, melyet „demokratikus út”, meg „magyar út”, stb. jelszavakkal díszítettek, hogy tetszetősebb legyen.

Nem térek itt ki az államkapitalizmus fontos kérdésére, ennek pozitív voltára Indiában és másutt is, s azokra az okokra, melyek következtében az államkapitalista szektor fejlesztése több ország kommunista pártjának konkrét követelésévé vált. A Társadalmi Szemlében megjelent említett cikkemben ugyanis kitértem erre, s nem kívánom itt ismételni. Csupán arra utalok, hogy nem Nagy Imre az első, aki az államkapitalista jelenségeket a forradalom és proletár-

diktatúra nélküli szocializmus revizionista elképzeléseinek igazolására próbálja felhasználni. A revizionizmus nyílt képviselői ezt már régen hirdették, még a weimari Németországban, a „vörös” Bécsben és egyebütt. Csak a régi revizionisták nem nevezték magukat leninistáknak, a leninizmus „továbbfejlesztőinek”, hanem nyíltan hirdették, hogy ők revideálják a marxizmust. Nagy Imre viszont ezt gyáva köntörfalazással igyekezett elhomályosítani.

A varsói szerződés felbomlasztására törekedve Nagy Imre a „tömbellenség” jelszavával operál. Ő jól tudja, hogy a varsói szerződést *védelmi* célból hoztuk létre és készek vagyunk felosztatni, ha a NATO-t is felosztatnák és össze-európai kollektív védelmi rendszert teremtenénk. De számolunk a NATO létének és tevékenységének reális tényével és egyesítjük erőinket az imperialista támadás veszélyének együttes elhárítása céljából. Nagy Imre jól tudja, hogy a *szocialista* Magyarország függetlenségének és békéjének fő külpolitikai biztosítója a Szovjetunióval és a szocialista tábor többi országaival való testvéri szövetség. De ha valaki pánikba esik az imperialisták és a hazai reakció propagandájától és tényleges nyomásától, s ezért vagy bármilyen egyéb okokból keresi az imperialisták és a belső reakció erői előtti behódolás, a velük való kiegyezés, a velük való szövetkezés útját, annak a Szovjetunióval és a varsói szerződéssel való szakítás útjára is rá kell lépnie. S ha egy tegnapi kommunista leplezni akarja a proletárdiktatúra feladásának, s egyben a szocializmus elárulásának a politikáját, az „elméletet” dolgoz ki erre a célra. Ehhez az „elmélet”-hez hozzátartozik a Szovjetunióval való szövetség elárulásának és egyben a szocialista országok által megkötött védelmi szövetség elárulásának „igazolása” is.

A Nagy Imre-féle „tömbellenesség” azonban még csak nem is a tömbök általános elvetését jelenti, hanem a varsói szerződésben egyesült országok szocialista tömbje helyett *egy másik* tömb megalakítását hirdeti, amelyet ő így fogalmazott meg: „a környező népekkel való szoros összefogás, szabad népek egyenjogú szövetsége (föderációja) keretében”. Több ez a katonai védelmi szövetségnél: föderáció. Mégpedig olyan, amely szakít a Szovjetunióval, de amelybe beleférhet mint ugyancsak „környező nép” — a kapitalista Ausztria is. Ugyanis Nagy Imre „föderációjának” nem ismérve az, hogy *szocialista országok* föderációja legyen. Ettől az ismérvtől ő eltekintett, vagy ha valakinek úgy tetszik: elfeledkezett.

Tekinthetjük ezt merő feltételezésnek. De gondoljuk csak el, miben reménykedtek a múlt évi magyar ellenforradalom idején a reakciós erők itthon is, a „Szabad Európa” társaságban és mindenféle egyéb társaságokban is. Abban reménykedtek, hogy Lengyelországban is, Csehszlovákiában is és másutt is felülkerekednek a Szovjetunióval szakító erők. A washingtoni urak arra számítottak, hogy mindezek eredményeként a Német Demokratikus Köztársaság elszigetelődik és megvalósíthatják a nyugat-németországi amerikai-német csapatok betörését az NDK-ba, az NDK lerohanását és megsemmisítését.

Természetes, hogy terveik szerint ezt követte volna az Odera-Neise vonal átlépése és a kapitalista restauráció biztosítása a Szovjetuniótól elszakított országokban. Messzemenőek voltak a nyugati imperialisták tervei. A magyarországi ellenforradalom e terveknek csak egy része, egy láncszeme volt. Az ellenforradalom leverését a nyugati urak nemcsak azért fájlalják, hogy nem sikerült Magyarországot megszerezniük, hanem azért is, mert egész tervük összeomlott. A tervek megvoltak és megvalósításukhoz hozzáfogtak. Vajon mindezek fényében is csupán merő feltételezés-e az, hogy a Nagy Imre-féle föderációs terv a kapitalista világba visszarántott országok föderációját tűzte ki céljául? Vajon nem ezt igazolja az a tény, hogy Nagy Imre és társai a nyugati imperialisták katonai intervencióját kérte és sürgette a segítségünkre siető szovjet csapatok ellen? Talán a szocialista rendszer védelmére szolgált volna az amerikai vagy a nyugatnémet csapatok beengedése?

Sokan mégis azt hitték, hogy Nagy Imre és közvetlen társai csak olyanféle semlegességre gondoltak, mint amilyen Jugoszláviáé, amely szocialista ország, s nem tagja a varsói szerződésnek, nem tekinti magát a szocialista tábor részének. Nagy Imre és társai elég messzemenően kihasználták a maguk céljaira Jugoszlávia és a többi szocialista ország között 1948 után keletkezett ellentéteket és ezek felújításán és kielezésén munkálkodtak. Kihasználták, mint valamilyen példaképet Jugoszlávia kívülállását a szocialista táboron. Most nem azt akarom taglalni, hogy a szocialista tábor kérdésében, s egyes más kérdésekben mi más véleményen vagyunk, mint a jugoszláv elvtársak, s a szocialista Magyarország létének és fejlődésének egyik legfőbb biztosítéka, hogy a szocialista országok nagy családjának a tagjává lett. Arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy Nagy Imre nézetei és politikája alapvető kérdésekben homlokegyenest ellenkezik a jugoszláv pártéval is. Elsősorban a *proletárdiktatúra* kérdésében, és ebből kifolyólag egy sor más kérdésben. Nagy Imre a proletárdiktatúra elárulásának politikáját, a jugoszláv Gyilasz politikáját képviselte. Az ő későbbi „semlegességi” politikájának alapja a proletárdiktatúra feladása, a tőkés restauráció erőivel való összefogás, a tőkés restauráció kiszolgálása. S ez a föderáció, amit a „tömbellenesség” kalózbogója alatt hirdetett: a kapitalista rendszerbe visszarántott országok föderációja lett volna; új szovjetellenes blokk a nyugati imperialisták pórázán. Hogy Ausztriával együtt-e, vagy nélküle? — másodlagos.

Nagy Imre 1955—56-os elmefuttatásait csak az idén ismertük meg, miután a nyugati urak kiadták és becsempészték az országba. A „mű” előszava szerint Nagy Imre az MDP K. V.-nek akarta új elmefuttatásait benyújtani, de azt mégsem tette meg. Az általa eszmeileg irányított pártellenes frakció azonban megkapta és egész agitációs tevékenységében felhasználta ezeket. S ezt annál is inkább megtehették, mert a múlt évi általános támadásuk során a régi vezetőség nem vette fel ellenük a kellő *elvi* harcot, hanem elvtelen kompromisszumok és adminisztratív rendszabályok kombinálásával próbált e támadásoknak gátat vetni.



Nagy Imre és társai kezdetben a „szocialista demokrácia” jelszavát hangoztatták, majd egyszerűen csak a „demokrácia”, és a „tisza demokrácia”, a „teljes sajtószabadság”, a „több pártrendszer” stb. követelésig jutott el — Gyilaszhoz hasonlóan. Agitációjuk jellemző vonása volt a felszabadulás utáni 12 év minden eredményének gátlástalan piszkolása, a hibák mértéktelen eltűlése, a népi demokrácia rendje és a leninizmus eszméi iránti hit és bizalom minél teljesebb megrendítése — persze az „antisztalinizmus” jelszavával. Ugyanekkor nagy lelkesedéssel terjesztették a nyugati tőkés országok és a polgári demokrácia iránti kispolgári illúziókat. Mindez együtt igen nagy szerepet játszott az emberek megtévesztésében.

Az „antisztalinizmus” jegyében űzött eszmei bomlasztás során Nagy Imre társai kinyilatkoztatták azt is, hogy Lenin tétele a munkásosztály vezetőszerepéről az atomkorszakban már „elavult dogma”, s most már az értelmiségé a vezető szerep. Leninnek ez a „továbbfejlesztése”, a munkásosztály vezető szerepének tagadása szükségszerűen kétségbevonja a munkásosztály hatalmának, a proletariátus diktatúrájának történelmi létjogosultságát, s teljesen beleillik a Nagy Imre-féle proletárdiktatúra nélküli „szocialista” koncepcióba. A munkásosztály vezető szerepének tagadásából a munkáshatalom megdöntésének az elismerése következik. S aki segíti a munkáshatalom megdöntését, segíti a munkásosztály megfosztását a vezető szereptől, az segít egy másik osztálynak, hogy megragadja a vezető szerepet és megteremtse a maga hatalmát. Ez a másik osztály pedig *csak a burzsoázia* lehet, amely a külföldi imperialisták segítségére és azokra a belső erőkre támaszkodik, amelyek a proletárdiktatúrával mindig szemben állnak, vagy időlegesen szembefordulnak vele.

A revizionisták előálltak azzal is, hogy Sztálin hibás megállapítását, amely szerint az osztályharc még a *szocializmus felépítése után is szüntelenül* éleződik, úgy kell kijavítani, hogy az osztályharc a szocializmus *felépítéséért* való harcban is már általában csökken, fokozatosan elhal. Az ellenforradalmi események kirobbantása jó leckét adott számunkra az osztályharc fokozatos „elhalásáról”. Tény azonban, hogy ez a revizionista tétel az ellenforradalom előtti 5—6 hónap folyamán megtette a hatását az ellenforradalmi veszély elködösítését, a reakciós erők lebecsülését illetően. Megtanultuk, hogy az osztályharc éleződésének vagy enyhülésének kérdése az osztályok felszámolásának történelmi szakaszában nem egyenletes folyamat: függ egyrészt saját politikánktól, az osztályellenség elszigetelésének fokától, s természetesen az osztályellenségnek a szocialista fejlődéssel szemben tanúsított ellenállásától, ennek jellegétől és élességétől is. Megtanultuk azt is, hogy megengedhetetlen dolog eltérni az osztályéberséget elaltató bármiféle revizionista nézet terjesztését, mert drága árat fizethetünk érte.

Végül a magyarországi revizionizmusnak még egy alapvető jellemvonására kívánok utalni, s ez a *nacionálizmus*. A tőkés restauráció erői előtti behódolás, eme erőkkal való szövetkezés egyik része a burzsoá nacionalizmus előtti meg-

hátrálás, illetve pontosabban: a nacionalizmus talajára helyezkedés. Ez volt az egyik „eszmei” és politikai bázisa annak az ellenforradalmi blokknak, amely a fasisztáktól kezdve, különböző konzervatív és liberális polgári rétegeken és csoportokon keresztül a Nagy Imre-féle „nemzeti kommunistákig” bezárólag a nyugati urak védnöksége alatt az „antisztalinizmus” jegyében a múlt év nyarán és őszén ténylegesen létrejött.

Nagy Imre a nacionalizmus veszedelmes mérget is segítette elviselhetőbbé tenni a jóhiszemű emberek számára „elméletileg” is. A Szovjetunióval és a szocialista tábor többi országaival való szakítás „elvi megalapozása” során tette 1956 januárjával keltezett írásában azt a megállapítást, mely szerint a munkásosztály „a nemzet egyetemes érdekeit nem rendelheti alá a maga osztályérdekeinek”. Nagy Imre jól tudja, hogy különböző osztályok, akik elrejtik a nemzet előtt igazi osztályérdekeiket, általában a „nemzet” érdekeinek szószólójaként lépnek fel. A munkásosztály az az osztály, amely nyíltan a dolgozó nép egésze, a nemzet egésze elé tárhatja a maga osztályérdekeit, mert az *ő osztályérdekei* egybeesnek *az egész nép alapvető érdekeivel*, az egész nemzet szocialista fejlődésének ügyét az egész nép boldogulásának ügyét képviseli. A munkásosztály az egyetlen osztály, amely kivezetheti a nemzetet a tőkés rendszer örvényéből és amelynek történelmi hivatása e nagy feladat végrehajtása, szövetségben a többi dolgozó osztályokkal. De a hatalmon levő, szocializmust építő munkásosztály nem rendeli alá a szocializmus ügyét a többi osztályokkal való szövetségnek, hanem megfordítva, *alárendeli* más osztályokkal, a kispolgári osztályokkal és rétegekkel való szövetségét a *szocializmus ügyének*. Csak így viheti győzelemre a szocializmus ügyét, csak így teljesítheti nemzeti hivatását is. Nagy Imre feladja e lenini tételt és a hatalmon levő, szocializmust építő munkásosztálytól azt követeli, hogy rendelje alá a maga osztályérdekeit, tehát a szocializmus ügyét — *más osztályok* érdekeinek. Gyáva ahhoz, hogy nyíltan megmondja, melyek ezek a *más osztályok*, s helyett a nacionalisták kedvelt módszeréhez folyamodva *elrejt* ezt a „nemzet egyetemes érdekeinek” frázisa mögött. Ez azután megalapozta a „minden magyar testvér” jelszavát, amely jelszóval a magyar munkások, parasztok és értelmiségiek legjobbjainak százait mérszárolták le és ezreinek, sőt tízezreinek lemészárlására készülődtek.

Nagy Imre idézett írásában a hatalmon levő munkásosztálytól konkrétan azt követelte, hogy mondjon le arról, hogy Magyarország a szocialista országok védelmi tömbjéhez tartozzon, mert ez ugyan megfelelhet *az ő osztályérdekeinek*, de nem felel meg „*a nemzet egyetemes érdekeinek*”. Hogyan? Talán a parasztság érdekeit sérti, hogy a Szovjetunióval való szövetség és a varsói szerződésben való részvétel segíti a munkáshatalmat a tőkés-földbirtokos uralom visszaállításán mesterkedő nyugati imperialistákkal szemben? Nem, ez megfelel nemcsak a munkásosztály, hanem a dolgozó parasztság és az egész dolgozó nép, a népi Magyarország érdekeinek, viszont sérti a tőkés restauráció erőinek és nyugati védnökeiknek érdekeit. De vajon azok megmondhatják-e ezt nyíltan

a népnek? Nem. Elő tehát a „nemzet egyetemes érdekeinek” a takaróját. Elő a burzsoá nacionalizmust, a hagyományos eszközt a dolgozó osztályok öntudatának elhomályosítására. S a magyar „nemzeti kommunisták”, a magyar Gyilaszok, a magyar revizionisták Nagy Imrével az élükön ezt is felvették eszmei „fegyvertárukba”. S nem csupán az ellenforradalom napjaiban, hanem — Nagy Imre írásaiban — hosszú hónapokkal előtte, az ellenforradalom „eszmei” előkészítésének időszakában.

Az ellenforradalmi erők — tudvalevő — befolyásuk alá vonták a néptömegek bizonyos részét is, megtévesztettek sok jóhiszemű embert. Ebben a megtévesztő tevékenységben a legveszedelmesebb a revizionizmus politikai és eszmei fertőzése volt. Elsőrendű feladatunknak tekintjük — amit még távolról sem oldottunk meg kellően — elősegíteni a tisztánlátást, s ennek érdekében megvívni a szükséges elvi harcot is, felszámolni a revizionista fertőzés eszmei örökségét.



# FOGYASZTÁSI STRUKTÚRA ÉS KERESKEDELEM

BOGNÁR JÓZSEF

Kereskedelemről a tudományos és a gyakorlati életben kétféle értelmezésben szoktunk beszélni.

Leggyakrabban a szervezetre, az organizációra gondolunk, amely a piaci események befejező fázisaként, különböző formákon keresztül, meghatározott anyagi — technikai bázison megvalósítja a csere processzusát. Ilyen értelemben boltok és raktárak sokaságára, valamint azokban munkálkodó személyek — a cserefolyamat megszervezése érdekében végzett — tudatos, szervezett cselekvéseinek összességére gondolunk.

Az organizáció tevékenységének eredménye gyanánt az ipar és a mezőgazdaság által termelt, vagy importból származó áruk nagy tömege jut el a fogyasztóhoz.

A kereskedelem azonban nemcsak organizáció, hanem meghatározott közgazdasági funkciók hordozója is, összekötő kapocs a tömegtermelés és a személyes fogyasztás között. A fogyasztás, amely minden gazdasági tevékenység fő célja és mozgatója lezárja az egyes áruk körforgását. A kereskedelmi forgalomba kerülő áruk nemcsak a csereprocesszus tárgyai, hanem olyan közgazdasági kategóriák hordozói is, mint kínálat, kereslet és a kettőt mennyiségileg összekötő ár. A szocializmusban is van ugyanis az árutermeléshez és a javak körforgásához kötött — gazdasági összefüggéseiben és fejlődésében a tervszerű elemek hatása alatt álló — piac és azon belül fogyasztási jószágok piaca.

Ilyen értelemben a kereskedelem — az összhang megteremtése érdekében — aktív módon befolyásolja a termelést és a fogyasztást, mert a termelés struktúrájának állandó alkalmazkodása a fogyasztói kereslethez, valamint a technikai — műszaki fejlődés révén forgalomba kerülő új áruféleségek hatása a szükségletek fejlődésére: a gazdasági haladás döntő feltételei.

Közgazdasági irodalmunk eddig keveset foglalkozott a szocialista kereskedelem organizációs és funkcionális problémáival. Nem jelentek meg a fogyasztás elméletével, alakulásával és fejlődésével összefüggő nagyobb tanulmányok sem. Pedig a fogyasztás alakítása, befolyásolása és szervezése a gazdasági élet egyik legfontosabb kérdése.

A fogyasztás mennyiségi és minőségi fejlődése nemcsak az életszínvonal,

a népjólét javulásának „conditio sine qua non”-ja, hanem a termelékenység emelésének, a termelés fejlődésének, a foglalkoztatottság biztosításának is alapja.

Napjainkban, amikor a távlati tervezés a gazdaságvezetés és irányítás egyre fontosabb eszközévé válik, a jelenlegi fogyasztási struktúra ismerete és elemzése már nem elegendő. 10—15 éves iparági, vagy mezőgazdasági távlati terveket csak a külső és belső piacok várható igényeire alapozva lehet készíteni.

A népesség feltételezett alakulása, összetétele, a nemzeti jövedelem növekedése, a termelékenység emelkedése és egyéb taxative fel sem sorolható tényezők új fogyasztási struktúrát formálnak ki, amelynek jellegzetességeit, az egyes ipari és mezőgazdasági ágazatok jelentőségére kifejtett hatását prognózisokban, hipotéziseken alapuló távlati fogyasztási tervekben kell összegeznünk.

Teljes áttekintést természetesen nemcsak ilyen távoli, hanem a közelebbi jövőre is nehéz nyerni. Figyelembe kell ugyanis venni, hogy a fogyasztás a többi nagy közgazdasági munkafolyamattól eltérően nem centralizált, és legnagyobb részében a történelmileg kialakult, régi egységben : a háztartásban valósul meg.

A sok kis egységben kialakuló, tömérdek szubjektív értékeléssel párosuló gazdasági folyamatok sohasem szervezhetők és irányíthatók olyan pontossággal, mint a nagy egységekben történők és több objektív adottsággal rendelkezők.

Továbbá a gazdasági élet — amelynek a fogyasztás végső eredményét jelenti — nemcsak kvantitatív és mérhető, vagy matematikai egyenlet alakjában leírható jelenségekből áll. Alakulását nemcsak endogén (tehát a gazdaságon belüli), hanem exogén (politikai, szociális, szociológiai, kulturális) tényezők is befolyásolják és azt sem lehet mindig egyértelműen megmondani, hogy mit tekintünk a gazdaságon belüli és mit azon kívüli tényezőnek.

A gazdasági élet minden folyamata sok, egymásra ható tényező együttes és egyidejű befolyásának eredménye. Az egyes tényezők súlyát, belépésük, vagy elmaradásuk révén kialakuló változásokat nem tudjuk kísérleti módszerekkel meghatározni, miután — a természettudományoktól eltérően — a többi tényezők hatását sem kiküszöbölni, sem ellenőrizni nem lehet.

Tudományágunk tehát nem egzakt tudomány, működését nem lehet kizárólag a mérhető jelenségek világára korlátozni, de a számszerűleg mérhető, matematikai, történetstatisztikai összefüggésekbe tömöríthető folyamatok és jelenségek túlsúlyban vannak és reprezentatív módszerek és vizsgálatok segítségével a bizonytalan elemek is körülhatárolhatók, majd korlátozhatók.

E rövid, látszólagos kitéréssel arra kívántam rámutatni, hogy milyen nehéz és mennyi elméleti megfontolást kívánó feladat a fogyasztási struktúra kérdéseivel való foglalkozás, fogyasztási prognózisok készítése.

Még olyan esztendőben is, amikor módunk van a fogyasztást befolyásoló körülmények számbavételére, mert a jelenről, vagy a mindannyiunk által átélt közelmúltról van szó és bőséges statisztikai adatok állnak rendelkezésünkre, gondosan kell mérlegelni a külső események (rémhírek nyomán támadt vásár-

lási láz), jó, vagy rossz termés, időjárás (meleg, vagy hűvös nyár) stb. és más tényezők hatását a forgalmi-fogyasztási struktúra alakulására. A fogyasztás elemzése során is csak a sokévi átlag alapján levont következtetések lehetnek helyesek, ha a fejlődés irányát ugyanakkor helyesen ítéljük meg.

Számolni kell — végül — azzal is, hogy minden fogyasztáskutatás egyik fő célja a termelés tervszerűségének biztosítása nemcsak globálisan, hanem egyes iparágakra vonatkoztatva.

Strukturális, gyártmányösszetételi problémái ugyanis minden iparágaknak, minden üzemnek vannak. Az arányaikban stabilabb és egyik évről a másikra csak 1—2%-t, vagy esetleg csak tizedszázalékokat kilengő legfőbb árucsoportok mögött a cikkek ezrei állnak, amelyek forgalma egyik évről a másikra esetleg több száz százalékkal növekszik, vagy hirtelen visszaesik a vásárlóerő, a divat, a szokások, új találmányok következtében. A fogyasztáskutatásnak termelési perspektívát kell nyújtania a nagy ingadozásokat és hirtelen változásokat felmutató cikkeket gyártó iparágaknak és üzemeknek is!

A távlatokat helyesen felmérni, a fogyasztási struktúra kialakulását befolyásolni, a fogyasztást gazdaságossá tenni, a pazarlást megszüntetni csak a jelenlegi fogyasztási struktúra gondos tanulmányozása esetén lehet.

Minden fogyasztás a szükségletek kielégítésével kapcsolatos. Az emberi élet feltételei a külső természetben vannak. Szükségeink nemcsak fizikai — biológiai, hanem szellemi jellegűek is lehetnek.

A szükségletek megítélésében és értékelésében különféle nézeteket ismerünk.

Vannak, akik a szükségleteket és a fogyasztást túlnyomóan fizikai — technikai processzusként fogják fel. Nem vitatják, hogy a jövedelmi viszonyok a természeti tényezők, a termelőerők befolyásolják a szükségletek tartalmát és alakítják a kielégítés formáját. Mégis adott időpontokban és adott viszonyok között szigorúan körülhatároltnak, merevnek és zártnak tekintik azokat és így nem hisznek befolyásolásuk és alakításuk lehetőségében. Lényegesnek tartják a szükségletek sokoldalú tanulmányozását, de nem ismerik fel azok állandóan alakuló és változó jellegét, mert a szükségletet egzaktsággal kiemelik a gazdasági folyamatok komplex, funkcionális összefüggéseiből.

Mások viszont abból a tételtől indulnak ki, hogy szocialista viszonyok között a termelőerők fejlettsége határozza meg a szükségletkielégítés mértékét. Hibás módon egyenlőségjelet tesznek azonban az adott ipari struktúra és a termelőerők fejlettsége között, miután szemléletmódjukra az a jellemző, hogy a kínálatot tekintik egzaktsággal, a funkcionális összefüggésekből kiemelt tényezőnek. A fogyasztásban inkább mennyiségi problémát látnak és annak differenciált jellege hidegen hagyja őket. Nem helyeznek súlyt a szükségletek, a fogyasztás tanulmányozására, mert meg vannak győződve arról, hogy nagyobb árumennyiségek biztosítása esetében — és ez a termelőerők fejlődése révén előbb-utóbb lehetővé válik — a szükségletek kielégítése nem okoz gondot.

A szükségletek helyes értékelése azon a felismerésen nyugszik, hogy a skála

rendkívül változatos, nemcsak a szó azon értelmében, hogy a fogyasztóknak sokféle igénye van (a szükségletek horizontális tagolódása), hanem fontossági sorrend, rangsorolás és kielégítés módja szerint is (a szükségletek vertikális tagolódása). Osztályozni szokták a szükségleteket aszerint, hogy első-, másod-, vagy harmadrendűek, merevek, vagy elasztikusak. Vannak olyan szükségletek, amelyek megszerzése fordított összegek aránya jövedelemnövekedés esetén csökken (élelmiszerek, lakás, fűtés), másoké emelkedik (ruházat, élvezeti cikkek, személyi szolgáltatások stb.) Egyes polgári háztartási statisztikusok a szükségleteket nélkülözhetőségi fok szerint osztályozzák annak alapján, hogy a különféle cikkek megvásárlására fordított kiadások növekedése milyen viszonyban áll a jövedelem növekedésével. A ruházati kiadások nagyobb arányban emelkednek, mint a jövedelem (1,26—1,36), az élelmiszer kisebb mértékben (0,5 és 0,7 között), de a szórakozás háromszorosára, a hangszervásárlás ötszörösére növekszik. Vannak olyan szükségleteink, amelyek kielégítése során minden forint elköltését gondosan tanulmányozzuk, vannak másfélék, amelyek megszerzésében konvenciók, ingatag szeszélyek és múló kedvtelések rabjai vagyunk.

Még az elsőrendű, biológiai eredetű szükségletek kielégítése során is a fogyasztásnak gazdasági — társadalmi (hiszen a fogyasztás nem egyéni mozzanat) meghatározói vannak és az alapvető igényekre a történelmi fejlődés során szokások, szertartások, divat, új és célszerűbb kielégítési módszerek olyan gazdag variánsai épülnek, hogy a szükséglet a maga tiszta formájában csak rendkívüli viszonyok (háború, inség stb.) esetén érvényesül.

A szokások, a divat, az élelmiszerkémiai találmányok nemcsak a szükségletkielégítés külső formáit határozzák meg (étkezési szokások, időpontok), hanem az igények kielégítésére alkalmas élelmiszerfélések mibenlétét, elkészítési módját, elterjedését is befolyásolják.

A fogyasztó rugalmas, a szó azon értelmében, hogy lassú mennyiségi változások, esetleg katasztrófák idején minden helyzethez tud alkalmazkodni, minden újat képes átvenni. Ugyanakkor a konvenciók és megszokások rabja is, aki leleményesen védekezik, ha kialakult fogyasztási szokásait nyers módszerekkel akarják megbolygatni.

Az elsőrendű szükségletek mellett a szokások és a fogyasztás olyan fajtái is kialakultak, amelyek kielégítése nélkül — elméletileg — megvagyunk, de a megszokás és a hajlam révén gyakran fölébekerekednek az elsőrendű szükségleteknek is: mint a dohányzás, alkoholfogyasztás, kávé stb. A szükségletek eme fajtáját Varga István quasi-szükségleteknek nevezi.

A quasi-szükségleteknek igen nagy szerepe van a fogyasztásban, hiszen 1956-ban a lakosság összes vásárlásainak (a vendéglátóipart is beleértve) 14,8%-t eszközölte élvezeti cikkekben (ital 10,3%, dohány 3,8%, kávé, tea 0,7%). A jövedelmek növekedése esetén az élvezeti cikkek aránya növekszik az összes vásárlásokon belül, de összetétele változik: aránylag kevesebbet költenek italra és többet kávéra és teára.



A ruházkodás is oly területe a fogyasztásnak, ahol állandó feszültség észlelhető az egyéniességre való törekvés és az alkalmazkodás között. Az egyik kör az állandó mozgást és nyugtalanságot, a másik a kialakult újhoz való lassúbb alkalmazkodást, a viszonylagos nyugalmat jelenti. Az állandó feszültség következtében az öltözködés anyagok, minőségek, színek, szabás, formák szempontjából évről évre, helyesebben szólva szezonról szezonra változik. Az öltözködési szokások gyors változása, egy-egy divat egycsapásra történő térhódítása és hirtelen eltűnése meggyőzően bizonyítja, hogy az egyéni szükségletek — a társas együttélésből származó szokások és igények által formálva — ezer és ezer módon elégíthetők ki.

Vannak olyan új áruk — leginkább az új találmányok —, amelyek megjelenésükkel új szükségletet teremtenek, kialakítva saját piacukat (gépkocsi, rádió, televízió stb.) Az ilyen jellegű áruk jelentősége — ezt meggyőzően bizonyítják a nemzetközi tapasztalatok — növekszik az áruforgalomban, ami a modern fogyasztás jellemző sajátossága.

A modern gazdasági és társadalmi fejlődés során tehát új igények keletkeznek, régiek lassan elhalmak, állandó harc, változás, feszültség és mozgás közepette.

A fogyasztás rendszere szerint lehet egyéni, vagy társadalmi, attól függően, hogy a szükségletkielégítés egyénileg, vagy társadalmilag történik. A modern gazdasági élet egyik jellemző sajátossága, hogy a szükségletkielégítés terén tért hódít a társadalmi szervezkedés (étkezés, utazás, szórakozás, gyógykezelés). A személyes fogyasztás körébe tartozó szükségletek kielégítésére szolgáló áruk jellegét, formáját, elterjedését erősen befolyásolják a társadalmi együttélésből kialakuló szokások és normák.

A bútorok, vagy a gépkocsi stílusát, formáját állandóan változtatják és a divat hatása alól még a termelőeszközöket sem lehet kivonni. Gondoljunk pl. az első világháború előtti gépekre, amikor csak a célszerűségre voltak figyelemmel és a gépek alakjukban nehézkesek, színeikben tompák voltak, míg napjainkban tetszetős külsejük van és gyakran élénk színűek.

A fogyasztáskutatásnak az a célja, hogy folyamatos áttekintést nyerjünk a fogyasztási javak forgalmát befolyásoló tényezőkről.

Ezért a szükségleteken kívül az elosztás módszereit, konformitásukat az igényekkel és a szokásokkal, a fogyasztás gazdaságos vagy gazdaságtalan voltát folyamatos időperiódusokban kell tanulmányozni. Gazdaságos a fogyasztás abban az esetben, ha a jószágot nem vonjuk el népgazdaságilag hasznosabb felhasználás elől. Ellenkező esetben pazarló fogyasztásról beszélünk.

A fogyasztáskutatás kiinduló pontja mindenkor a történelmileg kialakult, a múltat és jelent magában foglaló fogyasztási struktúra.

A jelenlegi struktúra jelenti a kiindulópontot a hosszabb időszakra szóló prognózisokhoz is.

A továbbiakban rátérek a mai magyar fogyasztási struktúra sajátosságainak ismertetésére. Fogyasztásunk jellegzetességeinek elemzése során utalok

azokra a társadalmi — gazdasági tényezőkre, amelyek a struktúra változását és fejlődését döntő módon befolyásolták.

A lakosság egy főre jutó élelmiszerfogyasztása a legfontosabb élelmiszerekből 1938-al és 1950-el összevetve erőteljes módon emelkedett.

	liszt	zsiradék	hús	cukor	tej	tojás
1938	134,2	18,3	34,7	10,5	134,5	81,9
1950	141,3	17,7	34,3	16,3	132,—	85,—
1956	155,—	22,5	42,—	25,—	112,4	123,0

Lásd: Ötezer család 1956. évi háztartási feljegyzései. I. lap. Az élelmiszerfogyasztás alakulása Magyarországon című kiadvány többéves átlagokat ad a két háború közötti időszakról és a felszabadulás utánról.

Számottevő módon növekedett 1950 és 1955 között néhány tartós fogyasztási jószág és háztartási cikk forgalma (1938-al részben nincs mód az összehasonlításra, mert megbízható adatok nem állnak rendelkezésünkre, részben az összehasonlítás nem sokat mond).

A ruházati forgalom 1951 óta néhány fontos cikkesoportban mennyiségileg csökkent, összetétel szempontjából viszont javult. Erőteljes fejlődés valósult meg a gyermekruházati cikkek értékesítésében.

Milyen változások történtek a népesség számában, összetételében és a jövedelmek alakulásában?

1. A népesség lélekszáma 1949 és 1955 között 6%-kal emelkedett. (9.247 ezerről 9.805 ezerre.) A munkások és alkalmazottak száma ugyanezen idő alatt 23,6%-kal növekedett (4.009-ről 4 945.2 ezerre), a parasztságé 2,6%-kal (4.444 ezerről 4.329 ezerre), és az egyéb népességé 34,3%-kal csökkent (793 ezerről 521 ezerre).

A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint az egész népesség 50,5%-át jelentő munkások és alkalmazottak élvezték a jövedelmek 55,5%-át, a népesség 44,2%-át jelentő parasztság a jövedelmek 38%-át, 5,3%-nyi egyéb népesség a jövedelmek 6,4%-t.

Ismeretes, hogy a munkások és alkalmazottak számának növekedése növeli a fogyasztást, miután az ipari népesség fogyasztása minden országban magasabb, mint a parasztságé és még nagyobb mértékben emeli a kereskedelmi forgalmat — miután a munkásság szinte teljes fogyasztása a kereskedelem útján kerül a felhasználóhoz.

A népesség legfőbb kategóriái közötti jövedelemelosztás egyenletes, ami ugyancsak növeli a fogyasztást. Kapitalista országokban a kiskereskedelmi forgalom emelkedése legtöbbször a lakosság jövedelmének növekedése mögött marad. Ez a jelenség kisebb részben a megtakarításokkal, nagyobb részben a

jövedelmek közötti hatalmas különbséggel magyarázható. A vagyonos rétegek fogyasztását ugyanis a jövedelemnövekedés alig befolyásolja (elérték, vagy megközelítették a csúcst).

2. A gyáripari munkások egy keresőre jutó átlagos reálbére ugyanezen idő alatt 7,1%-kal emelkedett, az egy főre jutó reáljövedelem pedig 26,5%-kal növekedett.

Az egy főre jutó reáljövedelem nagyobb emelkedése azt jelzi, hogy a vásárlóerő és a fogyasztás növekedése elsősorban a keresők számának növekedésével magyarázható.

Az egy főre jutó bruttó jövedelmek — a keresők és eltartottak számától függően — jóval nagyobb szóródást mutatnak, mint a keresetek — (1 : 3,5-hez, 1 : 1,4-hez.)

A munkás és alkalmazott népességén belüli keresők aránya 1955-ben 50,3%-ra növekedett.

A szocialista iparosítás eredménye gyanánt a városi lakosság száma 4 millió fölé emelkedett (1949-ben 3.355 ezer).

3. A kereső nők száma 1957. január 1-re 1.420 ezerre emelkedett (1930-ban 927 ezer, 1941-ben 1.151 ezer volt). A nők szerepe a család vásárlásaiban régebben is döntő volt (a két háború közötti becslések szerint az összes vásárlások 80%-át végezték.)

Az önálló keresettel rendelkező dolgozó nő vásárlásai azonban mennyiségileg és minőségileg eltérnek a háztartásban munkálkodó asszonyok vásárlásaitól. Többet költ öltözködésre, praktikus, a hordást jól bíró, de tetszetős ruhafélékre, viszont kisebb gondot fordít az élelmiszerek kiválasztására és a gyorsan elkészíthető áruféleségeket kedveli. Az önkiszolgálás és a hidegkonyhai készítmények térhódítása a kereskedelemben elsősorban a kereslet és a vásárlás jellegének ebből következő megváltozásával magyarázható.

4. Társadalmunk 1949 óta jelentős strukturális változásokon ment keresztül. Nincsenek benne kizsákmányolásból élő, vagyonos rétegek, önálló vállalkozók. A jövedelmek egyenletes elosztása — amint erről már szó volt — növeli a fogyasztást és az áruforgalmat, de csökkenti egyes luxuscikkek keresettségét.

A szocialista iparosítás, az egészségügyi szolgáltatások fejlődése, az egyetemi hallgatók számának növekedése következtében 1949 óta megkétszereződött a mérnökök, 50%-kal emelkedett az orvosok és megduplázódott az egyetemi és főiskolai oktatók száma. Többen dolgoznak tehát a nagyobb keresetet biztosító pályákon. Ismeretes, hogy egy adott társadalomban a reálbérek változatlan-sága ellenére is lehet életszínvonal emelkedés, ha többen dolgoznak a magasabb keresetet biztosító pályákon (Nálunk, mint arra utaltam, reálbéremelkedés is volt).

5. Évről évre csökkent a munkásságon belül az alacsony keresetűek aránya. Egyes munkáskategóriák : pl. a bányászok helyzete az átlagnál kedvező.

zöbben alakult, amit az is bizonyít, hogy a bányászmegyékben jóval magasabb az egy főre eső élelmiszer és iparcikkvásárlás, mint más megyékben.

6. Igen érdekes nivelláció alakult ki a dolgozó parasztság jövedelmeiben és fogyasztásában. A háztartási statisztika adatai szerint (hogy abban milyen jellegű és nagyságrendű hibák adódhatnak, arról még szólni fogok) a nagyobb adóterhek, a progresszív és lényegében termelési előírásokat is tartalmazó beadási kötelezettség, valamint a magasabb üzemi költségek következtében a nagyobb földterülettel rendelkezők fogyasztásra elkölthető jövedelme nem, vagy alig több, mint a kisebb területtel rendelkezőké, amennyiben azok bérből eredő bevételekkel is rendelkeznek.

A háztartási statisztikában szereplő, különböző birtokkategóriákhoz tartozó dolgozó parasztok összes pénzbevételeinek csak 60%-a származott a mezőgazdaságból (emellett saját termésből történő fogyasztásuk jelenti összes fogyasztásuk 40-67%-át), 22%-a viszont bérből, 7,1%-a napszámból, és 3,8%-a fuvarból. A munkabérből származó jövedelem kiegyenlítő szerepét bizonyítja, hogy 1956-ban — a megfigyelés szerint — az 1—3 holdas gazdaságokban magasabb volt az egy főre jutó jövedelem, mint a 3—8 holdasoknál.

A nivellációt azonban nemcsak a munkabérek magyarázzák, hanem a gazdálkodásban kialakult különbségek is. A begyűjtés — amely elsősorban a nagyobb földterülettel rendelkezőket érintette — olyan termelési előírásokat tartalmazott, amelyek a vetésstruktúrát a kevésbé jövedelmező kultúrák irányába tolták el.

A kis területtel rendelkező dolgozó parasztok intenzívebben gazdálkodhattak (tej — tojás — baromfi — gyümölcs — zöldség), így árutermelésüket jó áron értékesítették, míg kenyeret, lisztet, cukrot stb. a boltban vásároltak.

Egyébként a háztartási statisztika megállapítása szerint a parasztság materiális jószágfogyasztása (szolgáltatások levonásával) a munkások és alkalmazottak jószágfogyasztásának 91%-át jelentette az utolsó nyolc év átlagában és gyorsabb tempóban növekedett, mint a városi lakosságé.

Ebben az esztendőben a begyűjtés eltörlése következtében a városi lakosság és a parasztság, valamint az egyes birtokkategóriák jövedelmei között is arányeltolódások keletkeztek, de ezek mértékéről, jellegéről és következményeiről még nincs megbízható áttekintésünk.

A fogyasztás alakulását és struktúráját két módon közelíthetjük meg: a) egyes, reprezentatív háztartások fogyasztása alapján; b) az egész nép-gazdaság jószágfogyasztására vonatkozó összefoglaló adatok alapján. Hangsúlyozom, hogy tanulmányomban kizárólag a személyes fogyasztás — mint mondani szokták —, a lakosság fogyasztásának problémáival foglalkozom, és a „fogyasztás” szót is ilyen értelemben használom. A termelő vagy produktív fogyasztás kérdései nem képezik jelenlegi vizsgálódásaim tárgyát.

A szocialista gazdaságban — a kapitalista gazdaságtól eltérően — lehetőségünk van a lakosság egész fogyasztásának — meglehetősen pontos — meg-

állapítására. Háztartási statisztikára azonban, amely az egyes rétegek helyzetének eltérő alakulását, változását, a jövedelem és a fogyasztás közötti összefüggéseket, a szokások változását dokumentálja, továbbra is igen nagy szükség van. A belkereskedelmi statisztika — amely a kereskedelmi forgalom árucsoportok, terület és szervezetenkénti megoszlásáról folyamatos időperiódusokban tájékoztat — nem öleli fel az *egész* fogyasztást, sőt az *egész* áruforgalmat sem. Ily módon a háztartási statisztika adatait a vásárlóerő és az áruforgalom tervezése során is jól lehet hasznosítani.

A háztartási statisztikában konkretizálódó megfigyelés sikere azonban két tényezőtől múlik: a) megfelelően vannak-e a megfigyelt családok kiválasztva, reprezentálják-e azt a réteget, amelyet tanulmányozunk, tehát levonhatunk-e észleléseinkből általános következtetéseket? b) Megfelelnek-e a különböző kérdésekre adott válaszok az igazságnak, nem hallgatnak-e el valamit szándékosan — bizalmatlanságból — a feljegyzés készítői, nem tévednek-e esetleg valamiben?

Közismert, hogy nem mindig tudunk pontosan visszaemlékezni apró kiadásainkra, vannak bevételek, amelyekről egyesek nem számolnak el pontosan (különkeresetek), vannak „kényes kiadások”, amelyeket könnyű bevallani a statisztikusoknak, de nehéz a feleségnek (dohányzás, szeszes italok); viszont a feljegyzéseket vele együtt kell készíteni.

Figyelembe kell venni azt is, hogy a parasztság saját terméséből történő fogyasztását nem könnyű pontosan megállapítani, hogy a nagyobb birtokkategóriához tartozók igyekeznek viszonyaikat a valónál rosszabb színben feltüntetni.

Hibát követhetünk el azonban a családok kiválasztása során és a hiba valószínűsége jóval nagyobb a paraszt, mint a munkás és alkalmazott családok esetében. A munkás és alkalmazott családokat ugyanis jövedelmük nagysága, míg a parasztcsaládokat földterületük nagysága szerint kategorizálják. Ugyanazon jövedelmi kategóriába tartozó munkás és alkalmazott családok életkörülményei csak kis, néhány százalékos ingadozást mutatnak, míg ugyanazon birtokkategóriába tartozó parasztcsaládok jövedelme és életkörülményei országrésztől, a földek minőségétől, a nagy fogyasztópiacokhoz való távolságtól, a gazdálkodás intenzitásától függően többszáz százalékos kilengést mutatnak. A paraszt családok kiválasztásában elkövethető hibák valószínűsége folytán a háztartási statisztika által felszínre hozott összefüggéseket sokoldalúan kell ellenőrizni és csak ennek megtörténte után szabad általános következtetéseket levonni. Célszerű pl. — és ilyen elképzelések vannak is a Központi Statisztikai Hivatalban — a parasztcsaládokat nem, vagy nem kizárólag birtokviszonyaik alapján kategorizálni.

A fogyasztási struktúra vizsgálata során a belkereskedelmi és a háztartási statisztika adatait összevetem és ilyen módon igyekszem hiteles összefüggéseket feltárni.

1954-től fogva csökkent az élelmiszerkiadások aránya a háztartásban, az

élelmiszerek részesedése az áruforgalomban. A belkereskedelmi statisztika szerint az élelmiszerek részesedése az áruforgalomban (a vendéglátóipart is beleértve, ami bizonyos halmozást jelent) 50,2%, míg 1952-ben 56,7% volt.

Az élelmiszereket növényi és állati eredetük szerint osztályozzuk. Az alacsonyabb jövedelműek keresetük nagyobb hányadát költik növényi eredetű élelmiszerekre, majd a jövedelmek növekedése esetén a növényfélések fogyasztása viszonylag stabilnak bizonyul, míg az állati eredetű élelmiszerek fogyasztása növekszik.

Az olcsóbb, nagyobb kalóriatartalmú cereáliák fogyasztása az alacsonyabb és magasabb jövedelmi kategóriákban megközelítőleg azonos, míg a cukor, a gyümölcs és zöldségfogyasztás viszonylag nagyobb kilengéseket mutat. A cukorfogyasztás azonban a legalacsonyabb egy főre jutó reálkeresettel rendelkező családokban, valamint a paraszti háztartásokban is viszonylag magas (18 kg.) A cukorfogyasztás aránylag magas szintjét a cukornak a vajhoz, húshoz, zsírhoz viszonyított alacsony ára indokolja (1938-ban más árarányok voltak).

A gyümölcs-zöldség fogyasztás mennyiségi szempontból kicsi, minőség és a fogyasztás időpontja szempontjából nagy kilengéseket mutat. (A magasabb jövedelműek egyes gyümölcsfélékből: eper, szőlő fogyasztanak többet és több primőr, illetve korai árut vásárolnak.)

A parasztság és a vidéki munkásság fogyasztása cereáliákban, gyümölcs és zöldségfélékben magasabb, cukorban alacsonyabb, mint a budapesti munkásságé.

Az állati termékek fogyasztása — jövedelmi kategóriáktól függően — nagyobb kilengést mutat. (Hús 18 kg-tól 47 kg-ig, sajt, vaj.) A tej és zsír fogyasztásban — miután az előbbinek a minősége gyenge, az utóbbit viszont vaj helyett is használják — viszonylag kisebb különbségeket találunk.

A belkereskedelemben az egy főre jutó élelmiszereladás abszolút összege 1956-ban 2.485 Ft. Budapesten 4.536, vidéken 1.994 Ft. volt. A vidéki élelmiszervásárlások megítélése során figyelembe kell venni, hogy a parasztság összes élelmiszervásárlásának — birtokkategóriáktól függően — 40—67%-át biztosítja saját terméséből és a vidéki munkásság is rendelkezik kerttel, kisebb földdel, valamint a szabadpiac nagyobb szerepet játszik a lakosság ellátásában, mint Budapesten.

Az egyes megyék egy főre jutó élelmiszervásárlása általában az ipari népesség százalékarányának megfelelően emelkedik (Komárom — Veszprém — Borsod — Baranya — Győr).

A ruházati kiadások aránya a kiadási struktúrán belül nagyobb mértékben emelkedik, mint a jövedelem. A belkereskedelmi forgalomban a ruházati cikkek részesedése 1956-ban 27,3% volt. Ez az arány nemzetközi méretekben is igen magas, ami a fogyasztási cikkek árárányaival és a ruházati áruféleségek viszonylag magas árával magyarázható. A belkereskedelem ugyanis a főárucsoportok részesedését a forgalomban csak forintban vizsgálhatja.

Nemzetközi összehasonlítás esetén célszerű az egy főre eső fogyasztást természetes mennyiségekben kifejezni. (Jellemző például, hogy az iparilag fejlettebb népi demokratikus és tőkés országokban a ruházati cikkek súlya az egész kereskedelmi forgalomban jóval kisebb.)

A ruházati forgalom összetétele kedvező irányban fejlődött :

1. Az egész textilforgalmon belül 68% a készáruk részesedése a méterárukkal szemben.

2. A kötöttáru forgalom, — amelynek növekedése világjelenség — 1951 óta megtöbbszöröződött és 1956-ban alig volt kisebb, mint az összes egyéb női, férfi felsőruha és kabát forgalom. A kötöttáru forgalom imponáló megnövekedése szemléletes illusztrációja a divat, az új fogyasztási szokások gyors elterjedésének.

3. A nylon harisnya és zokni forgalma, az összes harisnya és zokni forgalom 57%-ára emelkedett. 1951-ben még nem volt hazai gyártás! Ez az arány a jövőben még növekedni fog, de az idősebb nők, parasztasszonyok és más konzervatív fogyasztók továbbra is az egyéb harisnyaféleségeket részesítik előnyben.

4. Nagy utat futott be a gyermekkonfekció, amelynek forgalma 1951 óta megháromszorozódott.

5. Emelkedett a nagyüzemi bőrlábbelik forgalma is.

Az egy lakosra jutó ruházati cikk vásárlás abszolút összege 1956-ban 1318 Ft., Budapesten 1673, vidéken 1234 Ft.

A megyék közül Vas, Győr és Komárom megyében a legnagyobb az egy főre eső ruházati cikk vásárlás.

Az egyéb iparcikkek forgalmának és fogyasztásának elemzése olyan csoportosításban, ami még áttekinthető, meglehetősen nehéz.

A háztartási statisztikában szereplő egyéb kiadások áruigényes (lakberendezési és háztartási cikkek) és nem áruigényes (közlekedés, a művelődés a könyvvásárlás kivételével) kiadásokat egyaránt tartalmazzak.

A belkereskedelmi statisztika „vegyes iparcikk” elnevezéssel foglalja össze ezen áruféleségeket, de ez a kategória túlságosan széles és így gyakorlatilag áttekinthetetlen.

A lakberendezési és háztartási cikkek (a bútor és a háztartási gépeket beleértve), a személyi közlekedési eszközök (kerékpár, motorkerékpár) fotó és optikai cikkek, játékaruk, rádió általában rendkívül rugalmas keresletűek. Így nemcsak a tekintetben van különbség, hogy a különböző jövedelmi kategóriákba tartozó személyek és családok mit költenek erre a célra, hanem a tekintetben is, hogy azonos jövedelmi kategóriába tartozó családok (bizonyos jövedelmi színvonal felett) kiadásaiban milyen szerepet játszanak ezen áruféleségek. Nálunk is elsősorban a bútor, a háztartási cikkek, játékaruk forgalma többszöröződött meg.

Fogyasztásunk ezen területe — a forgalomnövekedés ellenére — jelentősen elmarad a nemzetközi átlagtól, ami a fogyasztási struktúrát is kedvezőtlenül befolyásolja.

A jó táplálkozás és a kielégítő ruházkodás természetesen döntő kérdések, mégis a gépipar által gyártott különféle tartós fogyasztási jóságok jelzik leginkább a technikai haladást és az életforma megváltozását.

A gazdaságos, magas színvonalú fogyasztási struktúra megvalósítása érdekében tehát erőteljesen növelni kell a tartós fogyasztási jóságok termelését és értékesítését.

### **A kereskedelem feladatai a fogyasztási struktúra befolyásolásával kapcsolatban**

A szükséglet akkor válik keresletté, ha

a) a társadalomban árutermelés folyik

b) a szükségleti alany valamely áru, vagy bizonyos mennyiségű áru-féleség megvásárlásához szükséges vásárlóerővel rendelkezik.

A kínálatot, tehát a termelést befolyásolni kell annak érdekében, hogy az megközelítse a keresletet (a szükségletet).

A termelés befolyásolásának széles lehetőségei és józan határai vannak mennyiség és minőség (választék) szempontjából. Ha a kereskedelem nem képes befolyását a termelésre érvényesíteni, akkor nem tölti be jellegzetes, összekötő, közvetítő funkcióját a termelés és fogyasztás között. Ilyen esetben az ipari üzemek egyszerű képviselőjévé válik.

A termelés befolyásolása során nemcsak arra kell törekedni, hogy kielégítsük a keresletet, jobban lássuk el a lakosságot, hanem arra is, hogy a fogyasztás népgazdasági szempontból gazdaságos, reprodukáló és egyre magasabb színvonalú legyen.

Lehet a termeléstől mennyiségileg többet követelni, de a közgazdasági összefüggéseket, az egyensúly alakulását mindig szem előtt kell tartani. Többtermelés a mi, vagy a hasonló helyzetben levő országok körülményei között gyakran több importot, a nagyobb import pedig több exportot követel. Ilyen esetben mérlegelni kell, hogy az import megvalósítása vagy elmaradása milyen következményekkel jár. Gyakran elkövetjük azt a hibát, hogy a mérlegszerű összefüggéseket statikusan és nem a gazdasági folyamatok dinamikájában szemléljük. Ha valamely keresett iparcikk gyártásához nélkülözhetetlen nyersanyagot nem importálunk és áruhiány keletkezik, akkor más árukból többet vásárolnak, néha a helyettesítő cikkekből (ha van ilyen), máskor élelmiszerből. Milyen hatása van a keresleteltolódás ilyen irányának a külkereskedelmi mérlegre, nem importigényes-e a helyettesítő cikk, nem exportra tervezett áru-féleségek megvásárlására költik-e a felszabadult vásárlóerőt? E kérdések helyes eldöntése a termelési feltételek és a fogyasztási törvényszerűségek alapos ismeretét követeli meg.

A közgazdasági összefüggések józan mérlegelése mellett a kereskedelemnek munkálkodnia kell azon, hogy a kereslet kielégítéséhez szükséges kapacitás



meglegyen, illetve a kívánatos növekedés megvalósuljon, az áruk kidolgozása és minősége a követelményeknek megfeleljen.

Jelenlegi vizsgálódásaim során nem térek ki az ipar és a kereskedelem kapcsolatainak problémáira, mert az külön előadást igényelne.

A fogyasztás befolyásolásának olyan lehetőségeivel és módszereivel foglalkozom, amelyek a kereskedelem közvetlen kompetenciájába utalhatók. A fogyasztás struktúráját a termelés oldaláról ugyanis olyan tényezők befolyásolják, mint a technikai színvonal, az új technika (pl. perlon — nylon stb.), az adott természeti tényezők (nyersanyagok), a termékek tartóssága.

A kereskedelem (a javak körforgása) oldaláról viszont: a kereskedelmi kínálat, szükségletébresztés, a fogyasztói ízlés alakítása, a vevők megnyerésére irányuló törekvés, a bevásárlási lehetőségek és időpontok befolyásolják a vásárlások összetételét.

Az összes adott tényezőkből kiindulva a befolyásolási lehetőségek igen nagyok, bár nem korlátlanok. A befolyásolási lehetőségek és módszerek tárgyalása során sem törekedhettem — a probléma összetett jellegénél fogva — teljességre. A fontos és jellegzetes módszereket igyekeztem négy főcsoportban összefoglalni.

A fogyasztást tehát befolyásolni lehet:

- a) a fogyasztói árak megállapítása, illetve megváltoztatása útján,
- b) a választék bővítése, a modern élet követelményeivel harmonizáló új cikkek révén,
- c) az eladási szervezet mennyiségi és minőségi fejlesztése, új értékesítési formák és módszerek segítségével,
- d) piackutatáson alapuló, a fogyasztói ízlést alakító kereskedelmi reklám alapján.

A) Az árak közgazdasági funkciója az, hogy befolyásolják a termelést és a fogyasztást, szabályozzák a jövedelemelosztást. A fogyasztói árak funkciója viszont abban áll, hogy a kínálatot és a keresletet összekapcsolják globálisan és az egyes árufeleségekben egyaránt. A szocialista gazdaságban az árakat tudatosan felhasználjuk a termelés, a fogyasztás, a jövedelemelosztás kívánatos, tervszerű befolyásolására. Amennyiben azonban az értéktörvény követelményeit a fogyasztói árak megállapítása során nem vesszük, vagy nem helyesen vesszük figyelembe, akkor a hibák jellegétől függően hiányok vagy feleslegek keletkeznek.

A fogyasztói árakat — néhány jellegzetes piaci cikk kivételével — tervszerűen, egységesen állapítjuk meg a kereslet és kínálat viszonyának figyelembevételével. Nem elegendő azonban a keresletet és a kínálatot egzakt módon: egy árufeleségre vagy egy tényezőre nézve megvizsgálni. Az okozati összefüggések mellett a funkcionális összefüggésekre is gondolni kell, mert a piacon nem egy, hanem sok áru, nem egy tényező, hanem sok tényező van együtt és

egyidőben jelen és csak az egzakt és a teljes analízis egysége ad alapot az egyes folyamatok tudományos megismerésére.

Előadásom első részében már szóltam arról, hogy a szükségleti vagy a kínálati tényező kiemelése a gazdasági folyamatok komplex egészéből egyoldalú szemléletmódra vezet. Hasonló a helyzet az egyes árakkal kapcsolatban is, hiszen az ár mögött az érték áll, de az árak rendszert képeznek, amelyen keresztül bizonyos arányok, összefüggések és történelmileg kialakult értékítéletek jutnak kifejezésre. Egy-egy ár változása sok kialakult árviszony megváltozását jelenti.

A fogyasztói árak változtatása totális és részletes lehet.

Az első esetben minden fogyasztási cikk vagy a fogyasztási cikkek olyan széles körének árát változtatjuk, hogy a *viszonylagos árváltozás* azon áruféleségekre is kiterjed, amelyek *abszolút ára* nem változott.

Ilyen árszabályozás történt nálunk 1951. december 1-én. Nem szándékozom az 1951-es ár- és bérintézkedés értékelésével foglalkozni, hiszen az olyan széles gazdaságpolitikai rendszabály volt, amely a termelés, fogyasztás és jövedelemelosztás minden bonyolult kérdését érintette. Korlátozom vizsgálódásaim arra a kérdésre, hogy milyen irányban történt a fogyasztási struktúra befolyásolása, és mennyire sikerült a kitzűzött célokat megvalósítani.

A határozatban szereplő fogyasztói árarányok kialakításának az volt a célja, hogy az élelmiszerfogyasztás csökkenjen, illetve ne emelkedjék. Ez a célkitűzés az akkori időpontban érhető volt, hiszen a jegyrendszer megszüntetése átmenetileg emeli az élelmiszerfogyasztást, ez stagnáló mezőgazdaság és a nemzetközi fizetési mérleg deficitje mellett komoly zavarokat idézhet elő. Az élelmiszerfogyasztás csökkentése érdekében az élelmiszerek árát nagyobb, az iparcikkek árát — egy-két hiánycikktől eltekintve — kisebb mértékben emelték.

Az intézkedést követő évek kereskedelmi forgalma viszont azt a régi megállapítást igazolta, hogy az életszínvonal csökkenése esetén a fogyasztók a legfontosabb élelmiszereket feltétlen megvásárolják és ennek következtében elsősorban az iparcikkforgalom esik vissza.

1955. január 1-én érvényes árakra átszámítva 1952-ben az élelmiszerforgalom 1950-hez viszonyított indexe 93, az iparcikk forgalomé 85, 1953-ban az élelmiszerforgalomé 104, az iparcikkforgalomé 95 volt.

1954-től fogva viszont, amikor az életszínvonal az átmeneti visszaesés után újra emelkedni kezdett, az iparcikkforgalom gyorsabban növekedett, mint az élelmiszerforgalom (1956-ban az élelmiszerforgalom indexe 129, az iparcikkforgalomé 141.).

Az egymást helyettesítő élelmiszerek áremelése egy-két kivételtől eltekintve e cikkek között fennálló közismert összefüggésekre való hivatkozással — azonos mértékű volt. Ily módon az egymást helyettesítő cikkek problémája az általános, funkcionális összefüggésekből kiragadva, egyoldalúan került megoldásra. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a fogyasztó valamilyen zsiradékfélélt

(sertészsír, olaj, margarin) feltétlen vásárol (sőt a vaj árának indokolatlan mértékű emelése folytán többet, mint addig, mert a vaját is pótolni akarja vele), de a kínálat, a fogyasztás gazdaságossága szempontjából mégis célszerű irányítani, hogy melyiket vásárolja inkább. A zsiradékfélék közül áruutánpótlás és gazdaságosság szempontjából legegyszerűbb a margarin. Fogyasztásának növelése különböző, történelmileg kialakult szokásokba ütközik. Amennyiben azonban a margarin árát változtatlanul hagyjuk és jó minőségben gyártjuk, akkor — hosszabb mérlegelés után — a háztartási pénzt jól beosztó háziasszonyok egy része a margarint választja. A háziasszony úgy érzi, hogy egérutat talált a közgazdasági rendszabályok labirintusából, de az egérút a népgazdasági szempontból hasznosabb, gazdaságosabb fogyasztás országújtára vezet.

Részleges árrendezésről abban az esetben beszélünk, ha néhány cikkcsoport árát változtatjuk, vagy olyan új cikk árát állapítjuk meg, amely a forgalomban szereplő, hasonló rendeltetésű áruk fogyasztását közvetlen módon érinti.

Az egymást helyettesítő cikkek esetében különösen fontos a fogyasztás gazdaságosságának megvizsgálása, az áruutánpótlás lehetőségének sokoldalú kidolgozása és — a meglévő szokásokat is mérlegelő árarányok kialakítása.

Ismeretes például, hogy a sörfogyasztás hazánkban — az elmúlt néhány év alatt — rohamos tempóban nyert tért. A sörfogyasztás gyors növekedése a szőlőtermelés visszaesésével és a két legnépszerűbb szeszesital árarányának megváltozásával indokolható. (1938-ban egy liter sör drágább volt, mint egy liter bor, jelenleg egy liter bor ára átlagban 13 Ft., egy liter söré 5.— Ft.) Ilyen körülmények között érthető, ha az egy főre eső sörfogyasztás az 1938-as 3 literről 1955-ben 24,1 literre emelkedett. Az új árarányok kialakítása során azonban nem tartottuk szem előtt az áruutánpótlás problémáit, ezért minden nyáron sörhiány van.

Helyes ár és fogyasztási politika valósult meg a nylon-harisnya esetében. A népgazdaság és a fogyasztó számára egyaránt megtakarítást jelent a nylon-harisnya. A gyártás megindítása idején számolni kellett azonban azzal, hogy a kis kínálat nem elégítheti ki a várható nagy keresletet, valamint, hogy a külföldről különböző úton-módon az országba került nylon harisnyák ára 150—160 Ft körül volt. A konkrét esetben helyes volt a nylon-harisnya árát magasan megállapítani (130 Ft), mert harisnyára egyszerre kiadható 130.— Ft-ja csak a fogyasztók egy részének van (a kereslet szabályozása), másrészt a külföldi és belföldi áru között fennálló kis árdifferencia nem csábított a feketézésre.

Az előrelátó fogyasztói árpolitika révén — a kínálat növekedésének megfelelően — a nylon-harisnya árát azóta kétszer is csökkenteni lehetett (72 Ft).

A példákkal azt igyekeztem bizonyítani, hogy az áruutánpótlás lehetőségeit szem előtt tartó, a fogyasztási szokásokat mérlegelő, a gazdaságosságot szolgáló, megfelelő árarányokban konkretizálódó fogyasztói árpolitika a fogyasztási struktúra alakulását hatékonyan befolyásolhatja.

## B) A választék bővítése

A technikai fejlődés révén megszülető új áruk — a kereskedelem útján — megteremtik a maguk piacát és alakítják, formálják, fejlesztik a fogyasztási szokásokat. A gépkocsi pl. nemcsak a komplementer cikkek forgalmát teremti meg (benzin, tartalékalkatrészek, rádió stb.), hanem új foglalkozási kategóriákat is kialakít (gépkocsivezető, szerelő, garázmester, benzinkútkezelő), fejleszti a külső és belső idegenforgalmat, új irányt ad a világvárosok településének, új bevásárlási szükségleteket, szokásokat és kereskedelmi hálózatot fejleszt ki, megváltoztatja a háztartások kiadási struktúráját.

Vannak olyan új áruféleségek, amelyek megszületését egy-egy iparág hatalmas fejlődésének köszönhetjük (vegyipar — műanyagok). Hasonló esetekben a kereskedelemnek kell a piacot biztosítania és növelnie az új áruféleségek számára, hiszen ily módon javítja az ellátást, magasabb színvonalra emeli a fogyasztást és elősegíti az ipar fejlődését, a termelékenységet emelkedését.

Nem minden új cikk kerül ilyen módon a forgalom vérkeringésébe.

A társadalmi — gazdasági fejlődés, az életkörülmények megváltozása gyakran új szükségleteket teremt — nemcsak egy meghatározott cikkben, vagy bizonyos cikkféleségek zárt körében, mert a megérett, új szükségletek kielégítése esetleg sok iparágat, sok kereskedelmi szakmát komplex módon érint.

Ilyen esetben a kereskedelem feladata, hogy az új szükségletek *tartalmát*, terjedelmét és várható fejlődését gondosan elemezve megkeresse kielégítésük legcélszerűbb, leggazdaságosabb módszerét.

Egy olyan kérdésesoporra szeretnék utalni, amely napjainkban szinte minden családot foglalkoztat :

— a nők fokozódó munkavállalására.

A női munkaerők számának növekedése nemcsak termelési kérdés. Új problémák egész sorát veti fel a háztartásban, a fogyasztási szokásokban, a kereskedelmi hálózatban egyaránt. A kérdés olyan vonatkozásait, mint a család, a gyermeknevelés stb. nem kívánom érinteni. Más szükségletek merülnek fel az öltözködésben (erről már korábban volt szó), az áruk kiválasztásában, a vásárlás időpontjában és módjában, a háztartás vezetésében és a házi munkák elvégzésében.

Az áruk kiválasztásában a praktikum, az élelmiszerek kész vagy félkész volta elsőrendű szerepet játszik. Ha vendégek jönnek, úgy a sütemény legtöbbször a cukrásztól kerül az asztalra. Természetesen különbségek is észlelhetők a dolgozó nők fogyasztási és vásárlási szokásaiban aszerint, hogy valaki iskolai elvégzése után azonnal állásba ment, vagy munkavállalását megelőzően egy-két évtizedet a háztartásban töltött. Az utóbbi kategóriába tartozóknak nincs idejük sütni- főzni, az előbbieket gyakran nem is tudnak, tehát szokásaik stabil alapra épülnek.

Munkaidő után vásárolnak és ezért rövid idő alatt akarnak végezni, szeretik tehát a márkacikkeket, az előrecsomagolt és homogén árut.

Házi munkára kevés idejük van és fáradtan látnak hozzá, ezért kívánják a háztartási munka gépesítését.

Az előadottak — úgy hiszem — bőségesen illusztrálják, hogy a kérdés kielégítő megoldását csak sok iparág és kereskedelmi szakma együttes erőfeszítései révén remélhetjük. A kereskedelem kezdeményező lehet e téren, hiszen új igények kielégítése érdekében — a legtöbb esetben — nincs szükség új találmányokra, új technikai-technológiai elvek konstruálására.

A gyakorlatban elegendőnek látszik a meglévő termelési és technológiai ismeretek alkalmazása a társadalmilag felismert, új szükségletek kielégítésére.

### C) Az eladási szervezet és az új értékesítési módszerek

Az értékesítési szervezet feladata az árut a fogyasztó közelébe juttatni, az érdeklődést iránta felkelteni, majd az áru, a szükséglet és terület sajátosságaihoz alkalmazkodó módszerekkel eladni.

Vannak olyan áruféleségek, amelyeket széles, decentralizált hálózatban kell eladásra kínálni, más áruféleségek esetében viszont fontosabb az árukonzentráció, a teljes választék — esetleg bemutatás, service vagy tanácsadás —, mint a területi decentralizáció.

Nemcsak az új cikkek igényelnek új eladási módszereket. Az áruforgalom mennyiségi növekedése és minőségi fejlődése gyakran új bolttípusok kialakítását, új kiszolgálási módszereket, vagy a szolgáltatások kiterjesztését követeli meg.

A statikus szemléletű emberek úgy vélekednek, hogy az új eladási módszerek jók, de nem nagyon szükségesek és a bolthálózat fejlesztését és modernizálását inkább esztétikai, mint közgazdasági követelménynek érzik. Többlétértékesítés — mondják — lehetséges egy-egy bolt vagy vállalat viszonylatában, lehetetlen azonban népgazdasági méretekben („szinten”). A gyakorlat azonban azt tanítja, hogy jó eladási módszerekkel népgazdasági szinten is lehet többlétértékesítést produkálni (hiszen a vásárlóerő-tervezésben is lehetnek hibák, teaurált pénzmenyiség visszajuttatható a gazdasági élet vérkeringésébe, valamint az áruforgalom, a fogyasztás gazdaságosságát is lehet javítani).

Röviden megemlítek — az elmúlt évek gyakorlatából — néhány olyan eladási módszert, amely eredményesnek bizonyult a forgalom mennyiségi vagy minőségi fejlesztése szempontjából.

A jobb és szemlétebb árukínálat, a nyílt ármejelölés, a rövidebb vásárlási idő hatására minden önkiszolgáló bolt igen jelentős (25—75%-os) forgalomnövekedést ért el.

A budapesti és vidéki csemegeboltok sajátos, a hagyományos élelmiszerüzleti profilból eltérő választékot tudtak kialakítani és ennek révén a hideg-

konyhai, cukrászati áruféleségek forgalmát — magas színvonalon jelentősen megemelték.

Hasonló fejlődést segítenek elő a modern eladási elvekre alapozott, új technikai berendezésekkel működő, sok hűtővitrint tartalmazó, a népbüfét felváltó vendéglátóipari hidegkonyhák. Az új hidegkonyhák nemcsak kultúraltabbak, nívósabbak a népbüfénél, hanem más étrendet is tartalmaznak és fokozatosan szorítják ki az ún. „nehézteleket” a könnyebb, vitamingszorgalmasabb, egészségesebb ételekkel.

Külföldi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy jelentős forgalomnövekedést lehet elérni, sőt új áruféleségeket gyorsabban lehet bevezetni automaták segítségével. Az automatákra alapozott tej, cigaretta, rágógumi, csokoládé, harisnya stb. forgalma gyorsan emelkedik, hiszen az automatáknál nincs záróra, nem kell az üzletbe bemenni és a készülék megpillantása a fogyasztót gyakran vásárlásra serkenti.

Az iparcikk-kereskedelemben — amely egyébként nem olyan korszerű, mint élelmiszerkereskedelmünk — szintén számos új bolttípus és értékesítési módszer honosodott meg.

Gondoljunk az ajándékboltoknak 2—3 évvel ezelőtt kialakított típusára, a kisipari termelőszövetkezetek és az állami kereskedelem által létesített modellszalonokra, a könyvkereskedelem szakosítására.

Gyümölcsöző gyakorlatnak bizonyult az is, hogy új, vagy választékukban erősen bővülő cikkek, cikkesoportok bevezetését eladással egybekötött kiállítással kezdik és a kiállítás helyén szakboltot létesítenek (műanyag, bizsu stb.).

A forgalmi struktúrát befolyásoló módszerek közül még a részüzletet kell megemlíteni. A tartós fogyasztási javaknak részletüzlet formájában való értékesítése elősegíti a termelés és fogyasztás összhangját, takarékosagra szoktatja a lakosságot, biztonságosabbá teszi a lakosság kiadási struktúrájának tervezését. Megindítása ma nem könnyű, hiszen minden részletüzlet a vásárlóerő megelőlegezését jelenti, nálunk pedig csak néhány hónapja sikerült a vásárlóalap — árualap egyensúlyának helyreállítása. Az egyensúly azonban nemcsak mennyiségi, hanem minőségi, nemcsak globális, hanem választéki probléma és a részletüzlet népszerű eszközökkel segíti elő a választék szerinti egyensúly megteremtését.

#### **D) Piackutatás és kereskedelmi reklám**

A piackutatás célja azon tényezők vizsgálata, amelyek a fogyasztási javak forgalmát és fogyasztását befolyásolják. A végső forgalom két ponton ragadható meg: a boltban és a fogyasztónál. A boltban — rendszerint — az objektív, mennyiségi összefüggéseket vizsgáljuk, a fogyasztónál a vásárlási motívumokat és a fogyasztási szokásokat kutatjuk. A piackutatás a szocialista

gazdaság irányításának nélkülözhetetlen eszköze. A piac — mint ismeretes — olyan gazdasági kategória, mint az áru, a pénz stb., több társadalom — gazdasági rendszer kiszolgálója, amely bizonyos kereslet és kínálat találkozását, a javak körforgását jelenti meghatározott körülmények között.

A népgazdasági terv előírja, hogy milyen szinten valósul meg a termelés és a fogyasztás, az árualapok és a vásárlóerő egysége. Jó népgazdasági tervet összeállítani azonban csak a fogyasztási szükségletek ismeretében lehet.

A kereskedelmi reklám azon tevékenységek összege, amelyek szóban, írásban vagy képből fordulnak a fogyasztóhoz, hogy az árut propagálják, előnyös tulajdonságait kiemeljék, vagy a különböző vállalatokra, kereskedelmi egységekre a figyelmet felhívják. A reklám inkább az érzékekre, a képzeletre, az emlékezetre igyekszik hatni, mint a fontolgató értelemre, ezért feltűnő vonalvezetés, élénk színek, fényhatások, népszerű jelszavak, rímek a jellemző eszközei.

A piackutatás és a reklám szerves részét képezi az értékesítési tevékenységnek, az eladási munkának. A piackutatás során feltárt fogyasztói kifogásokat az iparnak feltétlen orvosolnia kell. A szocialista reklámnak igaznak is kell lennie, nem szabad félrevezetnie a fogyasztót, ezért csak a jó árut szabad és érdemes propagálni.

Új, nagy jelentőségű cikk forgalombahozatala, vagy új értékesítési módszer bevezetése előtt célszerű a várható keresletet előzetes piackutatás útján felmérni. Ma még nehezen tudunk feleletet adni olyan kérdésekre, hogy a vásárlóerő feltételezett növekedése, meghatározott technikai feltételek mellett milyen áron, hány televíziós készülék adható el egy évben, vagy mennyi készülék lesz használatban három év múlva?

Sajátságos, esetleg kritikus ponthoz érkezett el nálunk a rádiócladás. A rádióelőfizetők és a használatban levő készülékek száma 2 millió felett jár. Ilyen körülmények között féltő, hogy az értékesítés — a piac telítődése következtében — előbb-utóbb visszaesik. Amennyiben ez a veszély reális, akkor valamilyen módon szélesíteni kell a hazai piacot. Sok külföldi országban olyan rendszer van érvényben, hogy attól, aki új rádiókészüléket vásárol, a régit visszaveszik és a használt készüléket kisebb jövedelműeknek eladják. A piac szélesítése ilyen módon két irányban történik, új készüléket vásárolnak azok, akik jelenleg jó rádióval rendelkeznek, és a használt készüléket megvásárolják olyanok, akik egyébként nem képesek még nagyértékű rádió megvásárlására.

Milyen méretű a piac telítődése, mennyi fogyasztó van, aki minden évben hajlandó új készüléket vásárolni, van-e komoly érdeklődés a használt rádiók iránt? — csupa olyan kérdés, amelyre csak a jó piackutatás adhat kielégítő választ.

Ilyen módon a piackutatás hasznos segítséget nyújthat a kereslet megismerésében, terjedelmének meghatározásában és a befolyásolási módszerek kialakításában.

Előadásomban a mai magyar fogyasztási struktúra felvázolására, elemzésére és a kereskedelem befolyásolási lehetőségeinek megvilágítására törekedtem.

Sokan talán úgy érzik, hogy egy nagyon lényeges kérdésben adós maradtam a válasszal: nem jelöltem meg egyértelmű határozottsággal, hogy mai helyzetünkben mely fogyasztási struktúra gazdaságos?

A tudományos kutatás célja valóban az, hogy előbb-utóbb kielégítő választ adjon erre a kérdésre. A fogyasztás kérdése azonban a népgazdaság minden döntő problémáját: az ipari és a mezőgazdasági termelést, a nemzetközi munkamegosztást, a népgazdasági egyensúlyt egyaránt érinti. Előadásom során többször utaltam arra, hogy sem a szükséglet, sem fogyasztás kérdéseit nem lehet egyoldalúan kiemelni a népgazdasági folyamatok egységes és összefüggő rendjéből. A fogyasztás struktúrája lényegében a népgazdaság struktúrája! Azt hiszem nyilvánvaló, hogy a népgazdaság összes strukturális problémáira nem lehet feleletet adni egyetlen előadásban, mert az ilyen válasz csak sommás, felületes és sematikus lehetne.

Arra azonban nagy vonalakban választ lehet adni, hogy milyen irányban kell a további vizsgálódásokat folytatni, számolva azzal, hogy a felvetett és további kutatás tárgyát képező kérdések önmagukban is összetettek, bonyolultak és nem problémák, hanem problémakomplexusok, amelyeket az analízis során a jobb megközelítés érdekében további egységekre, egységekre kell felosztani. A továbbiakban felvetett gondolatok tehát jelenleg csak az analízis és nem a cselekvés irányát jelölik meg.

1. A lakosság fogyasztásán nemcsak a materiális jószágfogyasztást, hanem különféle szolgáltatásokat is értünk, mint a lakbér, fűtés, világítás, közlekedés, művelődés stb. A munkások és alkalmazottak összes bevételeik 10—12%-át, a parasztság ennél is kevesebbet költ a szolgáltatásokra. A szolgáltatások nálunk tehát olcsók, bár nem magas színvonalúak.

A kiadási és fogyasztási struktúra alakulása, valamint a fejlődésben legjobban elmaradt ágazatok további jövője szempontjából egészséges lenne a szolgáltatások súlyának és minőségének a mai életszínvonal bázisára felépülő növelése és javítása.

2. Élelmiszerfogyasztásunk viszonylag magas a kalóriatartalom szempontjából, de összetételében konzervatív és sok vonatkozásban az ország régebbi agrár jellegének befolyását őrzi. A fogyasztási szokások változása ugyanis nem követi azonnal nyomon a társadalmi-gazdasági struktúra alakulását. Egész élelmiszerfogyasztásunkból 71,3% a növényi eredetű élelmiszer, a zöldség és gyümölcs részesedése a kalóriában — a termelésben elért eredményeink ellenére — kisebb, mint a legtöbb európai országban és komplett fehérjefogyasztásunk is alacsony.

Az élelmiszerfogyasztás összetételének megjavulása a mezőgazdasági termelés belterjességétől, az életszínvonal alakulásától, és az élelmiszeripar fejlődésétől függ.



A modern élelmiszerfogyasztás — a körülmények szerencsés egyezése folytán — olyan növényfélésekben emelkedik, amelyek egy holdra eső hozama magas és azokban csökken, amelyekben alacsony (gabona, száraz hüvelyesek stb.). Nemzetközi összehasonlítás esetén a tej és tejtermékfogyasztás viszonylag igen alacsony volta is feltűnő, ami — véleményem szerint — a tej magas árára és alacsony zsírtartalmára vezethető vissza.

3. Fogyasztási struktúránk a tartós fogyasztási javak forgalmában mutat legnagyobb elmaradást, ami nincs összhangban az ország kialakuló gazdasági szerkezetével, ipari-agrár jellegével és a gépipar fejlettségével.

A tartós fogyasztási javak forgalmának növelése nemcsak szükségszerű, hanem célszerű, gazdaságos is egyben.

Hiszen ezekben az iparágakban jelentős ipari kapacitás áll rendelkezésünkre és nyersanyagellátásunk hosszúlejáratú szerződésekből biztosított importra épül.

Problémát jelent azonban, hogy ipari exportunknak nincs elég határozott és stabil profilja és így az egyenlegezés és egyensúlykeresés nehéz óráiban a cikkek egyike-másika a gazdaságosságra való tekintet nélkül, megfelelő itthoni kipróbálás, kísérletezés, a felvetődő serviceproblémák előzetes hazai tapasztalatokon nyugvó megismerése nélkül — exportra kerül.

A külső és belső piac követelményeinek ütközése csak látszólagos, hiszen magas színvonalú, igényes hazai fogyasztás nélkül nincs gazdaságos export!

A jelenlegi jövedelmi viszonyok mellett a munkás és alkalmazott rétegek viszonylag kevés tartós fogyasztási jószágot tudnak vásárolni. Érdeemes megemlíteni, hogy a csőbútor részletakció során a vásárlók kis százaléka (16,7%) került ki az 1500 Ft-n aluli jövedelmi kategóriából, míg az összes vásárlók közel 70%-a az 1500—3000 Ft közötti kategóriából került ki. Ezek a tapasztalatok azt igazolják, hogy még a viszonylag magasabb jövedelműek is nehezen képesek a tartós fogyasztási jószágokat egyszerre kifizetni.

Nem szándékozom a részletfizetési rendszerrel kapcsolatban újra megismételni azt, amit az eladási módszerekről szóló fejezetben már előadtam, de nyilvánvaló, hogy a tartós fogyasztási javak fokozott forgalma a fogyasztási struktúrát kedvező, az ország ipari-agrár jellegének megfelelőbb irányba fejlesztené, szélesítené és stabilá tenné a hazai piacot, és a sorozatnövelés révén javítaná az ipari termelés gazdaságosságát!

A kereskedelem — amint azt igyekeztem bizonyítani — a szocialista gazdaság olyan instrumentuma, amely hatásosan befolyásolhatja a fogyasztási struktúrát. Gazdaságos, reprodukáló, magas színvonalú, a fejlett nemzetközi átlagot mennyiségben és minőségben megközelítő fogyasztás biztosítása — az eddig elért jelentős eredmények bázisán — nemcsak a kereskedelem, hanem a termelés és a gazdasági egyensúly problémája is.

A technikai színvonal emelése, az új technika széleskörű bevezetése, a mezőgazdaság elmaradt termelési módszereinek fejlesztése az előfeltétele annak,

hogy az új fogyasztási szokások tért hódítsanak, meghonosodjanak, a régiék a felszínről eltűnjenek, majd lassan elhaljanak.

A történelmi fejlődés során eddig is nemzedékről-nemzedékre alakultak, formálódtak és változtak a fogyasztási szokások, de korunkban a szocializmus meggyorsította, tervszerűvé tette az átalakulás menetét. A folytonos változások, a szakadatlan átalakulás és örökös forrongás mögött ott áll a változások alanya és tárgya, a múltból nőő és a jövőt építő, az életet és a természetet alakító: dolgozó ember!

## MARTON GÉZA

1880—1957

(Búcsúbeszéd Marton Géza ravatalánál)

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanácsa, az Állam- és Jogtudományi Kara mélységes megilletődéssel és fájdalommal búcsúzik dr. h. c. Marton Gézától, nagyhírű professzorától, a Kossuth-díj arany fokozatával kitüntetett akadémikustól, a civiljog és a római jog tudományának világszerte ismert és elismert tudósától. Búcsúzom Tóled Collega Maior, kedves, mindig mosolygó, segíteni kész atyai jóbarát.

Csak most, néhány hete írták rólad : nem mindennapi esemény, ha tudóst Kossuth-díjjal öveznek. Kevés azoknak a száma, akik megérhetik, hogy doktorrá avatásuk után fél évszázaddal aranydiplomát kaphatnak. Alig találni párját annak, aki száz és még annál is több szemeszteren át taníthat az egyetemi katedrán és annak, akit az az Egyetem, amelynek egykor hallgatója, később magántanára és negyvenegy szemeszter hosszú idején ordináriusa, a legnagyobb kitüntetéssel : a díszdoktori cím adományozásával honoris causa doktorrá avassa. Marton Gézát, a tudós tanárt, a tanulmányok példásan lelkes oktatóját egy éven belül illette mindezzel a Magyar Népköztársaság, a magyar tudomány, az Eötvös Loránd Tudományegyetem.

Hetvenötéves volt, amikor a neki kijáró elismerésnek e jeleit élvezhette.

Nem hamar, nem korán, nem is könnyen és soha, még részben sem előlegként kapott hosszú életútján nagy tudóst illető elismerést.

Életműve : a polgári jogi felelősségi rendszer kidolgozása volt. A jogellenes cselekmények jogkövetkezményei úgyszólván egész tudósi életén át foglalkoztatták. Kezdetben : 1907-ben a problémakört a büntetőjog vonatkozásaiban közelíti, Debrecenben írja és 1911-ben ott jelenik meg első nagy monográfiája, címe: *A furtum, mint delictum privatum*. A károkozásért való objektív felelősség helyességét vallja a „Felelősség custodiáért” című munkájában, amely az interpoláció-kutatás terén úttörő. Ezután egyre határozottabban fejti ki az uralkodó szubjektív felelősségi rendszerrel szemben az objektív rendszer haladó és ezért jogpolitikai szempontból is indokolt nézetét. „Ver-schuldensprinzip — Verursachungsprinzip” (1926-ban), „Veszélyes üzem” (1931-ben), „A szubjektív és objektív felelősségi elv küzdelme a francia judikaturában” (1931-ben), „Az objektív felelősség elve a Magánjogi Törvénykönyv javaslatában” (1933-ban), „Obligations de resultat et obligations de moyens” (1935-ben), „Magánjogi és büntetőjogi szankciók” (1937-ben), „Obligatio ex delicto” (1938-ban) azok a főbb, e tárgykörbe tartozó, önmagukban is értékes tanulmányai, amelyek a gondolat fejlődését jelzik világszerte ismert és nagyra-becsült, francia nyelvű monográfiájáig : a Párizsban 1938-ban megjelent : „Les fondamentales de la responsabilité civile”-ig, amely az egész nemzetközi irodalom

feldolgozásával Marton Géza minden részletre is kiterjedő elvi állásfoglalását adja.

Erről írták Szladits Károly és mások, „hogy egyfelől a szerződési és szerződésen kívüli, másfelől a vétkességi és okozatossági felelősség tanát egységbe foglaló, megkapóan merész elméleti felépítés, gondolatgazdagságával és mélységével egyenesen lenyűgöző . . . Marton e könyvével olyan alapvető jelentőségű munkát végzett, amellyel minden nemzet jogelméletének számolni kell, s amely a kérdést világviszonylatban is lényegesen előbbre vitte”.

Akadémiai székfoglalójában a római magánjog felelősségtanának a válságát fejt ki — hirdetvén az objektív felelősségi rendszer helytállóságát.

Számos tanulmánya lát ezután is napvilágot bel- és külföldön egyaránt.

Neve világszerte ismert, a szovjet jogászok: Agarkov és mások méltatják. 1945-ben a felszabadulásban haladó, előremutató eszméi valóraváltásának a lehetőségét látja. Úgy véli, hogy tudományos felfogása előtt a tér megnyílik. A Magyar—Szovjet baráti társaságot tagságával ékesíti. Megtanul oroszul, a szovjet jogot és jogtudományt eredetiben tanulmányozza, a szovjet polgári jogi törvénykönyvre hivatkozik már oly időben, amikor még hazánkban alig és kevesek képesek erre.

1945-ben elsőnek és sokáig a jogtudósok között egyedül kap meghívást a Szovjetunió Tudományos Akadémiájától.

A magyar polgári törvénykönyv elkészítésének 1953-ban megindult munkálata serkenti a 73 éves professzort nagy műve befejezésére. A műben a polgári felelősségi rendszert — bár az okozatosság klasszikus, John Stuart Mill szerinti felfogását fogadta el alapul — az objektív felelősség elvét általános érvényesülésre hivatott módon építi ki minden részletében. Különösen nagy súlyt helyezett annak a kimunkálására, hogy a nagyüzemi termelés rendjének mi a hatása a felelősség rendszerére.

A polgári törvénykönyv tervezetének most széles körben megvitatás tárgyát tevő szövege nem minden részletében azonos a Marton Géza által kidolgozott megoldással, az azonban kétségtelen, hogy minden — a kódex-tervezet kidolgozásában részt vett jogászban és jogtudósban nemcsak mély nyomokat keletkeztetett, de a megoldásra várt problémák áttekintését, teljes jelentőségük felismerését elősegítette, lehetővé tette. Marton Géza mélyen tudományos elgondolásai, a közeljövőben feltehetően törvénnyé váló, elkészült kódex-tervezetünkön keresztül jogunk alakulására nagy hatással voltak és a kezdettől haladó jellegű nézetek valóban építő erőhöz jutottak — ahogyan ő azt 1945-től remélte, hitte.

Hasonlót állapíthatunk meg az immár 35 év jogászfjúsága tudásának a megalapozásához hozzájáruló római jogi institutios könyvről, amely a sok belföldön írt és idegen nyelvből lefordított hasonló mű közül belső értékével jutott egyeduralomra. A tudomány eredményeinek könnyen érthető modorban való közvetítése annál értékesebb és annál nehezebb feladat kitűnő megoldását jelenti, mert Marton Géza a római jogot nem egy bizonyos időpontbeli állapotában, hanem a római rabszolgatársadalom gazdasági jelenségei nyomán a jogi intézményekben beállott változásokat csaknem minden kérdésben érzékeltetve mutatja be.

Marton Géza *hosszú* életpályáján még *ehhez* képest is sokat, nagyon sokat alkotott:

Nem is egyszertízezer jogász, köztük még a leggyengébbek is, akik a keze alól 50 éven át kikerültek az életbe, magukkal vitték a legfontosabb alapelvek

lényeges elemeit. Mindmégannyi bizonyíték arra, hogy lelkesedő, és a gondozására bízott ifjúság sorsát szíven viselő tanár mintaképe volt egész működése alatt.

Ennyire, ily sokra azért lehetett képes, mert fennkölt emberi tulajdonságok voltak sajátjai :

Hálásan megelégedett volt; ő mondta így : „A sors nagyon kegyes volt hozzám, mert nekem már férfikorom kezdetén megadta azt, amiért Arany János élete végén is oly szívhez szólóan sóvárgott: megadta a »független nyugalmat«, melyben nemcsak a dal, de a teremtő tudományos munka is megfogandó: megadta nekem azt a lehetőséget, hogy azon a pályán élhessek, amely egyéniségemnek, hajlamaimnak a legjobban megfelelt, ahol az anyagi létfenntartás mindennapi gondjaitól függetlenül, bürokrata robotmunkától mentesen, kongeniális munkatársak körében szabadon élhettem szaktanulmányaimnak, sőt azok szűkebb körét átlépve, életem javakorát, munkaképességem legszebb idejét a jogrendszer egyik legalapvetőbb problémájának kutatására szentelhettem.”

Valóban — helyes értelemben — független tudós és független professzor volt. 1948-ban, dékánuságakor jelentette ki, „hogy a jogászok nevelésének a fennálló államhatalom igényeihez kell igazodnia, s így az államhatalom kezelésmódjában beállott változásokhoz a jogi oktatásnak is hozzá kell simulnia. A jog tanításának az élő jog tanításának kell lennie” — hangoztatta.

Csak természetes, hogy a békemozgalom nagytekintélyű résztvevője volt és meggyőződéssel, meggyőzően hirdette, hogy „a háború a legfőbb rossz, amelyet az ember önostobasága zúdít vissza sajátmaga fejére, amely ellen tehát minden értelmes progresszív embernek teljes erőfeszítéssel kell küzdenie”.

Tudományos meggyőződéséért keményen küzdő, derűs és a kemény férfiről mégis igazán mondhatóan hűbájos egyénisége tette a magyar jogtudomány agathos graüszévé, aki 1956 lidérces októberében is szilárd volt, következetesen demokrata, s mert róla van szó, tehetjük hozzá, hogy *természetesen* a restauráció lehetőségének szelétől pillanatra sem szédülő. A hónapokra húzódó konszolidáció legelején is határozott, a leghaladóbb tudomány terjesztésének szükségességét hangoztató.

Tudós professzor, kedves jó barátom, emlékedet kegyelettel őrizzük, tudományod mindenkor embertársaink javára lesz és fennmarad.

KÁDÁR MIKLÓS



## KRÓNKA

### Az Osztály életéből

Az Osztály 1957. április 19-én *Lenin születésének 87. évfordulója* alkalmából ünnepi ülést tartott. Az ülés előadója Fogarasi Béla akadémikus, az előadás címe: „Az élő leninizmus” volt.

Az ünnepély résztvevői között a magyar tudomány számos kiváló képviselőjén kívül Topcsijev akadémikus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája főtíkárnak vezetésével megjelentek a szovjet tudósküldöttség tagjai is.

*A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulója* alkalmából tartott akadémiai ünnepi ülészak előadásait a II. Osztály szervezte. Ebben a keretben a következő előadások megtartására került sor:

Ünnepi díszelőadáson Molnár Erik akadémikus: „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom”; az Osztály keretében Göncöl György, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője: „A gazdaság és politika Lenin imperializmus elméletében”; Sándor Vilmos, a Történettudományi Intézet osztályvezetője: „Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása és a Nagy Októberi Forradalom”; Kovács István, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatóhelyettese: „Az első szovjet alkotmányról” címen tartott előadást.

*A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulójának* megünneplése program-

jához tartozott az a november 1-én tartott tudományos ülészak, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete a Hadtörténelmi Intézettel a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Párttörténelmi Intézetével, a Magyar Történelmi Társulattal és az Országos Levéltárral együtt szervezett. Az ülészakon Réti László: „A magyar proletárforradalom, — a Nagy Októberi Szocialista Forradalom első követője” címen tartott bevezető előadást. Az előadás után a következő korreferátumok hangzottak el: Mucsy Ferenc: „Az 1917-es oroszországi februári forradalom hatása Magyarországon”; Millei György: „Az Oroszországi Kommunista (Bolsevik) Párt magyar csoportjának megalakulása és tevékenysége 1918-ban”; Györkei Jenő és Józsa Antal: „Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban”; Gábor Sándorné: „Az oroszországi forradalmi mozgalmak visszhangja a magyar dolgozók hadifoglyokhoz írt leveleiben”; L. Nagy Zsuzsa: „Háborúellenes forradalmi mozgalmak a Dunántúlon 1917—18-ban”; Baksay Zoltán: „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a csepeli munkásság”.

Az Osztály március hó 1-én és április hó 9-én *osztályülést* tartott. A két ülés napirendi pontjai:

március 1.:

1. Beszámoló a Földrajztudományi Kutatócsoport feladatairól és terveiről.
2. Beszámoló a Történettudományi Intézet feladatairól és terveiről.

április 9. :

1. Beszámoló a Dunántúli Tudományos Intézet feladatairól és terveiről.
2. Javaslat a Pszichológiai Szemle megindítására.

\*

Az *Osztály vezetősége* 1957. május 7-én ülést tartott, amelynek napirendjén többek között az *Osztály folyóiratainak helyzete, nemzetközi kapcsolatai* és az 1958-as előzetes könyvkiadási terv szerepelt.

Következő ülését az *Osztályvezetőség* 1957. június 11-én tartotta, amelyen az *Osztályvezetőség az aspirantúra problémáival*, az ülés elé terjesztett *külföldi tájékoztatóval*, az 1957. évi *nagygyűlési előadások* kérdéseivel foglalkozott.

\*

Az *Osztály Vezetősége* 1957. július 2-án ülést tartott, amelynek napirendjén a *Régészeti Bizottság beszámolója* az *Osztály* 1958. évi *könyvkiadási tervének jóváhagyása*, a Tanácsköztársaság 40. évfordulójával kapcsolatos *pályázat megtárgyalása*, valamint az *Osztályt érintő nemzetközi tudományos társaságokról* szóló tájékoztató szerepelt.

\*

Szeptember 25-én tartott ülésen az *Osztályvezetőség* megvitatta a *Jogtudományi Közlöny szerkesztőbizottságának* kérdését, a *Közgazdasági Szemle szubvenció ügyét*, a bizottságok és az *intézeti munkaidő problémáját*, az 1957—58. évi *felolvasó ülések* és intézeti vitaulések tervét.

\*

Az *Osztály* október 10-én az intézeti igazgatóhelyettesek, bizottsági titkárok és az előadók bevonásával *osztálytitkári aktívaülést* tartott. Az ülésen az *osztálytitkár* beszámolt az utolsó *osztálytitkári aktíva óta* eltelt időszak munkájáról és tájékoztatta a megjelenteket az *Osztály*, illetve a hozzátartozó területek soronkövetkező feladatairól.

Az *Osztályvezetőség* november 27-én ülést tartott, amelynek napirendjén a *Nagygyűlés előkészítésével* kapcsolatos kérdések, elsősorban

a II. *Osztály* nagygyűlési előadásai szerepeltek.

\*

Az *Osztályvezetőség* december 10-én tartott ülésén foglalkozott az *osztálytitkár nagygyűlési beszámolójával*, valamint több szervezeti és tudománypolitikai kérdéssel (a rövidített aspirantúra rendszer, az 1958. évi költségvetés, a könyv- és folyóiratkiadás szervezeti problémái). Ugyancsak december 10-én az *Osztály* tagjai *osztályülésen* tárgyalták meg Szabó Imre *osztálytitkárnak* a *Nagygyűlés* és a *Közgyűlés* előkészítésével kapcsolatos feladatokról szóló beszámolóját, valamint megvitaták az *Osztály* 1958. évi *Kossuth-díj* javaslatait.

\*

A II. *Osztály* részéről az 1957. évi *Nagygyűlés* keretében a következő *előadások megtartására* került sor :

Szabó Imre székfoglaló előadása : „A polgári törvénykönyv tervezete és a jogértelmezés”; Nemes Dezső : „A magyarországi revizionizmus kifejlődése, mint az ellenforradalom eszmei előkészítésének szerves része”; Bognár József : „Fogyasztási struktúra és kereskedelem”; valamint az *Osztály* 1956—57. évi tudományos munkájáról szóló jelentés. Az előadásokat az *Osztályközlemények* jelen száma egész terjedelemben közli.

\*

### Intézeteink

Az *Állam- és Jogtudományi Intézet* kezdeményezésére az *Osztály* határozatot hozott és többször foglalkozott az ún. intézetközi előadások és viták bevezetésével, illetve rendszeresítésével. Ez lehetőséget fog adni arra, hogy az *Osztályhoz* tartozó intézetek dolgozói kölcsönösen előadásokat tartsanak, illetve hallgassanak meg olyan tárgykörben, amelyet valamelyik intézet tudományosan művel és egy vagy több más intézet munkatársai a témáról részletesebb tudományos színvonalú tájékozódást kívánnak szerezni. Amellett, hogy ezek az előadások és viták a tudományos kutatás módszereinek erősebb komplexitásához is



jelentősen hozzájárulnak, az intézeteink közötti kapcsolat elmélyítésében is fontos szerepet játszanak.

\*

Az *Állam- és Jogtudományi Intézet* Tudományos Tanácsa április 6-án ülést tartott. Az ülés az Intézet helyzetével, az Intézeti Értesítő kiadásával, a Jogi Lexikon összeállításának előkészítésével és az Intézet Dokumentációs Osztályának munkájával foglalkozott.

\*

Az *Állam- és Jogtudományi Intézet* Tudományos tanácsa október 31-én ülést tartott. Az ülésen elsősorban az Intézet tudományos eredményeivel, tervével és a hozzákapcsolódó problémákkal, valamint az Intézet Értesítőjével foglalkoztak.

\*

Az *Állam- és Jogtudományi Intézet* Tudományos Tanácsa december 7-én tartott ülésén foglalkozott az Intézet 1958. évi munkatervével.

\*

Az Osztályvezetőség és az Elnökség határozatának értelmében a jövőben rendszeresen kiadásra kerül az *Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője*. Ez az évenként négyszer megjelenő periodika először f. év szeptember hónapjában jelent meg.

\*

A *Közgazdaságtudományi Intézet* kutatói osztályvezetői értekezleten többek között megvitatták Komló László—Kovács Csaba: „A közös és egyéni érdek a ceglédi Nagy Sztálin termelőszövetkezetben” és Kelemen Zoltán—Siebenfreud Kurt: „A ceglédi gépállomás termelő tevékenységének gazdasági hatása a ceglédi Nagy Sztálin termelőszövetkezetben” c. tanulmányokat.

Az 1957. év során még számos ilyen osztályvezetői értekezletre került sor, amely az Intézetben egyik formája az intézeti dolgozók tudományos munkái értékelésének.

\*

A *Filozófiai Intézet* október hó folyamán megtárgyalta és többször foglalkozott a Szovjetunióban készülő Filozófiatörténet c. kiadvány részére kidolgozandó és elküldendő magyar anyag tudományos, történeti és módszertani kérdéseivel.

\*

A *Földrajztudományi Kutatócsoport* Tudományos Tanácsa december 13-i ülésén megvitatta a Földrajztudományi Kutatócsoport 1957. évi munkájáról szóló beszámolót, valamint az 1958. évi intézeti tudományos tervet.

\*

#### A bizottságok munkájáról

A *Történettudományi Bizottság* 1957. március 4-én ülést tartott. A Bizottság beható vita után elfogadta a Bizottság hatásköre és a szervezeti működése tárgyában készített javaslatot. A Bizottság munkájának rendszeressé tételére és megkönnyítésére több albizottság kinevezését javasolta.

A továbbiakban az *Acta Historica* és *Studia Historica* szerkesztésének problémáiról, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom megünneplésére vonatkozó tervekről és a Levéltárak Országos Központja által akadémiai jóváhagyásra felterjesztett történettudományi kutatási témákról folyt a vita. Ember Győző tájékoztatta a Bizottságot az Országos Levéltárban megindult nagyarányú restauráló és konzerváló munkálatokról és kérte a Bizottságot és a II. Osztályt, hogy a Magyar Tudományos Akadémiánál ezzel kapcsolatban nyújtsion támogatást.

A Bizottság március 22-i ülésén az albizottságok problémáit vitatta meg és a következő albizottságokat választotta:

- a történettudomány elvi kérdéseivel foglalkozó albizottság,
- a tudományos intézmények munkásságát egybehangoló albizottság,
- levéltárügyi albizottság,
- hadtörténelmi albizottság,
- a nemzetközi kapcsolatok albizottsága,
- oktatásügyi albizottság,
- kiadványügyi albizottság.

\*

A *Történettudományi Bizottság* 1957. május 3-i ülésén megvitatta az 1960-as stockholmi történeztudományi kongresszus tematikájával kapcsolatos javaslatot. A Bizottság a javaslatot kisebb változtatásokkal elfogadta. Elhatározták, hogy az *Acta Historica* egy számát a kongresszuson előadásra nem kerülő, de az ott elhangzottakkal részben rokontémákkal foglalkozó tanulmányoknak szentelik. Felvetődött egy idegen nyelvű magyar történeti bibliográfia megjelentetésének szükségessége is.

A kiadványügyi albizottság javaslatát az 1958. évi könyvterve vonatkozóan a Bizottság kisebb változtatásokkal elfogadta.

\*

A *Történettudományi Bizottság* július 4-én tartott ülést. Az ülés keretében Molnár Erik akadémikus beszámolt a Nemzetközi Történeztudományi Bizottság 1957. június 19—20. között megtartott Lausanne-i közgyűléséről.

A Bizottság titkára ismertette a Nemzetközi Történeztudományi Bizottság részére készülő jelentés szövegét.

A továbbiakban a titkár ismertette az oktatási albizottság javaslatát a középiskolai történelemtanárok bizottsági tagságára vonatkozóan.

A Tanácsköztársaság 40. évfordulójára vonatkozó pályázatok meghirdetését a Bizottság — a II. Osztály vezetősége által már előzően hozott határozatokkal egyetértve — elfogadta azzal, hogy a pályázatok beküldésének határideje 1958. december 31. legyen.

\*

*Fényes Elek* születésének 150. évfordulója alkalmából 1957. július 8—9-én ünnepi ülésszak volt. A Magyar Tudományos Akadémia nevében július 8-án Ember Győző, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja megkoszorúzta a Fényes Elek utolsó lakóházán elhelyezett emléktáblát. Az Akadémia Felolvasó Üléstermében ünnepi ülésen emlékeztek meg a magyar statisztika e kiváló úttörőjéről. Péter György, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének megnyitó szavai után „Fényes Elek élete és munkássága” címmel Mészáros István, a Központi Statisztikai

Hivatal munkatársa tartott előadást, majd „Fényes Elek az 1848—49. Országos Statisztikai Hivatal vezetője” címmel Trócsányi Zsolt, a történettudományi kandidátusa korreferrátuma hangzott el. Az ülés Ember Győző, levelező tag „Fényes Elek a magyar tudományban” című összefoglalójával zárult.

\*

A *Történettudományi Bizottság* december 12. ülést tartott. Az ülés napirendjén a következő pontok szerepeltek: Nemes Dezső beszámolója a szovjet—német történeztudományi bizottság által novemberben Lipcsében rendezett nemzetközi ülésről; Kálmán Endre beszámolója a párttörténészek 1957. novemberében megtartott prágai konferenciájáról; a Commission Internationale des Études Slaves-hez való csatlakozás kérdése.

\*

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* 1957. március 23-án, a Bizottság Intézőbizottsága pedig április 13-án ülést tartott.

A Bizottság a Magyar Jogászegylet felmerült újjászervezésével, az albizottságok további tevékenységével, a Bizottság munkatervével és szervezeti kérdésekkel foglalkozott, míg az Intézőbizottság az 1957. évi prágai Nemzetközi Magánjogi Kollokviumon való részvételünkhöz szükséges intézkedéseket és az Akadémiai Kiadó 1958. évi tervének jogtudományi kiadványokra vonatkozó részét tárgyalta meg.

\*

Április hónap folyamán az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* valamennyi Albizottsága ülést tartott. Az üléseken az Albizottságok megvitatták és meghatározták 1957. évi tudományos programjukat, valamint — helyenként — szervezeti kérdésekkel foglalkoztak.

\*

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* június 6-án tudományos vitaülést rendezett, amelynek keretében Hámosi Éva aspiráns „A büntetési rendszer kérdései” címmel nagy érdeklődést kiváltó referátumot tartott.

A Bizottság a fenti vitaülést megelőzően, június 5-én szervezeti jellegű ülést tartott, amelyen a Bizottság többek között a jogi könyvkiadás és az akadémiai egyezményekben vállalt közös jogtudományi kutatási témák feldolgozásával, ill. annak módozataival foglalkozott.

\*

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* szeptember 28-án szervezeti jellegű ülést tartott. Az ülésen a Bizottság foglalkozott a jogtudományi élet bizonyos túlszervezettségével: a bizottsági szekciók, a Jogász Szövetség tudományos szakosztályai és az egyes tanzéki munkaközösségek kérdésével. E kérdésben a Bizottság indokoltan tartja kellő előkészület után a Jogász Szövetség-i és bizottsági szekciók összevonását. Foglalkozott még a Bizottság a Jogtudományi Közöny mellékleteként megjelent Cikkgyűjtemény, valamint az 1958. évi külföldi jogász kongresszusok kérdésével.

\*

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* november 2-án „Az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata” címmel nyilvános vitaülést rendezett. Az ülés referensei Beck Salamon, Beér János és Névai László egyetemi tanárok voltak. Az előadók komoly tudományos igényvel kidolgozott referátumokban a polgári eljárásjog, az államjog és államigazgatási jog szempontjaiból vázolták az 1957. évi 4. törvénynek azt, a törvényesség és az igazságszolgáltatás szempontjából nagy jelentőségű fejezetét, amely — szocialista jogfejlődésünk történetében először — lehetővé teszi a törvényellenesnek vélt és sérelmezett államigazgatási határozatok bíróság előtti megtámadását. Ez az új jogintézmény sok elméleti és gyakorlati kérdés megoldásának szükségességét hozta magával és a vitaülés, amelyen számos hozzászólás hangzott el, ebben a tekintetben is nagyon hasznosnak bizonyult.

\*

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* december 5-én a *Magyar Jogász Szövetség* elnökségével együttes ülést tartott. Az ülésen

megvitatták az *Állam- és Jogtudományi Bizottságnak* azt a javaslatát, amelynek értelmében meg kell szervezni a Magyar Jogász Szövetség keretén belül a Tudományos Bizottságot és annak szakosztályait, amelyek egyidejűleg átveszik a Magyar Tudományos Akadémia *Állam- és Jogtudományi Bizottsága* szakbizottságainak vitákat, ankétokat, előadásokat stb. szervező szerepét és feladatkörét. Az ülésen a javaslatot részletesen megvitatták és annak megfelelően fontos határozatot hoztak a Magyar Jogász Szövetség keretében végzendő tudományos szervező és tudományos tevékenység szervezeti formáira és módszereire vonatkozóan.

\*

A *Földrajzi Bizottság* március 2-án, majd folytatólag április 12-én megtartott ülésén megvitatta a földrajztudomány 1957. évi programját, valamint a Bizottság munkakörével kapcsolatos szervezeti kérdéseket.

\*

A *Földrajzi Bizottság* 1957. május 24-én ülést tartott, amelyen a Bizottság meghatározta a földrajzi kutató munka 1957/58. évi kiemelkedő témáit.

\*

A *Földrajzi Bizottság* szeptember 20-án ülést tartott, amelyen a magyar geográfusoknak a Szovjet Tókutató Laboratórium, valamint a Szovjet Akadémia Földrajzi Intézetével lefolytatandó közös kutatásait beszélte meg.

\*

A *Földrajzi Bizottság* december 13-án tartott ülésén foglalkozott az 1958. évi kutatási tervvel, az 1958-as vitaterv, valamint az 1959—1960. évi könyvterv összeállításával kapcsolatos kérdésekkel.

\*

A *Néprajzi Bizottság* 1957. március 8-án ülést tartott. Az ülésen a Bizottság foglalkozott az 1956. évi akadémiai kutatási témákról szóló jelentésekkel és az 1957. évi kutatási tervekkel.

\*

A *Néprajzi Bizottság* 1957. április 5-én kibővített ülést rendezett a *Néprajzi Atlasz* kérdőívéről.

\*

A *Néprajzi Bizottság* 1957. június 12-én tartott ülésén foglalkozott a szlovák—magyar közös néprajzi kutatás állásáról készült jelentéssel, a *Néprajzi Atlasz* vitájának eredményeivel és az 1957. évi akadémiai céltámogatás felosztásával.

\*

A *Néprajzi Bizottság* szeptember 21-i ülésén megvizsgálta a szlovák—magyar közös néprajzi kutatások jelenlegi helyzetét, javaslatot készített román—magyar közös néprajzi kutatások megindítására, továbbá kidolgozta a Bizottság által rendezendő vitaülések tervét. A *Néprajzi Bizottság* határozatot hozott a *Néprajzi Társaság* alapításának 70. évfordulója alkalmából 1959-ben rendezendő *Néprajzi Kongresszus* előkészítéséről.

\*

A *Néprajzi Bizottság* december 19-én, a *Régészeti Bizottság* december 20-án, a *Művészettörténeti Bizottság* december 27-én tartott ülésén megvitatta a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Osztálya által kidolgozott új múzeumi törvényerejű-rendelet tervét.

\*

A *Régészeti Bizottság* 1957. március 14-én és április 18-án tartott ülésein megvitatta az 1956. évi akadémiai kutatómunkáról szóló jelentéseket, foglalkozott az 1957. évi kutatási tervekkel is. Az 1958. évi könyvkiadási tervjavaslatokat is megbeszélték és meghallgatta Szentléleky Tihámér beszámolóját a szombathelyi Isis szentély feltárásáról.

\*

A *Régészeti Bizottság* 1957. május 30-i ülésén foglalkozott a zalavári ásatások feldolgozásának kérdésével, a pannoniai feliratcorpus munkatervével, az 1957. évi akadémiai céltámogatás felosztásával, az Osztályvezetőség

számára készítendő beszámoló előkészítésével és a kulturális egyezményekben szereplő régészeti kutatások végrehajtási tervével.

Az 1957. június 13-án tartott ülésén pedig a Bizottság megvitatta a II. Osztály számára készült beszámolót, a régészettudomány elmúlt másfél évben végzett munkájáról és feladatairól.

\*

A *Régészeti Bizottság* 1957. augusztus 16-án tartott ülésén a *Régészeti Intézet* létesítése vonatkozó tervszellettel, valamint ásatási engedélyek kiadásával foglalkozott.

\*

A *Régészeti Bizottság* október 10-i ülésén határozatot hozott arra vonatkozóan, hogy minden jelentősebb ásatásról még az ásatás évében készüljön rövid beszámoló az *Archaeológiai Értesítő* számára. A továbbiakban a Bizottság a folyó ásatások kérdéseivel, valamint egyes régészeti kiadványok problémáival foglalkozott.

\*

A *Művészettörténeti Bizottság* 1957. március 13-án tartott ülésén megvitatta az 1956. évi akadémiai kutatási témákról szóló jelentéseket, foglalkozott a Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat 1957. évi kiadványtervvel.

A Bizottság — április 12-én tartott ülésén — az érdekelt kiadóvállalatok képviselőivel együtt megbeszélte a művészettörténeti könyvkiadás problémáit és feladatait. A Bizottság a továbbiakban elkészítette az 1958. évi akadémiai könyvkiadási tervet, foglalkozott a kulturális egyezményekkel kapcsolatos teendőkkal és az 1957. évi kutatási tervvel.

\*

A *Művészettörténeti Bizottság* 1957. május 31-i ülésén foglalkozott a kulturális egyezményekben szereplő művészettörténeti kutatások megvalósításának kérdésével, a művészettörténeti könyv- és folyóiratkiadás aktuális problémáival, a Bizottság összetételére vonatkozó új javaslatokkal, valamint az 1957. évi akadémiai céltámogatás felosztásával.

\*

A *Pedagógiai Bizottság* 1957. április 5-én ülést tartott. Az ülés első napirendi pontja a Pedagógiai Bizottság feladatkörének meghatározása volt. A vita során Zibolen Endre és Kiss Árpád tagokat bízták meg a Bizottság feladatkörének végleges kidolgozásával. A továbbiakban az 1957. évi munkaterv megvitatására és a Gyógypedagógiai, valamint Neveléstörténeti Albizottság megalakítására került sor.

A *Pedagógiai Bizottság* május 30-án a Tudós Klubban klubdelutánt rendezett. A klubdelutánt keretében Bárczi Gusztáv, Faragó László, Zibolen Endre és Komár Károly a külföldi pedagógiai sajtó néhány közleményéről számoltak be. A beszámolóit igen nagy érdeklődés kísérte. A meghívott résztvevők javaslatára a Bizottság a jövőben több ilyen összejevetelt kíván szervezni.

\*

A *Pedagógiai Bizottság* május 31-én ülést tartott. Az ülés napirendje „A köznevelés 10 éve” című bibliográfiával kapcsolatos vita volt. A Bizottság elhatározta a magyar pedagógiai bibliográfia elkészítését és e munkálatok részletes és alapos előkészítésére szerkesztőbizottságot küldött ki. A szerkesztőbizottság vezetésével Jausz Béla egyetemi tanárt bízták meg. Megtárgyalta továbbá a Bizottság „A szocialista pedagógia néhány fő problémájáról” c. memorandum előterjesztett anyagát. A Bizottság a szöveg változtatására javaslatot tett és a végleges szöveg kidolgozása után az Akadémia megfelelő szerveinek és az Osztályon keresztül az illetékes tudományos és miniszteriumi fórumoknak való elküldését javasolta.

\*

A *Pedagógiai Bizottság* december 6-án ülést tartott. Napirendjén az 1956. október 1–6. balatonfüredi Pedagógus Értekezet anyagának megvitatása szerepelt. A Bizottság az Értekezet pozitív vonásainak hangsúlyozása mellett részletesen elemezte a megnyilvánult hibás nézeteket és elhatározta, hogy a fontosabb kérdéseket részletesen, külön üléseken fogja megvitatni.

\*

A *Neveléstörténeti Albizottság* április 26-án tartotta meg első ülését, amelyen a neveléstudomány előtt álló feladatokat és a neveléstörténeti kiadványok perspektíváját vitatta meg.

Ugyancsak megtartotta első ülését a Történettudományi Bizottság Nemzetközi Kapcsolatok Albizottsága és Kiadványügyi Albizottsága.

\*

A *Neveléstörténeti Albizottság* 1957. október 21-én ülést tartott. Napirenden a Comenius ünnepség rendezése volt. Ezzel kapcsolatban a Bizottság határozatot hozott Comenius-év tartására és egy tudományközi bizottság szervezésére. A Bizottság foglalkozott továbbá a Pedagógiai Évkönyv számára készülő neveléstörténeti tanulmányokkal, valamint a pedagógiai kritika hiányával. A Bizottság határozatot hozott arra vonatkozólag, hogy a fontos neveléstörténeti jellegű kiadványokról a pedagógia-történészek tudományos kritikákat készítsenek és e tudományos bírálatok megjelenését szorgalmazzák.

\*

A *Comenius ünnepségek szervezésére Tudományos Bizottság* alakult. A Bizottság december 2-án tartotta meg első ülését, amelyen az ünnepségek programtervezetét tárgyalták meg.

\*

A *Gyógypedagógiai Albizottság* december 5-én tartott ülésén megvitatta Méhes József: „A gyógypedagógia, mint elméleti és gyakorlati disciplina” című, vitaülésre készült előadását. A Bizottság a felmerült bírálatok szerint átdolgozott anyag nyilvános vitáját 1958. január 23-ra tűzte ki.

\*

A *Lélektani Bizottság* 1957. június 8-i ülésén Molnár Imre titkár beszámolt a Bizottság eddigi munkájáról. Megtárgyalta továbbá a Bizottság a Gyógypedagógiai Albizottságra vonatkozó javaslatot és úgy határozott, hogy a Gyógypedagógiai Albizottság a Pedagógiai és a Lélektani Bizottság közös bizottságaként

működnek. Elhatározták, hogy ősszel tudományos anketsorozatot szerveznek. A Pszichológiai Évkönyv megjelentetésével kapcsolatos munkálatokról az Évkönyv szerkesztője tájékoztatta a Bizottság tagjait.

\*

A *Lélektani Bizottság* november 29-én ülést tartott. A Bizottság meghallgatta a lélektani delegáció szovjetunióbeli tanulmányútajáról szóló beszámolót és megtárgyalta a Bizottság 1958. évi vitailéseinek programját.

\*

#### Társulati rendezvények

A Balatonfüreden tartott történeznapi keretében (1957. szeptember 19—21.) a következő előadások hangzottak el a *Magyar Történelmi Társulat* rendezésében: Esze Tamás: „A Rákóczi szabadságharc a Balaton vidékén”, — Orbán Sándor: „Az agrárátalakulás néhány problémája a Balaton környékén”, — L. Nagy Zsuzsa: „Munkáshatalom Veszprémben, 1918”.

\*

A Magyar Történelmi Társulat rendezésében az alábbi előadások megtartására került még sor: március 28-án (Pécsett) Tóth István: Adatok a magyarság etnikumának kialakulásához; május 31-én (Pécsett) Borsi Károly: Pécsi nyomdászok és szervezkedések kezdete; májusban (Egerben) Spira György: Konzultáció a magyar történelem 1790—1849. közötti korszakának kérdéseiből; szeptember 25-én (Budapesten) Mályusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában; szeptember 30-án (Pécsett) Novák József: A Tanácsköztársaság hősei és az ellenforradalmi terror Dombóváron; október 19-én (Békéscsabán) Csákbonyi Kálmán: A Békés megyei helytörténeti kutatások eredményei és módszerei; október 30-án (Budapesten) Vincze Edit: A magyar munkásmozgalom történetének néhány kérdéséről 1848—1917; októberben (Szombathelyen) Vörös Károly: A helytörténetírás és levéltárkutatás módszerei; november 24-én (Budapesten) Sándor Vilmos: Az első világháborúnak és előzményeinek néhány kérdése.

\*

*A Magyar Régészeti-, Művészettörténeti- és Éremtani Társulat* 1957. június 18-án tartotta meg évi közgyűlését, amelyen Radocsay Dénes főtitkári beszámolója előtt Zoroslava Drobná, a prágai Nemzeti Múzeum osztályvezetője „Die acht Böhmischen Miniaturen in Budapest” címen előadást tartott.

\*

A Társulat Régészeti Szakosztálya 1957. június 26-án tanulmányi kirándulást szervezett Albertfalvára, a római kori település ásatásának megtekintésére. Az ásatás bemutatója: Nagy Tibor volt. Az Iparművészeti Szakosztály 1957. június 29-én B. Koroknay Éva előadásában „Az erdélyi fejedelemség könyvművészete” címen rendezett ülést.

\*

A Magyar Régészeti-, Művészettörténeti és Éremtani Társulat a következő előadásokat és rendezvényeket szervezte: 1957. március 8-án H. Takács Mariann: „A sárvári várkastély építéstörténete”; március 19-én rendezett választmányi ülésén került sor a vezetőség beszámolójára és annak megvitatására; március 19-én Horváth Tibor: „Megemlékezés Supka Gézáról” és Szentlélek Tihámér: „A savariai Isis szentély ásatásának eddigi eredményei”; április 2-án László Gyula bevezetőjével a következő diafilmek kerültek vetítésre: „A honfoglaló magyar nép élete”, „Régi magyar fegyverek”, „Székely Bertalan” és „Medgyessy Ferenc”; április 12-én Mojzer Miklós: „A selmechányai Szt. Katalin templom főoltárának újabb rekonstrukciója” és Mucsi András: „A báti mester”; április 16-án Szilágyi János György: „Homéroszi ikonográfia”; Kampis Antal: „Feldebrői templom”; május 3-án Barkóczy László: „Naristák a Markomán háborúk idején”; május 10-én Gerszi Teréz: „Meghatározások az Országos Szépművészeti Múzeum Grafikai Gyűjteményében”; június 7-én Dobrovits Aladár: „A solymári Dioskuros-dombormű (adatok az ún. „Thrák lovasistenség” kultúrához)”; június 14-én Pogány Frigyes, Dercsényi Dezső és Entz Géza tartottak beszámolót a franciaországi tanulmányútról.

\*

A Balatonfüreden tartott történeznapiak (1957. szeptember 19—21.) keretében a következő előadások hangzottak el a Társulat rendezésében: Dobrovits Aladár, a történettudományok kandidátusa: „Keleti istenkultuszok emlékei a Balaton partján”; B. Thomas Edit: „Római világ a Balaton vidékén”; Sági Károly: „Keszthely-környékének késő római élete”; L. Kovrig Ilona: „A 'Keszthelyi kultúra' kialakulása”; Szentlélek Tyhamér: „A balatonfüredi római kori villa ásátásának ismertetése”; Éri István: „A nagyvázsonyi Kinizsi-vár feltárása”. A Társulat rendezvényei keretében október 4-én Nagy Tibor, a történettudományok kandidátusa bemutatta az albertyfalvai római erődítmény ásátását; október 12-én tartott tanulmányi kirándulás keretében Héjj Miklós bemutatta a visegrádi ásátások újabb eredményeit; október 17-én az Iparművészeti Szakosztály rendezésében Weiner Mihályné „XVII. századi ónedények falusi református templomokban” címmel tartott előadást; Október 26-án dr. Josef Poulik, a Csehszlovák Tudományos Akadémia brnoi Régészeti Intézetének igazgatója „Die Ausgrabungen von Mikulcica” címmel tartott előadást; november 1-én Gábori Miklós: „A sárvári paleolit ásátások”; november 8-án Kákay Szabó György „Az Országos Szépművészeti Múzeum GIORGIONE: Férfi képmás c. képének restaurálása” és Lakos Lajos: „Beszámoló a szovjetunióbeli tanulmányútról”; november 11-én dr. Václav Menzl: „A csehszlovák barokk építészet”; november 19-én Éri István: „A nagyvázsonyi Kinizsi-vár” és Seenger Ervin: „Budapesti veduták 1800-tól”; december 6-án Alföldy Géza: „Kollégiumi szervezetek Intercisában”; december 13-án Somogyi Árpád: „Későbizánci hagyományok a magyarországi pravoszlávok építőművészetében”; december 16-án a Budapesti Történeti Múzeum szakkörének közreműködésével dr. Antonin Heyna: „Historische Archäologie in der Tschechoslowakei”; december 17-én Kiss Ákos: „A balácai római-kori villa mozaikpadló” és Fenyő Iván: „Bernardo Strozzi és a manierizmus” címmel tartott előadást.

\*

A Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztálya rendezésében megtartott *Építéztörténeti és Műemlékvédelmi Konferencián* (október 22—25.) a II. Osztály keretébe tartozó kutatók a következő előadásokat tartották: Entz Géza, a művésztörténeti tudományok kandidátusa: „A középeurópai művészet kérdései a román korban”; Gerevich László, a művésztörténeti tudományok kandidátusa: „Közép-európai királyi építőműhelyek a XIV. században”.

\*

*A Magyar Néprajzi Társaság* 1957. június 19-én tartotta meg évi rendes közgyűlését, amelyen a főtitkári jelentés előtt Hofer Tamás „A kertés település párhuzamai szláv területe” címen előadást tartott.

\*

Az Akadémia I. és II. Osztálya, valamint a Magyar Néprajzi Társaság közös rendezésében október 8-án Kustaa Vilksuna finn nyelvész „A hét napjai” címmel nagy érdeklődést kiváltó előadást tartott.

\*

A Társaság még a következő előadásokat rendezte: március 1-én Lükő Gábor: „Képek és jelképek a magyar népköltészetben”; márc. 6-án Lükő Gábor: „A román népi líra és a trubadurköltészet”; március 22-én Takács Lajos: „A históriások”; április 19-én Solymos Ede: „A dunai halászat kutatásának egyes problémái (halászati filmbemutatóval)”; április 26-án és május 3-án: a Magyar Néprajzi Atlasz kérdőíveinek megbeszélése (anyagok kultúra I. állattenyésztés, földművelés, táplálkozás); május 17-én Domonkos Ottó: „A magyarországi képfestőipar kutatásának eddigi eredményei”; május 24-én Takács Lajos: „A históriások”; május 31-én ifj. Kodolányi János: „A nyugati Mecsek paraszti szőlőműveléséhez és borászatához”; június 7-én Szentmihályi Imre: „A göcseji nép eredetihagyománya”; szeptember 25-én Hoffman Tamás: „A gabonaneműek nyomtatása Magyarországon”; október 4-én Vargyas Lajos, a zenei tudományok kandidátusának beszámolója a kopenhágai Folklóre Kongresszusról és berlini tanulmányútjáról; Dégh

Linda, az irodalomtudományok kandidátusának beszámolója németországi tanulmányútjáról; október 22-én Róna Tas András: „A mongol nomád mezőgazdaság néhány kérdése”; október 25-én Gergely Pál ismertetése az Akadémia kézirat tárának folklór kincseiről; december 11-én Vincze István: „Szüret, valamint a borfeldolgozás módjai és eszközei”; december 13-án Katona Imre: „A mezőgazdasági és építőipari bér munkások bandarendszere”.

\*

A Magyar Földrajzi Társaság a következő előadásokat rendezte:

Budapest, július 13-án L. Trevor: „Kanada”; október 25-én „A geofizikai év kutatómunkálatainak célja, szervezete, módszere”; október 30-án Maucha László: „A Vas Imre-barlang újabb kutatásairól”; dr. Leél-Össy Sándor: „Jakucs László „Aggtelek és vidéke” c. útikalauzának ismertetése”; november 14-én: „A szovjet földrajztudomány 40 éve”; november 22-én Gróf Imre: „Európa gazdaságföldrajzi összefoglalása”; november 29-én Kárpátiné Radó Denise: „A Vértes hegység hidrogeográfiai viszonyai”; december 13-án Szabó Pál Zoltán: „Beszámoló albániai tanulmányutamról”; december 20-án Markos György beszámolója a prágai területrendezési és gazdasági földrajzi konferenciáról; Kolta János: „Baranya megye vasúthálózatának gazdasági vizsgálata”.

Szeged: április 10-én Bonyhádiné Szabó Emma: „A középiskolai földrajztanítás kérdései”; május 29-én Pálffy—Budinszky Endre: „Szeged város rendezésének súlyponti kérdései”; július 5-én L. Trevor, kanadai egyetemi tanár: „Kanada”; december 18-án dr. Miháltz István: „A szegedi Fehértó kialakulása”.

Pécs: július 3-án L. Trevor: „Kanada” szeptember 4-én Kodolányi János: „Ormán-ság”; szeptember 16-án Szabó Pál Zoltán: „A pécsi medence geomorfológiai földrajza”; szeptember 18-án Kolta János: „Harkány—Siklós—Villány”; októberben: „A lakóhelyismeret földrajzi ismeretanyagának összegyűjtése és feldolgozása”; novemberben: „Újabb barlangfeltárások a Mecsekben és a

Villányi hegységben”; decemberben „A földrajzi összefüggések felismerése, értékelése és tanítása”.

Debrecenben: július 9-én L. Trevor: „Kanada”; október 31-én. Tóthné Almády Gizella: „Beszámoló Bulgáriai tanulmányutamról”; november 11-én. Kádár László: „A talajok földfelszíni elhelyezkedése és földrajzi rendszere”; Eördegh Béla: „Sajátos (exportképes) növények termelése a Tiszántúl északi részén”; december 27-én Szász Gábor: „A légkör kutatás újabb eredményei”; Eördegh Béla: „Gazdaságföldrajzi adatok ábrázolása”; december 28-án. Csinády Gerő: „Változások a világ politikai térképén”; Kulcsár László: „A magyarországi geológiai kutatások újabb eredményei”.

Miskolc: május 29-én Kádár László: „A középszakasz jellegű folyók bevágódásának problémái”; július 10-én L. Trevor: „Kanada”; július 27-én Frisnyák Sándor: „Két hét a Szovjetunióban”; augusztus 31-én Kühne László: „Tanulmányi séta az Avason”; szeptember 15-én Frisnyák Sándor „Bulgária”; szeptember 29-én Kühne László és Kuchta Gyula: „Bükki barlangtúra”; október 20-án Kühne László: „Karsztjelenségek tanulmányozása a Bükk fennsíkán” november 25—30-ig tartott Földrajzi Héten Peja Győző: „A Bükkvidék geomorfológiai problémái”; Kühne László: „A gazdasági földrajz tanításának időszerű kérdései”; Frisnyák Sándor: „Geográfus szemmel a Szovjetunióban”; december 11-én Juhász András: „A Borsodi szénmedence”.

\*

## Személyi hírek

### Kossuth-díj

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Marton Gézát, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagját, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tanszékvezető egyetemi tanárát a polgári jogi felelősségi rendszer önálló, mély elméleti alapon nyugvó kidolgozásáért a *Kossuth-díj I. fokozatával*,



*Fülep Lajost*, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagját, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának egyetemi tanárát kiváló művészettörténeti tudományos munkásságáért a *Kossuth-díj II. fokozatával* tüntette ki.

#### *Akadémiai jutalmak :*

A Magyar Tudományos Akadémia elnöke 1957. decemberében 1957. évben teljesített kiemelkedő tudományos kutató és eredményes tudomány-szervező munkájuk elismeréséül a II. Osztály területéről a következő kutatókat részesítette elnöki jutalomban :

*Benda Kálmánt*, a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettesét a Magyar jakobinusok iratai c. kötetekkel kapcsolatos munkásságáért és az első kötethez írt bevezető tanulmányáért ;

*Zsigmond Lászlót*, a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettesét a német imperia- lizmusról írt tanulmányáért ;

*Berend Ivánt*, akadémiai kutatót a magyar ipartörténetben végzett eredményes kutatásaiért, különösen a „Magyarország gyáripara a második világháború idején” c. értekezéséért ;

*Pamlényi Ervint*, a Történettudományi Intézet munkatársát historiográfiai munkásságáért és a Századok, a Studia Historica, valamint az Acta Historica c. folyóiratok kiadásáért végzett szerkesztői tevékenységéért ;

*Erdei Lászlót*, a Filozófiai Intézet osztály- vezetőjét „A megismerés kezdetei” c. munkájáért és tudomány-szervező tevékenységéért ;

*Kovács Istvánt*, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatóhelyettesét az államigazgatás legfelsőbb szerveire és az államigazgatási jog elméleti problémáira vonatkozó kutatásaiért, különösen „Az államigazgatás meghatározása” c. kis monográfiájáért, valamint tudomány- szervező tevékenységéért ;

*Schmidt Pétert*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos kutatóját az államjog elméleti és gyakorlati kérdéseinek kimunkálásában elért komoly eredményeiért, a választó- jog tekintetében végzett összehasonlító-jogi munkájáért ;

*Seres Imrét*, az Állam- és Jogtudományi Kar adjunktusát a mezőgazdasági jog, különösen a földjog szocialista dogmatikájának kifejlesztésében elért eredményeiért ;

*Sárfalvi Bélát*, a Földrajztudományi Kutató csoport tudományos kutatóját gazdaságföld- rajzi tudományos munkásságáért és tudomány- szervezői tevékenységéért ;

*Marosi Sándort*, a Földrajztudományi Kutatócsoport tudományos kutatóját eredményes homokmorfológiai vizsgálataiért és a Földrajzi Értesítő kiadásával kapcsolatosan végzett szerkesztői tevékenységéért ;

*Bodrogi Tibort*, az Országos Néprajzi Múzeum osztályvezetőjét, a Magyar Néprajzi Társaság főtítkárát az egyetemes néprajz, különösen az óceániai ethnográfia terén végzett munkásságáért és a Néprajzi Társaság főtítkáraként végzett szervezői munkájáért ;

*Radocsi Dénest*, az Országos Szép- művészeti Múzeum osztályvezetőjét, a Régészeti Társulat főtítkárát a középkori magyar művészettörténet terén elért eredményeiért és tudomány-szervező tevékenységéért, valamint

*Fejér Klárát*, a II. Osztály szaktítkárát lelkiismeretesen és eredményesen végzett szak- títkári munkájáért.

#### *Elhalálozás*

*Dr. Eckhardt Ferenc* egyetemi tanár, az Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének vezetője, a jogi tudományok doktora, 1957. évi július hó 28-án, életének hetvenhatodik, tanári működésének huszonnyolcadik évében elhunyt. Tudományos munkásságáról a Jogtudományi Köz- löny 1957. évi 4—6. száma emlékezett meg.

#### *Könyveink*

*Az Osztály gondozásában az Akadémiai Könyvkiadónál* 1957-ben a következő kiad- ványok jelentek meg :

*Benda Kálmán* : A magyar jakobinus mozga- lom története.

*Benda Kálmán* : A magyar jakobinus mozga- lom iratai I.

*Csatkai—Dercsényi* : Sopron és környéke műemlékei (2. kiadás)

- Eörsi Gyula** : A tervszerződések  
**Erdei László** : A megismerés kezdetei  
**Hajnal István** : A Batthyány-kormány külpolitikája („Értekezések a történeti tudományok köréből” sorozat)  
**Hegel** : A logika tudománya I.  
**Hegel** : A logika tudománya II.  
**Kardos Lajos** : A lélektan alapproblémái és a pavlovi kutatások  
**Kresz Mária** : Magyar parasztviselet (tudományos monográfia)  
**Kresz Mária** : Magyar parasztviselet (népszerű kiadvány)  
**M. Kresz** : Ungarische Bauerntrachten  
**Lukács György** : A különőség mint esztétikai kategória  
**Nádor György** : A természettörvény fogalmának kialakulása  
**Révész Imre** : Fejezetek a Bach-korszakegyházpolitikájából („Értekezések a történeti tudományok köréből” sorozat)  
**Spinoza** : Politikai tanulmány és levelezés  
**Szabad György** : A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra  
**Wittmann Tibor** : Az „árforradalom” és a világpiacon kapcsolatok kezdeti mozzanatai 1566—1618. („Értekezések a történeti tudományok köréből” sorozat)  
 — Intercisa II., Archaeologica Hungarica XXXVI.  
 — Hegel Emlékkönyv  
 — Tanulmányok Budapest múltjából, XII.  
 A *Dunántúli Tudományos Intézet kiadásában* a „Dunántúli Tudományos Gyűjtemény” 3 új füzetét jelent meg 1957-ben. A füzetek az Intézet tudományos eredményeit közlik és a következő sorrendben jelentek meg : **T. Mérey Klára** : „Adatok a dél-dunántúli uradalmak gazdasági cseléségének életviszonyaihoz a századforduló idején”; **Ruzsás Lajos** : „A kapitalista iparfejlődés útja a Délkelet-Dunántúlon 1848—1900”; **Babics András** : „Vasasi közbányászati a feudalizmus korában”. Az alábbi két füzet 1958. januárjában hagyja el a sajtót : **Szabó Pál Zoltán** : „A karszt mint klimatikus morfológiai probléma”; **Kolta János** : „Baranya megye demográfiai sajátosságának gazdasági földrajzi vizsgálata”.

### Külföldi vendégeink

1957. április 19. és 24. között Magyarországon tartózkodott **Trevor Lloyd**, a montreali egyetem földrajz tanszékének tanára, a kanadai sarkkutató intézet igazgatója. Megbeszéléseket folytatott a vezető magyar geográfusokkal, majd rövid körutat tett a Dunántúlon és Tiszántúlon.

\*

1957. április elején **Vincent Sedlak** és **Richard Marsina**, a Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi kirendeltségének új munkatársai Magyarországra érkeztek.

\*

**Bokesová Mária**, a Szlovák Tudományos Akadémia Biológiai és Orvostudományi Történeti Kabinetjének kutatója május 29-től június 13-ig hazánkban tartózkodott. Kutatásai tudománytörténeti vonatkozásúak voltak, különösen az Orvostudományi Dokumentációs Központban talált gazdag anyagot. Megtekintette az Országos Levéltárat és járt a Történettudományi Intézetben is.

\*

Július 2. és 14. között — ebben az évben már másodízben — Magyarországon tartózkodott **Trevor Lloyd** kanadai egyetemi tanár. Országjáró körútja során Budapesten, Pécsen, Szegeden, Debrecenben és Miskolcon előadást tartott a Földrajzi Társaság rendezésében Kanada földrajzi viszonyairól.

\*

**Titus Kolnik**, a Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének tagja 1957. július 29-től augusztus 24-ig a kulturális egyezmény keretében tanulmányúton Magyarországon tartózkodott. Tanulmányútja során megismerkedett az Országos és a Budapesti Történeti Múzeum régészeti gyűjteményeivel, több vidéki múzeumot és ásatást tekintett meg.

\*

**Frantisek Lednár**, a Szlovák Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Tudományok Történelmi Kabinetjének munkatársa 1957. augusztus 7-től 21-ig Magyarországon tartózkodott. Ez idő alatt Budapest és Szarvas könyvtáraiban és levéltáraiban a szlovákiai mezőgazdasági iskolák történelmének és más szlovákiai vonatkozású forrásanyagoknak kutatásával foglalkozott.

\*

**L. Holotik** és **J. Trochta**, csehszlovák történészek augusztus 18-án két-, illetve három-

hónapos tanulmányútra Magyarországra érkeztek.

\*

*Anna Petrova*, csehszlovák művészettörténész a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében szeptember 14-én egyhónapos tanulmányútra Magyarországra érkezett.

\*

*S. Spiess*, csehszlovák történész szeptember 25-én Budapestre érkezett. A csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében egy hónapig folytatott kutatómunkát a magyar levéltárakban és könyvtárakban.

\*

*Ingerborg Weber*, berlini néprajzkutató a német-magyar akadémiai egyezmény alapján szeptember 25-én Magyarországra érkezett. Egy hónapos itt tartózkodása során meglátogatta néprajzi intézményeinket, megfelelő szakkönyvtárainkat és több vidéki tanulmányutat tett.

\*

*A. Puskas* és *T. M. Iszlamov*, szovjet történészek, a történettudomány kandidátusai, a szovjet-magyar akadémiai egyezmény alapján szeptember 25-én három hónapos tanulmányútra Budapestre érkeztek. Itt tartózkodásuk során főleg levéltári kutatásokat végeztek.

\*

*J. Jirasek*, csehszlovák történész október 2-től a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében öt hétig Magyarországon tartózkodott.

\*

*E. Plickova*, csehszlovák néprajzkutató október 8-án kezdődő egy hónapos magyarországi tanulmányútja során meglátogatta néprajzi intézményeinket és a magyar népi kerámiaművészetre is kiterjedő kutatásai során több vidéki tanulmányutat tett.

\*

*E. Badstübner* és *H. Trost*, német művészet-történészek a német-magyar akadémiai egyezmény keretében október 16-án háromhetes tanulmányútra Magyarországra érkeztek. Itt tartózkodásuk során részt vettek az Országos Műemlékvédelmi Bizottság által rendezett műemlékvédelmi napok előadásain és tanulmányútjain.

\*

*Virgil Vutasianu*, kolozsvári egyetemi tanár. Művészettörténész a román-magyar akadémiai egyezmény alapján október 16-án tíz napos tanulmányútra Budapestre érkezett. Itt tartózkodása során részt vett az Országos Műemlékvédelmi Bizottság által rendezett műemléki napokon. Meglátogatta hazánk jelentősebb művészettörténeti emlékeit, valamint a főváros fontosabb múzeumait.

\*

Október 28-án érkezett Budapestre — a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény megkötésére — a csehszlovák delegáció. A delegáció vezetői tagjai: *Viktor Knapp*, jogász akadémikus, a Csehszlovák Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója és *Igor Hrusovszky*, a Szlovák Tudományos Akadémia levelező tagja, a Szlovák Filozófiai Intézet igazgatója, itt-tartózkodásuk során látogatást tettek tárgykörükbe vágó akadémiai intéze-teinknél.

\*

*Ludovit Holotik*, a Szlovák Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója, november 21. és december 10. között Magyarországon tartózkodott. Magyarországi tanulmányútja során a magyarországi csehszlovák történész munkahely keretében egy hónapig levéltári kutatásokat végzett.

\*

*Vaclav Husa*, csehszlovák történész akadémikus, december 6-án kéthetes tanulmányútra Magyarországra érkezett. Itt tartózkodása során a Történettudományi Intézetben, valamint a levéltárakban dolgozott.

\*

*Tadeus Manteufel*, lengyel történész akadémikus, a lengyel-magyar akadémiai egyezmény megkötésére kiküldött lengyel akadémiai delegáció tagjaként november 25-én Magyarországra érkezett. Néhány napos itt tartózkodása során csak a Történettudományi Intézetet tudta meglátogatni.

\*

*A. Nyezsinszkij*, szovjet történész november 12-én tízhetes tanulmányútra érkezett hazánkba. Tanulmányútja során meglátogatta a magyar történész intézményeket és levéltári kutatásokat végzett.

\*

*N. I. Szamorukov*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének osztályvezetője, november 12-től 21-ig rövid tanulmányútra Magyarországra érkezett.

\*

*Bedrich Svoboda*, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének osztályvezetője, egyetemi docens, december 9-től 15-ig járt Magyarországon. Tanulmányútja alatt anyagot gyűjtött a Longobard-kérdéshez és megbeszéléseket folytatott a magyar régészekkel a népvándorlaskor régészetének egyes kérdéseiről.

\*

*Tadeusz Dziekonski*, a Lengyel Tudományos Akadémia Anyagi Kultúra Intézetének adjunktusa november 15-től december 9-ig tanulmányúton járt Magyarországon. Tanulmányútja során megismerkedett a régészeti, néprajzi és technológiai múzeológia helyzetével, kutatásokat folytatott az Országos Levéltárban és tanulmányozta több falu és etnikai egység életét.

\*

*Mircea Popescu*, a Román Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetének tudományos titkára, december 10-től 24-ig tanulmányúton volt Magyarországon. Megismerkedett a budapesti és vidéki művészeti múzeumokkal, tanulmányozta a XIX. századi magyar festészet alkotásait és anyagot gyűjtött a XIX. század első felének művészeti oktatásairól.

\*

*Zofia Skulimowska*, a Lengyel Tudományos Akadémia Klasszika-Archaeológiai Intézetének asszisztense november 26-tól december 17-ig tanulmányúton járt Magyarországon. Tanulmányútja alatt felkereste a magyar régészeti múzeumokat, anyagot gyűjtött az antik használati bronzeszközökről készülő munkájához és tanulmányozta az ókori Pannonia anyagi kultúráját.

\*

Az Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetét — bár nem az Osztály hivatalos vendégeiként — az alábbi külföldi tudósok látogatták meg:

*Zygmunt Jan Wyrozemski*, a varsói közgazdaságtudományi intézet munkatársa, a Diplomáciai Főiskola tanára; *V. Karpicsoff*, a szófiai Ikonomecsizki Insztitút munkatársa; *Vasile Rausser*, a bukaresti Probleme Economice főszerkesztője; *Edit Weiss*, a belgrádi Ekonomski Institut FNRJ munkatársa; *Radičov Davidovic*, *Dragoslav Todorovic*, a belgrádi egyetem közgazdasági fakultásának professzorai.

\*

Ugyanilyen keretben — nem hivatalos vendégként — látogatta meg az Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetét *Trevor Lloyd*,

kanadai geográfus, a kanadai arktikus intézet igazgatója és *N. J. Plotnyikov* moszkvai hidrológus.

\*

#### Külföldi tanulmányutak, kongresszusok

*Gerevich László*, a Régészeti Bizottság elnöke, a Budapesti Történeti Múzeum főigazgatója és *Tálas István* egyetemi tanár 1957. március 23—28. között résztvettek a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Anyagi Kultúra Története Intézetének 1957. évi konferenciáján. Moszkvai tartózkodásuk alatt értékes tapasztalatokat szereztek a szovjet régészet és néprajztudomány jelenlegi munkájáról és megállapodásokat kötöttek a további kölcsönös együttműködés érdekében.

\*

*Abella Miklós*, a Földrajztudományi Kutatócsoport tudományos kutatója 1957. április 29. és május 13. között tanulmányutat tett a Jugoszláv Népköztársaság területén. A szlovén területek, valamint a dalmát tengerpart településviszonyainak tanulmányozása mellett a további kölcsönös kapcsolatok kiépítése céljából látogatást tett a belgrádi és zágrábi egyetem földrajzi tanszékein, valamint a Jugoszláv Tudományos Akadémia belgrádi földrajzi intézetében.

\*

*Gerevich László*, a Budapesti Történeti Múzeum főigazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Bizottságának elnöke 1957. május 15—17-ig részt vett a Lengyel Tudományos Akadémia Anyagi Kultúra Története Intézetének keretében tartott konferencián, ahol a szlávok korai történetére és a középkori régészetre vonatkozó kutatások kerültek megvitatásra.

\*

*Heller Ágnes*, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa, a lengyel-magyar akadémiai egyezmény keretében május 13-tól 27-ig kéthetes tanulmányúton Lengyelországban járt. Kimtartózkodása során „Erkölc és megismerés” címmel előadást tartott.

\*

*Viski László*, kandidátus, a lengyel-magyar akadémiai egyezmény keretében 1957. május 28. és június 25. között egyhónapos tanulmányúton volt Lengyelországban. Tanulmányútja során tanulmányozta a lengyel büntetőjog és kriminalisztika elvi és gyakorlati problémáit.

\*

*Fogarasi Béla* akadémikus és *Mátrai László* MTA lev. tag részt vettek a Varsóban 1957. július 17. és 20. között rendezett Nemzetközi Filozófiai Konferencián.

\*

*Molnár Erik* akadémikus részt vett a Nemzetközi Történelem Bizottság 1957. június 19—20. között Lausanne-ban megtartott közgyűlésén.

\*

*Vayer Lajos* egyetemi tanár, a szovjet—magyar akadémiai egyezmény keretében 1957. június 29. és július 20. között háromhetes tanulmányúton a Szovjetunióban tartózkodott.

\*

*Gunda Béla* egyetemi tanár néprajzi kutatások folytatása végett 1957. június 20. és július 4. között kéthetes tanulmányúton Romániában volt.

\*

*Patek Erzsébet*, a Budapesti Történelmi Múzeum helyettes főigazgatója 1957. június 26. és július 10. között a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében kéthetes tanulmányúton Csehszlovákiában volt.

\*

*Tokodyné Puskás Júlia* a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében 1957. augusztus 1-től szeptember 1-ig Csehszlovákiában történettudományi kutatásokat végzett.

\*

*Várkonyi Ágnes*, a Történettudományi Intézet munkatársa, a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében 1957. július 8-tól 25-ig tanulmányúton volt Csehszlovákiában. Kinttartózkodása során Szlovákia levéltáraiban kutatásokat végzett a Rákóczi szabadságharc társadalmi problémáira vonatkozóan.

\*

*Kardos Lajos* egyetemi tanár, a pszichológia tudomány doktora 1957. július 28-tól augusztus 3-ig részt vett a brüsszeli Nemzetközi Pszichológiai Kongresszuson.

\*

A Magyar Régészeti-, Művészettörténelmi és Éremtani Társulat 1957. július 10-től 19-ig csoportos *csehszlovákiai tanulmányutat* szervezett. Ennek során az utazás résztvevői megtekintették Prága és Szlovákia jelentős műemlékeit és múzeumait.

\*

*Szilágyi János*, az Aquincum Múzeum osztályvezetője részt vett a Baselben augusztus

20-tól 30-ig tartott Nemzetközi Római Limes Kongresszuson.

\*

*Abella Miklós* magyar földrajzkutató, a bolgár—magyar akadémiai egyezmény alapján szeptemberben kéthetes tanulmányútra Bulgáriába utazott.

\*

*Szabó Pál Zoltán*, a Dunántúli Tudományos Intézet igazgatója az albán—magyar kulturális egyezmény keretében szeptember 2-án három hétre Albániába utazott. Kinttartózkodása során általános geomorfológiai és karszmorfológiai vizsgálatokat végzett.

\*

*Székely András* földrajzszakos aspiráns szeptember 4-én a román—magyar akadémiai egyezmény alapján négyhetes tanulmányútra Romániába utazott.

\*

*Barkóczy László*, az Országos Történelmi Múzeum Régészeti Osztályának kutatója szeptemberben részt vett a Csehszlovák Tudományos Akadémia által rendezett nyitrai Római Limes Konferencián.

\*

*Benda Kálmán*, a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese szeptember 22-től október 12-ig a hallei egyetem rektorának meghívására a Halle melletti merseburgi Központi Német Levéltárban levéltári kutatásokat végzett. Kutatásainak főtémája a Rákóczi szabadságharc porosz diplomáciai kapcsolatainak problémája volt. Vizsgálódásai azonban általában kiterjedtek a levéltár magyar vonatkozású, a XVI. század elejétől a XVIII. század végéig terjedő anyagára.

\*

*Makkai László* az Akadémia delegátusaként részt vett a szeptember 23—29. között megrendezésre került prágai Comeniológiai Konferencián.

\*

*Király József*, a Szegedi Egyetem docense szeptember 17-én a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében kéthetes tanulmányútra Csehszlovákiába utazott.

\*

*Gonda Imre*, a Történettudományi Intézet munkatársa szeptember 18-án négyhetes tanulmányútra a Német Demokratikus Köztársaságba utazott. Kinttartózkodása során az 1867-es osztrák—magyar kiegyezés előzményeinek, ill. Bismarcknak a kiegyezés létrejöttében

való szerepével kapcsolatos levéltári kutatásokat végzett.

\*

*Hoch Róbert*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa a szovjet-magyar akadémiai egyezmény keretében október 1-én egyhónapos tanulmányútra a Szovjetunióba utazott.

\*

*Schmidt Péter*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa október 3-án a román-magyar akadémiai egyezmény keretében két hétre Romániába utazott. Kinn-tartózkodása során elsősorban a legfőbb államigazgatási szervekkel kapcsolatos gyakorlati és tudományos problémákat vizsgálta.

\*

*Castiglione László*, a Szépművészeti Múzeum tudományos kutatója október 3-án a lengyel magyar akadémiai egyezmény keretében háromhetes tanulmányútra Lengyelországba utazott. Tanulmányútja során elsősorban Lengyelország egyiptológiai leletanyagát és emlékeit, valamint a kapcsolódó elméleti és tudományos problémákat tanulmányozta.

\*

*Kardos Lajos* egyetemi tanár és *Molnár Imre*, a Gyermeklélektani Intézet igazgatója október 14-én a szovjet-magyar akadémiai egyezmény keretében háromhetes tanulmányútra a Szovjetunióba utaztak. Tanulmányútjuk során a lélektan gyakorlati, elvi és módszertani kérdéseit tanulmányozták.

\*

*Institoris Róbert*, közgazdász aspiráns október 21-én egyhónapos tanulmányútra a Szovjetunióba utazott. Tanulmányútja során elsősorban az ipargazdaságtan kérdéseivel foglalkozott.

\*

*Zsigmond László*, a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese október 9-én a német-magyar akadémiai egyezmény keretében kéthetes tanulmányútra a Német Demokratikus Köztársaságba utazott.

\*

*Mész László* az Akadémia delegátusaként részt vett a Csehszlovák Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének október 21—29. között megtartott konferenciáján.

\*

*Gáspárné Redő Éva*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos kutatója az Aka-

démia küldötteként részt vett az október 28—30. között tartott lipcsei Nemzetközi Közgazdaságtudományi Konferencián.

\*

*Ortutay Gyula*, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem rektora, az MTA lev. tagja, a berlini Német Tudományos Akadémia meghívására november 19-én kéthetes tanulmányútra a Német Demokratikus Köztársaságba utazott. Kinn-tartózkodása során több ország ethnográfusainak határozata értelmében nemzetközi szerkesztőbizottságot alakítottak a világ minden jelentős ethnikai csoportja népmeséinek forráskiadványszerű, akadémiai szintű tanulmánnyal és filológiai jegyzetekkel ellátott kiadására. Ez a gazdag anyag a terv szerint kb. 20 év távlatában 40 kötetben jelennek meg.

\*

*Friss István*, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója, az MTA lev. tagja november 17-én Moszkvába utazott, ahol részt vett és felszólalt a moszkvai Közgazdaságtudományi Intézet által rendezett tudományos értekezleten, amelyen a világgazdaság szocialista rendszere fejlődésének problémáit vitatták meg.

\*

*Nemes Dezső*, a történettudományok kandidátusa, *Gábor Sándorné*, a Párttörténeti Intézet munkatársa, valamint *Ránki György*, a Történettudományi Intézet munkatársa november 23-án Lipcsébe utaztak, ahol részt vettek a Német—Szovjet Történelem Bizottság által rendezett nemzetközi történész konferencián.

Ránki György a konferencia befejezése után még további három hétig tartózkodott a Német Demokratikus Köztársaságban. Tanulmányútja során elsősorban a potsdami levéltárban dolgozott, amelyben a két világháború közötti német gazdaságpolitika kelet-európai terjeszkedésének levéltári anyagát dolgozta fel.

\*

*Kádár Miklós*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja november 16-án háromhetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott. Kinn-tartózkodása során a jogi oktatás, valamint a büntető jogtudomány fontosabb kérdéseit tanulmányozta.

\*

*Mályusz Elemér*, a történettudományok doktora, november 4—5. között Rómában

részt vett a középkori forráskiadványok publikálását és feldolgozását nemzetközi szinten koordináló, ún. Potthast-konferencián.

\*

*Pap Tibor*, az Állam- és Jogtudományi Intézet munkatársa november 19-én kéthetes tanulmányútra Prágába utazott. Tanulmányútja során általában a polgári jog, különösen pedig a családjog elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozott és meglátogatta a fontosabb csehszlovák jogi intézményeket.

\*

*Erdei László*, a Filozófiai Intézet osztályvezetője november 26-án tanulmányútra Csehszlovákiába utazott. Kinn tartózkodása során a Csehszlovák Akadémia filozófiai intézményeiben tett látogatást és behatóan tanulmányozta a logika tudománya csehszlovákiai művelésének módszereit és elméleti problémáit.

\*

*Hámori Éva*, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának adjunktusa, november 10-én egyhónapos tanulmányútra Berlinbe utazott. Tanulmányútja során a Német Demokratikus Köztársaság jogi intézményeiben, elsősorban a Humboldt Egyetem büntetőjogi intézetében dolgozott. Tájékozódott a büntető jogtudomány németországi problémái felől és behatóan tanulmányozta a büntetésen területén elért német eredményeket.

\*

*Csillag Pál*, római jogi levelező aspiráns november 25-én tanulmányútra Lengyelországba utazott. Varsóban több konzultáción vett részt, amit a római jog nemzetközileg is elismert művelője, Taubenschlag professzor vezetett.

\*

*Horváth Pál* aspiráns, az egyetemes jogtörténet fiatal művelője, november 26-án egyhónapos tanulmányútra Moszkvába utazott. Tanulmányútjának célja az orosz falusi földközösségekre vonatkozó szovjet levéltári anyag feldolgozása, illetve az ebben való tájékozódás volt. Tanulmányútja jelentős segítséget jelentett a „Kelet európai falusi földközösségek” című témájának monografikus feldolgozásához.

\*

*Erdős Péter*, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa, december 9-én tanulmányútra Varsóba utazott. Varsóban, a varsói Közgazdasági Egyetemen, a Lengyel Akadémia

Közgazdasági Intézetében a közgazdaságtudomány fontosabb kérdéseit tanulmányozta.

\*

*Paulinyi Oszkár*, a Történettudományi Intézet munkatársa, a pozsonyi történész különmunkahely megbízott vezetője december 7-én az 1957. évi munkálatok és szervezési feladatok befejezése, valamint a jövő évi program szervezési előkészítése végett Pozsonyba utazott.

\*

**Az Osztályhoz tartozó tudományágak, illetve azok tudományos eredményeinek külföldi visszhangja**

Megjelent *japán nyelven Fogarasi Béla* akadémikus „Logika” című könyve. A művet az Aoki-Shoten tokiói cég adta ki.

\*

Az *Oxfordi Claredon Press* a szerzővel történt megegyezés alapján kiadja *Kornai János* „A gazdasági vezetés túlzott központosítása” című könyvét.

\*

1957 elején jelent meg *Csehszlovákiában Kovács István*, a jogi tudományok kandidátusának „A burzsoá törvényesség válsága” című könyve.

\*

*Varga István* nyugalmazott egyetemi tanár, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa „Das Geld im Socialismus” című tanulmánya megjelent a *hamburgi Weltwirtschaftliches Archiv* 1957. évi 2. számában (78. kötet).

\*

A *Bolgár Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének Közleményei* 1957. évi száma közli *Szabó Imre* akadémikus „Jogalkalmazás és szocialista törvényesség” című tanulmányát.

\*

A *Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo* 1957. évi 8. száma tartalmazza *Szabó Imre* akadémikus „A Magyar Népköztársaság jogfejlődésének sajátosságai” című tanulmányának orosz nyelvű fordítását.

\*

A *Szovjetunió Tudományos Akadémiája Tájékoztató Intézetének földrajzi folyóirata* 1957-es számaiban a következő munkákat ismerteti: *Láng Sándor*: „A Gerecse peremhegysége részeinek geomorfológiája”; *Láng*

*Sándor*: „A központi Gerecse geomorfológiája”; *Somogyi Sándor*: „Megfigyelések Budapest környékén az 1956. január 12-i földrengéstől sújtott területen”; *Wagner Richard*: „Adatok a Délkelet-Alföld mikroklímájához”.

\*

A *Petermanns Geographische Mitteilungen* 1957. évi 3. száma elismeréssel értékeli *Ádám László—Marosi Sándor—Szilárd Jenő*: „A paksi löszfeltárás” c. tanulmányát.

\*

*Annales de Geographie* 1956. július—augusztusi száma ismerteti *V. Taji Erzsébet*, „A szórványtelepülések fejlődésében és a külterületi lakosság lélekszámában bekövetkezett változások a Duna-Tisza közén” és *Asztalos István*, „A gépfarmok területi elhelyezkedése a Duna—Tisza közén” c. cikkeit. Ugyanebben a számban *Pierre George* „Travaux géographiques récents en Roumanie et en Hongrie” c. cikkében a *Földrajzi Értesítő* 1955. évfolyamának néhány cikke alapján méltatja a magyar földrajztudomány legújabb eredményeit.

\*

A *Német Demokratikus Köztársaságban* megjelenő *Urania* című folyóiratban jelent meg *Vagács András* „Budapest. Eine Siedlungsgeographische Skizze” c. tanulmánya. A sok illusztráción kívül a folyóirat címlapja is a cikkhez kapcsolódott.

\*

A *Nyugatnémetországban* megjelent „Die Kartographie 1945—1954” c. könyv, mely az ez években megjelent fontosabb térképeket dolgozza fel, igen szép teret ad a magyar kartográfia eredményeinek.

\*

*Kornai János*: „A gazdaságvezetés túlzott központosítása” című könyvéről a *varsói Zycie Gospodarcza* című közgazdasági lap hosszabb ismertetést közöl.

\*

*Cukor György*, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetőjének „Einige Fragen der zentralen Planung der technischen Entwicklung in der Volksrepublik Ungarn” címmel jelent meg cikke a *berlini* Wirtschafswissenschaft 1957. 5. számában.

\*

*Friss István*, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatójának, az MTA lev. tagjának „Les conséquences sociales et économiques du

progres de la technique” címmel megjelent az a III. Nemzetközi Szociológiai Kongresszusra elkészített előadása a „*Transactions of the Third World Congress of Sociology*” 8. kötetében.

\*

A *varsói Przeglad Bibliograficzny Pismienictwa Ekonomicznego* c. közgazdasági bibliográfiái-tájékoztató folyóirat rendszeresen ismerteti a *Közgazdasági Szemle* tartalmát.

\*

Megjelent *Varga István* egyetemi tanárnak, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársának „Der Unternähmungsgegninn. Ein Beitrag zur Theorie der Vermögensverteilung” c. munkája *Berlinben* a Duncker und Humboldt kiadó kiadásában.

\*

A *Történettudományi Intézet*, illetve a magyar történettudomány eredményeinek nemzetközi értékelését tükrözik az alábbi közlemények:

*Nissen W.*: A Magyar Népköztársaság levéltárügyéről. (Egy budapesti tanulmányút során tett megfigyelések.) *Archivmitteilungen*, NDK. 1956. 1. sz. 19—20. — *Höppner S.* — *Vidra B.*: A Magyar Tudományos Akadémia „Acta Historica” c. folyóirata. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, NDK. 1956. 1. sz. 164—171. — *Steinmüller E.*: Az új magyar történetírás tíz éve. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* NDK. 1956. 2. sz. 369—376. — *I. O.*: Magyar történészek új munkái. *Voproszi Isztorii*, 1956. 4. sz. 193—194. — *Lepszy K.*, *Tazbir J.*: A tudományos történeti kutatás Magyarországon. *Kwartalnik Historyczny* 1957. 2. sz. 276—284. — *Ratkos P.*: A Csehszlovák Tudományos Akadémia budapesti történettudományi kutatócsoportjának munkájáról. *Historicky Casopis*. 1957. 2. sz. 291—292. — Megállapodás a Szovjetunió Tudományos Akadémiája és a Magyar Tudományos Akadémia közti tudományos együttműködésről. *Vesztnyik Akademik Nauk SzSzSzR/N.* 1957. 7. sz. 52—53. — *Molnár Erik*: Magyarország történetészei a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulójára. *Voproszi Isztorii*. 1957. 9. sz. 220—221. — *Walter Markow*: A magyar jakobinusok iratai (szerk. Benda Kálmán) II—III. kötetéről. *Annales Historiques de la Révolution Française*. Franciaország 1957. 178—180. — *J. Reychnann*: A magyar jakobinusok 1794-ben és a Kosciuszko felkelés. (A magyar jakobinusok iratai, II—III. köt. margójára.) *Kwart. Hist.* 1957. 2. sz. 139—157. — A Zsigmond-kori okmánytár I. kötetéről (szerk.: Mályusz Elemér). *Archeion*. Lengyelország 1956. 290—294. — *L.*



*Hareksim* : Makkai László : A kuruc nemzeti összefogás előzményei c. művéről. *Historicky Casopis* (Bratislava) 1956. 4. sz. 573—575. — *Hajnal I.* : L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales. Bp. 1954. Ismerteti: R. Marsina. *Historicky Casopis* 1957. 3. sz. 402—404. — *Bónis Gy.* : István király. Bp. 1956. Ismerteti: P. Ratkos. *Hist. Cas.* 1957. 3. sz. 404—406. — Jelentés a Századok 1956. 4—6. számáról (a Krónika rovatban). *Voproszi Isztorii* 1957. 7. sz. 222. — *Trócsányi Zsolt* : Az erdélyi parasztság története, 1790—1848. Bp. 1956. Ismerteti: A. Otetea. *Studii* 1957. 2. sz. 215—217.

\*

*F. Bokes*, csehszlovák történész folyamatosan ismerteti a Századok számait a *Historicky Casopis* című csehszlovák történettudományi folyóiratban.

\*

1957. év júniusában jelent meg „*A történeti statisztika forrásai*” c. tanulmánykötet a Központi Statisztikai Hivatal és az Országos Levéltár kiadványaként. A munkáról igen elismerő hangon nyilatkozott a külföldi sajtó. Ismertetést közölt a könyvről a legtekintélyesebb demográfiai folyóirat, a „*Population*” 1956. évi 4. száma. A folyóirat kiemeli, hogy a magyar levéltárak nagyon gazdagok az ország demográfiai, gazdasági és társadalmi történetére vonatkozó anyagban, a XI. századtól kezdve. Egész tömegét őrzik a fiscális eredetű okmányoknak, amelyek a földesurak, a papság és az állam kezdeményezésére keletkeztek, a földesúri szolgáltatások, a tized- és az állami adók behajtásakor. Ezek valóban statisztikai feldolgozások és adatokat szolgáltatnak a jobbágybirtokok számáról és nagyságáról, a föld terméshozamáról, a községek társadalmi struktúrájáról. A Központi Statisztikai Hivatal és az állami levéltár munkatársai kb. 10. részletekbe menő tanulmányban mutatják be és kommentálják ezeknek a dokumentumoknak egy részét.

A „*Populations Index*” c. amerikai folyóirat 1957. évi 9. száma szerzők szerint ismerteti a tanulmánykötetet.

\*

### Disszertációs viták

*Bihari Ottó* „A tanácsok bizottságai” c. kandidátusi értekezését 1957. február 12-én védte meg. Az értekezés opponensei: *Beér János* és *Szamal Lajos*, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a szerző, aki a tanácsok tárgykörében már több jeles tanulmányt tett közzé, sok

fontos elvi problémát tartalmazó témáját gondos kutatások és bő irodalmi anyag, valamint hazai és külföldi joganyag alapján dolgozta fel. A szocialista irodalom alapos feldolgozása mellett figyelemmel volt a polgári jogirodalom idevágó legjelentősebb munkáira is. A burzsoá demokrácia egyes intézményeinek értékelésénél tételei nem minden oldalról megalapozottak. Válaszában azonban a kérdésekre vonatkozólag is figyelemre méltó és széles tudományos apparátusra támaszkodó megállapításokat tett. A dialektikus és történelmi materializmus fejlett kutatási módszerével és a marxizmus-leninizmus világnézeti alapján állva végezte munkáját. Számos elméleti problémát vet fel, az irodalomban eddig nem található eredményekre jutott. A munka egyik pozitívuma, hogy eredményesen törekszik a kérdés jogi oldalának kidolgozására. Munkája a jövőbeli jogalkotás számára is hasznos forrás. Szerkezetileg és stílusbelileg is a követelményeknek megfelel.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Bihari Ottó*-t a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Erdei László* „A hegeli logika első fejezetének kritikai elemzése” c. kandidátusi értekezését 1957. február 12-én védte meg. Az értekezés opponensei *Lukács György* akadémikus és *Szigeti József*, a filozófia tudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Erdei László* a hegeli logika mélyenszántó, immanens marxista kritikáját nyújtja. Ezzel jelentősen hozzájárult a dialektikus logika kategóriái kidolgozásának előkészítéséhez. Elismeréssel állapítja meg a bizottság a disszertáció módszerességét és problémagazdagságát, továbbá az ezúton elért eredmények tényleges újszerűségét, tudományos értékét. A vitában felmerült bíráló szempontok nem csorbítják a mű tudományos érdemeit.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Erdei László*-t, a filozófia tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Halász Pál* „Az államelmélet alapkérdései : állam, államtípus, államforma” c. kandidátusi értekezését 1957. március 12-én védte meg. Az értekezés opponensei *Beér János* és *Kovács István*, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy szerző a szocialista államelmélet három alapvető fontosságú kérdését: az állam lényegét, az államtípust és az államformát a marxizmus-leninizmus világnézeti alapján

állva, mélyreható elemzéssel, új utakat keresve és új eredményekre jutva dolgozta fel. Irodalmi apparátusa teljes, a mű szerkezetileg kifogástalan. Nem egy megállapítása szakít az eddig quasi alapdogmaként kezelt tételekkel. Munkája meghaladja a kandidátusi disszertációkkal szemben támasztható követelményeket, érett egyetemi szintű kutató műve, amely a szocialista államelmélet tudományában nemzetközi viszonylatban is érték.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Halász Pált* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Haraszi György* „A nemzetközi bíróság gyakorlata” c. kandidátusi értekezését 1957. március 5-én védte meg. Az értekezés opponensei *Kádár László* akadémikus és *Beck Salamón*, a jogi tudományok doktora voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció az eredeti források szerves tanulmányozásával, széleskörű bel- és külföldi szakirodalom felhasználásával készült. A disszertáció felépítése helyes, az egyes részek feldolgozása egyenletes. A munka tükrözi a szerző széleskörű nemzetközi jogi felkészültségét, beható irodalmi tájékozottságát és önálló tudományos munkára való alkalmasságát. Az értekezés színvonala meghaladja a disszertációk szokásos színvonalát.

Tekintettel arra, hogy a disszertáció nemzetközi jogi irodalmunk örvendetes gyarapodását jelenti, valamint arra, hogy a disszertáció témája a külföldi irodalomban sincs ilyen módon feldolgozva, a bírálóbizottság melegen javasolja a disszertáció könyv alakban való kiadását.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Haraszi Györgyöt* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Ladó László* „A belső szállítás fejlesztésének gazdasági jelentősége és szervezésének irányelvei” c. kandidátusi értekezését 1957. április 2-án védte meg. Az értekezés opponensei *Csanádi György* a műszaki tudományok doktora és *Varga István* egyetemi tanár voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt népgazdasági szempontból fontos tárgykört választott, amely azonban olyan tág, hogy egy dolgozat keretében a megkívánt mélységben nehezen tárgyalható. A dolgozat a valóságban nem is tárgyalja a belső szállítás egész problematikáját, hanem túlnyomórészt csupán a gépipari vállalatokra korlátozódik. A dolgozat műszaki vonatkozásaiban az ismert irodalomra támaszkodik. Az üzemgazdasági vonatkozások tudományok szempontból egye-

netlenek, de mégis igazolják, hogy a szerző az üzemgazdaságtani kérdések tárgyalására mind a szükséges előképzettséggel, mind pedig a megfelelő egyéb felkészültséggel rendelkezik. A bizottság véleménye szerint a dolgozat disszertációként való publikálása előtt még átdolgozandó az opponensi vélemények alapján.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Ladó Lászlót* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Leél-Össy Sándor* „Karsztmorfológiai problémák Magyarországon” c. kandidátusi értekezését 1957. március 1-én védte meg. Az értekezés opponensei *Kádár László* a földrajz-tudományok doktora, *Kéz Andor* és *Szabó Pál Zoltán*, a földrajztudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy bár a munka leltározó jellegű és a magyarországi karsztmorfológiában saját korábbi eredményeihez képest lényeges új eredményeket nem tartalmaz, mégis, mivel a magyarországi karsztkérdés első érdemes összefoglalását nyújtja, a bizottság úgy véli, hogy a munka eléri azokat a követelményeket, amelyeket a Tudományos Minősítő Bizottság a kandidátusi disszertáció feltételként előír.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Leél-Össy Sándort* a földrajzi tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Szakasits-Doroszlói György* „A műszeripar szerepe iparunk műszaki színvonalának emelésében” c. kandidátusi értekezését 1957. február 15-én védte meg. Az értekezés opponensei *Farkas Imre*, a közgazdasági tudományok kandidátusa és *Striker György*, a műszaki tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés mind a tudományos kutatási módszerek alkalmazása, mind az ezek alapján elért eredmények szempontjából a kandidátusi fokozat követelményeinek megfelel. Számos tézisében bátran mutatja meg a műszeripar helytelen tervezési módszereinek káros kihatásait az első öt éves terv időszakában é

javaslatokat tesz ezeknek kijavítására. A bizottság az értekezés különös érdemének tartja azt, hogy legtöbb tételéből folyó következtetések az iparág gyakorlati fejlesztése szempontjából igen hasznosak és ezeket a műszeripar távlati tervének elkészítésénél már ezidőszert is hasznosítják. Az ágazati iparok fejlesztése szempontjából sok tekintetben úttörő munkának tekinthető. A bizottság a munkát tudományos és gyakorlati értékére való tekintettel kiadásra javasolja. Szükségesnek tartja azonban, hogy a jelölt kiadás előtt értekezését az opponensi vélemények és a vitában elhangzott tárgyi, szerkezeti és stílári javaslatok figyelembevételével átdolgozza.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Szakasús-Doroszlói Györgyöt* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Szamuely Tibor* benyújtotta „A Kommunista Magyarországi Pártjának megalakulása” c. kandidátusi értekezését: opponensei *Réti László, Incze Miklós* és *Zsigmond László*, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A Tudományos Minősítő Bizottság Szamuely Tibort nyilvános vita mellőzésével a történelemtudomány kandidátusává nyilvánította.

\*

*Szántó Imre* „Alsópáhok története” c. kandidátusi értekezését 1957. március 11-én védte meg. Az értekezés opponensei *Gunda Béla* és *Szabad György*, a történelemtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelentős irodalmi munkásságra visszatekintő szerző disszertációja 1945. óta az első falutörténeti monográfia, értékes és úttörő munka, s tárgyának látszólagos, de csak látszólagos szerénysége ellenére is számottevő hozzájárulás a magyar történet több általános problémájának megoldásához. A tanulmány bőséges forrásanyagon alapul, bár ezt, mint a bírálók rámutattak, egyes pontokon még ki kellene egészítenie. A felhasznált anyag alapján a

szerzőnek sokszor igen gazdag eleven képet sikerült festenie, kivált a falusi nép XVI—XVIII. századi helyzetéről, életéről, küzdelmeiről. Nem mentes azonban a tanulmány bizonyos módszertani következetlenségektől s egyoldalúságtól (különösen az utolsó fejezetekben) s ezeket a szerzőnek, amint maga is készségét fejezte ki rá az elhangzott bírálatok alapján, helyes volna korrigálnia. A bizottság úgy véli, hogy a munka érdemeinek elismerése ösztönzést fog adni az eddig elhanyagolt helytörténeti kutatások sok áldozatkészséggel dolgozó művelőinek.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján *Szántó Imrét* a történettudomány kandidátusává nyilvánította.

\*

*Entz Géza* „A gyulafehérvári székes-egyház” c. kandidátusi értekezését 1957. április 19-én védte meg. Az értekezés opponensei *Balogh Jolán*, a művészettörténeti tudományok doktora és *Dercsényi Dezső*, a művészettörténeti tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy munkája kiváló tudományos eredményeket tartalmaz. Közvetlen műemléki és történeti forráskutatásokon alapszik: részletekbe menően rajzolja meg egyetlen megmaradt Árpád-kori székesegyházunk múltjának alakulását napjainkig. Az opponensi észrevételek a részletek finomítására és kiegészítésére vonatkoztak, elsősorban a mű megjelenése érdekében, amit a bizottság a maga részéről a legmelegebben pártfogolt és sürget. A bizottság külön kiemeli az egész munka átfogó és egységes történeti szemléletét, a középkori magyar építészet-történet szempontjából példaadó monografikus feldolgozását.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Entz Gézát* a művészettörténeti tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Herczeg István* „Az agresszió eltiltása és meghatározása” c. kandidátusi értekezését 1956. szeptember 28-án védte meg. Az érte-

kezés opponensei *Buza László* akadémikus és *Réczei László*, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

Herczeg István „Az agresszió eltiltása és meghatározása” c. átdolgozott disszertációjáról a bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt a bírálóbizottság első határozatában foglalt hiányosságokat és az opponensi véleményekben foglalt észrevételeket jelentős mértékben figyelembe vette. Így pl. a jogalkotás anyaga mellett fokozottabban tekintettel volt a joggyakorlatra, csökkentette a dolgozat leíró jellegű részeit, általában figyelemmel volt a nemzetközi politikai és jogi nézetek, valamint a tételes jog közötti határvonalra, az eredeti dolgozattal szemben nagyobb mértékben dolgozta fel a vonatkozó magyar irodalmat is. A bírálóbizottság javasolja a munka publikálását. Ez esetben azonban felhívja a szerző figyelmét az opponensi véleményekben foglalt és a bizottság ülésén elhangzott és az iratoknál elfekvő egyes észrevételekre.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Herczeg Istvánt* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*Aggházy Mária* „A barokk szobrászat Magyarországon” c. kandidátusi értekezését 1957. május 27-én védte meg. Az értekezés opponensei *Garas Klára* és *Radocsay Dénes*, a művészettörténeti tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Aggházy Mária* széleskörű emlékműgagnak, gazdag levéltári kutatással történt párosításával úttörőként ad első összefoglaló képet a magyarországi művészet egy nagy és eddig alig ismert fejezetéről. Egyidejűleg lelkiismeretes kritikai áttekintést nyújt az eddigi, mennyiségében és minőségében hézagos szakkutatásról. Mint szintézis komoly és szilárd alapot biztosít a további kutatásnak. Az opponensi véleményekre adott átgondolt válaszában sikerrel védte meg munkája elvi részét és fogadta el a művét gazdagító konkrét kiegészítéseket.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Aggházy Máriát* a művészettörténeti tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*György Ernő* „A szerződéses jogi szabályozásának átalakulása a magyar jogrendszerben” c. kandidátusi értekezését 1957. június 3-án védte meg. Az értekezés opponensei *Benkő Gyula* és *Réczei László*, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció olyan fontos és időszzerű kérdéskört tárgyal, amelynek anyagából elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt lényeges és fejlődésünket előmozdító következtetéseket lehet levonni. A disszertáció nagy anyagot ölel fel, a magyar és külföldi joganyag és irodalom széleskörű felhasználásával. Különös érdeme a kapitalista jogviszonyok mélyreható elemzése és bírálata, a fennálló jogszabályok és joggyakorlat minden részletének feltárása, mégpedig a gazdasági viszonyok medrébe beágyazva. A disszertáció egyébként nagyjából a gyakorlati vonatkozásokat fejt ki, az elméleti kérdések tárgyalásánál némi bátortalanság volt észlelhető. Fogyatékosága, hogy helyenként bizonyos általánosan elfogadott tételeket szükségtelen terjedelemben fejteget és ez a disszertáció arányait is hátrányosan befolyásolja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *György Ernőt* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Fogarasz István* „A forgóeszközkihasználás elemzésének kérdései a gépipar tapasztalatai alapján” c. kandidátusi értekezését 1957. június 10-én védte meg. Az értekezés opponensei *Béres István*, a közgazdaságtudomány kandidátusa és *Cukor György*, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője voltak.

A kiküldött bírálóbizottság az opponensi vélemények és az eleven vita alapján megállapította, hogy a disszertáció alapos, elmélyült munka eredménye és alkalmas a forgóeszközök elemzése gyakorlati módszereinek tovább-

fejlesztésére, a termelés gazdaságosabbá tételének elősegítésére. Mind a vita, mind az opponensi vélemények helyesen mutattak rá a disszertáció hiányosságaira, amely észrevételek jelentős részét a jelölt elfogadta és további munkája során figyelembe fogja venni.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Fogarasz Istvánt* a közgazdaságtudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Csanádi György* „A megbízási jogviszony egyes kérdései” c. kandidátusi értekezését 1957. június 11-én védte meg. Az értekezés opponensei *Eőrsi Gyula*, a jogi tudományok doktora és *Weltner Andor*, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáns a polgári jog egyik fontos, némileg háttérbe szorult szerződésfajtájának leglényegesebb kérdéseit dolgozta fel. A feldolgozás az irodalom és a tételes jogok széleskörű ismeretéről és kritikai szemlélettel tett tanúságot. A tanulmányt határozott marxista—leninista ígéssel készítette el, a megbízás intézményének, valamint általában a szerződéseknek szocialista irányban való továbbfejlesztésére törekedett. E törekvése sok tekintetben eredményes is volt, — ugyanakkor azonban a vulgarizálás elkerülésére irányuló erőfeszítései egyes esetekben ellenkező irányú túlzásokra, életidegen megoldásokra vezették. A munka részleteiben gondolatgazdag, ötletes megoldásokat tartalmaz. Az egyébként igyéséges szerkezetet megbontják a szocialista szerződésekben megvalósuló érdekszolidaritásra és együttműködésre vonatkozó — a tárgyhoz kevésbé tartozó — fejtegetések. Ezek tartalmilag is a disszertáció leginkább kifogásolható részei. A disszertáció stílusa gördülékeny, a bonyolult kérdéseket is a lehetőséghez képest egyszerűen tárgyalja. Az oppozíciókra adott színvonalas válasz is bizonyította a jelölt tudományos felkészültségét és jogászai kultúráját. A bizottság indokoltnak tartja a munka kiadását a bírálók által megjelölt keretek között.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján

*Csanádi Györgyöt* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Sándor Vilmos* „Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867—1900” c. kandidátusi értekezését 1957. június 13-án védte meg. Az értekezés opponensei *Pach Zsigmond Pál* és *Hanák Péter*, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Sándor Vilmos* munkája figyelemre méltó jelentőségű a magyar ipartörténet 1867—1900-ig terjedő időszakának feltárása terén. A disszertáció legfőbb érdeme, hogy gazdag és jobbra teljesen új forrásanyagra támaszkodva mutatja be a magyar gyáripárt — ez eddig elég feltáratlan témakör — fejlődéstörténetét a kiegyezéstől a század végéig. Ennek során a szerző számos eredményt ért el, melyek alkalmasak a marxista gazdaság, illetve ipartörténetünk továbbfejlesztésére. A munka kisebb jelentőségű hibái: a nemzetiségi problématika nem teljes kidolgozása, az egyes osztálykategóriák meghatározásával kapcsolatos problémák nyitvatartása s végül egyes, közgazdasági jellegű szempontok nem teljesen szabatos megfogalmazása.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Sándor Vilmost* a történelemtudomány kandidátusává nyilvánította.

\*

*Geréb György* „Comenius didaktikai nézeteinek főbb vonásai” c. kandidátusi értekezését 1957. június 14-én védte meg. Az értekezés opponensei *Tettamanti Béla* és *Ágoston György*, a neveléstudomány kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés a kérdés eddigi feldolgozásaihoz képest — nemzetközi viszonylatban is — előrelépést jelent. A magyar neveléstörténeti irodalomban először ad ilyen átfogó képet Comenius didaktikai nézeteiről. Az utóbbi években az első olyan mű, amely példamutatóan fogott hozzá a kérdés problémátörténeti kifejtéséhez gazdag anyagra, széles olvasottságra támaszkodva, eleven kapcsolatban a nemzetközi Comenius

kutatásokkal. A munkának jelenlegi formájában az a hibája, hogy nem elemzi eléggé elmélyülten Comenius pedagógiai munkásságának ismeretelméleti és világnézeti feltételeit és ebből kifolyólag következtetései sokszor nem eléggé megalapozottak. Amennyiben a mű kiadásának terve felmerül, a bizottság szükségesnek látja a munkának az említett szempontból, valamint stiláris szempontból való átdolgozását.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Geréb Györgyöt* a neveléstudomány kandidátusává nyilvánította.

\*

*Forgács Tibor* „A jelenkori kereskedelem kialakulásának és fejlődésének főbb vonásai, különös tekintettel a magyar belkereskedelem felszabadulás utáni fejlődésére” c. kandidátusi értekezését 1957. június 28-án védte meg. Az értekezés ellenőrzője *Bognár József* egyetemi tanár és *Kádár Iván*, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy sikeresen és elsőnek foglalja össze nagyobb tanulmány keretében a modern kapitalista kereskedelem fejlődési tendenciáját, valamint a magyar szocialista kereskedelem kialakulásának történelmi útját és jelenlegi működését. A bírálóbizottság megállapította, hogy egyes kérdések elemzése nem elég sokoldalú és hogy a disszertáció szerkezetében is mutatkoznak aránytalanságok, amelyek azonban a tanulmány összértékét lényegesen nem csökkentik.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Forgács Tibort* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Kiss Tibor* „A szocialista nemzetközi munka megosztás kialakulása és fejlődése” c. kandidátusi értekezését 1957. július 3-án védte meg. Az értekezés ellenőrzője *Bognár József* egyetemi tanár és *Illyés Éva*, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt disszertációjában széleskörű tárgyi tudásról tesz tanúságot és igen nagy

anyagot dolgoz fel. Érdeme, hogy az általa választott igen nehéz témát az eddigi feldolgozási kísérleteknél magasabb színvonalon tárgyalja és a szocialista táboron belüli nemzetközi munkamegosztás kialakításával kapcsolatos gazdasági összefüggések közül jónéhány olyanra mutatott rá, amelyeket az eddigi irodalom nem tárt fel. Érdeme maga az a teoretikus bátorság is, amellyel a nehéz téma feldolgozásához hozzáfogott. Végül érdeme a szerzőnek az anyaggyűjtés alaposága, a több kérdés tárgyalásánál megmutató teoretikus képesség és értekezésének újszerű volta. A Bizottság figyelembe vette, hogy az értekezés 1952—1953-ban íródott, amikor a közgazdaságtudományban a dogmatikus szemlélet uralkodott. Ennek hatása a műben többhelyütt megnyilvánul, és pedig felesleges idézgetésben és a bonyolultabb összefüggések indokolatlan leegyszerűsítésében, általános tételek deklaratív hangoztatásában. Noha megfelelő poszton dolgozott, gyakorlati munkája során a munka tapasztalataiból többnyire helyes általános elméleti tételeket alakított ki, mégis értekezéséből úgy tűnik, mintha egyes eredményeit nem a tények és köztük az ellentmondások elemzése révén nyerte volna, hanem fordítva: általános tételeihez igyekezett volna illusztratív és bizonyító anyagot összegyűjteni.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Kiss Tibort* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

A Tudományos Minősítő Bizottság *Devics Józsefet* a Szovjetunióan megvédett, „A szocialista iparosítás néhány kérdése a népi-demokratikus Magyarországon” c. disszertációja alapján a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Niederhauser Emil* „A jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában” c. kandidátusi értekezését 1957. július 12-én védte meg. Az értekezés ellenőrzője *Pach Zsigmond Pál* és *Perényi József*, a történelemtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció nemcsak hazánkban, hanem nemzetközileg is első kísérlet a kelet-európai társadalmi fejlődés egyik legfontosabb kérdésének minden érdekelt országban való megvilágítására, Az úttörés érdeme mellett a jelölt nagy anyagtudása, precíz forráskezelése, a társadalmi fejlődés számos lényeges vonásának helyes kiemelése a disszertációt történetírásunk komoly értékévé teszi. Meggyőző arról az eddig ilyen szélesen nem dokumentált tényről, hogy a kelet-európai országok társadalmi fejlődése a nyugat-európai és ázsiai feudális fejlődéstől fontos vonásokban eltér, egymás közt viszont nagymértékben egyezik. A disszertáció azonban az összehasonlító módszernek csak első lépését, az egyezések kimutatását tette meg. A különbségek és az összefüggések nincsenek benne elemezve és kifejtve. A jelölt tett ebben az irányban is lépéseket, melyek arra a reményre jogosítanak fel, hogy további munkássága során eredményesen fogja a marxista összehasonlító történetírást és Kelet-Európa sajátos fejlődésének megismerését előmozdítani.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Niederhauser Emil* a történelemtudomány kandidátusává nyilvánította.

\*

*Rédei Jenő* „Az európai és magyar demográfiai fejlődés társadalmi háttere” c. kandidátusi értekezését 1957. szeptember 10-én védte meg. Az értekezés opponensei *Theiss Ede* egyetemi tanár és *Béres István*, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt igen jelentős és a hazai statisztika tudományában ilyen kiterjedésben eddig fel nem dolgozott témát választott és nagy statisztikai anyag felhasználásával a népesedés alakulásának számos társadalmi hatóokát helyesen tárta fel. Indokoltan kifogásolta azonban a bírálat a statisztikai módszertani kérdések bizonyosfokú lebecsülését és a népesedés alakulására ható tényezők egyes összefüggéseinek vitatható beállítást. Ez azonban nem érinti azt az értékelést, hogy a jelölt mind értekezésé-

ben, mind az opponensi bírálatra adott válaszában bebizonyította, hogy a kandidátusi fokozat elnyeréséhez megkívánt követelményeknek megfelelt.

A Tudományos Minősítő Bizottság *Rédei Jenőt* a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Cukor György* „A munkatermelékenység tervezése és mérése az iparban” c. kandidátusi értekezését 1957. szeptember 24-én védte meg. Az értekezés opponensei *Varga István* egyetemi tanár és *Kornai János*, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a munka igen fontos témát tárgyal önálló kutatás alapján. Egyes kérdéseket újszerűen dolgoz fel. Nagy és gondos anyaggyűjtésen, statisztikai adatfeldolgozáson alapul, jelzi a szerző széleskörű tájékozottságát a kérdés szakirodalmában. A dolgozat fogyathatóságát, hogy a módszertani, statisztikai, technikai problémákat némileg egyoldalúan tolja előtérbe és ezek mellett kevésbé alaposan és elmélyülten dolgoz fel egyes elvi elméleti problémákat, nem mindig eléggé bátran von le elvi következtetéseket a feldolgozott anyagból. Nem foglalkozik kellően a termelékenység tervezésének jelenlegi módszereivel. Mindemellett is a disszertáció értékes és tartalmas.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Cukor Györgyöt* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Ausch Sándor* „Az 1945—46. évi infláció és stabilizáció” c. kandidátusi értekezését 1957. október 3-án védte meg. Az értekezés opponensei *Háy László*, a közgazdasági tudományok kandidátusa és *Csikós Nagy Béla*, az Árhivatal elnöke voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezést alapos, komoly munka jellemzi. A szerző elméletileg jól felkészült feladatának megoldására, sok értékes anyagot gyűjtött össze. Az értekezés hiányossága, hogy

nem teljesen egyértelműen fejti ki az infláció elméletét és nem hangsúlyozza kellően a munkásosztály tömegakcióinak szerepét a stabilizáció végrehajtásában. E hiányosság ellenére az értekezés komoly hozzájárulás az 1945—46. évi infláció és stabilizáció történetének tanulmányozásához. A bizottság megállapítja, hogy a jelöltet felkészültsége önálló tudományos munkára képesíti.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Ausch Sándort* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Bod Péter* „A munka szerinti elosztás fejlődése és főbb problémái iparunkban” c. disszertációjának opponensei *Maróti Ödön* és *Kádár Iván* a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

Az 1956. május 16-án megvitattott kandidátusi értekezéssel kapcsolatban a Tudományos Minősítő Bizottság azt a határozatot hozta, hogy a disszertáció átdolgozandó és egy félév múlva újra benyújtható.

*Bod Péter* átdolgozott kandidátusi értekezését a bírálóbizottság tagjai (*Péter György*, *Weltner Andor*, *Ács Magda*, *Farkas Imre*.) áttanulmányozták és elfogadásra javasolták. Ennek alapján a Tudományos Minősítő Bizottság *Bod Pétert* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Sarlós Bélát* „Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga” c. átdolgozott disszertációja alapján — az átdolgozott disszertáció opponensei *Varga János*, a történelemtudomány kandidátusa és *Sarlós Márton* egyetemi tanár voltak — a Tudományos Minősítő Bizottság a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Vitányi Béla* „A diplomáciai asylum” c. kandidátusi értekezését 1957. október 28-án védte meg. Az értekezés opponensei *Buza László* akadémikus és *Hajdú Gyula*, a jogi tudományok doktora voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt tudományos apparátussal, szinte teljes kifejtését adja választott témájának. A disszertáció rendszere áttekinthető, stílusa világos. Módszere megfelel a tudományos követelményeknek. Eredményei túlnyomórészt helyesek, de az opponensek által felhozott kifogásokat nem minden esetben tudta meggyőző módon megcáfolni, bár válasza egészében a tudományos igényeknek megfelel. Kifogásolja a bizottság, hogy a disszertációban egyes kérdések tárgyalásánál a társadalmi indítókat nem kellő alapossággal tárta fel. Hiányosság továbbá, hogy a kérdés magyar vonatkozásaival konkrétan nem foglalkozik.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján *Vitányi Bélát* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Seres Imre* „A földtulajdon a magyar mezőgazdasági termelészövetkezeti jogban” c. kandidátusi értekezését 1957. október 29-én védte meg. A disszertáció opponensei *Világhy Miklós* és *Medve Zsigmond*, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáns a magyar mezőgazdaság szocialista fejlődése szempontjából nagyfontosságú kérdést dolgozott fel és úttörő munkát végzett azzal, hogy e témakört elsőnek dolgozta fel monografikus módon. Eredeti megoldásokra törekszik és bátran felveti a mezőgazdasági termelészövetkezeti földtulajdonnal kapcsolatos problematikus jogi kérdéseket; nagy érdeme, hogy megkísérli az ezzel kapcsolatos jogi fogalomrendszer kiépítését és ez a törekvése több tekintetben sikeres. Ugyanakkor a disszertáns fogalomképzéssel kapcsolatosan hajlamos a túlzott kategorizálásra és polgári jogi megalapozottsága kívánivalót hagy maga után. A bizottság megállapítása szerint a disszertáció a maga egészében a jelölt nagy felkészültségéről és komoly tudományos értékéről tanúskodik. Az opponensi véleményekre adott válasza ugyan nem juttatta megnyugtató megoldáshoz az összes vitatott kérdéseket, de a jelölt tudományos képességeiről és önálló gondolkodásáról ez is



bizonyságot tett. A bizottság feltétlenül szükségesnek tartja a munka kiadását, a polgári jogi megalapozás megfelelő megerősítése után.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Seres Imrét* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*Ránki György* „Magyarország gyáripara a második világháború előkészítésének éveiben (1933—1938.)” c. kandidátusi értekezését 1957. november 11-én védte meg. Az értekezés opponensei *Pach ZsigmondPál* és *Incze Miklós*, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a munka első, igen eredményes lépés a magyar gyáripar 1930-as évekbeli fejlődésének feldolgozásához és egyben értékes hozzájárulás az ellenforradalmi korszak történeti vizsgálatához. Marxista történet-szemlélettel kialakított eredményei gazdag forrásanyagon alapulnak. A bírálóbizottság egyben felhívja a disszertáns figyelmét az állammonopolizmus jellemző összefüggéseinek, az uralkodó osztályon belüli ellentéteknek és a kis- és középburzsoázia problematikájának többoldalú kidolgozására, a munka kívánatos sajtó alá rendezése során.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Ránki Györgyöt* a történelemtudomány kandidátusává nyilvánította.

*Kelemen László* „A fogalmak és a gondolkodás sajátosságai az általános iskola első tagozatában” c. kandidátusi értekezését 1957. november 21-én védte meg. Az értekezés opponensei *Kardos Lajos*, a neveléstudomány (lélektan) doktora és *Baranyai Erzsébet*, a neveléstudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt disszertációja a kandidátusi fokozat odaítéléséhez szükséges kívánalmaknak teljes mértékben megfelelt. Önálló és elmélyedt tudományos munka, amely figyelemre méltó eredményeket hozott. Különös érdeme, hogy a gyakorlat számára a tények széleskörű vizsgálatára alapján fontos és hasznos megállapításokat közölt. Ugyanakkor a bizottság felhívja a jelölt figyelmét arra, hogy további kutatásaiban vegye figyelembe a logikai és pszichológiai nézőpont élesebb elválasztásának követelményét.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Kelemen Lászlót* a neveléstudomány kandidátusává nyilvánította.

1960  
1961  
1962  
1963  
1964  
1965  
1966  
1967  
1968  
1969  
1970  
1971  
1972  
1973  
1974  
1975  
1976  
1977  
1978  
1979  
1980  
1981  
1982  
1983  
1984  
1985  
1986  
1987  
1988  
1989  
1990  
1991  
1992  
1993  
1994  
1995  
1996  
1997  
1998  
1999  
2000  
2001  
2002  
2003  
2004  
2005  
2006  
2007  
2008  
2009  
2010  
2011  
2012  
2013  
2014  
2015  
2016  
2017  
2018  
2019  
2020  
2021  
2022  
2023  
2024  
2025

ve 302. 203

A MAGYAR  
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA  
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK

# KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI  
FOGARASI BÉLA, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI  
SZABÓ IMRE

VIII. KÖTET, 4. SZÁM



1958

# A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztőbizottság tagjai

FOGARASI BÉLA, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

Szerkeszti

SZABÓ IMRE

Technikai szerkesztő

MÁDL FERENC

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST V. ALKOTMÁNY U. 21.  
SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V. SZÉCHENYI RKP. 3.

A Magyar Tudományos Akadémia II., Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg és az Akadémia II. osztályának előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a társadalmi-történeti tudományok (történelem, filozófia, klasszika-filológia, régészet, művészettörténet, néprajz, pedagógia, jog, közgazdaságtan, földrajz) köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

Kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia  
II. Osztályának Közleményei  
Budapest, V., Széchenyi rakpart 3.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 100 különnyomat és nyomtatott 40 000 „n”-enként 400,— Ft tiszteletdíj illeti meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest V. Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-44), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Historica*
2. *Studia Historica*
3. *Acta Archaeologica*
4. *Acta Ethnographica*
5. *Acta Historiae Artium*

*Acta Historica* szerkesztősége: Budapest V. Belgrád rakpart 5.

*Studia Historica* szerkesztősége: Budapest V. Belgrád rakpart 5.

*Acta Archaeologica* szerkesztősége: Budapest V. Pesti Barnabás u. 1.

*Acta Ethnographica* szerkesztősége: Budapest, Egyetem, Néprajzi Intézet. V., Pesti Barnabás u. 1.

*Acta Historiae Artium* szerkesztősége: Budapest, Egyetem, Művészettörténeti Intézet. V., Pesti Barnabás u. 1.

# SZÜKSÉGHELYZET A NEMZETKÖZI JOGBAN\*

BUZA LÁSZLÓ

I. A szükséghelyzet kérdése a nemzetközi jogban nem eléggé tisztázott. Bizonytalan a szükséghelyzet fogalma és jogi természete.

Vannak, akik tagadják, hogy a nemzetközi jog a szükséghelyzet intézményét ismerné.

Ezt az álláspontot képviseli a francia *Fauchille*,<sup>1</sup> a belga *Visscher*,<sup>2</sup> az olasz *Borsi*<sup>3</sup> és *Cavaglieri*.<sup>4</sup> *Rodick*<sup>5</sup>, aki külön monográfiában foglalkozik a kérdéssel, elismeri, hogy a szükséghelyzet a nemzetközi jogban is kizárja a cselekmény jogellenességét, de ezt a jogi hatást erősen megszorító feltételekhez köti. E feltételek közt elsőnek említi meg azt, hogy a szükséghelyzetre legszigorúbban csak olyan körülmények közt történhetik hivatkozás, amelyekre a jog annak alkalmazását előre megengedte.<sup>6</sup> Ez a felfogás a szó igazi értelmében vett szükséghelyzetet kizárja a nemzetközi jog területéről s csak mint az államon belüli jog előre szabályozott államjogi kivételes állapotának analógiáját ismeri el.

A nemzetközi jogászok túlnyomó többsége azonban azon a nézeten van, hogy a szükséghelyzet bizonyos feltételek mellett a nemzetközi jogban is megszünteti a cselekmény jogellenességét.

Azt, hogy a nemzetközi jog ismeri-e vagy nem a szükséghelyzetet, persze nem a nemzetközi jogászok állásfoglalása dönti el. A kérdést csak a tételes nemzetközi jog alapján az államok együttes akaratán nyugvó jogszabályok alapul vételével lehet eldönteni.

Azt kell vizsgálnunk, hogy az államok által követett gyakorlat mit mutat a szükséghelyzet kérdésében. Itt is nagy óvatosságra van szükség.

\*Az Osztály felolvasó üléseinek sorozatában március 31-én elhangzott előadás.

<sup>1</sup> *Fauchille*: *Traité de droit international public*. Huitième édition. Tome I. 1. partie. Paris. 1922. Rousseau 418 és k. l.

<sup>2</sup> *Visscher*: *Les lois de la guerre et la théorie de la nécessité*. *Revue générale de droit international public*. 1917.

<sup>3</sup> *Borsi*: *Ragione di guerra e stato di necessità nel diritto internazionale*. *Rivista di diritto internazionale* 1916.

<sup>4</sup> *Cavaglieri*: *Lo stato di necessità nel diritto internazionale*. Rome, 1918.

<sup>5</sup> *Rodick*: *The doctrine of Necessity in International Law*. New-York. Columbia University Press. 1928.

<sup>6</sup> I. m. 119. l.

Ha egy állam bizonyos magatartásának indoklásául és mentségéül a szükséghelyzetre hivatkozik anélkül, hogy a másik állam ezt elfogadná, ez a hivatkozás még nem bizonyít semmit. Jelentősége a szembenálló államok egységes állásfoglalásának, illetőleg a nemzetközi bíróság döntésének van. Itt is pontosan meg kell vizsgálni, hogy az esetleges elutasító állásfoglalás nem csak a konkrét eset speciális körülményeire vonatkozik-e, s jelent-e elvi állásfoglalást a kérdésben?

Nincs nemzetközi bírói határozat, amely elvi éllel megállapítaná, hogy a nemzetközi jog a szükséghelyzet fogalmát nem ismeri. Nincs ilyen értelmű megállapodás két- vagy többoldalú nemzetközi egyezményben sem. Ezzel szemben van nemzetközi választott bírói ítélet, mely a szükséghelyzet kérdésében pozitív értelemben foglal állást. Ilyen a Neptun amerikai gőzhajó esete. Ezt a hajót 1795 áprilisában egy angol cirkáló a nyílt tengeren lefoglalta az angol kormánytól kapott annak az utasításnak az alapján, hogy fel kell tartóztatni és le kell foglalni minden hajót, amely részben vagy egészben élelmiszereket szállít valamely francia kikötőbe. A Neptun rizst szállított. Az ügy a Jay Treaty elnevezés alatt ismeretes 1794-i angol—amerikai megegyezés értelmében vegyes bizottság elé került. A bizottság előtt Nagy-Britannia a szükséghelyzetre hivatkozott, arra, hogy Nagy-Britannia lakossága éhínség előtt áll. A bizottság többsége elismerte, hogy a végső szükség igazolhat egy ilyen rendszabályt, de a konkrét esetre szólóan az angol kifogást elutasította. Annak vizsgálata nélkül, hogy Nagy-Britanniának a kérdéses időpontban voltak-e komoly okai arra nézve, hogy éhínségtől féljen, megállapította, hogy módjában lett volna az élelmiszerhiányon segíteni azzal, hogy magasabb árakat ajánl. Konstatálta, hogy Nagy-Britannia a szóban forgó utasítás kiadása és végrehajtása után prémiumot ígért a hiányzó cikkek behozataláért. A következmény az lett, hogy a semlegesek valósággal elárastották a keresett cikkekkel a piacot. A Vegyes Bizottság döntése azért is figyelmet érdemel, mert nemcsak elismeri a szükséghelyzetre hivatkozás elvi lehetőségét, hanem megállapítja azokat a feltételeket is, amelyek mellett a szükséghelyzetre hivatkozás történhetik. A Vegyes Bizottsággal azonos álláspontra helyezkedett a másodfokon döntő bíró is.<sup>7</sup>

A nemzetközi tengeri jogban is vannak esetek, amelyekben a választott bíró a szükséghelyzetre való hivatkozásnak helyt adott. Így 1809-ben Sir William Scott az *Eleanor* ügyben kimondta, hogy a valóságos és ellenállhatatlan szükség mindenkor elegendő jogcím az emberiség törvényeinek alkalmazására. A *Susannah* ügyben az Egyesült Államok és Mexikó között az 1849. március 3-i megegyezéssel létesített bizottság abban a kérdésben volt hivatott dönteni, hogy jogosan alkalmaztak-e a mexikói hatóságok a nevezett

<sup>7</sup> *Lapradell et Politis* : Recueil des arbitrages internationaux I. kötet 137 és k. l. Vö.: *Verdross* : Les principes généraux dans la jurisprudence internationale. Académie de Droit International. Recueils des cours 1935 II. (52) 208. és k. l.

amerikai hajó kapitányával szemben büntetést azon az alapon, hogy hadidugárut szállított. A bizottság kifejezetten megállapította, hogy a hajó az általa elszenvedett károk miatt volt kénytelen a mexikói kikötőbe befutni s ez kizárja a kapitány büntethetőségét. Azok az áruk, amelyeket a hajó bevitt a mexikói kikötőbe, nem tekinthetők hadidugárúnak, mert nem kereskedés céljából vitte be, hanem sükséghelyzetben azért, hogy saját megsemmisülését megelőzze. Hasonló döntés történt az *Erie* ügyben is az 1849-i megegyezés alapján az USA és Brazília, valamint a *Rebecca* ügyben 1884-ben az USA és Mexikó között.<sup>8</sup>

Nem vitás tehát, hogy a nemzetközi jog a sükséghelyzetet ismeri, tisztázni kell azonban a sükséghelyzet jogalapját s ennek pontos ismérveit, mert sokszor indokolatlanul történik a sükséghelyzetre hivatkozás, amikor a hivatkozás visszautasítása persze nem jelent elvi állásfoglalást a sükséghelyzet elfogadása ellen.

II. *A sükséghelyzet sokszor mint sükségjog (droit de nécessité) szerepel a nemzetközi jogban, s azt mint ilyent, rendszerint az ún. állami alapjogokkal hozzák kapcsolatba, esetleg magát a sükségjogot is az alapjogok közt szerepeltetik.*

A sükséghelyzetnek az alapjogokkal való ez a kapcsolata azt a felfogást tükrözi, hogy sükséghelyzetre hivatkozni csak az állami alapjogok veszélyeztetése esetén lehet. Ez állásfoglalás a sükséghelyzet terjedelme tekintetében is. Eszerint nem minden jogilag védett érdek veszélyeztetése esetén forog fenn — még ha a veszély közvetlen és másként nem hárrítható is el — sükséghelyzet. Csak akkor mentesít a különben jogellenes magatartás hátrányos jogkövetkezményei alól, ha az állami alapjogok forognak közvetlen és másként el nem hárrítható veszélyben.

Ami az ún. alapjogokat illeti, ilyenekről a nemzetközi jogban sem lehet olyan értelemben szó, mintha azok a természetjogászok által hirdetett velünk született emberi alapjogok mintájára a jogalkotó akaratától független jogosítványok lennének, s az államokat hozzájárulásuk nélkül is köteleznék. Az állami alapjogok azokat az általános jogelveket jelentik, amelyeken a nemzetközi jog rendszere felépül. Ezek az alapelvek az államoknak, mint a nemzetközi jogközösség tagjainak akaratát juttatják kifejezésre az egymás közti érintkezés alapelveire vonatkozólag. Nem változatlanok, maguk is a felépítményhez tartoznak s az alap változásával változáson mennek keresztül.

Az ún. alapjogok felsorolásánál távolról sincs a nemzetközi jogi irodalomban egyöntetűség. Régebben általában öt alapjogot ismertek : 1. a függetlenségre, 2. az önfenntartásra, 3. az egyenlőségre, 4. a becsületre és 5. az érintkezésre való jogot.<sup>9</sup>

<sup>8</sup> Vö.: *Baldoni* : Les navires de guerre dans les eaux territoriales étrangères. Académie de Droit International. Recueil des cours 1938 III. (65) 237. és k. l.

<sup>9</sup> Vö.: *Verdross* : Völkerrecht. Dritte neubearbeitete und erweiterte Auflage. Wien. Springer, 1955. 165. l.

*Fauchillenál* már csak két alapjogot találunk: az önfenntartás jogát (*droit de conservation*) s a szabadságra való jogot (*droit à la liberté*) s ezt a két jogot is egyetlen ősi alapjogra: a létezés jogára (*droit à l'existence*) vezeti vissza.<sup>10</sup> Mindkét alapjogon belül több külön jogot vesz fel, így pl. az egyenlőségre és a kölcsönös érintkezésre való jogot a szabadságra való jog megnyilatkozásaként tekinti. *Verdrossnál* négy nemzetközi alapjogról, illetőleg kötelezettségről van szó: 1. a politikai függetlenségre, 2. a területi felségjogra, 3. a becsület tiszteletben tartásra, végül 4. az érintkezésre vonatkozó alapjogról.<sup>11</sup>

*Wolgast* rámutat arra,<sup>12</sup> hogy az egyik alapjog nemritkán egy másik alapjog kihatásaként tekinthető s ez az alapjogok tanában még fokozza a szabadság hiányát.

Az ENSZ közgyűlése 1947-ben megbízta a Nemzetközi Jogi Bizottságot, hogy dolgozzon ki tervezetet az államok jogait és kötelezettségeit tartalmazó deklaráció tárgyában. A Bizottság 1949. június 9-én befejezett első ülészakán el is készítette a tervezetet, mely az államoknak négy jogát és 10 kötelességét foglalta össze. A négy jog a következő: 1. jog a függetlenségre, ennek következtében arra, hogy jogi hatáskörét más államok akaratának való alávetettségtől mentesen minden vonatkozásban szabadon gyakorolhassa, ideértve kormányzati formájának szabad megválasztását, 2. jog arra, hogy a területén, valamint minden ott tartózkodó személy és dolog felett joghatóságot gyakoroljon, 3. jog a többi állammal való egyenlőségre, 4. jog az egyéni vagy kollektív védekezésre a fegyveres támadással szemben. A 10 kötelesség, amelyet a jogoktól nem elkülönítve, hanem azokkal váltakozva sorol fel a tervezet, világosan mutatja először azt, hogy az államok ún. alapjogai és alapkötelezettségei szorosan összetartoznak, másodszer azt, hogy mennyire önkényes ezeknek a jogoknak és kötelességeknek minden felsorolása, végül azt is, hogy ezek a jogok, illetőleg kötelezettségek nemegyszer fedik egymást.

A helyzet az állami alapjogokat illetően ugyanaz, mint az államon belüli jogban az egyeseket megillető szabadságjogok tekintetében. Az egyéni szabadság nem taxatív módon pontosan felsorolható egyes jogosítványok összessége, hanem egy jogi állapot, status, a mások beavatkozásától való mentesség állapota. Az egyesek mindazt jogosítva vannak megtenni, amit a jogrend nem tilt, illetőleg amelybe való beavatkozásra másnak: állami szervnek, vagy magánosoknak nem ad jogot.

<sup>10</sup> I. m.: 407. és k. l.

<sup>11</sup> *Verdross*: I. m. 166—178. l. *Verdross* Nemzetközi jogának I. kiadásában (*Verdross*: *Völkerrecht*. Springer, Berlin 1937. 199—205. l.) a következő alapjogokat különbözteti meg: 1. a tiszteletben tartás alapjoga, ezen belül a) a területi felségjog, b) az állami belső rend és c) a becsület tiszteletben tartása; 2. az érintkezés; 3. az önsegély alapjoga. Ez is mutatja, hogy az alapjogok felsorolása és rendszerbefoglalása terén milyen bizonytalanság uralkodik.

<sup>12</sup> *Wolgast*: *Völkerrecht*. Georg Stilke. Berlin, 1934. 749. l.



Ez a helyzet az állami alapjogok tekintetében is : a nemzetközi jog az államok számára a nemzetközi jogközösségen belül bizonyos jogi helyzetet biztosít, s őket arra kötelezi, hogy egymásnak ezt a jogi helyzetét kölcsönösen tiszteletben tartsák. Mivel ezt a jogi helyzetet a nemzetközi jog rendelkezéseiben visszatükröződő általános elvek alakítják ki, szinte lehetetlen az állami alapjogokat és kötelességeket taxatív felsorolni. Az államnak igénye van arra, hogy a többi államtól nemzetközi jogi statusának tiszteletben tartását igényelhesse. Hogy ez az igény mikor jelentkezik nemzetközi alanyi jog formájában, az a tételes szabályozástól függ.

Az államok nemzetközi jogi statusának olyannak kell lennie, hogy ne legyenek számára jogi akadályai annak, hogy belső és külső funkcióit eredményesen végezhesse.

Az államok nemzetközi jogi statusának két alapelve van : az államok egyenlősége és szuverénitása. Minden ún. alapjog vagy az egyiknek, vagy a másiknak a folyománya. E két alapjog tiszteletben tartása biztosítja azt, hogy az állam részére feladatainak eredményes elvégzésénél jogi akadályok ne legyenek.

A szükséghelyzet kérdésének az állami alapjogokkal való összekapcsolása semmiképpen nem helyes. Először azért, mert nem helyes a szükséghelyzetre való hivatkozás lehetőségét kizárólag azokra az esetekre szorítani, amelyekben az ún. állami alapjogokat fenyegeti közvetlen és másként el nem hárítható veszély. Másodszor azért, mert az alapjogok kérdése — mint láttuk — a nemzetközi jogban nem tisztázott, az alapjogok fogalma s különösen azok felsorolása terén nagy bizonytalanság uralkodik. A szükséghelyzet fogalmát ilyen bizonytalan fogalommal összekapcsolni nem lehet, ez a legnagyobb önkényeskedésnek nyitna kaput. Egyes államok könnyen hivatkozhatnának arra, hogy állítólagos alapjogaikat fenyegető közvetlen és másként el nem hárítható veszély folytán szükséghelyzetben vannak, ezt az álláspontjukat esetleges nagyobb katonai és politikai erejükkel érvényesíteni is tudnák s a másik állam belügyeibe való durva beavatkozással azt saját érdekeik szolgálatába állíthatnák.

Tetszetősnek látszik az az álláspont, amely a szükséghelyzetre való hivatkozást a *droit de conservation* alapjogára vezeti vissza s azt csak abban az esetben engedi meg, ha az államnak ez az alapjoga, tehát létezése, fennmaradása van közvetlenül és másként el nem hárítható módon veszélyeztetve. Ez az álláspont a büntetőjogi végszükségnek azt a rendkívül szűk fogalmát veszi alapul, amely azt csak a maga és hozzátartozói életének megmentése érdekében ismeri el. A mai büntetőjog a végszükség fogalmát sokkal tágabban állapítja meg s így teljesen indokolatlan volna, ha a nemzetközi jogban ez az elavult koncepció kapna helyet. De van egy másik veszedelem is. Az nem vitás, hogy az állam létének és fennmaradásának érdekében a nemzetközi joggal különben ellentétes cselekményeket is elkövethet. De a helyzet az,

hogy a *droit de conservation*-t rendszerint nem korlátozzák az állam pusztá létének fenntartására, hanem azt indokolatlanul kibővítik. Belefoglalják pl. azt is, hogy az államnak joga van gazdaságának elemeit fejleszteni, gazdasági hatalmát növelni,<sup>13</sup> általában minden irányú fejlődését biztosítani. Az Amerikai Nemzetközi Jogi Egyesület (The American Society of International Law) midőn 1916-ban határozatot hozott a nemzetek jogai és kötelességei tárgyában, kifejezetten biztosította a szabad fejlődésre való jogot s biztosította ezt az a deklaráció is, amelyet a nemzetek jogaira és kötelességeire vonatkozólag 1919. november 11-én az *Union Juridique Internationale* fogadott el.<sup>14</sup> Kifejezetten így értelmezi az önfenntartás jogát *Wolgast* is.<sup>15</sup>

Nyilvánvaló, hogy az államoknak a szabad fejlődésre való joga lényegesen túlhaladja azt a kört, amelyet az egyes emberekre nézve az élet védelme jelent. A gazdasági boldogulás szabadsága még a kapitalista államokban sem esik az élet biztosítására vonatkozó joggal egyenlő elbírálás alá. Ha az államon belüli jog megengedné a végszükségre való hivatkozással az egyeseknek azt, hogy a gazdasági boldogulásuk útjában álló veszély elhárítása érdekében mások jogait megsérthessék, a jog uralmát az erőhatalom elve foglalná el. Még fokozottabban ez volna a helyzet a nemzetközi jogban. Ez a felfogás az imperialista törekvések szinte korlátlan érvényesítésére adna jogalapot.

III. *A nemzetközi jogban a szükséghelyzet mint a civilizált nemzetek által elismert általános jogelv foglal helyet.* Ismeretes, hogy a Nemzetközi Bíróság Statutumának 38. cikke ezeket az általános elveket a Bíróság által alkalmazandó források közt sorolja fel s azokat a nemzetközi jog kiegészítő jellegű forrásává teszi. Az a felfogás, amely ezek alatt az általános elvek alatt a nemzetközi jog általános elveit érti, téves. A nemzetközi jog általános elvei integráns részei a tételes nemzetközi jognak, kifejezésre jutnak vagy a szerződések által statuált írott jog, vagy a nemzetközi szokásjog rendelkezéseiben s így azok mellett külön harmadik forrásként nem szerepelhetnek. Arról van itt szó, hogy az államok belső jogában szereplő általános jogelvek analógia útján átemeltetnek a nemzetközi jog síkjára annak a megfontolásnak az alapján, hogy ha az érdekelt államok befelé bizonyos kérdést meghatározott elvek alapján rendeztek, bizonyára ugyanezeket az elveket alkalmazták volna akkor is, ha a kérdést a nemzetközi jog síkján is szabályozzák.

A Nemzetközi Bíróság Statutuma a civilizált nemzetek által elismert általános jogelvekről beszél. A szövegezés semmiképpen nem megfelelő. Olyan gondolat jut benne kifejezésre, amely ellentétben áll az államok egyenjogúságának elvével, pedig ez a nemzetközi jog egyik alapp princípiuma. Nem az a kérdés, hogy az illető alapelvet ismerik-e a civilizált államok, hanem az,

<sup>13</sup> Így *Fauchille* i. m. 410. és k. l.

<sup>14</sup> Mindkét deklarációt közli *Fauchille* i. m. 400. és k. l.

<sup>15</sup> *Wolgast* i. m. 754. l. „Eine andere Seite des Rechts auf Selbsterhaltung besteht darin, dass ein Staat nicht nur ein Recht auf Selbsterhaltung, sondern ein Recht auf Selbstentfaltung besitzt. Denn das Völkerrecht rechnet mit dem Dasein der Staaten nach deren vollem Wesen.”

hogy ismeri-e a közvetlenül érdekelt államok jogrendszere? A civilizált államok belső jogában foglalt elveknek nem lehet az ún. „nem civilizált” államokra is kiterjedő hatálya. Ez nyilvánvalóan ellentétben állna a szuverénitás elvével. A szuverénitás elvéből az következik, hogy minden államra csak az a jogelv és jogszabály kötelező, amelyet elfogadott magára nézve kötelezőnek. Ha az állam belső jogában elfogadta az illető jogelvet, az ő *vélelmezett* akarata alapján fogadjuk el azt reá nézve a nemzetközi jog síkján is kötelezőnek.

Az, hogy a szükséghelyzet a konkrét esetben kizárja a különben jogellenes magatartáshoz fűződő hátrányos jogkövetkezményeket, az államon belüli jogokban általános jogelv, ez a jogelv lép át a nemzetközi jog területére.

Ezt a jogelvet a végszükség formájában az államonbelüli büntető jog általánosan ismeri. Eltérés csak arra nézve van az egyes államok tételes büntetőjogában, hogy a jogilag védett érdekeknek milyen köre az, amelynek veszélyeztetettsége esetén a végszükség fennforog.

A végszükség fogalmát az államonbelüli jogban nemcsak a büntetőjog, hanem a polgári jog is ismeri. A jog mindkét ágában ugyanaz a jogelv jut kifejezésre: a szükséghelyzet kizárja a különben jogellenes magatartáshoz fűződő joghatásokat. A kártérítés kötelezettségét a végszükség nem szünteti meg, egyrésztől azért, mert senki más dolgát az illető engedélye nélkül nem használhatja, másrésztől azért, mert a kártérítés nem szükségképpen jogellenes magatartáshoz fűződő jogi hatás.

Egyes tételes jogokban a végszükség büntetőjogi és polgári jogi fogalma nem esik össze, de ez nem okoz zavart abban a tekintetben, hogy a végszükségnek a jogellenesség különbeni jogkövetkezményeit elimináló hatását az illető tételes jog mint jogelvet ismeri.

A végszükség fogalmához hozzátartozik, hogy a veszélynek közvetlennek és másként el nem háríthatónak kell lenni. Megkívánja ezenkívül azt is, hogy a bűncselekmény által megsértett érdek ne legyen súlyosabb annál, amelynek érdekében a szükségcselekményt elkövették.

A büntetőjogi és polgári jogi végszükség jogi állapot, mely a konkrét eset körülményeinél fogva megszünteti a magatartás különbeni jogellenességét. A büntetőjogi és polgári jogi végszükség alanyi jogok: személyiségi vagy vagyoni jogok védelmét célozza, de maga nem alanyi jog, a végszükségben foganatosított magatartás jogilag megengedett eljárás.

A szükségcselekmény ellentétes jelenség a joggal való visszaéléssel. Ez utóbbinál egy a jog formai rendelkezéseinek megfelelő magatartás lesz a konkrét eset körülményeinél fogva jogellenessé, a szükséghelyzetben elkövetett cselekménynél viszont a különbeni jogellenesség szűnik meg s lesz az a konkrét eset körülményeinél fogva jogszerűvé.

A szükséghelyzet fogalma az államjogban is ismert. Az államjogi szükséghelyzet azonban lényegesen más, mint a büntetőjogi és a polgári jogi végszükség. Itt arról van szó, hogy bizonyos adott helyzetben az államhatalom

gyakorlásának szervezeti és eljárási szabályai módosulnak s esetleg módosulnak az alkalmazandó anyagi jogszabályok is.

Ez a helyzet azokban a rendelkezésekben, amelyek a háború, illetőleg a háborús veszély esetére szólnak. A háború, illetőleg a háborús veszély szükség-helyzetet teremt, a különleges jogszabályok hatálybalépése ennek a szükség-helyzetnek a folyamánya. A büntetőjogi és polgári jogi végszükségnél jogilag védett érdekek kerülnek szembe egymással, az érdekeltek közt küzdelem fejlődik ki, melyet ők maguk az államhatalom közbejötté nélkül döntenek el. Az államjogi szükséghelyzetnél nem erről van szó. Itt az állam cselekszik állami szervek útján, a szükséghelyzet folytán mindössze az állami szervek, valamint azok az eljárási, esetleg anyagi jogszabályok változnak, amelyek alkalmazást nyernek.

A háború, illetőleg a háborús veszély esetére szóló rendelkezéseknél meg vannak állapítva a szükséghelyzet ismérvei, a háborúnál minden vitát kizáró módon. Háború akkor van, ha a nemzetközi jogi értelemben vett háborús állapot bekövetkezett. A háborús veszély fennforgása már bizonyos politikai mérlegelést tesz szükségessé.

A büntetőjogi és a polgári jogi végszükség esetén az érdekelt maga dönti el, hogy a végszükség állapota fennforog-e, maga dönt abban a kérdésben is, hogy a végszükség elhárítására minő magatartást tart szükségesnek.

Az államjogi szükséghelyzetben a cselekvés a különleges jogszabályok hatálybaléptetésében áll, maguk a különleges jogszabályok alapján foganatosított állami aktusok már nem a szó igazi értelmében vett szükségcselekmények.

Előfordulhat az is, hogy valamely állami szerv a szükséghelyzetre hivatkozással törvényes felhatalmazás nélkül jár el: túllépi hatáskörét vagy mellőzi a reá különben kötelező alaki és anyagi jogszabályokat. Az ilyen „szükségcselekmények” kívül esnek a jogon, nem tartoznak a jogi értelemben vett szükségcselekmények körébe, politikai értelemben vett szükséghelyzet folyamányai s értékelésüknél politikai szempontok érvényesülnek.

IV. *A szükséghelyzet kérdését a nemzetközi jogban azoknak az elveknek az alapján kell eldönteni, amelyek az egyes államok államonbelüli: büntető és polgári jogában a végszükség intézményénél érvényesülnek.*

Szükséghelyzetre hivatkozni a nemzetközi jogban is *minden jogilag védett érdek védelmében lehet*. Az illető érdeknek nem abszolúte kell különösen súlyosnak lenni, pl. nem kell hogy az állam léte forogjon veszélyben; a súlyosság itt is relatív, a védett érdeknek súlyosabbnak kell lenni annál, amely megsértetik.

Az érdeknek mindenestre *jogilag elismert* érdeknek kell lennie. Az illető, midőn a szükséghelyzetben eljár, egyéni akciójával azt a védelmet foganatosítja, melyet különben a jogrend nyújtana. A jogilag el nem ismert érdekek védelmében elkövetett jogellenes magatartás a szükséghelyzetre hivatkozással sem mentesül a hátrányos jogkövetkezmények alól.

A nemzetközi jogilag elismert érdekeknek három csoportja van: 1. az egyes emberek magánérdeke, 2. az egyes államok különérdeke, s 3. a nemzetközi közérdek. Ezek a csoportok nem jelentenek egymás közt fokozatokat s nem állíthatjuk azt, hogy egyes fokozatokba tartozó érdekek szükségképpen súlyosabbak volnának a másik fokozatba tartozóknál.

Nyilvánvalóan szükséghelyzet forog fenn, ha egy repülőgép motorhiba folytán kényszerleszállást végez az idegen állam területének olyan részén, amely a nemzetközi jog szabályai szerint tilos területnek nyilvánított. A gép vezetője megsértette a nemzetközi jogot, de az a másként el nem hárítható veszély, amely az ő és a gépben utazók életét fenyegette, eljárásának jogellenességét megszünteti. Itt magánérdek áll az illető állam különérdekével szemben. Az embernek az élethez való joga alapvető emberi jog, melyet a nemzetközi jog kifejezetten elismer. Ezzel a joggal áll szemben az államnak szuverenitásából eredő az a joga, hogy a saját területén belátása szerint bizonyos részeket elzárhat a légi forgalom elől. Az állami érdek elvileg fontosabb, mint az egyének magánérdeke, de ebben a konkrét esetben az egyéneket nagyobb veszély fenyegeti, mint az államot s így a kényszerleszállás szükségcselekményként minősül.

A nyílt tengeren a forgalom szabadsága nemzetközi közérdek s ezzel kapcsolatban közérdek az is, hogy a hajók a parti tengerbe befuthassanak, de ha a kikötővárosban polgárháború van, a közrend fenntartása szükségessé teheti a kikötőváros teljes elzárását a külvilágtól, ilyenkor a forgalom megszüntetése az idegen hajókkal szemben is jogilag megengedetté lesz. Az államnak a közrend fenntartásához fűződő külön érdeke a konkrét esetben súlyosabb, mint az a nemzetközi közérdek, amely a parti tengerben a forgalom szabadságához fűződik.

A forgalom szabadsága persze olyan közérdek, amelyhez mindenkor magánérdek is fűződik. Ez mutatja, hogy a nemzetközi jogban sem lehet a köz- és magánérdeket élesen elválasztani egymástól. Az érdekek fent jelzett három csoportja is szorosan összefonódik.

Mivel a szükséghelyzet mint az államon belüli jogból átvett általános jogelv érvényesül a nemzetközi jogban, itt is fogalmi alkotóeleme, hogy a *veszély*, mely a szükséghelyzetet felidézte, *közvetlen és másként el nem hárítható legyen*.

Formailag két külön előfeltételről van szó, de a kettő szorosan összetartozik. A legtöbbször a veszély közvetlen volta az, amely a konkrét esetben a más eszközzel való elhárítást lehetetlenné teszi.

Mit kell pontosan érteni a veszély közvetlensége alatt? Azt-e, hogy a katasztrófa a következő pillanatban bekövetkezzék? Vagy közvetlen veszély forog fenn akkor, ha az a szükségcselekmény végrehajtása nélkül, ha nem is a következő pillanatban, de feltétlenül beállana? A veszély ebben az utóbbi esetben is közvetlen. A jog nem kívánja meg az utolsó pillanat bevárását,

ez merőben indokolatlan volna. Lényeges az, hogy a veszély reális legyen s ne csak a fenyegetett képzetében éljen. Ha a katasztrófa bekövetkezését másként mint a szükségcselekmény végrehajtásával feltartóztatni nem lehet, nézetem szerint a szükséghelyzet adva van. A másként el nem háríthatóság tehát bizonyos fokig a közvetlenséget is magában foglalja. Ennek a tételnek a nemzetközi jogban különös jelentősége van. Az államon belül az államhatalom közbelépése sokszor elháríthatja a veszélyt s ezzel a szükségcselekmény feleslegessé válik, de a nemzetközi jogban nincs olyan közhatalom, amelynek a közbelépésére számítani lehetne.

Szükséghelyzet a nemzetközi jogban is csak akkor forog fenn, ha *a veszély felidézésében az azt elhárító nem vétkes*. Az, aki a veszélyt szándékos vagy gondatlan magatartásával önmaga idézte fel, jogsértő cselekményének hátrányos jogkövetkezményei alól a nemzetközi jogban sem mentesül. Ezt különösen fontos hangsúlyozni a nemzetközi jogban. Különben előfordulhatna, hogy az állam szándékosan idézne fel veszélyt azért, hogy a másik állam ügyeibe beavatkozva jogsértést követhessen el.

Ami a szükséghelyzet jogi természetét s a jogrendszerben elfoglalt helyzetét illeti, bizonyos, hogy szükségjogról beszélni a nemzetközi jogban sem lehet. A jog jogellenes magatartás elkövetésére alanyi jogot nem adhat. A szükséghelyzet a nemzetközi jogban is a magatartás jogellenességét kizáró körülmény. A büntetőjogban vitás lehet, hogy a végszükség a jogtalanságot vagy a büntethetőséget zárja-e ki, de a nemzetközi jogban nem az, mert az állammal szemben büntetést alkalmazni nem lehet, legfeljebb olyan rendszabályról lehet szó, amely a biztonsági intézkedés jogi természetével bír a jogellenes magatartás jövőben való megismétlésének megakadályozására.

A szükségcselekményeket a nemzetközi jog területén is fizikai személyek hajtják ugyan végre, de a szükségcselekményért, mint jogellenes magatartásért a felelősség az államot terheli akár állami szervek, akár az ő joghatósága alatt álló magánszemélyek követik el azt.

*Ki lehet a nemzetközi jogban a szükségcselekmény alanya?*

Elsősorban az, akinek jogilag védett érdekét közvetlen és másként el nem hárítható veszély fenyegeti. De amint az államon belüli jogban, úgy a nemzetközi jogban sem korlátozódik kizárólag csak erre. A nemzetközi jogban azt a kérdést, hogy a közvetlenül érdekelten kívül még ki lehet a szükségcselekmény alanya, két vonatkozásban lehet vizsgálni: 1. a magánszemélyek és az állam, 2. az államok egymás közti viszonyában.

Ha az idegenben tartózkodó állampolgárok érdekei vannak veszélyeztetve s az az állam, amelynek ez kötelessége volna, nem tudja vagy nem akarja elhárítani a veszélyt, az állam közbeléphet saját polgárai érdekeinek biztosítására, s ugyanezt megtehetik — bár erre a dolog természete szerint ritkábban van lehetőség — az állampolgárok is saját hazájuk érdekeinek védelmében.

A diplomáciai képviseltek védelmet nyújtanak azoknak, akiknek életét és testi épségét a fogadó állam területén a közrend és a biztonság megszüntése folytán közvetlen és másként el nem hárítható veszély fenyegeti. Az univerzális nemzetközi jog — szemben a latinamerikai államok regionális nemzetközi jogával — a diplomáciai asylumot nem ismeri. Nemzetközi jogsértés lenne, ha a diplomáciai képviselőt az illető a fogadó állam hatóságainak eljárása alól akarná elvonni. Ez beavatkozás volna a fogadó állam belső ügyeibe és sértené annak szuverénitását. Más a helyzet azonban, ha sükséghelyzet forog fenn: a fogadó állam nem képes az illető életét és testi épségét a tömeg felelőtlen támadásával szemben megvédelmezni. De az asylumnyújtásnak csak sükséghelyzetben s csak addig van helye, amíg a sükséghelyzet fennáll. A fogadó állam illetékes hatóságának felhívására az asylumot meg kell szüntetni.

Sükséghelyzetben asylumot lehet nyújtani idegen állampolgároknak, sőt a fogadó állam polgárainak is. Az élet és a testi épség alapvető emberi jog, melyet a nemzetközi jog elismer. Ha ezt fenyegeti közvetlen és másként el nem hárítható veszély, az asylumnyújtásnak helye van, persze csak arra az időre, amíg a sükséghelyzet fennáll.

Az államok egymásközti viszonyában bonyolultabb a kérdés. Elvileg nem lehet azt a magatartást, amellyel az egyik állam a másikat közvetlenül és másként el nem hárítható veszélyből menti meg, jogellenesnek minősíteni. De mégis előfordulhat, hogy a védelem a konkrét esetben jogellenessé válik és pedig nemcsak azzal a harmadik állammal szemben, melyet a sükségcselekmény érint, hanem esetleg azzal az állammal szemben is, melynek védelméről szó van. Jogtalan beavatkozás lehet az illető állam belső ügyeibe, amely a beavatkozó állam érdekeit szolgálja. A nemzetközi jogban nincs szerv, amely jogosítva volna kötelező erővel megállapítani a sükségcselekmény jelleget, azt, hogy a nyújtott védelem jóhiszemű volt-e, vagy a sükséghelyzetre hivatkozás csak ürügy meg nem engedett akcióra?

Persze sükségcselekményről csak akkor lehet szó, ha közvetlen veszély elhárítására irányul, a veszély elmúlásával a magatartás véget ér és nem idéz fel olyan tartós állapotot, amely az állam szuverénitásával összeegyeztethetetlen volna.

V. *A sükséghelyzetet a nemzetközi jogban is meg kell különböztetni bizonyos rokon-jelenségektől.* Elsősorban a *jogos védelemtől.* Lényegében a jogos védelemben elkövetett cselekmény is a tágabb értelemben vett sükségcselekmények körébe tartozik, olyan különben jogellenes cselekmények hátrányos jogkövetkezményeit zárja ki, amelyek sükségesek a jogtalan támadás, illetőleg az azzal való fenyegetés elhárítására.

A jogos védelem fogalmi alkateleme a jogtalan támadás. Ha a sükséghelyzetet másnak jogtalan támadása idézte fel, nem sükséghelyzet, hanem a jogos védelem állapota forog fenn.

A nemzetközi jogban gyakori e két fogalom összezavarása. A *droit de nécessité*-re hivatkoznak akkor, amikor a jogos védelem állapota forog fenn.<sup>16</sup> De hivatkoznak akkor is, amikor a jogos védelem kritériumai sem állapíthatók meg s az esetre sem a szükséghelyzet, sem a jogos védelem fogalma nem alkalmazható.

Midőn Villa mexikói tábornok a Caranza tábornokkal folytatott polgárháború során 1916-ban betört az USA területére, ott Columbus várost elfoglalta s több amerikai állampolgárt megölt, az USA csapatokat küldött Mexikóba, hogy Villa tábornokot a jogtalan támadásért megbüntesse. Ez az eljárás nem volt szükségcselekmény, mert hiszen jogtalan támadás előzte meg, de nem volt jogos védelemnek sem minősíthető, mert nem jogtalan és közvetlen támadás visszaverését célozta. Fauchille<sup>17</sup> nézetem szerint tévesen állapít meg itt jogos védelmet. Az eljárás jogi természetét tekintve az államon belüli jog büntetéseihez hasonló, persze a büntetőjog fejlődése egy primitívebb fokának felel meg, a magánbosszú korának, midőn a sértett önmaga alkalmazott önhatalommal megtorlást.

Ugyanígy minősül az 1910-i kínai ún. „Boxer-lázadás” esete is, mely a nagyhatalmak katonai intervencióját eredményezte. Itt sem volt sem jogos védelem, sem szükséghelyzet, mert hiszen a közvetlen veszély már elmúlt. A katonai intervenciónak büntetésjellegű megtorlás volt a célja.

Rokon ezekkel az az eset, melyben az állam a parti tengerben jogilag különben meg nem engedett eszközöket használ olyan idegen hajóval szemben, amely a kikötő-szabályzat rendelkezéseit figyelmen kívül hagyja, a kikötőhatóságok jelzéseivel nem törődik. Itt lényegében rendészeti eljárásról van szó, s az a kérdés, hogy a rendészeti cél milyen eszközök alkalmazását indokolja. Ugyanez a probléma, mint az államonbelüli jogban a jogos fegyverhasználat kérdése.

Ezekben az esetekben *önsegély* alkalmazásáról van szó. Az *önsegélyt* az államonbelüli jog is ismeri, itt azonban az nagyon szűk körben érvényesül, mert a jogok érvényesítéséről és biztosításáról az államhatalom gondoskodik s az *önsegélynek* csak a jogrend által megengedett korlátok közt van helye. A nemzetközi jogban más a helyzet. Itt a jogok érvényesítése és biztosítása elsősorban önhatalommal történik, mert nincs olyan szervezett nemzetközi közhatalom, amely ezt a szerepet betöltené. Az *önsegélyként* végrehajtott különben jogellenes cselekmény nem szükségcselekmény. Jogellenességüket a konkrét esetben nem a szükséghelyzet szünteti meg. A nemzetközi jog által elismert jogszerű cselekmények, melyek a hiányzó nemzetközi közhatalom megfelelő aktusait vannak hivatva helyettesíteni s olyan jellegűek, mint az államonbelüli jogban az államhatalmi szerveknek a jog érvényesítését és biztosítását célzó eljárásai.

<sup>16</sup> Fauchille i. m. 421—422. l.

<sup>17</sup> I. m. 421. l.



A *represszália* az önsegély eszköze. Ebből következik, hogy a represszáliaként végrehajtott cselekmény sem szükségcselekmény, a különben jogellenes magatartást a konkrét esetben nem a szükséghelyzet teszi jogilag megengedetté.

A *retorzió* méltánytalan, de nem jogellenes magatartásnak méltánytalan, de nem jogellenes magatartással való megtorlása. Nemzetközi jogintézmény csak akkor lesz, ha a joggal való visszaélésnek olyan magatartással való megtorlásában jelentkezik, amely maga is joggal való visszaélés. Ilyen értelemben a retorzió a represszália különleges esete, melyben a jogellenes magatartás a joggal való visszaélés szintén jogellenes formájában jelentkezik.

Ha a retorzió nem joggal való visszaélésnek joggal való visszaéléssel történő megtorlása, szintén nem szükségcselekmény, mert akkor nem nemzetközi jogilag védett érdekek védelmét célozza, márpedig ez a szükségcselekmény lényeges fogalmi alkotóeleme.

A szükséghelyzet fogalmából következik, hogy *a szükségcselekmény soha sem irányulhat jogszabályok alkotására*. A szükségcselekmény közvetlen veszélyt van hivatva elhárítani. A veszélynek konkrétan és közvetlennek kell lennie, a jogszabály alkotásánál pedig — ha egyáltalában veszély elhárítását célozza — csak a jövőben jelentkező veszélyről lehet szó. Ilyenkor csak politikai, de nem jogi értelemben lehet szükséghelyzetről beszélni.

VI. *Rodick* mutatott rá arra,<sup>18</sup> hogy *más a szükséghelyzet a politikai életben és más a nemzetközi jogban*. Az állam lehet külpolitikailag szükséghelyzetben anélkül, hogy a szükséghelyzet nemzetközi jogi kritériumai adva volnának.

Ha egy államnak gazdasági élete normalizálása céljából külföldi kölcsönre van szüksége s ezt a kölcsönt olyan feltételekhez kötik, amelyek az állam függetlenségét veszélyeztetik, az állam politikailag szükséghelyzetben lehet, mert a külföldi kölcsön nélkül esetleg egész gazdasági élete összeomlana, de a jogi értelemben vett szükséghelyzet kritériumai nem forognak fenn: a veszély nem közvetlen és nem másként elháríthatatlan. Politikai szükségesség volt Norvégia részéről annak követelése, hogy összes fjordjai a területét képező parti tengerhez tartozzanak.<sup>19</sup> Legfeljebb politikai értelemben volt szükséghelyzet a Behring tenger körüli vita esetében is.<sup>20</sup> Az USA az Alaska Commercial Company kezdeményezésére, mely tőle bizonyos szigeteket a fókahalászat céljaira bérbe vett, egyoldalúan a fókahalászatra vonatkozó intézkedéseket tett a parti tengeren túleső vizekre is. Az USA-nak fontos érdekei fűződtek ahhoz, hogy a fokaállományt az ő parti tengerének közelében ki ne irtsák, de jogi értelemben vett szükséghelyzet, mely az egyoldalú szabályozás jog-

<sup>18</sup> *Rodick* i. m.: 44. és 90. l.

<sup>19</sup> Vö.: *Rodick* i. m. 28. l. A Nemzetközi Biróság az angol—norvég halászati ügyben elismerte Norvégiának ezt az igényét.

<sup>20</sup> *Cabbot*: *Leading cases on international law*. 4—th ed. vol. I. London, 1922. 127—136. l.

ellenességét megszüntette volna, nem volt. Nagy-Britannia tiltakozott az eljárás ellen s az ügy 1893-ban választott bíróság elé került. A választott bíróság nem ismerte el az USA igényeit. A Behring tengeren a fókahalászat kérdését a választott bíróság által kidolgozott szabályzat alapján a két állam közös megegyezéssel rendezte.

Azt, hogy van-e politikai értelemben vett szükséghelyzet, a konkrét eset körülményei alapján kell eldönteni. Ez a döntés nem könnyű és mindig vitatható. Ha van is politikai szükséghelyzet, az a jogellenes eljárást csak politikailag igazolja, de magának a cselekvésnek a jogellenességét nem szünteti meg. A nemzetközi életben ez a politikai értelemben vett szükséghelyzet analóg az állam belső életének azzal a jelenségével, amikor az állami szerv a törvény előzetes felhatalmazása nélkül foganatosít a joggal ellenkező aktust. Itt is legfeljebb politikai értelemben vett szükséghelyzetről lehet szó, amelyet csak politikailag lehet és kell értékelni.

*Van eset, amikor a politikai szükségszerűség közel áll a jogi értelemben vett szükséghelyzethez s a nemzetközi jog szempontjából szinte tágabb értelemben vett szükséghelyzetnek minősíthető. Ez volt a helyzet 1939-ben a szovjet—finn háború esetén.*

Az I. világháború utáni párizsi békekonferencia az orosz határt lényegesen visszaszorította keletre s a Szovjetunió nyugati határán a volt orosz területeket olyan imperiumok alá helyezte, amelyek a Szovjetunió biztonságát a legnagyobb mértékben veszélyeztették. Leningrád 32 kilométerre feküdt a finn határtól s a határhoz Moszkva is közel került.

A Szovjetunió biztonsága érdekében a balti államokkal kölcsönös segélynyújtási egyezményeket kötött.<sup>21</sup> Hasonló megállapodásra törekedett a szovjet kormány Finnországgal is. Finnország később az ügyet a Nemzetek Szövetsége elé vitte s a Szövetség hivatalosan közzétette a finn kormány által hozzá beterjesztett anyagot.<sup>22</sup>

Ez az anyag nem hagy fenn kétséget a következőket illetően : A szovjet kormány, amint ezt az 1939. október 14-i jegyzék kifejezetten is hangsúlyozta — a Finnországgal való tárgyalások során két kérdés megoldására törekedett: 1. biztosítani Leningrádot, s 2. bizonyosságot szerezni arra nézve, hogy Finnország a Szovjetunióval állandó baráti kapcsolatokat fog fenntartani. E célból szükségesnek látta azt, hogy a Szovjetunió lehetőséget kapjon a finn öbölnek ellenséges hajók előli elzárására s annak megakadályozására, hogy a finn öbölben fekvő szigeteket ellenség szállhassa meg, valamint azt, hogy a finn—szovjet határ a karéliei félszigeten Leningrádtól távolabb helyeztessék.

<sup>21</sup> Az egyezmények szövegét közli a The Bulletin of International News. Vol. XVI. 1939. 1042—1043. és 1129—1130. l.

<sup>22</sup> Appel du gouvernement finlandais à la Société des Nations selon la documentation officielle. — Supplément spécial au Résumé Mensuel des travaux de la S. d. N. Décembre 1939.

A szovjet kormány javaslata az volt, hogy Hangó kikötőváros és közvetlen környéke adassék át bérlet címén 30 évre a Szovjetunióknak tengerészeti támaszpontok létesítése céljából, adassanak át más területekért cserébe a Szovjetunióknak bizonyos, a finn öbölben fekvő szigetek és Kelet-Karélia egy része. A két állam közti megnehtámadási szerződés hatályosabbá tétele érdekében pedig vállaljanak a szerződő felek kötelezettséget arra is, hogy nem fognak valamelyükkel szemben ellenséges államesoporthoz vagy alliance-hoz csatlakozni.

A finn kormány — bár elvileg nem zárkózott el a szovjet követelések jogosságának elismerése elől — nem fogadta el a javaslatot. Erre a szovjet kormány október 23-i jegyzékében enyhítette eredeti javaslatait. De megegyezés így sem volt elérhető s megkezdődtek a hadműveletek. Ismeretes, hogy ezek minő eredménnyel végződtek. A békét Moszkvában 1940. március 12-én kötötték meg.<sup>23</sup> E békeszerződésben a Szovjetunió — bár a katonai helyzet alapján ez kétségkívül módjában lett volna — nem ment túl eredeti célkitűzésein. Csak azokat a területeket szerezte meg, amelyek Leningrád biztonsága érdekében szükségesek voltak. Hangót évi 8 millió finn márka fizetése ellenében 30 esztendőre bérbe vette, tehát a békeszerződés ezen a ponton is az eredeti célkitűzésnek megfelelő rendelkezést tartalmazott. Hadikárpótlást a Szovjetunió egyáltalában nem igényelt, ezzel is dokumentálva azt, hogy egész akciójában csak a saját biztonságának szempontja vezette. Ezt Molotov a Legfelsőbb Tanács előtt március 29-én tartott beszédében kifejezetten kiemelte. Rámutatott arra is, hogy a finn háború nemesak a finn csapatokkal való összeütközést jelentette, a szovjet hadseregnek több állam, köztük Nagy-Britannia és Franciaország imperialistáinak együttes ereje ellen kellett küzdeni. Nem a kis nemzet védelme s a Nemzetek Szövetsége tagjának támogatása volt a szempont, amely Nagy-Britanniát és Franciaországot vezette, hanem az a körülmény, hogy Finnország kész katonai támaszpont volt a Szovjetunió elleni támadásra.<sup>24</sup>

1941. június 22-én a hitleri Németország megtámadta a Szovjetuniót. A Szovjetunió nyugati határának idejében történt rendezése nagymértékben megnehezítette a támadó munkáját s a támadás megtört a hatalmas vörös hadsereg erején.

Kétségtelen, hogy a Szovjetunió politikailag sükséghelyzetben volt. A már kitört háború biztonságát veszélyeztette s ez a veszély másként, mint a Finnország ellen lefolytatott eljárás útján, nem volt elhárítható. Az események teljes mértékben igazolták ezt. A kérdés az, hogy a jogi értelemben vett sükséghelyzet kritériumai fennforogtak-e? Az, hogy a Szovjetunió biztonságát és területi sérthetelenségét, tehát nemzetközi jogilag védett érdekét veszély

<sup>23</sup> A békeszerződés szövegét közli The Bulletin of International News, Vol. XVII. 1940. 342—343. l.

<sup>24</sup> I. m. 418—419. l.

fenyegette, nem vitás. Az is bizonyos, hogy a veszélyt az adott körülmények közt másként, mint az alkalmazott módon, elhárítani nem lehetett. A Szovjetunió megkísérelte a kérdésnek tárgyalások útján való rendezését, de ez Finnország magatartása miatt nem vezetett eredményre. Így egyetlen eszköz a veszély elhárítására a fegyverek alkalmazása volt. Kérdés azonban, hogy közvetlen volt-e a veszély olyan értelemben, amint ezt a szükséghelyzet jogi fogalma megkívánja? Már említettem, a nemzetközi életben a veszély közvetlensége nem jelenti mindig pontosan ugyanazt, mint az államonbelüli életben. Az államon belül a veszély elhárításának különféle hatósági és társadalmi útjai vannak s ezeken az utakon a fenyegető veszély elhárításának lehetősége az utolsó percig fennáll. A nemzetközi életben e jog csak újabban tett intézkedéseket ilyen vonatkozásban.

Felmerül a kérdés, nem volna-e indokolt a szükséghelyzet nemzetközi jogi fogalmát tágabban állapítani meg, mint ahogy ezt az államonbelüli jog teszi? Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a szükséghelyzet fogalma, mint általános jogelv került be a nemzetközi jogba, így nem lehet tágabbkörű, mint ezt a szóban forgó általános jogelv meghatározza. Tágabb értelmet ez a fogalom a nemzetközi jogban csak az államok idevonatkozó jogalkotó akarata alapján nyerhetne.

Figyelembe kell venni azt is, hogy a nemzetközi jog legújabb intézkedései folytán a politikai értelemben vett szükséghelyzet lehetősége is csökkent a nemzetközi életben, legalábbis az állam biztonságát és területi sérthetetlenségét illetően. Az ENSZ Alapokmánya széleskörű rendelkezéseket tartalmaz az államok békéjét és biztonságát fenyegető veszély megelőzésére és elhárítására. Ezek a rendelkezések az agresszió veszélyét vannak hivatva elhárítani. Az agresszió jogtalan magatartás, s vele szemben jogos védelemnek van helye. Jogos védelemnek azonban csak közvetlen támadás esetén van helye. A nem közvetlen, csak fenyegető támadás veszélyének elhárítása nem esik a jogos védelem fogalma alá. Itt a jogellenes magatartást csak a szükséghelyzet mentesítheti, a szükséghelyzet viszont csak akkor forog fenn, ha a veszély másként el nem hárítható. Az ENSZ Alapokmánya éppen erre a másként való elhárításra adja meg a lehetőséget. Így az állam biztonságát és területi sérthetetlenségét fenyegető veszély esetén ma nemzetközi jogi értelemben vett szükséghelyzet nemigen állapítható meg, ha az ENSZ-ben megszervezett nemzetközi közhatalom kezébe veszi a fenyegető veszély elhárítását.

A Biztonsági Tanács elé azok a viszályok és helyzetek tartoznak, amelyek a nemzetközi békét és biztonságot veszélyeztetik. Elképzelhető olyan helyzet, amely a nemzetközi békét és biztonságot nem veszélyezteti, de veszélyezteti az érdekelt állam nemzetközi jogilag védett érdekét. Ez a politikai értelemben vett szükséghelyzet esete, mely politikailag az államnak a nemzetközi joggal ellenkező eljárását is indokoltá teszi. Az ilyen politikai szükséghelyzet öltheti magára a jogi szükséghelyzet minőségét, ha a veszély

közvetlen, másként el nem hárítható, s az ENSZ közbelépésére sincs mód és lehetőség.

Rodick<sup>25</sup> rámutatott arra, hogy két olyan ellentétes felfogású és különböző alapon elinduló író, mint Machiavelli és Hugo Grotius ugyanazt a két tételt hangsúlyozza a szükséghelyzet kritériumaként: 1. hogy az állam léte és birtokállománya tényleg veszélyeztetve legyen, 2. hogy az alkalmazott erő ne legyen nagyobb annál, amely a veszélyeztetett jog megvédéséhez nélkülözhetetlen. Mind a két író a politikai szükséghelyzetet tartja szem előtt, olyan korban, amelyben a biztonságnak a közösség szervezett erejével való fenn-tartása még nem volt ismeretes.

VII. *Hogyan alakul a szükséghelyzet kérdése a háborúban? Van-e speciális háborús szükséghelyzet?* Huber<sup>26</sup> megkülönböztet állami szükségszerűséget (Staatsnotwendigkeit), hadi szükségszerűséget (Kriegsnotwendigkeit) és katonai szükségszerűséget (Militärische Notwendigkeit). Az első szerinte az állam életérdekeinek, becsületének és függetlenségének megoltalmazására vonatkozik. A második a háborús cél elérése, a harmadik egyes katonai műveletek sikerének biztosítása szempontjából jelent olyan helyzetet, amely a jogellenes magatartást elkerülhetetlenné teszi. Ezek mellett előállhat szerinte háborúban a szorosabb értelemben vett végszükség is, amikor a jogsértést egy vagy több személy életének megmentése érdekében követik el, pl. élelemiszer hiánya miatt sorsukra bízzák, de semmi esetre sem ölk meg a hadifoglyokat.

Amikor Huber a szorosabb értelemben vett végszükséget szembeállítja a szükségszerűség általa felállított három esetével, a végszükség bizonyos tételes büntetőjogi fogalmát igyekszik a nemzetközi jogban értékesíteni, és pedig a büntetőjogi végszükségnek egy nagyon szűk fogalmát, mely a végszükség állapotát csak az élet és esetleg a testi épség veszélyeztetése esetén tartja megállapíthatónak. Fentebb kifejtettem, hogy a szükséghelyzet csak mint az államonbelüli jogokban megnyilatkozó általános jogelv nyerhet a nemzetközi jogban alkalmazást s nem mint az egyik vagy a másik állam büntetőtörvénykönyvében foglalt tételes rendelkezés.

Az, amit Huber a szó szorosabb értelmében vett végszükséggel szemben állít, nagyon közel áll ahhoz, amit politikai értelemben vett szükséghelyzetnek nevezünk.

Mi az, ami háborúban a szükséghelyzet különleges jellegét indokolná? Semmi esetre sem az, hogy itt a háborúra vonatkozó nemzetközi jogi szabályok megsértéséről van szó. A szükséghelyzet fogalmánál mindig az a döntő, hogy milyen jogilag védett érdek veszélyeztetéséről van szó s nem az, hogy a veszélyeztetett érdek védelmében minő jogellenesség történik. Hadi és katonai

<sup>25</sup> Rodick: i. m. 9–10. l.

<sup>26</sup> Huber: Die kriegsrechtlichen Verträge und die Kriegsraison. Zeitschrift für Völkerrecht VII. Band 1913. 351. és k. l., különösen 356. l.

szükséghelyzetről nem lehet szó, mert sem a másik állam katonai erejének megtörése, mely a hadi szükségszerűséget, sem az egyes katonai műveletek sikere, mely a katonai szükségszerűséget indokolná, nem a nemzetközi jog által védett érdek. A nemzetközi jog sem az egyik, sem a másik hadviselő fél számára nem nyújt különleges védelmet az ellenféllel szemben. Egyikük számára sem védi sem az ellenfél megtörését, sem az egyes hadműveletek sikerét.

A háborúviselés szabályai eljárásjogi szabályok, tilalmakat állapítanak meg, sokszor nem konkrét kérdésekre vonatkozó rendelkezés, hanem általános elv formájában, nem képesítik a hadviselő feleket bizonyos jogi hatályú cselekményekre, hanem megengedik, hogy a felek mindazt, amit a nemzetközi jog nem tilt, megtehessék. Ez a lehetőség mind a két félnek egyformán biztosítva van. A háború, mint eljárás során nincsenek a felek számára biztosított olyan külön érdekek, amelyeket a nemzetközi jog védene s amelyeknek veszélyeztetése esetén szükséghelyzet állana be. Ha az egyik fél a nemzetközi jog által felállított tilalmat megszegi, a másik fél represszáliát van jogosítva vele szemben alkalmazni, de nem szükségcselekményt követ el.

Vannak esetek, amelyekben a nemzetközi jog által felállított tilalom nem feltétlen. A szárazföldi háború szokásairól és törvényeiről szóló hágai egyezmény több cikke (így a 48., az 51. s az 52. cikk) kifejezetten tartalmazza az „amennyiben lehetséges” klauzulát. Itt a rendelkezés kötelező ereje a konkrét eset körülményeitől függ. Az érdekelt fél maga állapítja meg, hogy a rendelkezés alkalmazása a konkrét esetben lehetséges-e? Egyoldalúan persze a jogi kérdést véglegesen nem oldhatja meg. Nyitva marad, hogy eljárása a konkrét esetben jogszerű volt-e vagy jogellenes? Az idézett hágai egyezmény 54. cikke a tengeralatti kábeleknél a lefoglalását vagy megsemmisítését nem engedi meg csak feltétlen szükség esetén. Itt sincs a szó igazi értelmében vett szükséghelyzet. A szükséghelyzet, mint tényleges állapot, előfeltétele annak, hogy a rendelkezés alkalmazható legyen. A szükséghelyzet tehát nem a nemzetközi jogi rendelkezés betartása alól mentesít, hanem ellenkezően, annak alkalmazását megengedetté teszi.

Ugyanez a helyzet az 1949. augusztus 12-i genfi egyezmények több rendelkezésénél is. Így a polgári lakosság háború idején való védelméről szóló egyezmény 42. cikke értelmében a védett személyek internálása vagy kényszer tartózkodási helyre utalása nem rendelhető el csak akkor, ha annak az államnak a biztonsága, melynek hatalmában vannak, ezt feltétlenül szükségessé teszi. Az 57. cikk értelmében a megszálló hatalom a polgári kórházakat csak átmenetileg és csak sürgős szükség esetén foglalhatja le. A genfi egyezményekben többször szerepel a katonai szükség, a sürgős katonai szükség és a parancsoló katonai szükség kifejezés, valamint a rendelkezések hatályának attól való függővé tétele, ha a katonai követelmények azt megengedik. (Így pl. a hadra kelt fegyveres erők sebesültjei és betegei helyzetének

javításáról szóló egyezmény 30. és 33. cikke, a hadifoglyokkal való bánásmódról szóló egyezmény 126. cikke, a polgári lakosság háború idején való védelméről szóló egyezmény 16., 18. és 53. cikke.)

Ezekben az esetekben sem jogi értelemben vett szükséghelyzetről van szó, hanem olyan tényleges állapotról, mely előfeltétele annak, hogy a jogszabály alkalmazható legyen.

A háború mindkét félre nézve permanensen veszélyes állapot, az állandó veszélyeztetettség együtt jár a háborúval, itt szükséghelyzetre hivatkozni éppen úgy nem lehet, mint ahogy az államonbelüli jogban a végszükségre nem hivatkozhatik az, aki a veszélyt hivatásánál vagy foglalkozásánál fogva vállalni köteles.

A ma hatályos nemzetközi jog értelmében ugyanazok a rendelkezések kötelezők mind a deliktum-, mind a szankció-háborút viselő félre nézve. Felmerülhet a kérdés a hadműveletekre vonatkozó tilalmakat illetően, nem volna-e indokolt különbséget tenni aszerint, hogy az egyik hadviselő részéről deliktumról van szó, a másik fél viszont közhatalmi funkciót végez a jogellenes magatartás megszüntetésére?

Külön hadi vagy katonai szükséghelyzet tehát nincs. De ez nem jelenti azt, hogy a háborúban elvileg ki volna zárva a szükséghelyzet lehetősége. Csak ez a szükségcselekmény nem lehet közvetlenül hadművelési cselekmény, s nem célozhatja azt, hogy az egyik fél előnyösebb helyzetbe jusson. Így a szárazföldi háború szokásairól és törvényeiről szóló szabályzat biztosítja a magántulajdon sérthetetlenségét. De bizonyos, hogy egy fertőző betegség terjedésének megakadályozása céljából ingóságokat megsemmisíthetnek vagy a ragály gócpontjául szolgáló primitív épületeket, amelyeknél a fertőtlenítés lehetősége nincs meg, megsemmisíthetik, még akkor is, ha a hatályban levő államonbelüli jogszabályok nem tartalmazznak idevonatkozólag kifejezett rendelkezéseket.

Az alapvető emberi jogok, mint a nemzetközi jog által védett érdekek, itt is jelentős szerepet játszanak a szükséghelyzet kiváltásában.

Háborúban gyakran adódnak olyan esetek, amelyekben az elkövetett jogellenesség igazolásául a szükséghelyzetre hivatkoznak, illetőleg az elméleti alátámasztás során erre történik utalás.

A nemzetközi jogi irodalomban élénken vitatott kérdés volt Belgium és Luxemburg állandó semlegességének az első világháború elején Németország részéről történt megsértése. A vita főleg kezdetben nem volt mentes a politikai elfogultságtól. A német írók kivétel nélkül azon az állásponton voltak, hogy a német csapatok bevonulása Belgiumba nem volt nemzetközi jogellenesség, mert ha megsértette is a Belgium állandó semlegességére vonatkozó nemzetközi egyezményt, az jogos védelemben történt, mert — amint ezt a német kormánynak Belgiumhoz 1914. augusztus 2-án intézett jegyzéke is hangsúlyozta — Németországnak megbízható értesülései voltak arra vonat-

kozólag, hogy Franciaország' belga területen át szándékozik Németország ellen felvonulni.<sup>27</sup>

Az önvédelemre (Notwehr) hivatkozott Bethmann-Hollweg birodalmi kancellár is a birodalmi gyűlés 1914. augusztus 4-i ülésén,<sup>28</sup> de egészen különös indokolással. Azt az álláspontot foglalta el, hogy „Not kennt kein Gebot”. Franciaország kijelentette ugyan, hogy Belgium semlegességét mindaddig tiszteletben fogja tartani, amíg ezt az ellenség is megteszi. De Franciaország várhat, ők azonban nem. A francia betörés az alsó Rajnánál Németországra nézve végzetessé válhatott volna, így kénytelenek voltak a luxemburgi és belga kormányok együttes tiltakozásán túltenni magukat. Azt a jogtalanságot, melyet ezzel elkövettek, ismét jóvá fogják tenni, mihelyt katonai céljukat elérték. Aki olyan fenyegető helyzetben van, mint a németek és legfőbb javáért küzd, csak arra nézhet, hogy miként tudja keresztülvágni magát.

Ebben a nyilatkozatban már elhálványul a jogos védelem állapotára való hivatkozás, inkább a szükséghelyzet lép előtérbe, de ebben a vonatkozásban sincs szó a kérdés jogi alapon történő elbírálásáról, az a gondolat jut benne kifejezésre, hogy a háború céljának elérése érdekében a nemzetközi jog szabályait félre lehet tenni.<sup>29</sup>

*Vizsgáljuk meg a szükséghelyzet kérdését a semlegességre vonatkozó nemzetközi jogszabályokkal kapcsolatosan.* Leggyakoribb esete az, amikor a szükséghelyzet a jogos védelem állapotával függ össze: a hadviselő fél az ellenség olyan jogtalan támadásával szemben védekezik, amely egy semleges állam területéről indul ki s melyet mint ilyent, a semleges állam köteles volna meg hiúsítani, a semleges állam azonban nem képes semlegességét megvédeni. Itt a másik hadviselő féllel szemben kétségkívül a jogos védelem állapota forog fenn, a semleges állammal szemben is jogos védelem van annyiban, hogy az eljárás alapja vele szemben is a joggal ellenkező magatartása. A semleges állam eljárása is ellentétben áll a harc jog rendelkezéseivel, nála azonban a jogellenes magatartás nem szándékos szembehelyezkedés a joggal, hanem tényleges képtelenség arra, hogy a jog által meghatározott kötelezettségét teljesítse. Az a hadviselő fél, amely a semleges államon keresztül indít akciót a másik hadviselő ellen, nemcsak ezzel, hanem a semleges állammal szemben is jogsértést követ el, tehát a semleges állam is a jogos védelem állapotában van. A védekezés azonban rá nézve nemcsak jog, hanem nemzetközi jogi

<sup>27</sup> Vö.: Kohler: Notwehr und Neutralität. Zeitschrift für Völkerrecht VIII. Band. 1914. 576—580. I. K. Strupp: Die Vorgeschichte und der Ausbruch des Kriegs. uo. 655—744. I. Dr. Otto Nette: Die belgische Frage. uo. 745—754. lap. Stupp: Das internationale Landkriegsrecht. Frankfurt. 1914. 133. I. Liszt: Völkerrecht. 10. Auflage. 1915. 202. I. Struppnak a Zeitschrift für Völkerrechtben megjelent tanulmánya az esetre vonatkozó dokumentumokat is közli.

<sup>28</sup> Ezt a nyilatkozatot közli Dr. Otto Nette i. m. 747—748. I.

<sup>29</sup> A belga állandó semlegesség megsértésének kérdését is behatóan tárgyalja Ch. de Vischer: i. m. 74—108. I.



kötelesség is : az egyik hadviselő féllel szemben joga, a másik hadviselő féllel szemben kötelessége a semlegességét sértő akciót megakadályozni.

Ha a hadviselő fél csak a semlegesség megsértésével tudja a másik félnek a semleges államon keresztül ellene intézett jogtalan akcióját elhárítani, a semleges állammal szemben sükséghelyzetben van. Az eljárást a jogos védelem és a végszükség összefonódó állapota teszi jogilag megengedetté.

Ilyen természetű sükséghelyzet forgott fenn a második világháború elején (1940 február) az Altmark-esetben. Az Altmark felfegyverzett német kereskedelmi hajó volt, mely mint ilyen, hadihajóként minősült, részt vett a Graf Spee német hadihajó által az Atlanti-óceán déli részén végrehajtott támadásban s a sikeres támadás után a fedélzetére vett kb. 300 brit hadifoglyot s a norvég parti tengerben igyekezett német kikötőbe jutni. Brit hadihajók által felfedezve a Joessing Fjordba menekült. A brit admirális a kormánnyal egyetértve parancsot adott, hogy brit hajók a norvég vizekre menjenek, kutassák át az Altmarkot és szabadítsák ki a fedélzetén található hadifoglyokat. A brit hajók a fjord bejáratánál két norvég ágyúnaszádot találtak. A brit parancsnok felajánlotta, hogy helyezték az Altmarkot közös brit és norvég őrizet alá, kísérik Bergenbe az átkutatás foganatosítása céljából. A norvég ágyúnaszád kapitánya kijelentette, hogy az Altmark fegyvertelen, megelőző nap Bergenben átkutatták s engedélyt kapott arra, hogy a norvég parti tengerben vehesse útját Németország felé. Erre a brit hajók visszavonultak, de az admirális által adott újabb instrukció alapján egy torpedóromboló behatolt a fjordba, megtörte az Altmark ellenállását, kiszabadította és fedélzetére vette az ott levő brit hadifoglyokat. Mind a norvég, mind a német kormány erélyesen tiltakozott ez ellen az eljárás, mint olyan ellen, amely Norvégia semlegességét megsértette.<sup>30</sup>

Az 1907. évi második hágai békekonferencián alkotott XIII. egyezmény értelmében a semlegességgel nem ellenkezik a hadviselő felek hadihajóinak a parti tengerben való pusztá átvonulása (10. cikk) s így Norvégia semlegességének megsértése nélkül megengedhette parti vizeiben a német hadihajók átvonulását. Az Altmark azonban fedélzetén brit hadifoglyokat szállított. Kérdés, hogy a hadifoglyok szállítását lehet-e a hágai egyezmény értelmében vett pusztá átvonulásnak minősíteni? Hogy eljárását maga Németország sem tekintette jogilag megtámadhatatlannak, az kitűnik abból, hogy a hadifoglyok szállítását letagadta, s az átvizsgálás ellen kifejezetten tiltakozott. A hadifoglyok ejtése kétségkívül hadi operáció, elszállításuk és biztonságba helyezésük ennek a hadi operációnak a kiegészítő része s így az a hadihajó, amely semleges parti tengerben hadifoglyokat szállít, ott nem pusztán átvonul, hanem a hadműveletekhez tartozó cselekményt végez, s a semlegességet ezzel megsérti. Az Altmark tehát megsértette a nemzetközi jogot. A hadviselő

<sup>30</sup> The Bulletin of International News. Vol. XVII. 1940. 225—231. és 291—293. 1.

állam jogosítva van az ellenfél hatalmában levő hadifoglyait kiszabadítani, még akkor is, ha azok az ellenfél hatalmában, de egy semleges állam területén vannak, mert a hadviselő feleknek nincs joguk semleges államok területén saját hatalmukban hadifoglyokat tartani. Norvégia köteles lett volna a brit hadifoglyokat saját őrizetébe venni. Nagy-Britannia eljárása nem volt nemzetközi jogi szempontból kifogásolható, annál kevésbé, mert brit közlés szerint a hadifoglyok a hajón embertelen módon voltak elhelyezve s így kiszabadításuk a szükségcselekményt az életüket fenyegető közvetlen veszély miatt is megengedetté tette.

VIII. A nemzetközi jog tudományának fontos feladata, hogy a szükséghelyzet kérdését pontosan tisztázza. A szükséghelyzet bizonyos feltételek mellett megszünteti a különben jogtalan magatartás jogellenességét. Ez a nemzetközi jogban komoly veszélyt rejt magában. Az államonbelüli jogban a szükségcselekmények a bíróságok ellenőrzése alatt állnak. A nemzetközi jogban azonban nincs olyan szerv, amely kötelező erővel megállapítaná, hogy a konkrét esetben tényleg fennforogtak-e a szükséghelyzet kritériumai. A nemzetközi jog nem zárja le a kaput az államok önkényes eljárása előtt, s így könnyen megtörténhetik, hogy az imperialista államok a szükséghelyzetre való hamis hivatkozással jogtalan cselekményeket követnek el, beavatkoznak a másik állam ügyeibe s azt saját érdekeik szolgálatára kényszerítik. A nemzetközi jog tudománya azzal, ha megállapítja a szükséghelyzet fogalmát és ismérveit, megnehezíti az ilyen törekvéseket s ezzel előmozdítja az állami szuverénitás elvének érvényesülését a nagy és kis államok számára egyaránt.

# KÜLKERESKEDELMÜNK TÖRTÉNETÉHEZ A XVI. SZÁZADBAN\*

EMBER GYŐZŐ

Előadásomban annak a kutatómunkának részbeni eredményeiről kívánok beszámolni, amelyet az Akadémia II. Osztályának támogatásával — amiért köszönetet mondani ez alkalommal kötelességemnek tartom — már hosszabb ideje folytatunk levéltáros kartársammal, Baraczká Istvánnal, a Levéltárak Országos Központja vezetőhelyettesével. Részbeni eredményekről számolok be egyrészt azért, mert a munka még folyik, másrészt azért is, mert egy előadás keretében az eddig elért eredményeknek is csak egy részét lehet összefoglalni.

A téma, amin dolgozunk: Magyarország nyugat felé irányuló külkereskedelme a XVI. század közepén, pontosabban 1542-ben. Annak a magyarázata, hogy miért csak a nyugat felé irányuló, s miért nem az egész magyar külkereskedelemmel foglalkozunk, továbbá, hogy miért éppen 1542-ben, s miért nem más években is, a rendelkezésünkre álló forrásanyag adottságában rejlik.

Régmúlt századok külkereskedelmének történetéről írni sokféle forrás alapján lehet. Megírni e történetet azonban csak egyféle forrás birtokában tudjuk. Ez a forrás a harmincadnapló.

A harmincadnaplót a harmincadot szedő harmincados vezette a kereskedők által fizetett harmincadról, s e napló — valamint egyéb igazoló iratok — alapján számolt el annak, akinek tisztviselője volt, aki a harmincad jövedelmét élvezte.

A harmincad, amint azt Domanovszky Sándor tisztázta,<sup>1</sup> valószínűleg a XII. század végén, vagy a XIII. század elején keletkezett, az Árpádok idején még nem külkereskedelmi vám volt, mint ebben az időben a nyolcvanad, hanem a királyi vagy királynéi városok eladományozott vásárpénzjөvedelméből a királynak, vagy a királynénak fenntartott hányad. Vásárpénzből, azaz belkereskedelmi illetékből, a XIV. században fokozatos fejlődés folyamán alakult át külkereskedelmi, azaz behozatali és kiviteli vámmá. A harmincadot

\* Az Osztály felolvasó üléseinek sorozatában május 26-án elhangzott előadás.

<sup>1</sup> A harmincadvám eredete. Akadémiai értekezések a történelmi tudományok köréből. XXIV. k. Bp. 1918.

a királyi felségjog (ius regium, ius regale) alapján az uralkodó szedette, a külkereskedelmi vám ún. regálejövedelem volt.

A harmincadot a kereskedők a kereskedelmi utak mentén — részint a határon, részint az ország belsejében — kijelölt harmincadhelyeken, a harmincadhivatalokban fizették. A pesti harmincadhivatal — rövidebben kifejezve: harmincad — emlékét őrzi nevében a Belváros egyik utcája.

Gyakran előfordult, hogy az uralkodók a harmincadjövédelmet, vagy annak egy részét, egyes harmincadhivatalok bevételét bérbeadták, vagy pedig elzalogosították, kincstári kezelésből magánosoknak engedték át. Ilyenkor a harmincados nem a kincstárnak, hanem a bérlőnek, vagy a zálogtartónak a tisztviselője volt, számadással neki tartozott, a harmincadnaplót hozzá nyújtotta be.

A harmincadnaplókat ezek szerint két helyen kereshetjük: elsősorban a kincstár levéltárában, másodsor azoknak a magánosoknak a levéltáraiban, akik vagy amelyek — pl. egy személy vagy egy város — a harmincadot bérelték, vagy pedig zálogban tartották.

Mindkét helyen nagyon ritka, szinte fehér hollónak számít külkereskedelmünk történetének ez a páratlan becsű forrása. A harmincados elszámolása után a harmincadnapló jogi jelentőségét elvesztette, nem tartották érdemesnek arra, hogy megőrizzék. Pozsony város pl. a XV. században 20 éven keresztül, 1440 és 1459 között, megszakítás nélkül bírta zálogban, illetve bérelte a pozsonyi, budai és oroszvári harmincadokat azok fiókhivatalaival együtt, a századok viharait viszonylag sértetlenül átvészelt városi levéltárban mégis csupán egyetlen harmincadnapló maradt fenn, az 1457—58. évi pozsonyi harmincadkönyv, amelynek alapján írta 1902-ben Kováts Ferenc a maga nemében nálunk ma is egyedülálló történet-statisztikai monográfiáját: Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században címen.<sup>2</sup> — A kincstári levéltárban sem kedvezőbb a helyzet. Az 1526 előtti királyi levéltár nem maradt fenn. A Habsburgok magyar kamarájának levéltárában a Mohács utáni harmincadnaplókat évszázadokon át megőrizték. Mária Terézia uralkodásának vége felé — amint azt Tagányi Károly megállapította<sup>3</sup> — 137 harmincadhivatal naplói két szobát töltöttek meg. A két szobára azonban szükség volt más célra, s a harmincadnaplókat 1749-ig terjedőleg kiselejtezték. Erre a sorsra jutottak utóbb a későbbi évek harmincadnaplói is.

Habent sua fata libelli! Egy-két harmincadnaplóval szemben azonban kegyelmes volt az iratok sajátos végzete. Amikor az 1940-es évek elején a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárában a Magyar Országos Levéltárba került ún. városi és kamarai iratokat — más céllal — darabról-darabra átnéztem, azok között egy 448 oldalas, viszonylag ép állapotú kötetet találtam,

<sup>2</sup> Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján. Bp. 1902.

<sup>3</sup> Régi áruforgalmi kimutatásainkhoz. Magyar Gazdaságtört. Szemle. 1894. 369—371.

amelynek hosszú latin címe e szavakkal kezdődött: Registrum tricesime proventus.<sup>4</sup> Harmincadnapló volt 1542-ből, a következő kilenc harmincadhely egybefoglalt naplója: Pozsony, Sopron, Neusiedl (azaz Nezsider), Žurndorf (azaz Zarándfalva vagy Zurány), Jarendorf (azaz Járfalu, mégpedig Német-Járfalu), Oroszvár, Stomfa, Geiern (azaz Gajár) és Óvár.<sup>5</sup>

Ugyanakkor, ugyancsak az ún. városi és kamarai iratok között, több kötetet találtam, amelyek ezt a címet viselték: Regestrum proventuum Regie Maiestatis Chameræ Hungaricæ.<sup>6</sup> Ezek közül csak az 1542. évi maradt meg, amelyet intézeti szobámban tartottam, a többi az 1945-i hadműveletek áldozata lett. Az 1542. évi kötetbe kötve — egyéb kamarai jövedelmek lajstromai mellett — három füzetet találtam, mindegyik harmincadnapló, mégpedig a következő kilenc harmincadhelyé: az első füzetben külön Nagyszombat és egybefoglalva Szokolca, Szenice, Sassin (azaz Sasvár) és Holics; a második füzetben Szempe, a harmadik füzetben külön-külön Pozsony, Stomfa és Gaiern (azaz Gajár).

Mindkét kötet Jankovich Miklósnak a gyűjteményében került a Magyar Nemzeti Múzeumba, onnan pedig a Magyar Országos Levéltárba. A XIX. század első felének ez a nagy gyűjtője a kincstári levéltárból kiselejtezett jelentős mennyiségű iratanyagot szerzett meg annak idején, megmentve azokat a pusztulástól, s nagy hálaára kötelezve ezáltal a magyar történetírást. Neki köszönhetjük az említett harmincadnaplók fennmaradását is.

További, most már ezzel a céllal folytatott kutatások során, más őrzési helyeken, sikerült megtalálni az elsőnek említett kötet megfelelőit az 1544. és 1545. évekből,<sup>7</sup> a másodiknak említett kötetben foglalt füzetek megfelelőit pedig az 1541. évből.<sup>8</sup> Ezek ugyancsak elsőrendű forrásai a külkereskedelem történetének, segítséget nyújtanak az 1542-i harmincadnaplók egyes kérdéseinek megoldásához is, olyan egybevetésre azonban, mint az 1542. éviék — különböző esztendőkből származván —, nem adnak lehetőséget. Ez a magyarázata annak, hogy témánk miért az 1542. év magyar külkereskedelme.

Azokon a harmincadhelyeken át, amelyeknek naplói 1542-ből fennmaradtak, az áruforgalom nyugat felé bonyolódott le. Ez magyarázza meg azt, hogy témánk miért Magyarország nyugat felé irányuló külkereskedelme 1542-ben.

\*

Az első kérdés, ami az 1542-i harmincadnaplók vizsgálata során felmerült, az volt, hogy miként keletkeztek azok, mi az eredetük, a provenien-

<sup>4</sup> Orsz. Lvt. (=Országos Levéltár) 1526 utáni gyűjt. Városi és kamarai iratok. Fol. Lat. 907.

<sup>5</sup> Pontosabban 13 harmincadhely naplója van a kötetben, mert — nem külön ugyan — Sopronnak 4 fiókhivatala is szerepel. Ezek felsorolását l. később.

<sup>6</sup> Uo. Fol. Lat. 920.

<sup>7</sup> Országos Széchényi Könyvtár. Fol. 96. és 96/1.

<sup>8</sup> Orsz. Lvt. 1526 utáni gyűjt. Törzsanyag. 1541.

ciájuk? A második, az előbbihez kapcsolódó kérdés az volt, hogy vajon mennyiben tükrözik a teljes, vagy ha nem is a teljes, legalább a nyugat felé irányuló egész külkereskedelmi áruforgalmat? Más szempontból nézve ez az utóbbi kérdés úgy is feltehető, hogy vajon az ismeretes harmincadnaplókban szereplő 15 harmincadhelyen kívül<sup>9</sup> milyen más helyeken szedtek még 1542-ben harmincadot, s ha szedtek még másutt is, akkor a további harmincadnaplók hova kerülhettek, hol lehetne keresni és esetleg megtalálni őket?

Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre válaszolni tudjunk, az 1542 körüli harmincadigazgatást kellett megvizsgálnunk. Szükségessé tette ezt a vizsgálatot az a körülmény is, hogy maguk a harmincadnaplók is felvetettek olyan alapvető fontosságú kérdéseket, amelyekre választ adni a harmincadigazgatás ismerete nélkül nem tudnánk.

Az első ilyen kérdés az, hogy a két helyen, két kötetben fennmaradt harmincadnaplók hogyan viszonyulnak egymáshoz? Mi a magyarázata mindenekelőtt annak, hogy a pozsonyi, stomfai és gajári harmincadok mind a kettőben szerepelnek? A második ilyen kérdés az, hogy az első kötetben szereplő harmincadok közül Óvár miért csak kivittel szerepel, szemben a többivel, amelynél behozatalt és kivittelt egyaránt találunk? A harmadik ilyen kérdés az, hogy a második kötetben szereplő harmincadok miért csak kivittel szerepelnek, még az a Pozsony, Stomfa és Gajár is, amelyeknél az első kötetben behozatalt és kivittelt egyaránt találunk? A negyedik ilyen kérdés az, hogy a kivitt áruk után — bizonyos kivétellel — általában miért szerepel mindkét kötet naplóiban csak félösszege annak a harmincadnak, amit szabályszerűen fizetni kellett? — Csak a legfontosabbakat soroltam fel azok közül a kérdések közül, amelyeknek tisztázásához maguknak a harmincadnaplókban még oly tüzetes tanulmányozása sem elegendő, amelyekre csak a kor — egyéb források segítségével is megvilágított — harmincadigazgatásának ismeretében adhatunk megnyugtató választ.

A harmincadigazgatás 1526 előtti történetéről az irodalomból jóformán semmit sem tudunk; még azt sem, hogy hol voltak harmincadhelyek. Ezek tekintetében az 1498. évi 34. tc. tájékoztató, amely felsorolja a harmincadok ún. régi helyeit, amelyeken az országgyűlés a vámszedést megengedte. Az északnyugati felvidéken három főharmincadhely (*tricesima capitalis*) volt: Árva, Trencsén és Pozsony. Árva vára volt a legészakibb, fiók- vagy leányharmincadhely hozzá nem tartozott. A trencsényi főharmincadnak már nyolc fiókharmincada volt, öt közülük — miként Árva és maga Trencsén is — a Vág völgyében: Zsolna, Vágbeszterce, Bellus, Illava és Vágújhely, ez utóbbi már Trencsén alatt, az előbbieket fölötté. Még délebbre, a Vágtól kissé nyugatra volt a verbói és a nagyszombati fiók. Szakolca, Trencsén nyolcadik leányhivatala, közvetlenül a morva határ mellett feküdt.

<sup>9</sup> Illetve pontosabban — Sopron 4 fiókhivatalával — 19.

A pozsonyi főharmincadhoz kilenc fiókharmincad tartozott, öt a Dunától északra, négy délre tőle. Az előbbiek : Szenice, Sassin (azaz Sasvár), Gajár, Malaczka és Stomfa, az utóbbiak : Oroszvár, Járfalu, Zarándfalva és Nezsider.

A Dunántúlon az 1498-i törvény Sopron főharmincadot említi, három fiókja pedig : Ruszt, Szentmárton és Keresztúr.

Az ugyancsak dunántúli Muraszombatot, azután a muraközi Nede liczet, majd Varasdöt és Zágrábot, mint szlavóniai főharmincadokat sorolja fel a törvény. E négy főharmincaddal kapcsolatban 11 leányharmincadot említ, amelyek közül hat a Drávától északra, öt attól délre feküdt.

Az északkeleti felvidéken Kassa volt a főharmincadhely, fiókjai pedig : Lőcse, Kézsmárk, Lublyó, Bártfa, Sztropkó és Homonna.

Délen két főharmincadhelyet sorol fel a törvény : Nándorfehérvárt kilenc fiókjával, valamint Temesvárt, amelynek csak egy leányhivatala volt.

Az 1498-i törvénynek egy másik cikkelye : a 29. szól még három harmincadhelyről, a budairól, székesfehérváiról és patajiról, mint olyanokról, ahol a vámszedést meg kell majd szüntetni, amint e harmincadok, amelyek akkor a nádornál voltak zálogban, újra kincstári kezelésbe kerülnek.

Az 1498-i törvényben szereplő harmincadok névsora viszonylag teljesnek látszik. Egyedül az erdélyi helyek hiányzanak belőle, talán azért, mert Erdélyben a külkereskedelmi vámot nem harmincadnak, hanem huszadnak nevezték. Arra mindenesetre alkalmas ez a törvénybeli névsor, hogy összevetve a két 1542-i kötetben szereplő harmincadok névsorával, rávilágítson arra, vajon az 1542-ből fennmaradt naplók mennyiben tükrözhetik egyrészt a teljes, másrészt a nyugat felé irányuló egész magyar külkereskedelmi áruforgalmat. Az összevetésnél természetesen figyelembe kell vennünk, hogy 1498 és 1542 között 44 év telt el, mégpedig olyan négy évtized, amely Magyarország helyzetében gyökeres változást hozott. Az ország három részre szakadása a harmincadokra sem maradt hatás nélkül, illetve a külkereskedelmi áruforgalomra sem, amitől a harmincadok függtek.

Az a körülmény, hogy a nándorfehérvári és a temesvári fő- és fiókharmincadok 1542-ben miért nem szerepelnek, nem szorul bővebb magyarázatra. E harmincadok akkor már nyilván megszűntek, mint ahogyan megszűntnek, vagy egész minimálisra zsugorodottnak tételezhetjük fel a déli, azaz a török által elfoglalt területek felé irányuló külkereskedelmünket is 1542-ben.

Az erdélyi külkereskedelem a török hódítás hatására feltehetőleg visszafejlődött, de meg nem szűnt. Az erdélyi huszadok Mohács után János király, majd János Zsigmond kezére kerültek; kivételnek tekinthetjük, ha olykor I. Ferdinánd rendelkezett fölöttük. Ez történt pl. 1534-ben, amikor a brassói, nagyszebeni és besztercei huszadok jövedelmét 20 000 magyar forint fejében lekötötte Pemflinger Márkus szebeni királybíró, valamint annak János fia és örökösei javára, azzal a feltétellel, hogy a magyar kamara

ellenőrt küldjön ki a bevétel számontartására.<sup>10</sup> A brassói huszadot 1542-ben Brassó városa bérelte a királytól. A város két huszadosa által vezetett naplók a városi levéltárban fennmaradtak és 1896-ban publikálták is őket.<sup>11</sup>

A kassai főharmincad és fiókhelyei időnként ugyancsak János királyságához, illetve az erdélyi fejedelemséghez tartoztak, általában azonban a Habsburg uralkodók rendelkeztek fölöttük. Az északnyugati felvidék, a Dunántúl és Szlavónia harmincadhelyei pedig állandóan a Habsburgokat uralták. Ha ezeknek sorsáról akarunk közelebbit megtudni, a Habsburgok, illetve pontosabban I. Ferdinánd pénzügyi politikáját, azon belül a harmincadigazgatás reformját kell megismernünk.

Amikor I. Ferdinánd trónra került, az ország pénzügeit ziláltan vette át, s uralkodása első éveiben a ziláltság még csak fokozódott. Az 1530-as évektől kezdve azután következetes, de lassú, lépésről lépésre haladó pénzügyi politikájával fokozatosan felépítette az államigazgatás új szervezetét, rendet teremtett az államháztartás zavaraiiban. Ez figyelhető meg a harmincadigazgatás újjászervezése, a harmincadjövedelemnek a kincstár számára történő biztosítása terén is. 1542-ben, amely évből az említett harmincadnaplók korunkra maradtak, ez az akció még korántsem zárult le, de már jelentős eredményekre vezetett.

I. Ferdinánd uralkodásának kezdetén az uralma alá került Magyarország harmincadhelyei — amennyire helyzetüket az eddigi kutatás alapján ismerjük — mind zálogban voltak. Vagy még II. Lajos, vagy maga az új uralkodó zálogosította el őket.

A pozsonyi harmincadot még II. Lajos adta zálogba tanácsosának, Szerencsés Imrének, akitől azután Mária királyné, II. Lajos özvegye örökölte.<sup>12</sup> Utóbb már nem a Szerencsés-féle zálogként, hanem mint királynéi járandóságot tartotta birtokában. 1542-ben azok a fiókhelyek tartoztak a még mindig Mária királyné kezén levő pozsonyi harmincadhoz, amelyeknek naplóit a fentiekben említett első kötet tartalmazza.

Összevetve az 1498-i és az 1542-i helyzetet, azt állapíthatjuk meg,

<sup>10</sup> Orsz. Lvt. M. kanc. lvt. Lib. Reg. I. 236.

<sup>11</sup> Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt. III. Bd. Kronstadt, 1896. 185—215. l.

<sup>12</sup> II. Lajos 1526. április 8-án biztosította Szerencsés Imrét, hogy a pozsonyi harmincadot addig nem veszi vissza tőle, amíg annak jövedelméből a most kölcsönzött 1500 forint meg nem térül. *Hatvani Mihály*: Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. I. k. Pest, 1857. 32. l. — Eszerint tehát a pozsonyi harmincad már korábban Szerencsés Imre birtokában volt. — 1526. július 20-án II. Lajos 10 000 forintos kölcsön fejében kötötte le továbbra is a pozsonyi harmincadot Szerencsés Imre részére. Uo. 36—37. l. — Azt, hogy milyen leányharmincadok tartoztak a pozsonyi főharmincadhoz, ezekből az oklevelekből nem tudjuk meg. Nem tájékoztatnak erről azok a kimutatások sem, amelyek szerint Mária királynénak a jövedelme a pozsonyi harmincadból és a hozzá tartozó fiókhelyekről 1526. szeptember 8-tól 1531. március 1-ig 31 297 magyar forint, 1539. december 31-ig pedig — az adminisztráció költségeit leszámítva — 65 196,40 magyar forint volt. (E kimutatásokból tudjuk, hogy a királyné Szerencséstől vette át a pozsonyi harmincadot.) Uo. II. k. Pest, 1858. 26—29. és 35. l. A pozsonyi harmincadhoz tartozott leányharmincadokról pontos tudomásunk csak 1542-ből van, éppen a harmincadnaplók alapján.



hogy Pozsonynak a Dunától északra fekvő 1498-i leányhelyei közül csak Gajár és Stomfa maradt meg. Szenice és Sasvár — amint látni fogjuk — más harmincadhoz került, Malaczka pedig — eddigi adataink szerint — megszűnt harmincadhely lenni. Ami a Dunától délre fekvő 1498-i pozsonyi fiókokat illeti, ezek — Oroszvár, Járfalu, Zarándfalva és Nezsider — 1542-ben is megvoltak. Mint Pozsony leányhelye szerepel 1542-ben Sopron, amely 1498-ban még főharmincad volt. Sopron 1498-i fiókjai közül Ruszt és Szentmárton 1542-ben is megvoltak. Szerepel az 1542-i naplóban két további is: Kreuspach és Mervits.<sup>13</sup> Új harmincadhely 1542-ben a pozsonyi csoportban Óvár, amelynek történetéről a továbbiakban még szó lesz.

A trencsényi harmincadot már I. Ferdinánd zálogosította el 1527-ben 48 000 forint törlesztésére Thurzó Eleknek, aki akkor tárnokmester volt, majd országbíró és helytartó lett.<sup>14</sup> A záloglevél a trencsényi leányharmincadokat is Thurzóra írja, de nem nevezi meg őket. Lehetséges, hogy ekkor még — miként 1498-ban — Nagyszombat is Trencsén fiókhelyei közé tartozott. Utóbb azonban — az időpontot egyelőre nem tudjuk pontosan meghatározni — a nagyszombati harmincad kivált a trencsényi csoportból, önállósult. Egy későbbi záloglevél, amely keltezetlen szövegben ismeretes a magyar kancellárián vezetett királyi könyvből, de 1532 és 1534 között kelhetett, már külön említi a trencsényi és a nagyszombati harmincadokat és azok leányhivatalait, mindkét csoportot Thurzó Elek országbíróra és helytartóra, valamint testvérére: Jánosra írva, annak a 40 000 magyar forintnak a törlesztésére, amellyel az uralkodó Pápa várának és uradalmának átengedéséért tartozott nekik.<sup>15</sup>

Az önállósult nagyszombati harmincadhoz több fiókhelyet csatoltak. 1534-ben, amikor I. Ferdinánd a nagyszombati harmincadcsoport viszonyait szabályozta, a következő leányhivatalok tartoztak hozzá: Szakolca, Szenice, Sasvár és Szempce. Közülük 1498-ban Szakolca a trencsényi, Szenice és Sasvár a pozsonyi főharmincadnak volt alárendelve.

Szempcen 1498-ban még nem szedtek harmincadot. Egyelőre nem tudjuk, hogy mikor állítottak fel ezen a helyen harmincadhivatalt. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a szempcei harmincad jelentősége fokozatosan növekedett, nyilvánvalóan azért, mert — mint majd látni fogjuk — a marhakivitel fő vámhelye volt. 1537-re már önállósult a nagyszombati csoporton belül, már nem mint Nagyszombat leányhelye szerepelt.<sup>16</sup>

<sup>13</sup> Fertőrákos és Fertőmeggyes Sopron megyében.

<sup>14</sup> Az inscriptio az elszámolás kötelezettségének kikötésével történt. Orsz. Lvt. M. kanc. lvt. Libri Regii. I. 56.

<sup>15</sup> Orsz. Lvt. M. kanc. lvt. Libri Reg. I. 237. Thurzó 1532-ben lett helytartó. Ez a terminus post quem. Egy 1534. dec. 28-án kelt királyi mandátum szerint annis hiis superioribus kapta meg Thurzó a nagyszombati harmincadot és fiókjait. Orsz. Lvt. Kincst. lvt. M. kam. Ben. res. 1534. dec. 28. Egy 1534. jún. 20-án kelt utasítás szerint ekkor már Thurzóé volt a nagyszombati harmincadcsoport. Orsz. Lvt. Kincst. lvt. M. kam. Libri instruct. IX. 423. Ez a terminus ante quem.

<sup>16</sup> L. Francisci Tamás nagyszombati harmincados 1537. jún. 21-én kelt utasítását. Orsz. Lvt. Kincst. lvt. Ben. res. II. k. 17-18. l.

Utóbb — a pontos időpontot egyelőre nem ismerjük — a Szakolcától délnyugatra, a határ mentén fekvő Holicson újabb fiókhivatalát szervezték meg a nagyszombati harmincadnak, amelynek tehát így 1542-ben négy leányhelye volt : Szakolca, Szenice, Sasvár és Holics. A négy leányhely közül Szakolca volt a legjelentősebb, a másik három fölött — ezt tanúsítja a korunkra maradt naplófüzet — bizonyos összefogó szerepe lehetett, azok először neki, s Nagyszombatnak rajta keresztül voltak alárendelve.

De mi lett a sorsa az állandóan szereplő Trencsén többi fiókhivatalának ? Ezekről egyelőre még keveset tudunk. 1545-ig közülük egyedül Zsolnáról van egyetlen adatunk. Eszerint a zsolnai és a turdossini harmincadok 1535-ben Szedliczei Koszka Miklósnak és Duboveczi Jánosnak voltak elzálajosítva.<sup>17</sup> A turdossini harmincad 1498-ban még nem szerepelt, később létesült, mégpedig úgy, hogy az árvai hivatalt oda helyezték át.<sup>18</sup> Turdossin egyébként Árva megyében, Árva várától északkeletre feküdt, s a legészakibb harmincadhely volt.

1545-ben, amikor a harmincadügy átszervezése során jelentős változások történtek, a régi trencsényi fiókok közül kettőt említ név szerint a királyi utasítás : Vágújhelyet és Verbót, a többiről csak összefoglalóan emlékezik meg.<sup>19</sup> Említi továbbá Turdossint is, de nem mint Trencsén fiókját, valamint három egészen új harmincadhelyet : Rosenberget, Stubnyát és Véglest. 1549-ben, egy későbbi újjászervezés alkalmával, Trencsényen, Verbón és Vágújhelyen kívül Illava és Zsolna szerepel még a régi trencsényi csoport helyei közül. E körzetben van még ekkor Turdossin és egy új hivatal székhelye : Puchó, ez utóbbi a Vág völgyében, Illavától északra. Az 1498-ban szerepelt Bellus Mesztecskóval, Hricsóval és Krásznóval együtt Puchónak fiókja. Vágújhelynek két leányhelye van : Bossác és Lieszkó, Illavának egy : Nemsova. Ekkor tehát az 1498-ban említett helyek közül — az árvai és a trencsényi csoportot együtt tekintve — csak Árva és Vágbeszterce hiányzik. Az előbbi helyére Turdossin került, az utóbbi valószínűleg megszűnt harmincadhely lenni. Új helyek viszont Puchó, Mesztecskó, Hricsó, Krásznó, Bossác, Lieszkó és Nemsova. A régi fiókok, Bellus kivételével, a jelek szerint bizonyos fokig önállósultak, de azért — az új fiókokkal együtt — mégis egy körzetnek tekinthetők, amelynek Trencsén volt a központja.

Ez adatok alapján, sajnos, nem lehet pontosan megállapítani azt, hogy 1542-ben az árvai és a trencsényi harmincadesoport helyei közül melyeken voltak működő vámhivatalok. Trencsént magát biztosan ilyennek tekinthetjük. Majdnem biztosan mondhatjuk ugyanezt Verbóról, Vágújhelyről és Turdossinról. Nagy a valószínűsége annak, hogy Illaván, Belluson és Zsol-

<sup>17</sup> Orsz. Lvt. Kincst. lvt. M. kam. Ben. res. II. k. 11. l.

<sup>18</sup> Hogy mikor, azt nem tudjuk. Az áthelyezésre l. Takáts Sándor : A harmincadesoport elleni vizsgálat 1560-ban. Magyar Gazdaságtört. Szemle. 1899.

<sup>19</sup> Orsz. Lvt. Kincst. lvt. M. kam. Libri instruct. V. 374.

nán is volt harmincadhivatal 1542-ben. Nem tartjuk valószínűnek, hogy Puchó, Mesztecskó, Hricsó, Krásznó, Bossác, Lieszkó és Nemsova már 1542-ben harmincadhelyek voltak. Azt pedig biztosan mondhatjuk, hogy az 1545-ben említett, de 1549-ben már nem szereplő Rosenberg, Stubnya és Végles 1542-ben nem voltak harmincadok.

A szlavóniai harmincadok Mohács utáni sorsáról egyelőre keveset tudunk. Valószínű, hogy ezek a harmincadok, amelyeket a rendelkezésünkre álló források mindig összefoglalóan említenek, anélkül, hogy külön-külön is megneveznék őket, s amelyeknek jövedelmét egy 1533-i királyi mandátum igen csekélynek mondja,<sup>20</sup> szintén zálogban voltak. 1535-ben a szlavóniai harmincadok jövedelmének fele még Pekry Lajosnak volt elzálogosítva, másik felét királyi harmincados : Székely Lukács szedte.<sup>21</sup> Lehetséges, hogy korábban az egész jövedelem magánkézben volt, s 1535-ben már a kincstári kezelésbe visszavétel félig megtörtént, ami mellett a többi harmincad analógiája szól, mint majd látni fogjuk. Az uralkodó törekvése itt is — miként a többi harmincadnál is — arra irányult, hogy az egész jövedelmet a kincstár kezelje. Ez a törekvés a szlavóniai harmincadoknál gyorsabban vezetett sikerre, mint a többinél. 1538-ban már a korábban Pekry Lajos által élvezett féljövedelem is kincstári kezelésbe került.<sup>22</sup> Az uralkodó Bornemissza Pál vezetésével ebben az évben egy bizottságot küldött ki a szlavóniai harmincadok helyzetének rendezésére, mert addig a kincstár jóformán semmit sem látott azok jövedelméből.<sup>23</sup>

Ezek az adatok — valamint néhány további is — arra mutatnak, hogy a szlavóniai harmincadok — amelyeknek helyéről és számáról azonban közelebbit nem tudunk — 1542-ben — szemben a még mindig zálogban levő északnyugati felvidéki és dunántúli harmincadokkal — már a kincstár kezén voltak. Hogy a kincstári igazgatás mit jelentett, arról lentebb lesz szó.

A kassai harmincadról és fiókjairól ugyancsak gyér adataink vannak csupán, ami 1526 utáni történetüket illeti. Ezek az adatok mind amellettszólnak, hogy e harmincadcsoport — amelynek egyes helyeit név szerint pontosan nem ismerjük — Mohács után zálogban volt, olykor Kassa városnál, olykor magánosoknál. Időnként pedig János király, majd pedig fia birto-

<sup>20</sup> Sed cum tricesime ipse nunc admodum exigue sint — mondja a szlavóniai harmincadokról I. Ferdinándnak 1533. okt. 30-án a magyar kamarához intézett rendelete. Orsz. Lvt. Kincst. lvt. M. kam. Ben. res. 1533. okt. 30.

<sup>21</sup> Mindketten arról panaszkodtak I. Ferdinándhoz írt levelükben, hogy a magyar urak, a zágrábi püspök és a zágrábi polgárok vonakodnak harmincadot fizetni. Orsz. Lvt. Ujk. gyűjt. Törzsanyag. 1535. jún. 26.

<sup>22</sup> Orsz. Lvt. Kincst. lvt. M. kam. Ben. res. 1538. febr. 4.

<sup>23</sup> Orsz. Lvt. Kincst. lvt. M. kam. Ben. res. II. k. 20. l. Uo. Ben. res. 1538. okt. 4. Quantum attinet ad tricesimas Sclavonienses, iam nunc in ipso sumus opere, quo pacto easdem exigente regni necessitate in meliorem aliquem redigamus ordinem, ita ut maior nobis inde utilitas paretur, nec pecuniae ex eisdem provenientes eo modo uti hactenus absque omni fruge hinc inde dilapidentur — olvassuk az idézett helyen található királyi rendeletben.

kolta. A kassai harmincadcsoport jövedelme 1542-ben nem a királyi kincstárba folyt be.<sup>24</sup>

Egyes adatok arra mutatnak, hogy — legalábbis időnként — az eddig említetteken kívül még más — az ország belsejében fekvő — helyeken is szedtek harmincadot. Egy 1540 körüli utasítás a már említett Bornemissza Pált és társát bízta meg, hogy Budán, Pesten, Kevin, Vácott és Székesfehérvárott, valamint a szokott egyéb helyeken a kincstár részére szedje a harmincadot.<sup>25</sup> 1542-ben — a török előnyomulása következtében — e helyek közül már csak Székesfehérváron lehetett harmincad. Egy 1543-ban kelt utasítás Bornemissza Jánost mint a székesfehérvári, győri és óvári, valamint a báti, ipolysági, szécsényi, losonci és rimaszombati harmincadok praefectusát említi.<sup>26</sup> E helyek közül egyedül Óvárról állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy ott harmincadot szedtek. Lehetséges, de megerősítésre szorul, hogy a többi említett helyen is volt harmincadhivatal. De ha volt is, jövedelme ugyan a kincstárt gyarapíthatta, de nem a magyar kamarához folyt be. Ennek, valamint egyéb tanulságos tényeknek magyarázatát akkor találjuk meg, ha megismerjük, miként ment végbe I. Ferdinándnak az a pénzügyi politikája, amelynek célja az elzálogosított harmincadjövedelmek visszaszerzése, kincstári kezelésbe vétele volt. E politika és annak eredményei ismeretében megvilágosodik a korunkra maradt 2 harmincadnapló eredete, megoldódnak a velük kapcsolatos, a fentiekben említett alapkérdések, még pontosabban megállapítható, hogy a naplók mennyiben tükrözik az 1542-i teljes, illetve a nyugat felé irányuló egész magyar külkereskedelmi áruforgalmat.

A zálogban levő harmincadok visszaszerzése érdekében I. Ferdinánd első intézkedése az volt, hogy kincstári ellenőrt rendelt a zálogbirtokos harmincadosa mellé. Az ellenőrnek az volt a feladata, hogy a harmincadjövedelmet a harmincadossal együtt kezelje. Ennek során ugyanúgy naplót vezetett, mint maga a harmincados. A harmincadellenőri naplók ugyanolyan értékű forrásai a külkereskedelem történetének, mint a harmincadosok naplói.

Azt, hogy a Mária királynénak elzálogosított pozsonyi harmincadcsoporthoz a kincstár mikor küldött ki először ellenőrt, egyelőre nem tudjuk. Lehet, hogy Resman Kristóf volt az első, akinek a magyar kamara 1531. október 6-án adott hivatali utasítást, amelyben elég részletesen leírta, hogy mi a tennivalója.<sup>27</sup> Resman 1538 márciusában meghalt.<sup>28</sup> Utóda — Hirsch Tamás és Kubi

<sup>24</sup> Ifj. Kemény Lajos: A kassai harmincad története a XVI. század végéig. M. Gazdaságtört. Szemle. 1894. E tanulmány távolról sem tisztázza a kassai harmincadcsoport XVI. századi történetét. A kincstári levéltárban, amit szerző nem használt, számos adat található, amelyek kiegészítik szerzőnek a városi levéltárból vett hiányos adatait. Itt azonban nem lehet feladatunk, ezzel a kérdéssel behatóan foglalkoznunk.

<sup>25</sup> Orsz. Lvt. Kincst. lvt. M. kam. Instr. Fasc. 15. Keltezetlen fogalmazat, vagy egykorú töredékes másolat.

<sup>26</sup> Uo. Ben. res. II. k. 52. l.

<sup>27</sup> Az utasítás egykorú másolatát l. Orsz. Lvt. Kincst. lvt. M. kam. Ben. res. II. k. 4. l.

<sup>28</sup> L. az alsó-ausztriai kamara levelét a magyar kamarához. Uo. Ben. res. 1538. márc.

nyi Lénárd átmeneti megbízatása után — Posel Pál lett, akinek I. Ferdinánd az udvari szolgálatban szerzett érdemei jutalmául ezt az állást még Resman életében odaígérte.<sup>29</sup> Posel hivatali utasítása 1538. május 5-én kelt, s lényegében megegyezett a Resmannak adott 1531-i utasítással. Egyebek között arra kötelezte ez az utasítás, hogy a pozsonyi harmincad 3 fiókhelyén: Sopronban, Zarándfalván és Nezsideren egy-egy írnokot tartson. Ezenkívül az utak ellenőrzésére 5 lovast is kellett tartania.<sup>30</sup> Posel még 1542-ben, sőt utána is, ellenőre volt a pozsonyi harmincadesoportnak. A korunkra maradt többször említett első 1542-i kötet Posel harmincadellenőri naplója.

A Thurzó Eleknek elzálogosított nagyszombati és trencsényi harmincadesoport kincstári ellenőrzés alá vonása már bonyolultabb feladat volt, mint a pozsonyi ellenőr megbízatása. Az 1532 és 1534 között kelt záloglevélben az uralkodó lemondott arról, hogy a befolyó jövedelmet a nagyszombati és a trencsényi harmincadoknál ellenőrizze. Sőt arra is felhatalmazta Thurzót és testvérét, hogy előzetes bejelentés kötelezettsége mellett tovább is adhassák a zálogba kapott harmincadokat.<sup>31</sup> Ez meg is történt. Thurzó egy időre Katzianer János királyi főkapitánynak engedte át a birtokában levő harmincadok féljövédelmét.<sup>32</sup> Ennek ellenére kísérlet történt a kincstári ellenőrzés bevezetésére.<sup>33</sup> Ez a kísérlet azonban nem járt sikerrel. Nincs adatunk arra vonatkozólag, hogy a Thurzó birtokában levő nagyszombati és trencsényi harmincadesoportoknál a nagyhatalmú főúr 1542-ben bekövetkezett haláláig kincstári ellenőr működött volna.

Szlavóniában, mint már említettük, gyorsabb ütemben történt a kincstári harmincadigazgatás helyreállítása. 1538-ban már kincstári harmincadesokok szedték a vámot. Ezek mellett kincstári ellenőrök működtek. De mind a harmincadesokok, mind az ellenőrök nem a magyar, hanem az alsó-ausztriai kamarának a tisztviselői voltak. I. Ferdinánd a kincstári kezelésbe visszakerült

<sup>29</sup> Hirsch Tamást, aki Resman mellett működött, az alsó-ausztriai kamara bízta meg azzal, hogy ideiglenesen vegye át Resman hivatalát. L. az előző jegyzetben idézett levelet. Kubinyi Lénárdot a magyar kamara nevezte ki, s ezt a kinevezést az uralkodó először meg is erősítette. Uo. Ben. res. II. k. 19. l. Utóbb azonban megváltoztatta elhatározását, hivatkozva Poselnek tett korábbi ígéreterre, s felszólította a magyar kamarát, hogy Kubinyit elbocsátva Poselt nevezze ki. Egyben rendre is utasította a magyar kamarát, hogy a jövőben csak olyan személyt nevezzen ki, akinek alkalmazásához a király hozzájárult. L. az 1538. április 1-én kelt királyi rendeletet uo. Ben. res. 1538. ápr. 1. Kubinyi Lénárdnak kárpótlásképpen szlavóniai harmincadesosi állást ajánlottak fel, a Pekry-féle kincstári kezelésbe visszavett félharmincad igazgatását. Uo. Ben. res. 1538. aug. 3. Arról nincs tudomásunk, hogy Kubinyi ezt az állást elfoglalta-e, vagy sem.

<sup>30</sup> Posel utasítását l. uo. Ben. res. II. k. 29–30. l. Egykorú hivatalos másolat.

<sup>31</sup> Orsz. Lvt. Magy. kanc. lvt. Libri Reg. I. 237.

<sup>32</sup> L. Thurzó 1533. szept. 17-én kelt levelét a magyar kamarához. Orsz. Lvt. Kincst. lvt. M. kam. Litt. ad cam. exar. 1533. szept. 17.

<sup>33</sup> 1533-ban Macedoniay Miklós özvegye jelentkezett Thurzónál a király megbízólevelével. Thurzó kifizette az ellenőri félfizetést, a másik félfizetés ügyében pedig Katzianerhez utasította az özvegyet. Uo.

szlavóniai harmincadokat kivette a magyar kamara igazgatása alól és az alsó-ausztriai kamarának rendelte alá.<sup>34</sup>

Az uralkodónak ez az intézkedése, amelyről a magyar kamara csak utólag és nem is közvetlenül tőle értesült,<sup>35</sup> sérelmes volt a magyar pénzügyigazgatásra nézve. De nem egyedüli sérelem volt, amely a harmincadigazgatás kincstári kézbe vétele során a magyar kamarát és rajta keresztül Magyarország állami önállóságát érte.

Az elzálogosított harmincadok kincstári ellenőrzésének bevezetése után, vagy mellett, vagy helyett, az uralkodó következő intézkedése a kincstári harmincadigazgatás érdekében az volt, hogy elrendelte a harmincadszedést a kincstár részére is azokon a helyeken, amelyek zálogban voltak. Erre az intézkedésre nem mindenütt egy időben került sor. Először a dunántúli harmincadhelyeken kezdték meg a vámszedést a királyi harmincadosok, 1531-ben. Az uralkodó 1531. június 5-én körrendeletben értesítette a megyéket és a királyi városokat, hogy Óvárrott és más alkalmas helyeken harmincadot fog szedetni az országból kimenő áruk után.<sup>36</sup> Közölte a rendelet azt is, hogy Reichersdorfer Györgyöt és Kotzer Károlyt bízta meg a harmincad szedésével. Máshonnan tudjuk, hogy melléjük Szombathelyi Vitális deákot rendelte ellenőrnek az uralkodó.<sup>37</sup> Vitális deák utóda rövidesen Kochein Farkas lett az óvári ellenőri tisztségben, akinek 1532. május 29-én a magyar kamara adott hivatali utasítást.<sup>38</sup> Kochein utasítása egyebek között meghagyja az ellenőrnek, hogy Óváron és a leányharmincadoknál írnokokat tartson, arról azonban, hogy melyek ezek a fiókhivatalok, semmit sem mond.

Az óvári harmincad, tudjuk, Mária királyné kezén volt, azon is maradt a királyi harmincad megszervezése után is. Óvárrott ettől kezdve két harmincad működött, a királynéi és a királyi. A király ugyanis — ezt közvetve következtethetjük más adatokból — amikor 1531-ben a kincstári vámszedést elrendelte, nem vette vissza az elzálogosított harmincadokat, hanem csak bizonyos mértékben korlátozta a zálogtulajdonosok vámszedési jogát. A behozatali vámot teljes egészében nekik hagyta. A kiviteli vámnak is csak a felét vette vissza tőlük, illetve csak azoknál az áruknál az egészet, amelyeket a kereskedők az ún. alsó országrészekből, azaz a Székesfehérvár—Esztergom vonaltól keletre és délre eső területekről szállítottak nyugat felé.

Ami pedig az óvári királyi harmincad leányhivatalait illeti, ezek a pozsonyi királynéi harmincadnak azok a fiókhelyei voltak, amelyek a Dunától

<sup>34</sup> Orsz. Lvt. Kincst. lvt. M. kam. Ben. res. 1538. febr. 4.

<sup>35</sup> L. uo.

<sup>36</sup> A Vas vármegyéhez és Sopron városhoz intézett királyi rendeleteket l. Orsz. Lvt. Újk. gyűjt. Törzsanyag. 1531. jún. 5.

<sup>37</sup> L. a magyar kamarának Reichersdorferhez, Kotzerhez és Vitális deákhoz intézett, 1531. febr. 4-én kelt levelét egykorú hivatalos másolatban. Orsz. Lvt. Kincst. lvt. M. kam. Ben. res. 1538. máj. 7.

<sup>38</sup> Az utasítás egykorú hivatalos másolatát l. uo. Ben. res. II. k. 6—7. l.

délre feküdtek, tehát: Oroszvár, Járfalu, Zarándfalva, Nezsider és Sopron a maga 3—4 fiókjával. Ezt abból következtetjük, hogy amikor Pozsonyban is sor került a királyné harmincadja mellett királyi harmincad szervezésére, ez utóbbinak csak két leányhivatala lett, mindkettő a Dunától északra: Stomfa és Gajár.

Feltehető, hogy a Dunántúlnak azok a harmincadhelyei, amelyek nem voltak elzálogosítva, amikor működtek, ugyancsak az óvári csoport keretébe tartoztak. Ilyen lehetett — mint említettük — elsősorban Székesfehérvár, azután Győr, valamint még a török 1541-i előnyomulását megelőzően Buda, Pest, Kevi és Vác. Valószínű, hogy Bornemissza Pál, akit az 1540-es évek elején mint harmincadpraefectust ismertünk meg, Reichersdorfernek és Kotzernak volt az utóda. Minderről egyelőre keveset tudunk, mégpedig azért — ezt viszont határozottan tudjuk —, mert I. Ferdinánd, amikor 1531-ben Óvárrott és az Óvárhoz kapcsolódó — fent felsorolt — egyéb dunántúli helyeken a királyi harmincadhivatalokat felállította, azokat nem a magyar kamara, hanem — a szlávóniai harmincadokhoz hasonlóan — az alsó-ausztriai kamara igazgatása alá rendelte,<sup>39</sup> újabb sérelmet ejtve ezáltal mind a magyar kamara hatáskörén, mind pedig a magyar állam önnállóságán. A pozsonyi magyar kamara igazgatása alatt csak a Dunától északra szervezett királyi harmincadokat hagyta meg. Rövidesen ugyanis itt is sor került királyi harmincadok szervezésére.

A pontos dátumokat egyelőre nem tudjuk meghatározni, de terminus post quem-ek megállapíthatók. Lerchenfelder György pozsonyi királyi harmincados utasítása 1536. nov. 8-án kelt, ezóta tehát bizonyosan volt Pozsonyban, valamint a hozzá tartozó Stomfán és Gajáron királyi harmincadhivatal.<sup>40</sup>

Nagyszombaton és a hozzá tartozó Szakolcán, Szenicén, Sasváron és Szempcen 1534-ben még nem voltak királyi harmincadok, hanem az uralkodó Thurzó Eleknek a harmincadosait bízta meg azzal, hogy a kivitt áruk után a fél- vagy egész harmincadot a kincstár részére is beszédjék. A kincstár csak ellenőrököt rendelt a zálogtulajdonos tisztviselői mellé.<sup>41</sup> Ez a megoldás azonban — úgy látszik — nem vált be. 1537. június 21-én a magyar kamara Francisci Tamás nagyszombati és Szentábrahámi Péter deák szempci har-

<sup>39</sup> Ezt bizonyítja pl. az a tény, hogy az óvári harmincadellenőr nem volt hajlandó a magyar kamarának elszámolni, s amikor a m. kamara ezt mint sérelmet jelentette az uralkodónak, az csak annyit volt hajlandó megengedni, hogy az alsó-ausztriai kamaránál történő elszámoláskor a magyar kamara részéről is jelen lehessen valaki. Orsz. Lvt. Kincst. lvt. M. kam. Exp. cam. 1538. Sine dato mensis. No 1. — 1544-ben az óvári harmincadosok és az alsó-ausztriai kamara tanácsosai javasolták az uralkodónak, hogy Óvárrott a harmincadot szállítsa le, mert akkor több kereskedő jár majd azon az útvonalon. Uo. Ben. res. 1544. máj. 25.

<sup>40</sup> Az utasítás egykorú hivatalos másolatát l. uo. Ben. res. II. k. 14. l.

<sup>41</sup> Az 1534-i utasítást l. uo. Libri instr. IX. 423. Ebből az utasításból tudjuk, hogy a király csak a kivitt áruk fél-, illetve — az alsó országrészek felől érkező áruk esetében — egész harmincadát szedette a kincstár számára. Ezt tanúsítják azután a fennmaradt harmincadnaplók is, mégpedig nemcsak a nagyszombati, hanem az egyéb harmincadoknál is.

mincadosok számára adott hivatali utasítást.<sup>42</sup> Ettől kezdve tehát bizonyosan, de lehet, hogy már korábban is, Nagyszombaton és leányhelyein, valamint az önállósult Szempeen is voltak királyi harmincadosok, akik a kiviteli áruk után a királynak fenntartott, általában félösszegű, harmincadot szedték.

Annak semmi nyoma, hogy a trencsényi harmincadsoportnál, amely ugyancsak Thurzó kezén volt, 1545 előtt a királyi harmincadigazgatást visszaállították volna. Erre itt csak az 1545-i uralkodói intézkedések révén került sor. Az 1545-i királyi rendeletek a pozsonyi és a nagyszombati, valamint szempei csoportokat is érintették, az uralkodó a zálogbirtokosok hányadát a kiviteli vámból tovább csökkentette. Ezek az intézkedések azonban természetesen már nem lehettek befolyással az 1542-i harmincadnaplókra, így ismertetésükre ez alkalommal nem is térünk ki.

Összefoglalva a harmincadigazgatás 1526 utáni történetének vizsgálatából adódó eredményeket, a harmincadok 1542 körüli helyzetéről a következőket állapíthatjuk meg :

1. A délvidéki (Nándorfehérvár, Temesvár) harmincadsoportok megszűntek.

2. Az erdélyi huszadok János Zsigmond kezén voltak.

3. A kassai harmincadsoport zálogban, illetve János Zsigmond kezén volt.

4. A trencsényi harmincadsoport zálogban Thurzó Elek kezén volt.

5. A nagyszombati harmincadsoport és a szempei harmincad zálogban Thurzó Elek kezén volt, de ezeken a helyeken királyi harmincadok is voltak, a magyar kamara igazgatása alatt, amelyek általában a kiviteli vám felét szedték.

6. A pozsonyi harmincadsoport zálogban Mária királyné kezén volt, de itt is voltak királyi harmincadok, amelyek ugyancsak általában a kiviteli vám felét szedték. A királyi harmincadok két csoportra oszlottak. A Dunától északra eső csoport, amelynek központja Pozsony volt, a magyar kamara igazgatása alá tartozott. A Dunától délre eső csoport, amelynek központja Óvár volt, az alsó-ausztriai kamara igazgatása alá tartozott.

7. Az óvári csoporthoz tartoztak — amennyiben működtek — azok a dunántúli harmincadok (Székesfehérvár, Győr), amelyek nem voltak zálogban, amelyeken az egész vámot a kincstár, mégpedig az alsó-ausztriai kamara számára szedték.

8. A szlavóniai harmincadsoport a kincstár kezén volt, az alsó-ausztriai kamara igazgatása alatt.

E tények<sup>43</sup> ismeretében egyszerre világossá válik a korunkra maradt

<sup>42</sup> Egykorú hivatalos másolatát l. uo. II. k. 17–18. l.

<sup>43</sup> Fenti eredmények több tekintetben kiegészítik és módosítják azt, amit az I. Ferdinánd alatti harmincadigazgatásról Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig c. munkám (Bp. 1946.) 204–209. lapjain írtam.



1542-i harmincadnaplók eredete, egymáshoz való viszonya, választ tudunk adni azokra a kérdésekre, hogy egyes harmincadok miért fordulnak elő két helyen is, hogy egyesek miért csak kivittel, általában a kiviteli vám félösszegével szerepelnek.

A bevezetőben említett első kötet Posel — vagy amint ő magát latinos formában nevezte: Pesellius — Pál naplója. Posel — miként láttuk — 1538 óta királyi ellenőre volt a Mária királyné kezén levő harmincadesoportnak. A magyar kamara tisztviselője volt, számadással annak tartozott. Korunkra maradt naplója a helyszínen vezetett ellenőri és harmincadosi naplók alapján egybeszerkesztett és letisztázott példány, amelyet számadáskor a magyar kamarához nyújtott be.<sup>44</sup> — Posel ellenőri naplójában a kivitt áruk után csak félharmincad fizetéséről szóló tételeket találunk. Ennek az a magyarázata, hogy a kiviteli vám másik felét a királyi harmincadosok szedték. — A Posel-féle naplóban az óvári harmincad csak kiviteli tételekkel szerepel. Ennek az az oka, hogy Óváron behozatali vámot nem szedtek.<sup>45</sup>

A korunkra maradt második 1542-i kötetben levő füzetek mind kincstári, mégpedig a magyar kamarának alárendelt harmincadosok naplói. Az első füzetben — mint említettem — 2 napló van. Az egyik Francisci Tamás nagyszombati harmincadosé, a másik pedig a neki alárendelt Zwykow Vencel szakolcai harmincadosé. A második füzet Szentábrahámi Péter szempci harmincados naplója. A harmadik füzet pedig 1542. március 7-ig Lerchenfelder György, majd annak halála után utóda: Szöllőssy János pozsonyi harmincados naplóját tartalmazza. A füzetek mind a helyszínen vezetett naplókról készült tisztázati példányok, amelyeken — miként a Posel-féle naplón is — a magyar kamarai számvevőségi fölülvizsgálat során írt megjegyzések olvashatók. — A naplókban csak kiviteli tételek szerepelnek, és általában csak félharmincaddal. Az előbbi tény az magyarázza, hogy a kincstár részére ezeken a helyeken csak kiviteli vámot szedtek, az utóbbit pedig az, hogy a másik félharmincadot a zálogbirtokosok — Mária királyné és Thurzó Elek — harmincadosai szedték.

Fenti eredmények alapján válaszolni tudunk arra az alapkérdésre is, hogy a fennmaradt 1542-i harmincadnaplók mennyiben tükrözik az ország teljes, vagy legalábbis nyugat felé irányuló egész áruforgalmát.

Az ország teljes áruforgalmát nem tükrözik, mert nem szerepelnek

<sup>44</sup> Poselnek utasítása szerint 3 fiókharmincadnál ellenőrököt kellett tartania. Naplójában meg is nevezi őket. Sopronban Nesner Ferenc, Nezsiderben Amschelperger Rupert, Zarándfalván pedig Tăxel Lajos voltak ezek az ellenőrök. Pozsonyban maga Posel, az említett 3 fiókharmincadnál a megnevezett ellenőrök vezették a naplókat. A többi fiókhelyen a harmincadosok naplói szolgáltak alapul az ellenőri naplókhoz. A naplókat letisztázták, úgy terjesztették a magyar kamara elé, ahol a számvevőségen fölülvizsgálták őket, amit a rájuk vezetett feljegyzések is tanúsítanak.

<sup>45</sup> Ezt Óvár földrajzi fekvése teszi érthetővé. A külföldről érkező kereskedők, mielőtt Óvárra értek, már áthaladtak más, a határhoz közelebb fekvő harmincadhelyeken, s a vámot ott fizették. Ez volt a helyzet egyébként a nagyszombati csoportnál és Szempnél is.

bennük egyrészt az erdélyi huszadok, másrészt a kassai csoporthoz tartozó harmincadok. Így a kelet és északkelet — elsősorban a román fejedelemségek és Lengyelország — felé irányuló áruforgalomról nem tájékoztatnak.<sup>46</sup> De nem adnak teljes képet a nyugat felé irányuló áruforgalomról sem. E tekintetben azonban viszonylag mégis sokat mondanak. Mert jóval több és jelentősebb nyugati harmincadhely szerepel bennük, mint amennyi hiányzik. Szerepelnek mindazok a harmincadhelyek, amelyek a magyar kamara igazgatása és ellenőrzése alatt állottak, hiányzanak viszont azok, amelyek alóla ki voltak véve.

Hiányzanak mindenekelőtt az alsó-ausztriai kamara alá rendelt szlavóniai harmincadok. Ezeket a harmincadhelyeken — elsősorban Nedeliczen, Varadon és Zágrábon — át a délnyugat — főleg Stájerország, Krajna, Karinthia, az észak-olasz városok — felé irányuló áruforgalom bonyolódott le. Hogy ennek a forgalomnak a méretei 1542 körül milyenek voltak, nem tudjuk. Csak arról szólnak eddig ismeretes adataink, hogy a szlavóniai harmincadjövedelem az 1530-as években igen csekély volt.<sup>47</sup> Jóval későbbi, a XVII. század harmincas éveiből való adatok szerint a nedeliczei főharmincadhoz tartozó szlavóniai harmincadok jövedelme elenyészett ama többi, a magyar kamara igazgatása alá tartozó dunántúli és északnyugati felvidéki harmincadhely jövedelme mellett, amely helyeken keresztül a nyugati és északnyugati — főleg Ausztria, Morvaország és Szilézia — felé irányuló áruforgalom lebonyolódott. 1635 és 1638 között a magyar kamarának az ún. félharmincadból, azaz a rendkívüli célra 50%-kal felemelt külkereskedelmi vámból származó jövedelme összesen 166 247 forint és 90 dénár volt. Ebből a szlavóniai harmincadok 5055 forintot, azaz 3,04%-át szolgáltatták.<sup>48</sup> Közel 100 évvel későbbi adatokból természetesen nem lehet visszakövetkeztetni, de ezek az adatok is támogatják azt az egykorú, bár csak általánosságban szóló forrásokra alapozható feltevést, hogy a szlavóniai harmincadok jövedelme, illetve a délnyugat felé irányuló áruforgalom 1542 körül viszonylag csekély volt, az egész nyugati áruforgalomnak az 5%-át aligha haladta meg.

<sup>46</sup> Az erdélyi külkereskedelmi áruforgalommal való összevetésre alapot ad a fentebb már idézett 1542-i brassói huszadnapló. Eszerint a brassói huszad bevétele 1632 forint és 64 dénár volt. Az 1542-i naplókbán szereplő nyugati 15, illetve 19 harmincad bevétele 19 464 forint volt. A brassói áruforgalom tehát — minthogy, miként látni fogjuk, nyugaton is az áru értékének huszadát szedték harmincadként — az említett 15, illetve 19 helyen át haladó forgalomnak 8,39%-a volt. A többi erdélyi huszadhely forgalmáról nincs tudomásunk, de nem hiszük, hogy együttesen elérte a brassóit. A Brassón át haladó áruforgalmat az egész nyugat-magyarországinak — ide számítva az 1542-i naplókbán nem szereplő vágvölgyi és szlavóniai harmincadhelyek forgalmát is — 7%-ára, az egész erdélyi áruforgalmat pedig — a Brassón át haladó forgalom kétszeresének tételezve fel — az egész nyugat-magyarországinak 14%-ára becsüljük. — Itt említjük meg, hogy az 1542-i brassói harmincadnaplót azért nem dolgozzuk fel együtt a nyugat-magyarországiakkal, mert sokkal szűkszavúbb, kevesebb adatot tartalmaz, mint ez utóbbiak. A kivitt árukat pl. nem nevezi meg, de más tekintetben is szegényebb adatokban, úgyhogy együttes feldolgozásra nem, hanem csak globális összevetésre alkalmas.

<sup>47</sup> L. fentebb a 20. és 23. sz. jegyzetekben idézett 1533-i és 1538-i adatokat.

<sup>48</sup> Orsz. Lvt. Újk. gyűjt. Városi és kamarai iratok Fol. Lat. 921. XI.

Hiányoznak azután az 1542-i naplókban a trencsényi csoport harmincadjai, amelyek Thurzó Elek kezén voltak, s ahol a kincstár részére vámot akkor még nem szedtek. Annak az áruforgalomnak a méretére, amely a trencsényi csoport harmincadhelyein át haladt, már jóval közelebbi, így összevetésre sokkal alkalmasabb adatokból tudunk következtetni. 1549-ben a szempci, nagyszombati és szakolcai harmincadok együttes jövedelme 49 643 forint 41 dénár volt. A trencsényi csoporthoz tartozó 8 harmincadhely<sup>49</sup> együttes jövedelme viszont 11 395 forint 33 dénár, azaz az előbbieket 22,95%-a.<sup>50</sup> A szempci, nagyszombati és szakolcai harmincadok áruforgalma 1542-ben a fennmaradt naplókban szereplő harmincadhelyek áruforgalmának 51,81%-a volt. A trencsényi csoporthoz tartozó és a fennmaradt 1542-i naplókban nem szereplő 8 harmincad áruforgalma ehhez viszonyítva a naplókban szereplő harmincadhelyek áruforgalmának 11,89%-a lehetett.

Hiányzanak továbbá az 1542-i naplókban a szempci, nagyszombati és szakolcai harmincadok behozatali tételei. Ennek az az oka, hogy ezeken a helyeken — éppúgy, mint Óváron — behozatali vámot nem szedtek.<sup>51</sup>

Hiányzanak az 1542-i naplókban a pozsonyi, illetve óvári csoportnál az alsó-ausztriai kamara által, a nagyszombati csoportnál és Szempenél pedig Thurzó Elek által élvezett kiviteli félharmincadra vonatkozó tételek. Ezeket azonban könnyű pótolni az özvegy királyné és a magyar kamara által szedett kiviteli félharmincadról szóló tételek alapján.

Hiányzanak végül az 1542-i naplókban azok a harmincadhelyek, amelyek esetleg az óvári csoport keretében a Dunántúlon, Székesfehérvárott vagy Győrött működtek. Mint azonban már említettem, nagyon kétes, hogy 1542-ben akár Székesfehérvárott vagy Győrött, akár más dunántúli helyen a naplókban szereplőkön kívül harmincadot szedtek volna. Ha esetleg mégis szedtek, nagyon kicsi lehetett annak az összege.

Összefoglalóan mindezek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a korunkra maradt 1542-i harmincadnaplók Magyarország nyugat felé irányuló egész áruforgalmának igen nagy részét, hozzávetőlegesen 84%-át felölelik, s csak kis részéről, a vágvölgyi és a szlavóniai áruforgalomról nem tájékoztatnak, ami az egésznek csak 11, illetve 5, együttesen mintegy 16%-ára becsülhető.

\*

<sup>49</sup> E harmincadhelyek a következők voltak: Turdossin, Zsolna, Puchó, Illava, Trencsén, Vágújhely, Verbó és Vágsellye. Ezek közül Vágsellye olyan hely, amely korábban még nem szerepelt, tehát újnak tekinthető.

<sup>50</sup> Orsz. Lvt. Újk. gyűjt. Városi és kamarai iratok Fol. Lat. 921. I.

<sup>51</sup> Ezt bizonyítja az a tény, hogy amikor 1545-ben királyi utasítás szabályozta a magyar kamara alá tartozó harmincadok ügyét, ez az utasítás a pozsonyi és a trencsényi harmincad-csoportokkal kapcsolatban behozatali és kiviteli vámról szólt, a szempci, nagyszombati és szakolcai harmincadhelyekkel kapcsolatban azonban csak kiviteli vámról beszélt, behozatali ról ellenben nem. Orsz. Lvt. Kincst. lvt. M. kam. Libri instruct. V. 374.

Az 1542-i harmincadnaplók — mind a Posel-féle ellenőri kötet, mind pedig a kamarai harmincadosok füzetei — évnegyedenként és azokon belül harmincadhelyenként, vagy pedig megfordítva: harmincadhelyenként és azokon belül évnegyedenként, időrendben napról napra haladva, egy-egy szállítmánynak megfelelő tételekben örökítik meg a külkereskedelmi áruforgalmat, mégpedig külön-külön csoportosítva a behozatali és a kiviteli szállítmányokat. Egy-egy tételnél a következő adatokat tüntetik fel:

1. a harmincadhivatal helye,
2. a vámolás napja,
3. a kereskedő neve,
4. a kereskedő lakhelye,
5. a kereskedő foglalkozása,
6. az áru neve,
7. az áru mennyisége,
8. az áru értéke,
9. a fizetett harmincad összege,
10. az esetleges engedmény vagy mentesség oka és összege.

Ezek az adatok azonban nem minden egyes szállítmánynál szerepelnek teljes számban. A harmincadhivatal neve és a vámolás napja, a kereskedő neve és lakhelye, az áru neve, az áru mennyisége, vagy pedig értéke és a fizetett harmincad összege általában minden egyes tételnél fel van tüntetve, a többi adat azonban igen gyakran hiányzik. A fizetett harmincad egy összegben van megadva, függetlenül attól, hogy hány kereskedőnek hányféle áruja volt a kérdéses szállítmányban. Az áruk sincsenek kereskedők szerint külön-külön feltüntetve, ha többen közösen szállítottak. E hiányok és egyéb kisebb-nagyobb akadályok nehezítik, de nem teszik lehetetlenné a harmincadnaplókban foglalt adatoknak történeti-statisztikai módszer szerinti feldolgozását.

A történeti-statisztikai módszerű feldolgozásnak az a lényege, hogy a feldolgozásra kerülő forrásanyagban — esetünkben tehát a harmincadnaplókban — foglalt adatokat először is minél kisebb részekre bontjuk, mégpedig olyan részekre, amelyekben van valami olyan jellegű azonos vonás, amit közös nevezőnek mondhatunk, aminek alapján egymással összevethetők. A következő feladat azután ezeknek az adatrészeknek vagy részadatoknak meghatározott, az adatok természetéből következő szempontok szerinti csoportosítása, statisztikai táblázatokba foglalása. Végül pedig le kell vonni a statisztikai táblázatok tanulságait, szavakba kell foglalni azt, amit a számok mutatnak, magyarázva és értékelve a tanulságokat.

A harmincadnaplók esetében a legkisebb részadatok vagy adatrészek, amelyekre adataikat fel kell bontanunk, a következők: egy kereskedő által, egy harmincadhelyen át, egy alkalommal behozott, vagy pedig kivitt, egy-fajta áru. A közös nevező pedig, amelynek révén ezek az adatrészek egy-

mással összehasonlíthatók, kétféle lehet : egyrészt az illető áru után fizetett harmincad, másrészt az illető árunak a vámértéke, azaz ama értéke, amelynek alapján érte a vámot fizették. A kettő szorosan összefügg egymással, mivel a harmincad 1542-ben lényegében értékvám volt, a behozott és kivitt áruk értéke alapján fizették. Mégpedig általában az áruk értékének — s ezt hangsúlyozni kell — nem a harmincadát, hanem a huszadát fizették, mint külkereskedelmi vámot. A harmincad értékvám volta nem azt jelentette, hogy nem volt vámtarifa, nem voltak egyes árukra előre megszabott vámtételek. Vámtarifa, amit vectigal regiumnak neveztek, volt, a harmincadosok annak alapján szedték a vámot, s ha nem is maradt korunkra, a harmincadnaplók alapján rekonstruálható.<sup>52</sup> A harmincad értékvám volta egyrészt abban nyilvánult meg, hogy a vámtarifa általában az áruk értékéhez igazodott, annak huszadában állapította meg a vámot, olyan áruknál pedig, amelyek a vámtarifában nem szerepeltek, az áruknak a helyszínen, a harmincados által megbecsült értéke alapján, annak huszadát kellett a kereskedőnek fizetnie.<sup>53</sup> A fizetett harmincadot 20-szal megszorozva tehát általában megkapjuk a vámértéket.

A kettejük közötti szoros összefüggés ellenére a vámérték mégis alkalmasabb arra, hogy az összevetés alapja, hogy közös nevező legyen, mint a fizetett harmincad. A harmincadból ugyanis sokszor elengedtek bizonyos hányadot (relaxatio), olykor pedig egyesek — pl. a dunai naszádosok — nem is fizettek harmincadot, mert az uralkodótól mentességet kaptak. Ez az oka annak, hogy a harmincadnaplók történeti-statisztikai feldolgozásánál az áruk vámértékét választottuk annak a közös nevezőnek, amelynek alapján a naplók egyes adatait össze tudjuk hasonlítani, s egymással összevethető válaszokat adhatunk azokra a kérdésekre, amelyeknek megválaszolását ezek az adatok lehetővé teszik.

A harmincadnaplók alapján a következő kérdésekre válaszolhatunk :

1. Milyen árukat, milyen értékben hoztak be és vittek ki ?
2. Kik voltak és hova valók voltak a kereskedők ?
3. Hol fizették a harmincadot ?
4. Mikor fizették a harmincadot ?
5. Mennyi harmincadot fizettek ?

<sup>52</sup> Egyes áruk tarifáját tartalmazza Lerchenfelder György pozsonyi királyi harmincados 1536-i utasítása. Orsz. Lvt. Kincst. lvt. Ben. res. I. k. 14. l. — A szlavóniai harmincadok részére 1539. jún. 11-én kiadott vectigal a bécsi Hofkammerarchivban, Gedenkbücher, Hung. 383. k. 158—161. lapjain található. Publikálta Horvai, Rudolf: Regestum et ordo exigendarum tricesimarum in regno Sclavoniae címen. Vjesnik. XII. 230—235. — A magyar harmincadok részére 1545. febr. 1-én adott ki vectigált I. Ferdinánd. Hofkammerarchiv, Gedenkbücher, Hung. 384. k. 188—197. l. Filmen az Orsz. Lvt.-ban. Ezt a vectigált régi magyar vámtarifák felhasználásával a magyar kamara állította össze. Erre nézve l. Orsz. Lvt. Kincst. lvt. M. kam. Ben. res. 1545. ápr. 28.

<sup>53</sup> A harmincadnaplókban megállapítható vámértékeket a más forrásokból ismeretes piaci értékekkel egybevetve azt látjuk, hogy — habár egyes eltérések természetesen voltak — a vámértékek általában megfeleltek a piaci értékeknek, azaz a tényleges áraknak.

Nem mindenkor, hanem csak egyes esetekben adható válasz a következő kérdésekre :

1. Mi volt a behozott és kivitt áruk mennyisége ?
2. Mi volt a kereskedők foglalkozása ?
3. Honnan hozták be és hová vitték ki az árut ?

Az áruk mennyiségével kapcsolatban adatokat tartalmaznak a harmincadnaplók a különböző mértékekre vonatkozólag.

A behozatal eredetére és a kivitel végcéljára rendszerint csak a kereskedők lakhelyéből és a harmincadhelyből, ahol a vámot fizették, következtethetünk.

Hasonlóképpen csupán következtetésre vagyunk utalva a tekintetben, hogy a kereskedő egyben termelő is volt-e, s a maga által termelt árut szállította, avagy másoktól vásárolt áruval kereskedett.

Arra nézve, hogy a kereskedő által forgalomba hozott árut ki és hol termelte, a harmincadnaplók nem nyújtanak tájékoztatást. E tekintetben legfeljebb következtethetünk egyes adataikból.

Az árutermelés történetének tehát a harmincadnaplók csupán közvetett forrásai, azt tudjuk meg belőlük, hogy árut eladásra termeltek, de azt nem, hogy ki, hol és hogyan.

A tekintetben viszont, hogy volt-e, hol, kinek a kezén és milyen mennyiségben kereskedelmi tőke, közvetlen és elsőrendű adatokat nyújtanak a harmincadnaplók.

Arra, hogy olykor milyen egyéb adatok találhatók még a harmincadnaplókban — pl. földrajziak, nyelvészetiek stb. — ezúttal nem térünk ki.

Arra is csak utalok, hogy a kérdéseket a legkülönbözőbb variációkban tehetjük fel, s ennek megfelelő változatokban kaphatunk válaszokat, mégpedig akár a legrészletesebben, akár csupán összefoglalóan.

\*

A következőkben — csupán példaképpen — néhány kérdésre a fentiekben említettek közül nyert válaszokat ismertetek.

Az első kérdés : milyen árukat és milyen értékben hoztak be és vittek ki, behozatal és kivitel hogy viszonyult egymáshoz?

Összefoglalóan erre a kérdésre azt válaszolhatjuk, hogy a korunkra maradt harmincadnaplókban szereplő 15, — illetve Sopron 4 fiókjával együtt 19 — harmincadhelyen át 1542-ben lebonyolódott külkereskedelmi áruforgalom vámértéke összesen 462 704 forint 08 dénár volt. Ebből a behozatal 139 403 forint 58 dénár, azaz 30,13%, a kivitel pedig 323 300 forint és 50 dénár, azaz 69,87%. A kivitel tehát a behozatalt jóval fölülmúlta, külkereskedelmi mérlegünk nyugat felé erősen aktív volt.

A forint akkori értékére vonatkozólag némi támpontul: 1 ló átlagos ára 10 forint volt, Posel Pál évi fizetése 100 forint.

A kivitel a következő árucsoportok között az alábbi arányban oszlott meg :

Állat .....	301 973,05 Ft	93,40%
Élelmiszer .....	12 355,80 „	3,82%
Bőr- és prémáru .....	7 185,65 „	2,22%
Ásványi és fémáru .....	1 092,— „	0,34%
Kötött-szövöttáru .....	587,20 „	0,18%
Szatócsáru.....	106,80 „	0,04%
Összesen ...	323 300,50 Ft	100,—%

Az állatkivitel megoszlása a következő volt :

Marha .....	282 777,20 Ft
Ló .....	13 671,— „
Juh.....	4 614,85 „
Disznó .....	808,— „
Vad .....	102,— „
Összesen ...	301 973,05 Ft

A marhakivitel volt tehát a legjelentősebb, azon belül is — 275,290 forinttal, az egész kivitel 85,15%-ával és a teljes áruforgalom 59,49%-ával — az ökör kivitele. A ló kivitel az egész kivitelnek 4,22%-át, a juh kivitel 1,42%-át jelentette.

Az élelmiszerkivitel a következőképpen oszlott meg :

Ital .....	6 202,— Ft
Állati termék .....	4 638,— „
Hal és rák .....	1 171,20 „
Gyümölcs .....	259,— „
Gabona, hüvelyes, liszt	85,60 „
Összesen .....	12 355,80 Ft

Az élelmiszerkivitelben belül tehát az ital kivitele volt a legjelentősebb, ami majdnem teljes egészében — 2 forint ára borszesz kivitelével — bor-kivitel jelentett, az egész kivitel 1,91%-át. — Az állati termékek — sajt, vaj, szalonna, faggyú, méz és viasz — közül egyedül a méz volt jelentékenyebb, 4150 forint értékkel az egész kivitel 1,28%-át adta. — A hal és rák tétele, amelyen belül a friss és a sózott hal volt túlnyomó többségben, az egész kivitelnek 0,36%-át szolgáltatta. — A gyümölcsfajták közül szilvát és gesztenyét vittek ki, elenyészően kis mennyiségben. — Még feltűnőbb, hogy a gabona, hüvelyes és liszt milyen kis mértékben, szinte egyáltalában nem szerepel. Búzából pl. csak 40 forint árát vitték ki egy évben, rozsból 9,60, zabból 18, lisztből 8 forintnyi értékűt.

A kivitt bőr- és prémáru megoszlása a következő volt :

Bőráru .....	6 155,54 Ft
Prémáru .....	1 010,11 „
Ruhanemű (csizma) ....	20,— „
<u>Összesen .....</u>	<u>7 185,65 Ft</u>

A bőráru, amelynek kis mennyiségű szarvasbőr mellett túlnyomó többségét marhabőr jelentette, az egész kivitelnek 1,90%-a volt. — A prémáru túlnyomó többségében bárány- és juhbőr volt, kis részében pedig kecske- és hódbőr, s az egész kivitelnek mindössze 0,31%-át jelentette.

Az ásványi és fémáruk között egyedül a réz volt jelentékenyebb, de az is csak az egész kivitelnek 0,33%-át érte el.

A kötött- és szövött-, valamint szatócsáru kiviteli tételek szinte említést sem érdemelnek, olyan jelentéktelenek. Annál jelentősebbek a behozatalban.

A *behozatal* a következő árucsoportok között oszlott meg :

Kötött-szövöttáru .....	94 734,16 Ft	67,95%
Nürnbergi, szatócs- és vegyes áru .....	14 535,50 „	10,42%
Ásványi és fémáru ....	14 173,60 „	10,18%
Élelmiszer .....	12 487,10 „	8,96%
Bőr- és prémáru .....	3 263,12 „	2,34%
Faáru.....	210,10 „	0,15%
<u>Összesen .....</u>	<u>139 403,58 Ft</u>	<u>100,—%</u>

A kötött-szövöttáru behozatala a következőképpen oszlott meg :

Nyersanyag .....	1 533,50 Ft
Méteráru .....	71 542,76 „
Posztó .....	56 070,20 Ft
Vászon.....	14 664,50 „
Pamut .....	553,— „
Selyem .....	255,06 „
Ruhanemű .....	21 559,90 „
Süveg .....	16 259,90 „
Kendő.....	3 861,— „
Asztal- és ágynemű .	45,— „
Vegyes .....	53,— „
<u>Összesen ...</u>	<u>94 734,16 Ft</u>

Ugyanezek a tételek az egész behozatalhoz viszonyítva %-ban kifejezve a következő képet mutatják :



Nyersanyag .....		1,08%
Méteráru ...!		51,32%
Posztó .....	40,22%	
Vászon.....	10,52%	
Pamut .....	0,40%	
Selyem .....	0,18%	
Ruhanemű .....		15,47%
Süveg .....	11,66%	
Kendő .....	2,77%	
Asztal- és ágynemű		0,04%
Vegyes .....		0,04%
	Összesen ...	67,95%

A nyersanyagok között a kalaposoknak behozott gyapjú jelenti majdnem az egész alsoportot.

A méteráru között a posztó a legjelentősebb, utána a vászon következik.

Posztóból 39 fajtát hoztak be, különböző finomságút és méretút; legtöbbet sziléziait, főleg boroszlóit; azután nürnbergit, amelynek magának 4 fajtáját különböztették meg.

Vászonból 31 fajtát hoztak be, ugyancsak különböző finomságban és méretben. A legjelentősebb tételt — 10 656 forintnyi értékben — az ún. gyolcs-vászon jelentette.

A viszonylag kis tételekben szereplő pamut barchetnek 6, a selyemnek — ide számítva a bársonyt is — 7 fajtáját különböztették meg.

A ruhaneműek közül a süveg és a kendő volt a két legjelentősebb tétel. Kisebb értékben pokrócot és takarót, kámzsát, köpenyt, kész ruhát, vállkendőt, felső inget, harisnyát stb. stb. hoztak még be.

A többi kötött-szövöttáru tétel jelentéktelen volt.

A behozatal második legnagyobb árucsoportjába a nürnbergi, a szatócs- és a vegyes árukat soroltuk. Ez utóbbiak között vannak azok a vegyes szállítmányok, amelyeket részekre bontani nem lehetett, és amelyekben rendszerint volt valamilyen nürnbergi vagy szatócsáru is. Ez az árucsoport így tagolódik :

Nürnbergi áru .....	350,10 Ft
Szatócsáru.....	9 940,— „
Nürnbergi és szatócsáru	
közösén .....	10,50 „
Vegyes szállítmányok...	4 234,90 „
Összesen .....	14 535,50 Ft

Százalékos megoszlásban, az egész behozatalhoz viszonyítva, ez az árucsoport a következő képet mutatja :

Nürnbergi áru .....	0,25%
Szatócsáru .....	7,12%
Nürnbergi és szatócsáru közösen .....	0,01%
Vegyes szállítmányok...	3,04%
<u>Összesen .....</u>	<u>10,42%</u>

A nürnbergi áruk közé a következőket számítottuk : tű, díszű, kösöntyű, hatfajta fonál (cérna), gomb, kesztyű, öv, szalag és az ún. res Nürnbergenses.

A szatócsáruk közé az ún. institorialia-n, azaz a kimondott szatócsholmikon kívül a következő árukat soroltuk : gyertya, szappan, söрте vagy kefe, mézeskalács, sütemény, kötél, puskakanóc, fáklya vagy szövétnek, háló, kis sátor, flaska, tálca, gyertyatartótalp, ötfajta papír, kártya, könyv stb. Legjelentősebb ebben az alcsoportban a kifejezetten szatócsáru, az institorialia, 8451,50 Ft értékben, az egész behozatalnak 6,06%-a.

A vegyes szállítmányokban 60-féle csoportosításban 64 fajta áru szerepel, összesen 188 alkalommal. Legtöbbször a nürnbergi és szatócsáruk, 19 áru-fajta 72 alkalommal. Azután a kötött-szövött áruk, 19 áru-fajta 62 alkalommal. Majd 6 fajta bőrúru 27 alkalommal, 11 fajta ásványi és fémúru 14 alkalommal, 8 fajta élelmiszer 11 alkalommal, végül faúru 2 alkalommal. Az egyes áru-fajták közül legtöbbször a következők szerepelnek : szatócsholmi 28-szor, cipő 18-szor, kámzsa 15-ször, vászon 13-szor, kártya 11-szer stb. stb.

A harmadik behozatali árucsoport — ásványi és fémúru — így tagolódik :

Ásványi áru .....	924,90 Ft
Vasáru .....	12 750,— „
Ásványi és vasáru közösen .....	24,— „
Agyagáru .....	217,20 „
Üvegáru .....	217,— „
Agyag- és üvegáru közösen .....	8,50 „
Rézáru .....	22,— „
Kőáru .....	10,— „
<u>Összesen .....</u>	<u>14 173,60 Ft</u>

Ebben az árucsoportban a vasáru a legjelentősebb, az egész behozatalnak 9,14%-a, ezen belül pedig a kés és a kis kés, az egész behozatalnak 7,20%-a. A vasáruk sorában jelentősebbek még a vas mint nyersanyag, a kasza, a közlelebről meg nem nevezett vasszerszámok, a különböző fegyverek stb.

Az ásványi áruk között, amelyek együttesen a behozatalnak csupán 0,66%-át jelentik, a következők szerepelnek : ón (ez a legjelentékenyebb), kétféle festék, timsó, puszkapor, higany és kén.

Az agyagáruk között fazekat és tálat, az üvegáruk sorában ablaküveget és tükröt, a rézáruknál drótot és vegyes holmit, kőárut pedig csak egyet: fenőkövet találunk. Mennyiségük jelentéktelen.

A behozott élelmiszerek árucsoportja a következő alcsoportokra tagolódik :

Fűszer .....	5 357,85 Ft
Ital .....	2 337,50 „
Hal.....	2 040,50 „
Só .....	1 592,90 „
Gyümölcs .....	490,50 „
Olaj .....	279,— „
Gabona és liszt .....	230,60 „
Cukor.....	88,25 „
Állati termék. ....	70,— „
Összesen .....	12 487,10 Ft

Százalékban kifejezve pedig, az egész behozatalhoz viszonyítva :

Fűszer .....	3,84%
Ital .....	1,68%
Hal.....	1,47%
Só .....	1,14%
Gyümölcs. ....	0,35%
Olaj .....	0,20%
Gabona és liszt .....	0,17%
Cukor.....	0,06%
Állati termék .....	0,05%
Összesen .....	8,96%

A fűszerek között legjelentékenyebb volt — 4894,05 forint értékkel, az egész behozatal 3,51%-aként — a bors. További fűszeráruk voltak, jelentéktelen tételekben: sáfrány, gyömbér, szerecsendió, szerecsendióvirág, szegfűszeg és fahéj.

Az italok sorában 3 fajta bor mellett a sör 47,50 forint értékben jelentéktelen tétel volt csupán.

Az 5 fajta hal közül a hering volt a legjelentősebb tétel, 1817,50 forint értékben, az egész behozatalnak 1,30%-aként.

A gyümölcsök sorában narancsot, citromot, fügét, mazsolát, mandulát és gesztenyét találunk. Egyik sem volt jelentősebb tétel.

Háromféle olajfajtát hoztak be, oliva-, kender- és lenolajat.

Rizst, lisztet és búzát kis tételekben szállítottak be az országba.

A cukorbehozatal is jelentéktelen volt, az ételeket mézzel édesítették.

A minimális mértékben behozott állati termékek között zsírt, vaját, sajtót találunk.

Az ötödik behozatali árucsoport — bőr- és prémáru — így tagolódik :

Ruhanemű .....	2028,15 Ft
Nyersanyag .....	1032,77 „
Szerszám .....	193,— „
Vegyes holmi .....	9,20 „
<u>Összesen .....</u>	<u>3 263,12 „</u>

Százalékban kifejezve, az egész behozatalhoz viszonyítva pedig :

Ruhanemű .....	1,45%
Nyersanyag .....	0,74%
Szerszám .....	0,14%
Vegyes holmi .....	0,01%
<u>Összesen .....</u>	<u>2,34%</u>

A ruhaneműk között a subát és a ködmönt, továbbá a cipőt találjuk, mindegyiknek több fajtáját.

A nyersanyagok sorában különböző fajtájú bőrök és prémek szerepelnek, rendszerint kidolgozott formában.

A szerszámok között erszényt, tarsolyt, nyerget és egyéb lószerszámot hoztak be.

Végül a hatodik, a legkisebb behozatali árucsoportban, a faárúk között részben nyersanyagot (deszkát és gerendát), részben pedig szerszámokat, sajtárt és közelebről meg nem határozott faholmit sorolnak fel a harmincadnaplók. Ez az árucsoport, mint már említettem, jelentéktelen, a behozatalnak csupán 0,15%-a.

\*

A következő kérdés, ami külkereskedelmi áruforgalmunkra vonatkozólag felmerül: honnan hozták be és hová vitték ki a fentiekben megismert árukat? Erre a kérdésre — mint már említettem — a harmincadnaplók általában nem válaszolnak. Közvetlen és határozott választ így nem adhatunk. Közvetett úton azonban következtethetünk mind a behozott áruk eredetére, mind a kivittek rendeltetési helyére. Következtethetünk először abból, hogy hol hozták be vagy vitték ki a kérdéses árut, másodsor abból, hogy hol laktak, hova valósiak voltak azok a kereskedők, akik azt szállították. Meg kell tehát vizsgálnunk külkereskedelmi áruforgalmunkat abból a szempontból, hogy mely harmincadhelyeken keresztül bonyolódott le.

Azokat a nyugati harmincadhelyeket, amelyeknek naplói 1542-ből korunkra maradtak, az egykorú harmincadigazgatás szervezetét véve alapul, 4 csoportba sorolhatjuk. Az első csoportba tartozik Pozsony és Pozsonynak

a Dunától északra fekvő 2 leányhelye : Stomfa és Gajár. A második csoportba tartoznak Pozsonynak a Dunától délre fekvő fiókhivatalai : Sopron 4 kis leányhelyével, Nezsider, Zarándfalva, Jándorf, Oroszvár és Óvár, E csoport félig-meddig már függetlenül is Pozsonytól, új központja Óvár. A harmadik csoport központja Nagyszombat; Szokolca és fiókjai : Szenice, Sasvár és Holics tartoznak ide. A negyedik csoportot tulajdonképpen nem is nevezhetjük csoportnak, mert Szempcnek 1542-ben nem voltak leányhelyei. Jelentősége a kivitelben azonban indokolja, hogy különállónak tekintsük, ne pedig a nagyszombati csoport — amelyből kivált — egyik tagjának.

A behozatal az első két csoport harmincadhelyein keresztül bonyolódott le, mégpedig elsősorban magán Pozsonyon át. A fizetett harmincadot véve alapul,<sup>54</sup> a behozatal így oszlott meg :

I. (pozsonyi) csoport .....	5 030,25 Ft	74,41%
II. (dunántúli) csoport.....	1 730,76 „	25,59%

Az I. csoporton belül így oszlott meg a behozatal után fizetett harmincad:

Pozsony.....	4 679,15 Ft
Stomfa .....	312,85 „
Gajár .....	38,25 „
<u>Összesen .....</u>	<u>5 030,25 „</u>

A dunántúli csoportnál a következő volt a megoszlás :

Járfalu .....	1 117,16 Ft
Sopron és 4 fiókja .....	325,24 „
Zarándfalva .....	205,49 „
Nezsider .....	50,37 „
Oroszvár .....	32,50 „
Óvár.....	— „
<u>Összesen .....</u>	<u>1 730,76 Ft</u>

Kivitel mind a 4 csoporton keresztül volt, mégpedig — ugyancsak a fizetett harmincadot véve alapul — a következő megoszlásban :

Szempe .....	6 085,26 Ft	47,90%
Nagyszombati csoport ..	3 999,55 „	31,47%
Óvári csoport .....	1 327,66 „	10,46%
Pozsonyi csoport .....	1 290,52 „	10,17%
<u>Összesen .....</u>	<u>12 702,99 Ft</u>	<u>100,—%</u>

A nagyszombati csoporton belül úgyszólván az egész kivitel magán Nagyszombaton át haladt. Szenicén és 3 leányhivatalnál csak 88,61 forint harmincadot fizettek, Nagyszombaton ezzel szemben 3910,94 forintot.

<sup>54</sup> Egyelőre csupán, amíg a vámérték alapján még nem végeztük el a számításokat.

Az óvári csoporton belül így oszlott meg a kivitel után fizetett harmincad :

Sopron és fiókja .....	494,68 Ft
Óvár.....	404,60 „
Nezsider .....	258,90 „
Járfalu .....	142,72 „
Oroszvár .....	14,96 „
Zarándfalva .....	11,80 „
<u>Összesen .....</u>	<u>1 327,66 Ft</u>

Óvárnak tehát ekkor még koránt sincs olyan jelentősége a kivitel — és első-sorban a marhákivitel — terén, mint a XVII. és XVIII. században.

A pozsonyi csoporton belül a kiviteli vám megoszlása a következő volt :

Pozsony.....	1 130,87 Ft
Stomfa .....	103,41 „
Gajár .....	56,24 „
<u>Összesen .....</u>	<u>1 290,52 Ft</u>

A pozsonyi harmincadhelynek tehát a kivitelben is nagy volt a jelentősége, Szempe és Nagyszombat után következett, forgalma nem sokkal volt kisebb, mint az egész óvári csoporté.

Nézzük végül a behozatal és a kivitel együttes, tehát a teljes áruforgalmat felölélő megoszlását a 4 harmincadesoport között :

Pozsonyi csoport .....	6 320,77 Ft	32,49%
Szempe .....	6 085,26 „	31,27%
Nagyszombati csoport ..	3 999,55 „	20,54%
Óvári csoport .....	3 058,42 „	15,70%
<u>Összesen .....</u>	<u>19 464,00 Ft</u>	<u>100,—%</u>

E számok azt mutatják, hogy nyugat felé irányuló külkereskedelmünk 1542-ben túlnyomó többségében a Dunától északra, az északnyugati felvidéken, annak harmincadhelyein át bonyolódott le. 15 — illetve a 4 soproni fiókkal 19 — harmincadhivatal naplóját ismerjük 1542-ből. Ezek közül 9 a Dunától északra, 6 — illetve 10 — attól délre volt. Ez utóbbi helyeken keresztül a behozatalnak csak 25,59%-a, a kivitelnek csak 10,46%-a, az egész áruforgalomnak csak 15,70%-a haladt. S ha tudjuk, — miként láttuk — hogy a teljes nyugat felé irányuló áruforgalomnak az 1542-i naplókban nem szereplő szlavóniai harmincadok forgalma legfeljebb 5%-ára becsülhető, míg az 1542-i naplókban hiányzó vágvölgyi harmincadok forgalma az egész

nyugati áruforgalomnak mintegy 11%-ára, az arány az északnyugati felvidék javára még nagyobb. Nyilván szerepe volt ebben a török térfoglalásának, de hogy milyen mértékben, hogy mi volt e tekintetben a helyzet a török előnyomulása előtt, azt egyelőre nem tudjuk.

Mit következtethetünk a harmincadhelyek forgalmából a behozott áruk eredetére és a kivittek rendeltetési helyére vonatkozólag? Nem sokat. Annyi bizonyosnak tekinthető, hogy a dunántúli harmincadhelyeken át behozott és kivitt áruk Ausztriából, mégpedig elsősorban Bécsből jöttek és oda mentek. De hogy eredetük és végső rendeltetési helyük hol volt, az továbbra is bizonytalan.

Ausztria és főleg Bécs volt nyilván az átmenőhelye — esetleg eredete és végső célja is — a Pozsonyon és felvidéki fiókjain át haladó áruforgalomnak is. De vihettek és hozhattak árut ezeken a helyeken keresztül Morvaországba, illetve onnan is, mint ahogy Szempe és Nagyszombat is lehetett vámhelye az Ausztria és a Morvaország felé irányuló forgalomnak egyaránt, bár valószínűbb — főleg Nagyszombat esetében —, hogy e helyeken át inkább a Morvaországba irányuló, illetve azon keresztül haladó kivitel bonyolódott le.

Valamivel többet tudhatunk meg ezekről a kérdésekről, ha — miként említettem — a kereskedők személyén keresztül közelítjük meg őket, bár határozott és minden árura kiterjedő választ így sem remélhetünk.

A kereskedők vizsgálata természetesen nemcsak ebből, hanem sok más szempontból is eredménnyel kecsegtet.

\*

A kereskedők oldaláról vizsgálva nyugat felé irányuló külkereskedelmünket 1542-ben, ez alkalommal — mintegy példaképpen — csak 2 áru viszonylatában tesszük azt. Az egyik az ökör, a másik a posztó. Az egyik a kivitelnek és egyben az egész áruforgalomnak, a másik a behozatalnak legjelentősebb tétele.

1542-ben a többször említett 15, illetve 19 harmincadhelyen át 27 529 ökröt vittek ki Magyarországról, a következő megoszlásban :

Szempe .....	217 ízben	15 513 db
Nagyszombat .....	57 „	8 678 „
Pozsony.....	13 „	1 994 „
Óvár.....	37 „	487 „
Sopron és fiókjai.....	36 „	474 „
Stomfa .....	9 „	204 „
Járfalu .....	8 „	152 „
Nezsider .....	6 „	25 „
Szenice.....	1 „	2 „
Összesen .....	384 ízben	27 529 db

A Dunától délre tehát csak 87 ízben 1138 darabot, tőle északra ezzel szemben 297 ízben 26 391 darabot hajtottak külföldre.

Hova valósiak voltak az ökörkereskedők? Magyarok vagy idegenek? E kérdésre a következő táblázat válaszol:

Magyarországi kereskedő kivitt ...	343	ízben	23 252	darabot
Német birodalmi „ „ ...	4	„	2 842	„
Ausztriai „ „ ...	32	„	1 329	„
Morvaországi „ „ ...	5	„	106	„
Összesen .....	384	„	27 529	darabot

Az ökrök 84,46%-át tehát magyar kereskedők vitték ki, s csak 15,54%-át külföldiek.

A következő táblázat azt mutatja, hogy a magyar ökörkereskedők hol laktak, az illető helyen hányan voltak, hány ízben és hány ökröt hajtottak külföldre. A táblázat csak azokra a helyekre terjed ki, amelyeknek tőzsérei 100-nál több ökröt vittek ki.

Nagyszombat (Pozsony m.) ...	7	tőzsér	13	ízben	3219	darabot
Pozsony (Pozsony m.) .....	8	„	39	„	2009	„
Nyáry Ferenc emberei.....	—	„	5	„	1724	„
Debrecen (Bihar m.) .....	3	„	2	„	1281	„
Vízkelet (Pozsony m.) .....	6	„	22	„	1125	„
Buda (Pest m.) .....	1	„	1	„	1090	„
Galánta (Pozsony m.) .....	10	„	22	„	1028	„
Pest (Pest m.) .....	3	„	3	„	967	„
Balassa Imre emberei .....	—	„	2	„	686	„
Taksony (Pozsony m.).....	9	„	18	„	685	„
Pered (Pozsony m.) .....	8	„	11	„	579	„
Nagymácsid (Pozsony m.) ....	8	„	15	„	519	„
Vágsellye (Nyitra m.) .....	5	„	7	„	518	„
Naszádosok .....	—	„	8	„	444	„
Hegysúr (Pozsony m.) .....	4	„	8	„	443	„
Kürt (Pozsony m.) .....	7	„	9	„	390	„
Nána (Esztergom m.) .....	1	„	1	„	325	„
Nebojsza (Pozsony m.) .....	4	„	10	„	304	„
Réte (Pozsony m.) .....	5	„	5	„	277	„
Thököly Sebestyén emberei ...	—	„	1	„	239	„
Csütörtök (Pozsony m.) .....	3	„	13	„	232	„
Gerendás (Békés m) és						
Királyság (Csongrád m) .....	3	„	1	„	220	„
Losonc (Pozsony m.) .....	2	„	2	„	217	„



Révay Ferenc emberei . . . . .	—	tőzsér	2 ízben	215 darabot
Diószeg (Pozsony m.) . . . . .	3	„	4 „	212 „
Heves (Heves m.) . . . . .	1	„	1 „	212 „
Keszi (Esztergom m.) . . . . .	2	„	2 „	212 „
Sopron (Sopron m.) . . . . .	6	„	16 „	212 „
Nagyszombat és Nebojsza . . . . .	2	„	1 „	207 „
Deáki (Pozsony m.) . . . . .	3	„	7 „	202 „
Várad (Bihar m.) . . . . .	1	„	1 „	199 „
Vezekény (Pozsony m.) . . . . .	2	„	4 „	197 „
Kajal (Pozsony m.) . . . . .	3	„	3 „	186 „
Szokolca (Nyitra m.) . . . . .	1	„	2 „	185 „
Székesfehérvár (Fejér m.) . . . . .	1	„	1 „	184 „
Vecse (Nyitra m.) . . . . .	1	„	2 „	180 „
Luc (Pozsony m.) . . . . .	1	„	1 „	152 „
Esztergom (Esztergom m.) . . . . .	2	„	2 „	149 „
Taksony és Vágsellye . . . . .	3	„	1 „	146 „
Janchy Gergely . . . . .	—		3 „	139 „
Pekry Anna emberei . . . . .	—		1 „	120 „

Fentiekén kívül még 31 magyarországi helység szerepel az 1542-i harmincadnaplókban, olyan helységek, amelyeknek tőzsér lakosai 100-nál kevesebb ökröt hajtottak ki nyugat felé.

Tanulságos megnézni, hogyan oszlanak meg a kereskedők az egyes országrészek között, hány ökröt visznek ki az egyes országrészek kereskedői. Ezt mutatja az alábbi táblázat

Pozsony megyei kereskedők . . . . .	12 869 darabot
Nyitra „ „ . . . . .	1 084 „
Esztergom „ „ . . . . .	758 „
Hont „ „ . . . . .	79 „

Felvidéki kereskedők összesen . . . . .	14 790 darabot
Alföldi kereskedők . . . . .	4 052 „
Dunántúli „ . . . . .	843 „
Főurak . . . . .	3 123 „
Naszádosok . . . . .	444 „
Magyar kereskedők összesen . . . . .	23 252 darabot

Az északnyugati felvidék kereskedői tehát az egész ökörkivitel 53,72%-át bonyolították le. Ezen belül a Pozsony megyeiek 46,74%-ot, ezen belül a nagyszombatiak 11,70%-ot, a pozsonyiak pedig 7,30%-ot.

Az alföldi kereskedők az ökrök 14,72%-át vitték ki, a dunántúliak csak 3,07%-ot .

A főurak kivitele 11,34% volt, a naszádosok vámmentes kivitele 1,61%-ot jelentett.

A kereskedőknek eme országrészek szerinti megoszlásából azonban nem következik, hogy az ökrök eredete is ennek felelt meg. Bár valószínű, hogy az északnyugati felvidéken is jelentős mennyiségben tenyésztettek ökröt kivitelre, de korántsem annyit, amennyit ennek az országrésznek a kereskedői kivittek. Valószínű, hogy felvásárolták más országrészek, elsősorban az Alföld marháit, mégpedig vagy úgy, hogy maguk mentek értük, vagy pedig úgy, hogy átvették az alföldi tenyésztők felhajtott gulyáit.<sup>55</sup>

Próbáljunk végül felelni arra a kérdésre is, hogyan oszlott meg a magyar kereskedők ökrökivitele nagy- és közép- vagy kiskereskedők között. Nagykereskedőnek tekinthetjük azt, aki egy alkalommal legalább 100 ökröt vitt ki.

Nagykereskedőnek mondhatjuk először is az ökrrel kereskedő főurakat. Ezek a következők voltak :

Nyáry Ferenc .....	1724 db
Balassa Imre .....	686 „
Thököly Sebestyén <sup>56</sup> .....	239 „
Révay Ferenc .....	215 „
Pekry Anna .....	120 „

Ide számíthatjuk a naszádosok kapitányát, Erdőhegyi Benedeket, aki 311, továbbá az ismeretlen kilétű Janchy Gergelyt, aki 139 ökröt vitt ki.

A további nagykereskedők névsora :

Nagyszombat (ahol minden tőzsér nagykereskedő volt)	
Sántha Ambrus .....	1327 db
Baráthy Fábián .....	927 „
Ony Ádám .....	349 „
Nagy Antal .....	302 „
Bričius deák .....	165 „
Habardy István .....	137 „
Doroszlai Benedek .....	116 „

<sup>55</sup> Takáts Sándor megállapítása szerint a XVI. század 80-as éveiben a tőzsérek Érsekújvár előtt a jatói (szlovák neve : Jatov, Nyitra megyében) pusztán vették meg az ökröket a hajcsároktól. (Marhakereskedésünk szabályozása 1605-ben. Magyar Gazdaságtört. Szemle, 1897. 193–196. l.)

<sup>56</sup> Thököly Sebestyént ugyan 1542-ben még nem lehet főnemesnek tekinteni, hanem csak — elsősorban éppen a marhakereskedés révén — gazdagodó középnyemesnek, de már kiemelkedik a köznyemesek közül, amit az is mutat, hogy a harmincadnaplók lakhelye megnevezése nélkül említik, mint a főurakat, szemben a lakhely szerint is megnevezett tőzsérekkel, akiknek nagy része szintén köznyemes volt. Ezért soroltuk a főurak közé.

<b>Pozsony</b>	
Klee Mihály .....	725 db
Lausser János .....	708 „
<b>Debrecen</b>	
Debreceni Lukács .....	528 „
Nagy András .....	528 „
Búza Ferenc .....	205 „
<b>Vízkelet</b>	
Demeter Tamás.....	451 „
Ferencz György.....	435 „
<b>Buda</b>	
Paur János .....	1090 „
<b>Pest</b>	
Balázs deák .....	385 „
Szalay Mihály .....	382 „
Garay Demeter .....	200 „
<b>Taksony</b>	
Tóth Mihály.....	249 „
Habardy Udalrik .....	168 „
<b>Nagymácsid</b>	
Sántha Gergely .....	254 „
<b>Vágsellye</b>	
Mészáros György.....	156 „
Tuba Pál .....	141 „
Szita Barnabás .....	139 „
<b>Hegysúr</b>	
Czompó Péter .....	223 „
Piske György .....	113 „
<b>Nána</b>	
Nagy Balázs .....	325 „
<b>Réte</b>	
Nagy Ferenc .....	123 „
Nagy Ambrus .....	112 „
<b>Losonc</b>	
Michel Péter .....	115 „
Bihar Simon.....	102 „

Heves		
Cigány Bálint .....	212 db	
Keszi		
Kalmár György .....	195 „	
Várad		
Szabó Tamás .....	199 „	
Kajál		
Kajály Benedek .....	149 „	
Szakolca		
Barady Tamás.....	185 „	
Székesfehérvár		
Németh János .....	184 „	
Vecse		
Varga István .....	180 „	
Luc		
Jámbor Máté .....	152 „	

Azt állapíthatjuk tehát meg, hogy az egész ökörkivitelnek 58,48%-a, összesen 16 100 ökör, magyar nagykereskedők kezén át ment ki külföldre.

Vessünk még egy pillantást a külföldi ökörkereskedőkre. Ezek lakhelyét, számát, a szállítások és a kivitt ökrök számát a következő táblázat tünteti fel:

#### Német birodalom

Nürnberg ..... 1 tőzsér    4 ízben    2842 darabot

#### Ausztria

Bécs .....	8	„	13	„	994	„
Bruck .....	6	„	12	„	257	„
Hainburg .....	1	„	3	„	37	„
Mistelbach .....	1	„	1	„	16	„
Ginczing .....	1	„	1	„	12	„
Ebenfurt .....	1	„	1	„	8	„
Gumpoldskirchen ....	1	„	1	„	5	„

#### Morvaország

Eibenschitz .....	2	„	3	„	89	„
Magyarbrod .....	1	„	1	„	15	„
Sztrázsnice .....	1	„	1	„	2	„

Nagykereskedők a külföldiek között is voltak. A nürnbergi Furtner Jodok egymaga 2842 ökröt szállított ki, s ezzel ő bizonyult a legnagyobb ökrkereskedőnek. A bécsi nagykereskedők a következők voltak :

Ekhard Farkas .....	370 db
Újhely János .....	247 „
Fischer Jakab .....	196 „

A külföldi és belföldi nagykereskedőket egyaránt figyelembe véve, azt állapíthatjuk meg, hogy az ökörkivitelnél 1542-ben 71,76%-a nagykereskedők kezén volt, olyan kereskedőkén, akik egy alkalommal 100 ökröt is kivittek, azaz — minthogy 1 ökör értéke átlagosan 10 forint körül mozgott — legalább 1000 forint kereskedelmi tőkével rendelkeztek.

\*

Sok mindent lehetne még a marhatőzsérekről mondani, pl. üzleti társulásaikról stb., rátérünk azonban a behozatal legjelentősebb áru-fajtájának, a posztónak a kereskedőire.

Posztót 1542-ben 56 268,20 Ft vámértékben hoztak be Magyarországra, a következő harmincadhelyeken át :

Pozsony.....	135 ízben	33 422,20 Ft	59,61%
Járfalu .....	81 „	13 766,— „	24,55%
Stomfa .....	15 „	2 822,— „	5,05%
Sopron .....	32 „	2 749,60 „	4,90%
Zarándfalva .....	16 „	2 530,80 „	4,51%
Gajár .....	1 „	470,— „	0,83%
Oroszvár .....	1 „	176,— „	0,31%
Nezsider .....	4 „	133,60 „	0,24%
<u>Összesen .....</u>	<u>285 „</u>	<u>56 070,20 Ft</u>	<u>100,—%</u>

A következő táblázat azt mutatja, hogy a kereskedők milyen országbeliek voltak :

Magyarország .....	194 ízben	39 908,80 Ft	71,18%
Német birodalom ....	32 „	10 482,— „	18,70%
Ausztria .....	41 „	3 700,— „	6,60%
Morvaország .....	13 „	1 519,40 „	2,70%
Olaszország .....	2 „	210,— „	0,37%
Csehország .....	2 „	130,— „	0,23%
Lengyelország .....	1 „	120,— „	0,22%
<u>Összesen .....</u>	<u>283 ízben</u>	<u>56070,20 Ft</u>	<u>100,—%</u>

Figyelemre méltó, hogy a legnagyobb behozatali tétel forgalmának több mint 71%-át magyarországi kereskedők bonyolították le.

A következő összeállítás azt mutatja, hogy ezek a magyar kereskedők hova valósiak, hány alkalommal és milyen értékben hoztak be posztót.

Székesfehérvár	40	kereskedő	64	ízben	11 374,—	Ft
Pest	11	„	21	„	8 089,—	„
Pozsony	7	„	24	„	5 807,80	„
Buda	1	„	6	„	5 258,—	„
Nagyszombat	9	„	16	„	3 232,—	„
Győr	5	„	11	„	968,40	„
Kolozsvár	3	„	3	„	960,—	„
Várad	4	„	5	„	914,—	„
Gyöngyös	4	„	6	„	510,—	„
Szerdahely						
(Pozsony m.)	1	„	6	„	422,—	„
Pápa	4	„	7	„	372,80	„
Somorja (Pozsony m.)	1	„	3	„	328,—	„
Óvár	2	„	2	„	320,—	„
Debrecen	1	„	2	„	300,—	„
Sopron	2	„	3	„	202,40	„
Nána (Esztergom m.)	1	„	1	„	200,—	„
Szil (Sopron m.)	1	„	1	„	120,—	„
Pécs	2	„	2	„	112,—	„
Besztercebánya	2	„	2	„	110,—	„
Eperjes (Pozsony m.)	1	„	1	„	91,20	„
Selmecbánya	1	„	1	„	90,—	„
Kismarton (Sopron m.)	2	„	3	„	55,20	„
Alsó-Diós						
(Pozsony m.)	1	„	1	„	40,—	„
Páty (Vasvár m.)	1	„	1	„	16,—	„
Devecser						
(Veszprém m.)	1	„	1	„	12,—	„
Hely nélkül	1	„	1	„	4,—	„
Összesen					39 908,80	Ft
					109 kereskedő	194 ízben

E kimutatás tanúsága szerint a posztókereskedők általában a nagyobb városokban laktak és az országnak majd minden részében, szemben a marhatőzsérekkal, akiknek nagy többsége az északnyugati felvidéken élt, sokan közülük kisebb községekben és mezővárosokban.

A külföldi posztókereskedők megoszlását az alábbi táblázat mutatja :

Német birodalom			
Bresslau (Szilézia) ...	5 kereskedő	27 ízben	10 308,— Ft
Neisse (Szilézia) .....	4 „	4 „	164,— „
Tittmoning			
(Bajorország) .....	1 „	1 „	10,— „
Összesen .....	10 kereskedő	32 ízben	10 482,— Ft

Ausztria			
Wienerneustadt .....	1 kereskedő	17 ízben	2 036,— Ft
Bécs .....	9 „	15 „	1 176,— „
Mistelbach .....	1 „	6 „	307,— „
Korneuburg .....	1 „	1 „	163,— „
Salzburg .....	1 „	1 „	10,— „
Hainburg .....	1 „	1 „	8,— „
Összesen .....	14 kereskedő	41 ízben	3 700,— Ft

Morvaország			
Prossnitz .....	1 kereskedő	5 ízben	1 007,50 Ft
Olmütz .....	5 „	8 „	511,90 „
Összesen ....	6 kereskedő	13 ízben	1 519,40 Ft

Olaszország			
Milánó .....	1 kereskedő	2 ízben	210,— Ft

Csehország			
Prága .....	1 kereskedő	1 ízben	80,— Ft
Press .....	1 „	1 „	50,— „
Összesen .....	2 kereskedő	2 „	130,— Ft

Lengyelország			
Mazóvia .....	1 kereskedő	1 ízben	120,— Ft

Nézzük meg végül azt is, hogyan oszlik meg a posztóforgalom egyrészt nagy-, másrészt közép- és kiskereskedők között. Nagykereskedőnek tekintjük azt a kereskedőt, aki egy alkalommal, azaz egy szállítmányban legalább 500 forint értékű posztót hozott be.

Magyar posztónagykereskedők a következők voltak :

Székesfehérvár

Bereczky Lukács .....	1250 Ft
Nagy Imre .....	1090 „
Sárosi János .....	756 „
Radics Orbán .....	650 „
Vásáros János .....	600 „

Pest

Garay Demeter .....	2140 „
Szalay Mihály .....	1660 „
Nagy András .....	1562 „

Pozsony

Klingenschmidt Pál .....	1526 „
Schuman Farkas .....	1182 „

Buda

Paur János .....	5258 „
------------------	--------

Nagyszombat

Sántha Ambrus .....	890 „
---------------------	-------

Kolozsvár

Bornemissza János .....	560 „
-------------------------	-------

A külföldiek közül csak a bresslouiak sorában voltak nagykereskedők, a következő négy :

Herman György .....	3480 Ft
Lindner Zsigmond .....	2258 „
Tropper János .....	1950 „
Lindner Simon .....	720 „

A magyar posztónagykereskedők 19 124 forint értékben a posztókereskedés 34,10%-át bonyolították le. Magyar és külföldi nagykereskedők kezében volt a posztóforgalom 49,10%-a.

\*

Előadásomban, amelynek végére érkeztem, egy-két példán mutattam be a véletlen folytán korunkra maradt 1542-i harmincadnaplók forrásértékét külkereskedelmünk története szempontjából. A naplók történet-statisztikai feldolgozását Baraczká István kartársammal tovább folytatjuk. Reméljük, hogy minden irányú feldolgozásuk eredményeképpen sikerül majd hozzájárulnunk a XVI. századi magyarországi áruforgalom, s közvetve az árutermeletés történetének a további tisztázásához.



Az alábbiakban összefoglalóan betűrendben tüntetem fel azoknak a helységeknek a mai neveit, amely helységek a mai Magyarország területén kívül fekszenek, s amely helységnevek cikkemben magyar alakjukban szerepelnek. (A rövidítések jelentése: A = Ausztria, Cs = Csehszlovákia, J = Jugoszlávia, R = Románia.)

Alsó-Diós = Dolné Orešany (Cs.)  
 Árva = Árvaváralja = Oravský Podzámok (Cs.)  
 Bártfa = Bardejov (Cs.)  
 Bellus = Beluša (Cs.)  
 Beszterce = Bistrița (R.)  
 Besztercebánya = Baňská Bystrica (Cs.)  
 Bécs = Wien (A.)  
 Bossác = Bošáca (Cs.)  
 Brassó = Orașul Stalin (R.)  
 Csütörtök = Štortok na Ostrove (Cs.)  
 Deáki = Diakovce (Cs.)  
 Diószeg = Dioseg (Cs.)  
 Eperjes = Pozsonyeperjes = Eperješ (Cs.)  
 Fertőmeggyes = Mörbisch (A.)  
 Gajár = Gajary (Cs.)  
 Galánta = Galanda (Cs.)  
 Hegysúr = Heďšúr (Cs.)  
 Holics = Holč (Cs.)  
 Homonna = Humenné (Cs.)  
 Hricó = Hričov (Cs.)  
 Illava = Ilava (Cs.)  
 Járfalu = Német-Járfalu = Deutsch Jahrdorf (A.)  
 Kajál = Kajal (Cs.)  
 Kassa = Košice (Cs.)  
 Keresztúr = Deutschkreutz (A.)  
 Késmárk = Kežmarok = Käsmarck (Cs.)  
 Kismarton = Eisenstadt (A.)  
 Kolozsvár = Cluj (R.)  
 Krásznó = Krásno (Cs.)  
 Kürt = Kürt (Cs.)  
 Lieszkó = Lieskovec (Cs.)  
 Losonc = Lošanec (Cs.)  
 Lőcse = Levoča (Cs.)  
 Lubló = L'ubovňa (Cs.)  
 Luc = Luč (Cs.)  
 Magyar-Brod = Uherskij Brod (Cs.)  
 Malaczka = Malacky (Cs.)  
 Mesztecskó = Mestečko (Cs.)  
 Muraszombat = Murska Sobota (J.)  
 Nagymácsid = Vel'ký Máčad (Cs.)  
 Nagyszeben = Sibiu (R.)  
 Nagyszombat = Trnava (Cs.)  
 Nagyvárad = Oradea Mare (R.)  
 Nána = Nána (Cs.)  
 Nándorfejérvár = Beograd (J.)  
 Nebojsza = Nebojsa (Cs.)  
 Nedelic = Nedelic (J.)  
 Nemsova = Nemšová (Cs.)  
 Nezsider = Neusiedl am See (A.)  
 Pered = Pered (Cs.)  
 Pozsony = Bratislava (Cs.)  
 Prága = Praha (Cs.)  
 Puchó = Púchov (Cs.)  
 Réte = Reca (Cs.)  
 Rosenberg = Ružomberok (Cs.)  
 Ruszt = Rust (A.)  
 Sasvár = Šaštín (Cs.)  
 Selmechánya = Banská Štiavnica (Cs.)

Somorja = Šamoryn (Cs.)  
Stomfa = Štupava (Cs.)  
Stubnyó = Stubňa (Cs.)  
Szokolca = Skalica (Cs.)  
Szempe = Senec (Cs.)  
Szenice = Senica (Cs.)  
Szerdahely = Dunajská Streda (Cs.)  
Sztropkó = Stropkov (Cs.)  
Taksony = Takšon (Cs.)  
Temesvár = Timișoara (R.)  
Trencsén = Trenčín (Cs.)  
Turdossin = Tvrdošín (Cs.)  
Varasd = Varasdin (J.)  
Vágbeszterce = Považská Bystrica (Cs.)  
Vágsellye = Šala (Cs.)  
Vágújhely = Nové Mesto nad Váhom (Cs.)  
Vecse = Veča (Cs.)  
Verbó = Vrbové (Cs.)  
Vezekény = Vezekýn (Cs.)  
Végles = Vygláž (Cs.)  
Vízkelet = Mostová (Cs.)  
Zarándfalva = Zurány = Zurndorf (A.)  
Zágráb = Zagreb (J.)  
Zsolna = Žilina (Cs.)

## INTÉZETEINK 1958. ÉVI TUDOMÁNYOS MUNKATERVEIRŐL

Ismeretes, hogy a Magyar Tudományos Akadémia tudományos intézetei tudományos kutatómunkájukat távlati, illetve évenként meghatározott tudományos terv alapján végzik. Az éves terveket az intézetek készítik elő, az intézetek Tudományos Tanácsai vitatják meg és alakítják ki. Az intézetek így kialakított terveit a megfelelő osztályok hagyják jóvá.

A fentiek szerint elkészültek és jóváhagyásra kerültek az Osztályhoz tartozó intézetek 1958. évi tudományos tervei is. A szerkesztőség célszerűnek látta, hogy e tudományos terveknek, az azok alapján végzett tudományos tevékenységnek, e tevékenység irányainak, eredményeinek, problematikájának, illetve mindezek értékelő bemutatásának lapunk hasábjain nyilvánosságot adjon. Célszerűnek látszott ez abból a szempontból, hogy a tudományos nyilvánosság részleteiben is tájékozódhassék az Osztályhoz tartozó intézetek egész tudományos tevékenységéről, hogy ezt egységében, minden intézetre vonatkozóan tehesse, hogy az intézeti kutatók is tájékozódhassanak az Osztályhoz tartozó intézetek tudományos munkásságának egészéről, bizonyos összefüggéséről, illetve a társadalomtudományi kutatások komplexitása fokozott szükségességéről.

E szempontok követésével alább egyenként tárgyaljuk intézeteink 1958. évi tudományos munkaterveit, az azok alapján végzett kutatómunka főbb problémáit, elért és várható eredményeit — szükségszerűen szem előtt tartva az egyes intézetek tevékenységének korábbi évekre visszanyúló folyamatosságát, illetve — különösen a Filozófiai Intézet esetében, amely az Osztály legfiatalabb, 1957-ben alakult intézete — azokat a körülményeket és problémákat, amelyek egyes intézetek megalakulásának szempontjából is jellemzőek és fontosak.

### Filozófiai Intézet

1. Közel másfél év telt azóta, hogy a Filozófiai Intézet megalakult. Bár ez nem túlságosan hosszú idő egy tudományos intézet életében, mégis

elegendő ahhoz, hogy bizonyos képet lehessen kialakítani az Intézet munkájának jellegéről és további perspektíváiról.

Az Intézet eddigi tevékenységének ismertetésénél elkerülhetetlen, hogy rá ne mutassunk azokra a körülményekre, amelyek az Intézet létrejöttét megelőzték. A felszabadulás mint minden téren, a filozófia fejlődésében is döntő változásoknak vetette meg az alapját. Filozófusaink előtt a következő alapvető feladatok állottak: meg kellett indítani a marxista filozófia színvonalas propagandáját, fel kellett venni a harcot a Horthy-korszakból örökölt reakciós filozófiai, szociológiai elméletekkel, a szociáldemokratizmus eszméivel is, végül meg kellett teremteni a magyar filozófiai kutatógárdát, megindítani a kutatómunkát, az elméleti kérdések feldolgozását, a magyar viszonyok között különösen időszerű ideológiai problémák megoldásának folyamatát.

Miután az 1945—48-as években nagy tömegben érvényesültek még reakciós nézetek, s az államhatalomban részt vevő polgárság aktívan támogatta ezeket, filozófusaink munkáinak többsége ebben az időben polemikus volt. Előadásokban, tanulmányokban, könyvekben kifejtették a marxista filozófia tanításait, és felvették a harcot az ellenséges filozófiai és szociológiai irányzatokkal.

A fordulat éve után új lehetőségek és új feladatok nyíltak meg a filozófia számára.

A szocialista építés szakaszában a filozófia kiszélesedett feladatkörévé vált a filozófiai tudomány fundamentális kérdéseinek alkotó kidolgozása, a szocialista fejlődés által felvetett filozófiai problémák megvilágítása, a burzsoá filozófia még eleven elméletei elleni frontális támadás, a marxista—leninista világnézet és módszer bevitele a szaktudományokba és egész szellemi életünkbe, a párt világnézetének magasszínvonalú propagandája, a széleskörű filozófiai műveltség alapjainak megteremtése (klasszikusok kiadása stb.).

Az Akadémia újjászervezésekor létrejött a Filozófiai Állandó Bizottság, amely később *Filozófiai Főbizottsággá* alakult át. A Bizottság több területen jelentős kezdeményezéseket tett.

Ilyen kezdeményezés volt mindenekelőtt a filozófiai könyvkiadás megindítása.

A marxista klasszikusok filozófiai munkáinak kiadását a Szikra Könyvkiadó végezte. A filozófiatörténeti klasszikus materialista és dialektikus örökség hazánkban nem ismert, eddig elhallgatott nagyjainak kiadását a *Filozófiai Irók Tára* új folyama vállalta magára. A munkák helyes értékeléséről marxista előszavak, továbbá a marxizmus klasszikusainak megállapításaiból összeállított bevezetések gondoskodtak. A Filozófiai Irók Tárában az Intézet megalakulásáig a következő művek jelentek meg: *Csernisevszkij*: „Esztétikai tanulmányok”; *Csernisevszkij*: „Vázlatok az orosz kritika gogoli korszakából”; *Diderot*: „Válogatott filozófiai művei”; *Feuerbach*: „Válogatott filozófiai művei”; *Hegel*: „Enciklopédia I.”; *Hegel*: „Esztétikai előadások

I—III.”; *Holbach* : „A természet rendszere”; *Spinoza* : „Etika”; *Spinoza* : „Teológiai-politikai tanulmány”.

Az 1952. évi első *Filozófiai Évkönyv* volt a filozófiai tudományos kutatás eredményeinek első összefoglaló dokumentuma. Tartalmánál, színvonalánál, irányzatánál fogva jelentős, pozitív lépés volt filozófiai életünkben. Itt történtek az első kísérletek a magyar filozófiai hagyomány feltárására, s az első összefoglaló jellegű polemikus értékelések a magyar reakciós filozófiai irányzatokról.

A Főbizottság hatáskörébe tartozott a filozófiai *tudományos kéaderképzés* irányítása, ideológiai, filozófiai viták rendezése és a külföldi kapcsolatok kialakítása. A Bizottság ezekben a vonatkozásokban — lehetőségeihez képest — jelentős hiányt pótló szerepet töltött be.

A filozófiai kutatómunkát azonban a Bizottság csak nagyon szűkkörűen és korlátozottan tudta irányítani. Egyrészt azért, mert tagjai e munkát számos más elfoglaltságuk mellett, mint társadalmi munkát végezték, s így csak igen kevés idő állt rendelkezésükre e munka irányításához. Másrészt a Főbizottságnak nem volt meg a lehetősége arra, hogy tudományos feladatokat osszon ki, s ezek végrehajtását tagjaitól vagy a hozzárendelt tudományos kutatóktól megkövetelje. Míg számos más tudomány területén már évek óta működő kutatóintézetek léteztek, addig a filozófiai kutatóintézet felállítására állandóan húzódtott.

2. Egészen vázlatosan ezek a körülmények előzték meg a Filozófiai Intézet létrejöttét. Az Intézet megalakulását célzó kezdeményező lépések már 1950-ben megtörténtek.

Abból a célból, hogy az Intézet hiányát legalábbis a szervező munka terén pótolja, az Akadémia elnöksége 1956-ban megalakította a *Filozófiai Csoportot*. A *Csoport* feladatai a következők voltak : *a)* a filozófia II. ötéves tervében meghatározott egyes filozófiai témák kidolgozása, *b)* központi filozófiai előadások szervezése, *c)* a filozófiai főbizottság és a szakbizottságok vitáinak előkészítése és lebonyolítása, *d)* az egyetemi tanszékeken és egyéb intézményekben folyó kutatómunka koordinálása, *e)* a szaktudományok szakmai — ideológiai vitáinak szorgalmazása és támogatása, *f)* a filozófiai könyvkiadás ügyének intézése, *g)* a Filozófiai Évkönyvnek folyóirattá válásával felmerülő adminisztrációs feladatok ellátása.

A *Filozófiai Csoport* ezen feladatok teljesítésével bizonyos mértékig magára vállalta a leendő Intézet munkáját. Alig néhány hónapos működése után azonban az ellenforradalom meggátolta a további tevékenységét.

Az ellenforradalom után bekövetkezett gyors konszolidáció megteremtette a kedvező feltételeket a *Filozófiai Intézet* megalakításához. Az Intézet 1957. február 1-én jött létre, az adott lehetőségek következtében négy fővel. Az időközben eltelt másfél év alatt az Intézet tagjainak száma fokozatosan kilenc főre nőtt.

a) Az Intézet *feladata általában*, hogy közreműködjék a marxista—leninista filozófia fundamentális problémáinak kidolgozásában, ezen keresztül és ezzel párhuzamosan megfelelő segítséget nyújtson a párt előtt álló feladatok megvalósításához, különösen az ideológia terén folyó harc filozófiai támogatásához. Ennek érdekében fokozatosan a magyar filozófiai tudományos munka központi szervező és irányító szervévé kell válnia.

Perspektivikusan az Intézet előtt a következő feladatok állnak :

a marxista—leninista filozófia fejlesztése, egyes fundamentális problémák részletes kidolgozása ;

a természet- és társadalomtudományok fejlődése során felvetődő világnézeti problémák megoldása az illető tudományok szakembereivel együttműködve ;

a filozófia történetének marxista feldolgozása ;

a magyar filozófia haladó szellemi örökségének feltárása ;

a napjainkban szerepet játszó és a közelmúltból fennmaradt burzsoá filozófiai nézetek, áramlatok bírálata ;

a filozófiai és a társadalmi gondolat története klasszikusainak magyar nyelvű kritikai kiadása és a kiadványok marxista értékelése ;

nemzetközi kapcsolatok kiépítése a Szovjetunió és a népi demokratikus országok filozófiai életével, valamint más országok haladó filozófiai kutatóival ;

filozófiai folyóirat rendszeres kiadása.

b) E *meghatározott feladatok* megvalósításának alapfeltétele az intézeti kutatógárda kialakítása, kutatási témáik összehangolása ; az Intézet körül tudományos aktíva létrehozása, kollektív munkájuk megszervezése ; a kutatók képzettségének és ezen keresztül munkájuk színvonalának megfelelő tudományos szintre emelése. A feladatok előtérbe állítása azért szükséges, mert csak megvalósításuk biztosítja bizonyos távlaton belül egy olyan tervszerűen felhasználható, központilag összefogott kutatómunka, illetve kutatógárda létrehozását, amely az Intézet fenti, általános célkitűzésének megvalósítására kielégítő mértékben alkalmas.

3. Az Intézet tagjai *jelenleg a következő témák* feldolgozásával foglalkoznak :

a) *Fogarasi Béla* jelentősen átdolgozta és kibővítette „Logika” c. művét, amelynek három kiadása már teljesen elfogyott. Külön fejezetet iktatott be a matematikai logika bírálatáról és több új függelékot csatolt a könyvhöz. A Logika 4. kiadása 1958 októberében fog megjelenni. — Egyidejűleg a dialektikus logika egyes problémáival foglalkozik. A készülő tanulmányok „*Beiträge zur dialektischen Logik*” címen fognak megjelenni.

*Erdei László* tovább folytatja azt a munkát, amelyet „*A megismerés kezdete*” c. könyvében megkezdett. Jelenlegi témája : A materialista dialektikus logika minőség kategóriája.

*Hermann István* az esztétika ismeretelméleti alapproblémáit vizsgálja.

*Madarász Tiborné* Az igazságfogalom a „tisztá” logikában címen ír nagyobb tanulmányt, amelynek első része még ebben az évben megjelenik a Filozófiai Szemlében.

*Makai Mária* a készülő Fourier válogatás számára kritikai elemzésen dolgozik.

*Tamás György* „A tudományos meghatározás” címen kísérletet tesz arra, hogy egy konkrét logikai problémát a dialektikus logika szempontjából világítsa meg.

b) Az egyéni tudományos munkákon kívül a kutatók kollektív munkákban is részt vesznek. A Szovjetunió Filozófiai Intézetének felkérésére a következő munkákba kapcsolódtak be. Most készül a Szovjetunióban „*A filozófia története*” c. ötkötetes mű. Ennek számára az Intézet tagjai külső erők bevonásával elkészítették a magyar filozófiatörténet anyagát. Ugyancsak most készül a Szovjetunióban egy négykötetes Filozófiai Lexikon, amelyhez az Intézet kidolgozta a magyar vonatkozású címszavakat. Részt vesz az Intézet a szocializmus törvényszerűségeit tárgyaló kollektív munkában.

A tudományos munkán kívül az Intézet kutatói előadásokat tartanak az egyetemeken, az Ismeretterjesztő Társulatban s más tanfolyamokon. Ezenkívül kiveszik a részüket olyan közérdekű feladatok ellátásából, mint a filozófiai könyvkiadás kiszélesítése, a külföldi kapcsolatok fejlesztése stb.

c) Az Intézet feladatkörébe tartozik az akadémiai *filozófiai könyvkiadás* ügyeinek intézése.

1958-ban az alábbi művek megjelenésére kerül sor :

*Descartes* : „Válogatott filozófiai művei I”,

*Hegel* : „A filozófia története I”,

*Vico* : „Az új tudomány”,

*Fogarasi Béla* : „Logika”, 4. kiadás.

Az Intézet hozzákezdett a jövő évi könyvkiadás előkészítéséhez :

*Aristoteles* : „Fizika”,

*Aristoteles* : „Organon”,

*Diderot* : „Válogatott esztétikai művek”,

*Fourier* : „Válogatott művei”,

*Hegel* : „A filozófia története II—III.”,

*Hobbes* : „A filozófia elemei”,

*Kant* : „Az ítélőerő bírálata”,

*Locke* : „Vizsgálódások az emberi értelemről”.

d) Az Intézet megalakulása után azonnal hozzákezdett a *filozófiai folyóirat* megindításához. A múlt évben jelent meg a folyóirat első száma — *Magyar Filozófiai Szemle* címen. A felszabadulás óta ez az első filozófia folyóirat, s tegyük hozzá, ez az első magyar marxista filozófiai folyóir

A folyóirat célkitűzését a szerkesztőség a következőkben jelölte meg: „A folyóirat alapvető célkitűzése: a tudományos filozófia művelése. A filozófiát tudományos alapon művelni napjainkban annyit jelent, mint azt a korszerű természettudományi és társadalomtudományi kutatások eredményeivel teljes összhangba hozni. A filozófia a tudományos és a társadalmi fejlődés eredményeinek általánosítása. A filozófia ilyen szellemű célkitűzése jellemzi a marxista filozófiát. Amikor a folyóiratot tudatosan a marxista filozófia művelésének szolgálatába állítjuk, ezzel csak konkretizálni akarjuk a tudományos filozófia fogalmából következő programatikus feladatokat.”

A folyóirat már első számában igyekezett ezeknek a célkitűzéseknek eleget tenni. A megjelent tanulmányok a dialektikus materializmus és a biológia, a logika, a filozófiatörténet, az esztétika és a lélektan filozófiai vonatkozásainak kérdésével foglalkoztak.

Közbejött nehézségek miatt a folyóirat második száma bizonyos késéssel jelent meg. Az olvasókat azonban kárpótolta az a gazdag anyag, amelyet ez a szám tartalmazott. Különösen kiemelkedett *Fogarasi Béla*: „Tudomány—Világnézet—Ideológia”, *Szigeti József*: „A magyar szellemtörténet bírálata” és *Mészáros Vilma*: „Jean Paul Sartre” c. tanulmánya. A vitarovatban említésre méltó *Erdei László*: „A mozgás dialektikája” és *Straub F. Bruno*: „Visszavezethetők-e a biológiai és kémiai minőségek a fizika mennyiségi törvényeire?” c. cikke. A folyóirat ezenkívül számos könyvismertetést közöl.

A Filozófiai Szemle további terveit a következőkben lehet összefoglalni. Bár a Filozófiai Évkönyvek szerzői gárdájához képest a szerzők köre kibővült, célszerű ezt a kört tovább szélesíteni, elsősorban fiatal kutatók bevonásával. Fokozatosan egy olyan aktívát kell kiépíteni a Szemle köré, amely a folyóirat tartalmának sokrétűségét és színvonalasságát biztosítani tudja. Ennek az aktívának a megteremtésétől függ elsősorban, hogy a Szemle részletesebben és alaposabban foglalkozhasson a dialektikus és a történelmi materializmus problémáival. Nem kielégítő még azoknak a cikkeknek a mennyisége sem, amelyek az egyes szaktudományok filozófiai vonatkozású kérdéseit tárgyalják. Ezt a hiányt a Szemle a más kutatóintézetekben dolgozók bevonásával igyekszik pótolni.

e) Az Intézet fontos feladata a *külföldi kapcsolatok* fejlesztése. Az Intézet szoros kapcsolatban áll a Szovjetunió Filozófiai Intézetével, valamint kapcsolatot tart a népi demokráciák filozófiai intézeteivel is.

Fokozatosan bekapcsolódik az Intézet a nemzetközi filozófiai életbe. Fogarasi Béla akadémikus az elmúlt évben részt vett a Nemzetközi Filozófiai Társulat varsói kongresszusán. Ebben az évben pedig a velencei filozófiai kongresszuson fogja a Magyar Tudományos Akadémiát képviselni.

Folyamatban van az Intézet belépése a Filozófiai Társaságok Nemzetközi Szövetségébe és a Nemzetközi Szociológiai Szövetségbe.



Megkezdte az Intézet a fontosabb külföldi filozófiai folyóiratok rendszeres referálását. A referátumok egy része a Filozófiai Szemlében fog megjelenni, más részét sokszorosított formában juttatja el az érdekeltekhez.

Az Intézet a közeljövőben szándékozik megjelentetni a *Studia Philosophica*-t. A Studia magyar szerzők idegen nyelvekre lefordított műveit fogja tartalmazni, s ezzel lehetőséget nyújt arra, hogy külföldön is megismerhessék a magyar filozófiai élet jelentős, produktumait.

### Közgazdaságtudományi Intézet

A Közgazdaságtudományi Intézet nem nagy múltra tekinthet vissza — mindössze három éve működik. A kezdet nehézségeivel birkózva már eddig is sok tekintetben hasznos munkát végzett, amennyiben kutatásai a gazdasági élet különböző területein fedtek fel eddig nem ismert összefüggéseket, felhívták a figyelmet a gazdaságpolitikának, tervezési és gazdaságvezetési módszereinknek egyes hiányosságaira, ezek kiküszöbölésének módjára, s hozzájárultak a helyes közgazdasági szemlélet terjesztéséhez. A párt az elmúlt hónapok során megvizsgálta az Intézet munkáját, rámutatott az eredményekre és hibákra, megjelölte a hibák kijavításának útját, s ezzel nagy segítséget nyújtott az Intézet továbbfejlődéséhez.

Az Intézet ez évi munkaterve, amelynek megvalósításán már hónapok óta dolgozunk, még a párthatározat előtt készült. A munkaterven tehát bizonyos javításokat kell majd végrehajtanunk, így például egyes osztályoknál a terv zsúfoltságának csökkentése, a munka helyesebb megosztása a rokonintézetekkel, az Intézet irányító és összefogó szerepének fokozása, a gyakoralattal való szorosabb kapcsolat stb. A munkaterv összeállításánál azonban már helyes fõszempontok érvényesültek: fokozott segítségnyújtás épülő szocialista gazdaságunk problémáinak megoldásához, ideológiai harc a burzsoá és revizionista nézetek ellen, a tőkés világgazdasági rendszer új jelenségeinek tanulmányozása. Az alábbiakban az Intézet jelenlegi munkatervének csak vázlatos ismertetését adjuk, csak a fõbb kutatási témákat soroljuk fel.

1. A munkatervben szereplõ kutatásaink egyik csoportja az anyagi ösztönzés tökéletesítésére, gazdaságvezetési módszereink fejlesztésére irányul.

Ide tartozik *fogyasztói árrendszerünk* vizsgálata. A stabil, tervszerûen megszabott fogyasztói árak a szocialista gazdaság egyik nagy elõnyét jelentik a tőkés gazdasággal szemben. A jelenlegi magyar fogyasztói árrendszernek viszont számos olyan hiányossága van, amelyet a fejlõdés során ki kell küszöbölni. A fogyasztói árrendszer tökéletesítése azonban igen bonyolult gazdaságpolitikai probléma, amelynek helyes megoldása komoly tudományos megalapozottságot kíván. Meg kell vizsgálni az árarányok változtatásának hatását a fogyasztás, a kereslet szerkezetére, és fordítva, a kereslet hatását az árakra,

tehát a kereslet és az árak összefüggéseit. E célból tanulmányozni kell a kereslet ár és jövedelem rugalmasságát, a kétféle rugalmasság közötti összefüggést. Elemezni kell a különböző fogyasztási cikkek termelési feltételeinek hatását az árakra, valamint az árak és a kereslet alakulásának visszahatását az egyes fogyasztási cikkek termelési feltételeire. Vizsgálni kell az árképzés jelenlegi módszereit, elsősorban abból a szempontból, hogy milyen árképzési módszerek teszik leginkább lehetővé a helyes arányok kialakítását. Mindezek a vizsgálatok segítséget kívánnak nyújtani fogyasztási árrendszerünknek a távolabbi jövőben megvalósítandó reformja számára.

Fontos kutatási témája Intézetünknek a *könnyűipar gazdaságvezetési módszereiben 1957-től kezdve végrehajtott változtatások* tapasztalatainak kiértékelése, annak megállapítása, milyen előnyökkel, illetve hátrányokkal jár a gazdálkodás új rendje a könnyűiparban. A vizsgálat során különösen előtérbe kerül a rentabilitás és az árrendszer összefüggéseinek az elemzése. Egyelőre a legsürgősebb, gyakorlatias jellegű következtetések levonására törekszünk, amelyek esetleg már a következő évre vonatkozó gazdaságpolitikai intézkedések elhatározásánál felhasználhatók.

Kutatjuk az *ár és az önköltség közti eltérés hatását a mezőgazdasági termelés alakulására*, és pedig az egyes növények vetésterületére és termés hozamára, az egyes kultúrák területi elhelyezkedésére, az állati termékek termelésére, a termelőszövetkezetek termelésére stb. Ezzel támpontokat kívánunk adni ahhoz, hogy a mezőgazdaság belterjes irányú fejlesztése és szocialista átszervezése milyen követelményeket támaszt az egyes cikkek jövedelmezősége tekintetében.

*A szocialista állami vállalatok jövedelemelvonásának* („adóztatásának”) vizsgálata részben elméleti, részben gyakorlati célokat szolgál. E jövedelemelvonás lényegének, sajátosságainak, funkcióinak, népgazdasági összefüggéseinek feltárása, az alkalmazható jövedelemelvonási formák változatainak kimunkálása elsősorban az elmélet terén jelenthet lépést, de a megállapítások — a magyarországi vállalati jövedelemelvonási rendszer kialakulásának elemzésével és értékelésével együtt — segítséget nyújthatnak a gazdaságilag leghatékonyabb (a vállalatokra gyakorolt hatás szempontjából legkedvezőbb) jövedelemelvonási rendszer kidolgozásához.

Vizsgáljuk *a munkások és alkalmazottak közvetett juttatásainak* (tehát a béren felüli juttatásoknak) a problémáját, azt, hogy a jövedelemjuttatásnak ez a módja, amely népgazdaságunkban nagy szerepet játszik, hogy függ össze a munkaerőhelyeztetel, a reálbér-színvonallal, a pénz vásárlóerejével stb., milyen hatásokat vált ki, mennyiben szükséges, illetve célszerű. A kutatás egyrészt a közvetett juttatások pontosabb számbavételéhez és tervezéséhez járulhat hozzá, másrészt ahhoz, hogy nagyobb biztonsággal lehessen dönteni egyes juttatási formák módosításáról, esetleges visszafejlesztéséről.

2. Az Intézet kutatásainak másik csoportja a népgazdasági tervezés

tökéletesítését szolgálja, elsősorban a tervezés alapját képező objektív gazdasági összefüggések feltárásával.

*A gépipar struktúrájának, belső és külső termelési kapcsolatainak vizsgálatára* az Intézet négyzetes termékmérleget (input-output táblázatot) készít a gépipari vállalatok 1957. évi termékáramlásairól, amely feltünteti mind a belső, egymásközötti kapcsolatot (kooperáció), mind pedig a gépipar összefüggését a népgazdaság egyéb szektoraival a fogyasztás és a termékek szétosztása szempontjából. A vizsgálat egyik fő célja : gazdaságossági számítások, különösen az export és a beruházások gazdaságossága számításának megalapozása azoknak a változásoknak a számszerűsítésével, amelyek a gépipar egyes szektorainak fejlesztése következtében egyrészt a gépiparon belül, másrészt a gépipar által igénybevett főbb erőforrások (energia, alapanyagok, munkaerő, import stb.) tekintetében különböző célkitűzések (tervvariánsok) megvalósításánál várhatók. Ezenkívül a vizsgálat egyrészt az eddiginél helyesebb statisztikai képet ad a gépipar struktúrájáról, kapcsolatairól, másrészt hozzájárul az iparstatisztika rendszerének javításához.

Hasonló vizsgálat készül a *kohászat* termékáramlásairól.

*A gépipari beruházások gazdaságosságának* egyes kérdéseit kutatva, vizsgáljuk a gépipar állóalapjainak növekedését és az állóalapok kihasználását; megkíséreljük — esetleg több párhuzamos módszerrel — a végrehajtott beruházások gazdasági hatásainak becslését, és egyes kiragadott beruházásokra vonatkozóan az irodalomban javasolt különböző számítási módszerekkel, részben e módszerek alkalmasságának vizsgálatára gazdaságossági számításokat végzünk.

A mezőgazdasági termékek iránti kereslet tervezésének jobb megalapozása érdekében az Intézet vizsgálja a *mezőgazdasági termékek várható keresletének tényezőit*. Ennek a kutatási témának a keretében foglalkoznak az élelmiszerfogyasztás előrejelzésének módszereivel, az élelmiszerfogyasztás konkrét magyarországi ár és jövedelem rugalmasságának számításával, a belterjes termékek kiviteli kilátásaival.

*Mezőgazdaságunk munkaerő-helyzetének vizsgálata* az Intézetben kidolgozott módszer alapján mérlegszerűen szembeállítja a munkaerő-forrásokat a szükséglettel. Ezzel egyrészt a mezőgazdasági munkaerő-szükséglet tervezéséhez nyújt segítséget, másrészt elemzi a munkaerő-helyzet múltbeli alakulásának különböző tényezőit.

Kutatjuk a *munkatermelékenység alakulását a magyar mezőgazdaságban*. A mezőgazdasági munka termelékenységének mérésére mutatószámok rendszerét dolgozzuk ki és vizsgáljuk a munkatermelékenység növelésének objektív és szubjektív tényezőit, főleg a magyar mezőgazdaság munka-termelékenységi színvonalának elemzése alapján.

A mezőgazdasági munkaerő-helyzet és a munkatermelékenység vizsgálata elősegíti a rendelkezésre álló munkaerő jobb kihasználására, a gépe-

sítésre, a mezőgazdasági termelés ésszerűbb szerkezetének kialakítására irányuló állami tervek és intézkedések tudományos megalapozását.

Az Intézet foglalkozik *a mezőgazdasági beruházások gazdasági kérdéseivel*, ennek keretében a beruházások gazdaságosságával, a különböző fajtájú beruházások (épületek, gépek, talajjerőnövelés stb.), valamint a mezőgazdaság különböző ágaiban történő beruházások sorrendiségével, a termelés és a beruházások összefüggéseivel.

A lineáris programozás módszerével kísérletet tettünk *a cukorrépa minimális szállítási költségeinek meghatározására* Magyarországon, vagyis annak kiszámítására, hogy az igen sok (mintegy 1000) feladóállomásról az ország 11 cukorgyára közül melyikbe szállítsák a cukorrépat a szállítási és egyéb költségek minimumának elérése érdekében.

Az Intézet vizsgálja *a külkereskedelem gazdaságosságának* számítására a szocialista tábor országaiban kidolgozott különböző számítási módszereket, ezek tartalmát, korlátait, gyakorlati felhasználási lehetőségeit, valamint a számítások továbbfejlesztésének lehetséges és célszerű irányait. Foglalkozni kíván továbbá a realisabb valutaárfolyamok (illetve valutatényezők) helyes kiszámításának elméleti problémáival és módszereivel. E kutatások eredménye bizonyos segítséget nyújthat külkereskedelmünk ésszerű struktúrájának kialakításához és a külkereskedelmi vállalatok helyes irányú anyagi ösztönzésének tökéletesítéséhez. E kutatásokhoz kapcsolódóan a modern polgári külkereskedelmi elmélet főbb irányzatainak marxista bírálatára is sor kerül.

Foglalkozunk a lakáshelyzet javításának egyes közgazdasági problémáival, elsősorban *a lakásszükséglet megállapításának kérdéseivel*, a lakásépítési terv meghatározásánál figyelembe veendő tényezőkkel. Egyúttal különböző külföldi adatokkal is összehasonlítva, igyekszünk képet adni a lakáshelyzetnek, elsősorban Budapest és a városok lakáshelyzetének alakulásáról, megjelölve a legfontosabb teendőket.

3. A kutatások további csoportja *közvetlenül* a magyar mezőgazdaság szocialista átalakításának a szolgálatában áll.

*A szövetkezés egyszerűbb formáinak szerepe a magyar mezőgazdaság nagyüzemi szocialista átalakításában* c. téma keretében a fokozatosság lenini elvének megvalósítását vizsgáljuk Magyarországon. Kutatjuk azokat a gazdasági ösztönzőket, amelyek az egyszerűbb formáktól a szövetkezés magasabb formái felé irányítják szövetkezeteinket. Vizsgáljuk, milyen hatással van az egyszerű formák fejlődése a termelőerők növekedésére és a termelési viszonyok alakulására; mennyiben és milyen módon segítik elő az egyszerűbb formák a szocialista átalakítás fő útját jelentő mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom fejlődését.

*A termelőszövetkezetek termelési eredménye szerinti jövedelemelosztási rendszereinek* további vizsgálatával és a kidolgozott rendszerek kísérleti alkalmazásával az anyagi érdekeltség helyesebb megvalósítását kívánjuk elősegí-

teni mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben. Az Intézet Mezőgazdasági Osztálya által kidolgozott munkaegység és jövedelemrészesedési rendszert ez évben a püspökladányi járás több szövetkezete bevezette, és pedig első lépésként a kapásnövényeknél.

4. Intézetünk foglalkozik a tőkés világgazdasági rendszer új jelenségeivel, a modern polgári közgazdasági elméletek marxista kritikájával, és hozzákezdett a szocialista tábor országai közötti gazdasági együttműködés fejlesztésével kapcsolatos egyes problémák vizsgálatához.

A szocialista országok termelésének, fogyasztásának és felhalmozásának összehasonlítása, az összehasonlítás megfelelő módszereinek kidolgozása egyre sürgetőbben felmerülő (a KGST közgazdasági bizottsága által is napirendre tűzött) probléma a távlati tervek összehangolása szempontjából. Ennek megoldásához kíván az Intézet részéről tett kezdő lépésként hozzájárulni *Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország nemzeti jövedelmének összehasonlító vizsgálata*. A kutatás a későbbiek során kiterjed Ausztria nemzeti jövedelmére is, a szocialista és a kapitalista országok nemzeti jövedelmének összehasonlítására alkalmas módszer kimunkálása végett.

*A kapitalizmus piac-problémája és a nemzetközi gazdasági egyensúly* c. tanulmány a két világháború közötti és a második világháború utáni ciklus alakulásának vizsgálata alapján igyekszik kimutatni, hogy milyen konkrét jelenségekben nyilvánul meg a piac-probléma kiéleződése a kapitalizmus általános válságában. A marxizmus—leninizmus válságelméletének ez a konkretizálása alapul szolgálhat az e területen lábrakapott revizionista és dogmatikus nézetek hatékony cáfolatára és a válságelmélet bizonyos alapkérdéseinek a további tisztázására.

A világpiacon ár kategóriájának elméleti megvilágítása terén az közgazdaságtudomány rendkívül el van maradva. Elméletileg még teljesen felderítetlen, hogy a nemzetközi termelési anarchia monopolkapitalista keretei között a világpiacon ár mennyiben fejezi ki a nemzetközi értéket. *A nemzetközi áralakulás főbb tényezőinek vizsgálata* tehát egyrészt elméleti fontosságú, másrészt segíthet biztosabb alapokra helyezni a szocialista országok piackutatását, s hozzájárulhat a külkereskedelmi gazdaságossági számítások tökéletesítéséhez.

Az Intézetben kutatják *az államkapitalizmus sajátosságait és szerepét az elmaradott országok gazdaságfejlesztésében*. A kutatás fel kívánja tárni az imperialista országok állami monopolkapitalizmusa és az elmaradott s nemrég függetlenséget nyert országok államkapitalizmusa közti különbséget, az utóbbi államkapitalista tendenciák társadalmi tartalmát, jelentőségüket a szocialista fejlődésre való áttérés szempontjából.

*A modern burzsoá közgazdaságtan vezető irányzatainak marxista bírálata* — több évre tervezett kutatás. Ebben az évben a célkitűzés a jelenlegi vezető irányzatok apologetikus tartalmának a kimutatása, ama elméleti gyökerek feltárása, amelyek révén ezek az irányzatok a marxista közgazdaságtudo-

mány elleni harcban a XIX. század utolsó harmadában létrejött polgári elméletekhez kapcsolódnak.

A Közgazdaságtudományi Intézet ez évi munkaterve (amelynek felsorolt témái közül egyesek kutatása a következő évre is átnyúlik) komoly erőfeszítés arra, hogy az Intézet valóban betöltse feladatát, hogy helyes irányban haladva, magasabb színvonalra emelje munkáját. Az Intézet munkatársai tudatában vannak annak az áldozatnak, amelyet népi demokráciánk az Intézet fenntartása érdekében hoz, s arra törekszenek, hogy egyre jobban kielégítsék az Intézettel szembeni jogos várakozásokat.

### Történettudományi Intézet

1. A Történettudományi Intézet munkásságának központjában az *egyetemi magyar történelmi tankönyvek* elkészítése áll. A megbízást, melyet az Intézet 1951-ben kapott, 1956—1957 folyamán nagyrészt teljesítette: az elmúlt évben megjelentek „*Magyarország története — A honfoglalástól 1526-ig*”, „*Magyarország története — 1526—1790*”, „*Magyarország története — 1790—1849*” című kötetek. Amint erre bevezető sorai is utalnak: a szerzők és a szerkesztők tisztában vannak azzal, hogy eszmei, tartalmi és módszertani szempontból még sok a tennivaló. A tankönyvek használhatóságának igazi próbája az egyetemi oktatás lesz, ennek tapasztalatai alapján kell majd — néhány év elteltével — a szükséges javításokat elvégezni. A bibliográfiai és kronológiai kiegészítések, valamint a névmutatók és a képanyag emelni fogják a tankönyvek színvonalát és gyakorlati használhatóságát. Különös jelentősége van a historiográfiai fejezetek elkészítésének, amely 1959 őszére várható; ez komoly segítséget fog jelenteni a tanítás eszmei színvonalának emeléséhez.

Ami az 1849-től napjainkig terjedő korszak történetét illeti, ennek kutatása és feldolgozása jelenti az elkövetkező öt-tíz évben a legnagyobb feladatot.

Az 1849—1880 közötti időszakokkal foglalkozó tankönyvrészlet egyetemi jegyzet formájában már megjelent és vitára került. Az Intézet nagy erőfeszítéseket tesz, hogy ez év folyamán elkészüljön és megvitatásra kerüljön az 1900-ig terjedő tankönyvrészlet, és ezzel az 1849—1900 közötti korszak története a jövő év folyamán az egyetemi hallgatóság kezébe kerülhessen.

A hátralevő (1900—1918) időszak történetének a megírása hosszabb időt igényel. A kéziratok elkészítésének időpontja 1959 végére várható, megjelenésére minden valószínűség szerint 1960-ban kerül sor.

A „*Magyarország története — 1918—1945*” című tankönyv egészének a kézírata 1963 végére esedékes. Jelenleg, de még az eljövendő néhány évben is egyes részkérdések kutatása és feldolgozása, résztanulmányok és monog-

ráfiák elkészítése folyik, tudományos szintézisre csak ezek elkészülte után kerülhet sor.

2. Az Intézet a jövőben is folytatni kívánja a *forráskiadványok megjelentetését*. Ezzel egyrészt komolyan megalapozzuk történeti kutatásainkat, másrészt növeljük történettudományunk tekintélyét a határokon túl, és elősegítjük a nemzetközi tudományos kapcsolatok fejlesztését és elmélyítését. A forráskiadványok terén mutatkozó egyoldalúságot úgy kívánjuk ellensúlyozni, illetve fokozatosan felszámolni, hogy hozzákezdünk a legújabbkori forrásanyag közzétételéhez. A Külügyminisztérium hozzájárulásával és az Országos Levéltár közreműködésével megkezdtük a két világháború közötti időszak dokumentumainak sajtó alá rendezését és az első kötet megjelenése 1960 elejére várható.

3. Miután az egyetemi tankönyvek 1849-ig terjedő része elkészült, erre a korszakra esedékesé vált az időközben felszínre került „*fehér foltok*” *felmérése és felszámolása*. A tankönyvmunkálatok befejezése óta eltelt két év alatt jelentős előrelépés történt a magyarországi feudalizmus kialakulásának, a rendi államszervezet keletkezésének és jellegének, az „örökös jobbágság” kifejlődésének, valamint a Rákóczi-szabadságharc és az 1848. évi polgári forradalom gazdasági-társadalmi előzményeinek tisztázása terén, megannyi olyan problémával kapcsolatosan, melyeknek hiányos megoldását a tankönyvvitákon jogosan tették szóvá. A még mindig fennálló lemaradás főleg a gazdaságtörténet, kultúrtörténet, a soknemzetiségű Magyarország népei helyzetének kutatása és feldolgozása, továbbá hazánk történetének a Habsburg-birodalom egészével összefüggő kérdései tisztázása terén mutatkozik. Az eljövendő évek tematikai tervének egyik fő feladata lesz, hogy a hiányok tudatos és tervszerű felszámolását biztosítsa.

A termelőerők fejlődése története terén mutatkozó lemaradás behozatala érdekében Intézetünk — egyelőre munkacsoport formájában — létrehozta az „*anyagi kultúra története*” munkaközösséget. Feladata az anyagi javak termelésének, elosztásának és fogyasztásának technológiai oldalával való foglalkozás, a régészet, a néprajz és szűkebb értelemben vett történettudomány elemeiből részben kialakult, részben kialakítandó komplex módszer segítségével. Már a közeljövőben eredmények várhatók az eddig elhanyagolt *XVI—XVII. század történetére* vonatkozóan, elsősorban a mezőgazdasági termelést, a bányászati technikát és az ipari kapacitást illetően. A munkacsoport feladata, hogy foglalkozzék történeti statisztikával, annak módszertani kérdéseivel, valamint ár- és bértörténettel, a mértékek és pénzek történetével, és gondoskodjék az e területeken szétszórtan folyó munka megszervezéséről és összehangolásáról.

Egészen más a helyzet az utolsó száz év történetét illetően. A tartalmi résszel kapcsolatban : itt mindenekelőtt fel kell dolgozni az ipar, a forgalom, a burzsoázia és a munkásosztály történetét. A *gyáriparnak 1849—1945-ig*

*terjedő története* az eddigi munkálatok alapján már összefüggő egészzé formálható. Elkészült a *gyáriparnak 1938—1945-ig terjedő története* is és így a gyár-  
ipar első világháború alatti történetének folyamatban levő feldolgozása után,  
melynek elkészülte ez év végére várható, már csak egy nagyobb hézag: az  
1919—1929 közötti évek történetének az eddiginél részletesebb és alaposabb  
kidolgozása marad hátra.

Nem ily kedvező a helyzet a *munkásosztály történetének* megírása terén.  
Intézetünk az eljövendő években fő feladatának tekinti a magyar munkás-  
osztály kialakulásának sokoldalú feltárását, ami hozzá fog járulni a munkás-  
mozgalom történetének a valóságot mindjobban megközelítő megalapozásához.

Még elég nagy a lemaradás az *agrárviszonyok történetét* illetően. Az agrár-  
viszonyoknak 1849-től a felszabadulást követő évekig terjedő története, számos  
feltárt részkérdés mellett, még igen sok „fehér foltot” tüntet fel. E rendkívül  
terjedelmes és szerteágazó, hazai történetünk szempontjából alapvetően  
fontos problémakörben eddig nem kutattuk eléggé a parasztság gazdálkodá-  
sának történetét, nem tártuk fel kielégítően a parasztság helyzetének válto-  
zásait, felbomlásának folyamatát. A nagybirtok gazdálkodásáról, a bérletek  
elterjedéséről és jellegéről, valamint a középnemesi birtok 1849 utáni hely-  
zetéről olyan feldolgozásokkal, melyek kellő alapot adnának a kapitalizmus  
porosz típusú fejlődési útja magyarországi változatának hiteles rajzához és  
a hazai sajátosságokkal számoló elvi megállapításához (amihez még a más  
országok agrárfejlődésével való összehasonlítás kidolgozása is szükséges),  
mindeddig nem rendelkezünk.

Az eljövendő években pótolni kell azt a mulasztást, amely a *politikai  
történet* művelése terén mutatkozik. Hiányos a polgári pártok, valamint a  
munkásmozgalom történetének a feldolgozása. Helytelen munkamegosztás  
alapján az utóbbit egyedül a Párttörténeti Intézet művelte, az előbbinek  
kielégítő kutatása és feldolgozása pedig sehol sem kezdődött meg.

Az egyetemi tankönyvek egészének elkészítését, általában a hazai törté-  
net megalapozott bemutatását rendkívül hátráltatja az a körülmény, hogy  
a *Habsburg-birodalom, illetve az Osztrák—Magyar Monarchia történetének* nincs  
marxista alapon való összefoglalása. Az Intézet bevette munkatervébe e  
munkálat elvégeztetését is, mely valószínűleg egy-két évet vesz igénybe.

Az Intézet a jövőben is foglalkozni kíván a *magyarság és a kelet-európai  
nemzetek között kialakult évszázados haladó jellegű kapcsolatokkal*, amelyeknek  
feltárása terén már eddig is sok minden történt. Ugyancsak szerepel az Intézet  
további tervei között a *németség kelet-európai szerepének vizsgálata* és ezzel  
kapcsolatban a német és magyar reakciós burzsoá és fasiszta felfogások  
marxista bírálata.

4. Az Intézet tudományos munkássága nem korlátozódik a hazai  
történet kutatására és feldolgozására, hanem kiterjed a szomszéd népek törté-  
netére is, mindenekelőtt annak hazai előzményeit és vonatkozásait illetően.



Az utolsó száz év története megírásánál különös jelentősége van a *nemzetiségek története* helyes bemutatásának. Ezen a téren az Intézet — az Eötvös Lóránd Tudományegyetem kelet-európai tanszékével együttműködve — már eddig is komoly eredményeket mutathat fel. Ugyanakkor rendkívül nagy a lemaradás a *nemzetközi munkásmozgalom*, a *diplomáciatörténet* és az *egyres kapitalista országok történetét* illetően. Intézetünk tudományos fejlesztésében gondoskodni kell olyan témák beillesztéséről, melyek a fentiekkel foglalkoznak.

5. Az Intézet munkatársai a jövőben még nagyobb részt kívánnak vállalni a Magyar Történelmi Társulat *historiográfiai* munkaközösségének munkájából, mert fontos feladatának tekinti az Intézet a feudális és burzsoá magyar történetírás történetének kritikai feldolgozását. E munkálatok keretében, ezen túlmenően, a két világháború közötti magyar történetírás bírálata, valamint a nyugati történetírás két világháború közötti és 1945 utáni Kelet-Európával, illetve Magyarországgal foglalkozó egyes műveinek, irányzatainak alapos feltárása és bírálata is soronkövetkező feladat.

6. A tudományos munka megalapozását is nagyban elősegíti az Intézetben folyó *bibliográfiai* és *dokumentációs munka*. A „*Magyar történeti bibliográfia 1867—1918*” c. kötet anyaggyűjtése 1959 folyamán befejeződik és I. kötete 1960-ra megjelenik. A további 5 kötet folyamatosan évenként készül el. Közben már folyik az *1918—1945 közötti korszak történeti bibliográfiájának* anyaggyűjtése. Tekintettel arra, hogy a felszabadulás utáni történeti művekről kurrens bibliográfia a legutóbbi évekig nem készült, az intézeti bibliográfiai osztály hozzákezd az *1945 után megjelent történeti munkák (könyvek, tanulmányok, folyóirat-cikkek) bibliográfiájának* az összeállításához, és gondoskodik arról, hogy az 1960-as stockholmi nemzetközi történész kongresszusra válogatott és magyarázatos alakban elkészüljön. Az Intézet munkatervében szerepel továbbá „*Magyarország és a második világháború története*” *irodalma bibliográfiájának* elkészítése is. Ennek célja, hogy elősegítse és meggyorsítsa ezen periódus történetének nagyon is esedékes kutatását.

Az eljövendő évek folyamán az Intézet gondoskodni kíván arról, hogy előkészületek történjenek a történeti tárgyú lexikon, a történeti életrajzlexikon, valamint történettudományi kézikönyvek előkészítésére.

### Állam- és Jogtudományi Intézet

1. Az Állam- és Jogtudományi Intézet 1949-ben alakult; 1954 óta működik a Magyar Tudományos Akadémia felügyelete alatt. 1954 óta az Intézetben mind fokozottabban került előtérbe a *tudományos kutatómunka*, s az Intézet egyre nagyobb mértékben tölti be hazánkban az állam- és jogtudomány egyik központjának szerepét. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az Intézet nem fordít gondot az állami és jogi gyakorlat támogatására,

s nem tekinti feladatának az elmélet és gyakorlat szoros kapcsolatának kialakítására, illetve megszilárdítására irányuló munkát. A fejlődés elsősorban abban jelentkezik, hogy a kisegítő, technikai jellegű munkát mindinkább felváltja az egyes aktuális témák köré csoportosuló magas szintű, tudományos igényű elaborátumok és dokumentációk készítése, a nemzetközi összehasonlító anyag bemutatása, az eddig elért tudományos és gyakorlati eredmények ismertetése. A burzsoá állam- és jogtudomány eredményeinek figyelmen kívül hagyását vagy felszínes bírálatát egyre inkább felváltja mélyreható, marxi-lenini alapokon való elemzésük és bírálatuk. A Szovjetunió és a népi demokráciák jogára és tudományára vonatkozó gyakran felszínes szemléletet fokozatosan kiszorítja a mélyreható, elemző feldolgozás és összehasonlítás.

Mindezek a változások tükröződnek az Intézet tudományos tervezésében is. A tervezés során egyre inkább sikerül kiküszöbölni a tudományos kutatómunkával kevésbé összeegyeztethető, merev módszereket, s kialakítani azokat a tervezési formákat, amelyek alkalmazásával az Intézet el tudja látni megnövekedett feladatait. Így a kutatómunka elmélyítése, a problémák feldolgozásával szemben támasztott igényesség fokozása érdekében az Intézet szakított azzal a korábbi gyakorlattal, amely elsősorban rövidebb lélegzetű tudományos feladatok mereven megszabott határidőre való megoldásán alapult, s rátért az átfogó jellegű, nagyobb tudományos kérdéscsoportok feldolgozására. Ennek szervezeti formája az, hogy megállapítást nyertek azok az *állandó jellegű témakörök*, amelyek egy-egy kutató, illetve csoport tudományos tevékenységének területét hosszabb távlatra szabják meg és amelyeken belül fokozottabban érvényesíthetők a komplex kutatómunka előnyei is. E fő témakörök keretében folyik az Intézet osztályainak, csoportjainak, illetve egyes kutatóinak munkája, amely részben monográfiákban, részben pedig hosszabb-rövidebb tanulmányokban és cikkekben jut kifejezésre.

2. Az Intézetnek mint *állam- és jogtudományunk egyik központjának elsődleges feladata, hogy monografikus jellegű kutatásokat folytasson* az állam és a jog legfontosabb kérdései körében, különösen pedig szocialista államunk és jogunk fő problémáival kapcsolatban. Az Intézet munkatervének központjában ennek megfelelően a monografikus jellegű kutatások állnak.

a) Az *állam- és jogelméleti és nemzetközi jogi csoport* a szocialista államelmélet köréből két monográfiát készít, az egyik az *államelmélet alapkérdéseivel*, a másik az *államforma tudományos fogalmával* foglalkozik. E monográfiák fő célkitűzése, hogy elősegítsék a szocialista államelmélet egyes kidolgozatlan kérdéseinek megvilágítását. A szocialista jogelmélet köréből a *jogszabályértelmezés módszeréről* és a *jogviszonyok elméleti kérdéseiről* készül monográfia. Az Intézet nemzetközi jogászainak tevékenysége részben az *állam nemzetközi jogi felelősségének*, részben pedig az *általános jogelvek nemzetközi jogi szerepének* vizsgálatára irányul.

b) Az államjogi és államigazgatási jogi osztály munkái közül az államigazgatás legfelsőbb szerveiről, az államigazgatási eljárás alapintézményeiről, valamint a szovjet alkotmány fejlődéséről szóló monográfiák a legjelentősebbek. A tervidőszakban kerül kiadásra a demokratikus centralizmus problémáit vizsgáló és a múlt év folyamán megvédett kandidátusi disszertáció is. Kutatómunka folyik az államhatalom helyi szerveivel, valamint az államigazgatásunkban érvényesülő ellenőrzéssel kapcsolatos problémák körében is.

c) Az Intézet büntetőjogi csoportja két nagyobb monografikus feldolgozást készít a tervidőszakban. Az egyik a büntetőeljárársban érvényesülő fellebbezéssel, a másik a szándékosság büntetőjogi fogalmával foglalkozik.

d) A polgári jogi csoport a jogellenes károkozásért való felelősség elméleti kérdéseit, valamint a felelős őrzés problémáját dolgozza fel monográfia formájában. Mindkét téma szorosan kapcsolódik új polgári törvénykönyvünk előkészítésének munkálataihoz.

3. Az Állam- és Jogtudományi Intézet feladatai közé tartozik az átfogó, monografikus jellegű tudományos kutatások folytatása mellett az egyes aktuális kérdéseknek hosszabb-rövidebb tanulmányok, cikkek formájában történő feldolgozása is. E tanulmányok egy része — a hosszabb terjedelmű, elsősorban elvi, kutatójellegű tanulmányok — az Intézet Értesítőjében kerül publikálásra, más részük a Jogtudományi Közöny, kis hányaduk pedig a Magyar Jog számára készül.

a) Az Intézet állam- és jogelméleti dolgozói a szocialista állam funkcióiról, egy-egy burzsoá állam- és jogelméleti irányról és a magyar magánjog filozófia alapjairól készítenek tanulmányt az intézeti Értesítő számára. A nemzetközi jog köréből az állami légi tér kiterjesztésével kapcsolatos kérdések, valamint a nemzetközi jogban érvényesülő pozitívizmus problémái nyernek megvilágítást tanulmány formájában.

b) Az államjogi és államigazgatási jogi osztály a demokratikus centralizmus és a decentralizáció kérdéséről, a tanácsai szervezetben érvényesülő kettős alárendeltségről valamint a választójog és a szocialista képviselői rendszer elméleti és gyakorlati kérdéseiről készít tanulmányt. Tanulmány készül továbbá a miniszteri felelősség intézményének legfontosabb vonatkozásairól, valamint a tanácsok pártirányításáról.

c) A büntetőjogi csoport a törvényességi óvás és a perorvoslat fogalmáról, valamint a büntetőjogi felelősség alapvonalairól készít tanulmányt. A kriminalisztika tudományának magyarországi meghonosítását és kifejlesztését van hivatva elősegíteni a kriminalisztika fogalmát és rendszerét tisztázó tanulmány.

d) A polgári jogi csoport dolgozói részben az előkészületben levő cseh-szlovák-magyar tanulmánykötetbe, részben a Marton Géza Emlékkönyvbe, részben pedig jogi folyóirataink számára készítenek tanulmányokat, melyek mindegyike szorosan kapcsolódik új polgári törvénykönyvünkhöz. „A polgári törvénykönyv tervezetének felelősségi rendszeréről”, valamint „A szerződések

*érvénytelensége a Ptk. tervezetében*” c. tanulmány a csehszlovák-magyar tanulmánykötet számára készül, a *veszélyes üzem fokozott felelősségének* elvi kérdéseiről szóló tanulmány pedig előreláthatólag a Marton Emlékkönyvben kerül publikálásra. Tanulmány készül ezenkívül a *polgári jogi felelősség terén érvényesülő vétkességről*. A polgári eljárási jog köréből — ugyancsak a Ptk-tervezet-höz kapcsolódva — készül „*A bizonyítási teher a polgári perben*” című tanulmány. A családjogi kutatások keretében az *örökbefogadott gyermek örökjogi állásáról*, valamint a *családjogi viszonyok területén mutatkozó akarathibákról* készül tanulmány. A munkajog problémakörébe tartozik a *dolgozók részvételéről a vállalatok vezetésében*, továbbá a *munkaszerződés mellőzhetetlen tartalmi elemeiről* szóló tanulmány.

4. A kutatási tervvel szorosan összefügg az Intézet *publikálási tevékenységének megtervezése*. Az Intézet tudományos tervének monografikus jellegű termékei részben önálló kötetek formájában is kiadásra kerülnek. Az 1958. évi kiadási tervben „*A jogszabályértelmezés módszere*”, „*Az államelmélet alapkérdései*”, „*A Szovjetunió alkotmányfejlődése dokumentumokkal*”, „*A demokratikus centralizmus*”, „*Felelősség jogellenes károkozásért*”, valamint „*A népi demokráciák családjoga*” c. műnkák szerepelnek. Ugyancsak a tervidőszakban várható az *államigazgatási eljárási törvény magyarázatos kiadása, az európai szocialista országok helyi államhatalmi és az államigazgatási szerveiről szóló törvények kiadása, valamint a Szovjetunió és az európai népi demokráciák hatályos választójogi törvényeit bemutató dokumentációs kiadvány*. Ugyancsak 1958 folyamán várható a *csehszlovák—magyar polgári jogi tanulmánygyűjtemény* megjelenése is.

A tanulmányok és cikkek közzététele elsősorban jogi folyóirataink hasábjain történik. A publikálási lehetőségeket jelentősen megkönnyíti az Intézet Értesítője, amely elsősorban az intézeti dolgozók nagyobb terjedelmű kutatójellegű tanulmányait közli, szemlerovatában pedig a szocialista állam- és jogtudomány egyes jelentős problémáiról, a baráti országokban megjelent fontosabb művekről tájékoztat, valamint a burzsoá állam- és jogtudomány egyes termékeit ismerteti kritikailag.

5. A fő témakörök keretében készülő és a publikálásra szánt monográfiák és tanulmányok mellett az Intézet munkájának vannak olyan formái is, amelyeknek eredményei publikálásra többnyire nem kerülnek, illetve állami szerveink megkeresésére, azok használatára készülnek. E munkák közül az európai népi demokráciák kialakulásáról, a külföldiek jogállásáról, a nemzetközi gyámügyi rendszerről, a választójog kérdéseiről, a vagyoni elleni bűncselekmények oktanáról, a tanuvallomás értékeléséről, az alapos és komoly ok bontóperi vonatkozásairól, valamint a munkajogi alanyi jogokról és azok érvényesíthetőségéről szóló kutatások, anyaggyűjtések, illetve összeállítások a legjelentősebbek.

6. Az Intézet feladatának tekinti a *tudományos bibliográfiai anyaggyűjtésnek*, mint az elmélyült tudományos kutatómunka egyik feltételének ellátá-

sát. E célból folyamatos publikációkban teszi közzé a magyar állam- és jogtudomány bibliográfiáját. A tervidőszakban az *1956—57-es állam- és jogtudományi bibliográfia* megjelenése, az *1825—1849. évi állam- és jogtudományi bibliográfia* anyagának kiadásra való előkészítése, valamint a *büntetőeljárási jogi bibliográfia* sokszorosított formában való kiadása esedékes. Bibliográfiai összeállítás készül továbbá a *magyar büntetőjogi irodalomról* a készülő egyetemi tankönyv szerzői számára.

7. Az Intézet fennállása óta *ellátta a jogtudományi dokumentációs központ feladatait*. Dokumentációs munkája révén tájékoztatja az állam- és jogtudomány művelőit a külföldi művekről és jogszabályokról. Ez elsősorban a dokumentációs osztály szerkesztésében megjelenő negyedéves kiadvány, a *Dokumentációs Szemle* keretében történik. A Szemle az Intézetben megtalálható külföldi folyóiratok anyagának feldolgozását, a jelentősebb fordításokról szóló tájékoztatót, valamint a külföldi jogszabályokról készült összeállítást tartalmazza. A dokumentációs osztály a Dokumentációs Szemle elkészítésén kívül szakbibliográfiák, összeállítások készítésével nyújt segítséget mind az Intézet dolgozóinak, mind külső szervek számára.

8. Az Intézet munkatervében jelentős helyet foglal el az a munka, amelyet az Intézet dolgozóinak *állami szerveink megkeresésére különböző nagy jelentőségű munkálatok* keretében folytatnak. Ezek közül a kodifikációs tevékenységben való részvétel, kommentárok összeállítása, lexikonok előkészítésében való részvétel, a *Magyar Enciklopédia jogi címszavainak* készítése, valamint különböző konkrét kérdésekben való állásfoglalások a legfontosabbak. Az Intézet dolgozóinak — mint korábban is — részt vesznek a *jogtudományi egyetemi tankönyvek* megírásában, illetve előkészítésében. A tervidőszakban az állam- és jogelméleti, az államjogi, az államigazgatási jogi, valamint a polgári jogi tankönyvek előkészítése vagy megírása kerül sorra. Noha az intézeti dolgozók részvételének formája e munkában természetesen változó, az a közös vonás mindegyikben fellelhető, hogy elvi színvonalon történik és a gyakorlat támogatásának igényével lép fel.

9. Az Állam- és Jogtudományi Intézetnek ideai munkaterve azokat a feladatokat és célkitűzéseket tükrözi, amelyek az elkövetkező időben egész állam- és jogtudományunk előtt állanak. A terv teljesítése tehát nemcsak az Intézet belső ügye, hanem megvalósítása bizonyára segítséget jelent majd államépítésünk és jogfejlődésünk útján is.

### Földrajztudományi Kutatócsoport

A Kutatócsoport tudományos munkaterve része az ország természeti és gazdasági földrajzi feldolgozást előírányzó akadémiai földrajzi munkatervnek.

A Kutatócsoport két — *természeti földrajzi és gazdasági földrajzi* — részlegben végzi munkáját.

1. A már (1952-ben) megkezdett kutatómunka egyes részeiben komoly eredményekkel járt. Az eddig elkészült munkák a „*Földrajzi Monográfiák*” sorozatban még ez évben nyomtatásban megjelennek (*Mezőföld természeti földrajza, A Duna—Tisza köze mezőgazdasági földrajza*), egy pedig (*Budapest természeti képe*) már meg is jelent 1958 májusában. További nagy témáink területi kutatása (*Somogy, Kisalföld, Zala, Heves, Nógrád*) csak ez évben indul meg, monografikus feldolgozásuk 3—4 éven belül várható.

Kisebb témák feldolgozása (*Duna—Tisza közi, Budapest-i, település-földrajzi* stb.) folyamatban van. Eredményt ez év végével, ill. a jövő évben várhatunk; addig megtörténik a munkák megírása is.

2. A hazai föld természeti és gazdasági földrajzi kutatása és feldolgozása mellett feladata a Kutatócsoportnak elméleti vonalon a leghaladóbb és legkorszerűbb *vizsgálati módszerek kidolgozása*, megvitatása és alkalmazása a tudományos kutatómunkában, továbbá a magyar földrajztudomány *értékelő történeti feldolgozása*, végül a *tudománynépszerűsítés* szóban (előadásokkal) és írásban is (tudománynépszerűsítő cikkekkel és könyvekkel).

A Kutatócsoport feladatát képezi a hazai hasonló jellegű, ill. a rokon tanulmányok intézeteivel és más *gyakorlati szervezetekkel* (Országos Tervhivatal, Statisztikai Hivatal stb.) *való állandó kapcsolat*. Ugyancsak tudományos kapcsolatot tart fenn elsősorban szocialista államok, ill. más országok földrajz-tudományi intézményeivel.

Feladatához tartozik a „*Földrajzi Értesítő*” c. negyedéves folyóirat szerkesztése, mely elsősorban tervmunkák keretében elkészült kutatásokról ad előzetes jelentést.

3. A *természetföldrajzi részleg* tervtémái keretében került feldolgozásra a

a) „*Budapest természeti képe*” c. téma, amely ezen a címen az Akadémiai Kiadónál ez évben már meg is jelent.

A téma, ill. a kötet célja, hogy Budapest és környékének geológiáját, geomorfológiáját, éghajlatát, vízrajzát, növényzetét, állatvilágát és talajait az egyes tudományágak részéről a legújabb kutatáseredmények alapján összefoglalóan ismertesse. Az említett tudományágak mindegyike adós Budapest és környékének összefoglaló tudományos ismertetésével. Elméleti szempontból a munka alapot ad a természeti földrajzi szintézis számára, és a feldolgozásnál újabb kutatási módszerek alkalmazásával szintézisbe foglalja az egyes tudományok által száz év alatt összegyűjtött tudományos anyagot. Gyakorlati jelentősége a természeti kép alapos feltárásával Budapest város fejlődése során, a készítenő városfejlesztési tervekhez jó adatokat szolgáltat a tervezőknek és bő anyagot a Budapest földrajzát tanító pedagógusoknak.

b) A *Budapest és környékének természeti földrajza* c. téma feldolgozásának célja, hogy az előbb ismertetett tudományos feldolgozást Budapest környékéről a nagyközönség számára is közzé tegyék. Budapest természeti szépségeinek a megismertetése tanárok, tanítók és középiskolai képzettségű olvasók

nívóján. Honismeret, szülőföldismeret megszerzésére, tanítására különösen alkalmas.

c) *A Mezőföld természeti földrajza* a következő fontos kutatási terület. A téma célja az eddig kevésbé ismert, a földrajzi szakirodalomban elhanyagolt táj természeti földrajzi (felszínfejlődéstörténeti, geológiai, geomorfológiai, éghajlattani, vízrajzi, talaj-, növény- és állatföldrajzi) viszonyainak korszerű részletes feldolgozása. Elméleti szempontból e kutatási eredmények alapján válik lehetővé, hogy szakembereink a Mezőföldre vonatkozó eddigi hiányos és helyenként már meghaladott földrajzi ismereteket, illetve szemléletet az egyetemi és középiskolai tankönyveinkben az új megállapításokkal helyettesítsék. Gyakorlati jelentősége: a munka a mezőgazdaság számára nyújt segítséget azáltal, hogy a növénytermelés feltételeinek egyes problémáira (a vízszerezés, talajjavítás, szikesedés és talajerózió elleni küzdelem) a termőtalaj alatti anyagokzet feltérképezése és részletes morfológiai térkép készítésével és bemutatásával világít rá. A morfológiai térkép az egyes üledékes kőzetek feltüntetésével és pontos taglalásával a hasznosítható építkezési és ipari anyagok lelőhelyeinek felkutatásában nyújt segítséget, a szerkezeti viszonyokat bemutató részletes térkép pedig többek között a telephelyválasztás problémáját könnyíti meg.

d) *A Dunavölgy magyarországi szakaszának kialakulása és morfológiája* a következő fontos kutatási téma. A téma feldolgozásának célja: a Dunavölgy magyarországi szakaszán a felszínfejlődés rekonstruálása; a folyó kialakulása idejének és menetének meghatározása; a teraszok pontos helyzetének kimutatása. Elméleti szempontból a negyedkor taglalására, a Dunateraszok keletkezésének módjára nyújt fontos adatokat, továbbá a fiatal kéregmozgások nagy szerepét mutatja be a mai domborzati kép kialakulásában. Gyakorlati jelentősége az, hogy a holocén-leisztocén kéregmozgások mennyiségi értékét megadja, és kijelöli azok földrajzi helyzetét. A munka feldolgozása és megírása befejezést nyert, mint kandidátusi disszertáció megvitatásra került ez év tavaszán.

e) *A XIX. század hazai ármentesítő és folyamszabályozó munkálatainak természeti földrajzi hatásai.* A kutatás célja: felderíteni a szabályozási és ármentesítő munkáknak a folyók életére, környezetük felszínére helyi klímájára, növényzetére és talajviszonyaira gyakorolt hatásait, illetve összefoglalni az erre vonatkozó eddigi kutatási eredményeket. Elméleti jelentősége: kimutatja a társadalmi beavatkozás következményeit és az érintett terület természeti tényezőinek visszahatását. Gyakorlati jelentősége: a tanulmány feltárja a lezajlott természetátalakító tevékenység követésre méltó eredményeit, egyben elemzi azokat a tévedéseket, melyek a szabályozási munkák tervezése és kivitelezése során nemegyszer kellemetlen következményekhez vezettek.

A természeti földrajzi részleg 1958-ban megindult újabb kutatásainak célkitűzése továbbra is — Magyarország természeti földrajzának feldolgozása

keretében — teljes természeti földrajzi monográfia elkészítése. Előzetesen rövidebb szintézis megrajzolása az 1961-re összeállítandó „Magyarország természeti földrajza” c. kézikönyv számára. Mindezek lehetőséget adnak, hogy az egyetemi és iskolai oktatásban a hiányos és részben meghaladott földrajzi ismereteket új megállapításokkal helyettesítsük, ill. kiegészítsük. E témák a következők:

f) *Somogy természeti földrajza*. E téma feldolgozása során tudományunkban különösen a löszmorfológia és a homokmorfológia még vitás elméleti kérdéseinek megoldásához juthatunk közelebb. A mezőgazdaság, különösen a növénytermelés feltételeinek egyes problémáira (a termőtalaj alatti anyakőzet feltérképezése, talajjavítás, öntözés lehetőségei, vízszerzés, talajerózió elleni küzdelem stb.) világít rá, továbbá az egyes kőzetfajták bemutatásával és pontos taglalásával, a hasznosítható építkezési és ipari anyagok lelőhelyeinek megjelölésével az építkezések telephelyválasztásához és a gyakorlati élet számos kérdésének megoldásához ad segítséget.

g) *A Kisalföld természeti földrajza*. Elméleti jelentősége: hazánk jelenkori vízálózatának kulcsterületeként külön súllyal vizsgáljuk itt a Duna hajdani medereltolódásának irányát és azok korát, ami a szomszédos hazai és külföldi tájak kutatási eredményének felhasználását és azok kiegészítését teszi szükségessé. Gyakorlati jelentősége a Kisalföld nagy kiterjedésű kavicsmezőin és ármentesített területén a jelenkori felszínfejlődési, talajvíz-, talaj- és növényzeti viszonyok alakulásának bemutatása. Rámutat ezeknek a természeti körülményeknek a mezőgazdasági termelésben betöltött szerepére. Megjelöli a gazdasági életben hasznosítható anyagok előfordulásait, a vízhasználati lehetőségeket stb.

h) *A Zalai Dombvidék természeti földrajza*. A kutatás elméleti jelentősége: e terület a Kisalfölddel és a téma keretében feldolgozásra kerülő Tapolcai Medencével Nyugat-Dunántúl felszíne fejlődéstörténetének kulcsterülete. Az ősi folyóvölgyek kinyomozása fényt derít a terület kéregszerkezeti mozgásaira. Közelebb juthatunk a laza üledékes kőzetű, különösen agyagtérszínek sajátos pusztulásmódjának megismeréséhez.

Az alpi és mediterrán klimajelleg érvényesülése miatt a Zalai Dombvidék különleges termőtalaja hazánknak. E klímahatásokat ma alig ismerjük, ez irányú vizsgálatainkkal hozzájárulunk a táj természeti viszonyainak legjobban megfelelő mezőgazdálkodás megvalósításához. A nagyterületű kavicsmezők térképezése az építőanyagok feltárását segíti elő.

4. *A gazdaságföldrajzi részleg* tervében a következő tervtémák kutatását, ill. feldolgozását végzi.

a) *Duna—Tisza köze mezőgazdasági földrajza*. A téma elméleti célkitűzése: a termelőerők területi elosztásának felmérése, ennek elemzése és értékelése. Gazdaságföldrajzi körzetek kijelölésének módszere.



Gyakorlati célja: a természeti és társadalmi adottságok kiértékelése, összefoglalása, a fontosabb növények optimális termőterületeinek kutatása, a jelenlegi szerkezeti arányok bírálata, a gyakorlati tervező szervek számára jelentős segítséget nyújtanak. Emellett új, modern forrásanyagul szolgál az egyetemi oktatáshoz is.

b) *Nógrád megye gazdasági földrajza.*

c) *Heves megye mezőgazdasági földrajza.*

E munkák áttekintő — nem minden részletre kiterjedő — feldolgozása három év alatt készül el a „Magyarország gazdasági földrajza” c. kézikönyv részére.

A munka célja: feltárni a megye mezőgazdasági termelésének fejlődését, sajátosságait, a hagyományos termelési ágazatokat. Megvilágítani, milyen társadalmi és természeti adottságok tették lehetővé és alakították ki egyes termékek — a szőlő, dohány, zöldségfélék stb. termelését. A természeti és társadalmi adottságok alapján rámutatni, hogy mi lenne a mezőgazdaság fejlődésének, szerkezetének a leghelyesebb iránya, tehát milyen a fejlődés perspektívája, milyen helyet foglal el a fővárosi iparvidék ellátásában, és milyen a két megye közötti kapcsolat.

Elméleti és gyakorlati jelentősége: további adatokat szolgáltat a természeti és társadalmi tényezők kapcsolatára, a kölcsönhatások milyenségére, láncszemet képez annak felderítésére, hogy bármelyik tényező elhanyagolása milyen károkat okozhat a mezőgazdaság fejlődésében. E munkák is anyagot adnak Magyarország gazdasági körzeteinek kialakításához. A gazdálkodás eddigi alakulása és jelenlegi tükre képet ad a mezőgazdaság állapotáról és alapot szolgáltat a fejlődés irányítása, a tervezés megkönnyítésének munkájához. Emellett az anyag publikálása kiszélesíti hazánk gazdaságföldrajzáról való ismereteinket. Ugyanakkor Nógrád megye feldolgozása a mezőgazdasági anyagon kívül foglalkozik az ipar, település és népesség kérdéseivel is.

d) Folyamatban levő kutatási témák: *Ráckeve gazdasági és településföldrajza*, — *Csepel-sziget településföldrajza*, — *Budapest népességtömörítő hatása*, — *Szentendre településföldrajza*, — *Esztergom településföldrajza*.

E témák célja: bemutatni a jelzett terület, ill. városok fejlődését, jelenlegi helyzetét, megmutatni Budapesthez való kapcsolatát, segítséget nyújtani a távlati tervezés, ill. városfejlesztés számára.

e) További kisebb gazdaságföldrajzi témák, amelyeknek kutatása a Kutatócsoportban folyik: *A Duna—Tisza közti települések gazdasági jellegének alakulása 1880—1949 között*; — *Az állattenyésztés megoszlása, fejlődése a Duna—Tisza közén birtokkategóriák szerint*; — *Budapest zöldövezete*.

Szovjet felkérésre — az orosz tanítók és tanárok továbbképzése részére — Pécsi Márton és Sárfalvi Béla tudományos munkatársak még ez évben megírják *Magyarország természeti, ill. gazdasági földrajzát*.

### 5. Kartográfiai munkálatok :

a) „Kézírtos térképek vidéki gyűjteményeinkben” c. kiadvány gyűjtési anyaga az egyházi gyűjtemények anyagával kiegészítve befejezést nyert. A téma publikálásának célja az, hogy a vidéki gyűjteményekben szétszórt és eddig még egységesen át nem vizsgált kézírtos gazdasági-, vízrajzi-, településtörténeti- stb. térképanyag a kutatók kezébe kerüljön. Az annotált katalógusanyag a LOK-ban levő összeírással való összehasonlítás után nyomdakész állapotba került.

b) Az eddigi kutatások alapján megérett a helyzet arra, hogy — elmaradásunkat behozva — más országokhoz hasonlóan mi is elkészítsük *hazánk geomorfológiai térképét*. A térkép önmagában hazánk területének modern geomorfológiai szintézise. A KGST és közvetlenül népgazdaságunk ezáltal olyan térképhez jut, amely tervgazdálkodásunk és a gyakorlat minden területén igen nagy segítséget nyújt a felszíni formák és a felszíni képződmények bemutatásával, a felszínfejlődés jövőbeli irányának feltüntetésével.

### Dunántúli Tudományos Intézet

Az Intézet szervezeti felépítése szerint *három csoportban* végez tudományos kutatómunkát: *természet-földrajzi, gazdasági-földrajzi és történettudományi csoportban*. Munkaterve ennek megfelelően tagozódik.

1. A három csoport intézeti fő témaként komplex együttműködéssel végzi a *Mecsek-hegység földrajzi és történettudományi vizsgálatát*. Eredményeit az 1959. év végén megjelenő *intézeti évkönyvben* teszi közzé. A készülő cikksorozat nem a vizsgálatok befejezését jelenti, hanem az eddigi eredmények egy részéről ad számot.

Az évkönyvbe felvételre kerülnek a következő fontosabb monografikus jellegű tanulmányok: „*A Mecsek-hegység éghajlatának főbb vonásai*”; — „*A Mecsek-hegység természeti-földrajzi vizsgálata a hasznosítható vízkészlet szempontjából*”; — „*A barna-kőszénbányászat története napjainkig a Mecsek-hegységben*”; — „*A mecseki bányászat munkaerő kérdése*”.

A munkában „*A Mecsek-hegység mikrokarst jelenségeinek vizsgálata*”; — „*A Mecsek-hegység növény-földrajza*”; — „*Az északmecseki szénbányák településföldrajzi kérdései*” című témák feldolgozásával az Intézet külső munkatársai is részt vesznek.

2. A *természeti-földrajzi csoport* munkatervi feladatait két témakörbe foglalja: „*Dél-Dunántúl természeti földrajza*” címmel monográfia készítése képezi a kutatómunka végső célját. A monográfiai a *földfelszínfejlődési, éghajlati, vízrajzi, főképp vízgazdálkodási vizsgálatok* eredményeképp mutatja be a hegység jellegét, a genetikai tényezők részletes kimunkálásával. Különös figyelmet érdemel a hegység pikkelyes szerkezete, mely az alaktani fővonások szempontjából nagy jelentőségű.

a) A Mecsek-hegységről összefoglaló természeti-földrajzi munka ez ideig nem készült, így a hegység geomorfológiai megismerését először az Intézetben folyamatban levő kutatások eredménye teszi majd lehetővé. A hegység kialakulásának újszerű vizsgálata megkísérli a természeti-földrajzi kutatás néhány módszertani problémájának megoldását is.

A gyakorlati élet számára elsősorban a vízgazdálkodási vizsgálatok jelentősek, főleg Pécs és Komló vízellátása érdekében.

A geomorfológiai és vízföldrajzi kutatásokat egészítik ki az Intézet által végzett klimatológiai kutatások, amelyek a hosszú homogén sorozatok alapján, az eddigi statisztikai alapon nyugvó vizsgálatokkal szemben a szinoptikus klimatológia módszerével dolgozzák fel a Mecsek-hegység, illetve Dél-Dunántúl éghajlatát. Az így kapott eredmények jól felhasználhatók a mezőgazdasági tervezésben és a meteorológiai távprognózis készítésénél is.

b) A Mecsek-hegység részletes vizsgálata már most szükségessé tesz a hegység szegélyének beható tanulmányozását, az összefüggések oknyomozó felderítése végett. A kutatások tehát máris kiterjednek a *Mecsek-hegység környezetére*. Perspektivikus feladat, hogy a vizsgálatokkal nyugat felé haladva az Intézet egyik kutatási területe találkozzék az Intézet másik, Zala megyében, a Zala folyó, a Principális csatorna és a Mura-völgye közötti területen folyamatban levő és a munkaterv szerint kelet felé tovább folytatandó vizsgálatok területével. Így lesz majd e közös munka a terv szerint „Dél-Dunántúl természeti földrajza”-ként teljessé.

3. A gazdasági-földrajzi vizsgálatok terve *Baranya megye gazdasági-földrajzi monográfiájának* elkészítését tűzi ki feladatul. Az Intézet a téma feldolgozásához az adatok gyűjtését négy évvel ezelőtt kezdte. A munka befejezésének idejét a munkaterv 1959. december havában jelölte meg.

Marxista szemléletű teljes gazdasági-földrajzi monográfia eddig hazánk egyetlen területéről sem készült. A termelőerők és termelési viszonyok fejlődését és sokrétű összefüggéseit, a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem, a közlekedés és a kommunális gazdálkodás egész területén, valamint a település-földrajz és lakosságföldrajz feldolgozását is magában foglaló, községi részletezésű megyei monográfia ezért előreláthatólag nemcsak az ország egy részének gazdasági-földrajzi megismerését szolgálja majd, hanem az ilyen természetű kutatások módszertanát is fejleszti. Gyakorlati jelentősége főleg a tervezés szempontjából mutatkozik majd meg.

4. Az Intézet *történezmunkatársainak* tevékenysége főképpen *gazdaság- és társadalomtörténeti kérdésekre* irányul. Ezen a területen különösen a termelőerők alakulásával foglalkoznak, mind ipari, bányászati, mind mezőgazdasági vonalon. A munkás és paraszti életfolyamatokat ezek formálásában résztvevő eszmei, politikai és kulturális tényező keretében vizsgálják a feudális, a tőkés és a szocialista gazdasági és társadalmi rendszerben. Ugyanekze az időszakokra végzik a termelési módozatoknak, a termelési techniká-

nak, a termelési eredményeknek, az értékesítési viszonyoknak a gazdasági rendszert jellemző feldolgozását, helytörténeti részletességgel.

A kutatások tehát átfogják a magyarországi feudalizmus Mohács utáni szakaszát, a kapitalizmus korát és a szocializmus építésének időszakát — napjainkig.

Az adott területen és témakörben természetesen felfedik azokat az okokat is, amelyek az általánostól — bizonyos tekintetben — eltérő képet nyújtanak.

Ilyen módszerrel, ezen az eszmei alapon az Intézet történészei egyelőre *Dél—Dunántúl különböző agrárproblémáival, a parasztság életével és a dunántúli kőszénbányászat kérdéseivel* foglalkoznak.

Kiinduló pontjuk Dél-Dunántúl népének, dolgozóinak, gazdasági életének vizsgálata volt (Baranya és Somogy megyék, a mecseki liaszkőszénmedence), de már jelenleg is, s a továbbiakban még inkább — dunántúli viszonylatban — egyre nagyobb területet ölelnek fel. Kőszénbányászat-történeti vonalon pl. országos keretek közti szintézis a cél, ha majd az egyes szénbányamedencék (közép-dunántúli, észak-dunántúli, nyugat-magyarországi, borsodi, salgótarjáni) monografikus alapossággal történő kutatásának eredményei ezt lehetővé teszik.

Az Intézet történészei azért, hogy tudományos kutatásaikban (a jelzett témakörökben) olyan korokat és problémákat tárnak fel, amelyek kevésbé kidolgozottak országos szinten, a történettudomány területét új eredményekkel kívánják gazdagítani. Továbbá részletkutatásaikkal igazolják azokat a törvényszerűségeket, amelyek a társadalmi és gazdasági életben végbemennek.

## FEJÉR KLÁRA

(1911—1958)

1958. április 28-án hosszas betegség után meghalt Fejér Klára, a Magyar Tudományos Akadémiának újjászervezése óta kiváló dolgozója, a Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának szaktitkára.

Fejér Klára egyetemi tanulmányainak elvégzése után középiskolai tanárként kezdte meg pályafutását. A felszabadulás után a Pedagógusok Szakszervezetében dolgozott, majd mint az Erzsébet Nőiskola igazgatója és a Pártfőiskola tanára fejtett ki értékes pedagógiai tevékenységet. Mikor 1949-ben a Magyar Tudományos Akadémia újjászervezése megindult, meghívták az Akadémia II. Osztálya szaktitkári teendőinek ellátására. Ezen a számára oly kitűnően megfelelő munkahelyen dolgozott korán bekövetkezett haláláig.

Fejér Klára akadémiai tevékenysége egybeesett azzal a rendkívüli fontosságú, évekig tartó feladatnak a megoldásával, amit a magyar tudomány szocialista szervezetének kialakítása és megerősítése jelentett. Ebből a munkából Fejér Klára páratlan önfeláldozással vette ki a részét: az Osztályhoz tartozó intézetek hálózatának kiépítésével, a főbizottsági rendszer létrehozásával és sok más fontos feladattal kapcsolatban sok munka hárult rá, amelyet ő mindig nagy buzgalommal, készségesen végzett el. Sokat fáradozott az Osztályhoz tartozó tudományágak fejlesztésén, egyes helyes kezdeményezések felkarolásán és támogatásán, a tudományszervező munka minél magasabb színvonalra való emelésén. E munkája során, gyakran igen bonyolult feladatok megoldása közben, mindig a marxista tudomány fejlesztésének gondolatát tartotta szem előtt, e fejlődés útján tevékenyen segítve az egyes tudományágakat.

Fejér Klára, mint minden munkahelyén, az Akadémián is Pártja eszméinek és gyakorlatának hű és következetes képviselője volt. Mint egyszerű pártmunkás, majd mint a kommunista akadémikusok szervezetének titkára igyekezett tudománypolitikánk vonalán elősegíteni tudományos életünk marxista fejlődését, a tudománynak a nép szolgálatába állítását.

Ezeknek a feladatoknak áldozta fel szép reményekre jogosító tudományos munkáját is. Egyik szerzője volt annak a történelem tankönyvnek,

melynek munkatársait 1948-ban kormányunk Kossuth-díjjal tüntette ki. Tevékeny részt vállalt az egyetemi történelem tankönyv munkáiban is: az 1849 utáni korszakot tárgyaló tankönyv részben elkészült kultúrtörténeti fejezetei értékes hozzájárulások e korszak marxista történelmének kidolgozásához. Az utolsó években, kevés szabad idejében, egy historiográfiai témán dolgozott: Marczali Henrik, e jelentős polgári történetíró munkásságát akarta feltárni és értékelni. Hátramaradt feljegyzéseinek tanúsága szerint szép munkával gazdagíthatta volna csekély historiográfiai irodalmunkat. Mindvégig különös érdeklődéssel és gonddal foglalkozott a történettudomány kérdéseivel: az Akadémiai Történettudományi Intézete és a Történelmi Magyar Társulat, melynek igazgatóválasztmányi tagja volt, segítőkészségét, gondoskodását állandóan tapasztalta, amiért emlékének ma is hálaival adózunk.

Csaknem egy évtizedig tartó fáradhatatlan munkáját minden fórumon nagyra értékelték: magas kitüntetései — legutoljára a Munka Érdemrendje — az elismerésnek látható jelei voltak.

Hosszabb idő óta ritka erővel küzdött a betegséggel, melynek ily korán áldozatul esett. Páratlan munkaszeretete és kitartása betegségét újra és újra legyűrte. Haláláig megőrizte emberszeretetét, közvetlenségét, őszinte, meleg kedélyét, amelyet munkatársai annyira szerettek.

Az Akadémia egyik legjobb dolgozóját, munkatársai önzetlen segítőkészségű kollégájakat vesztették el benne: puritán, szeretetre méltó egyéniségének emlékét meg fogják őrizzni.

*Pamlényi Ervin*

# KRÓNKA

## Az Osztály életéből

A II. Osztály április hó 8-án *osztálygyűlést* tartott, amelynek napirendjén az Osztályhoz tartozó Társulatok helyzetéről és problémáiról szóló tájékoztató, valamint az 1958. évi elnökségi és osztálytémák megvitatása, illetve jóváhagyása szerepelt.

\*

Az *Osztályvezetőség* január 7-én ülést tartott, amelyen többek között a rövidített aspirantúrával kapcsolatosan felmerült újabb problémákat, elsősorban a beérkezett régebbi kérelmek ügyét, az 1958. évi felolvasó ülések tervét, valamint az *Osztályvezetőség* 1958. első félévi munkatervét tárgyalta meg.

\*

Az *Osztályvezetőség* következő ülését március 4-én tartotta. Az ülés napirendjén többek között az 1958. évi tudományos tervek megvitatása, a Lélektani Bizottság elnökségi bizottsággá való átszervezésének kérdése és az 1958. évi nemzetközi kongresszusokon való részvételünk problémája szerepelt.

\*

Április havi vezetőségi ülését az *Osztályvezetőség* április hó 8-án tartotta. Ezen az ülésen az *Osztályvezetőség* a Tanácsköztársaság 40. évfordulója megünneplésének előkészítésével, rövidített aspirantúra ügyekkel foglalkozott, valamint megvitatta az elmúlt *osztályvezetőségi* ülés óta lezajlott disszertációs vitákra és az *Osztály* nemzetközi kapcsolataira vonatkozó tájékoztatót.

\*

Az *Osztályvezetőség* június 17-én tartott ülésén a Művészettörténeti Bizottság beszámolójával, az 1958. évi Naggyűlés társadalomtudományi vonatkozású előadásai tervezett témáinak megvitatásával, a bécsi magyar levéltári történész delegáció megújí-

tásának kérdésével, rövidített aspirantúra kérelmek elbírálásával, valamint az *Osztály* nemzetközi kapcsolatai tekintetében felmerült ügyekkel foglalkozott.

\*

Az *Osztály* 1958. évi *felolvasó üléseinek* sorozatában az I. félévben a következő előadások megtartására került sor:

Január 27-én *Pach Zsigmond Pál*: „A 'porosz út' Oroszországban”,

február 24-én *Mátrai László*: „Henricus Regius (Le Roy) a tudományos lélektan úttörője”,

március 31-én *Buza László*: „Szükség-helyzet a nemzetközi jogban” és

május 26-án *Ember Győző*: „Külkereskedelmünk történetéhez a XVI. században”.

*Pach Zsigmond Pál* előadása a Századok 1958. évi 1–3. számában, *Mátrai László* előadása pedig a „Pszichológiai Tanulmányok” c. kötetben (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958. 9–21. l.) jelent meg. *Buza László* és *Ember Győző* előadását lapunk jelen száma teljes egészében tartalmazza.

\*

## A bizottságok munkájáról

A *Történettudományi Bizottság* február 19-én ülést tartott. Az ülésen az akadémiai céltámogatás elosztásával, az 1958. évi akadémiai kiemelt témákra vonatkozó javaslattal, valamint az aspiráns bizottság feladataival kapcsolatos problémákkal foglalkozott.

Az ülésen a Bizottság elhatározta, hogy megszünteti az 1957. évben létrehozott állandó albizottságokat.

\*

A *Történettudományi Bizottság* április hó 18-án tartott ülésének napirendjén a bécsi levéltári kirendeltség beszámolója, a jog-

történeti oktatás és tudományos utánpótlás problémája, a Bizottság ez évi munkaterve, valamint az 1960. évi Széchenyi-évforduló előkészítése szerepelt.

A *Történettudományi Bizottság* következő, június 6-án tartott ülésének napirendjén a Párttörténeti Intézet igazgatójának a Tanácsköztársaság megünneplésére vonatkozó előkészületekről adott tájékoztatója szerepelt. A továbbiakban a Bizottság az Akadémiai Kiadó történettudományi kiadványtervének kialakításával és a Széchenyi-évforduló megünneplésének programjával foglalkozott.

A *Történettudományi Intézet* március folyamán megvitatta *Várkonyi Ágnes* „Thaly Kálmán” című tanulmányát irodalomtörténezsékek és hadtörténezsékek részvételével. A tanulmány — sokoldalú és értékes vitában megvilágítva — az új magyar történetírás újabb eredménye.

A *Történettudományi Intézetben* 1958. június 29-én megvitatták *Berend T. Iván* és *Ránki György* „Az uralkodó osztályok erőviszonyai az ellenforradalmi rendszer első éveiben, 1919—23” című kéziratát. A vita főleg a Horthy-korszak kezdeti szakasza uralkodó osztályának összetételére és elemzésére összpontosult, de több, ezzel összefüggő más problémára is kiterjedt. A kézirat és az arról rendezett vita értékes hozzájárulás a Horthy-korszak politikai történetének marxista szellemű feltáráshoz.

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* február 15-én ülést tartott. Az ülés napirendjén többek között az akadémiai fokozatokkal és az aspirantúrával kapcsolatos problémák, illetve teendők, az 1958. évi kutatási terv, az 1958. évi célhitelesítés, az 1958. évi külföldi jogtudományi kongresszusok előkészítése és a Marton-emlékkönyv kérdése szerepelt.

Az állam- és jogtudományok részére 1958. évre biztosított célhitelesítést végleges felosztása ügyében az *Állam- és Jogtudományi Bizottság Intézőbizottsága* február 22-én tartott ülésén hozott végleges határozatot.

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* május hó 10-én „*Magyar jogtörténetírásunk jelenlegi helyzete és legközelebbi feladatai*” címmel kibővített vitáulést rendezett. A vita-ülés előadója *Sarlós Márton* egyetemi tanár

volt. Az előadás az 1945 óta megjelent magyar jogtörténeti tanulmányok, kandidátusi értekezések, az 1956. évi egyetemi jegyzet és emellett Eckhardt Ferenc 1946. évi tankönyvének vizsgálatára, valamint a magyar jogtörténetírás előtt álló feladatok felvázolására terjedt ki. A magyar jogtörténetírásunkat mély alapossággal elemző előadás és a hozzá kapcsolódó élénk vita egyöntetűen arra az álláspontra juttatta a Bizottságot, hogy a marxista magyar jogtörténetírás kifejlesztése, tudományos és szervezeti erősítése, jogtudományunk és jogi oktatásunk egyik centrális feladata.

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* május hó 15-én tartott ülésén a Tanácsköztársaság 40. évfordulójára kiadandó „A Tanácsköztársaság állama és joga” című tanulmánykötet kérdésével foglalkozott és javaslatot terjesztett az Akadémia II. Osztálya elé az Akadémia 1959. évi könyvkiadási tervébe felveendő jogi kiadványokról.

A *Régészeti Bizottság* február 14-én tartott ülést, amelyen elkészítette a múlt évi akadémiai tervben szereplő régészeti kutatások ellenőrzését, meghallgatta a régészeti könyvkiadás helyzetéről szóló beszámolót és foglalkozott az 1958. évi akadémiai kutatások terv- és célhitelesítés kérdéseivel.

A *Régészeti Bizottság* március 20-án tartott ülésén elkészítette az 1958. évi kutatási tervet és a célhitelesítést, továbbá foglalkozott a Történettudományi Intézetnek a honfoglaláskori kutatásra vonatkozó javaslatával.

A *Régészeti Bizottság* május 24-i ülésén meghallgatta az 1957. évi kutatásokról szóló beszámolókat, elfogadta az 1959. évi könyvkiadási tervet és megtárgyalta a folyamatban levő ásatások kérdéseit.

A *Művészettörténeti Bizottság* február 7-én tartott ülésén megvitatta az 1957. évi kutatási jelentéseket, kidolgozta az 1958. évi akadémiai témák tervét és jóváhagyta az 1958. évi célhitelesítést.

A *Művészettörténeti Bizottság* április 11-én ülést tartott. Az ülésen a Bizottság foglalkozott a Régészeti-, Művészettörténeti- és Éremitani Társulat elmúlt évi munkájával és



jövő feladataival, továbbá megvitatta a múzeumok 1958. évi beküldött művészettörténeti terveit. A Bizottság határozatot hozott arra vonatkozóan, hogy alapos tájékozódás után elkészíti a művészettörténeti kutatás hároméves perspektivikus tervét.

\*

A *Művészettörténeti Bizottság* május 16-án tartott ülésén elkészítette a Bizottság munkájáról szóló jelentést, foglalkozott a művészettörténeti könyvkiadás és az 1959. évi kiadványterv kérdésével, valamint a művészettörténeti intézmények kutatási terveinek koordinálásával.

\*

A *Néprajzi Bizottság* 1958. február 13-án tartott ülésén megtárgyalta az 1957. évi kutatási jelentéseket és elkészítette a néprajztudomány 1958. évi akadémiai tudományos tervét és felosztotta az évi célhitekeretet.

\*

A *Földrajzi Bizottság* február 20-án vitaülést rendezett. A vitaülés keretében *Prinz Gyula*: „Az ország-domborzat földszármazástani magyarázata” címmel tartott előadást.

\*

1958. február 21-én a *Földrajzi Bizottság* szervezeti jellegű ülést tartott, amelynek fő témája a földrajztudomány hároméves tervének megbeszélése volt.

\*

A *Földrajztudományi Bizottság* intézőbizottsága április 14-én tartott ülésén meghatározta azokat az irányelveket, amelyek alapján kialakítandó a földrajztudomány távlati kutatási programja.

\*

A *Földrajzi Bizottság* május 29-én tartott ülést, amelyen *Kéz Andor* „A regionális földrajz és problémái” címmel élénk vitát kiváltó előadást tartott. Az előadás korreferensei *Koch Ferenc* és *Láng Sándor* voltak.

\*

A *Pedagógiai Bizottság* február 21-én ülést tartott. A Bizottság megállapította 1958. évi munkatervét, jóváhagyta az Intézőbizottság és Aspirantúra Bizottság megszervezését és elfogadta az erre vonatkozó személyi javaslatokat.

\*

A *Pedagógiai Bizottság* március 21-én tartott ülésének napirendjén „Az általános

műveltség korszerű tartalma” című anyag megvitatása szerepelt. Az ülésen részt vettek a Művelődésügyi Minisztérium általános iskolai és középiskolai főosztályának munkatársai is.

\*

A *Pedagógiai Bizottság* április 25-én tartott ülésén a Bizottság megvitatta *Ágoston György* „A pedagógiai képzés helyzete az egyetemi tanárképzésben” című előterjesztését. Az élénk vitát kiváltó referátum után a Bizottság úgy határozott, hogy a fontos kérdésre vonatkozóan előterjesztést fog készíteni és abban tekintettel lesz a vita során felvetett szempontokra.

\*

A *Pedagógiai Bizottság* május hó 20-án *Kemény Gábor halálának 10. évfordulója* alkalmával emlékülést rendezett. *Tettamanti Béla* elnöki megnyitója után „Kemény Gábor indulása” címmel *Nádor Jenő* tartott előadást, majd *Kiss Árpád* „A pedagógus Kemény Gábor” címmel értékelte a nagy magyar tanító életének munkásságát, kimagasló emberi és tanári jellemvonásait.

\*

A *Pedagógiai Bizottság* június 20-án ülést tartott. Az ülésen megtárgyalták az országos kutatási tematika előkészítésének problémáit, valamint a pedagógiai módszertani kézikönyvek szerkesztésére vonatkozó javaslatokat.

\*

A *Neveléstörténeti Albizottság* január 20-án *A. J. Comenius-emlékülést* rendezett. Az ülésen *Kardos Tibor* akadémiai levelező tag, egyetemi tanár „A humanista Comenius sárospataki hagyatéka” címmel mondott ünnepi beszédet. Befejezésül a comeniológia mai állásáról *Cseré György*, a pedagógiatudomány kandidátusa tájékoztatta a hallgatóságot. A világszerte folyó Comenius ünnepek sorában méltó helyet foglalhat el az igen értékes és tudományosan sok újat tartalmazó ünnepi megemlékezés.

\*

A *Neveléstörténeti Albizottság* március 3-án ülést tartott. Az ülés napirendjén a Bizottság 1958. évi munkaterve szerepelt. Az Albizottság március 31-i ülésén a neveléstörténeti kutatómunkák felmérésének kérdése került megvitatásra. Foglalkozott továbbá a Bizottság az 1958–59. évi könyvkiadási tervvel is.

A *Neveléstörténeti Albizottság* május 12-én tartott ülésén a „Tanulmányok a magyar

nevelés történetéből 1849—1944.” című kötet egyes cikkeinek értékelésével foglalkozott.

\*

A *Gyógypedagógiai Albizottság* január 23-án vitautülést rendezett. *Méhes József* „A gyógypedagógia, mint elméleti és gyakorlati disciplina” címmel tartotta meg vitaindító előadását. A nagy érdeklődést kiváltó anyaghoz számosan szoltak hozzá. Különösen élénk vita alakult ki a pedagógia és az orvostudomány alkalmazásáról, egymáshoz való viszonyáról a gyógypedagógián belül.

\*

A *Gyógypedagógiai Albizottság* február 20-án ülést tartott. Az ülésen megvitatták *Radó Tibor* „A gyógypedagógiai szelekció problémái” című nyilvános vitára kitűzött előadást, majd szervezeti kérdéseket tárgyaltak.

\*

Március 13-án a *Gyógypedagógiai Albizottság* nyilvános ülést tartott. Az ülésen *Radó Tibor*, a Györi Gyógypedagógiai Intézet igazgatója „A gyógypedagógiai szelekció problémái” címmel tartotta meg előadását. A nagy érdeklődést kiváltó előadást élénk vita követte.

\*

A *Pedagógiai Bibliográfiai Bizottság* február 10-én ülést tartott. Az ülésen az előadók a külföldi és a magyar pedagógiai bibliográfiák szakbeosztásait ismertették.

A Bizottság tagjai megállapodtak abban, hogy egy-egy rendszer alapján próbagyűjtést végeznek és a gyakorlatban legjobban beváltó módszert fogják a továbbiakban alkalmazni.

\*

A *Lélektani Bizottság* február 11-én ülést tartott. Napirenden többek között a pszichológusképzés problémái szerepeltek. E kérdésre vonatkozóan a bizottság több javaslattal fordult a II. Osztályhoz, illetve a MTA Elnökségéhez.

\*

Február 11-én a *Lélektani Bizottság* nyilvános ülést rendezett, melyen a brüsszeli kongresszus résztvevői, valamint a Szovjetunióban járt delegáció tagjai számoltak be tapasztalataikról.

\*

A *Lélektani Bizottság* március 26-án tartott nyilvános ülésén csehszlovákiai tanulmányújról *G. Donáth Blanka* és *Király József* számoltak be, bécsi tanulmányújról *Nemes Livia* és *Molnár Imre* tartott előadást.

A beszámolókat vita követte, amelyen a felszólalók főleg a magyar szakpszichológusképzés problémáival foglalkoztak.

\*

A *Lélektani Bizottság* május 13-án nyilvános ülést rendezett. Az ülésen *Liebermann Lucy*, az I. sz. Gyermekklinika pszichológusa angolai tanulmányútról tartott élénk érdeklődést kiváltó beszámolót.

\*

### Társulati rendezvények

A *Magyar Történelmi Társulat* rendezésében február 19-én *Ránki György*, a történeti tudományok kandidátusa „Az ellenforradalmi korszak gazdaságtörténetének néhány kérdése”, a *Társulat* és a *Fővárosi Pedagógiai Szeminárium* által indított előadássorozat keretében május 21-én *Lackó Miklós* „A magyar ipari munkásság összetételének alakulásáról 1930—1949” címmel előadást tartott.

\*

A *Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat* az első félévben a következő rendezvényeket, ill. előadásokat tartotta:

január 3-án *Török Gyula*: „Halimba lakossága a honfoglalás után”; — jan. 10-én *Cenner Gyuláné*: „Magyar ikonográfiai emlékek”; — jan. 21-én *Kabu Melinda*: „Új ásatások Aquincum polgárvárosában” és *Rózsa György*: „Budapesti veduták 1800-ig”; — február 7-én *Parragi Györgyi*: „Késő-római temető a Bogdányi úton”; — február 14-én *Soós Gyula*: „Ferenczy István klasszicizmusa és az antik szobrászat” címmel tartott előadást. A február 18-án tartott ülésen bemutatták „A jáki templom építéstörténete” és „A kőfaragás művészete” című filmeket. A bevezető előadást *Entz Géza*, a művészettörténeti tudományok kandidátusa tartotta. Február 27-én *Kupa Mihály* tartott előadást a papírszükségpénzek keletkezéséről és fajairól.

Március 7-én *Custiglione László*: „A lengyel klasszika archeológia helyzetéről”; *Fitz Jenő*: „Beszámoló a bécsi tanulmányútról”; — március 18-án *Soproni Sándor*: „Késő-római limes Visegrád és Esztergom között”; *Kalmár János*: „A rakéták történeti előzményei”; — március 27-én *Somogyi Árpád*: „Az esztergomi bizánci sztaurotéka” címmel tartott előadást.

A *Társulat* 1958. április 15-én *rendkívüli közgyűlést* tartott. A közgyűlésen a választmány javaslatára a *Társulat Banner János egyetemi tanárt, a Társulat tiszteleti tagját* 70.

születésnapja alkalmából tudományos munkásságáért és társulati működéséért Romer-Éremmel tüntette ki. Az érem átadása után *Castiglione László* „Az alexandriai Sarapis szentély kultusz-szobra” címmel tartott előadást.

A Társulat *Történeti Szakosztálya* rendezésében április 24-én *Kiss Ákos* „Középdunántúli reneszánsz köelmékek”, a Társulat *Éremtani Szakosztálya* rendezésében pedig ugyanakkor *Kerényi András* „Thraciai veretű bronzmedáliaiak Brigetioból”; — május 29-én *Varannai Gyula*: „Újabb magyar orvosi érvek” című előadása hangzott el, majd *Köszegi Tivadar* ismertette a Szakosztály gyűjteményéből rendezett I. Ferdinánd—III. Ferdinánd-kori anyagot. Május 20-án *Nemeskéri János*: „Geofizikai módszerek alkalmazása régészeti feltárásokon”; *Garas Klára*: „A fiatal Maulbertsch ismeretlen művei”; — május 29-én *Soproni Olivér*: „Középkori agrafitó-kerámia” címmel tartott előadást.

A Társulat *Iparművészeti Szakosztályának* rendezésében június 12-i ülésén *B. Koroknay Éva* „Magyarországi reneszánsz könyvkötészet stílusfejlődése 1450—1550” címmel tartott előadást.

\*

A *Magyar Néprajzi Társaság* keretében január 10-én *D. Dömötör Tekla*: „Regőző hétfő”; — január 22-én *Gádorján Alice*: „Két magyar csizmatipus viselettörténeti elemzése”; — január 24-én *Schram Ferenc*: „A vallásos néprajz feladatai és problémái”; — február 26-án *Pesovár Ernő*: „A Szabolcs-Szatmár megyei monografikus tánc- és népművészeti munkák eredményei és módszertani tapasztalatai”; — március 14-én *Banó István*: „Berze Nagy János magyar népmesekatalógusa”; — március 27-én *Dobos Ilona*: „Igaz történetek (Műfajproblémák a népi epika kutatásában)”; — április 2-án *Andrásfalvy Bertalan*: „Az ártér mezőgazdasági hasznosítása (Decsk község határhasználatának alakulása a XIX. században)”.  
Április 17-én dr. *C. A. Schmitz* kolni egyetemi tanár „Néprajzi gyűjtőúton Északkelet-Új-Guineában, 1955—56” címmel tartott előadást.

Április 30-án *Kiss Lajos*: „A szlavóniai magyar népszívet népzeneje”; — május 22-én *Földes László*: „Busójárás és busóműszok. A mohácsi sokaok pokladája”; — május 28-án *Szabadfalvi József*: „A magyar fekete kerámia és európai kapcsolatai” című előadások hangzottak el.

\*

A *Földrajzi Társaság* rendezésében január 24-én *Dobosi Zoltán*: „Eljárás a mikroklíma térképezésére”; — január 31-én

*Nagy Vendelné*: „Beszámoló a Szovjetunióban tett tanulmányútról (a földrajztanítás a szovjet iskolákban)”; — január 12-én *Szege- den Székely András*: „Beszámoló romániai tanulmányutamról”; — február 14-én *Pécsi Márton*: „A negyedkori kéregmozgások mértéke a Dunavölgy magyarországi szakaszán”; — február 19-én *Láng Sándor*: „Bulgária karsztjai” (vetítéssel); — február 21-én *Gaj- zágó Aladár*: „Gazdaságföldrajzi vizsgálatok a salgótarjáni szénmedencében”; — február 28-án *Tóth Aurél*: „A legújabb tudományos eredmények az iskolai földrajzoktatás szempontjából”; — Pécsért február 17-én *Szabó Pál Zoltán*: „Albánia”; — Debrecenben február 18-án *Papp Antal*: „Eltűnt földrajzi nevek a Tiszántúl középső részén”; *Balogh Béla*: „A geofizikus problematikájáról”; — Miskolcon februárban *Nyerges István* és *Farkas Gyula*: „Csehszlovákiai úti élmények”; — március 4-én *Dudar Tibor*: „A térkép a középkori földrajztanítás szolgálatában” (a legújabb kínai, szovjet, német, olasz, osztrák, francia, svéd, amerikai, román, csehszlovák, lengyel, jugoszláv iskolai földrajzi atlaszok (tankönyvek) bemutatása és ismertetése); — március 13-án *Székely András*: „Geomorfológiai tanulmányút Romániában”; — március 19-én *Leél-Óssy Sándor*: „A Dunazug-hegység ismeretlen barlangjai: a Tiunyei és Kőhegyi barlangok”; — március 21-én *Bereczky Ödön*: „A termelés területi arányainak problémái”; — március 28-án *Golisz Ferenc* „Megfigyelések és gyakorlatok a földrajz tanításában” (könyvismertetés); — március 7-én *Szege- den Láng Sándor*: „Bulgária glaciális és periglaciális jelenségei” (vetített képekkel); — márciusban Pécsért *Szabó Pál Zoltán*: „Földrajzi megfigyelések Albániában”; — március 12-én *Miskolcon Kádár László*: „A piramisok árnyékában” (afrikai élmények); — március 13-án *Miskolcon Kazár Leona—Frisnyák Sándor*: „Miskolc a földrajztudományért”; — *Peju Győző*: „A kőzetek keletkezése és felosztása”; — április 25-én *Budapest Pécsei Márton*: „Geomorfológiai jelenségek ábrázolása térképeken”; — április 11-én *Simor Ferenc*: „A tengeri és szárazföldi hatás vizsgálata hazánk éghajlatában”; — április 30-án *Szegeden Woholi Károly*: „A magyar kender gazdaságföldrajza”; — április 25-én *Debrecenben Márton Béla*: „Ghana, Nigéria, Szudán”; — *Kulcsár László*: „A magyarországi geológiai kutatások új eredményei”; — május 21-én *Budapest Jakucs László*: „Újabb kutatások az aggteleki Baradla-Barlangban”; — *Leél-Óssy Sándor*: „Karsztmorfológiai vizsgálatok a balatonfüredi Lóczy-barlangban és környékén”; — május 23-án *Székely András*: „Az erdélyi vulkanikus hegységek geomorfológiai problémái”; — május 30-án *Eördegh*

*Béla*: „A Tiszántúl északi részének exportképes mezőgazdasági növényei”; — május 20-án Debrecenben *Gunda Béla*: „Az aterrádó művelés és az alföldi kunhalmok kérdése” és *Márton Béla*: „Gazdasági közszellem (A gazdaságföldrajz egy problémája)”; — május 28–29-én Miskolcon *Baktay Ervin*: „Újra Indiában”; — május 15-én Szegeden *Moholi Károly*: „A magyar kender gazdaságföldrajza”; június 4-én Szegeden *Erdélyiné Till Paula*: „Sémák alkalmazása Magyarországon gazdaságföldrajzi körzeteinek tanításához”; — június 6-án *Cseti Ernő*: „Aktuális sajtó-térképek” címmel tartottak előadást.

\*

A *Földrajztudományi Kutatócsoport* irányításával készült, az Akadémiai Kiadónál megjelent „*Budapest természeti képe*” c., modern szemléletű, a legújabb tudományos eredményeket összefoglaló, izléses kiállítású, sok térképpel, ábrával, fényképpel illusztrált munka, — amelyet *Pécsi Márton*, *Marosi Sándor* és *Szilárd Jenő* közreműködésével szerkesztett. — Megjelenése alkalmából a *Magyar Földrajzi Társaság* és a *Budapesti Pedagógusok Szakszervezete* több mint 200 földrajz- és természetrajzszakos tanár, továbbá szakemberek jelenlétében nagyszerű ankétot rendezett május 24-én a Kossuth Klubban. Az ankétot a könyv húsz szerzője közül *Bulla Béla* lev. tag, *Horusitzky Ferenc*, a föld- és ásványtani tudományok doktora, *Láng Sándor*, a földrajztudományok kandidátusa, *Lászlóffy Voldemár*, a műszaki tudományok doktora, *Bacsó Sándor*, a földrajztudományok kandidátusa és *Zólyomi Bálint* lev. tag ismertette a könyv megjelenésének körülményeit és legújabb tudományos eredményeit. Az előadásokat követően május 24-én délután a Pesti-síkság, május 25-én pedig a Budai-hegység különböző helyeire látogattak el 5 autóbusszal az ankét résztvevői, s meghallgatták a szerzők helyszínen tartott tájékoztató előadásait, és a terepen vitatták meg a könyvben leírt tudományos kérdéseket.

\*

### Könyveink

1958 I. félévében az Osztály gondozásában az Akadémiai Kiadónál a következő könyvek jelentek meg:

*Belényesy Márta*: „Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél”; — *Csizmadia Andor*: „Hajnóczy József közjogi-politikai munkái”; — *Dercsényi Dezső*: „Pest megye műemlékei” I.; — *Diószegi Vilmos*: „A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben”; — *Entz Géza*: „A gyulaféhevári székesegyház”; — *B. D.*

*Grekov*: „Az orosz parasztság története a legrégebbi időkől a XVII. századig” II.; — *Huszár Lajos*: „A budai pénzverés története a középkorban”; — *Kovács Endre*: „Magyar—délsláv megbékélési törekvések 1848–49-ben” (Értekezések a történeti tudományok köréből, 5. sz.); — *Laczkó Miklós*: „Adalékok a budapesti munkásság összetételéhez az 1920-as évek végén” (Értekezések a történeti tudományok köréből, 6. sz.); — *Mályusz Elemér*: „Zsigmondkori oklevéltár II/2. 1407–1410”; — *Pécsi Márton*: „Budapest természeti képe”; — *Sándor Pál*: „A XIX. század végi agrárválság Magyarországon”; — *Sinkovits István*: „Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban” (Kossuth Lajos összes művei II.); — *Takács Lajos*: „Historiások, historiák” (A Magyar Néprajzi Társaság kiadványa); — *I. Tóth Zoltán*: „Balcescu Miklós élete 1819–1852”; — *Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve I.* (1957); — *Budapest régiségei XVIII.*; — *Pszichológiai tanulmányok.*

\*

### Külföldi vendégeink

*Sonja Vámosiova*, a Szlovák Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetének tagja január 20-tól február 2-ig tanulmányúton járt Magyarországon. Itt-tartózkodása alatt tanulmányozta a XIX. századi magyar festészet alkotásait, a budapesti múzeumokat, valamint Esztergom és Visegrád műemlékeit.

\*

Március hó 1-én hathónapos tanulmányútra érkezett *Helga Dörgers* néprajzkutató, a Német Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia között megkötött akadémiai egyezmény keretében.

\*

A csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében március hó 24-én kéthónapos tanulmányútra Magyarországra érkezett *Alsbeta Gachova* csehszlovák történész.

\*

*Dr. C. A. Schmitz*, a kölni egyetem tanára április hónapban rövid tanulmányútra Magyarországra érkezett. Itt-tartózkodása során a Magyar Néprajzi Társaság rendezésében „Néprajzi gyűjtőúton Északkelet-Új-Guineában, 1955–56” címmel nagy érdeklődést kiváltó előadást tartott.

\*

Május 15-én háromhetes tanulmányútra Magyarországra érkezett *Gerda Schlegelmilch* és *Edith Neugebauer*, a Német Tudományos

Akadémia Művészettörténeti Intézetének két tudományos munkatársa. A német vendégek megtekintették a művészeti múzeumokat és műemlékeket, utazásokat tettek az országban és anyagot gyűjtöttek a románkori építészeti és épületszobrászati tanulmányozásához.

\*

Május 22-én *P. N. Fedoszejev*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Filozófiai Intézetének igazgatója, aki a magyar—szovjet kulturális egyezmény keretében érkezett Magyarországra, látogatást tett a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetében. Fedoszejev és Fogarasi Béla akadémikus, a Filozófiai Intézet igazgatója kölesönösen tájékoztatták egymást az intézetekben folyó munkákról és megállapodtak a további együttműködés módozataiban. Május 28-án a Filozófiai Intézet rendezésében *P. N. Fedoszejev* „Szocializmus és humanizmus” címmel előadást is tartott.

\*

A Magyar Tudományos Akadémia vendégként május hónapban két hétre Magyarországra érkezett *Stefan Volosin*, a Lengyel Tudományos Akadémia Pedagógiai Intézetének munkatársa. Itt-tartózkodása alatt meglátogatta az ELTE Lélektani és Pedagógiai Tanszékét és a MTA Gyermeklélektani Intézetét, és hosszabb kutatásokat folytatott a Pedagógiai Tudományos Intézetben, amely tudományos programja szempontjából sok tapasztalattal szolgált.

\*

A Magyar Tudományos Akadémia vendégként május hónapban Magyarországra érkezett *Adam Przybos*, a Krakkói Egyetem docense. Itt-tartózkodása alatt az Országos Levéltárban őrzött Rákóczi-iratokban végzett kutatásokat. A Rákóczi szabadságharcra vonatkozó kutatásaival és problémáival kapcsolatban a Történettudományi Intézet kutatóival több megbeszélést tartott.

\*

A Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi kirendeltségére *Alsbetha Gachova* elutazása után *Julius Mesaros* hosszabb tanulmányútra érkezett Magyarországra.

\*

*Horst Heining*er, a magyar—német akadémiai egyezmény keretében május 27-én háromhetes tanulmányútra érkezett Magyarországra. Itt-tartózkodása során a magyar közgazdaságtudomány problémáit és eredményeit tanulmányozta és saját, a politikai

gazdaságtan kérdéseire vonatkozó kutatásai tekintetében több konzultáción vett részt a Közgazdaságtudományi Intézetben.

\*

Június 17-én Magyarországra érkezett *David Prodan*, a Román Tudományos Akadémia tagja és *Victor Cherestiesiu*, a Román Tudományos Akadémia cluji Történettudományi Intézetének igazgatója. Itt-tartózkodásuk ideje alatt a levéltárakban és könyvtárakban kutatómunkát végeztek és a Történettudományi Intézetben, valamint a Párttörténeti Intézetben szakmai megbeszéléseken megvitatták a román és magyar történetírás közös kérdéseit.

\*

*V. Nosalova*, *U. Urbancova* és *R. Mikulova*, a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének kutatói június 16-tól 30-ig tanulmányúton voltak Magyarországon. Tanulmányozták a budapesti Néprajzi Múzeum gyűjteményét, valamint a Budapest-környéki települések szlovák anyanyelvű lakosságával kapcsolatos kérdéseket.

\*

A szovjet—magyar kulturális egyezmény keretében június 17-én kéthónapos tartózkodásra hazánkba érkezett *Hevesi Mária* szovjet aspiráns. Itt-tartózkodása alatt anyagot gyűjtött a 48-as értelmiség világnézetét tárgyaló készülő disszertációjához.

\*

#### Külföldi tanulmányutak, kongresszusok

*Szabó Imre* akadémikus osztálytitkár január 28-án Prágába utazott, ahol részt vett a népi demokráciák akadémiai által „Az emberiség kulturális és tudományi fejlődésének története” című nemzetközi kiadványsorozat kiadásának előkészítése ügyében rendezett konferencián.

\*

*Friss István* MTA lev. tag, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója március 24-én elutazott az Istambulban rendezett nemzetközi (kelet-nyugat) közgazdasz értekezletre. Az értekezleten *Friss István* „A termelési erőforrások és az irántuk mutató kereslet összeegyeztetésének módszerei” címmel előadást tartott.

\*

*Péteri Zoltán*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében április 16-án kéthetes csehszlovákiai tanulmányútra utazott. Tanulmányútja során

a csehszlovák jogtudományi intézetek és egyetemek állam- és jogelméleti tudományos tevékenységét tanulmányozta.

\*

*Szabó Imre* akadémikus, a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának titkára, a Magyar Tudományos Akadémia delegációjának tagjaként a kínai—magyar akadémiai egyezmény megkötése végett április 26-án Kínába utazott. Kínai útjáról és tapasztalatairól június 3-án az Állam- és Jogtudományi Intézetben a jogtudomány meghívott képviselői előtt nagy érdeklődéssel fogadott beszámolót tartott. Beszámolójában vázolta a Kínai Népköztársaság értelmiségi- és kultúrpolitikáját, tudománypolitikai és tudomány-szervezési módszereit és eredményeit, valamint röviden ismertette Kína jogrendszerének soronlevő átalakulását, a jogi oktatás és a jogtudomány helyzetét és feladatait.

\*

*Molnár Erik* akadémikus, a Történettudományi Intézet igazgatója a Szlovák Tudományos Akadémia meghívására május 12-én rövid tanulmányútra Csehszlovákiába utazott. A Szlovák Tudományos Akadémia kérésére a Szlovák Akadémia Történettudományi Intézetének kutatói részére a szlovák—magyar történelem problémáira vonatkozóan több konzultációt tartott.

\*

*Bihari Ottó* egyetemi tanár, a jogi tudományok kandidátusa, a lengyel—magyar akadémiai egyezmény keretében május 22-én kéthetes lengyelországi tanulmányútra utazott. „Az államhatalmi képviselői szervek rendszere a szocialista államban” című témája feldolgozásával kapcsolatban tanulmányozta többek között a legfelsőbb államhatalmi szerv törvényhozó munkájának rendszerét, a legfelsőbb államhatalmi szerv ellenőrző tevékenységét, a népi tanácsok és végrehajtó-rendelkező szerveik hatásköre elhatárolásának kérdéseit, valamint a kisközségek szervezetre vonatkozó elméleti és gyakorlati problémákat. Mint a Pécsi Állam- és Jogtudományi Egyetem dékánja tárgyalásokat folytatott a két vidéki (krakkói és pécsi) egyetem kapcsolatainak kiépítésére vonatkozóan is.

\*

*Földvári József*, a Pécsi Állam- és Jogtudományi Kar adjunktusa, a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében májusban kéthetes tanulmányútra utazott Csehszlovákiába. Kint-tartózkodása során tanulmányozta a csehszlovák büntetőjogi oktatás és elmélet fontosabb kérdéseit, valamint a csehszlovák büntetőjog elméleti és gyakor-

lati szakembereivel több megbeszélést folytatott kutatási témája — a bűncselekmény egység és halmazat — kérdéseire vonatkozóan. Tanulmányútja során meglátogatta a Csehszlovák Akadémia Jogtudományi Intézetét, a csehszlovák jogtudományi karokat és az igazságszolgáltatás több gyakorlati szervét.

\*

*Somlyai Magda, Orbán Sándor és Vörös Antal*, a Történettudományi Intézet munkatársai, a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében május 26-án egyhónapos tanulmányútra Csehszlovákiába utaztak, ahol a pozsonyi különmunkahely keretében levéltári kutatásokat végeztek.

\*

*Szokolay Katalin*, a Történettudományi Intézet fiatal munkatársa a lengyel—magyar akadémiai egyezmény keretében májusban hathónapos tanulmányútra Lengyelországba utazott. Tanulmányútja alatt disszertációs témája — „A lengyel kérdés az első világháború idején” — tekintetében végez levéltári és egyéb történeti kutatásokat.

\*

*Molnár Ferenc*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa, a szovjet—magyar akadémiai egyezmény keretében május 6-án egyhónapos tanulmányútra a Szovjetunióba utazott. Kint-tartózkodása során meglátogattott több közgazdaságtudományi intézményt, számos gazdasági irányító szervet és a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Közgazdaságtudományi Intézetét. Tanulmányozta a termelékenység és önköltségemelés elemzése és tervezése, az új technika bevezetése és gazdasági hatékonysága, az ipar szerkezetének, fejlődésének és ágazati kapcsolatainak statisztikai vizsgálata körébe tartozó kérdéseket. Értékes konzultációkon, megbeszéléseken vett részt a gyarmati rendszer felbomlása jelenlegi szakaszának, valamint a nyugati kapitalizmus kibontakozásában levő gazdasági válságának néhány fontos kérdésére vonatkozóan.

\*

*Ádám Györgyné* történész aspiráns a szovjet—magyar akadémiai egyezmény keretében május 7-én héthetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott. Kint tartózkodása során „A magyar kormány nemzetiségi politikája Kárpát-Ukrajnában 1938–1944” című disszertációs témájához levéltári kutatásokat végzett aberegóvói és kievi levéltárakban. Témájával kapcsolatban a kievi Történettudományi Intézetben is megbeszéléseket folytatott.

\*

Rédey Aranka, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa, a közgazdasági tudományok kandidátusa a lengyel-magyar akadémiai egyezmény keretében májusban kéthetes tanulmányútra Lengyelországba utazott. Tanulmányútja során elsősorban a lengyelországi állami kereskedelem tervezési és gazdálkodási módszereit, valamint a fogyasztói árképzés gyakorlatának kérdéseit vizsgálta.

\*

Mályusz Elemér, a történettudomány doktora, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa a Bécsi Egyetem Kelet-Európa Történeti Intézetének meghívására az Intézet fennállásának 50 éves jubileuma alkalmával május 30-ai kezdettel rendezett tudományos ülészakára Bécsbe utazott.

\*

Szabó Imre akadémikus, a II. Osztály osztálytitkára június 27-én Moszkvába utazott, ahol a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának meghívására annak vendégeként részt vett a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének június 30-tól július 3-ig tartó konferenciáján, amelyen a szocialista jogrendszer és a szovjet szocialista törvényesség elméleti kérdései kerültek megvitatásra.

\*

Június 17-én Lukács László, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa a kínai-magyar akadémiai egyezmény keretében öthetes tanulmányútra a Kínai Népköztársaságba utazott. Tanulmányútja során elsősorban az ipargazdaságtan néhány fontos kérdésével foglalkozott. Így különösen az ipar fejlődési menetének problémáit, az ipar irányításában alkalmazott módszereket, a sajátos kínai munkamódszereket tanulmányozta. Vizsgálódásai kiterjedtek többek között még olyan kérdésekre, mint az ipari költség-számítás és -vizsgálat módszerei, az önálló elszámolás és az önköltség, az önköltség figyelembevétele a termelőeszközök árképzésénél.

\*

#### Az Osztályhoz tartozó tudományágak, illetve azok tudományos eredményeinek külföldi visszhangja

Friss István MTA lev. tag, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója az 1958. évi istambuli UNESCO Nemzetközi Közgazdász Konferencián „Methods on Coordination between the Resources of Production and the Demand” („A termelési erőforrások és az

irántuk mutatkozó kereslet összeegyeztetésének módszerei”) címmel előadást tartott.

\*

Varga István egyetemi tanárnak a *Weltwirtschaftliches Archiv* 78. kötetében 1957-ben megjelent „Das Geld im Sozialismus” című munkájáról a *Zycie Gospodarcze* 1958. évi III/16. számában M. Korzak és J. Teplitz, valamint a *Gospodarka Planowa* 1958. 4. számában A. Zwass részletes ismertetést írt.

\*

Sándor Vilmos „Nagyipari fejlődés Magyarországon” című munkájáról ismertetés jelent meg a *Ceskoslovensky Casopis Historicky csehszlovák történettudományi szemle* 1957. 6. számában (761–767. p.) J. Purs neves cseh történész tollából. A tartalmi ismertetés nagy elismeréssel foglalkozik Sándor Vilmos munkájával, ugyanakkor néhány kritikai szempontot is felvet, melyek közül a legjelentősebb Magyarország gyarmati, illetve félgyarmati helyzetének problematikája. Mint ismeretes azonban, e kérdéskörben a magyar történészek, így Sándor Vilmos is, módosították korábbi állásfoglalásukat.

\*

Benkő Samu a „Korunk” c. kolozsvári magyar nyelvű szemlében (1958. 595–597. p.) Benda Kálmán „A magyar jakobinusok iratai” c. forráskiadvány I–III. kötetéről és az „Auróra” sorozatban megjelent magyar nyelvű népszerű forráskiadványról adott összefoglaló képet, kiemelve az iratok és a bevezető tanulmány jelentőségét a kérdés kutatására vonatkozóan.

\*

A *Kwartalnik Historyczny* 1957. 4–5. számában írt cikket Kovács Endre Kossuth-díjas történész „Magyar–lengyel kapcsolatok a nemzeti felkelések időszakában” címmel (Stosunski wegiersko-polskie w dobie powstan narodowych). — A *Robespierre emlékkönyvben* (A Maximilien Robespierre 1758–1794. Beiträge zu seinem 200. Geburtstag, Berlin, 1958. Szerk.: Prof. W. Markov) megjelent Benda Kálmán „Die ungarischen Jakobiner” c. tanulmánya (441–472. p.), amelyben a szerző lényegében az Iratok I. kötete bevezető feldolgozásának eredményeit közli összevont formában. — Ránki György dolgozata: „Das ungarische Wirtschaftsleben im Dienste der deutschen Kriegswirtschaft zur Zeit des zweiten Weltkrieges” az 1957-es lipcsei történész-konferencia jegyzőkönyvében lát a közeljövőben napvilágot.

\*

A berlini Akademie-Verlag kiadásában jelenik meg 1958 második felében *Molnár Erik* akadémikus munkája: „Die Geschichte des ungarischen Volkes von den Anfängen bis zur Arpadenzeit” címmel. A közeljövőben jelenik meg Varsóban lengyel nyelven *Kovács Endre* Kossuth-díjas „Bem József” c. műve is.

A „*Korunk*” c. folyóirat 1958. 3. száma ismerteti a Magyar Történelmi Társulat folyóiratát, a „*Századok*”-at (Benkő S. tollából), kiemeli a lap tematikai sokoldalúságát, nyelvi és elméleti igényességét.

A *Staat und Recht* (1958. 2. szám 157. l.) közölte *Szabó Imre*: „A burzsoá jogi ideológia maradványai elleni küzdelem a Magyar Népköztársaságban” c. tanulmányát.

A *Rechtswissenschaftlicher Informationsdienst* 1957. 24. számában megjelent *Szabó Imre*: „A magyar jogfejlődés sajátosságairól” c. tanulmánya.

*Eörsi Gyula* „A tervszerződések” című művéről a *Právník* 1958. évi 6. számában *J. Spisiák*, a *Právný Obzor* 1958. évi 3. számában *S. Luby* írt értékelő ismertetést.

*Castiglione László* „Graeco-egyptiaca” című tanulmányát ismertette a londoni *The Journal of Egyptian Archaeology* 41. kötete és a *Revue des Études Grecques* LXX., 1957-ben megjelent kötete.

*Castiglione László* „A Terracotta Box from Roman Egypt” című tanulmányát ismertette a *The Journal of Egyptian Archeology* 40. kötete, valamint a *Fasti Archaeologici* IX. kötete.

*Szilágyi János György* és *Castiglione László* „Görög-római kiállítás” című munkáját ismertette az *American Journal of Archaeology* 1958. évi és a *Anzeiger für die Altertumswissenschaft* 1957. évi (X.) évfolyama.

*Wessetzky Vilmos*, a Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Gyűjteményének vezetője részt vett a Münchenben tartott XXIV. Orientalista Kongresszuson (1957. augusztus 28.—szeptember 5.), ahol „Probleme der

ägyptischen Buch- und Bibliotheksgeschichte” címmel előadást tartott. Az előadás a Kongresszus Actáiban meg fog jelenni.

*Varga Edit* egyiptológus 1958. évi szovjet-unióbeli tanulmányútja során megbízást kapott a Puskin Múzeum egyik újbírodalmi piramidonja és két hypokephalosának publikálására. *V. V. Sztruve* akadémikus, egyiptológus 70. születésnapjára készülő emlékkönyvben sajtó alatt levő tanulmányt írt az egyiptomi lótszokozmogonia problémájáról.

*Hans Martin v. Erffa* a „*Kunstchronik*” 11. évfolyamának 1958. áprilisi számában 110—116. oldalon igen behatóan foglalkozik *Pigler Andor* „*Barockthemen*” című, kétkötetes német nyelvű munkájával, amely 1956-ban jelent meg az *Akadémiai Kiadó* és a berlini *Henschel Verlag* kiadásában. Alapos és tárgyilagos kritika alá veszi a munka anyagát és rendszerezését, rámutat jelentőségére a további ikonográfiai barokk-kutatás szempontjából, s végül összeveti két külföldi vállalkozással, a hágai és a müncheni Művészettörténeti Intézet ikonográfiai indexével.

Ugyancsak *Pigler Andor* fentemlített munkájáról a „*Gazette des Beaux-Arts*” (Supplément, „*La Chronique des Arts*” 1958. áprilisi füzet, 19. l.) is közölt kisebb ismertetést. A külföldi művészettörténeti irodalom máris forrásként használja (pl. *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte: Nolfo di Carpegna: Pittori napoletani del 600 e del 700*, Roma 1958. passim).

A „*Faenza*” 1956. évi VI. száma ismerteti a *Budapest régiségei* XVI., illetve XVII. kötetében megjelent következő tanulmányokat: *Bertalan Vilmosné*: „Groteszk díszítésű faenzai tál a Budai Várból”, *Duma György*: „A középkori figurális padlótegla vizsgálata”, *Holl Imre* és *Voit Pál*: „Hunyadi János budavári majolikagyártó műhelye”, *Holl Imre*: „Adatok a középkori magyar faze-kasság munkamódszereihez”.

A *Budapest régiségei* című sorozat folytatósan megjelent XV., XVI. és XVII. kötetét ismertették továbbá a következő folyóiratok: *Südostforschungen* (1956), *Cova Bibliography* (1956., 1957), *Ural-Altäische Jahrbücher* (XXIX. kötet), *Archeologické Rozhledy* (1957).



A *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* ismerteti *F. Mihály I.*—*Lócsy E.*—*Holl I.*: „A középkori Buda és Pest” társszerzőségben írt munkáját.

\*

*Nagy Tibor* „Die politische Geschichte der Avarzeit” című munkáját a *Cowa Survey* 1957. évfolyama recenzionálta.

\*

*Patek Erzsébet* „Koravaskori kutatásunk néhány problémája” („Einige Probleme der Forschung der frühen Eisenzeit”) című tanulmányát részletesen ismerteti az *Archeologické Rozhledy* 1957. évi 2. és a *Slovenská Archeologia* 1956. évi 4. száma.

\*

*Szilágyi János* „Aquincum” című munkáját a *Südostforschungen* XVI/1., a *Cowa Bibliography* 1957. évi 1. és az *Archeologické Rozhledy* 1957. évi 9. száma ismertette.

\*

Az *Archeologické Rozhledy* 1957. évfolyamában az alábbi magyar munkákat ismertette: *B. Thomas Edit*: „Az aquincumi palestrák”; — *B. Thomas Edit*: „Die römische Villa von Tác—Fövénypuszta”; — *B. Thomas Edit*: „III. századi női fej Albertfalváról”; — *Bökönyi Sándor*: „A szkíták kocsija”; — *Cs. Sós Ágnes*: „A dunántúli szlávok állama”; — *Fehér Géza*: „Remarques sur l’appréciation archéologique du cimetière de Kérszta”; — *Korek József*: „A földművelés és az állattenyésztés a kőkorbán”; — *L. Kovrig Ilona*: „Contribution au problème de l’occupation de la Hongrie par les Avars”; — *L. Kovrig Ilona*: „A népvándorlókör népei”; — *Lengyel Irina*: „A szkíta aranyszarvas”; — *Mócsy András*: „Az Alföld lovasnépei a rómaiak idejében”; — *Németh Endre*: „Budapest régészeti irodalma”; — *Patay Pál*: „A bronzkorszak népei”; — *Sz. Burger Alice*: „Aquincumi mesterjegyes bronzcsengő”; — *Vattai Erzsébet*: „Budapesti ezüstlelet a XV—XVI. századból”; — *Vértés László*: „Az őskor embere Magyarországon”; — *Vértés László*: „Őskori bánya Lovason”; — „Intercisa I.” (Dunapentele-Sztálinváros) Geschichte der Stadt in der Römerzeit.

Az *Archeologické Rozhledy* 1958. évi számaiban a következő ismertetések jelentek meg: *Barkóczy László*: „Császárkori kelta edényegző telep Bicsérdén”; — *Dienes István*: „Un cimetière de hongrois conquérants a Bashalom”; — *Párducz Mihály*: „Dakische Funde in Jánosszállás”; — *Párducz Mihály*: „Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn in II. und III. Jahrhundert”; —

*Török Gyula*: „A szobi Vendelin-földek X—XI. századi temetője”; — *Folia Archaeologica* VIII.

\*

A *Cowa Bibliography* bibliográfiai folyóirat 1957. évi számaiban az alábbi munkákat recenzionálták: *Barkóczy László—Bónis Éva*: „Das frühromische Lager und die Wohnsiedlung von Adony”; — *Banner János—László Gyula—Méri István—Radnóti Aladár*: „Régészeti Kézikönyv I. Gyakorlati régészet”; — *Barkóczy László*: „Beiträge zum Rang der Lagerstadt am Ende des II. und Anfang des III. Jahrhunderts”; — *Mócsy András*: „Das territorium legionis und die canabae in Pannonie”; — *Mozsolics Amália*: „Die Ausgrabungen in Tószeg im Jahre 1948”; — *Mozsolics Amália*: „Mors en bois de cerf sur le territoire du bassin des Carpathes”; — *Mozsolics Amália*: „Neuere hallstattzeitliche Helmfunde aus Ungarn”; — *Radnóti Aladár*: „Trebonianus Gallus ezüstlemez mellképe”; — *R. Alföldi Mária*: „Providentia Augusti, to the Question of Limes Fortifications in the 4th Century”; — *Patay Pál*: „Szkíta leletek a nógrádi dombvidéken”; — *Patay Pál*: „Előzetes jelentés a nagybányai temető ásátásának eredményéről”; — *Párducz Mihály*: „A szarmatakor emlékei Magyarországon, I—III.”; — *Párducz Mihály*: „Le cimetiére hallstattien de SzentesVekerzug I.”; — *Vértés László*: „Neuere Ausgrabungen und paläolithische Funde in der Höhle von Istállóskő”; — *Intercisa I.* (Dunapentele-Sztálinváros) Geschichte der Stadt in der Römerzeit; — *Conférence Archéologique de l’Académie Hongroise de Sciences*; — *Folia Archaeologica*.

\*

A *Répertoire d’Art et d’Archeologie* 1957-ben megjelent 1954. évi száma a következő magyar vonatkozású recenziókat tartalmazza: *Barkóczy László—Bónis Éva*: „Das frühromische Lager und die Wohnsiedlung von Adony”; — *Mócsy András*: „Korarámai sírok Szombat-helyről”; — *Mócsy András*: „Zur Periodisierung der frühen Sarmatenzeit in Ungarn”; — *Fehér Géza*: „Les fouilles de Zalavár (1951—1953)”.

\*

A *Szovjetszkaja Archeologija* 1957. évfolyama *Vértés László* és *Fülep Ferenc* egy-egy cikkét méltatja: *Vértés László*: „Novie razkopki v pescere na Istállóskő”; — *Fülep Ferenc*: „Pjatiletnij plan vengerszkoj archeologii”.

\*

*B. Thomas Edit* szerkesztésében megjelent „*Archäologische Funde in Ungarn*”

című művet a következő kölföldi folyóiratok ismertették: *Archeologické Rozhledy* (1957), *Archäologische Anzeiger* (1957), *Archaeologia Austriaca* (1958), *Byzantinoslavica* (1957), *Byzantinische Zeitschrift* (1957), *Cowa Bibliography* (1957), *Carinthia* (1958), *Journal of Roman Studies* (1957), *Latomus* (1958), *Revue Archéologique* (1957), *Südost-Forschungen* (1957).

B. Bónis Éva „Römische Keramikforschung in Ungarn” c. tanulmánya megjelent a *Rei cretariae romanae fautorum ubique consistentium Acta I. Turici-Helvetiorum-Haverfordiae Pennsylvaniensium* 1958. 5--12-ig terjedő lapjain.

Barkóczi László „Die Naristen zur Zeit der Markomannenkriege” című előadása megjelent a Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének kongresszusi kiadványában (*Arch. Ustav Slov. Akad. Vied, Nitrahrad* 1957).

Mócsy András „Zur Geschichte der peregrinen Gemeinden in Pannonien” c. tanulmánya megjelent a *Historia*, Wiesbaden 1957. évfolyamában (488—498. lap).

Vértes László „Forschungen in der Bivakhöhle, Ungarn” c. társszerzőségben írott munkája megjelent az *Eiszeitalter und Gegenwart* 1957. évi 8. számában (8—36. lap).

Banner János „Die Pécelér Kultur” című, az *Akadémiai Kiadó* kiadásában megjelent német nyelvű monográfiáját részletesen és elismerően recenziálta a *Proceedings of the Prehistoric Society XXIII.* kötete és az *Archeologie Austriaca* 1957. évi 22. száma.

Garas Klára „Magyarországi táblafestészet a XVIII. században” című könyvéről R. Feuchtmüller-től a *Mitteilungen der Gesellschaft für vergleichende Kunstforschung* (Wien) 1956. decemberi számában részletes ismertetés és kritika jelent meg.

A *Südostforschung* 1956. évi (XV.) kötete részletes ismertetést és kritikát közöl Garas Klára „Magyarországi festészet a XVII. században” című munkájáról.

Garas Klára „Some Problems of Early Dutch and Flemish Painting” című tanulmányát ismerteti a *Bibliography of the Netherlands Institute for Art History VII. és a Europäische Malerei in Polnischen Sammlungen* 1957. évi évfolyama.

Garas Klára „Ein unbekanntes Porträt der Familie Rubens” című tanulmányát recenziálta az *Annuario bibliografico di storia dell'arte* 1956/III. és a *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 1957. 20. száma.

Czobor Ágnes 1956 decemberében az *Oud Holland*-ban „Ein unbekanntes Werk des Hendrick Terbrugghens” c. cikkében publikálta az egri múzeumban felfedezett Pipára gyűjtő fiút ábrázoló Terbrugghen képet. Benedict Nicolson Hendrick Terbrugghenről megjelent monográfiájában (*The Hague, 1958*) teljes oldalon reprodukálja az egri képet (Plate 32).

A *Bulletin Hongrois du Musée des Beaux Arts* 6. számában jelent meg Czobor Ágnes „Megjegyzések Jan Muller egyik kompozíciójához” c. közleménye. A *Dibutade II. Fascicule Spécial du Bulletin des Amis de Musées de Poitiers* (1955)-ben F. C. Legrand „Un Festin de Balthasar” c. cikkében a Poitiers-i és a Hannover-i Múzeum két ilyen témájú képével kapcsolatban leközli a Czobor Ágnes által már előbb publikált Jan Muller metszetet, mely mindezeknek a kompozícióknak inspirációt szolgált.

Balogh Jolán „L'origine du style des sculptures en bois de la Hongrie médiévale” című tanulmányát részletes ismertetésben méltatja Michele Baulieu a *Bulletin Monumental* 1957. évi (CXV) kötetben. A recenzió szerzője főleg a metszetanalógiákat tartja megjegyzőeknek.

Radocsi Dénes „A középkori Magyarország táblaképei” című könyvéről részletes recenziót közölt a *Südostforschungen* 1956. évi (XV.), a *Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* 1956. évi (X.), a *Pamjatky a Muzen* 1956. évi (V.), a *Mitteilungen der Gesellschaft für Vergleichende Kunstforschung* 1956. évi decemberi kötete.

A kiváló olasz művészettörténész Carló L. Regghianti szerkesztésében Rómában megjelent „*Sele Arte*” c. folyóirat 1955. évi 17.

száma ismerteti *Fenyő Ivánnak* a „The Burlington Magazine” 1955. III. számában megjelent „An Unknown Early Crenach” című cikkét. A szerző által budapesti magángyűjteményben talált kép attribúcióját teljesen meggyőzőnek tartja és reprodukálja a festmény egy részletét.

*Fenyő Iván* „Albrecht Dürer” c. könyvének 1956-ban megjelent angol kiadásáról a neves német Dürer-kutató, *Edmund Schilling* írt ismertetést a „The Burlington Magazine” 1957. augusztusi számában. Leírja a könyv felépítését és hangsúlyozza, hogy Dürert jól megrajzolt történeti és kulturális háttér előtt mutatja be az olvasónak. A könyv a szerző széleskörű tájékozottságáról tesz tanúságot. Szerencsésnek tartja a képek kiválogatását a hatalmas Dürer-oeuvreből. Az egyetlen színes kép a Szépművészeti Múzeum férfiképmása, amelyet egyesek a művész Endres nevű öccse ábrázolásának tartanak. A könyv jó szelekciót ad a legfontosabb Dürer-irodalomból. Kiemeli a könyv fordítását, kiállítását.

A „*Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*” 1956. októberi száma *Tord Baeckström* ismertetését közli *Fenyő Iván* Dürer-monográfiájáról. Kiemeli Dürer magyar származását és elismerően állapítja meg, hogy a szerző ebből nem vont le következtetést, ellentétben *Broby-Johansen* dán művészeti íróval, aki képes volt Dürert magyar művésznek tartani. A szerző Dürer művészetét nagy tehetséggel és beleéléssel írta meg. Megismerjük Dürer helyzetét kora forrongó világában, szimpátiáját a reformáció iránt és együttérzését a paraszttal. A fordítás nem kedvez a szövegnek, és a recenzornak az az érzése, hogy a fordítás rontott a szövegen. A könyv kiállítása és a reprodukciók magas színvonalról tesznek tanúságot.

*Pogány Ö. Gábor Zádor István* és *Abonyi Grandtner Jenő* kiállításáról írt cikke megjelent a *Szovjetszkaja Kultura* 1958. évi áprilisi számában. *Zádor István* grafikus művészünk félévészázados működését és *A. Grandtner Jenő* szobrászművész legújabbkori szobrait méltatja rövid, tömör összefoglalójában, rávilágítva a művek létrejövésének körülményeire, a művészeket ért hatásokra.

A *Bildende Kunst* 1958/1. füzetében megjelent *Pogány Ö. Gábor* cikke *Kiss Kovács Gyula* szobrairól. E fiatal szobrászművész

néhány szobrán keresztül hívja fel a figyelmet mai magyar szobrászatunk egyes kérdéseire.

*Pogány Ö. Gábor* „Magyar festészet a XIX. században” című könyve megjelent orosz nyelven új kiadásban. A korábbi rövidített bevezető rész helyett most már a magyar kiadáshoz hasonló teljességgel írt tanulmányban olvashatják a szovjet olvasók múlt századi festészetünk történetét. A társadalmi fejlődés és egyéb művészeti ágak összefüggéseinek feltárásával, új, a dialektikus történelmi materializmus módszerével vizsgálja a magyar művészet útját és ismerteti festészetünk legkiválóbb alkotásait.

A *Baseli Néprajzi Múzeum* kiállítást rendezett Európa népművészetének egyik sajátos csoportjából, a húsvéti tojásokból. A kiállításon kiemelkedő érdeklődést keltett az a mintegy kétszáz darabra rúgó húsvéti tojásgyűjtemény, amelyet — részben vidéki múzeumaink gyűjtőinek közreműködésével — a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Múzeuma állított össze. A kiállítással kapcsolatban a *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* tanulmánygyűjteményt adott ki a húsvéti tojások festéséről s a hozzájuk fűződő hiedelmekről. A kötetben a tárgykör magyar vonatkozásairól *Sándor István* írt tanulmányt.

A külföldi szakfolyóiratokban nyugati szerzők recenziói nagy elismeréssel méltatják *Kresz Mária* „*Ungarische Bauerntrachten* (1820—1867)” c. művét. A Giessen városában megjelenő *Hessische Blätter für Volkskunde*, amely a német néprajz egyik vezető folyóiratának számít, *B. Martin* ismertetését közli. Eszerint a szerző „e pompás könyvben nemcsak a magyar népkutatást, hanem az egész világ viseletkutatását nagy értékű forrásművel ajándékozta meg, amely módszertani gondosságával és alaposágával hatni fog, s minden bizonnal széles körben értékelésre talál.”

A „*Ceskoslovensky Kras*” — a Csehszlovák Tudományos Akadémiának folyóirata 1958. évi 10. számában *S. Sladek* egyoldalas ismertetőt írt *Szabó Pál Zoltánnak* „A magyarországi karsztformák klímátörténeti vonatkozásai” című tanulmányáról. A folyóirat szerkesztője *Szabó Pál Zoltán* cikk írására is felkérte. A cikk — a szerkesztőség értesítése szerint — a folyóirat legközelebbi számában jelenik meg.

*A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Tájékoztató Intézetének földrajzi folyóirata 1957. 4., 5., 6. számaiban ismerteti Láng Sándor „A Börzsöny vízrajza”; — Miklós Gyula—Pécsi Márton „Az I. Magyar Földrajzi Kongresszus”; — Asztalos István „A mezőgazdaság gépesítetttsége Bács-Kiskun megyében”; — Kádár László „A folyókanyarulatok elmélete és a hegységek átörésében való szerepe”; — és Palmay Mátyás „A szegedi város alaprajz morfológiája” című cikkeit.*

\*

*A Petermanns Geographische Mitteilungen 1957. 4. számában megjelent Kádár László „A törmelékűpok fejlődése” című tanulmánya.*

\*

### Disszertációs viták

*Peschka Vilmos „A jogviszonyelmélet fő kérdései” c. kandidátusi értekezését 1958. január 27-én védte meg. Az értekezés opponensei Vas Tibor és Világhy Miklós, a jogi tudományok kandidátusai voltak.*

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a dolgozat és az adott válasz magas tudományos színvonalon, tárgyat marxista-leninista módon dolgozza fel. A disszertáció meghaladja a kandidátusi dolgozatok átlagos színvonalát. Ismeri és helyes kritikával dolgozza fel a szocialista irodalmat és a burzsoá irodalom jelentős részét. Hiányossága a munkának, hogy a burzsoá irodalom perjogi jogviszony-elméleteivel nem foglalkozott behatóan. A dolgozat szerkezete világos, áttekinthető. A disszertáció kiadását a bizottság egyhangúlag javasolja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Peschka Vilmost* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Sattler Tamás „A társadalmi munka termelékenységének alakulása a szövetlen vegyiparban” c. kandidátusi értekezését 1958. február 3-án védte meg. Az értekezés opponensei Illyés Éva, a közgazdasági tudományok kandidátusa és Polinszky Károly, a kémiai tudományok kandidátusa voltak.*

A kiküldött bíráló bizottság pozitíven értékeli a disszertáció helyes témaválasztását. Sattler elvtárs a magyar szakmai irodalomban egyedülálló, eddig még fel nem dolgozott, s ugyanakkor időszerű kérdést vizsgál munkájában. Dícsérendő az a törekvése is, hogy egy iparág problémáit tárja fel. Módszere tudományos állításait alapos elemzéssel támasztja alá. Érdeme, hogy munkáját

széleskörű szakirodalom áttanulmányozása és helyszíni vizsgálatok alapján végezte és értékes bibliográfiát állított össze. A munka értékes voltát bizonyos mértékig csökkentik az alábbi főbb hiányosságok: Sattler elvtárs a szövetlen vegyipar termelékenységi kérdésének vizsgálatánál nem tárja fel a kérdés népgazdasági összefüggéseit. A hiányosságok bírálatánál túlzott jelentőséget tulajdonít az általános gazdaságpolitikai hibáknak. Kisebb hiányossága az értekezésnek a technológiai kérdések sok esetben feleslegesen terjedős tárgyalása, valamint egyes kérdések ismétlődése. Az értekezés jelentős segítséget ad a vegyipari termelékenység emelését szolgáló tartalmak feltárásához.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Sattler Tamást* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Mozsolics Amália „Régészeti adatok a Nagy Vándorlás történetéhez” c. kandidátusi értekezését 1958. február 12-én védte meg. Az értekezés opponensei Harmatta János, a nyelvészeti tudományok doktora és Párducz Mihály, a történelemtudomány kandidátusa voltak.*

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy *Mozsolics Amália* már két évtizede jelentős és értékes munkásságot fejt ki a magyarországi bronzkor és koravaskor kutatásának területén. Tanulmányai közül különösen kiemelkednek azok, amelyekben a magyarországi bronzkor kronológiájának tisztázásához igyekezett hozzájárulni. E munkák során jutott el ahhoz a történeti szintézishez, amely kandidátusi értekezésében jutott kifejezésre. Értekezése olyan kiemelkedő fontosságú kérdéseknek egész sorát veti fel, amelyeket a magyar régészeti irodalomban ez ideig csak érintettek, vagy egyáltalán fel sem vetettek. És ha e kérdésekre nem tudott is minden tekintetben véglegesen tekinthető megoldást javasolni, munkája — mint a vita során is kiderült — olyan fontos kérdéscsoportra hívta fel a figyelmet, amelynek megoldása éppen az ő közreműködésével — mint ez a viszontválaszból is kitűnt — jelentősen elő fogja mozdítani régészeti kutatásunk fejlődését.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Mozsolics Amáliát* a történelemtudomány kandidátusává nyilvánította.

\*

*Kauszer Lipót „Az alanyi jog funkcionális elmélete” c. kandidátusi értekezését 1958. február 19-én védte meg. Az értekezés opponensei Csanádi György és Névai László, a jogi tudományok kandidátusai voltak.*

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáns a magyar haladó jogtudomány kiváló képviselője, aki önálló gondolkodóként a magyar jogi irodalmat már korábbi munkáival is gazdagította. Megállapítja továbbá, hogy mind a szerző korábbi munkásságát, mind kandidátusi disszertációját egyaránt jellemzi az éles logikai készség és a fejlett kritikai szellem. Ugyanakkor megállapítja, hogy a disszertáns a történeti szemléletet nem mindig egyesíti sikeresen logikai módszerével. Az opponensek véleményeivel egyezően a bizottság is azon a nézeten van, hogy az értekezés címét a szerző az értekezés tartalmánál szélesebb körben tüntette fel és a szerző válaszában előterjesztett cím-módosítással egyetért.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Kausser Lipót*ot a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Horváth Pál* „A középkori falusi földközösség jogtörténeti vonatkozásai” c. kandidátusi értekezését 1958. február 24-én védte meg. Az értekezés opponensei *Sarlós Márton* egyetemi tanár és *Csizmadia Andor*, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a szerző fontos témát választott, s azt széles forrásanyag és forrásértékű irodalom felhasználásával — marxista szemlélettel és módszerrel — dolgozta fel. Az úttörő munka legfőbb érdeme az, hogy sok és konkrét anyaggal dokumentálja az ősi nemzeti jogtörténeti elsőbbségét az úri földmagántulajdon kialakulásához képest, valamint hogy részletes ismertetést adja a feudális kori földközösségek intézményének. Figyelemre méltó érteke a disszertációnak — többek között — a bevezető historiográfiai rész, amelyben a szerző a kérdéssel foglalkozó külföldi polgári irodalom első összegező és marxista értékelését kívánja adni. Fentiek hangsúlyozása mellett a bizottság felhívja a szerző figyelmét kisebb szerkezeti és stiláris jellegű fogyatékokra. Ezek kiküszöbölése — különösen a munka sajtó alá rendezése érdekében — kívánatos. A mű kiadását a bizottság javasolja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Horváth Pált* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Berend Iván* „Magyarország gyáripara a II. világháború időszakában (1938—1944)” c. kandidátusi értekezését 1958. február 25-én védte meg. Az értekezés opponensei *Puch Szigmond Pál* és *Sándor Vilmos*, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy az értekezés marxista gazdaságtörténetírásunk jelentékeny új alkotása, amelynek kiadását kívánatosnak tartja. A jelen értekezés nemcsak a magyar gyáripar II. világháború alatti fejlődésének fő vonásait és menetét mutatja, be, hanem témáját a felépítményi elemekkel állandóan szoros kölcsönhatásban tartva, a köztörténet több csomópontját helyezi az eddigienél élesebb és jobb megvilágításba. Ezt gazdag anyagfeltárása és tárgyalásának elvi igényessége folytán tehetette. A bíráló bizottság javasolja azonban, hogy munkájának kiadásra való előkészítése során vegye fontolóra az opponensek által ajánlott tematikai bővítéseket, kísérje nagyobb figyelemmel a társadalmi struktúra alakulását és tegyen kísérletet a „nemzetgazdaság militarizálása” és az „állammonopolista kapitalizmus” fogalmak tartalmi kifejezésének pontosabbá tételére.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Berend Ivánt* a történelemtudomány kandidátusává nyilvánította.

\*

*Tánczos Zsolt* „Optomotoros időleges idegkapcsolatrendszerek kialakulásának mechanizmusa és szerepe a megismerési folyamatokban” c. kandidátusi értekezését 1958. február 26-án védte meg. Az értekezés opponensei *Ángyán András*, az orvosi tudományok kandidátusa és *Várkonyi Desző*, a neveléstudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a kandidátusi értekezés a tárgyául kitűzött kérdést helyesen és alaposan, kísérletekkel alátámasztva kitűnően oldotta meg. Munkája révén új értelmezését adta az intermittens ingerlések szerepének az optomotoros érzékelés megalapozásában, valamint a perceptuális tanulás pszichofiziológiájának. Mindezek alapján tőle további értékes munka várható. A bizottság azonban felhívja a jelölt figyelmét a szövegezés nehézkességére és homályosságára és kívánatosnak tartja a munka kiadása előtt annak megfelelő stiláris átdolgozását.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Tánczos Zsoltot* a neveléstudományok (lélektan) kandidátusává nyilvánította.

\*

*Fekete Ferenc* „A bővített újratermelés feltételei a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben” c. kandidátusi értekezését 1958. február 27-én védte meg. Az értekezés opponensei *Lázár Vilmos* egyetemi tanár és *Éliás András*, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt mind a közgazdasági elmélet, mind a magyar népgazdaság fejlődése szempontjából nagy jelentőségű és aktuális témát választott. Értekezése e téma nagygényű és széleskörű feldolgozását tartalmazza elismerésre méltó eredménnyel. Legfőbb érdeme, hogy az elméletet új elemekkel gazdagítja és számos gyakorlati kérdésben is értékes következtetéshez jut. A tárgyalat problémák meggyőző tisztázását azonban nem minden esetben érte el a jelölt. Ennek ellenére az értekezés magas, tudományos színvonalat képvisel és a jelölt az opponensek kritikai észrevételeire is teljes mértékben kielégítő és nagy felkészültségről tanúskodó választ adott. Az értekezést a bíráló bizottság olyan értékűnek ítéli, hogy azt megfelelő átdolgozással kiadásra ajánlja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Fekete Ferencet* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Vági Ferenc* „A vásárlóalap tervezésének kérdései” c. kandidátusi értekezését 1958. március 20-án védte meg. Az értekezés opponensei *Bognár József* egyetemi tanár és *Gerő Tamásné*, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a szerző igen nagy anyagot gyűjtött össze és elemzett. Munkája során rendkívül alapos, szorgalmas, lelkiismeretes volt és alapos áttekintést nyújt a vásárlóalap tervezéséről és a statisztika eddig alkalmazott módszeréről. A felhasznált adatokat sokoldalúan ellenőrzi. Tudományos munka végzésére való alkalmasságát a disszertációban kifejezésre jutó szívósság, szorgalom és lelkiismeretesség is bizonyítja. Feltárja a vásárlóalap tervezésében és statisztikájában mutatkozó hiányosságokat és javaslatokat tesz egyes hiányosságok kijavítására. A dolgozat hiányossága, hogy egyes meghatározások és fogalmazások nem elég szabatosak, ami esetenként elvi bizonytalanságot tükröz. Amellett, hogy kisebb kérdések részletes vizsgálatába bocsátkozik, elhanyagolja egyes fontos elvi kérdések és összefüggések vizsgálatát. A bizottság reméli, hogy a szerző további munkája során nagyobb mértékben teszi magáévá bírálói észrevételeit, mint ahogy azt a zárszavában tette.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján *Vági Ferencet* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Korpás Emil* „A Mezőföld talajföldrajza” c. kandidátusi értekezését 1958. március

26-án védte meg. Az értekezés opponensei *Kádár László*, a földrajzi tudományok doktora és *Ballenegger Róbert*, a mezőgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy Korpás Emil „A Mezőföld talajföldrajza” c. kandidátusi értekezése, amely nagyrésztben már a Földrajzi Közlemények 1954. évfolyamában „Talajföldrajzi tanulmányok a Mezőföldön” címmel megjelent, megfelel azoknak a követelményeknek, amelyeket a TMB rendelkezései a kandidátusi értekezéstől megkívánnak. A hosszú és beható vita során sok felfogásbeli különbség tisztázódott, de egyes kérdések nyitva is maradtak. Ez utóbbi megállapítások különösen az I. és az V. fejezetre vonatkoznak. A munka áttekintő jellege és bizonyos fokú hiányosságai ellenére is komoly lépés a talajkérdéseknek a földrajzi szintézisben való érvényesülése felé. A bizottság kívánatosnak tartja, hogy közlés esetén a vita során elhangzott kívánalmakat a szerző figyelembe vegye.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján *Korpás Emil* a földrajzi tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Pécsi Márton* „A Duna-völgy magyarországi szakaszának kialakulása” c. kandidátusi értekezését 1958. március 28-án védte meg. Az értekezés opponensei *Bulla Béla MTA* lev. tag és *Kéz Andor*, a földrajzi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy Pécsi Márton kandidátusi értekezésében a magyarországi Duna-teraszok rendszerének szintézisét adja, nagyrészt saját új vizsgálatait, részben pedig a régebbi adatok gondos újravizsgálata, ill. értékelése alapján. Munkájával eredményesen bevezet a földrajzi kutatásokban eddig nálunk nem használt módszereket. Műve nemcsak a Duna története szempontjából nagy jelentőségű, hanem a folyóterasz kutatáshoz általában is jól használható adatokat szolgáltat. Eredményei gyakorlatilag pl. a Dunai Erőmű telepítésében is figyelemre méltóak. Tézisei megfogalmazásában az eddig ismert eredmények alátámasztását világosabban el kellett volna különítenie a lényegében is új megállapításoktól.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Pécsi Márton* a földrajzi tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Nagy László* „A háztáji gazdaság a népi demokráciákban” c. kandidátusi értekezését 1958. április 1-én védte meg. Az

értekezés opponensei *Erdei Ferenc* akadémikus és *Eörsi Gyula*, a jogi tudományok doktora voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt olyan témát választott értekezésének tárgyául, amelynek területén az elméleti munka a szocialista jogalkotásnak különösen nagy segítséget adhat. A jelölt feladatát nagy marxista-leninista felkészültséggel, politikai, közgazdasági és jogi tudással, a vonatkozó szocialista jogi irodalom alapos ismeretével oldotta meg, a problémák élesszemű meglátásáról és jó polemikus készségről téve tanúságot. Vizsgálódása során több fontos, átfogó és helytálló tételt állapított meg; az elméleti hajlam és gyakorlati készség szerencsés egyesítésével sikeresen alkalmazta a magyarországi viszonyokra a szocialista jogtudomány eredményeit és a gyakorlatban kialakult intézmények tanulságait. A disszertáció a háztáji gazdaság témakörének feldolgozásával a magyar jogi irodalomban úttörő munkát végzett, és így magától értődően nem meríthette ki a probléma összes vonatkozásait. A disszertáció így több irányban további elmélyítésre szorul, különösen a háztáji gazdasággal kapcsolatos jogi dogmatikával és a háztáji gazdaság, valamint közös gazdaság kölcsönös összefüggéséből adódó jogi kérdések kidolgozásával kapcsolatban. Az opponensek helyesen mutatnak rá a disszertáció egyes szerkezeti aránytalanságaira, valamint a de lege lata és de lege ferenda tett megállapítások következetes szétválasztásának hiányára. Az opponensi véleményekkel szemben a jelölt színvonalasan védte meg álláspontját. A bíráló bizottság megállapítja, hogy a kandidátusi értekezés az előírt színvonalat lényegesen meghaladja. Javasolja az értekezés nyomtatásban megjelentetését, közérdekű témájára és színvonalára tekintettel, az elhangzott bírálatok figyelembevételével.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Nagy Lászlót* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*Dobó Árpád* „Pannónia provincia helytartói” című kandidátusi értekezését 1958. április 30-án védte meg. Az értekezés opponensei *Barkóczy László* és *Szilágyi János*, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy az értekezés lényegpótló, a magyar és külföldi kutatás számára fontos és önálló eredményeket tartalmazó munka, amely másfél évtized kutatómunkájának eredményeként jött létre. A dolgozatnak ezeket az érdemeit a hozzászólások általában elismerték, azonban a munka egyes részeit és bizonyos

módszertani egyenetlenségeit kifogásolták. Evvel kapcsolatban a bizottság megállapította, hogy a dolgozat benyújtása és megvitatása közt a szerző hibáján kívül több mint egy év telt el, amelynek következtében azóta hozzáférhetővé vált fontos külföldi dolgozatokat a szerző nem vehette figyelembe. A jelölt az opponensi véleményekre és a hozzászólásokra adott válaszában tanúbizonyságot tett arról, hogy a kifogásolt hiányok pótlását a dolgozat benyújtása óta máris megkezdte és dolgozatát továbbfejlesztette. Amennyiben a munka kiadásra kerül, a bizottság szükségesnek véli, hogy a fenti értelemben átdolgoztassék.

A Tudományos Minősítő Bizottság, a bíráló bizottság javaslata alapján *Dobó Árpádot* a történelemtudomány kandidátusává nyilvánította.

\*

*Pap Tibor* „A népi demokratikus országok családjogának néhány kérdése” c. kandidátusi értekezését 1958. május 14-én védte meg. Az értekezés opponensei *Beck Salamon*, a jogi tudományok doktora és *Rézei László*, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt lelkiismeretes és tudományos szempontból is értékes munkát végzett az általa választott témára vonatkozó igen széleskörű irodalomnak és jogszabályi anyagnak marxista nézőpontból történt feldolgozásával. Nagymértékben megkönnyítette a jövő törvényhozási feladatok számára a helyes álláspont kialakítását, de a jelen számára is teljes értékű ismertetést és elemzést nyújt a népi demokratikus államok jogrendszerének megfelelő intézményeiről. A munka jellege hozza magával, hogy sok benne a leíró rész, de ez harmónikusán egészül ki a tudományos feldolgozással. Az elvi tudományos részek körében az opponensek számos vitatható és további elemzést igénylő problémára mutattak rá. E vitatható állásfoglalások ellenére jelentős érdeme a jelöltnek, hogy elsőként adott összehasonlító feldolgozást a szocialista házassági jogról, s ezzel helyes irányt mutatott más jogterületeken is hasonló munka elvégzésére. Jelölt a tudományos igényeket is kielégítő és bő tudományos apparátust igazoló választ adott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Pap Tibort* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Kádár Zoltán* „Savariai szobrászat a principatus idején” c. kandidátusi értekezését 1958. május 21-én védte meg. Az értekezés opponensei *Oroszlán Zoltán* és *Erdélyi Gizella*,

a művészettörténeti tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a munka fontos állomása ennek a talán legjelentősebb római kori művészeti központunk emlékére feldolgozásának. A szerző igen alapos ikonográfiai és stílári elemzései nem egy régóta vitatott kérdést tisztáztak, illetve tisztázását elősegítették. Munkáját megnehezítette, hogy az emlékmű anyag legnagyobb részénél hiányzottak a módszeres régészeti feltárás adatai. Amennyiben munkája kiadásra kerül, az epigrafikai bizonyító anyag összevetve az elkészítendő — amennyiben ez lehetséges hiteles adatokon nyugvó — topográfiai feldolgozással, ikonográfiai és stíluskritikai alapon tett megállapításainak történeti, ill. az emlékműanyagból adódó történeti következtetéseket lényegesen megerősíthetik és elmélyíthetik és bizonyítást nyújtanak a szomszédos területek emlékműanyagával való egybevetés számára. Dolgozata és az opponensi véleményekre adott válasza mindenesetre igazolja, hogy tárgyát alaposan ismeri és jól felkészült, érett tudományos kutató biztonságával kezeli. Művészeti problémákkal aránylag kevésbé foglalkozó pannóniai kutatásunknak értékes gyarapodása a disszertáció.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Kádár Zoltán* a művészettörténeti tudományok kandidátusává nyilvánította.

X

\*

*Hahn István*, „A városi lakosság és szociális mozgalmak a római birodalom homlása idején” c. kandidátusi értekezését 1958. június 26-án védte meg. Az értekezés opponensei *Dobrovits Aladár*, a történelemtudomány kandidátusa és *Szádeczky-Kardoss Samu*, a nyelvészeti tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció egészében kiemelkedő jelentőségű kérdéscsoportot önálló szempontok alapján dolgoz fel. A jelölt tanúságot tett a szakirodalom alapos ismeretéről s arról, hogy azt kritikával értékesíti. A kiterjedt forrásanyagot kiváló judiciummal elemzi. Mindezek alapján, valamint materialista történefművelés és dialektikus módszere segítségével alapvető, új eredményeket ért el. Az értekezés egészében helytállóan ábrázolja a tárgyat választott történeti jelenségeket. A bíráló bizottság megállapítja, hogy az opponensek, ill. hozzászólók észrevételei nem esorbítják az értekezés érdemeit. A bíráló bizottság ugyanakkor kívánatosnak tartja a javasolt és a jelölt által is vállalt kiegészítések és korrekciók megtétele után, mindenképp az archaelógiai és egyháztörténeti

adatok lehető gyarapítása után az egész munka idegen nyelven való megjelentetését.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Hahn István* a történelemtudomány kandidátusává nyilvánította.

\*

*Turánszky Miklós*, „A beruházások gazdaságosságának fogalma és számszerű értékelése” c. kandidátusi értekezését 1958. június 3-án védte meg. Az értekezés opponensei *Ajtai Miklós*, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese és *Kacsenyák Ferenc*, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt rendkívül aktuális, de ugyanolyan bonyolult kérdés újszerű, exakt módszerekkel való megoldására vállalkozott. Emellett túlmént az eredetileg kitűzött feladaton és a főkérdéshez kapcsolódó egyéb kérdések elemzésébe is becsátkozott. Pozitívuma a disszertációnak, hogy a szöveg vitában nyitvahagyott kérdések megoldására bátor és nem eredménytelen kísérletet tett. Gyakorlati jelentősége, hogy munkájával nagymértékben elősegíti a beruházásokra lekötött népgazdasági eszközök eredményes felhasználásának biztosítását. Az értekezés nehéz, helyenként pongyola stílusa, egyes túlzott absztrakció és általánosításai csökkentik a munka értékét. Hiányzik a disszertációból a dinamikus szemlélet, állításai néhol ellentmondóak. Egyes közgazdasági kérdések elméleti megalapozása nem mindenben megfelelő. A bizottság komoly mértékben vette figyelembe, hogy *Turánszky* elvtárs mintegy 10 éve kitaróan foglalkozik a kérdés elméleti és gyakorlati vizsgálatával.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján *Turánszky Miklóst* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Hulász Aladár*, „Szász Schwarzwald tanítása a jogalanyról” c. kandidátusi értekezését 1958. június 20-án védte meg. Az értekezés opponensei *Beér János* és *Világhy Miklós*, a jogi tudományok kandidátusai, valamint *Erdei László* a filozófiai tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt értekezésében a szocialista jogtudomány minden ága számára jelentős témát dolgozott fel. A bizottság az opponensi vélemények egybehangzó megállapításaival összhangban megállapította azt is, hogy az értekezés minden részében tükrözi szerzőjének magasfokú kulturáltságát, kivételes olvasottságát és tájékozottságát nemcsak a jogtudományokban, hanem más tudomány-



ágak területén is. Ez az általános kulturáltság előnyösen hat a szerző tudományos tevékenységére. A téma feldolgozási módja széleskörű jogászai és filozófiai műveltségre utal. A munka rendkívül széles irodalmi apparátusa tükrözi, hogy a szerző figyelemmel volt a polgári ésszocialista jogtudomány témakörébe vágó összes eredményeire, köztük a legújabbakra is. Különösen jellemző a munkára a feldolgozás komplex jellege. A szerző jogi apparátusa kiterjed a különböző jogágak területére, mégis a római jogi vonatkozások különös hangsúllyal jelentkeznek. E téren a szerző az eredeti forrásokból újszerű tanulságokat merít. Jellemzi a szerzőt az erős analitikai készség, szoros gondolatfűzés, tudományos közértelem, bátor állásfoglalás és önálló kutatási eredmények. Munkája kétséget kizáróan a marxista-leninista elmélet talaján áll, elsősorban annak köszönheti tudományos eredményeit. A bizottság egyben leszögezendőnek tartja azt is, hogy bár a szerző általában szerencsésen oldja meg a történeti és logikai oldal egységbe kapcsolását, mégis a munka egyes vonatkozásaiban a történeti oldal fokozottabb kidolgozását igényelné. Pozitívan kell értékelnünk a szerző kiváló stilisztikai érzékét, amellyel sokszor a legelvontabb gondolatmeneteket is a lehetőséghez képest könnyebben érthetővé teszi. A jelölt vizontválasza is magas szintet képviselt. Az értekezés eredményeit is fogyasztósságait összevetve, a bizottság megállapította, hogy szerző ezzel a munkával nemcsak tudományos kutatói készségét, hanem ezen túlmenően azt is bizonyította, hogy képes önálló tudományos eredmények elérésére.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Halász Aladárt* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*Kanizsai Dezső* „Állatkísérleteink tanulmányai a süket fül hangadagolási terápiajában” c. kandidátusi értekezését 1958. június 23-án védte meg. Az értekezés opponensei *Kardos Lajos*, a neveléstudományok (lélektan) doktora és *Fleischmann László*, az orvosi tudományok doktora voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy az ő dinamikus hangadagolási eljárása alkalmas a rejtett hallásmaradványok mennyiségi és minőségi növelésére. A siketnémák ritmusa, tisztább artikulációja, a szókincset szaporító, szerkezetileg hibátlanabb fogalmazó készsége növekszik, vagyis ezeknél az eredetileg abszolút siketség feltételezése megdőlt. A kísérletek óta eltelt húsz esztendő gyakorlatilag mindenben igazolta és az újabb kutatási eredményekkel is harmonizál.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Kanizsai Dezsőt* a neveléstudományok kandidátusává nyilvánította.

*Ruzsás Lajos* „A baranyai parasztság élete és küzdelme a nagybirtokkal 1711–1790” c. kandidátusi értekezését 1958. június 26-án védte meg. Az értekezés opponensei *Ember Győző* MTA lev. tag és *Szabad György*, a történelemtudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy az értekezés a törököktől visszafoglalt, eddig kevésbé vizsgált terület egy része parasztságának a természetével és társadalommal a XVIII. században vívott harcát értékes anyagfeltárás alapján helyezte sok vonatkozásban új megvilágításba. Különösen dicséretre méltó, hogy ezt az anyagfeltáró munkát nehéz forráskörülmények között, nagy buzgósággal végezte el. Az opponensek és a hozzászólók a dolgozat érdemeinek hangsúlyozása mellett — joggal hívták fel a szerző figyelmét a cím és a téma fokozottabb összhangjának kialakulására, a szerkezeti felépítés szabatosabbá tételére, a statisztikai módszer következetesebb alkalmazására, a majorsági gazdálkodás vizsgálatának elmélyítésére, valamint — különösen, ha munkáját amint kívánatos a XIX. sz. első felére is folytatja — a paraszti telekállomány alakulása alapvető kérdésének tüzetes kimunkálására.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Ruzsás Lajost* a történelemtudomány kandidátusává nyilvánította.

*Ádám Antal* „A Népköztársaság Elnöki Tanácsa” c. kandidátusi értekezését 1958. június 30-án védte meg. Az értekezés opponensei *Bihari Ottó* és *Kovács István*, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció a magyar államjogi irodalom területén meglévő hiányt pótol, jelentős nyeresége államjogi irodalmunknak. Olyan kérdés monografikus feldolgozása, amelynek mind a tudományos irodalomban, mind a gyakorlati államépítési munkában és a jogszabályozás területén nagy jelentősége van. A jelölt feldolgozza a témához tartozó jogirodalmat, jogszabályokat; különösen sikeresnek tekinthető ebben a vonatkozásban a SzU Legfelsőbb Szovjetje Elnökségével kapcsolatos jogi irodalom és jogi szabályozás feldolgozása. Gondos és mindenre kiterjedő elemzéssel tárgyalja a NET helyét, szerepét,

feladatait, e tekintetben több, elméletileg megalapozott javaslatot tartalmaz, amelyek a népi demokratikus államszervezet tökéletesítése, a későbbi jogszabályalkotás során, ill. a NET gyakorlati tevékenységében egyaránt felhasználhatók. A disszertáció — amely kezdeményezően vet fel egyes, eddig a tudományos irodalomban nem kidolgozott problémát, illetve állást foglal több vitatott kérdésben — tartalmaz néhány, az opponensek által is vitatott állásfoglalást, amelynek kidolgozása a bizottság véleménye szerint is további tudományos munkát tesz szükségessé. A bizottság helyesli és kívánatosnak tartja a disszertáció kiadását.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Ádám Antal* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

\*

*Földesi Tamás* „Az akarat szabadság problémája” c. kandidátusi értekezését 1958.

június 30-án védte meg. Az értekezés opponensei *Heller Ágnes*, a filozófiai tudományok kandidátusa és *Kádár Miklós*, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció nagy történelmi anyagot dolgoz fel, behatóan foglalkozik a szükségszerűség, a véletlen és az akarat szabadság problémáival. Helyesen bírálja a különféle indeterminista, antimarxista nézeteket. A marxi-lenini dialektikus materializmus alapján állva tisztázta és tudatosította a determináltság szerepét s ez munkájának fontos pozitívuma. Bár a disszertáció végső következtetései a vita nem minden résztvevőjét győzték meg, a bizottság megállapítja a problémafeltevés eredetiségét és tudományos kezelését, valamint a megoldás világosságát és következetességét.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Földesi Tamást* a filozófiai tudományok kandidátusává nyilvánította.

## TARTALOMJEGYZÉK

<i>Buza László</i> : Szükséghelyzet a nemzetközi jogban.....	287
<i>Ember Győző</i> : Külkereskedelmünk történetéhez a XVI. században.....	309
<i>Intézeteink</i> 1958. évi tudományos munkaterveiről.....	349
<i>Fejér Klára</i> (1911–1958). Nekrológ. ( <i>Pamlényi Ervin</i> ).....	375
<i>Krónika</i> .....	377

## СОДЕРЖАНИЕ

<i>Л. Буза</i> : Крайность в международном праве .....	287
<i>Дь. Эмбер</i> : К истории внешней торговли нашей страны в XVI. столетии .....	309
О планах научной работы наших научно-исследовательских институтов на 1958. год .....	349
<i>Клара Фейер</i> (1911—1958). Некролог. ( <i>Эрвин Памленьи</i> ) .....	375
<i>Хроника</i> .....	377

## SOMMAIRE

<i>László Buza</i> : L'état de nécessité dans le droit international .....	287
<i>Győző Ember</i> : L'histoire de notre commerce extérieur au XVI <sup>e</sup> siècle .....	309
Les plans de travaux scientifiques de nos <i>Instituts</i> en 1958.....	349
<i>Klára Fejér</i> (1911—1958). (Nécrologe par <i>Ervin Pamlényi</i> ).....	375
<i>Chronique</i> .....	377

## INHALT

<i>László Buza</i> : Die Notlage im Völkerrecht.....	287
<i>Győző Ember</i> : Zu der Geschichte unseres Aussenhandels im XVI-ten Jahrhundert....	309
Über die Wissenschaftliche Pläne unserer <i>Institute</i> im Jahre 1958. \.....	349
<i>Klára Fejér</i> (1911—1958). Nekrolog. ( <i>Ervin Pamlényi</i> ) .....	375
<i>Chronik</i> .....	377

MTA Könyvtára

Periodika 3239/19 58 sz.